

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Studiów Edukacyjnych

Konrad Nowak-Kluczyński

Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993

Dysertacja doktorska
napisana w Zakładzie Historii Wychowania
Wydziału Studiów Edukacyjnych
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
pod kierunkiem naukowym prof. dra hab. Wiesława Jamrożka

Poznań 2014

„Dziś może nawet nie potrafię zdać sprawy, jak ważną rolę w naszym ówczesnym życiu odegrał uniwersytet. Jego zadanie nie ograniczało się tylko i wyłącznie do dydaktyki. W jego pracy tkwił głęboki sens moralny i narodowy”^{*}.

^{*} H. Kowalenko, *Ze wspomnień z tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 173.

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	5
ROZDZIAŁ I. Tradycje pedagogicznych poszukiwań w Wielkopolsce.....	48
1. Pedagogika jako dyscyplina naukowa w Polsce w ujęciu historycznym	
1.1 Prekursorzy polskiej myśli pedagogicznej	
1.2 Rozwój nauk o wychowaniu na gruncie polskim	
2. Początki refleksji pedagogicznej w Wielkopolsce	
2.1 Refleksja pedagogiczna w Wielkopolsce do upadku I Rzeczypospolitej Polskiej	
2.2 Rozwój myśli pedagogicznej w Wielkopolsce w okresie niewoli narodowej	
 ROZDZIAŁ II. Poznańska uniwersytecka pedagogika w II Rzeczypospolitej.....	 119
1. Powstanie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim i jej funkcjonowanie w latach 1919-1926	
1.1 Założenie Uniwersytetu Poznańskiego	
1.2 Podstawy organizacyjne i kadrowe Katedry Pedagogiki i Dydaktyki	
1.3 Problematyka naukowo-badawcza i dorobek naukowy kadry	
2. Katedra Pedagogiki i Dydaktyki pod kierownictwem Ludwika Jaxa-Bykowskiego (1927-1933)	
2.1 Struktura i funkcje Katedry Pedagogiki i Dydaktyki	
2.2 Kierunki i rozwój badań pedagogicznych pracowników Katedry	
3. Poznańska uniwersytecka pedagogika w latach 1933-1939	
3.1 Likwidacja Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim	
3.2 Starania Rady Wydziału i młodzieży akademickiej o przywrócenie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim	
 ROZDZIAŁ III. Pedagogika na „Tajnym” Uniwersytecie Ziem Zachodnich” (1939-1945).....	 213
1. Tajne nauczanie w okresie II wojny światowej w Wielkopolsce oraz Generalnym Gubernatorstwie	
2. Okoliczności powstania oraz działalność Uniwersytetu Ziem Zachodnich	
3. Struktura, kadra oraz praca naukowa Wydziału Humanistycznego UZZ	

ROZDZIAŁ IV. Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1956.....	258
1. Reaktywowanie i rozwój organizacyjny Uniwersytetu Poznańskiego do 1956 roku	
2. Zmiany organizacyjne i kadrowe Katedry Pedagogiki i Dydaktyki	
3. Podstawowe kierunki badań i zainteresowań naukowych pracowników Katedry	
 ROZDZIAŁ V. Katedra Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1956-1970.....	 297
1. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w latach 1956-1970	
2. Rozwój organizacyjny i kadrowy Katedry Pedagogiki	
3. Podstawowe kierunki badań i zainteresowań naukowych pracowników Katedry	
 ROZDZIAŁ VI. Instytut Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1970-1993.....	 355
1. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1970-1993)	
2. Rozwój organizacyjny i kadrowy Instytutu Pedagogiki	
3. Kierunki badań i pracy naukowo-badawczej poznańskiej pedagogiki uniwersyteckiej	
 ZAKOŃCZENIE.....	 433
BIBLIOGRAFIA.....	460
SPIS TABEL.....	479
SPIS FOTOGRAFII.....	480

Wstęp

*Daty, fakty i nazwiska to podstawowe informacje, jakimi historyk posługuje się w swej pracy*¹. To one wyznaczają istotne momenty, miejsca, postaci, konstytuują chronologiczne zestawienia, naukową historiografię dotyczącą dziejów samego Uniwersytetu Poznańskiego, jak i poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki, tworząc swoistego rodzaju kalendarium struktury i przeobrażeń instytucjonalnych oraz naukowych zainteresowań.

Zakres tematyczny pracy doktorskiej *Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993*, przygotowanej w Zakładzie Historii Wychowania Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM, obejmuje początki, rozwój oraz przeobrażenia pedagogiki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w latach 1919-1993, jednakże zdaniem Autora warto w tym kontekście przywołać słowa Władysława Tatarkiewicza, iż *historyk badając jakiś okres miniony zmuszony jest wykraczać poza ten okres*². Dysertacja jest próbą rekonstrukcji dziejów poznańskiej pedagogiki uniwersyteckiej, w oparciu o układ chronologiczny, z jednoczesnym uporządkowaniem tematycznym, uwzględniającym zmieniającą się strukturę organizacyjną, a także kontekst historyczny.

Treść dysertacji ma charakter dwupłaszczyznowy. Na pierwszą składają się ramy organizacyjno-instytucjonalne poznańskiej pedagogiki uniwersyteckiej. Płaszczyzna druga ujmuje pedagogikę jako dyscyplinę naukową. Wynika to z faktu, że obydwie płaszczyzny ściśle na siebie oddziałują. Zmiany w strukturze poszczególnych jednostek organizacyjnych (katedr, zakładów) uwarunkowane były i są do dziś dnia, rozwojem pedagogiki jako nauki, i na odwrót. Praca doktorska *Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993* nie dotyczy pedagogiki jako kierunku studiów i kształcenia pedagogicznego. Problem ten, potraktowany jest w pracy marginalnie, gdyż zdaniem Autora, wymaga odrębnego opracowania.

Biorąc pod uwagę przedmiot badań, za podstawowe dyscypliny wiedzy pedagogicznej przyjmuje się współcześnie: historię wychowania i myśli pedagogicznej, pedagogikę ogólną, dydaktykę, teorię wychowania, pedagogikę społeczną, pedagogikę porównawczą, pedagogikę opiekuńczą, pedagogikę specjalną, pedagogikę resocjalizacyjną, pedagogikę pracy, pedagogikę dorosłych (andragogikę), pedagogikę medialną, pedagogikę zdrowia, pedeutologię³. Pedagogika jako przedmiot kształcenia akademickiego i zawodowego ma za zadanie dostarczyć studiującym kompetencji i wiedzy na temat: generowania procesów socjalizacyjnych, kształcenia i wychowania, zasad, metod, form, technik i środków różnie

¹ Zob. M. Rezler, *Kalendarium poznańskie*, Poznań 2003, s. 7.

² W. Tatarkiewicz, *O filozofii i sztuce*, Warszawa 1986, s. 160.

³ B. Śliwerski, *Pedagogika* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. TOM IV*, Warszawa 2005, s. 101.

rozumianego oddziaływania formacyjnego na osoby, procedur badawczych, formułowania pytań, konceptualizacji własnego doświadczenia i zawodu, rewidowania profesjonalnej tożsamości⁴.

W niniejszej dysertacji Autor dokonał próby rekonstrukcji poznańskiej pedagogiki skupiając się wyłącznie na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jest to o tyle ważne uściślenie, gdyż poznańska pedagogika nie ograniczała się tylko i wyłącznie do poznańskiego uniwersytetu, była ona obecna również w innych jednostkach organizacyjnych znajdujących się w Wielkopolsce. Nie chodzi tutaj wyłącznie o szkoły funkcjonujące współcześnie, ale przede wszystkim o te istniejące przed rokiem 1939, a odbudowane w latach 1944-1946 jak, np. Państwowe Pedagogium w Poznaniu⁵. Dynamiczny rozwój nauk pedagogicznych i ich swoiste usamodzielnianie się teoretyczne i metodologiczne spowodowały, że w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych znacznie częściej mówiło się o naukach pedagogicznych aniżeli tylko o pedagogice. Rozwój nauk pedagogicznych spowodował, że były one uprawiane nie tylko w Instytucie Pedagogiki UAM, ale również w innych instytutach Uniwersytetu, tam gdzie istniały zakłady tzw. dydaktyk przedmiotowych, a także w innych uczelniach, gdzie kształtowały się placówki tzw. pedagogiki zawodowej⁶. Działalność pedagogicznych jednostek organizacyjnych dostrzec można na przykładzie powojennej Akademii Rolniczej (Katedra Pedagogiki Rolniczej) i Akademii Medycznej (Zakład Pedagogiki Medycznej)⁷. Istotnych informacji na ten temat dostarczają prace Jana Hellwiga⁸. W celu uściślenia nazewnictwa, należy wspomnieć, iż rok szkolny 1946/1947 był ostatnim rokiem działalności pedagogiów w Polsce. Zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 12 marca 1946 roku, pedagogia zostały zastąpione przez Wyższe Szkoły Pedagogiczne⁹.

Pedagogika jako dziedzina wiedzy, na przestrzeni lat, koncentrowała się wokół różnych uniwersyteckich czy „okołouniwersyteckich” jednostek organizacyjnych, tak jak np. w roku 1928, kiedy to Katedra Pedagogiki wspólnie z Katedrą Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej powołała Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne z sekcjami: Socjologii

⁴ Ibidem.

⁵ R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w latach 1946-1956*, Toruń 2010, s. 43.

⁶ W. Strykowski, *Poznańskie nauki pedagogiczne*, „Kronika Wielkopolski” nr 2/3 (45), Warszawa-Poznań 1988, s. 257.

⁷ Ibidem, s. 277.

⁸ Zob. J. Hellwig, *Działalność Państwowego Pedagogium w Poznaniu 1937-1947*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1980, r. XXIII, nr 1; J. Hellwig, L. Kowalczyk, *Wyższe Kursy Nauczycielskie jako forma podnoszenia kwalifikacji czynnych nauczycieli szkół powszechnych i podstawowych w Polsce 1918-1954*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1975, r. XVIII, nr 1; J. Hellwig, *Szkolenie ideologiczne poznańskich nauczycieli*, „Zeszyty Wielkopolskie” 1971, t. XXIV; J. Hellwig, *Udział ZNP w kształceniu i doszkącaniu nauczycieli*, „Nauczyciel i wychowanie” 1980, nr 5; J. Hellwig, *Wkład Związku Nauczycielstwa Polskiego w kształcenie i doszkącanie nauczycieli w Polsce 1919-1968*, Poznań 1973.

⁹ R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w latach 1946-1956...*, s. 47.

Wychowania, Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej oraz sekcją Pedagogiczno-Dydaktyczną. Sekcje te i katedry, realizując badania edukacyjne z pozycji sobie właściwych dyscyplin naukowych (psychologii, socjologii, teorii wychowania fizycznego i higieny oraz pedagogiki) stworzyły uzupełniający się silny ośrodek myśli pedagogicznej¹⁰. Warto wspomnieć w tym kontekście o roku 1933, kiedy po likwidacji Katedry Pedagogiki, Ludwik Jaxa-Bykowski przeszedł do Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej kontynuując tam prowadzenie „zajęć usługowych” z pedagogiki dla studentów kierunków i specjalizacji nauczycielskich¹¹. Takie „zajęcia usługowe”, podobnie jak naukowe zainteresowania, z zakresu pedagogiki występują do dziś dnia na wydziałach współpracujących z Wydziałem Studiów Edukacyjnych. Pedagogika jako nauka społeczna powiązana jest przecież z takimi dziedzinami nauki, jak np. filozofia, socjologia czy psychologia. Jest też obecna w innych jednostkach organizacyjnych Uniwersytetu w związku z prowadzonym w nich kształceniem pedagogicznym.

Dzieje poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki zostały przedstawione w oparciu o Uniwersytet Poznański, współcześnie Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Świadectwem doniosłości uniwersytetów stały się definicje charakteryzujące uniwersytet jako *najstarszy, a zarazem podstawowy typ europejskiej wielowydziałowej wyższej uczelni mającej prawo nadawania stopni naukowych i łączącej funkcje dydaktyczne (kształcenie najwyższej kwalifikowanej kadry zawodowej i pracowników nauki) z funkcjami naukowymi (prowadzenie prac badawczych)*¹². Definicja o tyle trafna, iż identyczne takie jej sformułowania znaleźć można w literaturze przedmiotu, leksykonach pedagogicznych¹³ czy powszechnej encyklopedii¹⁴. W Encyklopedii pedagogicznej XXI definiuje się uniwersytet jako *najstarszy rodzaj szkoły wyższej, której celem jest prowadzenie badań naukowych, kształcenie wykwalifikowanych pracowników oraz przygotowanie kadr naukowych. Uniwersytet, pojmowany jako „universitas”, jest wszechnicą ludzi i nauki, jego siły dzięki której istnieje od kilku wieków wielkość reprezentowanych w nim nauk oraz jedność badań i nauczania*¹⁵. Jednakże, jak podkreśla Tadeusz Lewowicki, nazwa uniwersytetu nabrała współczesnego znaczenia nie od razu. Uniwersytet jako wielowydziałowa uczelnia był „studium generale” i

¹⁰ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998, s. 34.

¹¹ Ibidem.

¹² B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Leksykon-Pedagogika*, Warszawa 2000, s. 254-255.

¹³ Zob. B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Leksykon-Pedagogika*, Warszawa 2000, s. 253-254; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 442.

¹⁴ Zob. Encyklopedia Powszechna PWN, 2005.

¹⁵ T. Bauman, *Uniwersytet* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom VI, Warszawa 2007, s. 973.

to określenie odnoszono do instytucji, w której można było zdobywać wiedzę z różnych nauk czy dziedzin wiedzy. W ramach „studium generale” funkcjonowały – w ówczesnym pojęciu – różne uniwersytety. Dopiero z biegiem lat, nazwą uniwersytet objęto całość wydziałów, szkół, uniwersytetów¹⁶. Uniwersytet jako instytucja spełnia wielorakie funkcje w społeczeństwie¹⁷. Niezmiennymi celami od dawien dawna szkół wyższych są: działalność wychowawczo-dydaktyczna oraz działalność naukowo-badawcza¹⁸.

Idea europejskiej szkoły wyższej uniwersyteckiej miała początki w starożytności. W 387 r. p.n.e Platon¹⁹ założył w ogrodach Ateńskich Akademię, która w sposób zorganizowany miała wychowywać i kształcić władców syrakuzkańskich na mężów stanu²⁰. Przetrwała ona do 529 r., a więc istniała aż 916 lat²¹. Już w czasach nowożytnych, w II w. n.e., utworzono rzymskie Ateneum cesarza Hadrianą oraz uniwersytet w Aleksandrii. Na przełomie III i IV w. n.e., powstawać zaczęły szkoły retorów, które stanowiły następnie podstawę szkół wyższych kształcących prawników w Imperium Rzymskim. Wspólną cechą tych szkół była forma dobrowolnego zrzeszania się wokół obranego autorytetu osób chcących zdobyć wiedzę. Natomiast typ wielowydziałowej, znanej współcześnie, szkoły wyższej, kształcącej wysoko kwalifikowanych absolwentów, prowadzącej działalność badawczą oraz uprawnionej do nadawania stopni naukowych rozwinął się dopiero w średniowiecznej Europie Zachodniej (Włoszech, Francji i Anglii) w XI-XII wieku. Kolejne dwa stulecia obejmowały fazę upowszechniania uniwersytetu w krajach zachodnio- i północnoeuropejskich, a na przełomie XIX i XX wieku instytucje kształcące w zakresie nauk humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych oraz rozwijające badania naukowe w tych dziedzinach istniały już w całej Europie²².

O doniosłej roli uniwersytetów świadczy fakt, iż samo ich powstanie w średniowiecznej epoce nie tylko było przełomem umysłowym, ale również rozkwitem intelektualnej kultury²³. Uniwersytet był jednym z największych osiągnięć kultury duchowej

¹⁶ T. Lewowicki, *Kształcenie uniwersyteckie – siła tradycji, presja współczesności, pytania o przyszłość, przesłania* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 45.

¹⁷ Zob. S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 156-166.

¹⁸ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003, s. 73.

¹⁹ Zob. F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej*, Poznań 1974, s. 12-16.

²⁰ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, Płock 2005, s. 293.

²¹ H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Warszawa 2001, s. 17.

²² M. Cyłkowska-Nowak, *Uniwersytet – europejskie tradycje kształcenia wyższego* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom VI, Warszawa 2007, s. 979.

²³ Nowy typ szkoły, jaką stał się uniwersytet, powstał na kanwie zapotrzebowania edukacyjnego młodzieży duchownej i świeckiej już w XII wieku. Pojawienie się uniwersytetów w ówczesnej Europie było nieodzownie powiązane z rozwojem aglomeracji miejskiej. Uniwersytet stał się korporacją, cechem, stowarzyszeniem danej

średniowiecza²⁴. Jacques Le Goff definiuje średniowieczny uniwersytet jako *korporację grupującą wszystkich (universitas) profesorów i studentów w danym mieście*²⁵. Uniwersytety w ciągu dziewięciu wieków swego istnienia wywierały ogromny wpływ na rozwój nauk, a także stały się jednym z głównych czynników instytucjonalizacji i profesjonalizacji poszczególnych jej dyscyplin²⁶. Od wieków są one chlubą narodów, które dbają o naukę i to w niej upatrują szanse na sukcesy w różnych dziedzinach życia²⁷. Jak pisał Jan Baszkiewicz *Znany jest powszechnie pogląd ludzi średniowiecza, że dwie władze rządzą światem: duchowna i świecka. Ale w XIII wieku upowszechniał się w kręgach elity intelektualnej pogląd, że nie dwie, lecz trzy władze rządzą światem: autorytet władzy duchownej, siła doczesna monarchii, wreszcie potęga nauki, której symbolem jest uniwersytet*²⁸. To do uniwersytetów należy misja podtrzymywania dorobku nauki i kultury oraz tworzenie nowej wiedzy i jej upowszechnianie²⁹. To również pielęgnowanie tradycji i obyczajowości³⁰. Jerzy Brzeziński wyróżnił cztery podstawowe wartości określające uniwersytet: autonomię, różnorodność, komplementarność badania i nauczania oraz prawdę polegającą na doskonaleniu warsztatu badawczego oraz rozwijaniu świadomości metodologicznej³¹. Zdaniem Czesława Kupisiewicza, to uniwersytetom zawdzięczamy wprowadzenie do akademickiej praktyki edukacyjnej istniejącej do dziś gradacji stopni naukowych oraz metodyczne instrumentarium ich pozyskiwania w postaci wykładów, ćwiczeń, dyskusji i

grupy ludzi. Od początku swego istnienia uniwersytety posiadały trzy podstawowe przywileje: autonomii, monopolu nadawania stopni naukowych oraz prawa do strajku. Rozkwit uniwersytetów przypada na wiek XIII. To okres ewolucji pisma, unowocześniania techniki wydawniczej książek, a także rozwoju scholastyki, jako nowej metody myślenia. Do dziś dnia trudno o precyzyjne określenie, który z uniwersytetów był najstarszy. Umownie przyjmuje się, iż najstarszym uniwersytetem powstałym jako pierwszy, jest uniwersytet w Bolonii. Drugim uniwersytetem, który podobnie jak ten w Bolonii, przyczynił się w znacznym stopniu do rozwoju szkolnictwa europejskiego, kultury oraz nauki był uniwersytet w Paryżu. W Italii powstał, w roku 1173, uniwersytet w Salerno, natomiast w krajach północnych najstarszym był uniwersytet na Oksfordzie. Okres XIII –XV wieku to czas wielkiego rozkwitu uniwersytetów w Europie. Warto wspomnieć chociażby rok 1209, kiedy to powołano do życia uniwersytet w Cambridge. Na kontynencie europejskim, w wyżej wymienionym przedziale czasowym, uniwersytety były już prawie w każdym kraju. W 1222 roku powstał uniwersytet w Padwie, w 1224 w Neapolu, w 1240 w Sienie, w roku 1303 w Rzymie i w 1308 w Perugi. We Francji uniwersytety zaczęły powstawać nie tylko w Paryżu, ale także poza nim, jak choćby w Anders i Tuluzie (1229r.), w Montpellier (1289r.), w Awinionie (1303r.), Orlanie (1309r.), czy wreszcie w Grenoble, w 1339 roku. W Europie środkowej, w 1348 roku założono uniwersytet w Pradze, w Krakowie w 1364 oraz w Wiedniu 1365 roku.

²⁴ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975*, Sandomierz 2006, s. 166.

²⁵ S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej*, Kraków 2006, s. 67.

²⁶ B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Leksykon – Pedagogika...*, s. 254.

²⁷ T. Lewowicki, *Kształcenie uniwersyteckie – siłą tradycji, presja współczesności, pytania o przyszłość, przesłania* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczypkowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 43-50.

²⁸ J. Baszkiewicz, *Młodość uniwersytetu*, Warszawa 1963, s. 8.

²⁹ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, Warszawa 2008, s. 67-75.

³⁰ T. Lewowicki, *Kształcenie uniwersyteckie – siłą tradycji, presja współczesności, pytania o przyszłość, przesłania...*, s. 43-50.

³¹ J. Brzeziński, *Trwałe wartości uniwersytetu*, „Forum Oświatowe” 1997, tom 1-2, s. 211-218.

różnego rodzaju prac, zaczynając od seminaryjnych, po doktorskie, a kończąc na habilitacyjnych. Prócz tego uniwersytetom zawdzięczamy respektowanie zasady współpracy wykładowców ze studentami, autonomię badań naukowych oraz metodę rozwijania problemów w drodze dysput, które z czasem nazwano scholastycznymi³².

Kazimierz Denek, w książce *Uniwersytet w perspektywie społeczeństwa wiedzy. Nauka i edukacja w uniwersytecie XXI wieku* pisząc o uniwersyteckim etosie i jego „obywatelskiej” i „kulturowej” misji stwierdził, iż uniwersytet ma zadanie wytwarzania, poznawania, przekazywania, upowszechniania wiedzy, utrzymywania ciągłości historyczno-kulturowej narodu; kreowania wzorców zachowań ludzkich i postaw obywatelskich; wychowywania ludzi światłych, mądrych i oddanych Polsce³³. Całe szkolnictwo wyższe, w tym i uniwersytety to miejsca promowania podnoszenia i dbałości o jakość wiedzy³⁴. To wreszcie miejsca przygotowujące studentów do tego, by pełnić w sposób bardziej sprawny i efektywny szeroki zakres obywatelskich i profesjonalnych funkcji i czynności, nawet najbardziej zróżnicowanych³⁵. Zbyszek Melosik prawidłowe funkcjonowanie uniwersytetów upatruje w akademickiej wolności³⁶. Wolność przejawiająca się w zakresie badań naukowych i upowszechniania ich wyników (naukowcy mają prawo do wyboru własnego przedmiotu badań) to także wolność w sferze nauczania³⁷. Ponadto naukowcy i nauczyciele akademicy mają prawo do swobodnych wypowiedzi na publiczne tematy, a także wyrażania swoich opinii na temat polityki edukacyjnej oraz instytucjonalnych priorytetów szkół, których są pracownikami³⁸.

Pedagogika jako nauka o edukacji, która poddana została procesowi instytucjonalizacji³⁹ w swym rozwoju historycznym, początek jako nauka akademicka miała

³² Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Kraków 2010, s. 29.

³³ Zob. K. Denek, *Uniwersytet w perspektywie społeczeństwa wiedzy. Nauka i edukacja w uniwersytecie XXI wieku*, Poznań 2011, s. 63.

³⁴ Zob. T. Wawak (red.), *Wyzwania zarządzania jakością w szkołach wyższych*, Kraków 2011; J. Woźnicki, *Uczelnie akademickie jako instytucje życia publicznego*, Warszawa 2007; M. Dąbrowa-Szeffler, J. Jabłeczka, *Szkolnictwo wyższe w Polsce. Raport dla OECD*, Warszawa 2007; K. Lisiecka (red.), *Zapewnienie jakości kształcenia w szkole wyższej*, Katowice 2001; M. Wójcicka (red.), *Jakość kształcenia w szkolnictwie wyższym. Słownik tematyczny*, Warszawa 2001; E. Wnuk-Lipińska, M. Wójcicka (red.), *Jakość w szkolnictwie wyższym. Przykład Polski*, Warszawa 1995; A. Brzezińska, J. Brzeziński, A. Eliaś (red.), *Ewaluacja a jakość kształcenia w szkole wyższej*, Warszawa 2004; A. Brzezińska, J. Brzeziński (red.), *Ewaluacja procesu kształcenia w szkole wyższej*, Poznań 2000.

³⁵ K. Denek, *Edukacja. Dziś-jutro*, Leszno, Poznań, Żary 2006, s. 108-109.

³⁶ Zob. Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Kraków 2009; J. Kostkiewicz (red.), *Uniwersytet i wartości*, Kraków 2007; C. Kościelniak, J. Makowski (red.), *Wolność. Równość. Uniwersytet*, Warszawa 2011.

³⁷ Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Kraków 2009, s. 11.

³⁸ Ibidem, s. 12.

³⁹ Benon Bromberek przywołuje poglądy T.N. Clarka, którego zdaniem proces instytucjonalizacji jest zawsze wieloaspektowy, o skali pięciostopniowej. Na proces ten składają się: prace pojedynczych badaczy nie korzystających z poparcia instytucji lub korzystających tylko z częściowego poparcia, prace pojedynczych

w XVIII wieku, kiedy to powstała pierwsza Katedra Pedagogiki na Uniwersytecie w Halle, w 1779 roku⁴⁰.

W Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku czytamy, iż pedagogika to *pojęcie wieloznaczne, nawiązujące do kultury grecko-rzymskiej, kultury helleńskiej, gdzie pais określał dziecko, młodzieńca wymagającego umiejętnej opieki, prowadzenia ze strony dorosłego – paidagogosa, którym był w tym przypadku wykwalifikowany niewolnik, wdrażający dzieci rodziców bogatej arystokracji do odpowiednich postaw, nabywania dobrych manier lub grzecznego odnoszenia się do innych, uczenia się, uczestniczenia w grach i zabawach*⁴¹.

Pedagogika to *dyscyplina nauki zajmująca się badaniem szeroko rozumianych procesów edukacyjnych (edukacja, wychowanie) wedle definicji, zawartej w encyklopedii powszechnej*⁴². Pedagogika przynależy do grupy nauk humanistycznych i społecznych⁴³. Zajmuje się ona *identyfikowaniem, nazywaniem oraz definiowaniem wszystkich faktów składających się na praktykę edukacji*⁴⁴. Według leksykonu autorstwa Bogusława Milerskiego oraz Bogusława Śliwerskiego pedagogika to *dziedzina (dyscyplina) nauki zajmująca się badaniem szeroko rozumianych procesów edukacyjnych oraz uwarunkowań dyskursu edukacyjnego*⁴⁵. O „sile” pedagogiki jako dyscypliny naukowej, jak pisze Bogusław Śliwerski, świadczy fakt, iż refleksyjnie, z wielkim dystansem i powagą racji wchłania nowości pojawiające się w naukach społecznych, reagując niemalże natychmiast na zmiany społeczno-polityczne w społeczeństwach nam współczesnych, stawiając czoła ich wyzwaniom czy nadziejom. Stwarza ona okazję powrotu do własnego dzieciństwa i wchodzenia w dorosłość, by lepiej poznać i zrozumieć to, w czym się uczestniczyło w sposób

badaczy zakładających towarzystwa naukowe lub związki zawodowe, to także tworzenie katedr uniwersyteckich, gdzie uprawia się daną dziedzinę nauki i w formie wykładu przekazuje studentom. Po czwarte, to zakładanie i prowadzenie równoległych katedr i uruchamianie w jednej uczelni seminariów z zakresu subdyscyplin obejmujących cały dorobek danej dziedziny nauki. Wreszcie, po piąte, to dyferencjacja danej nauki na wyższe specjalizacje, w których grupami odniesienia są zespoły naukowe podejmujące coraz węższe zagadnienia.

⁴⁰ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998, s. 12.

⁴¹ B. Śliwerski, *Pedagogika* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. TOM IV*, Warszawa 2005, s. 100.

⁴² Encyklopedia Powszechna PWN, 2005, s. 230.

⁴³ Zob. np. J. Gnitecki, *Zarys pedagogiki ogólnej*, Gorzów Wielkopolski 1999; T. Hejnicka-Bezwińska, *Tożsamość pedagogiki. Od ortodoksji ku heterogeniczności*, Warszawa 1997; T. Hejnicka-Bezwińska (red.), *Pedagogika ogólna: tradycja-teraźniejszość-nowe wyzwania*, Bydgoszcz 1995; S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia*, Kraków 1999; A. Bogaj (red.), *Rozwój pedagogiki ogólnej. Inspiracje i ograniczenia kulturowe oraz poznawcze*, Warszawa-Kielce 2001; T. Kukułowicz, M. Nowak, *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, Lublin 1997; A. Pluta (red.), *Pedagogika ogólna a filozofia nauki*, Częstochowa 1997.

⁴⁴ Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki I*, Warszawa 2004, s. 24.

⁴⁵ B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Leksykon - Pedagogika...*, s. 144.

najczęściej mniej lub bardziej świadomy, a co wpisało się głębokim rytem we własną psychikę i cielesność oraz w życie najbliższego otoczenia⁴⁶.

W toku dziejów pedagogika stawiała się *filozofią (nauką o człowieku, paideą, antyropagologią), samodzielną częścią nauk humanistycznych, przedmiotem kształcenia akademickiego i zawodowego, subiektywną teorią wychowania oraz wspólnotową formacją intelektualną*⁴⁷. Antoni Danysz twierdził, iż pedagogika nie może „oderwać się” od filozofii ze względu na konieczność określenia ostatecznego celu wychowania, którego to sama pedagogika nie może wprowadzić empirycznie z samego wychowania⁴⁸.

Do podstawowych pojęć w pedagogice zalicza się takie terminy, jak: wychowanie, środowisko wychowawcze, socjalizacja, edukacja, uczenie się, nauczanie, kształcenie, czas wolny, kultura, osobowość, szkoła, klasa szkolna, nauczyciel, uczeń, które zdaniem Autora nie wymagają w dysertacji wyjaśniania⁴⁹.

Jako dyscyplina naukowa pedagogika wyodrębniła się w XIX wieku na kanwie filozofii. Aby pedagogika mogła „zaistnieć” jako dyscyplina naukowa winny być spełnione dwa warunki. Pierwszy dotyczył wyznaczenia przedmiotu badań za pomocą określonego systemu kategoryjnego oraz przyjęcie określonej metodologii badań. Owa metodologia pedagogiki mogła mieć charakter modyfikujący dotychczasowe osiągnięcia metodologiczne innych dziedzin naukowych bądź też wytwarzać nowe, skupiające się wyłącznie na pedagogice. Istotnym elementem w rozwoju pedagogiki jako nauki było stworzenie struktur instytucjonalnych, które w bezpośredni sposób powiązane były z prowadzeniem badań naukowych, działalnością w zakresie publikowania, nadawania stopni naukowych czy wreszcie kształcenia.

Postacią, która w procesie dyscyplinaryzacji pedagogiki odegrała znaczącą rolę był Jan Fryderyk Herbart, który poczynając od swego dzieła *Pedagogika ogólna* (1806), stworzył jej podstawy, przedstawiając proces wychowania jako obiektywne „stawanie się człowieka”⁵⁰. W roku 1802 na Uniwersytecie w Getyndze uzyskał on stanowisko, pierwszego w Europie, docenta habilitowanego pedagogiki. Po objęciu katedry na Uniwersytecie w Królewcu stał się założycielem seminarium pedagogicznego dla nauczycieli szkół średnich i wyższych. To właśnie jemu przypisuje się podstawowy podział pedagogiki na pedagogikę ogólną,

⁴⁶ B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, Gdańsk 2006, s. VII.

⁴⁷ B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Leksykon - Pedagogika...*, s. 144.

⁴⁸ A. Danysz, *O wychowaniu*, Warszawa 1925, s. 52.

⁴⁹ U. Tyluś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki*, Siedlce 2009, s. 15-30.

⁵⁰ K. Jakubiak, R. Leppert, *Ewolucja koncepcji pedagogiki ogólnej w polskiej myśli edukacyjnej XIX i XX wieku*, „Prace pedagogiczne” CXXVIII (w:) J. Szablicka-Żak (red.), *Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XIX-XX wieku*, Wrocław 1998, s. 74.

dydaktykę oraz historię wychowania. W 1868 roku, z inicjatywy uczniów Jana Fryderyka Herbarta, powołano do życia Towarzystwo Popierania Pedagogiki Naukowej. Narodziła się „szkoła herbartowska”, która w istotny sposób wpłynęła na europejskie myślenie o edukacji na co najmniej kilka dekad⁵¹. Do lat dwudziestych XX w. herbartyzm można uznać za dominujący nurt w polskiej pedagogice⁵².

W I połowie XX wieku do ważniejszych orientacji teoretycznych w pedagogice należały: biologizm pedagogiczny, psychologizm pedagogiczny, socjologizm pedagogiczny, a także orientacja kulturowa. To był też czas wprowadzania metody eksperymentalnej oraz badań empirycznych. Wiek XX przyniósł również dyferencjację pedagogiki, która wykraczała poza wcześniejszy podział na pedagogikę ogólną, dydaktykę oraz historię wychowania. Próby ujęcia pedagogiki jako nauki stosowanej sprawiły, iż zaczęto uznawać coraz to nowe kryteria wyodrębniania się jej subdyscyplin bądź działów. Według kryterium instytucjonalnego ukształtowała się pedagogika przedszkolna, pedagogika szkolna, w tym pedagogika wczesnoszkolna oraz pedagogika szkoły wyższej. Według kryterium pozaszkolnych oddziaływań oświatowych wyodrębniły się: pedagogika opiekuńcza, pedagogika kulturalno-oświatowa, pedagogika pracy, andragogika, pedagogika obronna, pedagogika zdrowia, pedagogika czasu wolnego, pedagogika sportu, pedagogika wojskowa, pedagogika socjalna. Według kryterium deficytów rozwojowych, podziałowi uległa pedagogika specjalna, w której wyodrębniono pedagogikę rewalidacyjną, oligofrenopedagogikę, surdopedagogikę. Z kolei według kryterium rodzaju dewiacji wyodrębniono pedagogikę resocjalizacyjną oraz pedagogikę penitencjarną.

Jan Prucha, przyjmując za kryterium obszar zainteresowań badawczych i specyfikę podejmowanej problematyki, zaproponował następujący podział nauk pedagogicznych: pedagogika ogólna; historia pedagogiki i dzieje szkolnictwa; pedagogika porównawcza; filozofia wychowania; teoria wychowania (przede wszystkim jako dyscyplina filozoficzna oraz jako teoria empiryczna); socjologia wychowania; pedagogiczna antropologia; ekonomia kształcenia (nakłady na oświatę, efektywność i jakość kształcenia, kształcenie a rynek pracy, marketing szkoły); psychologia pedagogiczna; pedagogika społeczna; pedagogika czasu wolnego; andragogika; dydaktyka ogólna (teoria a badania nad programami kształcenia, teoria

⁵¹ Procesy modernizacyjne przełomu XIX i XX wieku wpłynęły na pojawienie się nurtów opozycyjnych wobec herbartyzmu. Było to ściśle powiązane z pojawieniem się w krajach europejskich nurtu nowego wychowania. W Stanach Zjednoczonych Nowe Wychowanie określano mianem progresywizmu, podkreślając aktywizm i nastawienie na kreowanie przyszłości. W Europie posługiwano się dość enigmatycznie pojęciem „Nowe Wychowanie” i jego mutacjami – używano określeń „szkoła nowa”, „szkoła twórcza”, „swobodne wychowanie” czy „pedagogika reform”.

⁵² K. Jakubiak, R. Leppert, *Ewolucja koncepcji pedagogiki ogólnej w polskiej myśli edukacyjnej XIX i XX wieku...*, s. 75.

a badanie nauczania); dydaktyki szczegółowe; technologia kształcenia; pedagogiczna ewaluacja (ewaluacja potrzeb kształcenia, programów kształcenia, środowisk edukacyjnych, nauczania, osiągnięć edukacyjnych, ewaluacja na bazie standardów kształcenia – działalności i efektywności szkoły); diagnostyka pedagogiczna; pedeutologia; teoria zarządzania szkołami; polityka oświatowa oraz prognostyka pedagogiczna⁵³.

Zgodnie z wcześniejszymi objaśnieniami, ramy chronologiczne dysertacji obejmują lata 1919-1993, czyli okres siedemdziesięciu czterech lat rozwoju poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza - począwszy od powstania w 1919 roku na Uniwersytecie Poznańskim, pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, do dnia 1 września 1993 roku, kiedy to „poznańska uniwersytecka pedagogika” na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza przekształciła się w Wydział Studiów Edukacyjnych. To okres wielkich zmian historycznych, społeczno-politycznych w Polsce. To nie tylko zmiana nazewnictwa i struktur organizacyjnych (Uniwersytetu - z Wszechnicy Piastowskiej, poprzez Uniwersytet Poznański, na Uniwersyt im. Adama Mickiewicza; pedagogiki jako jednostki strukturalnej uczelni: z Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, poprzez Instytut Pedagogiki, na Wydział Studiów Edukacyjnych), to także czas rozwoju i ewolucji pedagogiki jako dziedziny naukowej.

Praca doktorska, jak już wcześniej wspomniano, opiera się na układzie chronologicznym. W konstrukcji pracy uwzględnione są ważne „momenty dziejowe”, innymi słowy fakty dziejowe. Moment dziejowy to inaczej czasowy, przestrzenny i kulturowy kontekst faktu historycznego. Według Wandy Moszczeńskiej jest on nieodzowny dla zrozumienia faktów historycznych⁵⁴. Chronologia jest nauką o mierzeniu czasu. Jej nazwa pochodzi od dwóch greckich słów: „chronos” (czas) i „logos” (słowo; nauka) i dzieli się na dwa działy: chronologię matematyczną, czyli astronomiczną oraz chronologię techniczną, czyli historyczną. W przypadku monografii historyczno-pedagogicznej zastosowano chronologię historyczną, która umożliwia dokładne umiejscowienie w czasie badanych zjawisk historycznych. Z uwagi na doniosłą rolę, jaką w historii odgrywa element czasu, chronologię winno się zaliczać do rzędu ważnych nauk pomocniczych historii, mimo jej wybitnie pomocniczego i technicznego charakteru⁵⁵.

Zdaniem Jana Hellwiga, teoretyczne refleksje nad genezą poznańskiej pedagogiki wyznaczają takie fakty historyczne, jak: działalność średniowiecznej szkoły katedralnej w

⁵³ W. Błazejewski, *Pedagogika porównawcza. Materiały pomocnicze dla studentów*, Rzeszów 2006, s. 15-16.

⁵⁴ W. Moszczeńska, *Metodologii historii zarys krytyczny*, Warszawa 1977, s.72.

⁵⁵ B. Włodarski (red.), *Chronologia polska*, Warszawa 2007, s. 15.

Poznaniu; powstanie i działalność Lubrancianum w 1519 roku; działalność poznańskiego kolegium jezuickiego powstałego w 1573 roku; praca naukowa wykładowców seminarium duchownego, powstałego pod opieką Towarzystwa Jezusowego w 1576 roku; działalność naukowa nauczycieli Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu; postulaty świątłych Polaków i deputowanych do parlamentu pruskiego w sprawie utworzenia w Poznaniu szkoły wyższej czy uniwersytetu (w szczególności Wojciecha Lipskiego, Karola Libelta i Augusta Cieszkowskiego w sejmie pruskim) przytoczone w dalszej części dysertacji; publiczne wykłady powszechne w Pałacu Działyńskich, Bazarze, Gimnazjum Marii Magdaleny, realizowane w okresie zaborów; powstanie w 1857 roku i działalność Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; założenie przez Augusta Cieszkowskiego w Żabikowie koło Poznania wyższej szkoły rolniczej; działalność Towarzystwa Wykładów Naukowych od 1913 roku; czy wreszcie powstanie Wszechnicy Piastowskiej, a w niej Wydziału Filozoficznego z pierwszą w Polsce Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki⁵⁶.

Rozważania dotyczące historycznego rozwoju pedagogiki mają określony zasięg czasowy i geograficzny⁵⁷. Cezury czasowe pracy wyznaczają nie tylko daty wydarzeń bezpośrednio związanych z rozwojem uniwersyteckiej poznańskiej pedagogiki jako dyscypliny naukowej, ale także daty ważne dla państwa polskiego, tzn. zakończenie I wojny światowej, okres II Rzeczypospolitej, II wojny światowej, funkcjonowania tzw. Polski Ludowej oraz okres III Rzeczypospolitej.

Dysertacja, poprzedzona *Wstępem*, obejmuje sześć rozdziałów, a cezury je oddzielające są, zdaniem Autora, związane z istotnymi momentami dziejowymi dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki oraz samego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w latach 1919-1993.

W rozdziale pierwszym starano się przedstawić tradycje pedagogicznych poszukiwań w Wielkopolsce na tle rozwoju polskiej myśli edukacyjnej. Do grona prekursorów polskiej myśli pedagogicznej Autor zaliczył m.in. Szymona Marycjusza z Pilzna czy Andrzeja Frycza-Modrzewskiego, nakreślając również pokrótce dzieje polskiej myśli pedagogicznej na przestrzeni wieków, jej instytucjonalizację w XX wieku, a także prądy i kierunki pedagogiczne w niej się rozwijające. Na rozdział pierwszy składają się także rozważania

⁵⁶ Zob. J. Hellwig, *Poznańscy pedagogowie i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 4/1998, s. 111-119; J. Hellwig, 75. rocznica powstania pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim, „Rocznik Pedagogiczny” t. 17, 1995, s. 105-122; tenże, 75 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 99-104; tenże *Z badań nad rozwojem historii wychowania w poznańskim ośrodku naukowym*, (w:) *Stan i perspektywy historii wychowania*, W. Jamrożek (red.) Poznań 1995, s. 45-51.

⁵⁷ S. Sztobryn, *Historia wychowania* (w:) B. Śliwerski (red.), *Pedagogika podstawy nauk o wychowaniu*, tom 1, Gdańsk 2006, s. 1-76.

dotyczące pedagogicznych refleksji w Wielkopolsce, poczynając od założenia w 1519 roku Akademii Lubrańskiego, poprzez pedagogiczną działalność Augusta Cieszkowskiego, Karola Libelta, Bronisława Trentowskiego.

Rozdział drugi poświęcono poznańskiej uniwersyteckiej pedagogice w okresie II Rzeczypospolitej. Przedstawiony został moment powstania Uniwersytetu Poznańskiego, a także same starania o jego powołanie, ze szczególną rolą Heliodora Świącickiego. To także czas powstania, w ramach struktury Uniwersytetu Poznańskiego, Katedry Pedagogiki i Dydaktyki pod kierownictwem Antoniego Danysza. Są tutaj przedstawione jej podstawy organizacyjne oraz kadrowe, struktura i funkcjonowanie, a także kierunki i rozwój badań pedagogicznych oraz strukturalne zawirowania w związku z jej zamknięciem w 1933 roku i próbami jej przywrócenia.

Głównym przedmiotem rozważań w rozdziale trzecim jest powołanie i działalność „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich (UZZ) w Warszawie oraz funkcjonowanie w jego obrębie Wydziału Humanistycznego. W rozdziale tym dokonano charakterystyki tajnego nauczania w okresie II wojny światowej na terenie Wielkopolski oraz Generalnej Gubernii. Przedstawiono okoliczności powstania UZZ, jego funkcjonowanie, strukturę organizacyjną i kadrową oraz działalność kompletu pedagogicznego, funkcjonującego w ramach Wydziału Humanistycznego.

Rozdział czwarty obejmuje swym zasięgiem lata 1945-1956. To m.in. czas reaktywowania Uniwersytetu Poznańskiego i nadania mu nazwy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. To moment przywrócenia Katedry Pedagogiki i Dydaktyki pod kierownictwem Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Przedmiotem rozważań jest jej funkcjonowanie na przełomie lat 40. i 50. pod naukową pieczę Stefana Błachowskiego, Stefana Wołoszyna, Józefa Kwiatka, których działalność naukowo-badawcza została przedstawiona na kolejnych stronach dysertacji, podobnie jak podstawowe kierunki badań i naukowych zainteresowań pozostałych pracowników Katedry.

W rozdziale piątym ukazano działalność organizacyjną i naukową Katedry Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w latach 1956-1970. To czas powstania w Katedrze Pedagogiki, która była częścią składową Wydziału Filozoficzno-Historycznego, następujących zakładów: Zakładu Socjologii Wychowania, Zakładu Dydaktyki, Zakładu Oświaty Dorosłych, Zakładu Historii Wychowania oraz Zakładu Wychowania Społecznego. Autor dokonuje analizy działalności poszczególnych zakładów naukowych, a także przedstawienia podstawowych kierunków badań i zainteresowań naukowych pracowników.

Rozdział szósty obejmuje lata 1970-1993 i przypada na trudny, również dla pedagogiki, czas kryzysu politycznego i ekonomicznego drugiej połowy lat siedemdziesiątych, lat osiemdziesiątych oraz pierwszej fazy transformacji ustrojowej 1989 roku. Za innowacyjne przedsięwzięcie w polityce edukacyjnej tego okresu uznaje się *Raport o stanie oświaty w PRL* (1973) oraz *Ekspertyzę sytuacji i rozwoju oświaty w PRL* (1979). W dniu 1 października 1970 roku przekształcono, funkcjonującą pod kierunkiem prof. dra Stanisława Kowalskiego, Katedrę Pedagogiki na Instytut Pedagogiki UAM. W omawianym okresie eksperyment profesora Heliodora Muszyńskiego, kierownika Zakładu Teorii Wychowania, wraz z zespołem, wyróżniono wpisami do „Księgi czynów i osiągnięć nauki polskiej”, w drugiej edycji wpisów pod nazwą „Dachy”. Z kolei Zakład Technologii Kształcenia wydawał w omawianym okresie szeroko kolportowane pismo naukowe „Neodidagmata”. Autor, podobnie jak w poprzednich rozdziałach, dokonuje rekonstrukcji struktury organizacyjnej Instytutu Pedagogiki, przedstawia działalność i funkcjonowanie poszczególnych zakładów naukowych, a także kierunki badań i pracy naukowo-badawczej poznańskiej pedagogiki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Kończącą cezurę czasową ostatniego rozdziału dysertacji wyznacza dzień 1 września 1993 roku, kiedy to po pozytywnym zaopiniowaniu wniosku Rady Instytutu, nastąpiło wyodrębnienie się Instytutu Pedagogiki i Kolegium Edukacyjnego z Wydziału Nauk Społecznych w osobną jednostkę organizacyjną - Wydział Studiów Edukacyjnych.

Rozważania wymagają zakończenia. Dysertację uzupełniają fotografie, tabele, których spisy zostały zamieszczone na końcu pracy.

Praca doktorska *Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993* obejmuje, jak już zostało stwierdzone, ponad siedemdziesiąt lat przeobrażeń pedagogiki jako dziedziny naukowej uprawianej na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Owe przeobrażenia wpływały często z uwarunkowań pozanaukowych, powiązanych ze zmianami społecznymi, a także politycznymi i ekonomicznymi.

Do głównego motywu wyboru problematyki badań Autor zalicza przede wszystkim własne naukowe zainteresowania dziejami pedagogiki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. To chęć rekonstrukcji dziejów poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki, gdyż dotychczasowe bogactwo opracowań cząstkowych na podjęty przez Autora temat, nie zaowocowało jednak całościowym jego ujęciem. To dążenie do porządkowania wiedzy, rozumiane jako wola zmiany danych (wiadomości nieuporządkowanych) w

informację (dane są powiązane logicznymi relacjami)⁵⁸. Dlatego też stan badań był istotnym motywem wyboru problematyki badań. Celem dysertacji *Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993* jest zatem próba wypełnienia tej naukowej luki. Omawiając problem poznawania przyszłości, warto przytoczyć słowa Stefana Wołoszyna: *Pedagog dąży do poznawania genezy i funkcji społecznej zjawisk oświatowych i idei pedagogicznych z przeszłości oraz podejmuje trud zrozumienia ich sensu i ich sensu nie dla samej ciekawości historycznej, lecz po to, by pogłębić własną świadomość pedagogiczną, ażeby lepiej zrozumieć kierunki rozwojowe szkolnictwa i myśli pedagogicznej, lepiej orientować się i lepiej móc ocenić współczesne tendencje oświatowe, ustroje szkolne i teorie pedagogiczne. Dlatego pedagoga nie wszystko jednakowo interesuje, co się działo w przeszłości (...) Nie tyle chce wiedzieć dla samej wiedzy i nie tyle chce wiedzieć wszystko, ile chce poznać te rzeczy i o tyle, o ile wiedza o nich pomoże mu dogłębniej zrozumieć współczesność i pozwoli mu lepiej i skuteczniej działać pedagogicznie w teraźniejszości*⁵⁹.

Potrzeba badań w tym zakresie wydaje się być bezsporna. Jak pisze Władysława Szulakiewicz, *badania historyczne ożywiają przeszłość. Badacz mając przed sobą historyczne teksty, przetwarza je w zdarzenia, plastyczne opisy*⁶⁰.

*Wiedza historyczna jest koniecznym składnikiem edukacji (...) Sama zresztą historia jest czymś zgoła różnym od teraźniejszości właśnie przez to, że jest spełniona przeszłością. Permanentnie nabywana wiedza historyczna uczy wyrozumiałości i pokory wobec rzeczywistości. Pokazuje ludziom ich społeczne, polityczne, cywilizacyjne i czasowe osadzenie (...) Edukacja historyczna jest silnym impulsem twórczego myślenia, nie istnieje bowiem ani skończona, ani też jedna historia. Jest ich wiele, a więc jesteśmy zmuszeni do wyboru, samodzielnej oceny, reinterpretacji czasu minionego (z uwzględnieniem świadomie przyjmowanych założeń interpretacyjnych, kryteriów selekcji źródeł, metod badań)*⁶¹. Do historii wychowania Bogdan Suchodolski zaliczył cztery względnie autonomiczne subdyscypliny: dzieje myśli pedagogicznej, dzieje praktyki oświatowej, historię kultury

⁵⁸ W. Werner, *Wprowadzenie do historii*, Warszawa 2012, s. 52.

⁵⁹ S. Michalski, *Tradycje związkowego ruchu nauczycielskiego a węzłowe problemy pracy Związku Nauczycielstwa Polskiego w okresie powojennym* (w:) S. Michalski (red.), *Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1945-1970*, Poznań 1971, s. 9.

⁶⁰ W. Szulakiewicz, *Źródła do badań nad dziejami środowiska historyków wychowania w archiwach Polskiej Akademii Nauk* (w:) W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Toruń 2003, s. 229-240.

⁶¹ S. Sztobryn, *Historia wychowania* (w:) B. Śliwerski (red.) *Pedagogika podstawy nauk o wychowaniu*, tom 1, Gdańsk 2006, s. 4.

rozumianą jako dzieje formowania się człowieka pod wpływem warunków społeczno-kulturowych (w tym kultury pedagogicznej)⁶², dzieje historiografii pedagogicznej⁶³.

Trudno o jednoznaczne zdefiniowanie pojęcia metodologii pedagogiki, czego skutkiem są odwołania do metody eksplikacji⁶⁴. Metodologia pedagogiki *jest ogólną i szczegółową metodologią, opartą na nowoczesnym i ponowoczesnym ujęciu filozofii nauki i edukacji, uniwersalnym i lokalnym dyskursie poznania, badaniach empirycznych, prakseologicznych i hermeneutycznych, analizie procedur badawczych i ich rezultatów oraz opisie zastanej rzeczywistości edukacyjnej oraz projektowaniu nowych jej stanów*⁶⁵. Ponadto jest częścią składową metodologii nauk lub, inaczej rzecz ujmując, stanowi zastosowanie metodologii nauk w dziedzinie pedagogiki⁶⁶. Metodologia pedagogiki jest dyscypliną żywo rozwijającą się, czemu służą: pluralizm metodologicznych podejść badawczych pedagogów, jak również dostępność do osiągnięć naukowych pedagogiki światowej oraz wzory czerpane z metodologii nauk pokrewnych⁶⁷.

Dysertacja *Pedagogika na uniwersytecie poznańskim 1919-1993* jest monografią o profilu historyczno-pedagogicznym. „Zastosowana” w pracy metodologia jest adekwatna zarówno do pedagogiki, jak historii (przy jednoczesnym uwzględnieniu czynników pedagogicznych, psychologiczno-pedagogicznych, społeczno-kulturowych). Takie podejście jest gwarantem wszechstronnego i pełnego wyjaśnienia rzeczywistości pedagogicznej na przestrzeni lat⁶⁸. W przypadku monografii, Janusz Szumski dostrzega *potrzebę odwoływania się do wielu nauk społecznych*⁶⁹. Ponadto, *każde zjawisko pedagogiczne doby współczesnej ma swoją tradycję, tło historyczne*, jak twierdzi Czesław Majorek⁷⁰. I dodaje, iż *słuszne jest przekonanie o potrzebie wyjaśniania zjawisk edukacyjnych doby obecnej za pośrednictwem historii*⁷¹.

⁶² B. Suchodolski, *Polskie badania nad dziejami myśli pedagogicznej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1962, nr 4, s. 564.

⁶³ S. Sztobryn, M. Świtka (red.), *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900-1939*, Gdańsk 2006.

⁶⁴ T. Pawłowski, *Pojęcia i metody współczesnej humanistyki*, Wrocław 1977, s. 64.

⁶⁵ J. Gnitecki, *Metodologia pedagogiki i metodologia badań pedagogicznych. Problemowo-programowy zestaw ćwiczeń dla studentów*, Poznań 2007, s. 15.

⁶⁶ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003, s. 14.

⁶⁷ S. Palka, *Metodologia pedagogiki* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Warszawa 2004, s. 209-210.

⁶⁸ Zob. S. Michalski, *Z zagadnień metodologicznych historii wychowania*, Łódź 1965; S. Michalski, *O niektórych zagadnieniach przedmiotu badań historii wychowania*, *Ruch Pedagogiczny* 1964, nr 1; W. Moszczeńska, *op.cit.*; T. Pilch, *op.cit.*; M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000.

⁶⁹ J. Szumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005, s. 122.

⁷⁰ Cz. Majorek, *Warsztat badawczy historyka wychowania dziejów najnowszych* (w:) W. Jamrozek (red.) *Stan i perspektywy historii wychowania*, Poznań 1995, s. 60.

⁷¹ *Ibidem*, s. 55.

Dysertacja, jak wspomniano, jest monografią o profilu historyczno-pedagogicznym. Monografia w ujęciu pedagogicznym jest typem badania diagnostycznego⁷², to *metoda badań, której przedmiotem są instytucje wychowawcze w rozumieniu placówki lub instytucjonalne formy działalności wychowawczej, lub jednorodne zjawiska społeczne, prowadząca do gruntownego rozpoznania struktury instytucji, zasad i efektywności działań wychowawczych oraz opracowania koncepcji ulepszeń prognoz rozwojowych*⁷³. Wyróżniającą się cechą badań monograficznych w sensie formalnym jest ścisła lokalizacja instytucjonalna lub/i organizacyjna. Jak piszą Tadeusz Pilch oraz Teresa Bauman *metoda monograficzna w badaniach pedagogicznych oddaje nieocenione usługi (...) może być realizowana przez wiele różnorodnych technik*⁷⁴. To badanie dokumentacji, wprowadzanie elementów obserwacji uczestniczącej, ankiety lub wywiadu. Podstawowym zadaniem monografii jest opis i wyjaśnienie określonych faktów⁷⁵. Monografia pedagogiczna jest zatem metodą, *której przedmiotem badań są instytucje wychowawcze w rozumieniu placówki, instytucjonalne formy działalności wychowawczej lub też jednorodne zjawiska społeczne, prowadząca do gruntownego rozpoznania struktury instytucji, zasad i efektywności działań wychowawczych oraz opracowania koncepcji ulepszeń prognoz rozwojowych*⁷⁶. Jednym z jej celów jest popularyzacja osiągnięć danej jednostki badawczej, którą w przypadku niniejszej dysertacji, jest poznańska uniwersytecka pedagogika.

Według Benona Miśkiewicza monografia w ujęciu historycznym, to przeważnie praca analityczna, która *daje zwykle wyczerpujący opis jednego wybranego zagadnienia, poprzez wszechstronną krytykę literatury i źródeł oraz ich interpretację. Praca monograficzna zawiera odtworzenie faktów i pogląd na analizowane zagadnienie, będący wyrazem krytyki stanu badań i materiału źródłowego*⁷⁷.

Do podstawowych rodzajów szeroko rozumianych badań pedagogicznych służących budowaniu teoretycznej wiedzy pedagogicznej, a więc mających inspirującą siłę poznawczą dla pedagogiki ogólnej, prócz badań empirycznych ilościowych, empirycznych jakościowych, porównawczych, z pogranicza, należą również badania historyczne. Zdaniem Stanisława Palki *rodzi się potrzeba podejmowania takich badań przez pedagogów*⁷⁸. Metodologia realizowana na gruncie historii wychowania jest zaczerpnięta z nauk pedagogicznych i

⁷² J. Szumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych...*, s. 76.

⁷³ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 76.

⁷⁴ Ibidem, s. 76-77.

⁷⁵ M. Guziuk, *Metody badań pedagogicznych* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Warszawa 2004, s. 217-226.

⁷⁶ Ibidem, s. 399-400.

⁷⁷ B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa-Poznań 1985, s. 182.

⁷⁸ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje...*, s. 62.

historycznych. Jan Hellwig pisał, iż *historia wychowania nie ma jednoznacznie określonego przedmiotu badań i metod, a ponieważ leży na skraju nauk historycznych i pedagogicznych, wobec tego przedmiot jej i metody formowane są pod wpływem tych dwu dyscyplin*⁷⁹. Jan Hellwig⁸⁰, uprawiając historię wychowania⁸¹, uczestniczył aktywnie w podejmowanych na gruncie polskim dyskusjach nad jej przedmiotem i metodami badawczymi, jej dziejami i miejscem w systemie nauk humanistycznych oraz edukacji pedagogicznej⁸². Pedagogiczne badania historyczne stanowią jeden z elementów szeroko pojmowanych badań historycznych. Innymi słowy, są stosowaniem badań historycznych do dziedziny poznania pedagogicznego⁸³. Badania historyczne stosowane w dziedzinie pedagogiki realizowane są w odniesieniu do dwóch sfer, które mają istotne znaczenie dla pedagogów, zarówno poznawcze, związane ze samoświadomością naukową uczonych, jak i praktyczne oraz metodologiczne. Sfera pierwsza dotyczy praktyki wychowania, kształcenia, praktyki oświatowej – jako „historia wychowania”. Ten dział obejmuje historię instytucji i placówek oświatowych, wychowawczych. Sfera druga dotyczy teoretycznej myśli pedagogicznej, prądów, kierunków, tendencji, doktryn – jako „historia myśli pedagogicznej”⁸⁴.

O interdyscyplinarności dysertacji świadczy zastosowanie w niej metodologii historycznej. Jerzy Topolski, filozof historii i metodolog⁸⁵, dokonuje stwierdzenia, iż źródło historyczne jest *głównym tworzywem (...) do modelowania rzeczywistości przez historyków*⁸⁶. Może być bezpośrednie albo pośrednie. *Źródła pośrednie to wszelkie relacje o przeszłości, a źródła bezpośrednie to po prostu szczątki przeszłości, które historyk może bezpośrednio obserwować*⁸⁷. Zdaniem Jerzego Topolskiego nie można inaczej zdefiniować źródła historycznego, jak tylko wskazując, że źródłem historycznym jest *wszystko to, skąd możemy czerpać informacje o przeszłości*⁸⁸. Ponadto w *Metodologii historii* formułuje twierdzenie, iż *zadaniem badania historycznego jest wyjaśnianie, tzn. wskazanie sposobu i przyczyn, rozwoju układów, przy czym zauważa, że do wyjaśnienia rozwoju układów konieczna jest świadomość*

⁷⁹ J. Hellwig, *Prolegomena do historii wychowania*, Poznań 1995, s. 50.

⁸⁰ W. Jamrożek, *Hellwig Jan* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 182-183.

⁸¹ Zob. J. Hellwig, *Historia wychowania - „pedagogiczna” czy „historyczna”?*, „Przegląd Humanistyczny” 1991, nr 5/6, s. 15-24.

⁸² W. Jamrożek, *Jan Hellwig – historyk wychowania, ceniony badacz i nauczyciel akademicki (1931-2000)*, „Studia Edukacyjne” 2004, nr 6, s. 10.

⁸³ S. Palka, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006, s. 71.

⁸⁴ Ibidem, s. 76.

⁸⁵ Zob. W. Wrzosek, *Jerzy Topolski 1928-1998* (w:) J. Strzelczyk (red.) *Wybitni historycy wielkopolski*, Poznań 2010, s. 633-645; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1958/59 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1961, s. 110-112.

⁸⁶ J. Topolski, *Teoria wiedzy historycznej*, Poznań 1983, s. 255.

⁸⁷ J. Topolski, *Świat bez historii*, Poznań 1998, s. 197.

⁸⁸ J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, Poznań 2001, s. 35.

o niemożności oddzielenia obserwacji od teorii⁸⁹. Jednocześnie, za układ (przedmiot badań historycznych), w dosłownym tego słowa znaczeniu, Autor upatruje początków, rozwoju oraz przeobrażeń poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. Warto nadmienić, iż pozycja *Metodologia historii* Jerzego Topolskiego była ukoronowaniem refleksji metodologicznych Autora. Odbiła się ona szerokim echem na całym świecie, czego wyrazem są liczne międzynarodowe przekłady książki: włoskie, angielskie, hiszpańskie (dwie edycje), rumuńskie, chińskie i rosyjskie⁹⁰.

Wanda Moszczeńska wyróżnia, ze względu na proporcje zastosowania w badaniach monograficznych, obserwacji źródeł oraz korzystania z gotowych opracowań historycznych trzy podstawowe typy opracowań monograficznych. Pierwszy to *prace, w których wysiłek badawczy autora skierowany jest przede wszystkim na obserwację źródeł i ustalenie na jej podstawie danych empirycznych, mniej natomiast rozbudowane są czynności prowadzące do wykrycia związków historycznych. (...) Przeciwwstawieć wypadnie tym pracom opracowania kierujące uwagę i wysiłek na wykrycie i ukazanie związków historycznych (...). Trzecią, najbardziej chyba typową grupę opracowań monograficznych stanowią te prace, w których badanie obejmuje mniej więcej równomiernie wszystkie omówione wyżej czynności. Tok postępowania badawczego grupy trzeciej jest chyba najbardziej charakterystyczny dla badań źródłowych*⁹¹. To właśnie tok postępowania badawczego właściwy dla trzeciej grupy jest charakterystyczny dla niniejszej dysertacji.

Monografia *Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993* ma po części charakter regionalny, dotyczący w głównej mierze stolicy Wielkopolski. Józef Miąso jest zdania, iż badania regionalne dziejów oświaty i wychowania oprócz walorów poznawczych mają również znaczenie wychowawcze, gdyż wzbogacają tradycję środowisk lokalnych (...) pogłębiając zarazem integrację kulturalną społeczności lokalnych⁹². Badania regionalne posiadają wartość wielowarstwową (...) wnoszą nie jeden cenny przyczynek naukowy⁹³. Badania regionalne według Jerzego Topolskiego to wywodzące się *dziewiętnastowiecznego rozbudzenia świadomości historycznej usiłowania licznych „miłośników” historii, aby ukazywać „starożytności” lokalne (...) fakty, ludzi czy miejsca*⁹⁴. Na łamach „Przeglądu

⁸⁹ J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1973, s. 8-9.

⁹⁰ D. Gołaś, *Jerzy Topolski (1928-1998)* (w:) M. Dąbrowski, D. Gołaś, A.B. Legocki, A. Marciniak, A. Wojtowicz (red.), *Poczet wielkopolskich członków Polskiej Akademii Nauk*, Poznań 2000, s. 180.

⁹¹ W. Moszczeńska, *Metodologii historii zarys krytyczny*, Warszawa 1977, s. 116-117.

⁹² Zob. „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1981, nr 2, s. 207.

⁹³ W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944-1956*, Kraków 2006, s. 129 (za:) H. Radlińska, *Badania regionalne dziejów oświaty*, Warszawa 1948.

⁹⁴ J. Topolski, *Marksizm i historia*, Warszawa 1977, s. 423.

Historyczno-Oświatowego”, Jerzy Topolski dodaje, iż podejmowane badania cząstkowe (regionalne) należy ujmować jako integralne części pewnych całości historycznych⁹⁵.

Współcześnie dostrzega się wzmożone zainteresowanie historią regionalną, od dziejów poszczególnych regionów i miejscowości, po badania dotyczące losów zasłużonych dla danego terenu postaci, działających tam szkół oraz instytucji oświatowo-wychowawczych⁹⁶. Dostrzegalny jest wzrost zainteresowań zagadnieniami regionalnymi ze strony nauk społecznych jako wyraz sprzeciwu wobec globalizacji. W rozważaniach o badaniach regionalnych, szczególne miejsce zajmują nauki historyczne, w tym historia wychowania⁹⁷. Badania powiązane z historią regionalną, w szczególności tyczącą się kwestii wychowania i oświaty wydają się być bardzo pożądane⁹⁸.

Antoni Karbowski, pierwszy w Polsce docent w zakresie historii wychowania⁹⁹, pisząc o badaniach regionalnych, które zwyczajowo określał lokalnymi, zwracał uwagę na trzy główne zadania. Badania regionalne miały przede wszystkim inspirować społeczeństwo do zainteresowania historią, popularyzować wiedzę historyczną oraz skłaniać do działań na rzecz właściwej organizacji tego typu badań¹⁰⁰. Antoni Karbowski był gorącym zwolennikiem, jak sam określał „naukowego poszukiwania lokalnego”¹⁰¹, przywiązując wielką wagę do badań regionalnych w dziedzinie oświaty¹⁰².

W przypadku rekonstrukcji procesu historycznego, istotne jest posługiwanie się wiedzą źródłową i pozaźródłową. Istotna jest autentyczność i wiarygodność źródła historycznego¹⁰³. Z trafnością badania historycznego, jak pisze Jerzy Topolski, należy kojarzyć krytykę źródeł: zewnętrzną i wewnętrzną. Ta pierwsza odnosi się do autentyczności

⁹⁵ Zob. J. Topolski, *O przedmiocie i metodologii badań regionalnych w zakresie historii oświaty*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1981, nr 2 (92), s. 171-181.

⁹⁶ A. Wałęga, *Regionalizm w historii wychowania w ujęciu Antoniego Karbowskiego (aktualność postulatów i dokonań badawczych)*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2008, nr 24, s. 13.

⁹⁷ E. Głowacka-Sobiech, *Badania regionalne w historii wychowania – problemy metodologiczne*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2008, nr 24, s. 7-12.

⁹⁸ Ibidem, s. 11.

⁹⁹ Zob. H. Winnicka, *Karbowski Antoni* (w:) M. Prosińska-Jackl, *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 217-218; H. Barycz, *Antoni Karbowski* (w:) *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków, t. 12, z. 52, s. 20; H. Barycz, *Antoni Karbowski – człowiek i dzieło*, „Kwartalnik Nauki i Techniki”, rok XIV, nr 2, s. 260-274; H. Barycz, *Zapomniany historyk wychowania i oświaty polskiej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, T. 3, nr 1, s. 16-30; A. Głowacka, *Antoni Karbowski jako pedagog i bibliograf*, „Sprawy oświatowe okręgu szkolnego poznańskiego”, Poznań 1959, s. 72-76; M. Walentynowicz, *W setną rocznicę urodzin Antoniego Karbowskiego*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Poznań 1957, T. 3, s. 316; J. Jakóbiec, *Śp. Dr Antoni Karbowski*, „Muzeum” 1919, nr 10.

¹⁰⁰ A. Wałęga, *Regionalizm w historii wychowania w ujęciu Antoniego Karbowskiego (aktualność postulatów i dokonań badawczych)*..., s. 14.

¹⁰¹ A. Karbowski, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, Toruń 1899, s. 9.

¹⁰² A. Wałęga, *Regionalizm w historii wychowania w ujęciu Antoniego Karbowskiego (aktualność postulatów i dokonań badawczych)*..., s. 16.

¹⁰³ J. Topolski, *Metodologia historii*..., s. 10.

źródła (wygląd, ustalenie czasu i miejsca pochodzenia, słownictwa, stylistyki, widocznych znaków uprawamacniających). Druga natomiast dotyczy wiarygodności źródła, gdyż samo źródło należy odrzucić albo traktować bardzo ostrożnie¹⁰⁴.

Za podstawową technikę badawczą, Autor obrał analizę zgromadzonego materiału źródłowego. To *technika polegająca na opisie i interpretacji konkretnych w procesie uczenia się, pracy produkcyjnej, zabawy lub innego rodzaju działalności zakończonych bardziej lub mniej gotowym produktem*¹⁰⁵. Ponadto, dokonano próby syntezy dotychczasowych opracowań badanego zagadnienia. Do technik badawczych, czyli *czynności praktycznych, regulowanych starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzonych informacji, opinii, faktów*¹⁰⁶ w przypadku monografii należy zaliczyć wywiad. Jest on *rozmową badającego z respondentem lub respondentami według opracowanych wcześniej dyspozycji lub w oparciu o specjalny kwestionariusz*¹⁰⁷. Wywiad jest rozmową kierowaną, w której udział biorą dwie osoby: prowadzący wywiad oraz respondent, jest procesem, w którym badający *stara się oddziaływać na badanego stawianymi pytaniami i skłonić go do udzielania wypowiedzi na temat będący przedmiotem badań*¹⁰⁸. Piszac „respondent” Autor ma na myśli pracowników naukowych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, którzy są wieloletnimi wykładowcami tejże uczelni, a także jej absolwentów i studentów. Wywiad *dostarcza wartościowych danych, do których nie można dotrzeć innymi metodami (...) dzięki niemu uzyskujemy relację ze zdarzeń znanych tylko rozmówcy lub nawet celowo ukrywanych przed otoczeniem*¹⁰⁹. Wyróżnia się kilka rodzajów wywiadów: wywiad polegający na przekazywaniu informacji, zdobywaniu informacji, wywiad perswazyjny, zmierzający do rozwiązania problemów, konsultacyjny, kwalifikacyjny, oceniający¹¹⁰. Ponadto wyróżnia się narracyjny wywiad ekspercki czy biograficzno-narracyjny, którego celem jest poznanie losów osobistych (naukowych) jednostek¹¹¹.

Celem Autora było zastosowanie w pracy tzw. metody dialogowej, określanej również mianem erotematycznej metody nauczania¹¹². Jest ona *próbą wykorzystania swobodnie prowadzonej rozmowy w celach badawczych*. Podstawową cechą tego typu rozmowy jest brak przewidywanego z góry przebiegu rozmowy, co odznacza się tym, iż jest to tzw. metoda

¹⁰⁴ Zob. J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996.

¹⁰⁵ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000, s. 227.

¹⁰⁶ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001, s. 77

¹⁰⁷ Ibidem, s. 91-92.

¹⁰⁸ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Warszawa 1984, s. 87.

¹⁰⁹ A. Góralski (red.), *Metody badań pedagogicznych w zarysie*, Warszawa 2009, s. 36.

¹¹⁰ W.W. Szczęsny, *Metodyka badań pedagogicznych i pisanie prac dyplomowych*, Warszawa 2008, s. 34.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1992, s. 41.

„miękką”¹¹³. Metoda dialogowa jest swobodnym rodzajem wymiany informacji na określony temat ogólny, którym w przypadku niniejszej pracy będą dzieje pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim, z uwzględnieniem tematów pobocznych, czyli kilku bądź kilkunastu tematów szczegółowych, ściśle z tematem dysertacji związanych. Metoda ta charakteryzuje się nie tylko uważnym i cierpliwym słuchaniem, ale nie rzadko przybiera ona formę szczególnego rodzaju dialogu. Jest ona o tyle cenna, iż ułatwia dostrzeżenie nowych aspektów badanego zjawiska, nie znanych dotychczas badaczowi¹¹⁴. Już w czasach starożytnych, filozof Arystokles twierdził, iż nie wszystkie mądrości zapisane są w księgach, warto w zdobywaniu bądź pogłębianiu swojej wiedzy, skupić się na idei dialogu¹¹⁵.

Hermann Nohl, współzałożyciel Uniwersytetu Ludowego w Jenie, a od 1922 roku naukowy pracownik Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie w Getyndze, był zdania, iż *historia pedagogiki nie jest zbiorem pedagogicznych ciekawostek czy interesującą prezentacją różnych wielkich pedagogów*¹¹⁶, to jednak istotnym jej zagadnieniem jest biografistyka, włącznie z zainteresowaniami naukowymi twórców, również uniwersyteckiej poznańskiej pedagogiki na przestrzeni ponad 70. lat jej istnienia, na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Praca obfituje w biogramy osób znaczących dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. Biografistyka stanowi dziedzinę zainteresowań badawczych i jest uznanym gatunkiem pisarstwa naukowego¹¹⁷. Nurt badań biograficznych zarysował się stosunkowo mocno w różnorodnych dyscyplinach naukowych – historia filozofii, historia literatury, psychologia, socjologia. W jego obrębie, zadaniem Władysławy Szulakiewicz, mamy do czynienia zarówno z publikacjami o charakterze ogólnym, z przewagą treści metodologicznych, jak i wydawnictwami specjalistycznymi związanymi ze specyfiką poszczególnych nauk¹¹⁸. W naukach o wychowaniu szczególnego znaczenia nabiera stosowanie biografistyki w historii pedagogiki, w pedeutologii, w andragogice¹¹⁹. Biografistyka cieszy się dużym zainteresowaniem w badaniach historyczno-edukacyjnych –

¹¹³ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych...*, s. 273.

¹¹⁴ Ibidem, s. 274-275.

¹¹⁵ Zob. K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001; S. Kot, *Historia wychowania TOM I. Od starożytnej Grecji do połowy wieku XVIII*, Warszawa 1996; Ł. Kurdybacha (red.), *Historia wychowania*, Warszawa 1967; M. Środa, *Etyka dla myślących*, Warszawa 2010.

¹¹⁶ Heinz-Hermann Kruger, *Metody badań w pedagogice*, Gdańsk 2007, s. 24-25.

¹¹⁷ D. Sipińska, *Metoda biograficzna* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Warszawa 2004, s. 156-167.

¹¹⁸ W. Szulakiewicz, *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1/2 (2004), Poznań 2004, s. 5.

¹¹⁹ Zob. D. Urbaniak-Zajac, J. Piekarski (red.), *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych. Studia i materiały*, Łódź 2003, s. 65-205.

biografia historyczna, pedagogiczna lub biografia historyczno-pedagogiczna i edukacyjna. Celem biografii historycznej jest ukazanie postaci na tle wydarzeń politycznych, społecznych i ekonomicznych, o tyle w przypadku biografii pedagogicznej chodzi przede wszystkim o przedstawienie ideałów czy ideologii wychowawczych danego okresu, a także sposobów ich realizacji w praktyce. Jeszcze inne znaczenie przypisuje się biografii edukacyjnej. Biografia edukacyjna, według Czesława Majorka, wiąże się nie tylko z historią, pedagogiką, psychologią, socjologią, ale też z filozofią, gdy badacz rozważa światopogląd i system wartości opisywanej postaci. Z psychologią wiąże się wtedy, gdy poznajemy osobowość, zdolności, zainteresowania, potrzeby i motywy postępowania. Z socjologią zaś wówczas, gdy wnika w środowisko społeczne i analizuje jego wpływ na jednostkę¹²⁰. W kontekście naukowym biografia *jest to nie tyle opis indywidualnych losów życiowych, co ponadczasowe i ponadkulturowe badanie prawidłowości, ogólnych struktur, faz i cech wielu biografii, w określonych momentach historycznych, w określonych kulturach*¹²¹. Biografia jest zatem podmiotowo zorientowanym i zorganizowanym procesem rozwoju i kształtowania osobowości człowieka¹²². W Polsce o początkach metodologii biografistyki można mówić w dwudziestoleciu międzywojennym.

Józef Pieter pisał, iż *praca naukowa jest szczególną formą pracy twórczej (...) polega przeważnie na wynajdywaniu czy stwierdzaniu obiektywnie (tj. niezależnie od twórcy) istniejących lub na ustalaniu (urządzaniu, konstruowaniu, proponowaniu, projektowaniu itp.) nowych połączeń między już znanymi zjawiskami, rzeczami, ich częściami albo między już znanymi pojęciami lub innymi odzwierciedleniami zjawisk*¹²³. Gaston Bachelard, francuski filozof i historyk nauki pisał, że *nie ma nauki bez wyraźnie postawionego pytania*. Głównym, sformułowanym przez Autora problemem badawczym dotyczącym dysertacji *Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993* jest zatem pytanie: Jak przebiegał proces przeobrażeń i rozwoju uniwersyteckiej poznańskiej pedagogiki w latach 1919-1993? W literaturze przedmiotu problem badawczy określany bywa mianem problemu naukowego, który według Józefa Pietera, określa jakość i rozmiar pewnej niewiedzy, określa cel i granice pracy naukowej¹²⁴. Do problemów szczegółowych Autor zaliczył następujące problemy: Jak przedstawiają się tradycje pedagogicznych poszukiwań w Wielkopolsce? Jak wyglądała naukowa droga twórców poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki? Z jakich uczelni

¹²⁰ W. Szulakiewicz, *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej...*, s. 6-7.

¹²¹ D. Lenzen (red.), *Podstawowe pojęcia pedagogiczne*, Berlin-Szczecin 2003, s. 69.

¹²² D. Lalak, *Biografia* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Suplement A-Z*, Warszawa 2010, s. 35-40.

¹²³ J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 2.

¹²⁴ Ibidem, s. 51.

pochodzili, jaką tematyką naukowo-badawczą się zajmowali? Jakie miejsca zajmowali przedstawiciele poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki w polskiej pedagogice? W jakich projektach i instytucjach ogólnokrajowych uczestniczyli? Czy w latach 1918-1939 poznańska uniwersytecka myśl pedagogiczna rozwijała się pod wpływem ideologiczno-politycznych walk oraz określonych potrzeb wychowawczo-oświatowych? Jak funkcjonowała poznańska uniwersytecka pedagogika w latach 1940-1945? Jak doniosłą rolę w jej rozwoju odegrał „Tajny” Uniwersytet Ziemi Zachodnich? Jak przedstawiały się jego zasady funkcjonowania i struktura? Jakie było zaplecze naukowe uczelni? Jak przedstawiała się współpraca naukowa uniwersytetu z zagranicą w zmieniającej się sytuacji politycznej? Jak przedstawiała się praca naukowo-badawcza poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki w latach 1945-1956? Jaki był wpływ ideologii państwa „demokracji ludowej” na poznańską myśl pedagogiczną? Jakiej tematyki badawczej dotyczyły konferencje, sesje, sympozja organizowane przez struktury poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki? Jakie były podstawowe kierunki badań, główne problemy oraz zainteresowania naukowe poznańskich pedagogów? Jakim zmianom i przekształceniom ulegała na przestrzeni lat struktura organizacyjno-instytucjonalna poznańskiej pedagogiki uniwersyteckiej? Jakie czynniki miały wpływ na powstawanie nowych jednostek organizacyjnych?

W przygotowywaniu dysertacji wykorzystywano dotychczasową literaturę przedmiotu. Albert Maszke jest zdania, iż *trudno było by podejmować jakiegokolwiek badania, nie zaznajamiając się z literaturą przedmiotu (...) Dobra orientacja w literaturze przedmiotu chroni badacza przed podejmowaniem badań mało znaczących i przed powtarzaniem badań już przeprowadzonych*¹²⁵. Dobra orientacja ułatwia jednocześnie ujawnienie i rozpoznanie tych problemów badawczych, które jak dotąd nie zostały podjęte, bądź też były już poruszane, lecz wymagają ponownych badań, bardziej dogłębnych¹²⁶. Podobnego zdania jest Władysław Zaczyński, według którego przegląd istniejących opracowań w połączeniu z dokonanymi przez badacza obserwacjami stanowi materiał uzasadniający potrzebę podjęcia badań z danego zakresu tematycznego¹²⁷.

Rekonstruując przeobrażenia polskiej myśli pedagogicznej warto dokonać tego wzorując się na badaniach Stefana Wołoszyna, którego zdaniem, brak jest syntetycznego opracowania rozwoju nauk pedagogicznych w Polsce, w XX wieku. Zdaniem Stefana Wołoszyna polską myśl pedagogiczną traktuje się w obrębie przeglądu współczesnych

¹²⁵ A.W. Maszke, *Tok przygotowywania badań*, Gdańsk 2010, s. 156.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczycieli*, Warszawa 1997, s. 53.

prądów i kierunków w pedagogice powszechnej. Pedagogika polska jest bowiem ściśle z tymi prądami powiązana i stanowi ona organiczną część pedagogiki europejskiej i światowej, zachowując przy tym, własne swoiste cechy. Cechy te, jak we wszystkich krajach determinowane są przez czynniki lokalne i warunki cywilizacyjne¹²⁸.

Jednakże polskiej pedagogice w poszczególnych okresach XX wieku poświęcono kilka monografii i szczegółowych opracowań. Zaliczają się do nich publikacje dotyczące pierwszej połowy XX wieku oraz zbiorowe prace poświęcone rozwojowi i stanowi nauk o wychowaniu w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Do pierwszej grupy publikacji Stefan Wołoszyn zalicza takie pozycje jak: monografia Bogdana Nawroczyńskiego *Polska myśl pedagogiczna. Jej główne linie rozwojowe, stan współczesny i cechy charakterystyczne* (wydana w 1938 roku), pozycja Ryszarda Wroczyńskiego *Myśl pedagogiczna i programy oświatowe w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku* (drugie wydanie uzupełnione i rozszerzone ukazało się w 1963 roku), pedagogika w latach 1863-1918 zawarta została w czwartym tomie zbiorowej *Historii nauki polskiej* pod redakcją Bogdana Suchodolskiego (pozycja wydana w 1987 roku), monografia Feliksa Araszkiewicza *Ideale wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej* (pozycja wydana w 1978 roku), monografia Danuty Dryndy *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej. Warunki, orientacje, kontrowersje* (pozycja wydana w 1987 roku), a także monografia Wiktora Czerniewskiego *Rozwój dydaktyki polskiej w latach 1918-1954* (pozycja wydana w 1964 roku)¹²⁹. Do drugiej grupy zalicza się opracowanie *Rozwój pedagogiki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* pod redakcją Bogdana Suchodolskiego (pozycja wydana w 1965 roku) oraz dwie pozycje pod redakcją Wincentego Okonia, a mianowicie *Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych* (pozycja wydana w 1976 roku) oraz *O sytuacji w naukach pedagogicznych* (pozycja wydana w 1985 roku). W zakresie współczesnego stanu nauk pedagogicznych w Polsce, pozycją istotną jest osiemnasty tom *Rocznika Pedagogicznego*, wydanego w 1995 roku oraz m.in. takie pozycje jak: *Ku pedagogii pogranicza* (1990) pod redakcją Zbigniewa Kwiecińskiego i Lecha Witkowskiego, *Edukacja alternatywna: dylematy teorii i praktyki* (1992) pod redakcją Bogusława Śliwerskiego, *Edukacja alternatywna. O innowacjach mikrosystemowych* (1992) autorstwa Juliana Radziewicza, *Odmiany myślenia o edukacji* (1995) pod redakcją Joanny Rutkowiak, *Pedagogika alternatywna – dylematy teorii* (1995) pod redakcją Bogusława Śliwerskiego, *Pedagogika alternatywna – dylematy praktyki* (1995) pod redakcją Krystyny Baranowicz oraz

¹²⁸ Zob. np. S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998, s. 9; H. Winnicka, *Chmaj Ludwik* (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 30.

¹²⁹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 10.

Nieobecne dyskursy (od 1991) pod redakcją Zbigniewa Kwiecińskiego. Ponadto dyskursy na gruncie pedagogiki ogólnej przedstawia publikacja zbiorowa *Pedagogika ogólna: tradycja – teraźniejszość – nowe wyzwania* (1995) pod redakcją Teresy Hejnickiej-Bezwińskiej¹³⁰. Co istotne, szerszych i głębszych wiadomości o naukach o wychowaniu w Polsce i na świecie w XX wieku dostarcza cenna pozycja Stefana Wołoszyna *Nauki o wychowaniu w Polsce XX wieku*, wydana w 1998 roku.

Rezultaty dotychczasowego stanu badań dotyczących dziejów pedagogiki na poznańskim uniwersytecie ilustrują publikacje o profilu historycznym, dotyczące dziejów całego Uniwersytetu¹³¹, których autorami są nie tylko pracownicy naukowcy Wydziału Historycznego lecz także pedagodzy. Niewiele jest publikacji zajmujących się wyłącznie analizą poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. Często publikacje dotyczące poruszanych przez Autora zagadnień mają jedynie charakter przyczynkowy. Publikacje mają formę artykułów bądź rozdziałów wchodzących w skład rozważań o Uniwersytecie jako wielowydziałowej jednostce uczelnianej¹³².

Próba rekonstrukcji dziejów poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki wymaga stałego odwoływania się do pozycji zwartych, niezbędnych przy przygotowywaniu dysertacji. Do ważniejszych należą m. in. *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)* autorstwa Jana Hellwiga¹³³, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945* Jana Kowalenko¹³⁴, kronikarza tajnego UZZ¹³⁵ czy *Uniwersytet Poznański. Przeszłość*,

¹³⁰ Ibidem, s. 11.

¹³¹ Zob. B. Miśkiewicz, *Uniwersytet Poznański. Fakty, refleksje, wspomnienia*, Poznań 1983; B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Warszawa 1960; B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974; B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998; A. Wrzosek, *Uniwersytet Poznański i znaczenie jego dla kultury polskiej*, Poznań 1929; W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Zim Zachodnich: Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961; T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003; A. Czubiński, M. Banasiewicz, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Poznań 1973; Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972; Z. Tokarski, *Uniwersytety w Polsce*, Warszawa 1972; A. Wrzosek, *Założenie Uniwersytetu Poznańskiego i pierwsze lata jego istnienia*, Poznań 1924.

¹³² Zob. np. W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004; S. Błachowski, *Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański”, nr 264 (14.11.1924); J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1925*, „Kronika Wielkopolski”, nr 1, Poznań 1992; J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, *Studia Edukacyjne* 4/1998; A. Danysz, *Studium Pedagogiczne wyższe. Studium Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim*, „Przegląd Pedagogiczny”, Zeszyt nr 3, Warszawa 1922; A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, „Forum Akademickie” 2011, nr 7-8; R. Grzybowski, *Geneza wyższych szkół pedagogicznych i ich rozwój organizacyjny w latach 1946-1949*, „Biuletyn Historii Wychowania” nr 1/2 (2000), Poznań 2000; W. Strykowski, *Poznańskie nauki pedagogiczne*, „Kronika Wielkopolski” nr 2/3 (45), Warszawa-Poznań 1988; B. Bromberek, *Problematyka naukowo – badawcza Instytutu Pedagogiki UAM*, (w:) *Oświata i pedagogika w Polsce i w świecie*, „Studia pedagogiczne” 1971. T. XXII.

¹³³ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989.

¹³⁴ J. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961.

Teraźniejszość, Przyszłość Benona Miśkiewicza¹³⁶, w której autor połączył z wielkim powodzeniem doświadczenia historyka badacza oraz przedstawiciela władzy uniwersyteckiej¹³⁷.

Wiedzy na temat działalności Uniwersytetu Poznańskiego dostarczają pozycje autorstwa Benona Miśkiewicza – *Uniwersytet Poznański. Fakty, refleksje, wspomnienia*¹³⁸, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1939* czy *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*¹³⁹. Pozycje autorstwa Benona Miśkiewicza wydane w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych, osiemdziesiątych dotyczą powstania Uniwersytetu Poznańskiego, jego funkcjonowania w latach 1919-1989, w latach konspiracji podczas II wojny światowej. Ukazują rozwój Uniwersytetu w Polsce Ludowej, a także w latach siedemdziesiątych.

Pozycja *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945* Władysława Kowalenko¹⁴⁰ jest o tyle cenna, iż stosunkowo niewiele jest opracowań dotyczących funkcjonowania tajnego Uniwersytetu Ziem Zachodnich i poszczególnych jego wydziałów. Ponadto wiernie odzwierciedla ówczesną rzeczywistość, z racji faktu, iż Władysław Kowalenko „obarczony” przez senat Tajnego Uniwersytetu pełnił w nim funkcję kronikarza¹⁴¹. Władysław Kowalenko, o doniosłej roli UZZ, jaką odegrał w historii szkolnictwa wyższego pisze: *Patrząc (...) na Uniwersytet Ziem Zachodnich jako osobliwą instytucję, zastępującą zamknięty wówczas Uniwersytet Poznański, instytucję zrodzoną w najczarniejsze noce naszej historii – widzę w niej jeszcze jeden więcej dowód żywotności i odporności polskiego społeczeństwa, której rozwoju nawet piekielna moc krzyżactwa nie zdołała zahamować i zniszczyć*. Władysław Kowalenko na łamach publikacji dokonał rekonstrukcji powstania tajnego Uniwersytetu Ziem Zachodnich, upatrując w represjach okupanta bodźców do działań mających na celu powołanie tajnego nauczania na wyższym szczeblu. Władysław Kowalenko przedstawia organizację oraz przebieg pracy na UZZ w poszczególnych latach akademickich, a także dokonuje przeglądu istniejących na uniwersytecie wydziałów. Jednakże stosunkowo mało miejsca poświęca Wydziałowi

¹³⁵ E. Fonkowicz, Kowalenko Władysław (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 253.

¹³⁶ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet Poznański. Fakty, refleksje, wspomnienia*, Poznań 1983.

¹³⁷ Z. Pilarczyk, *Benon Miśkiewicz 1930-2008* (w:) J. Strzelczyk (red.) *Wybitni historycy wielkopolski*, Poznań 2010, s. 813-822.

¹³⁸ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Poznań 1989.

¹³⁹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974.

¹⁴⁰ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961.

¹⁴¹ W. Swoboda, *Władysław Kowalenko 1884-1966* (w:) J. Strzelczyk (red.) *Wybitni historycy wielkopolski*, Poznań 2010, s. 343.

Humanistycznemu, w ramach którego funkcjonowała uniwersytecka pedagogika w latach 1940-1945.

Na uwagę zasługują również publikacje Mariana Walczaka dotyczące tajnego nauczania na wyższych uczelniach w latach 1940-1945¹⁴². Zagadnienia tajnego nauczania podczas II wojny światowej na szczeblu wyższym są o tyle istotne, iż w opinii wielu ludzi nauki, było ono walką o polską kulturę¹⁴³. Ponadto wśród wydanych pozycji dotyczących problematyki tajnego nauczania wyróżnić należy takie książki jak: *Z dziejów tajnej oświaty w latach 1939-1944* autorstwa Czesława Wycecha¹⁴⁴, dotycząca wprowadzenia w organizację i funkcjonowanie tajnych władz oświatowych, a także charakteryzująca ogólny zakres i poziom tajnego nauczania, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej* Stanisława Michalskiego¹⁴⁵, który fakty historyczne interpretuje w aspekcie pedagogicznym i dydaktycznym, pisząc nie tylko o tajnym nauczaniu w Wielkopolsce, ale również w skali ogólnopolskiej, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie w okresie okupacji 1939-1945* Adama Massalskiego¹⁴⁶, czy *Tajne nauczanie na ziemi łódzkiej* Tadeusza Jałmużny¹⁴⁷, którego zdaniem skąpa liczba materiałów źródłowych jest zasadniczą przyczyną utrudniającą odtworzenie wszystkich aspektów działalności konspiracyjnego ruchu oświatowo-kulturalnego. Do opracowań, obejmujących swym zasięgiem treściowym cały kraj i cały okres okupacji zaliczyć należy takie pozycje jak, np. *Z frontu tajnego nauczania* Wojciecha Sulewskiego¹⁴⁸, *Szkoła w podziemiu* Natalii Druckiej¹⁴⁹ czy *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945* Józefa Krasuskiego¹⁵⁰, która oparta została na bogatym materiale źródłowym. Praca Józefa Krasuskiego spotkała się z uznaniem recenzentów i czytelników, określona jako „praca unikalna”¹⁵¹.

Bibliografia poświęcona tajnemu nauczaniu oraz działalności kulturalnej i artystycznej w Wielkopolsce i Wielkopolan w Genralnym Gubernatorstwie, zdaniem Edwarda

¹⁴² Zob. M. Walczak, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1970, nr 3(49), s. 373-413.; M. Walczak, *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940-1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1977, nr 1 (75), s. 20-31.; M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1939-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978;

¹⁴³ R. Wroczyński, *Tajne nauczanie i walka o kulturę*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1978, nr 2 (80), s. 240-243.

¹⁴⁴ Cz. Wycech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach 1939-1944*, Warszawa 1964.

¹⁴⁵ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1968.

¹⁴⁶ A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie w okresie okupacji 1939-1945*, Warszawa 1975.

¹⁴⁷ T. Jałmużna, *Tajne nauczanie na Ziemi Łódzkiej*, Warszawa 1977.

¹⁴⁸ W. Sulewski, *Z frontu tajnego nauczania*, Warszawa 1966.

¹⁴⁹ N. Drucka, *Szkoła w podziemiu. Z dziejów polskiego tajnego nauczania w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1973.

¹⁵⁰ J. Krasuski, *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Warszawa 1977.

¹⁵¹ W. Wojtyński, *Słowo o nauczycielskim czynie edukacyjnym lat wojny i okupacji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3-4, s. 251.

Serwańskiego, jest znaczna. Obejmuje ona co najmniej kilkadziesiąt pozycji w postaci druków zwartych, artykułów, rozpraw, publikacji materiałowych oraz wspomnień¹⁵².

Ważne znaczenie dla podjętej problematyki mają wyniki badań Benona Bromberka. W swej pracy *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych* Benon Bromberek dokonał charakterystyki genezy oraz rozwoju uniwersyteckich studiów edukacyjnych, w kontekście historycznym, ukazał etapy rozwoju pedagogiki jako nauki o edukacji, a także pokrótce scharakteryzował dzieje pedagogiki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu do powstania w 1993 roku Wydziału Studiów Edukacyjnych. Pozycja *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych* to także dokumentacja z przeprowadzonych na poznańskim uniwersytecie badań, których celem było ustalenie składu osobowego podejmujących i realizujących uniwersyteckie studia edukacyjne, próba oceny ich sytuacji uczelnianej, świata wartości deklarowanych przez badanych studentów i ich hierarchii, stosunków społecznych młodzieży, zwłaszcza z nauczycielami akademickimi i współkolegami oraz perspektyw, które wynikają z faktu pozytywnego ukończenia studiów¹⁵³.

Cennym opracowaniem dziejów poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki jest artykuł Wiesława Ambrozika *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju* zamieszczony w pracy pt. *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja* pod redakcją Wiesława Ambrozika i Kazimierza Przyszczypkowskiego¹⁵⁴, traktujący o naukowych dokonaniach i

¹⁵² Zob., np. E. Serwański, *Z prac nad dziejami tajnego nauczania w Wielkopolsce*, „Przegląd Zachodni” 1948, nr 3; E. Serwański, *Nauczycielstwo polskiemu pomnik godny bohaterstwa*, „Tygodnik Zachodni” 1958, nr 6; E. Serwański, *Życie teatralne w okupowanej Wielkopolsce*, „Pamiętnik Teatralny” 1963, z. 1-4; E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1970; E. Serwański, *Państwowe Konserwatorium Muzyczne i jego środowisko w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945 (w:) 50 lat Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Poznaniu 1920-1970*, Warszawa-Poznań 1973; E. Serwański, *Z działalności konspiracyjnej Wielkopolan w latach okupacji hitlerowskiej*, „Przegląd Zachodni” 1974, nr 5-6; E. Serwański, *Myśl zachodnia w działalności politycznej Wielkopolan w okresie okupacji hitlerowskiej (w:) Polska myśl zachodnia w Poznaniu i w Wielkopolsce. Jej rozwój i realizacja w wiekach XIX i XX*, Warszawa-Poznań 1980; M. Walczak, E. Serwański, *Eksterminacja nauczycielstwa wielkopolskiego w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, „Przegląd Zachodni” 1972, nr 5-6; M. Walczak, E. Serwański, *Szkolnictwo niemieckie dla dzieci polskich pod okupacją hitlerowską w Wielkopolsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1972, nr 2; M. Walczak, E. Serwański, *Hitlerowski terror i dyskryminacja nauczycielstwa wielkopolskiego w latach 1939-1945*, „Przegląd Zachodni” 1973, nr 4; M. Walczak, E. Serwański, *Szkolnictwo polskie pod okupacją hitlerowską w Wielkopolsce. Wrzesień 1939-marzec 1940*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1972, nr 2; C. Ożarzewski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce (1939-1945)*, „Kurier Wielkopolski” 1948; S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Poznań 1968; M. Walczak, *Wielkopolska konspiracja oświatowa 1939-1945*, Warszawa 1972; M. Walczak, *Nauczyciele Wielkopolski w latach wojny i okupacji (1939-1945)*, Poznań 1974; M. Walczak, *Działalność oświatowa i martyrologiczna nauczycielstwa polskiego w okresie okupacji hitlerowskiej*, Wrocław 1987; M. Pollak, *Działalność Biura Ziem Zachodnich w czasie okupacji hitlerowskiej*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1956, tom IV, z. 2; J. Wikarjak, *Uniwersytet Ziem Zachodnich i Tajne Kursy Uniwersyteckie 1939-1945. Pokłosie wspomnień*, Poznań 1972.

¹⁵³ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauk o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998.

¹⁵⁴ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 13-27.

obszarach prowadzonych badań przez poznańskich pedagogów związanych z Uniwersytetem. Wiesław Ambrozik, na łamach swego artykułu, przedstawił dokonania poznańskiego ośrodka pedagogicznego z wszystkimi jego sukcesami, podkreślając ustawiczny rozwój i dynamizm w sferze badawczej oraz dydaktycznej, uwzględniając kontekst historyczny.

Na szczególną uwagę zasługują publikacje historyka wychowania Jana Hellwiga, który w swoich rozprawach wielokrotnie przedstawiał sylwetki poznańskich pedagogów, ich wkład w rozwój polskiej myśli pedagogicznej, a także prace naukowo-badawcze ich autorstwa¹⁵⁵. W pracach badawczych Jana Hellwiga ważne miejsce zajmowały opracowania o charakterze regionalnym, które koncentrowały się wokół dziejów praktyki i myśli edukacyjnej właśnie na terenie Wielkopolski i zaboru pruskiego¹⁵⁶.

Z racji faktu, iż praca ma po części charakter monografii „lokalnej”, która dotyczy Poznania, ważne są publikacje traktujące o szkolnictwie na tym obszarze. Niezwykle przydatne, zwłaszcza w fazie rekonstrukcji okazały się ustalenia badawcze Doroty Żołądz-Strzelczyk *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*¹⁵⁷ oraz Tadeusza Alek-Kowalskiego *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*¹⁵⁸. To także pozycje zwarte traktujące o Wielkopolsce i Poznaniu, jak na przykład *Nauka w Wielkopolsce. Przyszłość i teraźniejszość* wydana w Poznaniu, w 1973 roku po redakcją naukową Gerarda Labudy¹⁵⁹, profesora Uniwersytetu Poznańskiego¹⁶⁰ i PAN w Poznaniu¹⁶¹. Pomocą bibliograficzną w tej części pracy będzie dla Autora *Bibliografia historii Wielkopolski* opracowana przez Andrzeja Wojtkowskiego, wydana w 1995 roku

¹⁵⁵ Zob. J. Hellwig, *Oświata pracujących w Polsce*, Warszawa 1986; J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania i jej twórcy*, Poznań 2001; J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, *Studia Edukacyjne* 4/1998, s. 111-119; J. Hellwig, *75. rocznica powstania pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim*, *Rocznik Pedagogiczny* t.17, 1995, s. 105-122; J. Hellwig, *75 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, s. 99-104; J. Hellwig, *Z badań nad rozwojem historii wychowania w poznańskim ośrodku naukowym*, (w:) *Stan i perspektywy historii wychowania*, W. Jamrozek (red.) Poznań 1995, s. 45-51; J. Hellwig, *Ks. Karol Mazurkiewicz (1881-1942) jako historyk i teoretyk wychowania*, „Kronika Miasta Poznania” 1993, nr. 1-2, s. 188-195.

¹⁵⁶ Zob. W. Jamrozek, *Jan Hellwig (1931-2000)*, „Biuletyn Historii Oświaty” 2001, nr 1-2, s. 5-6; W. Jamrozek, *Jan Hellwig – historyk edukacji (1931-2000)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2001, nr 1-2, s. 97-99; W. Jamrozek, *Jan Hellwig (1931-2000)* (w:) A. Meissner, W. Szulakiewicz (red.), *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, Toruń 2008, s. 290-293.

¹⁵⁷ D. Żołądz-Strzelczyk, *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 2010.

¹⁵⁸ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003.

¹⁵⁹ G. Labuda (red.), *Nauka w Wielkopolsce. Przyszłość i teraźniejszość*, Poznań 1973.

¹⁶⁰ Zob. J. Strzelczyk, *Gerard Labuda 1916-2000* (w:) J. Strzelczyk (red.) *Wybitni historycy wielkopolski*, Poznań 2010, s. 855-874.

¹⁶¹ Zob. D. Gołaś, *Gerard Labuda* (w:) M. Dąbrowski, D. Gołaś, A.B. Legocki, A. Marciniak, A. Wojtowicz (red.), *Poczet wielkopolskich członków Polskiej Akademii Nauk*, Poznań 2000, s. 247-248.

nakładem wydawnictwa Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk¹⁶², czy seria wydawnicza *Bibliografia regionalna Wielkopolski*¹⁶³.

Potrzebnym uzupełnieniem wydawnictw są publikacje dotyczące funkcjonowania szkół pedagogicznych w Polsce, tj. Romualda Grzybowskiego *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946-1956*¹⁶⁴, w której to Autor, w swym obszernym dziele, przedstawia okoliczności powstania oraz rozwój organizacyjny wyższych szkół pedagogicznych w latach 1946-1949, działalność dydaktyczną, kadre nauczycielską czy działalność wychowawczą na przestrzeni dziesięciu lat. To swoistego rodzaju kompendium wiedzy, którego zadaniem jest ukazanie sytuacji oświatowej na tle przemian społeczno-politycznych zachodzących w Polsce po zakończeniu II wojny światowej.

Pomocą bibliograficzną, narzędziem w pracy naukowej jest publikacja Wiktora Czerniewskiego *Bibliografia pedagogiki 1958-1970*¹⁶⁵, która jak pisze autor stanowi *próbę chociaż częściowego wypełnienia luki w powojennej bibliografii naszego piśmiennictwa*.

Wydawnictwami pomocniczymi dla Autora są również encyklopedie i słowniki pedagogiczne¹⁶⁶. Stanowią one, jak pisze Stefan Możdżeń, autor *Bibliografii historii*

¹⁶² A. Wojtkowski, *Bibliografia historii Wielkopolski*, Poznań 1995.

¹⁶³ Zob., np. S. Kubiak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski*, nr 1, 1958, Poznań 1961; S. Kubiak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski* nr 2, 1958, Poznań 1959; B. Świderski (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski i Ziemi Lubuskiej za rok 1959*, Poznań 1962; B. Świderski (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski za rok 1960*, Poznań 1964; B. Świderski, *Bibliografia regionalna Wielkopolski za rok 1961*, Poznań 1965; B. Świderski, *Bibliografia regionalna Wielkopolski za rok 1962*, Poznań 1966; B. Świderski (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski za rok 1963*, Poznań 1967; B. Świderski (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski za rok 1964*, Poznań 1968; B. Świderski (red.), *Biblioteka regionalna Wielkopolski za lata 1965-1966*, Poznań 1969; B. Świderski (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski za lata 1967-1968*, Poznań 1970; Z. Sławiński, A. Karpowicz (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1969*, Warszawa-Poznań 1985; Z. Domańska (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1970*, Warszawa-Poznań 1988; K. Sobkowicz (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1971*, Warszawa-Poznań 1992; K. Marek-Schoneich, H. Wiegand (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1972*, Poznań 1996; Z. Domańska (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1980*, Warszawa-Poznań 1986; Z. Domańska (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1981*, Warszawa-Poznań 1989; Z. Domańska (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1982*, Warszawa-Poznań 1991; K. Sobkowicz (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1983*, Warszawa-Poznań 1994; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1984*, Poznań 1995; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1985*, Poznań 1997; B. Nowak (red.) *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1986-1987*, Poznań 2000; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1997*, z. 1, Poznań 2009; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1998*, z. 1, Poznań 2006; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1998*, z. 2, Poznań 2008; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 1999*, z. 1, Poznań 1999; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2000*, z. 5, Poznań 2003; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2000*, z. 1, Poznań 2000; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2001*, z. 1, Poznań 2002; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2001*, z. 5, Poznań 2003; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2002*, z. 1, Poznań 2002; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2002*, z. 3, Poznań 2003; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2002*, z. 4, Poznań 2003; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2002*, z. 5, Poznań 2004; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2003*, z. 1, Poznań 2003; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2003*, z. 2, Poznań 2004; B. Nowak (red.), *Bibliografia regionalna Wielkopolski 2003*, z. 3, Poznań 2004.

¹⁶⁴ R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946-1956*, Toruń 2010.

¹⁶⁵ W. Czerniewski, *Bibliografia pedagogiki 1958-1970*, Warszawa 1976.

wychowania za lata 1918-1939¹⁶⁷, repetytorium wiedzy, odzwierciedleniem stanu nauki, poglądów i kierunków umysłowych danej epoki historycznej (...) Niekiedy treść danego hasła zakończona jest podaniem podstawowej literatury na omawiany temat, przez co encyklopedie spełniają również podstawową rolę informacyjno-bibliograficzną¹⁶⁸. Ponadto słowniki biograficzne są cenną informacją o życiu i działalności wybitnych postaci pracujących na polu nauki, polityki, sztuki, literatury czy wychowania¹⁶⁹. Na uwagę w przypadku pisania prac monograficznych zasługuje, wykorzystany przez Autora dysertacji, *Słownik pedagogów polskich* pod redakcją Wandy Bobrowskiej-Nowak oraz Danuty Dryndy¹⁷⁰ z notkami obejmującymi 250 haseł biograficznych wyłącznie nieżyjących pedagogów. Słownik ukazuje przedstawicieli polskiej myśli pedagogicznej od drugiej połowy XVIII wieku do 1996 roku. To także *Wizerunki sławnych pedagogów polskich* Wincentego Okonia¹⁷¹. Biogramy polskich historyków wychowania znaleźć można z kolei w *Słowniku biograficznym polskiej historii wychowania* pod redakcją naukową Andrzeja Meissnera i Władysławy Szulakiewicz¹⁷². Kolejnymi pozycjami są *Nowy Słownik Pedagogiczny* opracowany przez Wincentego Okonia, w którym to autor zawarł m.in. pedagogiczną terminologię czy biogramy wybitnych pedagogów¹⁷³ oraz *Słownik pedagogiczny* autorstwa Czesława Kupisiewicza i Małgorzaty Kupisiewicz¹⁷⁴. To również pozycja *Leksykon-Pedagogika* pod redakcją Bogusława Milerskiego i Bogusława Śliwerskiego, która w formie słownika z „zaletami encyklopedii tematycznej”, ukazuje istotne pojęcia, przedstawicieli nauki polskiej z zakresu pedagogiki, ważniejsze periodyki tematyczne, czy zagadnienia związane z uniwersytecką pedagogiką¹⁷⁵. Za kompendium wiedzy na temat pedagogiki można umownie przyjąć także *Encyklopedię pedagogiczną XXI wieku*, wydaną w ośmiu tomach¹⁷⁶.

¹⁶⁶ Zob. A. Meissner, *Encyklopedie i słowniki pedagogiczne w Polsce* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*, Warszawa 2003, s. 1040-1044; A. Gąsiorowski, J. Topolski (red.), *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa-Poznań 1983.

¹⁶⁷ S. Możdżeń, *Bibliografia historii wychowania za lata 1918-1939*, Wrocław 1978.

¹⁶⁸ S. Możdżeń, *Kompendium bibliograficzne uczestnika seminarium historii wychowania*, Wrocław 1977, s. 32.

¹⁶⁹ Ibidem, s. 36.

¹⁷⁰ W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998.

¹⁷¹ W. Okoń, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa 2000.

¹⁷² W. Szulakiewicz, A. Meissner, *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, Toruń 2008.

¹⁷³ W. Okoń, *Nowy Słownik Pedagogiczny*, Warszawa 2007.

¹⁷⁴ M. Kupisiewicz, Cz. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009.

¹⁷⁵ B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Leksykon - Pedagogika*, Warszawa 2000.

¹⁷⁶ T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003; T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom II*, Warszawa 2003; T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Warszawa 2004; T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom IV*, Warszawa 2005; T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom V*, Warszawa 2006; T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VI*, Warszawa 2007; T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008; T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Suplement A-Ż*, Warszawa 2010.

Dysertacja doktorska *Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993* powstała na podstawie źródeł archiwalnych i źródeł drukowanych, czasopism, a także opracowań, czyli literatury przedmiotu. Zdaniem Jerzego Topolskiego źródłem historycznym są wszelkie źródła poznawania historycznego (bezpośredniego i pośredniego), tzn. wszelkie informacje (w rozumieniu teorii informacyjnej) o przeszłości społecznej, gdziekolwiek one się znajdują, wraz z tym, co owe informacje przekazuje (kanałem informacyjnym)¹⁷⁷. Źródła historyczne są podstawą do poznawania dziejów, są także częścią procesu dziejowego w postaci konkretnych faktów historycznych¹⁷⁸. Zdaniem Gerarda Labudy źródłem historycznym nazwiemy wszystkie pozostałości psychofizyczne i społeczne, które będąc wytworem pracy ludzkiej, a zarazem uczestnicząc w rozwoju życia społeczeństwa, nabierają przez to zdolności odbijania tego rozwoju. Wskutek tych właściwości (tj. wytworu pracy i zdolności odbijania) źródło jest środkiem poznawczym, umożliwiającym naukowe odtworzenie rozwoju społeczeństwa we wszystkich jego przejawach¹⁷⁹. Jest to definicja otwarta, gdyż wskazuje, że źródłem historycznym jest każdy wytwór przeszłej rzeczywistości¹⁸⁰. Wszelakie definicje źródeł historycznych mają dwie cechy wspólne, tzn. po pierwsze, traktują je jako ślad myśli bądź działania ludzkiego, po drugie, uznają je za ślad po wszelkiej działalności ludzkiej¹⁸¹. Jest swoistą informacją, zwerbalizowanym i utrwalonym najczęściej w piśmie komunikatem¹⁸². Według Władysławy Szulakiewicz zadaniem badacza jest poszukiwanie, analizowanie i weryfikacja źródeł historycznych dotyczących przeszłej rzeczywistości edukacyjnej. Co ważne, badacz musi zrobić coś więcej niżeli rekonstrukcja faktów. Musi zmienić je na obraz rzeczywistości edukacyjnej, przenieść do życia odpowiedniej epoki¹⁸³. *Historyk nie tworzy źródeł, lecz je odnajduje, gdyż spogląda tam, gdzie inni nie patrzą, i widzi to, czego inni nie widzą*¹⁸⁴.

¹⁷⁷ J. Topolski, *Metodologia historii...*, s. 267.

¹⁷⁸ B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa 1974, s. 115.

¹⁷⁹ G. Labuda, *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych*, *Studia Źródłoznawcze*, t. 1, 1957, s. 22.

¹⁸⁰ Z. Wojtkowiak, *Nauki pomocnicze historii najnowszej. Źródłoznawstwo. Źródła narracyjne. Część I Pamiętnik, tekst literacki*, Poznań 2001, s. 39.

¹⁸¹ G. Labuda, *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych...*, s. 114.

¹⁸² J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 29.

¹⁸³ W. Szulakiewicz, *Źródła do badań nad dziejami środowiska historyków wychowania w archiwach Polskiej Akademii Nauk* (w:) W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Toruń 2003, s. 229-240.

¹⁸⁴ W. Werner, *Wprowadzenie do historii...*, s. 86.

Do źródeł drukowanych Autor zaliczył wydane dotychczas kroniki¹⁸⁵ za lata akademickie 1919-1993¹⁸⁶. Każda z kronik opatrzona we wstępie przemówieniami rektorów na wykładach inauguracyjnych kolejne, w dziejach uczelni, lata akademickie. To wykaz wydziałów, poszczególnych zakładów, instytutów. To także opis struktury i kadry naukowej,

¹⁸⁶ Zob. Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia 1919, 1919-20, 1920-21, 1921-22, 1922-23 za rektoratu Heliodora Świąckiego. Księga pamiątkowa wydana staraniem Senatu Uniwersytetu Poznańskiego; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/24 za Rektoratu Prof. Dra Zygmunta Lisowskiego i otwarcie roku szkolnego 1924/25 przez nowego Rektora Prof. Dra Stanisława Dobrzyckiego w dniu 12 października 1924 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/25 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Dobrzyckiego; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26 w czasie Rektoratu Prof. Dr. Ludwika Sitowskiego; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego: otwarcie i sprawozdanie za rok akademicki 1926/27 w czasie Rektoratu Prof. Dr. Jana Grochmalickiego oraz inauguracja roku akad. 1927/28; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1927/28 za Rektoratu Prof. Dr. Jana Grochmalickiego i otwarcie roku szkolnego 1928/29 przez nowego Rektora Prof. Dr. Edwarda Niezabitowskiego w dniu 14 października 1928 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1928/29 za Rektoratu Prof. Dr. Edwarda Lubicz Niezabitowskiego i otwarcie roku szkolnego 1929/30 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Kasznicę w dniu 20 października 1929 roku Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/30 i 1930/1 za rektoratu Prof. Dr. Stanisława Kasznicę i otwarcie roku szkolnego 1931/2 przez nowego rektora Prof. Dr. Jana Sajdaka w dniu 25 października 1931 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32 za Rektoratu Prof. Dr. Jana Sajdaka i otwarcie roku szkolnego 1932/33 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego w dniu 23 października 1932 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1932/33 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego i otwarcie roku szkolnego 1933/34 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Runego w dniu 8 października 1933 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1934/35 w dniu 14 października 1934 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1935/36 w dniu 20 października 1935 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36 za Rektoratu Prof. dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1936/37 w dniu 4 października 1936 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1936/37 za Rektoratu Prof. Dr. Antoniego Peretiatkowicza i otwarcie roku szkolnego 1937/38 w dniu 17 października 1937 roku; Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1955/56 za Rektoratu Prof. Dr. Jerzego Suszko; otwarcie roku szkolnego 1956/57 w dniu 1 października 1956; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/57 za Rektoratu Prof. Dr. Alfonsa Kłafkowskiego i otwarcie roku szkolnego 1957/58 w dniu 1 października 1957; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1957/1958 za Rektoratu Prof. Dra Alfonsa Kłafkowskiego i inauguracja roku akademickiego 1958/1959 w dniu 1 października 1958 r.; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1958/1959 za Rektoratu Prof. Dra Alfonsa Kłafkowskiego i otwarcie roku akademickiego 1959/1960 w dniu 1 października 1959 r.; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1962/63-1964/65 za Rektoratu Prof. Dra Gerarda Labudy; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72, za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miśkiewicza, Poznań 1983; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu część II. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Poznań 1999; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu część I. Za lata akademickie 1987/1988- 1989/1990, Poznań 1999; Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego, Poznań 1996.

charakterystyka działalności naukowo-badawczej oraz dydaktyczno-wychowawczej. Ponadto to wykaz konferencji, sympozjów oraz sesji naukowych, a także projektów badawczych realizowanych we współpracy z zagranicznymi placówkami oświatowymi. Zmieniającą się strukturę poznańskiego uniwersytetu można najlepiej zaobserwować poprzez wydawany przez uczelnię *Skład osobowy*¹⁸⁷.

Na szczególną uwagę zasługują akty prawne, rozumiane jako *dokumenty normujące stosunki prawne w określonej dziedzinie życia społecznego, wydane przez właściwy organ władzy lub administracji*¹⁸⁸, będące kolejnym źródłem drukowanym wykorzystanym w dysertacji¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Zob. np. *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1968/1969*, Poznań 1969; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1971/1972*, Poznań 1972; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1973/1974*, Poznań 1974; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1975/1976*, Poznań 1976; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1976/1977*, Poznań 1977; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1978/1979*, Poznań 1979; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1984/1985*, Poznań 1985; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1985/1986*, Poznań 1986; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1987/1988*, Poznań 1988; *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1991/1992*, Poznań 1992.

¹⁸⁸ M. Maciejewska (red.), *Polski słownik archiwalny*, Warszawa 1974, s. 14.

¹⁸⁹ Akty prawne, które najdonioślejszą rolę odegrały po II wojnie światowej (z jednym wyjątkiem, kiedy to w dniu 1 września 1933 roku weszła w życie nowa ustawa o szkołach akademickich, która upoważniała ministra m.in. do przeprowadzania reorganizacji i znoszenia katedr w uczelniach bez zgody rad wydziałów i senatów), kiedy to powstawały nowe, inne niż dotychczas zasady funkcjonowania uniwersytetów, jak choćby: Dekret z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego („Dzienniki Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” – dalej „Dz.U. RP”, nr 66), Ustawa o szkolnictwie wyższym z dnia 5 listopada 1958 r. wraz z nowelami z lat 1960 i 1962 („Dz.U. PRL” z r. 1958, nr 68; z r. 1960, nr 9 i z r. 1962, nr 20), nowa ustawa z dnia 31 marca 1965 roku o zmianie ustawy o szkołach wyższych („Dz.U. PRL” z r. 1965, nr 98). Ogromne znaczenie miały dwa rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 lutego 1966 roku: w sprawie warunków i trybu przeprowadzania przewodów doktorskich i habilitacyjnych oraz w sprawie określenia warunków wymaganych do uzyskania prawa nadawania stopni naukowych („Dz.U. PRL” z 3 marca 1966 r., nr 8). Później ukazały się podstawowe akty prawne, normujące stosunki w tym zakresie, tzn. Ustawa z dnia 20 grudnia 1968 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym oraz Ustawa z dnia 20 grudnia 1968 r. o zmianie ustawy o stopniach i tytułach naukowych („Dz.U. PRL” z 27 grudnia 1968 r., nr 46, poz. 334-335).

Rok 1969 to dwa obwieszczenia. Pierwszy, Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 1969 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 5 listopada 1958 r. o szkolnictwie wyższym. Drugi, Przewodniczącego Komitetu Nauk i Techniki z dnia 27 stycznia 1969 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 31 marca 1965 r. o stopniach naukowych i tytułach naukowych („Dz.U. PRL” z 10 lutego 1969 r., nr 4).

Późniejsze Obwieszczenie Przewodniczącego Komitetu Nauki i techniki z dnia 5 stycznia 1970 r. dotyczyły ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 lutego 1966 r. w sprawie warunków i trybu przeprowadzania przewodów doktorskich i habilitacyjnych („Dz.U. PRL” z dnia 16 stycznia 1970 r., nr 1).

Na mocy ustaw z dnia 29 marca 1972 roku utworzono: urząd Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki oraz urząd Ministra Oświaty i Wychowania, a zniesiony został Komitet Nauki i techniki („Dz. U. PRL” z 29 marca 1972 r., nr 11). Kartę Praw i Obowiązków Nauczyciela zawiera ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. („Dz.U. PRL” z dnia 29 kwietnia 1972 r., nr 16).

Dopiero w 1972 roku zasadniczo uregulowano sprawy finansowe w szkolnictwie wyższym według zasad sformułowanych w dwóch rozporządzeniach. Pierwsze to Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich („Dz.U. PRL” z 29 kwietnia 1972 r., nr 16, obowiązuje od 1 maja 1972 r.). Drugie to Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 1972 r. w sprawie zasad i stawek wynagradzania autorów oraz zawierania i wykonywania umów wydawniczych o wydanie dzieł w formie książkowej („Dz.U. PRL” z 29 września 1972r., nr 40).

Źródłami drukowanymi są materiały zamieszczane na łamach ukazujących się w omawianym okresie periodyków z dziedziny nauk pedagogicznych¹⁹⁰. Czasopiśmiennictwo pedagogiczne jest ważnym zapisem problemów poruszanych na przestrzeni czasu, w zmieniającym się społeczeństwie, w zmieniającej się rzeczywistości¹⁹¹. Czasopiśmiennictwo pedagogiczne, stanowi nieocenione źródło dla poznania dziejów wychowania w XIX i XX wieku. Daje wszechstronny obraz rozwoju szkolnictwa i myśli pedagogicznej¹⁹².

Na promocję poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki złożyły się wydawane periodyki naukowe o ogólnopolskim i międzynarodowym zasięgu. Do czasopism własnych poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki zaliczyć należy *Studia Edukacyjne*, czasopismo wydawane od 1995 roku, w którym prócz artykułów i rozpraw, znajdują się sprawozdania z prowadzonych przez pracowników Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM badań, recenzje oraz w dziale „Życia naukowego” – sprawozdania i noty z konferencji naukowych, w których pracownicy WSE UAM brali czynny udział, bądź je organizowali. Każdy z numerów stanowi wizytówkę naukowych zainteresowań poznańskich pedagogów i nie tylko. Periodyk poświęcony jest interdyscyplinarnym aspektom edukacji w Polsce i za granicą, a jego adresatami są pedagodzy ze środowisk akademickich, nauczyciele, wychowawcy i pracownicy socjalni. W słowie otwierającym pierwszym numer czasopisma, jego ówczesny redaktor naczelny, prof. Zbigniew Kwieciński, dziekan Wydziału, tak pisał o nowym periodyku: *Na Wydziale naszym prowadzone są badania z całego pola problemowego nauk podstawowych dla pedagogiki (historia, badania porównawcze i studia międzynarodowe, filozofia, psychologia, socjologia), badania w zakresie pedagogiki ogólnej, teorii wychowania, teorii nauczania oraz wszystkich specjalności pedagogiki jako nauki stosowanej w odniesieniu do wszystkich kategorii wieku wychowanków i podopiecznych, wszystkich typów środowisk i instytucji kształcących, wychowawczych i opiekuńczych (...) studiowanie pedagogiki i nauk dla niej podstawowych, a zarazem prowadzenie badań i uprawianie studiów naukowych nad różnymi aspektami kształcenia, wychowania, opieki, socjalizacji, akulturacji, oświaty jako makroorganizacji, uprawianie przy tym tych różnorodnych studiów tak z perspektyw specyficznych dla poszczególnych nauk podstawowych, jak z perspektyw poszczególnych subdyscyplin i specjalności pedagogicznych nazwalibyśmy „studiami edukacyjnymi”*¹⁹³. W pierwszym

¹⁹⁰ M. Lenartowska-Zychowicz, *Czasopisma pedagogiczne* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 564-569.

¹⁹¹ K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1976, s. 173-174.

¹⁹² S. Mózdzień, *Kompendium bibliograficzne uczestnika seminarium historii wychowania*, Wrocław 1977, s. 25-31.

¹⁹³ Zob. Z. Kwieciński, *Słowo otwierające*, „*Studia Edukacyjne*” nr 1, Poznań 1995.

numerze opublikowano osiem rozpraw i artykułów¹⁹⁴, pięć sprawozdań z prowadzonych badań¹⁹⁵, a także recenzje i noty z naukowych konferencji.

Rok wcześniej ukazał się pierwszy numer periodyku *Biuletyn Historii Wychowania*¹⁹⁶. Zespół redakcyjny tworzyli i tworzyli do dziś dnia, pracownicy Zakładu Historii Wychowania WSE UAM: Wiesław Jamrożek oraz Dorota Żołądz-Strzelczyk. Na wstępie pierwszego numeru czytamy: *Uwzględniając dotychczasowe dyskusje (toczone zwłaszcza w gronie osób – założycieli Sekcji Historii Wychowania PTP), zgłaszane w ich toku potrzeby i propozycje oddajemy do rąk Państwa pierwszy numer Biuletynu Historii Wychowania. W naszym piśmie pragniemy m.in. zamieszczać artykuły i rozprawy przedstawiające rezultaty najnowszych badań w dziedzinie historii edukacji a także refleksje z zakresu metodologii i teorii historii wychowania, odnotowywać wydarzenia i fakty z przeszłości edukacji o istotnym znaczeniu dla tego fragmentu procesu dziejowego, dokonywać prezentacji ośrodków zajmujących się badaniami w zakresie dziejów oświaty i myśli pedagogicznej oraz upowszechnianiem ich rezultatów, informować o szerszym ruchu naukowym i wydawniczym odnoszącym się do tej dziedziny, jak również o wysiłkach organizacyjnych w zakresie integracji środowiska historyków wychowania (w wymiarze krajowym i międzynarodowym)*¹⁹⁷. Od roku 1994 wydawane jako pismo ogólnopolskie. Od 2002 roku *Biuletyn Historii Wychowania* pełni funkcję organu Towarzystwa Historii Edukacji.

Do periodyków własnych „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki”, prócz wspomnianych czasopism *Studia Edykacyjne*, *Biuletyn Historii Wychowania* należą także

¹⁹⁴ Zob. B.D. Gołęniak, *Między akademickim przekazem a studiowaniem praktyki (Uniwersytecki model kształcenia nauczycieli*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 13-23; W. Jamrożek, *Edukacja pozaszkolna w świetle ideologii oświatowej galicyjskiej socjalnej demokracji*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 25-37; L. Domka, *Paradygmat partnerstwa człowieka z przyrodą w edukacji*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 39-46; Z. Melosik, *Nauczanie pedagogiki porównawczej w Stanach Zjednoczonych (na podstawie doświadczeń własnych)*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 47-56; K. Kaczmarek, *Rozumienie samotności i jej wychowawcze aspekty na przestrzeni epok*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 57-75; H. Krauze-Sikorska, *Twórczość dziecięca – nowa kategoria stosunku do rzeczywistości*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 77-88; W. Segiet, *Kształtowanie się pedagogicznej relacji rodzina-szkoła. Problem współpracy pomiędzy nauczycielami i rodzicami*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 89-101; A. Tabaczekiewicz, *Problemy starości i starzenia się w perspektywie poznawczej pedagogiki społecznej*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 103-117.

¹⁹⁵ Zob. E. Solarczyk-Ambrozik, *Potrzeby edukacyjne bezrobotnych a udział rejonowych urzędów pracy w określaniu warunków ich realizacji*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 119-132; M. Piorunek, *Płeć a trajektorie biografii zawodowych*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 133-148; R. Konieczna, *Starzenie się i starość w opinii i ocenie ludzi młodych*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 149-161; M. Dąbrowska-Bąk, *Postawy uczniów wobec agresji nauczyciela*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 163-175; M. Cywińska, *Wychodzenie z konfliktów interpersonalnych w środowisku dzieci pięcio- i sześciolatków*, „Studia Edukacyjne” nr 1/1995, s. 177-191.

¹⁹⁶ Zob. S. Sztobryn, *Progi i bariery współczesnej historii myśli pedagogicznej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1 (1994), Poznań 1994, s. 5-7; D. Żołądz, *Podróż edukacyjna XVI i XVII wieku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1 (1994), Poznań 1994, s. 7-10; W. Jamrożek, *Uniwersytet Wakacyjny w Zakopanem*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1 (1994), Poznań 1994, s. 10-12; J. Hellwig, *Historia wychowania w poznańskim ośrodku naukowym*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1 (1994), Poznań 1994, s. 13-14.

¹⁹⁷ „Biuletyn Historii Wychowania” 1 (1994), Poznań 1994, s. 1.

następujące periodyki: *Neodidagmata*¹⁹⁸, *Nauka-Kultura-Społeczeństwo*, *Edukacyjne Konfrontacje*, *Dyskursy Edukacyjne*, *Studenckie Zeszyty Naukowe*, *Edukacja Medialna*, *Rocznik Pedagogiczny*¹⁹⁹. Wpłynęły one na ugruntowanie się pozycji poznańskiej pedagogiki na wydawniczej mapie kraju²⁰⁰.

O działalności uczelni można dowiedzieć się także z miesięcznika *Życie uniwersyteckie*. Pierwszy numer tegoż czasopisma został wydany w kwietniu 1993 roku i działa prężnie do dziś dnia informując czytelnika nie tylko o bieżących wydarzeniach na UAM, ale także przybliżając czytelnikowi historyczne momenty, ważne dla poznańskiej uczelni. Redakcja czasopisma przygotowuje także Biuletyn, czyli internetowy serwis wydarzeń na poznańskim uniwersytecie.

Ponadto w dysertacji zostały wykorzystane czasopisma wydawane w Poznaniu, takie jak: *Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego*²⁰¹, *Kronika Miasta Poznania*²⁰², która przypomina zapomniane osoby i historie, odkrywa tajemnice, pragnie rejestrować wszystko, co Poznania dotyczy oraz *Kronika Wielkopolski*²⁰³, a także *Z doświadczeń nauczycieli wielkopolskich*²⁰⁴, *Z doświadczeń nauczycieli poznańskich*²⁰⁵, a także *Przegląd Zachodni*.

¹⁹⁸ Kiedy z początkiem roku akademickiego 1982/1983 w skład Instytutu Pedagogiki włączono Instytut Nowych Technik Kształcenia, Międzywydziałowe Studium Pedagogiczne i Ośrodek Metodyczny Uniwersyteckich Studiów dla Pracujących, na kanwie Instytutu Nowych Technik Kształcenia utworzono Zakład Technologii Kształcenia, natomiast pracownicy dwóch pozostałych jednostek organizacyjnych włączeni zostali do dotychczasowych zakładów Instytutu Pedagogiki. W konsekwencji tej zmiany czasopismo naukowe „Neodidagmata”, reagowane od 1970 roku przez Międzywydziałowy Zakład Nowych Technik Nauczania (od 1976 roku Instytutu Nowych Technik Kształcenia) stało się ciągłym wydawnictwem naukowym, przygotowywanym od tej pory przez Instytut Pedagogiki.

¹⁹⁹ Zob. J. Pielachowski, „Rocznik Pedagogiczny” (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom V, Warszawa 2006, s. 304-305. „Rocznik Pedagogiczny” Organ Komisji Nauk Pedagogicznych PAN wydawany w latach 1972-1974 pod redakcją B. Suchodolskiego, 1975-1977 – W. Okonia, 1978-1993 – Cz. Kupisiewicza, od 1993 roku M. Dudzikowej. Celem czasopisma jest integrowanie badań pedagogicznych w Polsce poprzez coroczne prezentowanie dorobku poszczególnych placówek badawczych, jak również publikowanie rozpraw o charakterze metodologicznym. Jego zawartość podzielona jest na artykuły, sprawozdania z badań pedagogicznych, kronikę wydarzeń w Polsce i na świecie oraz recenzje literatury przedmiotu.

²⁰⁰ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*. Za lata akademickie 1996-1999, s. 405-406.

²⁰¹ „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego” to czasopismo wydawane w latach 1960-1973 przez Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej.

²⁰² „Kronika Miasta Poznania” - miesięcznik poświęcony sprawom kulturalnym miasta Poznania, organ Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania, ukazuje się od roku 1923. Na łamach „Kroniki Miasta Poznania” publikowane są materiały dotyczące przeszłości i współczesnego życia miasta, odnotowywane są też wszystkie ważniejsze wydarzenia. Od 1990 roku poszczególne tomy kwartalnika mają charakter monotematyczny.

²⁰³ „Kroniki Wielkopolski” to regionalny kwartalnik popularnonaukowy, poświęcony wszelkim sprawom dotyczącym Wielkopolski w jej historycznych granicach, wydawany od 1973 roku przez Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu, a później przez Urząd Wojewódzki w Poznaniu.

²⁰⁴ „Z doświadczeń nauczycieli wielkopolskich” - czasopismo wydawane w latach 1960-1973 przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego.

²⁰⁵ „Z doświadczeń nauczycieli poznańskich” jest kontynuacją czasopisma „Z doświadczeń nauczycieli wielkopolskich”, wydawane w latach 1977-1989 przez Kuratorium Oświaty i Wychowania w Poznaniu.

Na przełomie XIX/XX wieku do najpoczytniejszych czasopism zaliczał się *Przegląd Pedagogiczny* (wydawany w Warszawie, w latach 1882-1905, którego redaktorem naczelnym był Jan Władysław Dawid), a także *Ruch Pedagogiczny*²⁰⁶ (wydawany w Krakowie, w latach 1912-1939 pod redakcją Henryka Rowida, wznowiony po wojnie w Warszawie wychodzi po dziś dzień)²⁰⁷. W okresie międzywojennym swą obecność pośród czasopism pedagogicznych zaznaczyły kolejno *Szkoła Powszechna* (w latach 1920-1928), *Chowanna*²⁰⁸ (od 1929 r.)²⁰⁹, *Kwartalnik Pedagogiczny*²¹⁰ (w latach 1929-1938), *Praca Szkolna* (w latach 1922-1939), *Szkoła Specjalna* (w latach 1924-1939), *Kultura i Wychowanie* (od 1932 r.). Ponadto *Gimnazjum* (w latach 1934-1937) przemianowany na *Gimnazjum i Liceum* (w latach 1937-1938). Do ważniejszych czasopism pedagogicznych zalicza się także pozycję jak: *Rocznik Pedagogiczny*²¹¹, *Studia Pedagogiczne*²¹², *Forum oświatowe*²¹³, *Kultura i Dialog*, *Kultura i*

²⁰⁶ „Ruch Pedagogiczny” to najstarsze czasopismo pedagogiczne w Polsce, dwumiesięcznik, wydawany w latach 1912-1939 w Krakowie, z inicjatywy redaktora naczelnego H. Rowida. Czasopismo w czasie zaborów podnosiło kwalifikacje nauczycieli i krzewiło wśród nich nowe idee pedagogiczne. Kolejnymi redaktorami naczelnymi „Ruchu Pedagogicznego” byli: M. Grzegorzewska, Z. Mysłakowski, a po wojnie – J. Kwiatek, W. Wojdyński, S. Słomkiewicz, T. Lewowicki, od 1988 roku – S. Mieszański. W latach 1953-1992 wydawane w Warszawie. „Ruch Pedagogiczny” prezentuje na swoich łamach najnowsze prądy oświatowe, dyskursy teoretyczne, rozprawy z zakresu pedagogiki, teorii kształcenia, i wychowania, projekty innowacji pedagogicznej oraz liczne rozprawy z pogranicza pedagogiki. W okresie powojennym czasopismo przeżywało okresy krytyczne: w 1950 roku połączono je decyzją administracyjną na okres lat pięciu z „Nową Szkołą”, w 1982 roku w związku z przerwą edukacyjną, która była wynikiem stanu wojennego, a także w 2000 roku ze względu na sytuację finansową państwa i ZNP, utratę dotychczasowego sponsora i pierwotnego wydawcy. Od 1992 roku „Ruch Pedagogiczny” ukazuje się nieregularnie jako pismo sponsorowane przez instytucje, grupy społeczne i osoby prywatne.

²⁰⁷ A. Kaleta, „Ruch Pedagogiczny” (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom V*, Warszawa 2006, s. 520-522.

²⁰⁸ „Chowanna” – czasopismo pedagogiczne powstałe w Katowicach, w 1929 roku. W latach 1934-1939 miesięcznik poświęcony współczesnym prądom w wychowaniu i nauczaniu. Wznowiony w 1945 roku, a następnie zawieszony. Od 1956 roku kwartalnik, 1993 – półrocznik.

²⁰⁹ A. Budniak, „Chowanna” (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 512-514.

²¹⁰ „Kwartalnik Pedagogiczny”, czasopismo naukowe, wydawane od 1956 roku przez Wydział Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego. Zawiera on m.in. rozprawy naukowe, sprawozdania badań, kronikę krajową, informacje o oświacie w innych krajach, recenzje, przegląd czasopism krajowych i zagranicznych oraz bibliografię. Ukazują się również numery tematyczne.

²¹¹ Zob. T. Lewowicki, *O kondycji pedagogiki*, „Rocznik Pedagogiczny” 18/1995; R. Schulz, *Pedagogika ogólna w Polsce. Status, dokonania, stan aktualny, zadania rozwojowe*, „Rocznik pedagogiczny” 18/1995; T. Hejnicka-Bezwińska, *Zespół Pedagogiki Ogólnej KNP PAN (lata 2000-2003)*, „Rocznik Pedagogiczny” 26/2003; T. Lewowicki, *50 lat (1853-2003) Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk*, „Rocznik Pedagogiczny” 26/2003; T. Lewowicki, *Pedagogika – dziesięć lat później (1994-2004) – szkic o kondycji dyscypliny naukowej oraz próbach sprostania potrzebom społecznym*, „Rocznik Pedagogiczny” 27/2004; T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna w Polsce. Kondycja – problemy – perspektywy*, „Rocznik Pedagogiczny” 27/2004.

²¹² W serii „Studia Pedagogiczne” Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, w latach 1954-1991, poruszona problematyka dotyczyła takich sfer badawczych jak: kształtowanie samodzielności myślenia w procesie nauczania (1957), rozprawy z historii literatury dla dzieci i młodzieży (1958), zagadnienia oświaty dorosłych (1958), Krytyka pedagogiki burżuazyjnej (1959), problemy pedagogiczne i społeczne pracy szkoły w środowisku wiejskim (1960), zainteresowania, środowisko kulturalne, poziom umysłowy młodzieży (1961), środowisko i wychowanie (1963), rozwijanie aktywności uczniów (1964), problemy opiekuńcze (1964), poziom umysłowy i zainteresowania młodzieży (1965), zagadnienia popularyzacji wiedzy i czytelnictwa (1966),

*Edukacja*²¹⁴. To także *Przegląd Historyczno-Oświatowy*. Ten kwartalnik Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego i Związku Nauczycielstwa Polskiego, ukazujący się od 1947 roku, poświęcony jest dziejom oświaty i wychowania. W periodyku tym znajdują się rozprawy z historii oświaty i wychowania, rozprawy i materiały poświęcone dziejom organizacji nauczycielskich oraz oświacie polonijnej, materiały do dziejów szkół i innych placówek naukowych, sylwetki wybitnych pedagogów, nauczycieli i pracowników oświatowych, a także recenzje i noty wydawnictw z zakresu historii oświaty i szkolnictwa oraz opracowania bibliograficzne. Istotny wkład w popularyzację przeszłości oświatowo-wychowawczej, zdaniem Władysławy Szulakiewicz, odgrywają serie uczelniane, których poważną część poświęcono dziejom oświaty i myśli pedagogicznej²¹⁵.

Rekonstruując początki, rozwój oraz przeobrażenia poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki, należy spożytkować zbiory archiwalne²¹⁶ *wszak schemat badań historycznych przenosi badacza do archiwum. Tam znajdują się źródła, czyli materiałowe ślady myśli i*

organizowanie środowiska wychowawczego (1967), funkcja wychowawcza pracy socjalnej (1968), kształcenie zawodowe (1969), z problemów aktywnego uczestnictwa w kulturze (1970), metodologia środowiskowych badań pedagogicznych (1970), problematyka pedagogiczna współczesnej cywilizacji (1970), problemy współczesnej człowieka w filozofii – wartość, wolność i odpowiedzialność (1971), oświata i pedagogika w Polsce w świetle (1969; 1970; 1971; 1973), sekcyjne funkcje wychowania (1972), nowe tendencje w dydaktyce (1973), studia z pedagogiki porównawczej (1972), nauczanie kształcące (1973), na przełomie wieków – studia z dziejów KEN (1973), osobowość w społeczeństwie i kulturze (1974), funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku (1974), potrzeby wychowawcze – ich zaspokajanie (1975), integracja wychowania estetycznego w teorii i praktyce (1975), z zagadnień organizacji szkolnictwa w Polsce Ludowej (1975), nowoczesny podręcznik – problemy, propozycje, badania (1975), współczesne innowacje w systemie oświaty i wychowania (1976), systemu zarządzania oświatą w wybranych krajach (1976), nauczyciel – tradycje – współczesność (1977), współczesne teorie i tendencje wychowania i kształcenia specjalnego (1979), stosowanie wiedzy w procesie kształcenia (1979), kierowanie oświatą i szkołą (1979), pedagogika pracy (1980), metody badawcze w naukach o wychowaniu (1982), funkcjonowanie pedagogiki specjalnej w systemie oświatowo-wychowawczym (1983), pedagogika społeczna – poszukiwania i rozstrzygnięcia (1984), doskonalenie funkcjonowania systemu wychowawczego w środowisku (1984), rozwój wychowania dzieci w wieku przedszkolnym (1985), praca ludzi niepełnosprawnych (1985), system kształcenia ogólnego w Polsce w świetle wybiórczych badań empirycznych (1986), integracja społeczna ludzi niepełnosprawnych – zadania pedagoga (1987), szkoła i perspektywy kultury (1987), problemy edukacji dorosłych (1988), warunki pracy nauczycieli (1989), czas wolny ludzi niepełnosprawnych – zadania pedagoga (1989), kwalifikacje i kształcenie kadr pedagogicznych w świetle współczesnym (1991), strategię kształcenia dorosłych (1991).

²¹³ „Forum Oświatowe”, nieperiodyczne czasopismo Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, poświęcone problemom nauk pedagogicznych, oświaty i wychowania. Wydawane od 1989 roku w miejsce kwartalnika „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego”. Głównym zadaniem czasopisma jest udostępnianie przekładów najnowszych, zagranicznych rozpraw naukowych, tworzenie płaszczyzny do interdyscyplinarnego dyskursu naukowego na temat współczesnej oświaty, recenzje publikacji obcojęzycznych oraz przegląd najważniejszych wydarzeń w PTP.

²¹⁴ „Kultura i Edukacja” jako kwartalnik pedagogiczny ukazuje się od 1992 roku w Toruniu. Zawiera on artykuły i rozprawy poświęcone różnym zagadnieniom edukacyjnym w ich szerokim kontekście kulturowym.

²¹⁵ Zob. W. Szulakiewicz, *Historia wychowania 1995-2004. Środowisko-kierunki badań-perspektywy rozwoju*, „Rocznik Pedagogiczny” 2004, t. 27, s. 59-76.

²¹⁶ Zob. H. Krajewska, J. Malinowski, J. Matysiak, *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, Poznań 2011.

działania ludzkiego, które mogą dostarczyć przesłanek do wnioskowania o przeszłości²¹⁷. Podobną myśl przedstawia w książce *Metodologia badań nad edukacją* Krzysztof Rubacha, pisząc, iż do dominujących metod zbierania danych w przypadku badań historycznych jest *poszukiwanie źródeł, a raczej archiwów*²¹⁸. Termin „archiwistyka” stosowany jest w dwóch znaczeniach. Po pierwsze, jako określenie nauki, samodzielnej dzisiaj dziedziny wiedzy, zaliczanej przez historyków do nauk pomocniczych historii²¹⁹. Po drugie, w szerszym znaczeniu określa całość dziedziny archiwalnej rozumianej jako całość działalności archiwów²²⁰.

W dysertacji dotyczącej poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki zostały wykorzystane jakże cenne źródła archiwalne²²¹. *Dziś, w czasach dostępu do zawartości czasopism za pośrednictwem łączy internetowych, lektury książek (również tych dawnych) z ekranu e-booków, specjalnie konstruowane kartowny z uporządkowanymi tematycznie fiszkami stanowią cenny materiał*²²². Źródła archiwalne pochodzą ze zbiorów Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu²²³ (protokoły z posiedzeń Komisji Organizacyjnej; bibliografie publikacji pracowników naukowych UAM; plany badań naukowych; sprawozdania z poszczególnych lat akademickich; spis wykładów, ćwiczeń, seminariów) czy zbiorów powstałego w 1869 roku Archiwum Państwowego w Poznaniu²²⁴. Archiwum PAN w Poznaniu posiada zasób archiwalny do dziejów nauki w Wielkopolsce w XIX oraz XX wieku, na który składają się akty placówek PAN i innych instytucji naukowych. Istotnym obszarem dla poznańskiego Oddziału są publikacje związane z dziejami nauki

²¹⁷ B. Łuczyńska, *Badania historyczne w pedagogice* (w:) S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1998, s. 126.

²¹⁸ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa 2008, s. 339.

²¹⁹ Zob. K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1976; A. Gieysztor, *Zarys nauk pomocniczych historii*, Warszawa 1948; S. Pańkow, Z. Perzanowski, *Nauki pomocnicze historii wraz z archiwistyką i archiwoznawstwem*, Kraków 1957; I. Ihnatowicz, *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*, Warszawa 1990; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001; Z. Wojtkowiak, *Nauki pomocnicze historii najnowszej. Źródłoznawstwo. Źródła narracyjne. Część I Pamiętnik, tekst literacki*, Poznań 2001.

²²⁰ H. Robótka, *Wprowadzenie do archiwistyki*, Toruń 2002, s. 66.

²²¹ Zob., np. S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, t. I, Poznań 1988, t. II, Poznań 1993; C. Biernat, *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977; A. Gieysztor, *Zarys nauk pomocniczych historii*, t. I, Warszawa 1948; T. Mencil (red.), *Problemy historii i archiwistyki*, Lublin 1986; J. Pakulski, R. Piechota, B. Ryszewski, *Bibliografia archiwistyki polskiej do roku 1970*, Warszawa-Łódź 1984; M. Maciejewska (red.), *Polski słownik archiwalny*, Warszawa 1974.

²²² R. Wierchosławski, *Kilka uwag o problemach z przekazywaniem i wykorzystaniem spuścizn uczonych* (w:) H. Krajewska, J. Malinowski, J. Matysiak, *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, Poznań 2011, s. 123-124.

²²³ Zob. M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* (w:) Cz. Skopowski (red.), *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, Warszawa 1972, s. 105-142.

²²⁴ T. Grabarz, S. Nawrocki, S. Sierpowski, *Kształtowanie zasobu archiwalnego* (w:) S. Nawrocki, S. Sierpowski (red.), *Metodyka pracy archiwalnej*, Poznań 2001, s. 36.; I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 298-299.

polskiej, ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski. To także baza materiałów źródłowych z biografistyki i pamiętnikarstwa, dotycząca m.in. przedstawicieli różnych dziedzin nauki, w tym sylwetki wielkopolskich członków Polskiej Akademii Nauk, czy sylwetki rektorów Uniwersytetu Poznańskiego²²⁵. Zasób Archiwum Polskiej Akademii Nauk obejmuje trzy działy. Dział pierwszy obejmuje akta instytucji naukowych, redakcji i komitetów, które działały przed powstaniem PAN i które przekazały jej swoją dokumentację. Dział drugi obejmuje zespoły akt wytworzonych przez PAN, jej władze, jednostki administracyjne, placówki naukowe oraz redakcje i towarzystwa naukowe dotowane przez Polską Akademię Nauk. Dział trzeci obejmuje spuścizny, w ilości ponad 500²²⁶, ważnych postaci, m.in. uczonych związanych z poznańskim uniwersytetem²²⁷.

Istotnych informacji w toku pisania pracy, dostarczyły „specyficzne” źródła historyczne, jakimi określa się egodokumenty. Specyfiką tych źródeł jest bez wątpienia możliwość interpretacji osobowości i zachowań ich autorów, z racji faktu posiadania przez owe źródła cech wewnętrznych. Na egodokumenty składają się teksty, w których autor pisze szczerze i otwarcie o swoich poglądach, myślach, działaniach, a także uczuciach. To pamiętniki, mające charakter dokumentów biograficznych²²⁸ oraz wspomnienia zarówno kadry akademickiej jak i studentów dotyczące przede wszystkim pierwszych lat funkcjonowania pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim oraz okresu hitlerowskiej okupacji. To również dzienniki oraz autobiografie. Jednakże cechy egodokumentalne można także znaleźć w dokumentacji urzędowej – zeznania sądowe, życiorysy czy testamenty²²⁹.

²²⁵ J. Serczyk, *Podstawy badań historycznych*, Toruń 1975, s. 73.

²²⁶ H. Krajewska, *Rola Archiwum PAN w pozyskiwaniu spuścizn* (w:) H. Krajewska, J. Malinowski, J. Matysiak, *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, Poznań 2011, s. 15.

²²⁷ Zob. Błachowski Stefan (1889-1962) – psychologia (sygnatura: P. III – 82) Grochmalicki Jan (1883-1936) rektor Uniwersytetu Poznańskiego 1926-1928 – zoologia (sygnatura: P. III – 87); Grot Zdziśław (1903-1984) – historia (sygnatura: P. III – 77); Jaxa-Bykowski Ludwik (1881-1948) - biologia, pedagogika, psychologia, antropologia (sygnatura: P. III – 37); Kowalenko Władysław (1884-1966) - historia, słowianoznawstwo (sygnatura: P. III – 29); Niesiołowski Andrzej (1899-1945) Maria Niesiołowska (1895-1944) - pedagogika, socjologia (sygnatura: P. III – 31); Niezabitowski-Lubicz Edward (1875-1946) - medycyna, paleozoologia (sygnatura: P. III – 3); Peretiatkowicz Antoni (1884-1956) - prawo państwowe i międzynarodowe (sygnatura: P. III – 27); Pollak Roman (1886-1972) - historia literatury (sygnatura: P. III – 63); Święcicki Heliodor (1854-1923) - organizator i pierwszy rektor Uniwersytetu Poznańskiego; medycyna, historia medycyny (sygnatura: P. III – 85); Wrzosek Adam (1875-1965) - medycyna, historia medycyny, historia nauki (sygnatura: P. III – 70).

²²⁸ K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej...*, s. 89-91.

²²⁹ Zob., np. H. Kowalenko, *Ze wspomnień z tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 173; J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001, s. 127-128; S. Kowalski, *Uniwersytet Poznański okresu międzywojennego w świetle wspomnień magistranta i doktoranta*, „Kronika miasta Poznania” nr 1 Poznań 1990, s. 9-10; I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1970*, Poznań 1990 (maszynopis), s. 6; S. Michalski, *Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1968; K.M. Pospieszalski, *Poznań pod okupacją hitlerowską*, „Przegląd Zachodni”, nr 6-8, Poznań 1953, s. 409-410; J.J. Bossowski, K.M. Pospieszalski, K. Tymieniecki, Z. Wojciechowski, *Uniwersytet Poznański na początku*

Wiedzy na temat funkcjonowania poszczególnych struktur poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki dostarczyły Autorowi źródła normatywne (dokumentacyjne, aktowe) w postaci sprawozdań oraz protokołów²³⁰. Cennym uzupełnieniem stały się dla Autora dysertacji maszynopisy takie jak, np. *Rozwój studiów i nauk pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939* autorstwa Grzegorza Ratajczyka, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego* Izabelii Kobek, *Rozwój nauk i studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1945-1969* Lucyny Gepert, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza* autorstwa Ewy Nowaczyk, *Bogdan Nawroczyński (1882-1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego* Blanki Dolaty, *Stanisław Tync (1889-1964) jako historyk wychowania* Marleny Kwiecińskiej-Kańduły, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownik nauki* autorstwa Hanny Nawrockiej, *Marian Wachowski jako wykładowca Katedry Pedagogiki Uniwersyteu Poznańskiego* Izabeli Patrias-Biesiady, znajdujące się w zbiorach Zakładu Historii Wychowania Uniwersytetu Poznańskiego.

Dla wszechstronnego odtworzenia dziejów pedagogiki na poznańskim uniwersytecie posłużyły Autorowi źródła ikonograficzne. W tym przypadku są to wszelakiego rodzaju obrazy oraz fotografie (twórcy poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki; uroczystości inaugurujące poszczególne lata akademickie; budynki uniwersyteckie) zaczerpnięte w głównej mierze z Narodowego Archiwum Cyfrowego²³¹.

hitlerowskiej okupacji, „Przegląd Zachodni”, nr 5-8, Poznań 1955, s. 583; S. Pieńkowski, *Nauka polska w czasie okupacji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1947, nr 1, s. 123; M. Wachowski, *Wspomnienia z tajnego nauczania w okresie okupacji* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich*. Uniwersytet Poznański 1940-1945, Poznań 1961, s. 202.

²³⁰ Zob. np. J. Gnitecki, B. Laskowska, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Metodologii Pedagogiki*, „Studia Edukacyjne” nr 8/2008, Poznań 2008; B. Kwarciańska, I. Cytlak, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Polityki Oświatowej i Edukacji Obywatelskiej*, „Studia Edukacyjne” nr 8/2008, Poznań 2008; M. Muskała, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Resocjalizacji*, „Studia Edukacyjne” nr 8/2008; *Sprawozdanie z działalności Zakładu Kształcenia Ustawicznego i Doradztwa Zawodowego*, „Studia Edukacyjne” nr 7/2008, Poznań 2008; *Sprawozdanie z działalności Zakładu Teoretycznych Podstaw Edukacji*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008; *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Wychowania*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008; W. Jamrożek, K. Kabacińska, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Wychowania za rok akademicki 2006/2007* (maszynopis).

²³¹ Zob., np. Fot. Akademia Jana Lubrańskiego (1926 rok) - Narodowe Archiwum Cyfrowe (sygnatura: 1-K-729); Fot. Postać Karola Libelta - Narodowe Archiwum Cyfrowe (sygnatura 1-H-539); Fot. Prof. Heliodor Święcicki - główny organizator Uniwersytetu Poznańskiego i pierwszy rektor - Narodowe Archiwum Cyfrowe (sygnatura 1-N-586); Fot. Gmach Wszechnicy Piastowskiej (Uniwersytet Poznański) 1939-1942 - Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 2-9669); Fot. Antoni Danysz - pierwszy kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-112); Fot. Jubileusz 10-lecia pracy naukowej prof. Bogdana Nawroczyńskiego (październik 1936 rok) Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-411); Fot. Inauguracja roku akademickiego 1925/1926 na Uniwersytecie Poznańskim (październik 1925 rok) - Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-3238); Fot. Inauguracja roku akademickiego 1934/35 na UP (14 października 1934 roku) - Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-3243-1); Fot. Stefan Błachowski - Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-53).

W przypadku badania dziejów najnowszych, których opracowań jest stosunkowo niewiele, cennymi wskazówkami są źródła internetowe, informacyjne, których jednym z zadań jest przekazywanie wiadomości o faktach historycznych dziejących się aktualnie, w szerokim spektrum przekazywanych przez telewizję, radio oraz Internet²³² ujmowanych jako *konkretny stan rzeczy, zdarzenie, które miało miejsce w przeszłości i do którego aktualnie nie ma bezpośredniego dostępu (...)* Są one najmniejszymi częstkami dziejów, tworzącymi większe całości, za pomocą których można opisywać i wyjaśnić historię edukacji i myśli pedagogicznej²³³.

W dysertacji wykorzystano publikacje poznańskich pedagogów uniwersyteckich. Pełen wykaz wykorzystanej literatury przedmiotu oraz materiałów źródłowych został zawarty w bibliografii zamieszczonej na końcu dysertacji.

²³² Zob. np. <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra> - Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa (27.04.2011).

²³³ K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa 2008, s. 338.

ROZDZIAŁ I

Tradycje pedagogicznych poszukiwań w Wielkopolsce

1. Pedagogika jako dyscyplina naukowa w Polsce w ujęciu historycznym

1.1 Prekursorzy polskiej myśli pedagogicznej

Sama pedagogika, lecz nie jako dyscyplina naukowa, istnieje od początków ludzkości¹. To instynktowna opieka zwierząt nad potomstwem przerodziła się w perspektywie czasowej na wychowanie dzieci i młodzieży (inicjacja u ludów pierwotnych). Zmieniały się tylko formy wychowania z rozwojem życia społecznego i kultury. Z kolei refleksja nad wychowaniem, myślenie pedagogiczne zjawiały się późno w historii, zawsze w czasach przełomowych, kiedy stare formy wychowania przeżywały kryzys². Istniały od dawna, ale występowały sporadycznie i miały zmienny charakter filozoficzny, religijny, publicystyczny, literacki³.

Tradycje poszukiwań pedagogicznych w Polsce są bardzo odległe. Ich zasięg to zwłaszcza czasy Szymona Marycjusza i Andrzeja Frycza Modrzewskiego⁴. To właśnie te postaci łączyły naprawę Rzeczypospolitej z naprawą oświaty i wychowania⁵. Ten pierwszy, bakałarz Akademii Krakowskiej, docent tej uczelni od roku 1532, profesor Wydziału Filozoficznego w latach 1540-1551, należał do grona reformatorów szkolnictwa polskiego. Co ważne, jego dzieło *De scholis seu Academiis libri duo – O szkołach czyli akademiach, ksiąg dwoje*, wydane w 1551 roku zostało przełożone na język polski przez kierownika pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki i Dydaktyki w Uniwersytecie Poznańskim, Antoniego Danyś⁶. Szymon Marycki postulował oddanie kierownictwa nad oświatą władzom świeckim. Nadzór nad całością miał sprawować król i senat, duchowieństwu z kolei, powierzył zadbanie o kadre wykształconych wykładowców oraz obarczył je kosztami utrzymania już istniejących i zakładania nowo powstałych placówek oświatowych. Andrzej Frycz Modrzewski, wychowanek Akademii Krakowskiej, wyznawca irenizmu, autor dzieła *Comentariorum de Republica emandanda libri quinque – O poprawie Rzeczypospolitej*, składającego się z pięciu ksiąg, to właśnie w szkolnictwie dopatrywał się reform społecznych i politycznych⁷. Wykształcenie utożsamiał z ważnym czynnikiem składającym się na kulturę

¹ S. Sztobryn, *Starożytna myśl pedagogiczna* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom V, Warszawa 2006, s. 953-962.

² S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 1993, s. 35.

³ Zob. R. Miller, *Powieść pedagogiczna i jej znaczenie dla terapii pedagogicznej*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1956, nr 1-2, s. 150-178.

⁴ F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej*, Poznań 1974, s. 27.

⁵ W. Okoń (red.), *Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych*, Warszawa 1976, s. 12.

⁶ M. Wójcik, *Marycjusz Szymon* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 133.

⁷ S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej*, Kraków 2006, s. 109.

jednostki oraz życia społecznego. W parze z poziomem moralnym to ono decyduje o wartości człowieka⁸.

Wraz z Erazmem Glicznerem Skrzetuskim (autor pierwszej pracy pedagogicznej w języku polskim *Książki o wychowaniu dzieci bardzo dobre, pożyteczne i potrzebne, z których rodzicy ku wychowaniu dzieci swych naukę dołożną wyczerpać mogą...*), Mikołajem Rejem oraz Sebastianem Petrycym z Pilzna, Szymon Marycjusz wraz z Andrzejem Fryczem-Modrzewskim uważani byli za przedstawicieli humanistycznej myśli pedagogicznej, która rozwijała się w Polsce w okresie Odrodzenia⁹.

Szymon Marycjusz z Pilzna, żyjący w latach 1516-1574, studia ukończył w Akademii Krakowskiej, w której też został profesorem na wydziale sztuk. Studiował na uniwersytetach w Padwie, Bolonii i Ferrarze (lata 1544-1546). We Włoszech, w Ferrarze uzyskał stopień doktora praw, a także profesora retoryki¹⁰. Po powrocie do Krakowa podjął próbę przeniesienia się na Wydział Prawa. Kiedy próba ta zakończyła się fiaskiem, Akademię Krakowską opuścił¹¹. Będąc w Krakowie obracał się w towarzystwie humanistów, np. poety Andrzeja Trzecieckiego, Andrzeja Frycza-Modrzewskiego, Mikołaja Reja, Stanisława Hozjusza, Jakuba Przyłuskiego, biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego. W roku 1551 w Krakowie wydał, wspomniane wcześniej, dzieło *De scholis seu academiis (O szkołach, czyli akademiach)*, składające się z dwóch ksiąg, będące pierwszym napisanym przez Polaka traktatem pedagogicznym, poświęconym szkołom¹². W swojej rozprawie dostrzega i uzasadnia wartość wykształcenia dla życia publicznego¹³. Jednakże na uwagę zasługują wnikliwie jego uwagi o nauczaniu akademickim¹⁴. Z jednej strony dzieło to było wyrazem rozgoryczenia z powodu trudności przeniesienia się na Wydział Prawa w Akademii Krakowskiej, z drugiej, manifestem krytykującym polskie szkolnictwo. Krytyka dotyczyła przede wszystkim Akademii Krakowskiej, którą Marycjusz chciał zreformować korzystając ze znajomości stosunków bolońskich i padewskich¹⁵. Wiele kart swej książki poświęcił też metodyce nauczania i uczenia się¹⁶. Cel jego reform miał polegać na tym, aby w finalnym etapie zarówno szkoły jak i Akademia przygotowywały młodzież do służby

⁸ Ibidem.

⁹ Zob. A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, Warszawa 2008, s. 85-86.

¹⁰ M. Wójcik, *Marycjusz Szymon...*, s. 132-133.

¹¹ S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej*, Kraków 2006, s. 106.

¹² M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, Płock 2005, s. 88.

¹³ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 269-278.

¹⁴ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 125.

¹⁵ S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 252.

¹⁶ S. Wołoszyn, *Wykształcenie i kultura umysłowa w epoce renesansu* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 109.

Rzeczypospolitej¹⁷. Stawiając pytanie: „Czemu Polacy w naszym wieku (XVI w.) zupełnie nie dbają o szkoły, które są przecież najszacowniejszą i najużyteczniejszą instytucją Rzeczypospolitej?”, krytykując tym samym, odpowiedzialne za szkoły duchowieństwo¹⁸. W swoich dziełach zawarł wiele myśli na temat społecznej roli wychowania. Uwydatniał doniosłość wychowania szkolnego, przeanalizował organizację i metody nauczania w szkołach wyższych¹⁹.

Szkoły, pod względem organizacyjnym (wzorował się na Kwintylianie) Szymon Marycjusz dzielił na: po pierwsze, prywatne, dworskie, czyli edukację domową na dworach magnackich i szlacheckich przy pomocy nauczycieli zaangażowanych przez rodziców; po drugie, miejskie, przez które miał na myśli pozostające na wyższym od przeciętnych, czyli na średnim poziomie; miejskie szkoły katedralne; kolegiackie; parafialne i zakonne oraz, po trzecie, gimnazja, czyli uniwersytety. Podobnie jak Kwintylian, do pierwszych z nich, odnosił się z dużą rezerwą. Nie sprzeciwiał się ich istnieniu, jednak za konieczne uważał zatrudnianie dobrych nauczycieli. Odpowiedni dobór nauczycieli musi mieć też miejsce, według Szymona Marycjusza, w szkołach miejskich. Winni oni reprezentować swoją osobą wysoki poziom moralny. „Prawdziwe” wykształcenie może być jednak zrealizowane tylko w szkołach miejskich i gimnazjach, czyli uniwersytetach. Wykształcenie średnie w szkołach miejskich miało bazować na zmodernizowanych siedmiu sztukach wyzwolonych, a przede wszystkim na trivium. Zadaniem szkoły miejskiej było przygotowywanie kandydatów do gimnazjum²⁰.

Szymon Marycjusz był zwolennikiem oświaty dla ludu. Jednakże trudno dokładnie ocenić, jak rozumiał on termin „oświata dla plebsu”. Był zdania, iż każdy ze stanów, tzn. król, senatorowie, duchowieństwo, wojsko, lud, musi odznaczać się odpowiednim, jemu właściwym, wychowaniem i wykształceniem, gdyż życie człowieka powinno być świadome i rozumne. Za szkoły z kolei odpowiedzialne powinno być całe społeczeństwo²¹. Odpowiedzialnością za zły obraz szkolnictwa w Polsce obarczał duchowieństwo i szlachtę.

Szymon Marycki poddał analizie cechy i zalety moralne oraz intelektualne dobrego nauczyciela. Jego zdaniem dobry nauczyciel to taki, który wystrzega się fanfaronady, frazesów i silenia się na wyższe stanowisko w ujmowaniu naukowych teorii. Winien być człowiekiem elokwentnym i ciekawym, dbać o prostotę i zrozumiałość wykładu, a jednocześnie wystrzegać się języka zupełnie potocznego. Nauczyciel powinien odznaczać się

¹⁷ H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Warszawa 2001, s. 68.

¹⁸ S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 107.

¹⁹ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 109-110.

²⁰ S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 107.

²¹ Ibidem, s. 106-107.

umiejętnością zachowania równowagi duchowej, umiłowaniem zawodu oraz koniecznością rozumienia przez nauczyciela celu nauki i metodycznego podawania materiału zgodnie z umysłowym rozwojem młodzieży²².

W swych rozważaniach najczęściej uwagi poświęcał działalności Akademii Krakowskiej. Wedle jego uznania, Akademia powinna funkcjonować na wzór uniwersytetów włoskich. Uważał, iż nauki w niej wykładane powinny być bardziej użyteczne, żądał usunięcia scholastyki z Akademii. Podstawą uniwersyteckiego nauczania powinny być oryginalne dzieła Arystotelesa, pozbawione średniowiecznych zniekształceń. Niechętnie odnosił się do retoryki, podkreślał znaczenie treści nauczania. Wykształcenie uważał za ważną potrzebę państwa i społeczeństwa. Kładł nacisk na rzetelne kształcenie umysłowe i rozwijanie sił fizycznych młodzieży. Wysokie wymagania stawiał profesorom przy jednoczesnym zapewnieniu im odpowiednich warunków do naukowej pracy. Za główny hamulec rozwoju oświaty uważał szlachtę²³.

Drugą znaczącą postacią postulującą naprawę Rzeczypospolitej z naprawą oświaty i wychowania był Andrzej Frycz-Modrzewski (1503-1572) uważany za pisarza społecznego i politycznego, a także pedagoga. Instytucję szkoły uważał za jeden z głównych filarów państwa, a reformę wychowania młodzieży za jeden z najważniejszych aspektów wszechstronnego programu naprawy państwa, gdyż *z dobrego bowiem nauczania młodych rosną wszystkie, albo przynajmniej najważniejsze korzyści, tak dla religii jak i dla społeczności ludzkiej*²⁴. Domagał się podniesienia poziomu oświaty w kraju, laicyzacji wychowania oraz godnego traktowania nauczycieli²⁵. Zdaniem Stefana Wołoszyna, dzięki Andrzejowi Fryczowi Modrzewskiemu *polska myśl polityczno-społeczna i oświatowa wzniosła się na najwyższy poziom europejski*²⁶.

Urodził się w Wolborzu, w dobrach biskupów włocławskich, w rodzinie drobnoszlacheckiej. Jego ojciec był wójtem Wolborza. Nauki początkowe odbył w miejscowej szkole parafialnej, a studia na wydziale sztuk Akademii Krakowskiej. To w Krakowie związał się z kręgiem ludzi interesujących się nowymi prądami Odrodzenia. W późniejszym okresie pracował w kancelarii prymasa i kanclerza wielkiego koronnego Jana Łaskiego. W latach 1631-1641 przebywał na terenie Niemiec, gdzie zetknął się z Filipem Melanchtonem i zapoznał się z sytuacją religijną ówczesnej Europy. W swych teologicznych i

²² S. I. Moździeń, *Historia wychowania do 1975*, Sandomierz, s. 276.

²³ S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 108.

²⁴ S. I. Moździeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 272.

²⁵ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 62.

²⁶ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 125.

filozoficznych poglądach zbliżał się do Erazma z Rotterdamu. Z racji długiego pobytu za granicą, a także wnikliwej obserwacji życia społecznego, religijnego i politycznego, w podejściu do wielu problemów, cechował go krytycyzm. Przebywając u boku prymasa, z aprobatą obserwował walkę średniej szlachty o egzekucję dóbr i prac, będącą wyrazem jej dążeń do ukrócenia samowoli magnatów²⁷. Swoje poglądy wyraził w dziele *Comentariorum de Republica emendanda libri quinque (O poprawie Rzeczypospolitej)*²⁸, które wyrosło z walki o nową treść wychowania i ujawniło bolączki i niedomagania polskiego wychowania. Dzieło, składające z pięciu ksiąg, wydane bez dwóch ostatnich, *O Kościele* i *O szkole*, w Krakowie w 1551 roku i w całości w Bazylei w 1554 roku²⁹.

Andrzej Frycz Modrzewski³⁰ wysuwał wiele postulatów reformy państwa idących w kierunku wzmocnienia władzy królewskiej³¹. Opowiadał się za utworzeniem w Polsce Kościoła narodowego na czele z królem i podległego soborowi powszechnemu jako najwyższej władzy w Kościele. Andrzej Frycz Modrzewski, zaliczany jest nie tylko do czołówki polskiego humanizmu, ale także do najbardziej postępowych i najwybitniejszych myślicieli europejskiego humanizmu³². W swoich społeczno-pedagogicznych poglądach, postulatach był tak samo postępowy jak we wszystkich innych dziedzinach³³. Opierając swe poglądy na podłożu psychologicznym wyrażał przekonanie, że poprawa praw i obyczajów może nastąpić na drodze pracy nad rozwojem jednostek. Ponadto kreślił rolę pracy jako czynnika rozwoju osobowości³⁴.

Poddał on surowemu osądowi ówczesny system szkolny³⁵, któremu wytykał, iż: pogłębia społeczne nierówności; kształci młodzież na treściach dalekich od potrzeb realnego, doczesnego życia; zaniedbuje nauczanie przedmiotów matematyczno-przyrodniczych; nie dostrzega roli, jaką odgrywają w życiu państwa nauczyciele³⁶. Dużo uwagi poświęcał trudnej

²⁷ S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 108.

²⁸ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 274.

²⁹ S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 109.

³⁰ Przyjmuje się, iż nazwisko rodowe brzmiało „Frycz” natomiast „Modrzewski” to przydomek wskazujący prawdopodobnie na pochodzenie rodziny z jakiegoś Modrzewia.

³¹ H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania...*, s. 68.

³² S. Wołoszyn, *Wyszktałenie i kultura umysłowa w epoce renesansu* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 110.

³³ Zob. Ł. Kurdybacha, *Ideologia Frycza Modrzewskiego*, Warszawa 1953; Ł. Kurdybacha, *Poglądy społeczne i filozoficzne Andrzeja Frycza Modrzewskiego* (w:) *Z dziejów polskiej myśli filozoficznej i społecznej*, T. 1, Warszawa 1956; J. Budkiewicz, *Myśl psychologiczna w dziełach naukowych Andrzeja Frycza Modrzewskiego*, Warszawa 1964; K. Lepszy, *Andrzej Frycz Modrzewski*, Warszawa 1954.

³⁴ W. Bobrowska-Nowak, *Początki polskiej psychologii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 13.

³⁵ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 279-294.

³⁶ Zob. W. Pomykała (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Warszawa 2003.

sytuacji ekonomicznej szkół i złym nauczycielom³⁷. Ubolewał nad faktem, iż w Polsce nazbyt ceni się zyski materialne³⁸. Uważał, że do edukacji powinni mieć dostęp wszyscy chłopcy, niezależnie od pochodzenia. Jedynym ograniczeniem może być tylko brak zdolności³⁹. Chciał unowocześnienia programów szkolnych, a ich podstawę miała stanowić gramatyka, retoryka, dialektyka, a na wyższym szczeblu nauki – filozofia i języki obce. Nawoływał, by życie wewnętrzne szkoły oprzeć na samorządzie uczniowskim. Przemyślenia Andrzeja Frycza-Modrzewskiego wyprzedzały ówczesne opinie i poglądy, gdyż ujmowały oświatę w ramy ogólnej koncepcji państwa i jego zadań wobec obywateli. Radykalne propozycje reform przysporzyły mu wielu wrogów, co było przyczyną rezygnacji z działalności politycznej⁴⁰.

Co tyczy się reformy szkolnictwa, widział w niej ważny czynnik reform społecznych i politycznych. Jednakże nie miał na myśli, już istniejącego ówczesnie szkolnictwa kościelnego, które krytykował. Chodziło o szkolnictwo zreformowane, renesansowe, pozostające w ramach kościelnych struktur jednakże poddane kontroli państwa (podobnie jako Kościół)⁴¹. W swych osądach posiłkował się osiągnięciami pedagogiki włoskiej oraz niderlandzkiej. Twierdził, iż wykształcenie jest ważnym ogniwem dla państwa i Kościoła. To ono, wraz z odpowiednim poziomem moralnym, decyduje o wartości człowieka. Ponadto postulował powszechność elementarnego szkolnictwa dla chłopców, niezależnie od ich przynależności stanowej. Krytykował szlachtę za jej brak dbałości o naukę i wykształcenie, a także demoralizujący sposób wychowania młodzieży magnackiej⁴². Domagał się ukrucenia jej władzy⁴³.

Andrzej Frycz Modrzewski był jednym z największych teoretyków wychowania w renesansowej Polsce⁴⁴. Wychowanie, w jego ujęciu, winno przyzwyczajać do karności, powściągliwości, skromności i umiarkowania, jeśli chodzi o jedzenie, picie, ubieranie się oraz uodparniać na warunki atmosferyczne. Wychowanie moralne rozumiał w sensie nauki obywatelskiej jako wpajanie młodzieży zespołu pojęć dotyczących obowiązków wobec rodziców, krewnych i przyjaciół, społeczeństwa, a nawet wobec wrogów. Istotnym

³⁷ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Kraków 2010, s. 41-42.

³⁸ S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 253.

³⁹ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 87.

⁴⁰ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 114.

⁴¹ W. Sienkiewicz, *Mały słownik historii Polski*, Warszawa 2000, s. 54.

⁴² S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 109.

⁴³ S. Wołoszyn, *Wykształcenie i kultura umysłowa w epoce renesansu* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 110.

⁴⁴ J. Besala, A. Leszczyńska, M. Leszczyński, *Ilustrowana kronika dziejów Polski*, Poznań 2007, s. 58.

elementem wychowania moralnego jest według Andrzeja Frycza-Modrzewskiego praca fizyczna, rzemieślnicza, do której należy przyzwyczajać każdego od wczesnej młodości⁴⁵.

Organizacyjnie, szkołę dzielił na dwa stopnie. Pierwszy stopień powinien funkcjonować w oparciu o tradycyjne trivium, a stopień drugi stanowić miała szkoła średnia typu humanistycznego, w której programie powinna się znaleźć również filozofia. Ponadto postulował wprowadzenie do szkoły sądów uczniowskich jako podstawy samorządu uczniowskiego. Propagowana przez niego szkoła miała wychowywać i kształcić obywateli użytecznych, czyli użytecznych dla państwa i Kościoła, który miał być tylko luźno związany z Rzymem⁴⁶. Ponadto postulował, by wychowanie umysłowe łączyć z wychowaniem fizycznym. Był zdania, iż metody nauczania powinny pobudzać dzieci i młodzież do nauki, budzić zainteresowanie, wdrażać do samodzielności w myśleniu i działaniu. Zdaniem Czesława Kupisiewicza, Andrzej Frycz-Modrzewski, bacząc na jego pedagogiczną działalność, w pełni zasługuje na miano „nauczyciela i wychowawcy Polaków”⁴⁷.

Charakterystyczną cechą kultury Odrodzenia był indywidualizm i krytycyzm. Teologia przestała krępować wielu uczonych, gdyż u schyłku Średniowiecza autorytet religii i Kościoła podupadł. Humanisci odrzucali autorytety, sztukę średniowieczną traktowali pogardliwie, podobnie jak średniowieczną literaturę rycerską. Rozbudzali z kolei ciekawość świata, dzięki odkryciom geograficznym i naukowym. Dzięki wynalezieniu druku, książka drukowana stała się istotnym elementem kształcenia dzięki czemu nastąpił wzrost zainteresowania nauką szkolną, co oznaczało spore ożywienie w kulturze. Z kolei wiek XVII przyniósł w Europie wielki przełom we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, politycznego i umysłowego. W pedagogice był to czas przejścia od nauczania słów do nauczania rzeczy, od werbalizmu epoki humanizmu do realizmu okresu rewolucji naukowej. Ów zwrot był zauważalny m.in. w poglądach Jana Amosa Komeńskiego.

Ważnym okresem w dziejach ludzkości i w Polsce był okres Oświecenia, wielki ruch umysłowy, oparty na naturalizmie i encyklopedyzmie⁴⁸. Trwał w Europie mniej więcej 100 lat, od około 1690 roku do 1790 roku, jednakże w Niemczech i Polsce było ono spóźnione. Przyjmuje się powszechnie, iż w Polsce pierwsze przejawy epoki Oświecenia przypadają na lata 30. XVIII wieku, a koniec na około 1820 rok. Wiek XVIII nazwano „wiekiem filozoficznym”, „wiekiem tolerancji religijnej”, „wiekiem kobiet” oraz co istotniejsze „wiekiem pedagogicznym”, którego hasłem przewodnim stało się horacjańskie *sapere aude!*

⁴⁵ S. Litak, *Historia wychowania. Tom I Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 110.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki...*, s. 42.

⁴⁸ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 297.

co oznaczało *Odważ się być mądrym!*⁴⁹. To czas reform oświatowych, które miały zagwarantować polityczne, gospodarcze oraz moralne odrodzenie Rzeczypospolitej⁵⁰.

W Rzeczypospolitej tego okresu mocno zaznaczyły się reformy szkolne, których na początku podjął się pijar, prowincjał polskiej prowincji pijarów, uczony i polityk, wychowawca młodzieży, Stanisław Konarski⁵¹. Nadrzędnym celem działalności Hieronima Konarskiego była naprawa Rzeczypospolitej w postaci przezwyciężenia szlacheckiej anarchii i zacofania czasów saskich oraz przywrócenie ojczyźnie godności w rządzie narodów europejskich. Cele te chciał zrealizować poprzez moralne udoskonalenie ludzi na podłożu religijnym. W jego przekonaniu, nauka religii wiązała się ściśle z nauką obywatelską. Obie miały za zadanie uformować Polaka-chrześcijanina-katolika⁵².

Reformę szkół pijarskich Stanisława Konarskiego w Rzeczypospolitej poprzedziło unowocześnienie programu nauczania w kolegium teatynów warszawskich. Przed przystąpieniem do reform Stanisław Konarski badał stan wychowania i oświaty w takich państwach jak Francja, Niemcy, czy Austria⁵³. Ponadto swe wykształcenie uzupełniał w najlepszych zakładach pijarskich w Rzymie⁵⁴. Pierwszy etap reformy to założenie i otwarcie w dniu 1 września 1740 roku Collegium Nobilium⁵⁵. Było ono szkołą elitarną przeznaczoną dla synów magnackich, mających w przyszłości piastować kierownicze funkcje w państwie⁵⁶. Kształcenie przyszłych przywódców Rzeczypospolitej miało odbywać się w duchu odpowiedzialności za losy ojczyzny⁵⁷. Celem priorytetowym szkoły było wychowanie „pocziwego człowieka i obywatela”. Stanisław Konarski cele wychowawcze opierał na zasadach religijnych oraz na wpajaniu cnót wierności, szacunku i posłuszeństwa królowi, poszanowaniu praw krajowych, sprawiedliwości, odpowiedzialności za losy państwa i narodu w duchu miłości ojczyzny⁵⁸. Collegium Nobilium⁵⁹ dzieliło się na 5 klas, a nauka w nich trwała 8 lat, z racji faktu, iż klasy II, IV oraz V były dwuletnie. Organiczono naukę łaciny,

⁴⁹ S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 189.

⁵⁰ K. Bartnicka, *Wychowanie obywatela w polskich reformach szkolnych XVIII wieku*, „Horyzonty wychowania” 3/2004, nr 5, s. 63-83.

⁵¹ Stanisław to imię zakonne, jakie Hieronim Konarski przyjął.

⁵² S. Możdżeń, *Konarski Hieronim* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 739.

⁵³ K. Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973, s. 22.

⁵⁴ S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 367.

⁵⁵ T. Topolski, *Historia Polski*, Poznań 2003, s. 162.

⁵⁶ S. Lewandowski, *Collegium Nobilium* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*, Warszawa 2003, s. 532-534.

⁵⁷ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, Warszawa 2008, s. 142.

⁵⁸ Zob. H. Bogdziewicz, *System wychowawczy księdza Stanisława Konarskiego*, „Katecheza” 2000, nr 7-8, s. 21-25.

⁵⁹ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 585-590.

wprowadzono nowe przedmioty takie jak, np. historia Polski i historia powszechna, geografia, matematyka, fizyka i architektura. Młodzież zaznajamiano także z podstawami prawa i ekonomii, nauczano rysunków, architektury cywilnej i wojskowej. W wychowaniu Stanisław Konarski opierał się na religii, ale bez dewocji⁶⁰. Ograniczył karę chłosty wyłącznie do przypadku uporu, krnąbrności i zawziętości. Starał się izolować wychowanków od wpływu rodziny, aby efektów wychowawczych nie psuł zły przykład tzn. pijaństwo, nieróbstwo⁶¹. Szkolnictwu pijarskiemu Stanisław Konarski pragnął nadać charakter narodowy w ówczesnym tego słowa znaczeniu. W podobnym duchu zreformowaniu uległy w latach 1750-1755 pozostałe szkoły polskiej prowincji pijarów⁶².

Reformy Stanisława Konarskiego stały się wyzwaniem dla jezuitów. Od pierwszej połowy XVIII wieku wzrastało wśród jezuitów zainteresowanie nowymi osiągnięciami filozofii i nauki. Uchwała Kongregacji Generalnej z 1730 roku umożliwiła im stopniowe rozwinięcie nauk doświadczalnych (matematyka, fizyka) w ramach filozofii. Prężny rozwój tych nauk nastąpił po 1740 roku, zwłaszcza w takich ośrodkach jak Lwów, Wilno, Poznań, Warszawa. Z kolei po 1760 roku matematyka i fizyka wkroczyły do wszystkich kolegiów jezuickich⁶³.

W roku 1741 Hieronim Konarski opublikował dzieło *O poprawie błędów wymowy*, które było pierwszym, skutecznym „atakiem” na ówczesny sposób kształcenia retorycznego w szkolnictwie polskim. Wedle jego uznania retoryka była koroną nauki szkolnej. Przez cały czas swojej działalności pedagogicznej kładł nacisk na jasny, zdrowy, estetyczny i logiczny wykład retoryki, a w ostatnich latach swego życia poświęcił jej dzieło *O sztuce dobrego myślenia*⁶⁴. W latach 1760-1763 ogłosił główne dzieło swego życia *O skutecznym rad sposobie*, które było swoistego rodzaju politycznym manifestem. Hieronim Konarski przeprowadził słynną krytykę liberum veto oraz domagał się gruntownych reform w Sejmie⁶⁵.

Pierwszy rozbiór Rzeczypospolitej wzmógł reformatorskie dążenia oświeconej części polskiego społeczeństwa⁶⁶. Już od 1764 roku, bliski współpracownik króla, Andrzej Zamoyski domagał się poddania szkolnictwa pod nadzór władzy państwowej i tym samym pozbawienie Kościoła tzw. szkolnego monopolu. Od 1772 roku w otoczeniu króla trwały dysputy dotyczące reformy szkolnictwa, tym bardziej, że Stanisław August sam był

⁶⁰ S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 652.

⁶¹ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 381-389.

⁶² S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 219.

⁶³ Zob. S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 370-384.

⁶⁴ S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 369-370.

⁶⁵ S. Możdżeń, *Konarski Hieronim...*, s. 740.

⁶⁶ K. Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej...*, s. 57.

człowiekiem gruntownie wykształconym, obdarzonym zamiłowaniem do sztuk, wynalazków i nauk. Wychowany na Zachodzie, obeznany z nowocznym życiem Francji i Anglii, był gorącym zwolennikiem racjonalistycznej kultury Oświecenia, ceniąc przy tym wysoko wartość oświaty i dobrej szkoły⁶⁷. Dysputy przybrały na znaczeniu dopiero po 10 września 1773 roku, kiedy to do Warszawy dotarła wiadomość o kasacie zakonu jezuitów⁶⁸. Wokół sprawy reform szkolnictwa w Polsce wywiązała się na sejmie dyskusja, inspirowana także edukacyjnymi zmianami we Francji i Austrii, która finalnie dnia 14 października 1773 roku doprowadziła do powstania Komisji Edukacji Narodowej⁶⁹. Postrzega się ją jako pierwszy urząd wychowania w Polsce⁷⁰, którego reformy szkolne nie miały precedensu w XVIII wieku. Dzięki temu przedsięwzięciu Polska wysunęła się na czoło państw europejskich, urządzając nowoczesny system szkolnictwa⁷¹. Powołane Komisji Edukacji Narodowej uznaje się za ustanowienie pierwszego na świecie „ministerstwa oświaty”⁷². W myśl sejmowej uchwały została ona powołana do wychowania i kształcenia młodzieży szlacheckiej. Pod jej zwierzchnictwo oddano uniwersytety i szkoły średnie. W jej skład weszło ośmiu członków (biskup płocki, późniejszy prymas Polski i arcybiskup gnieźnieński Michał Jerzy Poniatowski; wojewoda gnieźnieński August Sułkowski; Ignacy Jakub Massalski – przewodniczący Komisji; starosta kopanicki Antoni Poniński; książę Adam Czartoryski oraz starosta generalny Ignacy Potocki)⁷³, którzy w większości zaliczali się do czołówki polskiego Oświecenia i byli zorientowani przede wszystkim we francuskiej literaturze naukowej⁷⁴. Z czasem skład Komisji Edukacji Narodowej został zwiększony i zmieniony⁷⁵.

W związku z brakiem odpowiednio dostosowanych do założeń KEN podręczników szkolnych, dnia 10 lutego 1775 roku zostało powołane Towarzystwo do Ksiąg

⁶⁷ S. Kot, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne (Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby)*, Warszawa 1996, s. 47.

⁶⁸ J. Łojek, *Kalendarz historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994, s. 188-189.

⁶⁹ Zob. J. Trzynadłowski (red.), *Komisja Edukacji Narodowej*, Wrocław 1976; H. Witkowska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1905; Ł. Kurdybacha, M. Mitera-Dobrowolska, Warszawa 1973; B. Suchodolski, *Komisja Edukacji Narodowej na tle roli oświaty w dziejowym rozwoju Polski*, Warszawa 1973; T. Wierzbowski, *Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794: monografia historyczna*, Tom I, Warszawa 1911; A. Woltanowski, R.W. Wołoszyński, *Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794*, Warszawa 1973; K. Mrozowska, *Komisja Edukacji Narodowej: 1773-1794*, Warszawa 1973; D. Zamenacka, W. Stankiewicz (red.), *Komisja Edukacji Narodowej: poradnik bibliograficzny*, Warszawa 1973; R. Dutkova, *Komisja Edukacji Narodowej: zarys działalności, wybór materiałów źródłowych*, Wrocław 1973; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 620-683.

⁷⁰ M. Mitera-Dobrowolska, *Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794: pierwszy urząd wychowania w Polsce*, Warszawa 1966.

⁷¹ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 389.

⁷² J. Besala, A. Leszczyńska, M. Leszczyński, *Ilustrowana kronika dziejów Polski...*, s. 92-93.

⁷³ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 107.

⁷⁴ S. Kot, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne...*, s. 56-61.

⁷⁵ Zob. S. Kot, *Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794*, Kraków 1923.

Elementarnych, które ściśle uzależnione było od Komisji, a na jego czele stanął Ignacy Potocki⁷⁶. Owe Towarzystwo w krótkim czasie zdobyło autorytet w kwestii spraw oświatowych w Polsce. Wśród członków Towarzystwa należy wymienić chociażby postać Grzegorza Piramowicza⁷⁷, który faktycznie pracami Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych kierował. Był świetnym nauczycielem kolegów jezuickich w Łucku i we Lwowie. Jako prywatny wychowawca rodziny Potockich wyjeżdżał za granicę, do Rzymu, by pogłębiać własne wykształcenie⁷⁸. Grzegorz Piramowicz jest m.in. autorem broszury *List do przyjaciela o Komisji Rzeczypospolitej nad Edukacją Narodową*⁷⁹, w którym przedstawił zadania i zamiary nowego urzędu, zapewniał o uzdolnieniu i ofiarnej bezinteresowności komisarzy, podkreślał nowość tego rodzaju urzędu w Europie i wyciszał obawy dotyczące przyszłych zamierzeń Komisji⁸⁰. Poglądy pedagogiczne ks. Grzegorza Piramowicza ujawniają ten sam utylitaryzm, jaki propagowała KEN. Jego zdaniem szkoły winny służyć całemu narodowi, kształcić zarówno umysł jak i charakter. Uczeń powinien postępować w ramach takich cnót jak sprawiedliwość, miłość, cierpliwość, wstydlivość, posłuszeństwo prawu i zwierzchności. Kary fizyczne dopuszczał tylko w ostateczności, gdy inne sposoby nie skutkują. Zabraniał używania słów obelżywych. Był przeciwnikiem nauki pamięciowej i przeładowania umysłu treściami, których nie jest się w stanie ogarnąć. W edukacji kobiet zajmował stanowisko tradycyjne⁸¹. Za najważniejsze dzieło pedagogiczne Grzegorza Piramowicza uznaje się *Powinności nauczyciela, mianowicie zaś w szkołach parafialnych i sposoby ich dopełnienia* (1787r.)⁸². Był autorem podręczników dla szkół parafialnych, m.in. wydanego 1785 roku *Elementarza dla szkół parafialnych*, zawierającego naukę czytania, pisania, rachunków, obyczajów i religii oraz podręczników metodycznych dla nauczycieli⁸³.

Główne założenia KEN sformułował Feliks Moraczewski, który w mowie z dnia 11 maja 1773 roku wzywał króla i sejm do zajęcia się sprawą edukacji. Nawiązywał do reformy Stanisława Konarskiego oraz ideowych założeń Szkoły Rycerskiej⁸⁴. Mocno podkreślano narodowy charakter szkolnictwa, czego wyrazem było wprowadzenie w szkołach w całość rozciągłości języka polskiego. W 1774 roku, zakres i metody nauczania zostały ściślej

⁷⁶ W. Sienkiewicz, *Mały słownik historii Polski*, Warszawa 2000, s. 79.

⁷⁷ Zob. S. Kot, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne (Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby)*, Warszawa 1996, s. 106-113.

⁷⁸ K. Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej...*, s. 63.

⁷⁹ Zob. J. M. Śnieciński, *Materiały do ćwiczeń z historii wychowania. Część II*, Warszawa 1995, s. 67-78.

⁸⁰ S. Kot, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne...*, s. 54-55.

⁸¹ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 401-402.

⁸² Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 684-694.

⁸³ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 115.

⁸⁴ K. Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej...*, s. 39-55.

określone w wydanych przepisach dotyczących szkół parafialnych i wojewódzkich oraz w *Ustawach KEN dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisanych*, opracowanych w latach 1779-1781, a opublikowanych w 1790 roku, będącym wybitnym osiągnięciem nie tylko polskiego, ale także ogólnoeuropejskiego ustawodawstwa szkolnego w XVIII wieku⁸⁵. Zdaniem Stefana Wołoszyna, działalność Komisji Edukacji Narodowej była *najpiękniejszym i najbardziej postępowym przejawem* odrodzenia oświatowego w Polsce XVIII wieku⁸⁶.

Na dorobek Komisji Edukacji Narodowej składają się znaczące osiągnięcia pedagogiczne oraz społeczno-narodowe, do których należy m.in. zaliczyć: stworzenie jednolitego systemu szkolnego na obszarze całego kraju (Korony i Litwy) i objęcie państwowym (świeckim) nadzorem pedagogicznym szkół wszystkich szczebli, nie wyłączając szkolnictwa zachodniego; wprowadzenie zasady nauczania wszystkich przedmiotów w języku polskim w miejsce obowiązującej dotąd łaciny; powołanie sektora szkół państwowych w postaci tzw. szkół akademickich; opracowanie nowoczesnych programów i polskich podręczników szkolnych, uwzględniających nie tylko najnowsze osiągnięcia nauki, ale także rodzimą tradycję, kulturę oraz potrzeby społeczno-narodowe i gospodarcze oraz wyeksponowanie w pracy szkoły wychowania patriotyczno-obywatelskiego i religijnego; podniesienie rangi zawodu nauczyciela przez powołanie do życia „stanu nauczycielskiego” i nadanie mu wielu praw; utworzenie po raz pierwszy w dziejach szkolnictwa polskiego seminariów dla kształcenia nauczycieli świeckich; troska o oświatę ludu, opierając się na zasadach fizjokratyzmu; zasięganie opinii i konsultacji społecznych przed podjęciem najważniejszych decyzji; postulat powierzania ważnych i odpowiedzialnych stanowisk w państwie ludziom o wysokich kwalifikacjach zawodowych udokumentowanych odpowiednim wykształceniem oraz podjęcie kwestii kształcenia dziewcząt⁸⁷.

Wspomnieć należy, iż wielkim osiągnięciem KEN była reforma Akademii Krakowskiej oraz Akademii Wileńskiej⁸⁸. Tą pierwszą zainteresował się jej dawny wychowanek, Hugo Kołłątaj⁸⁹. Jest uważany, obok Stanisława Konarskiego, za wybitnego reformatora szkolnictwa tego okresu⁹⁰. Był zwolennikiem i organizatorem wychowania

⁸⁵ Zob. R. Dutkova, *Komisja Edukacji Narodowej*, Wrocław 1973.

⁸⁶ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 220-221.

⁸⁷ D. Krześniak-Firlej, W. Firlej, *Komisja Edukacji Narodowej* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 689-690.

⁸⁸ Zob., np. S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975*, Sandomierz 2006, s. 391-392.

⁸⁹ W. Sienkiewicz, *Mały słownik historii Polski...*, s. 79.

⁹⁰ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 143.

szkolnego opartego na zasadach epoki Oświecenia⁹¹. Odnosił się krytycznie, rzecz jasna, do stanu szkół, ich kierunków i metod z okresu przed powstaniem KEN⁹². W 1775 roku Hugo Kołłątaj powrócił z zagranicy po odbytych studiach w Wiedniu, Bolonii i Rzymie. W Bolonii został członkiem Akademii Bolońskiej. W Rzymie prawdopodobnie został doktorem prawa i teologii. Odbył wiele podróży naukowych, podczas których dokonywał wielu obserwacji w dziedzinie życia gospodarczego i społecznego, kultury, sztuki, architektury, malarstwa, a także muzyki i nauk moralnych⁹³. To on, znając zreformowany już wiedeński uniwersytet, przekonał przewodniczącego Komisji Edukacji Narodowej, Michała Jerzego Poniatowskiego, o konieczności zreformowania starej krakowskiej uczelni. W 1777 roku Hugo Kołłątaj dokonał wizytacji Akademii Krakowskiej i zreformował związane z nią Szkoły Nowodworskie. Reformę Akademii rozpoczął w 1778 roku od wydziału filozoficznego, następnie dokonał reform na wydziałach teologicznym i medycznym. W roku 1780 Akademia Krakowska została przemianowana na Szkołę Główną Koronną, a jej reforma została ukończona w 1783 roku. Szkołę tą podzielił na cztery równoprawne kolegia: lekarskie, fizyczne, prawnicze i teologiczne, zredukowane w 1783 roku do dwóch: fizycznego i moralnego. Ponadto uporządkował kwestie majątkowe, podnosząc znacznie jej dochody, a także zorganizował pracownie i gabinety naukowe. W związku z rozbudową kolegium medycznego urządził szpitale i apteki. Przykład reformy Akademii Krakowskiej zachęcił Komisję Edukacji Narodowej do zreformowania Akademii Wileńskiej, która dokonała się w latach 1780-1781 pod przewodnictwem jezuity Marcina Poczobuta Odlanickiego⁹⁴.

Hugo Kołłątaj jak większość członków KEN był zdania, iż jednym z warunków uratowania ojczyzny jest troska o organizację powszechnej oświaty, gdyż będzie ona w przyszłości stanowić ważny czynnik w kształtowaniu się postaw patriotycznych⁹⁵. Nowoczesne szkoły, wedle jego uznania, winny wpajać wychowankom dumę narodową oraz poczucie osobistej odpowiedzialności za losy kraju. Problematyka oświatowa i wychowawcza pojawiała się w większości pism Hugo Kołłątaja, w jego korespondencji. Niezmiennie wysuwał potrzebę wychowania narodowego, krytykując tradycyjne metody nauczania i treści wiedzy. Twierdził, iż *wszelkich wrażeń myślnych początkiem są zmysły*⁹⁶. Był orędownikiem wolności badań naukowych, wyższości metod empirycznych w nauce, analitycznych w

⁹¹ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 224.

⁹² J. M. Śnieciński, *Materiały do ćwiczeń z historii wychowania. Część II*, Warszawa 1995, s. 42.

⁹³ S. Możdżeń, *Kołłątaj Hugo* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 672.

⁹⁴ S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 229-230.

⁹⁵ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 591-614.

⁹⁶ W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce...*, s. 61.

nauczaniu. Nakazywał wychowywać młodzież w szacunku wobec innych, wpajać im naukę moralną, od której zależy charakter przyszłych obywateli⁹⁷.

Naczelną cechą planów i reform Hugo Kołłątaja było jednostronne podkreślanie nauk rozwijających rozum i władzę poznania (nauki matematyczno-przyrodnicze), dających się wykorzystać w praktycznym życiu. Przyświecały mu, w toku reformatorskiej pracy, cele wychowania narodowego, które stanowiły fundament stworzonej przez niego organizacji szkolnictwa publicznego⁹⁸. Zaliczany jest do jednego z pierwszych, który zajął się historią oświaty w Polsce⁹⁹, pisząc *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III*, wydanej pośmiertnie w 1841 roku¹⁰⁰.

Wkład Komisji Edukacji Narodowej w budowę polskiej wersji dydaktyki polegał przede wszystkim na: laicyzacji i upaństwowieniu szkolnictwa; utworzeniu odrębnego stanu nauczycielskiego; uruchomieniu systemu kształcenia nauczycieli w służących temu celowi seminariach; dążeniu do wychowywania dzieci i młodzieży w duchu głoszonych przez oświecenie haseł, w tym utylitaryzmu i humanitaryzmu; publikowaniu nowoczesnych podręczników szkolnych; opracowaniu planu nauczania dla szkół średnich¹⁰¹.

Komisja Edukacji Narodowej formalnie zakończyła swoją działalność wraz z III rozbiorem Polski w 1795 roku¹⁰². Jednakże wybitni działacze Komisji kontynuowali działalność na polu edukacji narodowej we władzach oświatowych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego oraz na obszarach podległych Kuratorium Wileńskiemu¹⁰³. Ponadto w 1800 roku powstało w Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, które służyło pracą naukową polskim interesom narodowym, stawiając sobie za jeden z celów, utrzymanie czystości języka polskiego i prowadzenie działalności w tym języku¹⁰⁴. Ustawodawstwo i pedagogika Komisji Edukacji Narodowej inspirowała polską porozbiorową myśl pedagogiczną. Wpływ podręczników Komisji widoczny był w podręcznikach i przewodnikach metodycznych Konstantego Wolskiego. Pedagogika Komisji Edukacji Narodowej inspirowała działalność publicystyczną Ewarysta Estkowskiego. Nawet *Chowanna*¹⁰⁵ Bronisława Trentowskiego nie była wolna od spuścizny Komisji Edukacji

⁹⁷ S. Możdżeń, *Kołłątaj Hugo...*, s. 673.

⁹⁸ Zob. W. Najmowicz, *Działalność pedagogiczna Hugona Kołłątaja*, „Ruch Pedagogiczny” 1973, nr 2.

⁹⁹ H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania...*, s. 6.

¹⁰⁰ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 117.

¹⁰¹ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki...*, s. 88.

¹⁰² W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach*, Wrocław 2007, s. 145.

¹⁰³ K. Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej...*, s. 291.

¹⁰⁴ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 185-186.

¹⁰⁵ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997, s. 360-383.

Narodowej¹⁰⁶. Według Stefana Wołoszyna Komisja Edukacji Narodowej była w historii Polski jednym wielkim wysiłkiem uporządkowania i zdemokratyzowania oświaty krajowej. Jej myśl pedagogiczna i próby szkolnych rozwiązań organizacyjnych oddziaływały na całe porozbiorowe dążenia oświatowe¹⁰⁷.

Naczelną władzą oświatową Księstwa Warszawskiego, utworzoną pod protektorem Napoleona w 1807 roku, z ziem II i III zaboru pruskiego i powiększonego o część zaboru austriackiego w 1809 roku, była Izba Edukacyjna, w której skład weszły osoby wywodzące się z Komisji Edukacji Narodowej, a także młodzi działacze, jednym z nich był Stanisław Staszic. W 1809 roku powołano Redakcję do Ksiąg Elementarnych (od 1810 roku Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych). W 1812 roku Izba Edukacyjna została przekształcona w Dyрекcję Edukacji Narodowej (dyrektorem został Stanisław Kostka Potocki) o większych kompetencjach, a w 1815 roku, już po utworzeniu Królestwa Polskiego, powołano Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, której ministrem do 1820 roku był właśnie Stanisław Kostka Potocki¹⁰⁸. Za jego rządów dynamicznie rozwijano szkolnictwo, z naciskiem na elementarne. Kontynuowano politykę edukacyjną z okresu Księstwa Warszawskiego. Wspierając program industrializacji Królestwa, zreformowano szkolnictwo średnie pod kątem przygotowania młodzieży do zawodów praktycznych, rozpoczęto zakładanie szkół rzemieślniczo-niedzielnich oraz zawodowych¹⁰⁹. Stanisław Kostka Potocki był teoretykiem i historykiem sztuki, a także działaczem oświatowym. Idee laickie i liberalne włączał do swojej polityki oświatowej. Był zwolennikiem jednolitego programu nauczania dla szkół elementarnych wiejskich, szkół wydziałowych w mieście oraz szkół wojewódzkich, nazywanych również departamentami¹¹⁰. Uważał, że nauczaniem powinny być objęte wszystkie dzieci, niezależnie od płci, pochodzenia i wyznania¹¹¹.

W 1815 roku wydano *Główne zasady do planu edukacji i instytucji publicznej w Królestwie Polskim*, dzięki którym rok później utworzono w każdym województwie przynajmniej jedno liceum jako szkoła wojewódzka. Placówki takie utworzono w Radomiu, Łukowie oraz w Kielcach, dla województwa krakowskiego, gdyż samo miasto Kraków i

¹⁰⁶ S. Wołoszyn, *Dialog pokoleń z dziedzictwem Komisji Edukacji Narodowej* (w:) S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 61.

¹⁰⁷ S. Wołoszyn, *Jak polska myśl pedagogiczna pojmowała i pojmuje ideę demokratyczną?* (w:) S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 154.

¹⁰⁸ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 186.

¹⁰⁹ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX*, Kraków 2006, s. 77.

¹¹⁰ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 149.

¹¹¹ S. Adamek, *Potocki Stanisław Kostka* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.), *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 173.

najbliższe tereny w latach 1815-1846 stanowiły obszar Wolnego Miasta Krakowa, pod zarządem Prus, Austrii i Rosji¹¹².

Z kolei z inicjatywy ks. Stanisława Staszica utworzono w 1816 roku Szkołę Górniczą w Kielcach, w 1818 roku otwarto Szkołę Leśnictwa w Warszawie, a w 1820 roku Instytut Agronomiczny w Marymoncie¹¹³. Stanisław Staszic był także niewątpliwie jednym z najwybitniejszych prekursorów polskiej oświaty dorosłych. Starannie wykształcony, ksiądz, działacz polityczny, filozof, pisarz i publicysta, wybitny przedstawiciel polskiego oświecenia, nauczyciel i wychowawca synów kanclerza Andrzej Zamoyskiego¹¹⁴. W czasie Sejmu Czteroletniego 1788-1792 działacz obozu reform, rzecznik interesów mieszczaństwa oraz polepszenia sytuacji społecznej chłopów. Fundator gmachu dla warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a od 1808 roku jego prezes. W Księstwie Warszawskim członek Izby Edukacyjnej i autor projektów oświatowych, a następnie w Królestwie Polskim członek Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (zastępca ministra), współorganizator Uniwersytetu Warszawskiego (1816) oraz Szkoły Akademiczno-Górniczej w Kielcach, inicjator rozbudowy Zagłębia Staropolskiego. Dla oświaty dorosłych zasłużył się głównie poprzez dwa przedsięwzięcia: zorganizowanie w swoich dobrach hrubieszowskich nowoczesnych instytucji dla włościan: Hrubieszowskiego Towarzystwa Rolniczego oraz organizacja w Warszawie w czasach Księstwa Warszawskiego szkół rzemieślniczych dla ubogiej młodzieży¹¹⁵. Stanisław Staszic był zdania, że nie samo wychowanie i oświata udoskonaliły społeczeństwo, a przede wszystkim idea demokracji¹¹⁶. Inicjował i popierał rozwój szkolnictwa zawodowego. Był przeciwny tzw. edukacji oderwanej od życia¹¹⁷. Wedle jego uznania, przygotowaniu praktycznemu służyć mają nauki ścisłe i przyrodnicze. Naukę moralną stawiał w edukacji na najwyższym szczeblu. Rolę w kształtowaniu moralności winny spełniać nauki humanistyczne. Ponadto dostrzegał wady w edukacji kobiet i występował w obronie ich praw. Zwracał uwagę na problemy ówczesnych nauczycieli, na rolę środowiska rodzinnego w wychowaniu, gdyż jego zdaniem to właśnie rodzina jest podstawową komórką

¹¹² A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831)*, Lublin 2002, s. 224.

¹¹³ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 77.

¹¹⁴ A. Wierzbicki, *Staszic Stanisław* (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 494-495.

¹¹⁵ T. Aleksander, *Andragogika. Podręcznik akademicki*, Radom-Kraków 2009, s. 55-56.

¹¹⁶ S. Wołoszyn, *Jak polska myśl pedagogiczna pojmowała i pojmuje ideę demokratyczną?* (w:) S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 154.

¹¹⁷ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 699-721; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997 s. 309-315.

kształtującą moralność i wychowanie obywatelskie w duchu obowiązku pracy na rzecz ojczyzny¹¹⁸.

1.2 Rozwój nauk o wychowaniu na gruncie polskim

Na rozwój polskiej pedagogiki jako naukowej dyscypliny wywarły zagadnienia z teorii i wychowawczej praktyki, które stworzył rozwijający się na ziemiach polskich po 1864 roku ustrój kapitalistyczny. I mimo, jak zauważa Bogdan Nawroczyński, że nie było w tym czasie jeszcze niepodległego państwa to jednak powstawały pedagogiczne dzieła, a także organizowano szkolnictwo¹¹⁹.

Proces tworzenia się polskiej pedagogiki naukowej rozpoczął się w istocie, w okresie pozytywizmu, który jako prąd społeczny i umysłowy rozwinął się w II połowie XIX wieku w wyniku zmian ekonomiczno-społeczno-politycznych, jakie miały miejsce po reformie uwłaszczeniowej w Królestwie Kongresowym w 1864 roku, zmian polegających na wkroczeniu Polski, a w szczególności ziem zaboru rosyjskiego, na drogę rozwoju kapitalistycznego¹²⁰.

W programie społeczno-politycznym pozytywistów warszawskich, jak pisze Danuta Drynda, którzy godzili się z chwilową utratą niepodległości, znajdowały się zagadnienia dotyczące pracy organicznej, pracy od podstaw, krzewienia oświaty i kultury wśród ludu, demokratyzacji stosunków społecznych oraz reformy wychowania i intensywnego rozwoju „nauk pozytywnych”. Program ten oraz polskie tradycje wychowania patriotycznego i narodowego, europejska myśl filozoficzno-społeczna, a także rozwój nauk przyrodniczych miały wpływ na programy oświatowe pozytywizmu w Polsce oraz na poglądy przedstawicieli ówczesnej pedagogiki i sposobach uprawiania przez nich tej dyscypliny¹²¹.

Wpływ na rozwój pedagogiki pozytywizmu, prócz czołowego ideologa tego ruchu – Aleksandra Świętochowskiego, mieli Henryk Wernic, Adolf Dygasiński, Piotr Chmielowski, Jan Władysław Dawid. Wspólną cechą ich poglądów na temat celów wychowania w warunkach pozbawienia suwerenności państwowej był realizm, w którym ideologia państwa została częściowo zastąpiona ideologią narodu, ideologią o narodowym społeczeństwie, niezależnym od państwa. Zdaniem Danuty Dryndy, prym w zakresie tworzenia teoretyczno-

¹¹⁸ S. Adamek, *Staszic Stanisław Wawrzyniec* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.), *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 192.

¹¹⁹ B. Nawroczyński, *Polska myśl pedagogiczna. Jej główne linie rozwojowe, stan współczesny i cechy charakterystyczne*, Lwów-Warszawa 1938, s. 10.

¹²⁰ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje*, Katowice 1987, s. 19.

¹²¹ Ibidem, s. 19-20.

metodologicznych podstaw pedagogiki jako nauki wiedli przede wszystkim Jan Władysław Dawid oraz współpracująca z nim w późniejszym okresie Aniela Szycówna. Ich naukowy dorobek sprzed 1918 roku zaważył w znacznej mierze na dalszych losach pedagogiki jako dyscyplinie w pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej¹²².

Za największego pedagoga polskiego przełomu stuleci (określany mianem budowniczego pedagogicznego pomostu pomiędzy XIX i XX wiekiem)¹²³ uważa się Jana Władysława Dawida (1859-1914), śmiałego i postępowego myśliciela, działacza społecznego, propagatora i badacza w duchu nowych zdobyczy psychologii¹²⁴ i pedagogiki empirycznej¹²⁵. Jan Władysław Dawid był pedagogiem, psychologiem, filozofem, publicystą, działaczem politycznym, a co ważne, prekursorem polskiej pedagogiki¹²⁶. W latach 1890-1898 był redaktorem „Przeglądu Pedagogicznego”¹²⁷, któremu nadał charakter poradnika dydaktyczno-wychowawczego, oraz „Głosu” i „Przeglądu Społecznego”, w latach 1900-1908¹²⁸.

Jan Władysław Dawid nawiązywał żywą łączność z czytelnikami i pozyskiwał do współpracy wielu wybitnych ludzi¹²⁹. Należy zaznaczyć, iż za redakcji Jana Władysława Dawida, pojawiły się w „Przeglądzie Pedagogicznym” takie nazwiska jak A. Szycówna, A. Dygasiński, T. Korzon, L. Krzywicki, W. Nałkowski, W. Osterloff, H. Wernic. Periodyk ten miał niemały wpływ na popularyzację myśli pedagogicznej, także przez promowanie działalności wydawniczej¹³⁰. Wacław Nałkowski, pomyślny rozwój pisma, jego ciągłe doskonalenie przypisuje właśnie Janowi Władysławowi Dawidowi, twierdząc, iż ...*przez lat osiem wkładał w „Przegląd” cały swój czas, całe siły, całą duszę*¹³¹. Ponadto Jan Władysław Dawid dał się poznać jako inicjator i propagator badań eksperymentalnych w pedagogice, m.in. nad zasobem pojęć posiadanym przez dzieci. Autor i tłumacz licznych prac psychologicznych i pedagogicznych¹³², działacz polityczny o socjaldemokratycznych

¹²² D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 21.

¹²³ F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej...*, s. 68.

¹²⁴ W. Dzierzbicka, S. Dobrowolski, *Eksperymenty pedagogiczne w Polsce w latach 1900-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 3-4.

¹²⁵ W. Pomykała (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Warszawa 2003, s. 245.

¹²⁶ Zob. W. Okoń, *Dawid*, Warszawa 1980.

¹²⁷ W. Bobrowska-Nowak, *Początki polskiej psychologii...*, s. 131.

¹²⁸ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 28.

¹²⁹ E. Walewander, *Dawid Władysław Jan* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*, Warszawa 2003, s. 621.

¹³⁰ K. Poznański, *Polska myśl pedagogiczna (1864-1915)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3-4, s. 201.

¹³¹ W. Bułat, T. Sarnecki, *Jan Władysław Dawid 1859-1914...*, s. 68.

¹³² Zob. J. W. Dawid, *Szkice psychologiczne*, Warszawa 1890; J. W. Dawid, *Nauka o rzeczach. Rys jej historycznego rozwoju, podstawy psychologiczne, metoda oraz wzory lekcji*, Warszawa 1892 (Wznowiona ze wstępem i komentarzem Wincentego Okonia, Wrocław 1960); J. W. Dawid, *Zasób umysłowy dziecka. Przyczynek do psychologii doświadczalnej*, Warszawa 1895 (także w *Pisma pedagogiczne*. Wybrał i opracował, wstępem opatrzył R. Wroczyński, Wrocław 1961; J. W. Dawid, *Inteligencja, wola i zdolność do pracy*,

poglądach¹³³. Zapoczątkował pierwsze w Polsce naukowe badania psychologiczno-pedagogiczne nad dziećmi¹³⁴.

Rezultaty prowadzonych przez Jana Władysława Dawida badań opublikowane zostały na łamach „Przeglądu Pedagogicznego”, „Ateneum”, a w szczególności prace: *Program spostrzeżeń psychologiczno-wychowawczych nad dzieckiem od urodzenia do 20. roku życia* (1887) oraz *Zasób umysłowy dziecka. Przyczynek do psychologii doświadczalnej* (1896)¹³⁵. Prace te otworzyły drogę polskiej psychologii wychowawczej, eksperymentalnej oraz rozwojowej. W tym zakresie Jan Władysław Dawid był nie tylko twórcą kwestionariusza do obserwacji i prowadzenia spostrzeżeń nad dzieckiem, ale także inicjatorem zastosowania do badań nad dziećmi metody testów, w tym tzw. testu obrazkowego, przeznaczonego do badania inteligencji, a mianowicie: metoda przyczyn i skutków¹³⁶. Drugim obszarem zainteresowań naukowych Jana Władysława Dawida było nauczanie początkowe. Jego książka *Nauka o rzeczach. Rys jej historycznego rozwoju, podstawy psychologiczne, metoda oraz wzory lekcji* (1892) odcisnęła piętno w metodyce poglądowego nauczania początkowego czym zyskała sobie rozgłos w Europie¹³⁷. Charakteryzowała ją statyczność. Statyczność nauki o rzeczach polegała na tym, że zbyt akcentowała oglądanie przedmiotów, patrzenie, unaocznienie, a za mało zwracała uwagi na działanie dziecka¹³⁸.

W twórczości naukowej Jana Władysława Dawida trudno jest o jednoznaczne oddzielenie jego poglądów pedagogicznych od psychologicznych¹³⁹. Był gorącym zwolennikiem ścisłego związku podejmowanej problematyki psychologicznej i pedagogicznej. Ssensu psychologii upatrywał w jej użyteczności dla innych dyscyplin, w szczególności dla pedagogiki. Był twórcą dydaktyki opartej na metodologii psychologicznej i propagatorem metod eksperymentalnych w pedagogice. Jako pedagog i psycholog przyczynił się w sposób decydujący do unaukowania pedagogiki polskiej¹⁴⁰. W obrębie pedagogiki

Warszawa 1911; J. W. Dawid, *O duszy nauczycielstwa*, Kraków 1912; J. W. Dawid, *Psychologia religii, z życiorysem skreślonym przez H. Lukrecja*, Warszawa 1933; J. W. Dawid, *Ostatnie myśli i wyznania*. Do druku przygotował i wstępem biograficznym poprzedził H. Lukrem, Warszawa 1935. W tomie tym znajduje się również praca Jana Władysława Dawida *O intuicji w mistyce, filozofii i sztuce*.

¹³³ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 35.

¹³⁴ W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce*, Katowice 1971, s. 116-124.

¹³⁵ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 375.

¹³⁶ W. Bułat, T. Sarnecki, *Jan Władysław Dawid 1859-1914...*, s. 164.

¹³⁷ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 111.

¹³⁸ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 380.

¹³⁹ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997, s. 583-624.

¹⁴⁰ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 213.

zajmował się głównie dydaktyką oraz ogólną teorią wychowania¹⁴¹. Rozwój pedagogiki i dydaktyki uzależniał od wpływu na te dyscypliny podstaw empirycznych¹⁴². Bronił idei nauczania humanitarnego, za główne zadanie wychowania uważał ukształtowanie silnych charakterów. Podkreślał społeczną funkcję wychowania. Był zdania, iż celem szkoły jest rozwijanie zdolności poznawczych i rozbudzanie zainteresowań uczniów, rozwijanie ich samodzielności oraz kształtowanie przekonań.

Zainicjował i spopularyzował badania eksperymentalne nad dziećmi, dając początek systematycznym obserwacjom psychologiczno-pedagogicznym, uwzględniającym takie procesy psychiczne jak: wyobrażenia, myślenie, inteligencja. W swych pracach teoretycznych i popularyzatorskich wiele miejsca poświęcał nauczaniu początkowemu, analizując szczegółowo rolę nauki o rzeczach (poglądowość)¹⁴³. Swoją prelekcyjną działalnością wywarł ogromny wpływ na nauczycielstwo przy jednoczesnym, nieustannym organizowaniu żywego ruchu pedagogicznego¹⁴⁴.

Ważną inicjatywą utrzymania polskości, w zaborze rosyjskim, był Uniwersytet Latający, który działał w Warszawie w latach 1885-1905. Uniwersytet założony został przez Jadwigę Szczawińską-Dawiodową wraz z mężem Janem Władysławem Dawidem, który powstał z żeńskich kółek samokształceniowych¹⁴⁵. Nazwa powstała ze względów konspiracyjnych, gdyż niejednokrotnie musiano zmieniać lokale, w których się znajdował¹⁴⁶. Uczelnia dała dość gruntowne wykształcenie wielu kobietom, które później studiowały na zagranicznych uniwersytetach. Z tego też powodu w dokumentach żandarmerii warszawskiej występował jako „Uniwersytet Babski”. Na uniwersytecie tym, prócz Jana Władysława Dawida, wykładali m.in. Bronisław Chlebowski, Ludwik Krzywicki, Władysław Smoleński¹⁴⁷, a także Odo Bujwid, Piotr Chmielowski, Stanisław Karpowicz¹⁴⁸, Józef Nausbaum Hilarowicz¹⁴⁹. W roku 1905, na kanwie wydarzeń rewolucyjnych, ta konspiracyjna uczelnia przekształciła się w legalnie działające Towarzystwo Kursów Naukowych, z których po 1918 roku powstała Wolna Wszechnica Polska¹⁵⁰.

¹⁴¹ D. Drynda, *Dawid Jan Paweł Władysław* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 46-47.

¹⁴² J.W. Dawid, *O duchu pedagogiki doświadczalnej*, „Ruch Pedagogiczny” 1912, nr 1, s. 14.

¹⁴³ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 28.

¹⁴⁴ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 213.

¹⁴⁵ W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach...*, s. 191.

¹⁴⁶ W. Bułat, T. Sarnecki, *Jan Władysław Dawid 1859-1914*, Warszawa 1963, s. 66.

¹⁴⁷ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, Płock 2005, s. 167-168.

¹⁴⁸ Zob. F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej*, Poznań 1974, s. 73-87.

¹⁴⁹ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 90.

¹⁵⁰ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 167-168.

W ostatnich latach swego życia szczególnie interesował się metodologicznymi podstawami pedagogiki oraz zagadnieniami osobowości i kształceniem nauczycieli¹⁵¹. Był przekonany, iż podstawowym wyznacznikiem efektywności pracy nauczyciela jest jego wiedza psychologiczna i pedagogiczna. Upatrywał w pracy nauczyciela służbę i powołania, a także chęci do samokształcenia. Jan Władysław Dawid twierdził, iż wychowuje się nie tylko przez to, co się wie i umie, lecz przez to kim się jest, jaką kulturę duchową i moralną reprezentuje nauczyciel. Pisał, że *w żadnym zawodzie człowiek nie ma tak wielkiego znaczenia jak w zawodzie nauczycielskim*¹⁵². U schyłku swego życia, w 1912 roku, wygłosił na Uniwersytecie Jagiellońskim wykład pt. „O duszy nauczycielstwa”, opublikowany na łamach „Ruchu Pedagogicznego” w 1913 roku¹⁵³. Przedstawił w nim poglądy na osobowość i system kształcenia nauczycieli, przypisując nauczycielowi rolę dowódcy w wychowaniu i nauczaniu. Nakreślił także ideał nauczyciela-wychowawcy. Według niego, odznaczać się on powinien „miłością dusz”, czyli miłością wychowanków. To ona winna stać się istotą nauczycielskiego powołania. Nauczyciela-wychowawcę powinny charakteryzować takie cechy, jak: bycie odpowiedzialnym, odczuwać potrzebę doskonałości, mieć świadomość celu wychowania, wewnętrzną prawdziwość uczuć i przekonań, odwagę w pokonywaniu trudności, zamiłowanie do pracy społecznej, być ofiarnym, umieć się wyrzekać oraz posiadać umiejętność nawiązywania kontaktu z wychowankiem. Zgodnie z racjonalistycznym charakterem swych poglądów Jan Władysław Dawid był przekonany, że głównym wyznacznikiem efektywności pracy nauczyciela jest jego wiedza psychologiczna i pedagogiczna - *Jak się uczyć pedagogiki* (1890 rok). Traktował pracę nauczyciela jako służbę i powołanie dlatego też zmierzał do rozbudowania ruchu samokształceniowego wśród nauczycieli¹⁵⁴. Jan Władysław Dawid był propagatorem powołania polskiej wyższej uczelni pedagogicznej, której podstawowym zadaniem byłoby kształcić kadrę nauczycielską¹⁵⁵. Wystąpił z projektem utworzenia Polskiego Instytutu Pedagogicznego, miał on być nie tylko centrum nowoczesnego kształcenia nauczycieli, ale także ważnym ośrodkiem badań naukowych w dziedzinie pedagogiki i nauk z nią współdziałających. Plany zorganizowania tej

¹⁵¹ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny...*, s. 28.

¹⁵² S. Wołoszyn, *O wychowawczym wpływie nauczyciela (Tradycje i współczesność)* (w:) S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 174.

¹⁵³ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 173.

¹⁵⁴ D. Drynda, *Dawid Jan Paweł Władysław* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 47.

¹⁵⁵ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 111.

uczelni przerwały wybuch I wojny światowej i przedwczesna śmierć Jana Władysława Dawida – zmarł 9 lutego 1914 roku¹⁵⁶.

Jan Władysław Dawid jako pedagog i psycholog przyczynił się bez wątpienia do unaukowania pedagogiki polskiej. Jako autor licznych prac naukowych z dziedziny pedagogiki, psychologii, a także filozofii stał się inicjatorem psychologii wychowawczej w Polsce. Nieustannie wpływał na organizowanie żywego ruchu pedagogicznego i poprzez działalność prelekcyjną wywarł ogromny wpływ na nauczycielstwo¹⁵⁷. Jego postać nieustannie budzi żywe zainteresowanie wśród pedagogów¹⁵⁸. Spośród autorów studiów i rozpraw poświęconych działalności Jana Władysława Dawida na polu pedagogiki wymienić należy, takie postaci jak: W. Bułat, L. Chmaj, Z. Denelówna, S. Jedlewski, C. Kupisiewicz, B. Nowroczyński, W. Okoń, H. Rowid, T. Sarnecki, A. Szcówna, S. Wołoszyn¹⁵⁹.

Aniela Szcówna była kontynuatorką kierunków pedagogicznych badań Jana Władysława Dawida¹⁶⁰. Wspominała go zawsze z szacunkiem i uznaniem, jako dla naukowca i „kierownika” „Przeglądu Pedagogicznego”¹⁶¹. W 1902 roku została redaktorką naczelną czasopisma dla dzieci „Moje Pisemko”. Od 1906 roku prowadziła zajęcia z psychologii, pedagogiki i dydaktyki na kursach pedagogicznych dla kobiet, a także redagowała „Nowe Tory”. Rok później zaangażowała się w działalność naukową i propagatorską założonego przez siebie Polskiego Towarzystwa Badań nad Dziećmi, które prowadziło owocną i znaczącą działalność m. in. na polu badawczym w duchu i przy stosowaniu metod nowej psychologii i pedagogiki doświadczalnej¹⁶². Upowszechniała oświatę wśród dorosłych, była gorącą zwolenniczką pedagogizacji rodziców. W 1916 roku podjęła pracę wykładowczyni na Instytucie Pedagogicznym w Warszawie. Od 1919 roku aż do swej śmierci pełniła funkcję Kierownika Katedry Pedagogiki w WWP. Od roku 1920 była redaktorką „Szkół

¹⁵⁶ D. Drynda, *Dawid Jan Paweł Władysław...*, s. 46-47.

¹⁵⁷ E. Walewander, *Dawid Władysław Jan...*, s. 622.

¹⁵⁸ K. Poznański, *Polska myśl pedagogiczna (1864-1915)*... s. 205.

¹⁵⁹ Zob. L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warszawa 1962; Z. Denelówna, *Twórczość pedagogiczna Jana Władysława Dawida*, Warszawa 1935; S. Jedlewski, *O publicystyce społeczno-politycznej Jana Władysława Dawida*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1957, nr 3; B. Nawroczyński, *Twórczość pedagogiczna Jana Władysława Dawida*, „Wiadomości Literackie” 1934, nr 17; W. Okoń, *Życie i twórczość Jana Władysława Dawida*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1959, nr 1; W. Okoń, *Poglądy dydaktyczne Jana Władysława Dawida*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1960, nr 3; H. Rowid, *Znaczenie i stanowisko Jana Władysława Dawida w rozwoju polskiej myśli pedagogicznej*, „Szkoła Polska” 1916, nr 12; A. Szcówna, *Jan Władysław Dawid. Wspomnienia współpracownicy*, „Nowe Tory” 1914, nr 1-2; S. Wołoszyn, *Jan Władysław Dawid (1859-1914)*, „Kalendarz nauczycielski”, Warszawa 1959; S. Wołoszyn, *Jan Władysław Dawid o osobowości i powołaniu nauczyciela*, „Studia Pedagogiczne”, t. XXIX, Wrocław 1978.

¹⁶⁰ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 213.

¹⁶¹ A. Szcówna, *Jan Władysław Dawid. Wspomnienia współpracownicy*, „Nowe Tory” 1914, nr 1/2, s. 82-83.

¹⁶² S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 22.

Powszechnej”, współpracowała też z „Przeglądem Pedagogicznym” oraz „Głosem”. W latach 1907-1921 kierowała Polskim Towarzystwem Badań nad Dziećmi¹⁶³.

Psychologiczne i pedagogiczne poglądy Anieli Szycówny kształtowały się również pod wpływem pedologii uprawianej przez J. Joteyko oraz W. Presera. Dążyła ona do zastosowania wyników badań psychologicznych w badaniach i działalności pedagogiczno-dydaktycznej. Opracowała koncepcję szkoły podstawowej i jej miejsca w ogólnym systemie kształcenia. Celem szkoły winno być – w jej ujęciu – wyposażenie uczniów w wiedzę dającą jasny pogląd na świat i przygotowującą do życia w społeczeństwie. Uważała że proces nauczania obejmuje czynności nauczyciela, jak i ucznia. W procesie nauczania była zwolenniczką stosowania metod rozwijających samodzielność i twórczość uczniów oraz różne aspekty ich osobowości: intelektualny, emocjonalny i działaniowy¹⁶⁴.

W twórczości pedagogicznej Anieli Szycówny wiele miejsca zajmuje problematyka dotycząca dydaktyki ogólnej i metodyki nauczania przedszkolnego. Wedle jej uznania, dydaktyka winna korzystać z dorobku innych nauk i służyć wynikami swych badań innym dyscyplinom. Jej dyscyplinami pomocniczymi są: pedagogika, psychologia, logika z metodologią, higiena i poszczególne metodyki. Metodyka, w tym także metodyka nauczania początkowego, musi być teorią i praktyką danego przedmiotu. Nauczanie początkowe to wedle Anieli Szycówny fundament stanowiący podstawę dalszego kształcenia przygotowującego do życia. Opowiadała się za rozwijaniem zdolności umysłowych u wychowanka, które dotyczyć miały poglądów na otaczający świat oraz stosunki międzyludzkie poprzez uczucia i zainteresowania dziecka¹⁶⁵. Zajmowała się też problemami pedologicznymi. Była zdania, iż nauczyciel nie tylko powinien mieć określone cechy osobowości, takie jak, np. samodzielność, twórczość, sprawiedliwość, cierpliwość, miłość dzieci, ale także ugruntowaną wiedzę psychologiczną i pedagogiczną¹⁶⁶. Była zwolenniczką i propagatorką pedologii, lecz zdawała sobie sprawę z faktu, iż nie jest ona w stanie zastąpić całej pedagogiki. Mimo to pedologiczny punkt widzenia był bardzo istotny dla ówczesnej psychologii rozwojowej i wychowawczej oraz dla pedagogiki eksperymentalnej, chociaż z czasem nazwa „pedologia” wyszła z użycia¹⁶⁷.

¹⁶³ D. Drynda, *Szycówna Aniela* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 198-199.

¹⁶⁴ Ibidem, s. 199.

¹⁶⁵ A. Szycówna, *Ogólne zasady nauczania z zastosowaniem do potrzeb szkoły elementarnej*, Warszawa 1917, s. 10-11.

¹⁶⁶ D. Drynda, *Szycówna Aniela...*, s. 200.

¹⁶⁷ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 23.

Do jej najważniejszych dzieł zalicza się takie pozycje jak *Nauka w domu*, *Rozwój pojęciowy dziecka 6-12 lat. Badania nad dziećmi*, *Jak badać umysł dziecka? (O zadaniach i metodach psychologii dziecka)*, *O powinnościach nauczyciela i jego kształceniu* czy *Ogólne zasady nauczania dla potrzeb szkoły eksperymentalnej*¹⁶⁸. Prace Anieli Szycówny *Rozwój pojęciowy dziecka 6-12 lat. Badania nad dziećmi* oraz *Jak badać umysł dziecka? (O zadaniach i metodach psychologii dziecka)*, były wynikiem aktywnego uczestnictwa w badaniach pedagogicznych organizowanych przez Jana Władysława Dawida¹⁶⁹.

Uczynienie przedmiotem badań pedagogiki eksperymentalnej, tak przez Jana Władysława Dawida, jak i Anielę Szycównę, zagadnień dotyczących rozwoju psychicznego i fizycznego dzieci wraz ze wskazaniem ich pedagogicznej roli, badanie indywidualności dzieci, a głównie inteligencji, woli i zdolności do pracy z postulowaniem na ich podstawie wskazówek do pracy pedagogicznej jest świadectwem na to, iż kierunek ten ujmował kwestie pedagogiczne w sposób czysto psychologiczny, bez wskazywania określonych celów wychowania, co w konsekwencji doprowadziło prawie do całkowitego spsychologizowania pedagogiki¹⁷⁰.

Charakterystyczną cechą pedagogiki na przełomie XIX i XX stulecia było rozszerzenie jej podstaw teoretycznych. Coraz wyraźniej zaczęły także znajdować w niej odbicie wpływy różnych orientacji ideologicznych, ku którym skłaniali się poszczególni pedagodzy i w myśl których formułowali ideały, cele i zadania wychowania.

Teoretyczne podstawy dla narodowego nurtu w wychowaniu sformułował działający na terenie Galicji poseł sejmu wiedeńskiego i krajowego, wybitny ekonomista, pionier polskiego przemysłu naftowego i współzałożyciel Towarzystwa Szkoły Ludowej, Stanisław Prus-Szczepanowski (1846-1900), autor *Aforyzmów o wychowaniu* (1898) i wydanych pośmiertnie *Myśli o odrodzeniu narodowym* (1903), który nawołując do podniesienia gospodarczego kraju przez rozwój przemysłu i oświaty, stworzył program wyzwolenia polskiej kultury spod przewagi obcego ducha przez zaszczepienie w młodzieży wierności dla tradycji narodowych i przygotowania jej do niepodległości¹⁷¹. W poglądach pedagogicznych Stanisława Prusa-Szczepanowskiego przeplatają się zarówno elementy mesjanizmu, jak i romantyzmu, a także wątki religijne. Istotnym elementem wychowania narodowego są

¹⁶⁸ Zob. A. Szycówna, *Nauka w domu*. Warszawa 1895; A. Szycówna, *Rozwój pojęciowy dziecka 6-12. Badania nad dziećmi*, Warszawa 1899; A. Szycówna, *Jak badać umysł dziecka? (O zadaniach i metodach psychologii dziecka)*, Warszawa 1904; A. Szycówna, *O powinnościach nauczyciela i jego kształceniu*, Warszawa 1916; A. Szycówna, *Ogólne zasady nauczania dla potrzeb szkoły eksperymentalnej*, Warszawa 1925.

¹⁶⁹ W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce...*, s. 124.

¹⁷⁰ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje*, Katowice 1987, s. 25.

¹⁷¹ K. Poznański, *Polska myśl pedagogiczna (1864-1915)...*, s. 210.

elementy narodowej tradycji. Był zdania, iż bez wykształcenia charakteru nie ma kształcenia intelektualnego. W związku z tym faktem, zalecał realizację czterech podstawowych zasad. Po pierwsze, kształcenie winno być związane z realiami życia, a szkoła powinna rozwijać umiejętność samodzielnego uczenia się uczniów i uczenia się samego życia. Po drugie, demokratyczna szkoła pozostająca w związkach z ustrojem politycznym, powinna objąć wychowaniem równym i obywatelskim cały naród. Po trzecie, wykształceniem należy objąć głównie twórców dóbr materialnych, a nie tych, którzy żyją z „grosza” publicznego. Po czwarte, podstawą wszelkiego wykształcenia trzeba uczynić wykształcenie przyrodniczo-matematyczne¹⁷².

Dla Stanisława Szczepanowskiego ideałem wychowawczym miał być człowiek czynu, dzielny i pracowity obywatel¹⁷³. Polak łączący w sobie bohaterskie pierwiastki duszy i charakteru polskiego z gruntownym wykształceniem rzeczowym według wzorów angielskich¹⁷⁴. Z kolei dla Zygmunta Balickiego, ideałem wychowawczym miał być „żołnierz-obywatel”, którego charakteryzują takie cechy jak: zdolność do współdziałania, solidarność, karność, aktywność, religijność, tężyzna fizyczna, przedsiębiorczość. Zatem w tym modelu wychowawczym prymat miało kształcenie charakterów (przez religię, propogowanie kultury fizycznej), a nie intelektów. Wszystko co służyło narodowi było dobre, niezależne od faktycznego stanu rzeczy¹⁷⁵. O wychowaniu narodowym pisał Zygmunt Balicki w swych dwóch dziełach: w *Egoizmie narodowym wobec etyki* (1903) oraz *Zasadach wychowania narodowego* (1909)¹⁷⁶. Młodzież męską zalecał wychowywać do walki, do kierowniczej i odpowiedzialnej roli w narodzie, kobiety zaś do przechowywania i kultywowania najgłębszych instynktów narodu. Całość wychowania winna być oparta na religii i wychowaniu fizycznym¹⁷⁷. Jako socjolog odrzucał etykę indywidualną na rzecz etyki społecznej wymagającej, aby każdy czuł się członkiem własnego narodu i całą swoją siłą nie tylko solidaryzował się z jego interesami, ale żył jego życiem w myśl zasady, że naród to najwyższe dobro na ziemi.

O ile Stanisław Szczepanowski oraz Zygmunt Balicki budowali zarysy pedagogiki narodowej opartej na ideologii Ligi Narodowej, to Stanisław Karpowicz, Helena Radlińska czy Iza Moszczeńska, poszukiwali nowych płaszczyzn praktyki wychowawczej poza

¹⁷² D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 27.

¹⁷³ Zob. W. Jamrożek, *Wychowanie obywatelskie w Drugiej Rzeczypospolitej (Geneza i rozwój)* (w:) Z. Melosik, K. Przyszczypkowski (red.), *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, Toruń-Poznań 1998.

¹⁷⁴ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 390.

¹⁷⁵ E. Głowacka-Sobiech, *Wychowanie narodowe w Polsce...*, s. 417.

¹⁷⁶ K. Poznański, *Polska myśl pedagogiczna (1864-1915)...*, s. 211.

¹⁷⁷ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 390-391.

„oficjalną” szkołą, w rozmaitych środowiskach życia i działalności dzieci oraz młodzieży. Wysuwając ideały wychowawcze zgodne z potrzebami narodu i perspektywą Polski demokratycznej, stworzyli zręby pedagogiki społecznej. Za jej podstawę teoretyczną uczynili rozwijające się w omawianym okresie nauki socjologiczne¹⁷⁸.

Reprezentantem pedagogiki społecznej, a jednocześnie twórcą koncepcji pedagogiki opartej na podstawach naukowych w latach poprzedzających I wojnę światową był Stanisław Karpowicz¹⁷⁹. Uważany za największą indywidualność pedagogiki społecznej omawianego okresu, za profesjonalistę na gruncie pedagogiki¹⁸⁰. Jego zdaniem wychowanie jest sztuką wymagającą spełnienia kilku warunków. Do warunków tych zaliczał dokładną znajomość ustroju ludzkiego i zjawisk w nim zachodzących, jasno określonego celu zmian, mających zajść pod wpływem wychowania oraz metody, które najbardziej skutecznie prowadzi do celu. Jego koncepcja „pedagogiki osnutej na podstawach naukowych” dała przede wszystkim silne podstawy naukowe teleologii wychowawczej. Stanisław Karpowicz był zdania, że ostateczny cel wychowania wywodzi się z założeń biologicznych, psychologicznych i socjologicznych, a ocenę jego wartości stanowią dzieje wiedzy, etyki i potrzeb życia społecznego.

Poglądy pedagogiczne Stanisława Karpowicza¹⁸¹ na istotę, funkcje, cele i zadania wychowania, w toku lat, ulegały wyraźnej ewolucji, jednakże ostateczny cel i zadania wychowania sformułował w 1914 roku, pisząc: *Mając na względzie zasadnicze potrzeby człowieka, wychowanie zmierzać powinno do umożliwienia wszystkim ich zaspokojenia, a ponieważ główne zadania życiowe spełniać można tylko w zgodnej reakcji zbiorowej, to ostatecznym celem wychowania jest poznanie otoczenia w celu regulowania stosunków człowieka do przyrody i życia społecznego*¹⁸². W 1897 roku wydał *Szkice pedagogiczne*, w których zawarł syntezę swoich rozważań. Rezultatem jego studiów zagranicznych stała się praca *Gry i zabawy jako czynnik wychowawczy*, opublikowana w 1900 roku, w *Encyklopedii Wychowawczej* i wydana osobno w 1905 roku¹⁸³.

Poglądy Stanisława Karpowicza na cele i zadania wychowania oraz stosunek pedagogiki społecznej do narodowej wzbogaciła Helena Radlińska¹⁸⁴.

¹⁷⁸ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 28.

¹⁷⁹ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997, s. 625-640.

¹⁸⁰ K. Poznański, *Polska myśl pedagogiczna (1864-1915)...* s. 208.

¹⁸¹ Zob. M. Kłabińska, *Myśl pedagogiczna Stanisława Karpowicza (w:) Studia nad pedagogiką XX wieku*, Warszawa 1962; S. Michalski, *Karpowicz*, Warszawa 1968; S. Michalski, *Stanisława Karpowicza myśl społeczna i pedagogiczna*, Warszawa 1968; M. Treszel, *Stanisław Karpowicz i jego system pedagogiki naukowej*, Opole 1967.

¹⁸² D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 30-31.

¹⁸³ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 213.

¹⁸⁴ K. Poznański, *Polska myśl pedagogiczna (1864-1915)...*, s. 209.

Oprócz pedagogiki narodowej i społecznej funkcjonowała jeszcze tzw. pedagogika tradycyjna, zwana herbartowską, dla której podstawę teoretyczną stanowiły poglądy Jana Fryderyka Herbarta¹⁸⁵. Jej tradycyjny charakter polegał na wywodzeniu celów wychowania z ogólnoludzkich wartości etyczno-moralnych i zajmowaniu w ówczesnych polskich warunkach społeczno-politycznych stanowiska neutralnego. Jej czołowym przedstawicielem na gruncie polskim był Antoni Danysz. Do założeń pedagogicznych i filozoficzno-psychologicznych nawiązywali także K. Króliński, W.M. Kosiński oraz M. Baranowski.

Na przełomie XIX/XX wieku oraz na początku XX wieku zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Europie, zrodziła się opozycja przeciwko pedagogice opartej na filozoficznych, psychologicznych i metodologicznych podstawach herbartyzmu i herbartowskiemu modelowi szkoły, która w postaci „nowego wychowania”¹⁸⁶ dotarła na ziemię polskie w okresie I wojny światowej¹⁸⁷. Jednakże zasięg wpływów „nowego wychowania” na polską pedagogikę rozszerzył się bardzo wydatnie dopiero w warunkach Drugiej Rzeczypospolitej¹⁸⁸. Celem „nowego wychowania” wedle Ligi Nowego Wychowania było: ukształtowanie szkoły na miarę dziecka; oparcie selekcji uczniów na kryteriach psychologicznych, w tym przede wszystkim na przystosowaniu jej do poziomu ich umysłowego rozwoju, zainteresowań i możliwości; wysunięcie na plan pierwszy zagadnień wychowawczych, uznanie ich za priorytetowe wobec dydaktycznych; propagowanie partnerskich relacji między nauczycielami i uczniami; zachęcanie nauczycieli do nauczania promującego samodzielność i aktywność dzieci i młodzieży; promowanie współpracy zamiast propagowanego w szkole tradycyjnej współzawodnictwa uczniów w nauce i pogoni za dobrymi stopniami; przekształcenie szkoły w placówkę przyjazną dla wychowanków dzięki wyeliminowaniu z niej awersyjnych form oceny ich postępowania¹⁸⁹.

¹⁸⁵ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997, s. 112-138.

¹⁸⁶ Zob. L. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warszawa 1962; I. Illich, *Spółczesność bez szkoły*, Warszawa 1976; Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Ku pedagogii pogranicza*, Toruń 1990; S. Kunowski, *Problematyka współczesnych systemów wychowania*, Kraków 2000; Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Kraków 2010; W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, Warszawa 1997; K. Sośnicki, *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1967; S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku. Próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998; Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, Warszawa 1993; B. Suchodolski, *Wychowanie mimo wszystko*, Warszawa 1991; T. Szkudlarek, B. Śliwerski, *Wyzwania pedagogiki krytycznej i antypedagogiki*, Kraków 1992; M. S. Szymański, *Niemiecka pedagogika reformy 1890-1933*, Warszawa 1992; B. Śliwerski, *Przekraczanie granic wychowania. Od „pedagogiki dziecka” do antypedagogiki*, Łódź 1992; B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 1998.

¹⁸⁷ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki...*, s. 128.

¹⁸⁸ Zob. J. Sobczak, *„Nowe wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, Bydgoszcz 1998.

¹⁸⁹ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki...*, s. 152.

Na rozwoju pedagogiki polskiej jako dyscypliny i tworzeniu jej podstaw teoretycznych istotny wpływ miały osiągnięcia badawcze psychologii i socjologii, a także kierunki filozoficzne funkcjonujące na gruncie europejskim oraz wyniki badań prowadzonych na ziemiach polskich przez takich pedagogów, wspomnianych wcześniej, jak Jan Władysław Dawid, Aniela Szycówna, Stanisław Karpowicz i Helena Radlińska. Ówczesna pedagogika była jeszcze młodą dziedziną nauki, rozpoczynającą etap naukowego rozwoju, niemniej jednak w przededniu odzyskania niepodległości prezentowała dorobek teoretyczno-metodologiczny, który w dalszym ciągu był kontynuowany w warunkach Polski Odrodzonej¹⁹⁰.

Oceny funkcjonowania pedagogiki jako dyscypliny w warunkach Drugiej Rzeczypospolitej Danuta Drynda dokonuje w kontekście ogólnej sytuacji w nauce polskiej, zdeterminowanej podstawowym faktem, iż nowo powstałe państwo polskie odrodziło się na zasadach ustroju kapitalistycznego i w tym charakterze przetrwało do wybuchu II wojny światowej¹⁹¹. W warunkach II RP dorobek pedagogiki z okresu zaborów, nie był już wystarczający w ówczesnej sytuacji. Przedmiotem dociekań pedagogicznych stawał się już nie tylko proces wychowawczy przebiegający w murach szkolnych, ale także w instytucjach pozaszkolnych oraz w toku działalności społecznej. W 1919 roku Z. Mysłakowski na łamach „Nauki Polskiej” pisał, iż pedagogika polska powinna mieć charakter naukowo-filozoficzny oraz „powinna być polska”¹⁹².

W latach 1918-1939 polska myśl pedagogiczna rozwijała się pod wpływem ideologiczno-politycznych nurtów oraz określonych potrzeb wychowawczo-oświatowych¹⁹³. Niepodległe państwo polskie, powstałe w listopadzie 1918 roku, ukonstytuowało się jako republika parlamentarno-demokratyczna. Odradzająca się Polska zastała na obejmowanych przez siebie ziemiach bardzo niejednorodną sytuację w zakresie oświaty. Na różnych terenach działały odmienne systemy szkolne. Najważniejszym zadaniem w zakresie polityki oświatowej było ujednolicenie ustroju i poziomu szkolnictwa w całym kraju oraz odrobienie choć w części zaniedbań oświatowych okresu zaborów¹⁹⁴.

Polska pedagogika do roku 1939 przedstawiała się obiecująco. Zarówno poziom badań naukowych, jak i poziom kształcenia nie odbiegały w Polsce od europejskich standardów. Co ważne, większość przedstawicieli polskiej pedagogiki uzyskała wykształcenie w uczelniach

¹⁹⁰ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 36-38.

¹⁹¹ Ibidem, s. 39.

¹⁹² Ibidem, s. 66-67.

¹⁹³ W. Okoń (red.), *Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych*, Warszawa 1976, s.12.

¹⁹⁴ S. Wołszyn, *Oświata i wychowanie w Polsce w latach 1918-1939* (w:) W. Okoń (red.) *Oświata i wychowanie w Polsce Ludowej. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 1968, s. 34.

europejskich. Ramy instytucjonalne dokonały się w okresie II Rzeczypospolitej¹⁹⁵. Szczególne zasługi w tym aspekcie mieli: A. Danysz, B. Nawroczyński, i Z. Mysłakowski. W latach 1929, 1931, 1933, 1939 zorganizowano kongresy pedagogiczne. Istotny wpływ na postęp myśli i pedagogicznych teorii wywierały liczne towarzystwa naukowe, oświatowe oraz nauczycielskie organizacje zawodowe, zakłady kształcenia nauczycieli oraz innowacyjne działania nauczycieli praktyków¹⁹⁶. Na postęp badawczy w tej dziedzinie wpływały też prace z innych dziedzin naukowych, pokrewnych dla pedagogiki, takich jak: psychologia (rozwojowa i wychowawcza), socjologia (wychowania), które często stawały się dla pedagogów naukowym drogowskazem poszukiwań badawczych. Znaczący wpływ na praktykę wychowawczą i myśl pedagogiczną w Polsce dwudziestolecia międzywojennego wywarł ruch tzw. „nowego wychowania”. Recepcji idei ruchu sprzyjały liczne przekłady prac jego przedstawicieli¹⁹⁷. Do cech charakterystycznych tego nurtu zaliczyć można: dążenie do zreformowania wychowania i szkoły w duchu uwzględniania właściwości dziecka (indywidualnych potrzeb, zainteresowań, zdolności, psychiki). Cechy te oparte były na osiągnięciach nauk psychologicznych i biomedycznych. W tym okresie, ważne miejsce w rozwoju myśli pedagogicznej zajmowały też pedagogika kultury, pedagogika narodowa, a także polska myśl katolicka¹⁹⁸. Okres II RP, to zdaniem Stanisława Michalskiego, czas innowacyjnych „pedagogicznych nowości”, jak na przykład powstanie szkolnictwa specjalnego¹⁹⁹.

Zdaniem Stefana Wołoszyna, dominującym kierunkiem w latach 1918-1926 była pedagogika tzw. wychowania narodowego, a w latach późniejszych pedagogika tzw. wychowania państwowego²⁰⁰. Ponadto przez całe dwudziestolecie międzywojenne znaczny wpływ wywierała na polską rzeczywistość i praktykę wychowawczą pedagogika katolicka, która teoretyczne uzasadnienie znajdowała w doktrynie chrześcijańskiego personalizmu pedagogicznego. Na myśl pedagogiczną i kierunek badań w naukach pedagogicznych w Polsce okresu międzywojennego oddziaływały także inne kierunki i prądy ówczesnej pedagogiki w świecie²⁰¹.

¹⁹⁵ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998, s. 25.

¹⁹⁶ W. Jamrożek, *Oświata i myśl pedagogiczna w Polsce okresu międzywojennego* (w:) J. Hellwig (red.) *Historia wychowania*, Poznań 1994, s. 100.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 101.

¹⁹⁸ W. Korzeniewska, *Myśl pedagogiczna na przestrzeni wieków. Chronologiczny słownik biograficzny*, Kraków 2011, s. 180.

¹⁹⁹ Zob. S. Michalski, *Praca naukowo-badawcza nauczycieli w Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 1994.

²⁰⁰ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 631.

²⁰¹ Ibidem, s. 635-637.

To w II Rzeczypospolitej nastąpiła instytucjonalizacja pedagogiki²⁰², obejmując dwa obszary. Pierwszy z nich skupiał instytucje pedagogicznego kształcenia nauczycieli, a także pracowników socjalnych. Obszar drugi, obejmował agendy w uniwersytetach polskich, których zadaniem było, po pierwsze, kształcenie pedagogiczne, po drugie, wytwarzanie, zgodnie z akademicką tradycją, wiedzy pedagogicznej. W skład instytucji pedagogicznego kształcenia nauczycieli weszły kolejno: Państwowy Instytut Pedagogiczny, Wolna Wszechnica Polska, Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej oraz Państwowy Instytut Nauczycielski. Z kolei do agend w uniwersytetach polskich zaliczono takie instytucje jak: Katedra Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim, Instytut Pedagogiczny w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, Studium Pedagogiczne przy Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, Katedra Pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim, Katedra Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa w Uniwersytecie Warszawskim²⁰³.

Instytucje do pedagogicznego kształcenia nauczycieli to rozpoczynając od Państwowego Instytutu Pedagogicznego, utworzonego w 1918 roku, powstałego z inicjatywy Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego. Głównym jego celem było pedagogiczne kształcenie nauczycieli szkół średnich oraz nauczycieli do seminarium nauczycielskich. Do zadań Państwowego Instytutu Pedagogicznego należało także prowadzenie pracy naukowej w dziedzinie pedagogiki i psychologii²⁰⁴. Od 1928 roku zaczęły też powstawać 2 – letnie „pedagogia”, do których były rekrutowane osoby ze świadectwem maturalnym. Słuchaczami Instytutu Pedagogicznego mogli być studenci Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Warszawskiego po drugim roku studiów oraz absolwenci uniwersytetu po zdaniu egzaminów końcowych. Statut dopuszczał także inne osoby w charakterze wolnych słuchaczy. Komisja Pedagogiczna w składzie: Paweł Sosnowski, Józefa Joteyko, Maria Grzegorzewska, Tadeusz Jaroszyński i Bogdan Nawroczyński przygotowała dwa programy kształcenia: pedagogicznego nauczycieli przedmiotów ogólnokształcących w szkołach średnich oraz nauczycieli przedmiotów pedagogicznych w seminariach nauczycielskich. Na mocy decyzji ministerialnej instytut ten został zlikwidowany w 1925 roku²⁰⁵.

W 1919 roku powstała Wszechnica Polska - prywatna szkoła wyższa utworzona przez powstałe rok wcześniej Towarzystwo Kursów Naukowych. Wzorowana na pojawiających się

²⁰² R. Stankiewicz, *Wyższe zakłady kształcenia nauczycieli* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008, s. 586-623.

²⁰³ T. Hejnica-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008, s. 116-118.

²⁰⁴ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 25.

²⁰⁵ T. Hejnica-Bezwińska, *Pedagogika ogólna...*, s. 116-118.

w Europie Zachodniej „wolnych uniwersytetach”, miała przystosowywać się do potrzeb społeczeństwa odrzucając „rutynę wiekową” uczelni tradycyjnej. Krzewić miała „czystą wiedzę”, ale tak, by ułatwić praktyczne zastosowanie zdobytych wiadomości oraz zapewnić krajowi przygotowanie pracowników do różnych zawodów społecznych. Słuchaczem wolnym był każdy, kto zapisał się choć na jeden wykład, słuchaczem rzeczywistym ten, kto zdał egzamin wstępny bądź zaliczył pierwszy rok jako słuchacz wolny z wynikiem dobrym²⁰⁶. Wolna Wszechnica Polska organizowała kursy świąteczne oraz „luźne cykle” wykładów i ćwiczeń, dostępne każdemu, a także bezpłatne niedzielne odczyty publiczne. Stała się uczelnią popularną dzięki m.in. doksztalcaniu nauczycieli. Zajęcia prowadziło około stu profesorów i docentów, z tego jedna trzecia pochodziła z uczelni akademickich²⁰⁷. Były to często postaci znane, wybitni uczeni, jak np. Helena Radlińska, Ludwik Krzywicki, Stefan Czarnowski, Leon Pietrażycki czy Antoni Bolesław Dobrowolski²⁰⁸. W strukturze Wszechnicy Polskiej w 1920 roku powstał Wydział Pedagogiczny, do którego celów należało zapewnienie warunków rozwoju pedagogiki jako dziedziny naukowej, wypełnienie uniwersyteckiej luki, a także przygotowanie pracowników do działalności dydaktyczno-pedagogicznej²⁰⁹.

Przy Wydziale Pedagogicznym zostało powołane w 1925 roku Studium Pracy Społeczno-Oświatowej kształcące na 2-3-letnich kursach pracowników socjalnych (według dzisiejszej nomenklatury zawodowej). Dzieje Studium Pracy Społeczno-Oświatowej są ściśle związane z nazwiskiem Heleny Radlińskiej, z którą współcześni pedagodzy wiążą powstanie i rozwój pedagogiki społecznej w Polsce²¹⁰. Dorobek Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, zaprezentowany w publikacjach po 1930 roku, dowodził, iż problematyka badawcza jego pracowników koncentrowała się głównie wokół wzajemnych wpływów środowiska i jednostki na siebie. Helena Radlińska, działaczka oświatowa, pedagożka, historyk oświaty²¹¹, odegrała znaczny wpływ na środowiska wychowawcze w okresie międzywojennym²¹². Uważana jest ona za twórczynię polskiej szkoły pedagogiki społecznej²¹³, którą sama Helena Radlińska definiowała jako *naukę praktyczną, rozwijającą się na skrzyżowaniach nauk o człowieku,*

²⁰⁶ P. Hubner, *Wszechnica*, „Forum akademickie”, 2006, nr 9, s. 47.

²⁰⁷ Zob. E. Szubert, *Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej. Geneza-rozwoj-perspektywy*, Warszawa 1966.

²⁰⁸ P. Hubner, *Wszechnica...*, s. 47.

²⁰⁹ Z. Skubala-Tokarska, *Społeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 150-166.

²¹⁰ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 15.

²¹¹ T. Tomala, *Radlińska Helena* (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 437.

²¹² T. Aleksander, *Andragogika. Podręcznik akademicki*, Radom-Kraków 2009, s. 88.

²¹³ T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika pozytywistyczna* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 213.

biologicznych i społecznych z etyką i kulturoznawstwem (teorią i historią kultury) dzięki własnemu punktowi widzenia. Można go najkrócej określić jako zainteresowanie wzajemnym stosunkiem jednostki i środowiska, wpływem warunków bytu i kręgów kultury na człowieka w różnych fazach jego życia, wpływem ludzi na zapewnienie bytu wartościom przez ich przyjęcie i krzewienie oraz przetwarzanie środowisk siłami człowieka w imię ideału²¹⁴. Pedagogika społeczna jest nauką praktyczną, rozwijającą się na pograniczu nauk biologicznych, psychologicznych i społecznych. Ma na celu zsyntetyzowanie wiedzy o człowieku. Jej podstawowe przesłanki obejmują zainteresowanie wzajemnym stosunkiem jednostki do środowiska, wpływem warunków bytu i kręgu kulturowego na człowieka w różnych fazach jego życia, wpływem ludzi na zapewnienie bytu wartościom przez ich przyjęcie i krzewienie oraz przetwarzanie środowisk siłami człowieka w imię ideału²¹⁵. Helena Radlińska zajmowała się wpływem środowiska na wychowanie. Za ważną podstawę społeczno-pedagogicznej perspektywy badań i działania uważała zagadnienie wzajemnego przenikania wpływów elementów środowiska życia jednostki²¹⁶. Określała zasady opieki społecznej i metody pracy opiekuńczej, znaczną rolę przypisując osobistemu oddziaływaniu wychowawcy, samowychowaniu oraz samokształceniu²¹⁷. Jej zadaniem szkoła powinna odgrywać rolę łącznika pomiędzy lokalną społecznością, a światem kultury uniwersalnej. Wiele uwagi poświęciła przygotowaniu nauczycieli do kształcenia dorosłych i organizowania życia kulturalnego²¹⁸. Co ważne, wypracowana przez Helenę Radlińską, koncepcja pedagogiki społecznej²¹⁹ wraz z jej dziedzinami tj. teorią pracy społecznej, oświaty dorosłych i historią pracy społeczno-oświatowej, stanowią nieoceniony dorobek naukowy aktualny do dziś dnia²²⁰.

Twórczość naukową oraz działalność dydaktyczną Heleny Radlińskiej można podzielić na cztery okresy: okres warszawski (1897-1905), krakowski (1906-1917), drugi

²¹⁴ S. Kawula, *Pedagogika społeczna* (w:) T. Pilch (red.), *Wielka encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom IV, s. 266-267.

²¹⁵ I. Lepalczyk, *Radlińska Helena* (w:) W. Boborwska-Nowak, D. Drynda (red.) *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 177-178.

²¹⁶ E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki I*, Warszawa 2007, s. 59.

²¹⁷ Zob., np. H. Radlińska, *Praca oświatowa, jej zadania, metody i organizacja*, Warszawa 1913; H. Radlińska, *Książka wśród ludzi*, Warszawa 1924; H. Radlińska, *Stosunek wychowawcy do środowiska społecznego. Szkice z pedagogiki społecznej*, Warszawa 1937; H. Radlińska, *Oświata dorosłych. Zagadnienia, dzieje, formy, pracownicy, organizacja*, Warszawa 1947; H. Radlińska, *Badania regionalne dziejów oświaty*, Warszawa 1948; H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961; H. Radlińska, *Zagadnienia bibliotekarstwa i czytelnictwa*, Wrocław 1961; H. Radlińska, *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej w Polsce*, Wrocław 1964.

²¹⁸ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 293.

²¹⁹ Zob. W. Theiss, *Radlińska*, Warszawa 1997.

²²⁰ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 69

okres warszawski (1918-1944), okres łódzki (1945-1954)²²¹. Była twórczynią pedagogiki społecznej, która w jej ujęciu, była dyscypliną żywą, otwartą i elastyczną, a nie systemem abstrakcyjnym, zamkniętym, statystycznym. Centralnym elementem pedagogiki społecznej w ujęciu Heleny Radlińskiej było kształtowanie postawy czynnej człowieka wobec środowiska życia (środowisko społeczne, kulturowe, przyrodnicze). W jej obrębie wyodrębniła trzy działy: teorię oświaty (bada potrzeby kulturalne, zwłaszcza dorosłych; określa sposoby zaspokajania dostrzeżonych braków, a także ustala możliwości i formy rozwijania istniejącego potencjału społeczno-kulturowego), teorię pracy społecznej (bada sytuacje socjalno-bytowe, których jednostki, grupy, środowiska, nie mogą rozwinąć własnymi siłami; w tym celu inicjuje pomoc, opiekę oraz ratownictwo społeczne) oraz dzieje pracy społecznej i oświatowej (obejmują badania nad przebiegiem procesów kulturowych i społecznych oraz ich wychowawczo-rozwojowym znaczeniem; ustalają trwałość i zmienność elementów tradycji i kultury oraz ich rolę w rozwiązywaniu aktualnych problemów)²²². Ponadto doceniała rolę oświaty pozaszkolnej, wszelkiego rodzaju pomocy kulturalnej dorosłym i wszelkiej w ogóle służby społecznej²²³.

Helena Radlińska, zdaniem Wiesława Theissa, zbudowała trwałe podstawy pedagogiki społecznej²²⁴. Jej dzieło znalazło twórczych kontynuatorów w osobach m.in. Ryszarda Wroczyńskiego, Aleksandra Kamińskiego ((zainicjował prace badawcze, które stworzyły podstawy pedagogiki społecznej oraz zbudował fundament pod badania nad historią polskich związków młodzieży²²⁵; był twórcą unikalnego systemu wychowania zuchowego (w latach 30.), autorem teorii związków młodzieży (w latach 60.) i uznanym autorem w zakresie teorii pedagogiki społecznej i środowiskowej; był współorganizatorem odrodzonego ZHP²²⁶; najbardziej cenił w harcerstwie fakt, iż tworzyło ono bodźce, motywacje czy okoliczności sprzyjające samowychowaniu²²⁷))²²⁸ oraz Ireny Lepalczyk²²⁹. Pedagogdy Ci stworzyli

²²¹ W. Theiss, *Radlińska Helena* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom V*, Warszawa 2006, s. 31.

²²² Ibidem, s. 34.

²²³ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 470.

²²⁴ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga pierwsza, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 680-708.

²²⁵ A. Janowski, *Aleksander Kamiński – pedagog dzielności i służby* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XX wieku, Tom II*, Warszawa 2003, s. 515.

²²⁶ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 172.

²²⁷ A. Janowski, *Wizja człowieka i społeczeństwa w pismach Aleksandra Kamińskiego* (w:) A. Janowski (red.), *Harcistrz Aleksander Kamiński – wizja społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa 2004, s. 22-23.

²²⁸ Zob., np. W. Wiczkowski, *Dziedzictwo pedagogiczne Aleksandra Kamińskiego*, Toruń 2007; I. Kurowska-Brandenburgska, *Dzielność u progu XXI wieku. Refleksje po lekturze prac nadesłanych na konkurs z okazji Roku Aleksandra Kamińskiego* (w:) W. Czarnota (red.), *Rola i miejsce harcerstwa w czasach kryzysu wartości i wychowania*, Warszawa 2005; I. Lepalczyk, E. Marynowicz-Hetka (red.), *Aleksander Kamiński – pedagog społeczny*, Łódź 1996; A. Cieczkowski, *Dziedzictwo pedagogiczne Aleksandra Kamińskiego*, Toruń 1996; K.

uniwersyteckie ośrodki pedagogiki społecznej, które rozwinęły teorię i praktykę tej dyscypliny i wykształciły nowe kadry pedagogów społecznych²³⁰.

W 1927 roku powstał oddział WWP w Łodzi (pierwsza szkoła wyższa w tym mieście). Uczelnią zarządzała Rada Naukowa Ogólna, do której, prócz samodzielnych pracowników nauki, wchodziła przedstawiciele asystentów i słuchaczy, z głosem doradczym. Statutowo WWP odwoływała się do wolności nauki i nauczania, ale też do *torowania drogi współczesnym prądom naukowym*. W późniejszych latach dyplomy tej uczelni uzyskały status akademicki (uczelnia mogła nadawać tytuł magistra), a po II wojnie światowej na bazie oddziału łódzkiego WWP powstał Uniwersytet Łódzki.

W roku 1919 reaktywowany w 1871 roku z językiem polskim Uniwersytet Lwowski otrzymał nazwę Uniwersytet Jana Kazimierza i posiadał cztery wydziały: teologiczny, prawa, lekarski oraz filozoficzny. W tym samym roku reaktywowano Uniwersytet Wileński jako Uniwersytet Stefana Batorego, z sześcioma wydziałami: teologicznym, prawa i nauk społecznych, lekarskim, humanistycznym, matematyczno-przyrodniczym i sztuki²³¹.

Rok 1922 to data powołania Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej²³². Powstał on w Warszawie, dzięki staraniom Marii Grzegorzewskiej, której imię nosi wyrosła z tej tradycji Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej (od 1976 roku)²³³. Jego podstawowym zadaniem było łączenie pracy naukowej z działalnością praktyczną²³⁴. Powstał on z połączenia Państwowego Instytutu Fonetycznego (założonego przez T. Benniego) i Seminarium Pedagogiki Specjalnej (prowadzonego przez M. Grzegorzewską)²³⁵. Maria Grzegorzewska, która napisała rozprawę doktorską w Fakultecie Pedologii, nadawała kierunek badaniom naukowym instytutu. Kierunek ten był zgodny z ówczesnymi tendencjami w pedagogice światowej, a jego główna idea, sprowadzała się do twierdzenia, iż podstawą skuteczności wychowania jest znajomość psychiki dziecka²³⁶. Na posiedzeniu Ligi Nauczania

Heska-Kwaśniewicz, *Braterstwo i służba. Rzecz o pisarstwie Aleksandra Kamińskiego*, Katowice 1998; A. Janowski, *Umieć się różnić – szkice o Aleksandrze Kamińskim*, Warszawa 2001; W. Theiss (red.), *Listy o pedagogice społecznej – Helena Radlińska, Aleksander Kamiński, Adam O. Uziemiło*, Warszawa 1997; E. Nycz, *Aleksander Kamiński – działacz i uczonec*, Opole 1993.

²²⁹ Zob., np. I. Lepalczyk, *Helena Radlińska: życie i twórczość*, Toruń 2002; I. Lepalczyk, *Pedagogika biblioteczna Heleny Radlińskiej*, Wrocław 1974; I. Lepalczyk, B. Wasilewska (red.), *Helena Radlińska – portret pedagoga (rozprawy, wspomnienia, materiały)*, Łódź 1994.

²³⁰ W. Theiss, *Radlińska Helena...*, s. 35.

²³¹ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 190.

²³² J. Jamrożek, *Praktyka i myśl edukacyjna Drugiej Rzeczypospolitej – w 90 rocznicę odzyskania niepodległości*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2008, nr 24, s. 124.

²³³ J. Lach, *Akademia Pedagogiki Specjalnej (APS) im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie (w:) T. Pilch (red.) Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 55-57.

²³⁴ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 291.

²³⁵ T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna...*, s. 116.

²³⁶ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 68.

wyłosiła referat „O konieczności zorganizowania specjalnego szkolnictwa dla dzieci anormalnych”. Wysuniętych postulatów: potrzebę przystosowanej klasy i wyspecjalizowanego nauczyciela dla dzieci „anormalnych”, broniła przez całe swoje życie²³⁷. Maria Grzegorzewska po raz pierwszy w Polsce ustaliła przedmiot i zakres pedagogiki specjalnej. Odegrała pierwszoplanową rolę w opracowaniu teoretycznych i metodologicznych podstaw pedagogiki specjalnej, a także w jej upowszechnianiu. W swych badaniach Maria Grzegorzewska ważne miejsce przypisywała dzieciom niewidomym i głuchoniewidomym. Zajmowała się diagnozą, profilaktyką oraz terapią dzieci z różnymi deficytami rozwojowymi. Inny obszar jej naukowych zainteresowań stanowiła problematyka edukacji nauczycielskiej, zajmowała się także teorią wychowania estetycznego²³⁸. Inne zainteresowania Marii Grzegorzewskiej dotyczyły m.in. struktury psychicznej czytania wzrokowego i dotykowego, terapii w zakładach leczniczych oraz resocjalizacyjnych²³⁹. Ostatnią instytucją do pedagogicznego kształcenia nauczycieli był, działający w latach 1921-1927 oraz 1930-1935 Państwowy Instytut Nauczycielski. W pierwszym okresie jego zadaniem było umożliwienie nauczycielom zdobywania kwalifikacji niezbędnych do pracy w administracji oświatowej tworzących się struktur państwa polskiego. W drugim okresie, kiedy jego dyrektorem była Maria Grzegorzewska, Instytut organizował kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w związku z reformą oświatową (strukturalna i systemowa) zapoczątkowaną w 1932 roku.

Nauki pedagogiczne pojawiły się na uniwersytetach polskich²⁴⁰. Agendy w uniwersytetach polskich, których zadaniem było kształcenie pedagogiczne i – zgodnie z tradycją akademicką – wytwarzanie wiedzy pedagogicznej rozpoczynając od Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim, powstałej w 1919 roku. Rok później, bo w 1920 roku, został utworzony Instytut Pedagogiczny w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Jego dyrektorem mianowano Zygmunta Kukulskiego, historyka wychowania i wydawcę źródeł do dziejów wychowania, który później został kierownikiem Katedry Pedagogiki w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Na rozwój pedagogicznych badań naukowych w ośrodku lubelskim miała wpływ rozprawa Zygmunta Kukulskiego *Główne*

²³⁷ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 138.

²³⁸ Zob. T. Fetzki (red.), *Aktualność pedagogiki Marii Grzegorzewskiej w kontekście współczesnych wyzwań edukacyjnych*, Żary 2010.

²³⁹ B. Matyjas, *Grzegorzewska Maria* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 140-142.

²⁴⁰ J. Jamrożek, *Praktyka i myśl edukacyjna Drugiej Rzeczypospolitej – w 90 rocznicę odzyskania niepodległości*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2008, nr 24, s. 124.

momenty myśli i badań pedagogicznych, wydana w 1923 roku²⁴¹. Do kolejnej uniwersyteckiej „agendy” zaliczyć można Studium Pedagogiczne przy Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Formalnie powołanie Studium Pedagogicznego nastąpiło dopiero w 1921 roku, chociaż już 14 lipca 1916 roku Rada Wydziału Filozoficznego powołała wydziałową komisję do opracowania projektu reformy studiów i nauki w szkołach średnich. Pierwszym dyrektorem został Władysław Heinrich, filozof i psycholog. W latach 1926-1928 w ramach tej jednostki zostały powołane dwie katedry: Katedra Pedagogiki, Katedra Psychologii Klinicznej. Pierwszą kierował Zygmunt Mysłakowski, a drugą Stefan Szuman²⁴².

Katedra Pedagogiki w Uniwersytecie Jagiellońskim powstała w 1926 roku. Jej pierwszym kierownikiem został Zygmunt Mysłakowski – czołowy polski pedagog, zarówno w okresie międzywojennego dwudziestolecia, jak i po wojnie, twórczo rozwijał myśl pedagogiczną²⁴³. Prace pedagogiczne Zygmunta Mysłakowskiego mieszczą się głównie w tym nurcie pedagogiki ogólnej, który usytuował się w tradycji socjologicznej i kulturowej. Problematyka pedagogiczna pojawiła się w Uniwersytecie Jagiellońskim już w XIX wieku. Jednakże pełen jej rozwój nastąpił właśnie dopiero po objęciu kierownictwa Katedry przez Zygmunta Mysłakowskiego. Jego udział w rozwoju pedagogiki wiązał się przede wszystkim z podejmowaniem przez niego wielostronnej problematyki badawczej, podniesieniu rangi pedagogiki jako nauki oraz zorganizowaniu zespołu badawczego, co w konsekwencji spowodowało, iż w Krakowie powstał ośrodek naukowych badań pedagogicznych, oddziałyujący na inne środowiska, jak chociażby środowisko śląskie²⁴⁴.

Twórczość pedagogiczną Zygmunta Mysłakowskiego trudno jest jednak przyporządkować do jednej dziedziny czy orientacji pedagogicznej²⁴⁵. Dużo miejsca poświęcił problematyce filozofii wychowania i czynnikom wpływającym na osobowość jednostki. Uważał, że w rozwoju człowieka największe znaczenie mają czynniki zewnętrzne (środowisko społeczne), wychowanie, samowychowanie oraz samokształcenie. W swej koncepcji przedstawiał człowieka jako byt niepełny, ulegający dopełnieniu pod wpływem wychowania²⁴⁶. W 1919 roku w rozprawie *O rozwoju pedagogiki w Polsce* podjął próbę

²⁴¹ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 70.

²⁴² T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna...*, s. 117.

²⁴³ S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 75.

²⁴⁴ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 72.

²⁴⁵ Zob., np. Z. Mysłakowski, *Pedagogika, jej metody i miejsce w systemie nauk*, Warszawa 1993; Z. Mysłakowski, *Państwo a wychowanie*, Warszawa 1935; Z. Mysłakowski, *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności. Studia z filozofii wychowania*, Warszawa 1964; Z. Mysłakowski, *Proces kształcenia i jego wyznaczniki*, Warszawa 1970; Z. Mysłakowski, *Pisma wybrane*, Warszawa 1971.

²⁴⁶ D. Drynda, *Mysłakowski Zygmunt Karol (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.) Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 147.

unaukowienia pedagogiki i opracowania interdyscyplinarnej teorii wychowania, syntezującej punkty widzenia biologii, socjologii i psychologii. Po 1930 roku pisząc o pedagogice, jej metodach badań, miejscu w systemie nauk, a także określając po raz pierwszy w pedagogice polskiej przedmiot i zadania pedagogiki ogólnej, stwierdzał, iż pedagogika jest nauką autonomiczną, mającą swoisty zakres zjawisk i specyficzne na nie spojrzenie. Zainteresowania badawcze Zygmunta Mysłakowskiego skupiały się także na problematyce związanej w wychowawczą rolę środowisk społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem rodziny wiejskiej i małomiasteczkowej. W poglądach na nauczyciela eksponował takie jego cechy, jak: kontaktowość, żywość wyobraźni, połączoną z instynktem macierzyńskim i zdolnością do wyrażania uczuć, oraz nastawienie psychiki na zewnątrz. W zakresie problematyki dydaktycznej prezentował szeroki wachlarz zagadnień, od spraw podręcznika, przygotowania zawodowego nauczycieli po zasady nauczania i doboru treści oraz kwestie politechnizacji. Był zdania, iż kształcenie osobowości dokonuje się w toku „nauczania żywego”²⁴⁷.

Z kolei Katedra Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa w Uniwersytecie Warszawskim powstała w 1926 roku. Została utworzona przez Bogdana Nawroczyńskiego. Jego prace sytuują się głównie w dydaktyce i pedagogice porównawczej w nurcie pedagogiki nazwanym „pedagogiką kultury”²⁴⁸. Jej przedmiotem jest proces kształcenia oparty na oddziaływaniu dóbr kultury na człowieka, co prowadzi do rozwoju jednostki oraz tworzenia nowych wartości kulturowych²⁴⁹. Wcześniej (w 1920 roku) powstała Katedra Psychologii Doświadczalnej, której kierowanie powierzono Władysławowi Witwickiemu, a w 1928 roku uruchomiono Katedrę Psychologii Wychowawczej kierowaną przez Stefana Baleya, który nakreślił zagadnienia badawcze psychologii pedagogicznej w Polsce²⁵⁰.

Znaczące ośrodki rozwoju pedagogiki powstały też w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie oraz w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie²⁵¹. W Wilnie największy wpływ na powstanie i rozwój pedagogiki mieli historycy wychowania: Marian Massonius (1862-1941) i Ludwik Chmaj (1888-1959), a we Lwowie dwaj wielcy pedagodzy, łączący perspektywę filozoficzną z perspektywą naukową oraz kontekstem historyczno-kulturowym, których status i możliwości kreowania środowiska pedagogicznego po 1994 roku różniły się

²⁴⁷ Ibidem, s. 148.

²⁴⁸ Zob. J. Gajda (red.), *Pedagogika kultury*, Lublin 1998.

²⁴⁹ J. Gajda, *Pedagogika kultury* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom IV, Warszawa 2005, s. 160.

²⁵⁰ Zob. S. Baley, *Psychologia wychowawcza w zarysie*, Lwów-Warszawa 1938.

²⁵¹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 26.

w sposób zasadniczy: Kazimierz Sośnicki²⁵² (1883-1976) i Bogdan Suchodolski²⁵³ (1900-1992)²⁵⁴.

Na rozwój nauk pedagogicznych wpływ miały także inne nauki społeczne, tj. psychologia wychowawcza oraz socjologia wychowania. Przedstawicielami tej pierwszej byli prof. Stefan Baley (Uniwersytet Warszawski) oraz prof. Stefan Szuman (Uniwersytet Jagielloński). Przedstawicielami socjologii wychowania byli prof. Florian Znaniecki, prof. Jan Bystron oraz docent Józef Chałasiński. Wszyscy trzej byli reprezentantami Uniwersytetu Poznańskiego²⁵⁵.

Wśród twórców oryginalnych koncepcji pedagogicznych, znajdujących dla nich zastosowanie w praktyce, z pewnością najbardziej znanym polskim pedagogiem był Janusz Korczak (Henryk Goldszmit)²⁵⁶, lekarz pediatra i autor książek dla dzieci, i dzieł pedagogicznych²⁵⁷, zwolennik pedagogicznego naturalizmu, związany z nurtem określanym

²⁵² S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, T.3-księga druga, *Myśl pedagogiczna w XX stuleciu...*, s. 97-112.

²⁵³ Ibidem, s. 248-278.

²⁵⁴ T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna...*, s. 118.

²⁵⁵ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 291.

²⁵⁶ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, T.3-księga pierwsza, *Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 240-272.

²⁵⁷ Dzieła Janusza Korczaka: „Którędy” (1989 r.) – dramat w czterech aktach; „Dzieci ulicy” (1901 r.) – pierwsza powieść przedstawiająca życie dzieci z warszawskich ulic; „Koszałki opałki” (1905 r.) – satyra społeczna poruszająca zarówno poważne jak i błahe sprawy społeczne; „Dziecko salonu” (1906 r.) – powieść zawierająca wątki autobiograficzne, wyrażająca uczucie buntu wobec mieszczańskiej rodziny; „Moški, Joski, Srule” (1909 r.) – opowieść dla dzieci powstała na podstawie materiału zgromadzonego w czasie kolonii letnich w „Michałówce” w 1907 roku; „Józki, Jaški, Franki” (1910 r.) – opowieść dla dzieci, której tematem są wydarzenia zaobserwowane z kolonii letnich w „Wilhelmówce”; „Sława” (1912 r.) – opowieść o biednych dzieciach, marzących o sławie; „Bobo” (1913 r.) – książka zawierająca trzy samodzielne utwory: „Bobo”, „Spowiedź motyla”, „Feralny tydzień”; „Momenty wychowawcze” (1919 r.) – książka ukazująca warsztat pracy Janusza Korczaka, formy i sposoby obserwacji dziecka; „Jak kochać dzieci” (1920-1921 r.) – jedno z ważniejszych dzieł pisarskich Korczaka, które w następnych wydaniach pojawiło się pod tytułem „Jak kochać dziecko”. Jego kolejne części noszą tytuły: „Dziecko w rodzinie”, „Internat”, „Kolonie letnie”, „Dom sierot”; „Sam na sam z Bogiem. Modlitwy ludzi, którzy się nie modlą” (1921 r.) – dzieło dotyczące ukazania próby zbliżenia się człowieka do Boga, człowieka, który jest poza kościołem i kultem tradycyjnym; „Król Maciuś Pierwszy” (1922 r.) – najpopularniejsza książka Janusza Korczaka dla dzieci; „Król Maciuś na wyspie bezludnej” (1923 r.) – kontynuacja „Króla Maciusia Pierwszego”; „Bankructwo małego Dżeka” (1924 r.) – powieść przełożona na wiele języków, ukazująca historię chłopca chcącego założyć spółdzielnię uczniowską; „Kiedy znowu będę mały” (1925 r.) – Książak ukazująca stan duszy człowieka, zaadresowana do młodego i dorosłego czytelnika; „Bezwstydnie krótkie” (1926 r.) – krótkie i satyryczne refleksje na temat stosunków w ówczesnej Polsce; „Prawo dziecka do szacunku” (1928 r.) – książka zawierająca korczakowską deklarację praw dziecka, którą tworzył przez wiele lat metodą obserwacji; „Prawidła życia. Pedagogika dla młodzieży i dorosłych” (1929 r.) – książka poruszająca stosunek dziecka do świata i świata do dziecka; „Senat szaleńców” (1931 r.) – wystawiona w teatrze Ateneum, humoreska ponura w trzech aktach; „Kajtuś czarodziej” (1934 r.) – opowieść dla dzieci i młodzieży, z dedykacją dla „niespokojnych chłopców”; „Uparty chłopiec” (1938 r.) – książka opisująca młode lata życia Ludwika Pasteura; „Ludzie są dobrzy” (1938 r.) – opowieść o dziewczynce, która po śmierci ojca, wyjeżdża wraz z matką do Palestyny; „Trzy wyprawy Herszka” (1939 r.) – książka opisująca przeżycia i przygody biednego, osieroconego chłopaka Herszka, zafascynowanego opowiadaniem brata o krainie szczęścia (Palestyna); „Pedagogika żartobliwa” (1939 r.) – ostatni utwór Korczaka; „Pamiętnik” (1942 r.) – obraz życia w warszawskim getcie.

jako pedagogika psychologiczna²⁵⁸. W swym życiu pełnił rolę pisarza, lekarza, a przede wszystkim pedagoga, psychologa oraz organizatora opieki nad dzieckiem²⁵⁹. Nazywany, ze względu na swoją postawę, zwłaszcza podczas hitlerowskiej okupacji, Sokratesem XX wieku²⁶⁰. Prekursor walki o prawa dziecka²⁶¹. W założonych i kierowanych przez Janusza Korczaka zakładach opiekuńczych „Dom Sierot” i „Nasz Dom” zastosował program pedagogiczny oparty na idei samowychowania oraz społeczności dziecięcej współorganizowanej i współrządzonej przez dzieci²⁶². W takim zakładzie podstawowym zadaniem wychowawcy była obserwacja i udzielanie pomocy wychowankom w dochodzeniu do prawdy, uczestniczenie z nimi we wspólnych zebraniach oraz poszanowanie ich poglądów. Ważnym elementem pedagogiki Henryka Goldszmita był sejm dziecięcy oraz sąd

²⁵⁸ Zob. 50-lecie Polskiego Komitetu Korczakowskiego. Materiały na uroczyste spotkanie w dniach 6 i 7 XII 96 w Warszawie, Warszawa: Polski Komitet Korczakowski, 1996; B. Anolik, *Pamięć przywołana*, Kraków 1996; K. Dębicki, *Korczak z bliska*, Warszawa 1985; M. Falkowska, *Kalendarz życia, działalności i twórczości Janusza Korczaka*, Warszawa 1989; M. Falkowska, *Stefania Wilczyńska (1886-1942) Matka sierot*, Warszawa 1997; J. Bińczycka (red.), *Humanisci o prawach dziecka*, Kraków 2000; M. Jakubowski, *Janusz Korczak i jego dokonania*, Częstochowa 1996; M. Jaworski, *Janusz Korczak*, Warszawa 1977; Janusz Korczak. Bibliografia polska 1896-1942, Heinsberg 1985; Janusz Korczak. Bibliografia polska 1943-1987, Heinsberg: 1987; Janusz Korczak w getcie Nowe źródła, Warszawa 1992; Janusz Korczak życie i dzieło. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej Warszawa, 12-15 października 1978, Warszawa 1982; J. Bińczycka (red.), *Korczakowskie dialogi*, Warszawa 1999; A. Lewin, *Gdy nadchodził kres... Ostatnie lata życia Janusza Korczaka*, Warszawa 1996; A. Lewin, *Korczak znany i nieznan*, Warszawa 1999; A. Lewin, *Tryptyk pedagogiczny*, Warszawa 1986; J. Lichten, *Janusz Korczak – Żyd polski*, Wiąż 1983, nr 4; B. Matyjas, *Aktywność kulturalna dzieci i młodzieży w teorii i praktyce pedagogicznej Janusza Korczaka*, Kielce 1996; I. Merżan, *Aby nie uległo zapomnieniu*, Warszawa 1987; I. Merżan, *Pan Doktor i pani Stefa: wspomnienia*, Warszawa 1979; H. Olczakowa-Mortkowicz, *Janusz Korczak*, Kraków 1949; I. Newerly, *Żywe wiązanie*, Warszawa 1966; I. Newerly, *Rozmowa w sadzie piątego sierpnia O chłopcu z bardzo starej fotografii*, Warszawa 1984; M. Juszczak (red.), *Reminiscencje myśli Janusza Korczaka wykorzystane w nowoczesnych modelach kształcenia*, Częstochowa 1996; M. Falska-Rogowska, *Zakład Wychowawczy „Nasz Dom”. Szkic informacyjny. Wspomnienia z maleńkości*, Warszawa 1959; M. Rudnicki, *Ostatnia droga Janusza Korczaka*, „Tygodnik Powszechny” 1988, nr 45; D. Rusakowska, *Janusz Korczak o szkole. Poglądy – oceny – doświadczenia*, Warszawa 1989; Statut Polskiego Stowarzyszenia im. Janusza Korczaka. Maszynopis, [Warszawa]: Polskie Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka. Maszynopis; A. Szlązakowa, *Janusz Korczak*, Warszawa 1978; A. Szlązakowa, *Janusz Korczak w legendzie poetyckiej*, Warszawa 1992; D. Szymańska, *Symposium na zakończenie stulecia dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 1; J. Tarnowski, *Janusz Korczak dzisiaj*, Warszawa 1990; J. Twardowski, *O Januszu Korczaku*, „Wiąż” 1972, nr 6; J. Twardowski, *Rozmowy pod modrzewiem*, Warszawa 1999; „W Korczakowskim Kręgu”, Zielona Góra 1993 nr 34; „W Korczakowskim Kręgu” Zielona Góra, 1999 nr 40; „W Korczakowskim Kręgu”, Zielona Góra, 1999 nr 41; „W Korczakowskim Kręgu”, Zielona Góra, 2000 nr 42; S. Wołoszyn, *Korczak*, Warszawa 1987; *Wspomnienia o Januszu Korczaku*, Warszawa 1989; *Wspomnienia o Januszu Korczaku*, wybór i oprac. Ludwika Barszczewska, Bolesław Milewicz; [wstęp Igor Newerly], Warszawa 1981; W. Żółkiewska, *Czarodziej*, Warszawa 1979.

²⁵⁹ J. Bińczycka, *Korczak Janusz* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 798.

²⁶⁰ J. Jamrożek, *Praktyka i myśl edukacyjna Drugiej Rzeczypospolitej – w 90 rocznicę odzyskania niepodległości...*, s. 124.

²⁶¹ D. Masiuk, *Janusz Korczak – radykalny ideał wychowawcy* (w:) T. Fetzki (red.), *Aktualność pedagogiki Marii Grzegorzewskiej w kontekście współczesnych wyzwań edukacyjnych*, Żary 2010, s. 33-44.

²⁶² J. Bińczycka, *Janusz Korczak a pedagogika humanistyczna*, „W korczakowskim kręgu”, 1989, nr 25, s. 69-84.

koleżeński²⁶³. Instytucję sądu uważał za filar swego systemu ponieważ był zdania, iż jest on zaczątkiem nowego, „konstytucyjnego” wychowawcy, który nie dlatego dzieci krzywdzi, gdyż je lubi czy kocha, ale dlatego, że istnieje instytucja, która dzieci przed takim postępowaniem ochroni²⁶⁴.

Analizując spuściznę pedagogiczną i literacką Janusza Korczaka²⁶⁵ należy zwrócić uwagę na następujące idee przewodnie: szacunek dla dziecka jako człowieka rozwijającego się poprzez własną aktywność, jako podmiotu; zasada (i praktyka) partnerstwa dziecka w procesie wychowania; prawo dziecka do opieki oraz odpowiedzialność społeczeństwa dorosłych za warunki życia dziecka; poszukiwanie syntezy wiedzy o dziecku; techniki działania pedagogicznego jako konsekwencja przyjętych ogólnych założeń systemu opiekuńczo-wychowawczego oraz koncepcja wychowawcy, wynikająca z ogólnej postawy Janusza Korczaka wobec dziecka²⁶⁶.

Bacznie śledził rozwój nowych idei jednakże najważniejsze były dla niego własne doświadczenia i obserwacja, i to na nich, a nie na pracach teoretycznych opierał swoje pomysły wychowawcze²⁶⁷.

Do wielkiej sławy Janusza Korczaka przyczyniła się jego postawa, gdy nie opuścił wychowanków żydowskiego „Domu Sierot” wywożonych przez hitlerowców do komór gazowych w Treblince²⁶⁸. Męczeńska śmierć w niemieckim obozie zagłady w 1942 roku przeszła do historii XX wieku i stała się symbolem trwałej legendy²⁶⁹. Henryk Goldszmit stał się personifikacją bohaterstwa, chociaż sam uważał, że wypełnia swój obowiązek, podobnie jak setki ludzi w getcie, zwłaszcza lekarzy i pedagogów odpowiedzialnych za los innych²⁷⁰.

Pedagogika i system wychowawczy Janusza Korczaka przetrwały epokę, i do dzisiaj, jako jedna z żywych alternatyw pedagogiki humanistycznej, sprawdzają się w praktyce wychowawczej różnych zakładów, i w Polsce, i w dziesiątkach innych krajów, np. Izrael, Niemcy, Szwajcaria, Francja, Szwecja, Rosja czy Japonia. W tych krajach działają także stowarzyszenia przyjaciół Janusza Korczaka. Zarówno jego pedagogia jak i dorobek pisarski

²⁶³ B. Matyjas, *Koncepcja wychowawcza Janusza Korczaka* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 799-805.

²⁶⁴ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 455.

²⁶⁵ Zob. J. Gulczyńska, *Recepcja idei korczakowskich*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2012, nr 28, s. 153-162.

²⁶⁶ B. Śliwerski, *Pedagogika Janusza Korczaka* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 337.

²⁶⁷ K. Stachowicz, *Wielkie biografie. Korczak*, Warszawa 2012, s. 49.

²⁶⁸ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 293.

²⁶⁹ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918-1945...*, s. 134.

²⁷⁰ J. Olczak-Ronikier, *Korczak. Próba biografii*, Warszawa 2011, s. 431.

stały się podwaliną światowego ruchu pedagogicznego, którego działalność koordynuje Międzynarodowe Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka z siedzibą w Warszawie²⁷¹.

Poglądy pedagogów nowego wychowania reprezentował w Polsce twórca koncepcji „szkoły twórczej” Henryk Rowid, redaktor czasopism „Ruch Pedagogiczny” (aż do 1933 roku)²⁷² i „Chowanna”, kierownik Państwowych Kursów Nauczycielskich w Krakowie, zamordowany przez hitlerowców. W latach 1913-1932 kierował uniwersyteckimi kursami wakacyjnymi dla nauczycieli szkół powszechnych. W latach 1916-1918 brał udział w zjazdach nauczycielskich poświęconych reformie szkoły polskiej. W 1919 roku założył Sekcję Pedagogiczną przy krakowskim ognisku Związku Polskiego Nauczycielstwa Ludowego²⁷³. Twórczość pedagogiczna Henryka Rowida dotyczyła przede wszystkim reformy polskiej szkoły i wychowania²⁷⁴ oraz problematyki pedantologicznej, co znalazło wyraz w 98 artykułach i 12 pracach zwartych, opublikowanych w latach 1918-1939²⁷⁵. Wyniki wieloletnich studiów i przemyśleń nad pedagogiką zawarł w nie skończonej pracy *Postulaty i zasady wychowania* wydanej pośmiertnie w 1946 roku²⁷⁶. Był zdania, iż celem szkoły jest rozwijanie aktywności, samodzielności, współdziałania i twórczości uczniów. Był zwolennikiem samorządności uczniowskiej. Tradycyjnej szkole zarzucał to, że realizacja programu jest w niej ważniejsza od zainteresowania uczniem²⁷⁷. Wyjazdy Henryka Rowida za granicę, a mianowicie do Niemiec, Francji, Austrii i Szwajcarii w celu zwiedzenia szkół i pracowni doświadczalnych, przyniosły polskiej pedagogice plon w postaci opisów prób nowatorstwa pedagogicznego podejmowanych w tych krajach²⁷⁸.

W dwudziestoleciu międzywojennym swój wkład do polskiej pedagogiki wniosło wielu praktyków. Julia Urszula Ledóchowska²⁷⁹, urszulanka, założycielka placówek wychowawczych dla ubogich dzieci, organizatorka Krucjaty Eucharystycznej, zrzeszającej dzieci szkolne (w 1939 roku około 200 tys. dzieci), równocześnie wiele pracy poświęcała

²⁷¹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 40-41.

²⁷² J. Jamrózek, *Praktyka i myśl edukacyjna Drugiej Rzeczypospolitej – w 90 rocznicę odzyskania niepodległości...*, s. 124.

²⁷³ D. Drynda, *Rowid Henryk* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.) *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 181-182.

²⁷⁴ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, T.3-księga pierwsza, *Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 273-284.

²⁷⁵ Zob. H. Rowid, *Szkoła twórcza. Podstawy teoretyczne i drogi urzeczywistniania „szkoły pracy”*, Kraków 1926; H. Rowid, *System daltoński w szkole powszechnej*, Kraków 1927; H. Rowid, *Psychologia pedagogiczna. Podręcznik dla młodzieży przygotowującej się do zawodu nauczycielskiego*, Warszawa 1928; H. Rowid, *Nowa organizacja studiów nauczycielskich w Polsce i za granicą. Instytuty pedagogiczne, akademie pedagogiczne*, Warszawa 1931; H. Rowid, *Podstawy i zasady wychowania*, Warszawa 1946.

²⁷⁶ F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej...*, s. 106..

²⁷⁷ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 293.

²⁷⁸ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 76.

²⁷⁹ Urszula to imię zakonne Julii Ledóchowskiej.

kształceniu wychowawców, m.in. zakładając Seminarium Nauczycielek Gospodarstwa. W 1920 roku Urszula Ledóchowska na zakupionej posiadłości pod Pniewami w Poznaniu utworzyła Szkołę Gospodarstwa Domowego i Zakład Wychowawczy dla Sierot im. św. Olafa, patrona Norwegii. Wkrótce powstały w Wielkopolsce, na Kresach Wschodnich kolejne zakłady wychowawcze dla sierot. W okresie 1920-1939 Julia Ledóchowska otworzyła 35 placówek zgromadzenia w Polsce, w których zorganizowała szkoły, przedszkola, zakłady wychowawcze, internaty dla młodzieży szkół średnich i wyższych, świetlice, kursy zawodowe, biblioteki, warsztaty, drukarnie, księgarnie i stołówki. Mimo iż Urszula Ledóchowska nie pozostawiła żadnego opracowania swojego wychowawczego systemu to jednak jej wychowawczy charyzmat stanowi po dziś dzień dla wielu pedagogów, wzór działania pedagogicznego²⁸⁰. W *Konstytucjach Zgromadzenia* określiła jako cel zgromadzenia szerzenie panowania Najświętszego Serca Jezusowego przez wychowanie oraz nauczanie dzieci i młodzieży, zwłaszcza uboższej. Prócz tego wykonywanie dzieła pobożności, miłosierdzia względem bliźnich, przyczyniające się do rozwoju wiary. Wierzyła, że sam Jezus będzie najlepszym wychowcą dzieci²⁸¹. Urszula Ledóchowska twórczo wykorzystała postulaty „nowego wychowania”²⁸². Poznała osobiście sławne jego pionierki Ellen Key i Marię Montessori. We wszystkich swoich działaniach uwzględniała fizyczne i psychiczne potrzeby dziecka, starała się zapewnić wielostronność wychowania, bliski związek z życiem, kontakty z przyrodą i sztuką. Zalecała, by wdrażać do pracy, a także wprowadzać zabawę jako szczególnie ważną formę aktywności dziecka. Koncepcja wychowawcza Urszuli Ledóchowskiej nie ograniczała się wyłącznie do kręgu wychowania moralnego czy religijnego, uwzględniała także inne dziedziny wychowania. Wychowanie społeczne łączyła z wychowaniem patriotycznym. Dużą wagę przywiązywała do wychowania fizycznego. Podstawową cechą pedagogicznych działań Urszuli Ledóchowskiej była ich nieschematyczność, otwartość, elastyczność i zdolność dostosowania metod, technik i form wychowawczych do konkretnych sytuacji. W 1983 roku Urszula Ledóchowska została beatyfikowana przez Jana Pawła II, a w maju 2003 roku odbyła się jej kanonizacja²⁸³. Kolejną ważną postacią jest Róża Czacka, franciszkanka, założycielka Towarzystwa Opieki nad Ociemniałymi, w 1922 roku otrzymała zakład wychowawczy dla niewidomych w Laskach pod Warszawą. Maria Grzegorzewska, pedagog i psycholog, była autorką metody

²⁸⁰ S. Możdżeń, *Ledóchowska Urszula* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 1023.

²⁸¹ S.I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918-1945...*, s. 143.

²⁸² B. Matyas, *Rola domu urszulińskiego w środowisku* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 1026-1027.

²⁸³ S. Możdżeń, *Ledóchowska Urszula...*, s. 1024-1026.

dydaktyczno-wychowawczej zwanej metodą ośrodków pracy, a Kazimierz Jeżewski, działacz społeczny i pedagog, zyskał uznanie jako pomysłodawca tzw. „gniazd sierocych” i „wiosek kościuszkowskich”, czyli zastępczych domów rodzinnych w środowisku wiejskim²⁸⁴.

Po drugiej wojnie światowej do 1949 roku kontynuowana była tradycja i osiągnięcia wypracowane w Drugiej Rzeczypospolitej. Odbudowano struktury naukowo-dydaktyczne na uniwersytetach, wznowiono kształcenie akademickie w zakresie dydaktyki. Po tym okresie realizowana była przez władze państwowe tzw. ofensywa ideologiczna, w myśl której realizowano plan tzw. rozkułaczania nauki, wprowadzający zadania zanegowania pedagogiki burżuazyjnej, upowszechniania dzieł pedagogów radzieckich oraz tworzenia naukowej pedagogiki socjalistycznej opartej na materializmie dialektycznym i historycznym. Był to czas całkowitego podporządkowania nauki narzuconej ideologii socjalistycznej²⁸⁵. W pedagogice tego okresu upowszechniła się pedagogia wytwarzająca wiedzę instrumentalną, a kapitał związany z autorytetem nauki został w całości zawłaszczony przez tradycję socjalistyczną²⁸⁶. Pedagogikę radziecką charakteryzowały następujące zasady: komunistyczna partyjność w nauce, zasada ścisłego powiązania szkoły i wychowania z polityką partii komunistycznej i państwa radzieckiego, zasada wiązania teorii z praktyką i wychowania przez pracę, zasada wychowania w kolektywie i dla kolektywu oraz zasada uwzględniania indywidualnych i właściwych wiekowi cech ucznia²⁸⁷.

Do największych osiągnięć do 1949 roku (po II wojnie światowej) tradycji pedagogicznych wypracowanych w II RP było odbudowanie struktur naukowo-dydaktycznych na uniwersytetach.

Wydawano prace związane z problematyką edukacyjną, wznowiono oficjalnie działalność Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego i PAU, uruchomiono kształcenie akademickie w zakresie pedagogiki. Najwcześniej spośród istniejących przed wybuchem wojny uczelni wyższych prace podjął Katolicki Uniwersytet Lubelski, gdzie pierwsza inauguracja roku akademickiego odbyła się 12 listopada 1944 roku. W marcu 1945 roku uruchomiono zajęcia na Uniwersytecie Jagiellońskim, pracę wznowiły uczelnie poznańskie (m.in. Uniwersytet Poznański) oraz warszawskie²⁸⁸. Uniwersytet Warszawski wznowił zajęcia w lipcu 1945 roku. Rok później, w Łodzi utworzono Uniwersytet Łódzki. Powstawały też uczelnie, najczęściej tworzone po likwidowanych ośrodkach uniwersyteckich na utraconych

²⁸⁴ J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 293-294.

²⁸⁵ Zob. J. Kwiatek, *Czy mamy już pedagogikę socjalistyczną?* „Życie Szkoły” R. 14/1959, nr 4, s. 1-3 (241-243).

²⁸⁶ W. Korzeniewska, *Myśl pedagogiczna na przestrzeni wieków. Chronologiczny słownik biograficzny*, Kraków 2011, s. 180.

²⁸⁷ Zob. S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964, s. 668-669.

²⁸⁸ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 223.

ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej: Uniwersytet Toruński (później Uniwersytet Mikołaja Kopernika) jako następca Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz Uniwersytet Wrocławski, po zlikwidowanym Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie²⁸⁹.

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej studia uniwersyteckie i badania pedagogiczne rozwinęły się we wszystkich, również tych nowo powstałych, uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych. Do tego doszła działalność naukowa instytutów pedagogicznych: resortu oświaty (Instytut Programów Szkolnych; Instytut Kształcenia Nauczycieli; Instytut Kształcenia Zawodowego; Instytut Badań nad Młodzieżą) – wszystkie uległy w 1990 roku likwidacji; resortu szkolnictwa wyższego (Instytut Polityki Naukowej i Szkolnictwa Wyższego – zlikwidowany w 1991 roku)²⁹⁰. W myśli pedagogicznej Polski Ludowej zasadniczy akcent położony był na problematykę wychowawczą i dydaktyczną²⁹¹.

Bogusław Śliwerski, na wstępie swej publikacji *Współczesne teorie i nurty wychowania* przytacza słowa Karola Kotłowskiego, charakteryzujące okres upadku polskiej uniwersyteckiej pedagogiki po 1949 roku²⁹²: *Wytworzyła się tego rodzaju sytuacja, że największymi autorytetami pedagogicznymi stali się wielcy politycy i publikacje pedagogiczne miały zmieniać swój ton w zależności od tego, co w czasie ostatniego przemówienia powiedział ten lub inny polityk. W ten sposób produkcja pedagogiczna uległa niesłychanie szybkiemu starzeniu się i dezaktualizacji. (...) W ten sposób zlikwidowano najbardziej twórczy dział pedagogiki – refleksję pedagogiczną podcinając zupełnie byt pedagoga teoretyka, który wyręczany we wszystkim przez polityka nie miał właściwie nic do roboty. (...) Brak nowych naukowych metod badawczych w pedagogice po zdeprecjonowaniu burżuazyjnych starano się wyrównać zapożyczeniem od polityki jej generalnej metody – propagandy*²⁹³.

Lata 50. to okres osłabiania struktur akademickich. Likwidacji uległo, wcześniej wspomniane Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne. To czas działania cenzury, komisji do weryfikacji nauczycieli akademickich oraz ideologizacji nauki, a szczególnie nauk humanistycznych, ograniczania czy wręcz likwidowania naboru na niektóre kierunki studiów, w tym pedagogikę.

Na kanwie odwilży październikowej wzrosła autonomia polskich uczelni, na wyższe uczelnie powrócili niektórzy profesorowie usunięci z nich w okresie stalinowskim. Ustrój

²⁸⁹ Ibidem.

²⁹⁰ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 29.

²⁹¹ F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej...*, s. 160.

²⁹² Zob. K. Kotłowski, *O przyczynach upadku pedagogiki uniwersyteckiej w Polsce Ludowej*, „Nowa Szkoła” 1957, nr 3, s. 278-279.

²⁹³ B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2005, s. 9.

szkolnictwa wyższego po Październiku'56 regulowała ustawa z 1958 roku. Określała ona typy uczelni wyższych, do których zostały zaliczone: uniwersytety, politechniki, akademie (medyczne, ekonomiczne, wychowania fizycznego, artystyczne i wojskowe) oraz szkoły wyższe (pedagogiczne, artystyczne itp.). Mimo represji politycznych Polska w tym czasie znalazła się w czołówce państw europejskich pod względem liczby studentów przypadających na 10 tys. mieszkańców²⁹⁴.

Polityczne wydarzenia z 1968 roku przyczyniły się do powstania nowych instytucji naukowych i naukowo – dydaktycznych. Zwielokrotnieniu uległy limity miejsc na kierunkach pedagogicznych. Celem programu studiów pedagogicznych było oddzielenie kształcenia pedagogicznego od tradycji, jego uniformizacja, unifikacja oraz uzawodowienie. Z perspektywy politycznej profil kształcenia dostosowywano do potrzeb socjalistycznego systemu oświatowego. Podejmowano jednak próby przełamania wyżej wspomnianego profilu poprzez prace odwołujące się do europejskiej tradycji pedagogicznej.

W latach 60. 70. oraz 80. XX wieku, w miarę wymiany pokoleniowej, zaczęły dochodzić do głosu dążenia zainspirowane wydarzeniami marca 1968 roku. Pomimo tego kolejne reformy szkolnictwa nie odbiegały od ideologicznych założeń socjalizmu i dopiero zmiany ustrojowe po 1989 roku otwały przed pedagogiką polską nowe szanse i możliwości. Jednak na tempo ewolucji wciąż mieli wpływ beneficjenci minionego okresu, których tzw. mechanizmy obronne łamały zasady wszelkich racjonalnych dyskusji²⁹⁵. Postępująca dyferencjacja pedagogiki i kształcenia pedagogicznego utrudniała proces kształtowania się tożsamości pedagogiki polskiej. Pomimo tego w tym właśnie okresie (późne lata dziewięćdziesiąte XX wieku i początki XXI wieku) zaczęto systematycznie włączać w dyskusję na temat różnych prądów pedagogicznych o światowym obiegu²⁹⁶.

Reasumując, okres od końca lat 40, poprzez lata 50., 60. i 70. XX wieku, to zdaniem Bogusława Śliwerskiego ortodoksja ideologiczna, czyli pierwszy etap rozwoju współczesnej nauki o wychowaniu. Po 1947 roku, jak wcześniej wspomniano, nastąpił kryzys i załamanie w polskiej pedagogice. Było to wynikiem przyjęcia przez Biuro Polityczne KC PPR ofensywy ideologicznej, wzmocnionej stosowaniem przemocy i represji, celem podporządkowania centrum systemu oświatowego. Był to czas tworzenia monocentrycznego ładu społecznego, który cechowało dążenie do patriarchy, stabilności oraz zdogmatyzowana wartość systemu polityczno-gospodarczego. W latach 50. część polskich pedagogów skupiła się na

²⁹⁴ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 227.

²⁹⁵ W. Korzeniewska, *Myśl pedagogiczna na przestrzeni wieków. Chronologiczny słownik biograficzny*, Kraków 2011, s. 180.

²⁹⁶ Ibidem, s. 180-181.

adaptacji i upowszechnianiu pedagogiki radzieckiej²⁹⁷. W wydanej w 1957 roku książce „Nauka w dziejach” J.D. Bernal pisał o pedagogice, iż *stoi ona nieco na uboczu od innych nauk społecznych i wbudza jeszcze większe wątpliwości co do swej naukowej pozycji*²⁹⁸. W latach 60. i 70. powstała pedagogika upaństwowiona i upartyjniona, której zdaniem Bogusława Śliwerskiego sprzyjały następujące czynniki:

- centralizacja rozpowszechniania i kontroli paradygmatu funkcjonalnego, poszukiwanie projektu edukacyjnego (wychowawczego), dla którego punktem odniesienia miał się stać określony ideał człowieka, funkcjonalny względem przyjętej wizji „postępu”;
- antagonistyczne postrzeganie świata (dwubarwne), zamknięcie się na przenikanie innej wiedzy, definiowanej zresztą jako „gorszej”,
- wykluczająca krytyka i „samokrytyka” wszystkich nurtów teoretycznych i ideologicznych z okresu II RP oraz nurtów zachodnich (tzw. burżuazyjnych); dominacja metodologii pozytywistycznej wraz z dążeniem do ustalania prawidłowości naukowych²⁹⁹;
- dominacja całościowego paradygmatu „naukowej pedagogiki socjalistycznej” (Heliodor Muszyński, Miron Krawczyk, Kazimierz Jaskot, Bogdan Suchodolski) w połączeniu z marginalizacją wszystkich innych orientacji pedagogicznych.

Nauki pedagogiczne w Polsce Ludowej podobnie jak w ościennych krajach socjalistycznych, miały do spełnienia co najmniej jeden z dwóch celów. Celem pierwszym było odrzucenie wszystkich niezgodnych z marksizmem prądów i nurtów pedagogicznych oraz jednostronne, fragmentaryczne odczytywanie tych teorii w spreparowanym pod pozorem naukowości polu oglądu. Drugim z celów było uzasadnienie, iż pedagogika osiągnie wyższy stopień rozwoju tylko wówczas, kiedy podporządkuje się regułom empiryzmu logicznego i przejdzie od subiektywizmu do obiektywizmu metodologicznego³⁰⁰.

Zdaniem Stefana Wołoszyna, egzemplifikację rozwoju i osiągnięć polskich nauk o wychowaniu w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej można by mnożyć, jednakże do głównych zaliczyć należy, po pierwsze pedagogikę przedszkolną i wczesnoszkolną. W tej dziedzinie szczególnie zaznaczyły się koncepcje i badania: na polu historiografii (Wanda Bobrowska-Nowak) oraz na polu teorii i metodyki (Maria Kwiatkowska-Parnowska; Antoni Maćkowiak; Janina Maćkowiak; Jadwiga Walczyna; Tadeusz Wróbel; Maria Cackowska; Barbara Wilgucka-Okon; Maria Jakowicka; Ryszard Więckowski). Po drugie, rozwinęła się

²⁹⁷ Zob. F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej*, Poznań 1974, s. 132-159.

²⁹⁸ J. D. Bernal, *Nauka w dziejach*, Warszawa 1957, s. 657.

²⁹⁹ B. Śliwerski, *Wprowadzenie do pedagogiki* (w:) B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, Gdańsk 2006, s. 95.

³⁰⁰ Ibidem, s. 96-97.

także pedagogika specjalna i rewalidacyjna, dzięki takim uczonym jak Maria Grzegorzewska, Janina Doroszewski, Aleksander Hulek. W dziedzinie tej, prócz katedr uniwersyteckich, prężnie działała Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, która powstała na bazie Państwowego Instytutu Pedagogiki Specjalnej. Po trzecie, powstała i rozwijała się warszawska szkoła naukowa i dydaktyczna pedagogiki resocjalizacyjnej. Wśród jej twórców znaleźli się Stanisław Jedliński oraz Czesław Czapów. Ponadto zorganizowane zostały w tej dziedzinie studia w usamodzielnionym Instytucie Polityki Społecznej i Resocjalizacji w Uniwersytecie Warszawskim³⁰¹. Po czwarte, wielkie osiągnięcia w omawianym okresie posiadała pedagogika dorosłych (andragogika)³⁰², innymi słowy oświata dorosłych. Spośród jej przedstawicieli wymienić należy takie postaci jak, np. Kazimierz Wojciechowski, Franciszek Urbańczyk, Maksymilian Siemieński, Maria Walentynowicz, Tadeusz Wujek, Edmund Harwas, Jadwiga Nowak, Józef Półturzycki, Lucjan Turowski czy Stanisław Kaczor³⁰³. Po piąte, i ostatnie, rozwojowi uległa także pedagogika porównawcza. Prócz Bogdana Nawroczyńskiego i Bogdana Suchodolskiego dziedziną tą zajmowali się m.in. Karol Kotłowski, Mieczysław Pęcherski, Czesław Kupisiewicz, Tadeusz J. Wiloch, Anna Mońka-Stanikowa, Eugenia Dąbrowska, Ryszard Pachociński³⁰⁴. Ponadto w latach 70. minionego stulecia w Niemczech zrodził się nurt antypedagogiki³⁰⁵. Wyrosła ona z zawiedzionych nadziei w moc wychowania, zwłaszcza zinstytucjonalizowanego, jakie objawił XX wiek. Jej przedstawiciele podkreślają dotychczasowy dorobek myśli i praktyki pedagogicznej mianem „czarnej pedagogiki”³⁰⁶ skierowanym przeciwko dziecku³⁰⁷. Nurt ten odsłonił absurdalne, ale prawdziwe postawy dorosłych, którzy dążą do umocnienia i poszerzenia swego panowania nad dziećmi, zagłuszając przy tym głos własnego sumienia³⁰⁸. Myśl pedagogiczną w okresie PRL, zdaniem Mirosława Krajewskiego, reprezentowali: Stefan Szuman, Aleksander

³⁰¹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 96.

³⁰² T. Aleksander, *Andragogika* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*, Warszawa 2003, s. 124-130.

³⁰³ Zob. A. Stopińska-Pajak, *Andragogika w Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 1994.

³⁰⁴ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 96.

³⁰⁵ Zob., np. B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2005, s. 323-353; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 441-464.

³⁰⁶ B. Śliwerski, *Czarna pedagogika* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*, Warszawa 2003, s. 556-559.

³⁰⁷ K. Orczyk, *Współczesne teorie i nurty wychowania* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008, s. 290.

³⁰⁸ B. Śliwerski, *Antypedagogika* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 154-164.

Kamiński, Bogdan Suchodolski, Ludwik Bandura, Józef Pieter, Łukasz Kurdybacha oraz Ryszard Wroczyński³⁰⁹.

Po przełomie ustrojowym w 1989 roku, tzn. upadku satelickiej w stosunku do ZSRR Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, a nieco później upadku Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i po zjednoczeniu się NRD i RFN, nastąpił w Polsce odwrót od komunizmu i jego ideologii, a tym samym odwrót od pedagogiki marksistowskiej i negacja jej osiągnięć i przymysłów. Negacja ta, zdaniem Stefana Wołoszyna, jak każde radykalnie ekstremalne stanowisko, nie była w pełni uzasadniona³¹⁰. Ponadto w suwerennej już III Rzeczypospolitej w badania naukowe oraz oświatowe, obok uczelni państwowych włączyły się także coraz liczniejsze uczelnie prywatne. W tym te, o profilu pedagogicznym. Między innymi Związek Nauczycielstwa Polskiego, nawiązując do przedwojennej tradycji swoich instytutów pedagogicznych powołał do życia Wyższą Szkołę Pedagogiczną w 1995 roku³¹¹.

2. Początki refleksji pedagogicznej w Wielkopolsce

2.1 Refleksja pedagogiczna w Wielkopolsce do upadku I Rzeczypospolitej Polskiej

Tradycje pedagogicznych poszukiwań i studiów w Wielkopolsce, jak wspomniano we Wstępie dysertacji, znaleźć można bardzo wcześnie³¹². Zdaniem Jana Hellwiga, teoretyczne refleksje na genezę poznańskiej pedagogiki wyznaczają takie fakty historyczne, jak: działalność średniowiecznej szkoły katedralnej w Poznaniu; powstanie w 1519 roku i działalność Lubranscianum; działalność poznańskiego kolegium jezuickiego powstałego w 1573 roku; praca naukowa wykładowców seminarium duchownego, powstałego pod opieką Towarzystwa Jezusowego w 1576 roku; działalność naukowa nauczycieli Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu; postulaty światłych Polaków i deputowanych do parlamentu pruskiego w sprawie utworzenia w Poznaniu szkoły wyższej czy uniwersytetu (w szczególności Wojciecha Lipskiego, Karola Libelta i Augusta Cieszkowskiego w sejmie pruskim); publiczne wykłady powszechne w Pałacu Działyńskich, Bazarze, Gimnazjum Marii Magdaleny, realizowane w okresie zaborów; powstanie w 1857 roku i działalność Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; założenie przez Augusta Cieszkowskiego w Żabikowie koło Poznania wyższej szkoły rolniczej; działalność Towarzystwa Wykładów

³⁰⁹ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 236-241.

³¹⁰ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 97.

³¹¹ Ibidem, s. 29.

³¹² W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczypkowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 13.

Naukowych od 1913 roku; czy wreszcie powstanie Wszechnicy Piastowskiej, a w niej Wydziału Filozoficznego z pierwszą w Polsce Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki³¹³.

Tradycje a także pedagogiczne refleksje wiążą się m.in. z działalnością założonej w 1519 roku, wcześniej wspomnianej, Akademii Lubrańskiego³¹⁴ (przez biskupa poznańskiego Jana Lubrańskiego, wykazującego największe przywiązanie ku naukom humanistycznym)³¹⁵, czy powstałym w 1573 roku poznańskim kolegium jezuickim³¹⁶. Akademia Lubrańskiego³¹⁷ była szkołą zorganizowaną na wzór uniwersytetu, z wydziałem humanistycznym oraz teologicznym. Była jedną z pierwszych szkół humanistycznych w Polsce³¹⁸. W nadanym jej przywileju, przez Zygmunta Augusta I z 1520 roku, szkoła ta nazwana została akademią. Jej statut określał, że jest filią Uniwersytetu Jagiellońskiego, zorganizowaną na wzór tej uczelni, z rektorem na czele. Niestety, pełni praw akademickich nie otrzymała nigdy³¹⁹. Ostatecznie więc Lubranscianum nie było uniwersytetem, lecz gimnazjum akademickim, które stanowiło pośredni stopień między szkołą średnią a uniwersytetem. Przyjmuje się, iż Akademia Lubrańskiego była organizacyjnym załącznikiem wyższego szkolnictwa Wielkopolski³²⁰. Jan Lubrański, a także jego następcy na biskupstwie poznańskim, wykazywali znaczne zaangażowanie odnośnie materialnego wyposażenia uczelni. Jan Lubrański przeznaczył na

³¹³ Zob. J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, *Studia Edukacyjne* 4/1998, s. 111-119; J. Hellwig, 75. *Rocznica powstania pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim*, *Rocznik Pedagogiczny* t.17, 1995, s. 105-122; tenże, 75 lat *Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, s. 99-104; tenże *Z badań nad rozwojem historii wychowania w poznańskim ośrodku naukowym*, (w:) *Stan i perspektywy historii wychowania*, W. Jamrożek (red.) Poznań 1995, s. 45-51.

³¹⁴ Zob. D. Żołędź-Strzelczyk, *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 2010; D. Żołędź-Strzelczyk, *Akademia Lubransciana (1519-1780). Dzieje szkoły od powstania do czasów KEN*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2; K. Mazurkiewicz, *Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu (1519-1535)*, Poznań 1921

³¹⁵ S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996, s. 245.

³¹⁶ Zob. S. Gołębiowski, *Rola i znaczenie Kolegium Lubrańskiego i Kolegium Jezuickiego w XVI, XVII i XVIII wieku dla Wielkopolski*, „Przegląd Wielkopolski” 1947, nr 1-3.

³¹⁷ Zob. J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, TOM I-II, Poznań 1938; J. Łukaszewicz, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, TOM III, Poznań 1851; K. Mazurkiewicz, *Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu (1519-1535). Przyczynek do dziejów rozwoju nauk humanistycznych w Polsce*, Poznań 1921; K. Mazurkiewicz, *Benedykt Herbest: pedagog-organizator szkoły polskiej XVI wieku, kaznodzieja-misjonarz dobry reformacji*, Poznań 1925; K. Mazurkiewicz, *Akademia Lubrańskiego w Poznaniu*, „Wiadomości dla duchowieństwa” 1926, s. 7-9; J. Nowacki, *Akademia Lubrańskiego*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2, s.152-180; D. Żołędź-Strzelczyk, *Akademia Lubransciana (1519-1780). Dzieje szkoły od powstania do czasów Komisji Edukacji Narodowej*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2; A. Wojtkowski, *Czy Akademia Lubrańskiego była uniwersytetem ?*, „Kronika Miasta Poznania” 1932, nr 1; R. Linette, *Z dziejów budynku dawnej Akademii Lubrańskiego*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2, s.181-212; A. Pawlaczyk, *Statuta Akademii Lubrańskiego z 1619 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2, s.236-251; J. Wiesiołowski, *Krakowscy profesorowie Akademii Lubrańskiego. Materiały*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2, s. 299-324; J. Skuratowicz, *Akademia Lubrańskiego: pomnik wielkopolskiej kultury i nauki*, Poznań 2007.

³¹⁸ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 247.

³¹⁹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 10.

³²⁰ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczni. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003, s. 69.

ten cel dobra Stawiszyna pod Kaliszem, zapisał na rzecz szkoły swą bogatą bibliotekę i rozpoczął budowę gmachu, zakończoną dopiero za biskupstwa Jana Latańskiego³²¹. Warto zaznaczyć, iż Jan Lubrański po studiach w Bolonii i Rzymie, gdzie uzyskał tytuł doktora, pracował w kapitułach: krakowskiej (1487r.), poznańskiej (1489r.) oraz wrocławskiej (1490r.). Był sekretarzem i dyplomata Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta. W 1497 roku otrzymał biskupstwo płockie, rok później poznańskie. W latach 1502-1503 przebywał we Włoszech, po powrocie do kraju został zaufanym człowiekiem króla Zygmunta Starego w Wielkopolsce. To tutaj właśnie rozwinął swoją działalność kulturalną i organizacyjną, a jego dwór w Poznaniu był ośrodkiem życia renesansowego³²².

Przez dwa pierwsze lata swego istnienia Lubranscianum, jak pisze historyk Zdzisław Grot³²³, przeżywało okres bujnego rozkwitu. Splendoru dodawali wybitni rektorzy i profesorowie, jak np. Tomasz Bedermann, Grzegorz z Szamotuł (wybitny prawnik; profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego), Krzysztof Hegendorfer³²⁴.

W I połowie XVI wieku był to jeden z najważniejszych ośrodków kultury humanistycznej w Polsce³²⁵. Włączony w II połowie XVI wieku w krąg oddziaływań Akademii Krakowskiej, stając się jedną z jej kolonii. Wzmocniona kadrowo (m. in. przez prof. B. Herbesta) stała się ośrodkiem rozwoju katolickiej myśli teologicznej. Akademia Lubrańskiego stała się konkurencją naukową dla powstałej w 1611 roku w Poznaniu Akademii Jezuickiej. Miała dwa wydziały. Humanistyczny, w którym utworzono katedrę gramatyki, poetyki i retoryki języka łacińskiego oraz katedrę języka greckiego. Ponadto prowadzono tam wykłady z matematyki, astronomii, elementów prawa i historii powszechnej. Przedmioty te przygotowywały do zajmowania się sprawami życia publicznego. Na wydziale teologicznym przygotowywano kandydatów do stanu duchownego³²⁶. Istniała do roku 1780, w którym to, za sprawą Komisji Edukacji Narodowej, w ramach ujednolicenia struktury szkolnej włączyła wydział humanistyczny do szkoły wydziałowej w Poznaniu³²⁷. Z wydziału teologicznego utworzono wówczas seminarium duchowne³²⁸. Academia Lubransciana, taka nazwa przyjęła się w XVII wieku, była instytucją kościelną, diecezjalną, która miała przede

³²¹ Z. Grot, *Cztery lata walki o Uniwersytet w Poznaniu* (w:) Z. Grot (red.), *50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1971, s. 11.

³²² W. Łęcki (red.), *Wielkopolska nasza kraina. Rzecz o wybitnych ludziach, kulturze ludowej i turystyce Wielkopolski*, Poznań 2004, s. 28.

³²³ Zob. Grot Zdzisław (1903-1984) – historia, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 77).

³²⁴ Z. Grot, *Cztery lata walki o Uniwersytet w Poznaniu...*, s. 12.

³²⁵ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 86.

³²⁶ H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania...*, s. 64.

³²⁷ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 77-78.

³²⁸ B. Milerski, B. Śliwowski (red.), *Leksykon - Pedagogika*, Warszawa 2000, s. 10.

wszystkim przygotowywać do stanu duchownego. Działała w ramach pięciu katedr: matematyki i astronomii, retoryki i dialektyki, poezji, gramatyki i teologii³²⁹. Akademia Lubrańskiego istniała 260 lat, a uczęszczali do niej nie tylko przedstawiciele wielkopolskiej szlachty, ale także mieszczaństwo i młodzież chłopska³³⁰.

Fot. 1. Akademia Jana Lubrańskiego (1926 rok)

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (sygnatura: 1-K-729)

Akademii Lubrańskiego uznaje się za poprzedniczkę i załączek uniwersytetu w Poznaniu. Zdaniem Barczycza celem nowej uczelni *miało być zapewnienie licznym kołom młodzieży wielkopolskiej formalnego wykształcenia w zakresie nauk wyzwolonych, z wybitnem zabarwieniem humanistycznym*³³¹. Cel ten został już ukazany w dyplomie erekcyjnym Zygmunta I w roku 1520. Urzeczywistnieniu temu celowi sprzyjali poznańscy biskupi – Jan Lubrański, Piotr Tomicki oraz Jan Latański – którzy starali się o pozyskanie dobrego humanisty rektora dla nowej uczelni, nadając jej tym samym zdecydowanie kierunek humanistyczny. Akademię nazywano kolegium, gimnazjum, akademią czy neoakademią, ale czy można Akademię Lubrańskiego nazwać Uniwersytetem? Zdaniem A. Wojtkowskiego,

³²⁹ D. Żołędź-Strzelczyk, *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 2010, s. 46-47.

³³⁰ Ibidem.

³³¹ A. Wojtkowski, *Czy Akademia Lubrańskiego była uniwersytetem?*, „Kronika Miasta Poznania”, rocznik X, Poznań 1932, s. 118.

biskup Jan Lubrański nie założył w Poznaniu pełnego uniwersytetu dlatego, że przeszkadzał w tym autorytet Akademii Krakowskiej, a także brak odpowiednich sił profesorskich³³².

Akademia Lubrańskiego przestała istnieć w 1780 roku, kiedy po jej połączeniu z Akademią Wielkopolską (dawniej Kolegium Jezuickim) utworzono Szkołę Wydziałową Poznańską³³³. Po likwidacji uczelni, w jej dawnej siedzibie umieszczono bibliotekę kapitulną i seminarium duchowne. Od 1926 roku mieści się w niej Archiwum Archidiecezjalne³³⁴.

W 1573 roku, zostało założone w Poznaniu Kolegium Jezuickie, przez biskupa poznańskiego Adama Konarskiego³³⁵. Kolegium, od momentu swego powstania, miało naukowo konkurować z Akademią Lubrańskiego. Uważano, iż Kolegium rozwija się znacznie szybciej niż Akademia³³⁶. Przeszkodą w uzyskaniu pełni uprawnień dla tych dwóch szkół, stała się Akademia Krakowska, która nie chciała dopuścić do utworzenia dalszych szkół wyższych w Polsce. Mimo przychylności ze strony polskich panujących, dla pomysłu utworzenia w Poznaniu szkoły wyższej, interwencje Akademii Krakowskiej okazywały się skuteczne. Jak pisze Benon Miśkiewicz *postawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, zawzięcie broniącego swej wyłączności, wynikała zapewne z wysokiego poziomu szkół poznańskich, które w pewnym okresie skutecznie rywalizowały z nim pod każdym względem*³³⁷.

Na czele Kolegium Jezuickiego, jako rektor, stanął ks. Jakub Wujek – wychowanek uniwersytetów w Krakowie i w Wiedniu, wszechstronny erudyta, lingwista i teolog, wybitny kaznodzieja i polemista. Jakub Wujek usiłował od samego początku stworzyć kolegium poznańskie jako ośrodek katolickiej kultury umysłowej, pod znakiem kontrreformacji. Stał się on nie tylko głównym organizatorem uczelni, ale także ułożył i opracował program nauki zabiegając o naukę języka hebrajskiego i kurs filozofii. Rektorat ks. Jakuba Wujka trwał do 1578 roku (został powołany na rektora do Wilna). Miejsce jego zajęli kolejno: Jan Konar, Stanisław Grodzicki i Mateusz Bombo – autorzy głośni w ówczesnej nauce i literaturze polskiej³³⁸.

³³² Ibidem, s. 119.

³³³ D. Żołędź-Strzelczyk, *Akademia Lubrańskiego* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 54-55.

³³⁴ W. Łęcki, P. Maluśkiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy*, Poznań 1998, s.13.

³³⁵ D. Żołędź-Strzelczyk, *Jezuickie szkolnictwo* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 470-472.

³³⁶ K. Kantak, *Ignacy Warmiński (ciąg dalszy)*, „Kronika Miasta Poznania”, rocznik X, Poznań 1932, s. 70.

³³⁷ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Poznań 1989, s. 11.

³³⁸ Z. Grot, *Czterysta lat walki o Uniwersytet w Poznaniu...*, s. 18.

Fot. 2. Poznańska Fara i Kolegium Jezuickie

Źródło: http://poznan.wikia.com/wiki/Plik:Pozna%C5%84_Fara_i_Kolegium_Jezuickie.jpg (18.11.2010)

Szkoła reprezentowała wysoki poziom naukowy. W 1611 roku jezuci otrzymali od króla Zygmunta III Wazy przywilej podnoszący ją do rangi uczelni akademickiej. Sprzeciw Akademii Krakowskiej spowodował jednak, że papież Paweł V nie zgodził się na otwarcie nowego uniwersytetu. W latach 1678-1685, na mocy przywileju Jana III Sobieskiego, kolegium miało prawo nadawania stopni naukowych z zakresu filozofii i teologii. Jezuci posiadali bogatą bibliotekę, od 1677 roku mieli własną drukarnię (znanych jest 630 tytułów powstałych w tej oficynie), prowadzili teatr szkolny. Likwidacja zakonu jezuitów w 1773 roku nie przerwała działalności szkoły, gdyż do 1870 roku istniała ona jako Akademia Wielkopolska, potem (do 1793 roku) – jako Poznańska Szkoła Wydziałowa³³⁹.

Z Wielkopolską związany był Jan Amos Komeński, nazywany przez historyków „ojcem pedagogiki nowożytnej”³⁴⁰. Był Czechem pochodzącym z Moraw, który po klęsce Czech pod Białą Górą w 1620 roku, musiał udać się wraz ze swymi współwyznawcami na wygananie. W 1628 roku przybył przez Śląsk do Polski³⁴¹, gdzie wraz z większą grupą Braci Czeskich osiedlił się w pogranicznym Lesznie³⁴², w dobrach opiekuna Braci Czeskich Rafała

³³⁹ W. Łęcki, P. Maluśkiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy...*, s. 129-130.

³⁴⁰ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 345.

³⁴¹ Zob. Ł. Kurdybacha, *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa 1957.

³⁴² Zob. K. Szymańska, F. Hybl, *Jan Amos Komeński a Polska*, Leszno 2009; A. Konior (red.), *Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. rocznicę przybycia do Leszna (1628-2008): materiały wydane z okazji 380. rocznicy przybycia braci czeskich do Leszna i 10-lecia powstania Państwowej Szkoły Zawodowej w Lesznie*, Leszno 2009.

Leszczyńskiego. Tam przebywał z przerwami do 1656 roku³⁴³. To właśnie w Lesznie, powstało w latach 1628-1632 najobszerniejsze dzieło pedagogiczne Jana Amosa Komeńskiego – *Wielka dydaktyka*³⁴⁴. Osiedlenie się w Lesznie wpłynęło ożywczo na jego pracę pedagogiczną, 12 lat pierwszego pobytu w tym mieście to okres najbogatszy w jego twórczości, w nim bowiem opracował swe najważniejsze dzieła pedagogiczne³⁴⁵.

Dzieła i poglądy Jana Amosa Komeńskiego tworzą swoistego rodzaju wizytówkę najistotniejszych tendencji, dążeń i idei jego epoki³⁴⁶. Myśl pedagogiczna Jana Amosa Komeńskiego, wychodząc z przesłanek praktycznych i narodowych czeskich, rozwijała się w kierunku uniwersalistycznym, wszechwiedzy, pansofii, stanowiącej program reorganizacji świata i podstawę systemu szkolnego, zgodnie z którym należy nauczać „wszystkich, wszystkiego i o wszystkim”. Wychodził on z założenia, że ostatecznym celem człowieka jest zjednoczenie z Bogiem. Człowieka wienien stać się odbiciem i przyjacielem samego stwórcy. Podstawą nauczania powinna być nie tylko literatura klasyczna, ale przede wszystkim Biblia, gdyż ona jest dla chrześcijańskiej szkoły „alfą i omegą”³⁴⁷. Rozwijał koncepcje wychowania „pansofijskiego” (gr. *pan* - wszystko oraz *sophia* – mądrość; wiedza). Zadaniem kształcenia jest przekazywać „obraz całości ludzkiego poznania” i ma być równocześnie kluczem, który ułatwia skuteczne zdobywanie wiedzy. Za podstawowe narzędzie zdobywania „wszechwiedzy” uważał Jan Amos Komeński książkę, która miała być kalejdoskopem świata³⁴⁸. Podręczniki, wedle jego uznania, winny zapewniać uczniom wiedzę o Bogu, naturze i sztukach, to jest o rzeczach stworzonych przez człowieka³⁴⁹. Sam opracował sześć podręczników dla 6-letniej szkoły początkowej, które nazwał zagonami sześciu rodzajów kwiatów. Podręczniki te nie zachowały się do naszych czasów z łacińskiej szkoły. Najślawniejszy z nich to *Drzwi języków otworzone*³⁵⁰ (*Janua linguarum reserata* – 1631; wydanie polskie ukazało się w 1633 roku)³⁵¹.

Zgodnie z tradycją humanistyczną i chrześcijańską, Jan Amos Komeński prezentował całościowy obraz wychowania, w którym wszystkie wymiary zajmują właściwe sobie

³⁴³ S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 175.

³⁴⁴ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 339-358.

³⁴⁵ S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku...*, s. 299.

³⁴⁶ S. Wołoszyn, *Wychowanie i kultura umysłowa w epoce renesansu* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 112.

³⁴⁷ Zob. T. Bieńkowski, *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Pułtusk 2000; B. Suchodolski, *Komeński*, Warszawa 1979.

³⁴⁸ S. Wołoszyn, *Wychowanie i kultura umysłowa w epoce renesansu...*, s. 113.

³⁴⁹ W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1998, s. 34.

³⁵⁰ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965, s. 359-360.

³⁵¹ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 346.

miejsce: wychowanie religijne, wychowanie moralne, wychowanie intelektualne (wyszkolenie, cnota, pobożność), aby człowiek mógł spełniać swoją misję w sposób jak najdoskonalszy, w pełni realizując swoje relacje z Bogiem, społeczeństwem, naturą³⁵². W toku nauki człowieka, przedmiotem poznania powinien być Bóg, świat oraz człowiek³⁵³. W trakcie nauki młodzież miała być otoczona specjalną opieką. Uczeń winien mieć własny podręcznik, być partnerem, a nawet pomocnikiem nauczyciela. Ważniejsze jest czynne wychowanie moralne niż słowne nauczanie zasad moralnych, czyli czterech cnót kardynalnych: mądrości, męstwa, umiarkowania i sprawiedliwości. Ukoronowaniem i sercem całej pedagogiki winno być wychowanie religijne³⁵⁴. Tak jak w przypadku wychowania umysłowego i moralnego, wychowanie to należy rozpoczynać od najwcześniejszych lat życia. Ponadto postulował powszechność i jednolitość nauczania³⁵⁵. W *Wielkiej dydaktyce* stwierdzał, że natura przeznaczyła pierwsze 24 lata życia człowieka na naukę. Wypracował więc koncepcję jednolitego systemu szkolnego, dzieląc go na cztery stopnie, gdzie każdy z nich obejmował okres 6 lat³⁵⁶. Dzięki temu powstała po raz pierwszy w dziejach wychowania teoria systemu szkolnego, polegająca na tym, że każdemu sześciolicznemu etapowi życia ucznia odpowiadała adekwatna szkoła. Pomiedzy czterema typami szkół (szkoła macierzysta; szkoła elementarna; szkoła średnia; szkoła wyższa)³⁵⁷ miała istnieć ścisła współzależność. Szkoły niższe miały przygotowywać kandydatów do szkół wyższych, a wszystkie powinny stanowić jednolitą hierarchię szkolną³⁵⁸. W swym wielkim dziele rozszerzył horyzonty myślowe polskich pedagogów, skłaniając ich do głębszych rozważań psychologicznych³⁵⁹. Wiele uwagi poświęcał kształceniu nauczycieli, którzy powinni być dobrze przygotowani do pracy w szkole, zarówno pod kątem praktycznym jak i teoretycznym³⁶⁰. Co ważne, w dziele *Pampaedia*, co oznacza „wszechoświecenie”, a w czasach dzisiejszych „edukację ustawiczną”, zwraca uwagę na jednolity i powszechny ustrój edukacji „przez całe życie”³⁶¹. Reasumując, należy wymienić, podążając za Stefanem Wołoszynem, iż można wyodrębnić sześć najważniejszych kwestii w poglądach pedagogicznych Jana Amosa Komeńskiego, które

³⁵² A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 112.

³⁵³ S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 178.

³⁵⁴ Zob. K. Nowak-Kluczyński, *Wychowanie religijne*, „Wychowawca. Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich”, nr 4, Kraków 2002, s. 20-21.

³⁵⁵ D. Żołędź-Strzelczyk, *Szkolnictwo dla dziewcząt w Poznaniu do czasu pierwszej wojny światowej* (w:) D. Żołędź-Strzelczyk, J. Gulczyńska (red.), *180 lat Szkoły im. Dąbrowskiej w Poznaniu (1830-2010)*, Poznań 2010, s. 18.

³⁵⁶ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 97.

³⁵⁷ A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej...*, s. 114-115.

³⁵⁸ S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej...*, s. 181.

³⁵⁹ W. Bobrowska-Nowak, *Początki polskiej psychologii...*, s. 16.

³⁶⁰ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki...*, s. 51.

³⁶¹ S. Wołoszyn, *Wyszkolenie i kultura umysłowa w epoce renesansu...*, s. 113.

zadecydowały o jego wielkiej roli w dziejach wychowania, mianowicie: po pierwsze, wierzył w moc wychowania i wykształcenia, po drugie, domagał się powszechnego nauczania i wychowania, po trzecie, opracował system jednolitego szkolnictwa dla całej ludności, po czwarte, opracował nowy program kształcenia i nowy układ materiału programowego, po piąte, stworzył i uzasadniał podstawy organizacji pracy szkolnej w klasie systemem lekcyjnym, po szóste, dokonał dokładnej analizy procesu nauczania i sformułował nowe podstawowe zasady nauczania³⁶².

Warto zauważyć, iż Jan Amos Komeński pracował na reformą leszczyńskiego gimnazjum, przełamując wiodącą rolę łaciny na rzecz języków nowożytnych i nauk przyrodniczych. Wprowadził liberalniejsze traktowanie młodzieży, zmniejszał ilość lekcji, wprowadził dłuższe przerwy, układ godzin, teoretyczne i praktyczne ćwiczenia. Postęp szkoły upatrywał w *nie bezmyślnym zapamiętywaniu materiału ale w podnoszeniu wiedzy umysłowej, pobożności i moralności ucznia*. Reforma ta zwróciła uwagę zagranicą. Jan Amos Komeński został zaproszony do zreformowania szkół w Szwecji i Anglii³⁶³.

Zdaniem Stanisława Litaka, koncepcja pedagogiczna Jana Amosa Komeńskiego odznaczała się dużą zawartością i nowoczesnością. Została zawarta w niej myśl, która stała się podwaliną dla organizacji szkolnictwa nowożytnego. W historii pedagogiki zajmuje miejsce czołowe ze względu na oryginalny wkład myśli pedagogicznej oraz w zakresie poszukiwania metodologicznych i propozycji dotyczących organizacji szkolnictwa³⁶⁴. Jego system pedagogiczny stanowił podstawę organizacji szkolnictwa i wychowania zgodnie z potrzebami nowego, kapitalistycznego ustroju oraz przewyższania organizacyjnych i dydaktycznych założeń szkoły scholastycznej³⁶⁵.

2.2 Rozwój myśli pedagogicznej w Wielkopolsce w okresie niewoli narodowej

Polska myśl pedagogiczna i filozofia wychowania znacząco rozwijała się w XIX stuleciu w Poznańskim lub tam znajdowała inspiracje i poparcie. Odnosi się to zwłaszcza do filozofii Bronisława Ferdynanda Trentowskiego³⁶⁶ (1808-1875), autora wielkiego i na gruncie polskim pionierskiego dzieła *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako*

³⁶² S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 150-158.

³⁶³ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975...*, s. 347.

³⁶⁴ Zob., np. B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku*, Siedlce 2012; B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a kultura epoki baroku*, Siedlce 2007; L. Leja (red.), *Jan Amos Komeński a problemy współczesnej pedagogiki*, Poznań 1974.

³⁶⁵ F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej...*, s. 43.

³⁶⁶ Zob. J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 1998, nr 4, s. 111-112.

umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży, wydane w dwóch tomach, w roku 1842, w Poznaniu. Odnosi się też do innych myślicieli³⁶⁷. Z tradycjami pedagogicznymi w Wielkopolsce łączą się także inne znamienite postaci i późniejsza ich działalność - August Cieszkowski³⁶⁸ czy Karol Libelt³⁶⁹. Autor wydanego w 2010 roku *Spacerownika Poznańskiego* postać Karola Libelta³⁷⁰ zaliczył, obok takich postaci jak Marceli Motty³⁷¹, Józef Struś³⁷², Bolesław Krysiwicz³⁷³, Paul Von Hindenburg³⁷⁴, Karol Marcinkowski³⁷⁵, Edward Raczyński³⁷⁶, Feliks Nowowiejski³⁷⁷, Cyryl Ratajski³⁷⁸, Seweryn Mielżyński³⁷⁹, gen. Tadeusz Kutrzeba³⁸⁰, do słynnych poznaniaków³⁸¹.

³⁶⁷ W. Pomykała (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Warszawa 2003, s. 245.

³⁶⁸ Zob. J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978.

³⁶⁹ Zob. J. Hellwig, S. Michalski, *Poglądy pedagogiczne Karola Libelta*, Warszawa 1974.

³⁷⁰ Karol Libelt (1807-1875) syn poznańskiego szewca, znakomity filozof. W swych poglądach był zwolennikiem twierdzenia, iż to nie rozum jest najwyższym szczeblem rozwoju ponieważ nadaje się on bardziej do krytyki i nie posiada pierwiastków twórczych. Patriota, zwolennik idei mesjanizmu uważany za twórcę filozofii narodowej. W swych filozoficznych poglądach nawiązywał do idei zawartych w dziełach Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego czy Zygmunta Krasińskiego. W 1946 roku zostaje skazany na karę śmierci za działalność patriotyczną i głoszenie poglądów patriotycznych. Kara została zamieniona na 20 lat więzienia. Libelt zostaje zwolniony na skutek wybuchu rewolucji w Berlinie.

³⁷¹ Marceli Motty (1818-1898), ceniony poznański kronikarz, autor słynnych „Przechadzek po mieście” ukazujących się w formie opowieści, w odcinkach w „Dzienniki Poznańskim” w latach 1888-1891, które później doczekały się wersji książkowej. Nauczyciel w Gimnazjum św. Marii Magdaleny. W 1846 roku został zwolniony z posady wraz z Hipolitem Cegielskim za odmowę przeszukania mieszkań swoich uczniów. Motty, w charakterystycznym dla siebie stylu opisywał Poznań, jego mieszkańców, utrwalał momenty przełomowe w dziejach XIX-wiecznego Poznania, historię i działalność różnych instytucji, a także tzw. uliczne życie.

³⁷² Józef Struś (1510-1568) to wybitny lekarz epoki renesansu, jedyny polski specjalista tamtych czasów wymieniany w podręcznikach historii medycyny na całym świecie. Wykładał na uczelni w Padwie i Krakowie, a swe dzieła wydawał w Wenecji i Bazylei. Jego najslawniejszym dziełem była „Nauka o tętnie” z 1555 roku. W poznańskiej katedrze mieściła się kiedyś tablica poświęcona Strusiowi, na której wyryto następujące słowa: „Józef Struś, Poznańczyk, doktor filozofii i medycyny, tłumacz na język łaciński dzieł greckich. Niegdyś profesor sztuki lekarskiej w Padwie, na żołądź weneckim. Odnowiciel nauki o pulsie, zapomniany przez tyle wieków, potem lekarz najjaśniejszego pana, Zygmunta Augusta, króla polskiego. Zmarł w roku Pańskim 1568, licząc lat 58”.

³⁷³ Bolesław Krysiwicz (1862-1932) to „lekarz ubogich, skromnych, o ujmującej powierzchowności, który wrósł w życie prostych ludzi, jak najbliższy przyjaciel. Poświęcał swe zdrowie i siły służbie ludzi. Robił to bez przymusu, serdecznie, jak ojciec” tak pisano o nim w gazetach w latach 50. Współzałożyciel i naczelnny lekarz nowego szpitala dziecięcego, mieszczącego się przy ówczesnej ulicy św. Piotra. Działał również w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”, które w czasie zaborów propagowało nie tylko ćwiczenia fizyczne, ale również polskość.

³⁷⁴ Paul Von Hindenburg (1847-1934) poznański polityk.

³⁷⁵ Karol Marcinkowski (1800-1846) – „Doktor Marcin”, jak nazywali go poznaniacy. Inicjator powstania spółki Bazar Poznański i Towarzystwa Pomocy Naukowej. Celem jego działań było połączenie w całość wszystkich istniejących już w Wielkopolsce organizacji patriotycznych (np. Kasyno Gostyńskie) i podporządkować je poznańskiej centrali. Był twórcą Towarzystwa ku Wspieraniu Ubogich i Biednych w Poznaniu. Pochowany został w kościele na Wzgórzu św. Wojciecha.

³⁷⁶ Edward Raczyński (1786-1845) to postać, z którą łączy się powstanie Biblioteki Raczyńskich. To właśnie hrabia Edward Raczyński, z własnych nakładów finansowych, wybudował bibliotekę przy ówczesnych placu Wilhelmowskim (obecnie Plac Wolności). Ubezpieczył ją oraz wyposażył w potężny rodowy księgozbiór. Biblioteka została otwarta w 1829 roku. Jego śmierć owiana została tajemnicą, przyjmuje się powszechnie, iż popełnił samobójstwo na jeziorze w Zaniemyślu, z powodów oskarżeń o przywłaszczenie zgromadzonych przez naród środków na budowę Złotej Kaplicy.

³⁷⁷ Feliks Nowowiejski (1877-1946) – kompozytor, autor melodii „Roty” stworzonej do wiersza Marii Konopnickiej mimo iż zarzuczano mu, że melodię otrzymał od córki Marii Konopnickiej. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, to właśnie „Rota” była kandydatką na hymn narodowy, często śpiewana w stanie

Od 1815 roku Poznań był stolicą Wielkiego Księstwa Poznańskiego, a w latach 1838-1850 stał się jednym z najważniejszych ośrodków polskiej kultury i nauki. Taki stan rzeczy zawdzięczano względnej wolności, w pewnych okresach nawet większej niż w innych zaborach, ofiarności społecznej na cele kultury narodowej, a także dobrej organizacji życia kulturalnego i oświatowego³⁸².

Tradycje pedagogiczne Wielkopolski wyrosły na podłożu ideologii „pracy organicznej” nierozzerwalnie łącząc się z dążeniem do wyzwolenia narodu poprzez wzbogacenie jego potencjału gospodarczego i kulturalnego. Należy wspomnieć tutaj ideę początkowego nauczania propagowaną przez Ewarysta Estkowskiego, koncepcję ochroniek wiejskich Augusta Cieszkowskiego oraz projekt ogólnonarodowej szkoły realnej Karola Libelta³⁸³.

Doniosłą rolę w staraniach o rozwój oświaty w Poznaniu odegrał bez wątpienia Augustyn Cieszkowski³⁸⁴. Był filozofem, pedagogiem oraz działaczem społeczno-politycznym, żyjącym w latach 1814 (12.IX) - 1894 (12 III). Pochodził z zamożnej rodziny szlacheckiej³⁸⁵. Do szkoły średniej uczęszczał w Warszawie i Krakowie. W okresie 1838-1840 odbył liczne podróże po ówczesnej Europie, gościł we Francji, Anglii, Włoszech. W Paryżu zaprzyjaźnił się z Cyprianem Kamilem Norwidem, a w Mediolanie z Z. Krasińskim³⁸⁶.

wojennym ze zmienionymi słowami. Od 7 lutego 2008 roku, w jego domu – „Wilii wśród róż” na Sołaczu działa Salon Muzyczny i Muzealny. Historycy niezbyt ufnie podchodzą do twórczości Nowowiejskiego twierdząc, iż jego utwory nie były oryginalne. Jednakże w Poznaniu cieszą się dużą popularnością, zwłaszcza w wykonaniu chóru pod dyktando Stefana Stuligrosza.

³⁷⁸ Cyryl Ratajski (1875-1942) nazywany „ojcem miasta”, gdyż to za jego prezydentury Poznań powiększył się o nowe dzielnice, stając się drugim po Warszawie, pod względem objętości, miastem w kraju. Z miejskiej kasy ufundował istniejące po dziś dzień pomniki Fryderyka Chopina i Juliusza Słowackiego. Najbardziej pamiętany jako główny organizator Powszechnej Wystawy Krajowej, która przyniosła Poznaniowi pozycję lidera wśród miast targowych.

³⁷⁹ Seweryn Mielżyński (1805-1872) – malarz, kolekcjoner dzieł sztuki, był jednym z najaktywniejszych polskich działaczy w okresie zaborów. W swoim pałacu w Miłosławiu gościł artystów, zapewnił schronienie działaczom i narodowym powstańcom. To on podarował budynek na siedzibę Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, przekazał eksponaty muzealne i bibliotekę. Jest także założycielem Towarzystwa Oświaty Ludowej i pomagał zakładać spółkę Bazar Poznański. Brał czynny udział w powstaniu listopadowym.

³⁸⁰ Tadeusz Kutrzeba (1886-1947) – od 19 marca 1939 roku generał dywizji. Objął dowództwo przyszłej Armii „Poznań” z zadaniem oborny Wielkopolski przez Niemcami. Ponadto pisywał artykuły, które ukazywały się w czasopiśmie „Bellona”. Dotyczył historii wojska, wojny polsko-rosyjskiej. Był recenzentem studiów wojskowo-historycznych i pamiątek z lat I wojny światowej. W „Bellonie” propagował działania wojskowe polegające na obronie ruchowej i zwrotach zaczepnych. To właśnie dwa z takich manewrów taktycznych zastosował w bitwie nad Bzurą.

³⁸¹ Zob. J. Y. Łuczak, *Spacerownik poznański*, Poznań 2010.

³⁸² T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne...*, s. 26.

³⁸³ G. Ratajczyk, *Rozwój studiów i nauk pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939* (maszynopis).

³⁸⁴ Zob. Z. Grot, *Starania Cieszkowskiego o polski uniwersytet w Poznaniu (1851-1855)*, Poznań 1959.

³⁸⁵ K. Szelańska, *Cieszkowski August* (w:) M. Rosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 85.

³⁸⁶ A. A. Zych, *Cieszkowski August* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 531.

Studia podjął w Krakowie, Berlinie w atmosferze heglizmu. Doktorat z filozofii uzyskał w Heidelbergu. Interesował się filozofią, ekonomią, parlamentaryzmem, organizacją nauki i badań naukowych oraz systemami edukacyjnymi. W 1841 roku brał udział w powołaniu „Biblioteki Warszawskiej”. Był współtwórcą oraz trzykrotnym prezesem (1857-1858, 1861-1868, 1885-1894) Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Pełnił obowiązki posła do parlamentu pruskiego (1848-1855) i występował z licznymi mowami, m.in. w sprawie powołania w Poznaniu uniwersytetu, a także problematyki szkolnictwa polskiego w zaborze pruskim³⁸⁷.

Fot. 3. August Cieszkowski w okresie działalności poselskiej w sejmie pruskim (po 1848 roku)

Źródło: J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978, s. 32.

August Cieszkowski działał aktywnie w Kole Polskim, od 1860 roku był jego przewodniczącym. Należał do inicjatorów założenia Ligi Polskiej (1848). Był członkiem

³⁸⁷ J. Hellwig, *Cieszkowski August* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 40.

zagranicznym AU w Krakowie (1873). Uniwersytet Krakowski oferował mu w 1851 roku profesurę, której nie przyjął. Otrzymał tytuł doktora *honoris causa* Uniwersytetu Jagiellońskiego³⁸⁸. Co ważne, w 1870 roku utworzył w Żabikowie koło Poznania Wyższą Szkołę Rolniczą. Uczestniczył w obradach Soboru Watykańskiego I, w latach 1869-1870. Gromadził również zbiory muzealne i biblioteczne – tzw. Biblioteka Wierzbicka³⁸⁹.

W sprawie powołania uniwersytetu w Poznaniu August Cieszkowski kilkakrotnie, nie zrażony niepowodzeniami, składał wnioski w sejmie pruskim. Polemizował z odrzucanymi raportami. Po raz pierwszy do dyskusji sejmowej doszło 5 kwietnia 1854 roku, po czwartym wniosku złożonym przez Augusta Cieszkowskiego. Ta próba również okazała się niepowodzeniem. W roku 1855 po raz kolejny August Cieszkowski przedstawił swój wniosek uniwersytecki. Przychylnie ustosunkowała się do niego komisja, lecz nie zdążyła uchwalić izba poselska, w wyniku czego kolejna próba zakończyła się fiaskiem. Była to ostatnia próba, gdyż w następnych wyborach August Cieszkowski mandatu nie zdobył, a reprezentacja polska, w ilości pięciu posłów, była zbyt słaba by podjąć konkretne działania³⁹⁰. Na niepowodzenie akcji Augusta Cieszkowskiegołożyło się kilka przyczyn: z jednej strony negatywne stanowisko rządu pruskiego i popierających go w sejmie konserwatystów, posiadających wówczas przewagę, wedle uznania których uniwersytet polski w Poznaniu stanowił szczególne zagrożenie dla powstania bastionu polskości, z drugiej strony niedocenianie i po polskiej stronie znaczenia uniwersytetu³⁹¹. Jako wizjoner, patrzący dalej w przeszłość niż reszta ówczesnych polityków, August Cieszkowski pozostawał w swych staraniach na ogół osamotniony. Warto pamiętać, iż w roku 1858 ponownie został posłem natomiast dnia 14 maja 1861 po raz kolejny upomniął się o utworzenie uniwersytetu³⁹². Wiek XIX mimo zabiegów posłów szlacheckich na sejmach krajowych, a później usilnych starań Augusta Cieszkowskiego, nie ziścił idei o polskim uniwersytecie w Poznaniu³⁹³. Władze zaborcze obawiały się polskiego ośrodka akademickiego, który *mógłby się stać ogniskiem knowań przeciwko władzy pruskiej*³⁹⁴.

³⁸⁸ A. A. Zych, *Cieszkowski August...*, s. 531.

³⁸⁹ J. Hellwig, *Cieszkowski August...*, s. 40.

³⁹⁰ Z. Grot, *Dzieje Poznańskiej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego 1919-1969...*, s. 12.

³⁹¹ Z. Grot, *Cztery lata walki o Uniwersytet w Poznaniu* (w:) Z. Grot (red.), *50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1971, s. 34-35.

³⁹² Ibidem, s. 35.

³⁹³ Zob. A. Pihan-Kijasowa, *August Cieszkowski i jego niezrealizowany projekt powołania w Poznaniu polskiego uniwersytetu* (w:) D. Żołędz-Strzelczyk, R. Witkowski (red.), *Wokół jezuickiej fundacji uniwersytetu z 1611 roku*, Poznań 2011, s. 275-286.

³⁹⁴ J. Hellwig, *August Cieszkowski (1814-1894) – mecenas nauk i edukacji rolniczej* (w:) J. Broda, J. Hellwig, *August Cieszkowski na tle współczesnych mu przemian w rolnictwie. Rozprawy naukowe*, Poznań 1984, s. 31.

Ustępujący rektor prof. dr Jan Sajdak, w przemówieniu przedstawiającym życie i pracę Uniwersytetu Poznańskiego w roku akademickim 1931/1932 wspominając o śmierci Augusta Cieszkowskiego mówił: *Dnia 23 maja r.b. zmarł w Wierzenicy ś.p. August hr. Cieszkowski, honorowy Doktor Wydziału rolniczo-leśnego naszego Uniwersytetu. Życie całe poświęcił zbożnej pracy i nauce, encyklopedją swojej wielkiej wiedzy wprawiał w podziw wszystkich, przyjaciół wiązał ze sobą czystością myśli, obojętnych pociągał ku górze dobrocią serca i prawością charakteru, biednym służył zawsze pomocą, a spadkobiercą będąc wielkiego imienia, związanego w przeszłości z dziejami walk o założenie Uniwersytetu, był od chwili powstania naszej Szkoły życzliwym jej przyjacielem i hojnym Dobroczyńcą*³⁹⁵. *Pamięć o swym wielkim Dobrodzieju przekaże Uniwersytet Poznański wdzięcznie przyszłym pokoleniom*³⁹⁶.

August Cieszkowski był przedstawicielem „pracy organicznej”. Opierając się na własnych zasobach finansowych rozwijał ożywioną działalność naukową, społeczną, a także polityczną. Przywiązywał dużą wagę do wykształcenia³⁹⁷. W swoich dobrach wykorzystywał nowoczesną wiedzę rolniczą, wprowadzając nowe metody uprawy ziemi, doskonalsze narzędzia i maszyny, nowe odmiany roślin, stymulując wydajność pracy i poprawiając warunki socjalne. Zwracał szczególną uwagę na świadome oddziaływanie wychowawcze na społeczeństwo. Jego pedagogiczna myśl obejmuje takie zagadnienia jak, np. problemy wychowania przedszkolnego, edukacji elementarnej, wykształcenia ogólnego i zawodowego, edukacji permanentnej, a także kwestie kształcenia i kształtowania osobowości nauczyciela³⁹⁸. Jego największym dziełem filozoficznym jest czterotomowa publikacja *Ojciec nasz*, wydana w latach 1848-1906 oraz w wersji rozszerzonej, w latach 1922-1923³⁹⁹.

Praca naukowo-badawcza Augusta Cieszkowskiego związana była z walką narodu polskiego o duchowe i polityczne wyzwolenie⁴⁰⁰. Dążył on do integracji celów wychowawczych szkoły, środowiska i narodu. Postulował wszechstronne wychowanie, od

³⁹⁵ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32 za Rektoratu Prof. Dr. Jana Sajdaka i otwarcie roku szkolnego 1932/33 przez nowego rektora prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego w dniu 23 października 1932 roku, s. 10.

³⁹⁶ Przemówienie Rektora Uniwersytetu Poznańskiego Prof. Dra Jana Sajdaka wygłoszone na pogrzebie Doktora honoris causa Uniwersytetu Poznańskiego Augusta hrabiego Cieszkowskiego w Wierzenicy dnia 25 maja 1932 roku.

³⁹⁷ E. Kośmicki, *O aktualności niektórych koncepcji społecznych Augusta Cieszkowskiego*, „Kronika Wielkopolski”, nr 3, Poznań 1997, s. 42.

³⁹⁸ Zob. J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978.

³⁹⁹ W. Łęcki (red.), *Wielkopolska nasza kraina. Rzec o wybitnych ludziach, kulturze ludowej i turystyce Wielkopolski...*, s. 15.

⁴⁰⁰ Zob. A. Cieszkowski, *Prolegomena do historiozofii*, Poznań 1838; A. Cieszkowski, *Bóg i paligeneza. Część pierwsza – krytyczna*, Poznań 1842; A. Cieszkowski, *Ojciec nasz*, T. 1-4, Poznań (1848-1906); A. Cieszkowski, *O ochronach wiejskich*. Przedmowa L. Posadzy, Poznań 1922.

najmłodszych lat, w instytucjach zorganizowanych przy pomocy odpowiednio przygotowanej kadry – miał tu na myśli przedszkola. Usiłował określić rolę tradycji w wychowaniu narodowym, uznając, iż spełnia ono rolę stymulatora nowej epoki i jednocześnie powinno się przyczyniać do zmiany sposobu życia ludzi⁴⁰¹. Rozważał zagadnienia socjalne klasy robotniczej w kategoriach etycznych, interesowała go tematyka związana z wychowaniem małego dziecka, edukacją elementarną oraz kształceniem praktyczno-zawodowym. W swych poglądach pedagogicznych August Cieszkowski w rodzinie upatrywał najlepsze środowisko wychowawcze dla małego dziecka. Wedle jego uznania, rodzinom „patologicznym lub bardzo biednym” w procesie wychowania dzieci powinny pomóc ochrony. Wśród metod wychowawczych stosowanych w ochronie, August Cieszkowski wyróżniał szczególnie pracę. Duże znaczenie przywiązywał do rozwoju intelektualnego dzieci⁴⁰². Bardzo mocno podkreślał rolę wychowania fizycznego w prawidłowym rozwoju dzieci. Wskazywał na konieczność wzmacniania organizmu człowieka począwszy od najmłodszych lat. Wykazywał ogromne zaangażowanie w propagowaniu idei ochron, poruszał problem kwalifikacji kadry wychowawczej. Zainteresowanie sprawami małego dziecka w aspekcie socjologicznym, pedagogicznym, psychologicznym i ekonomicznym stawia Augusta Cieszkowskiego w rzędzie prekursorów wychowania przedszkolnego⁴⁰³. Dzieje ludzkości postrzegał poprzez pryzmat trzech epok: epokę uczucia i sztuki (starożytność), epokę myśli i idei (chrześcijaństwo), oraz epokę czynu, która ma połączyć uczucie i myśli. Jednakże nadejście tej trzeciej wiązał August Cieszkowski z warunkiem stworzenia wiedzy i przyszłości – historiozofii⁴⁰⁴.

Jak już wspomniano, celem Wielkopolan był przekształcenie seminarium duchownego w Poznaniu na wydział filozoficzno-teologiczny, ale na drodze ku temu stanęła Wiosna Ludów. Po 1948 roku rozpoczęły się nowe starania w tej sprawie. Działania za sprawą Augusta Cieszkowskiego podejmowało Koło Polskie w Berlinie. Jego wystąpienia na forum parlamentarnym również nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. W 1873 roku ostatecznie odrzucono petycję w sejmie pruskim⁴⁰⁵. Warto nadmienić, iż Berlińskie Towarzystwo Filozoficzne założone przez Augusta Cieszkowskiego było przedmiotem dużego zainteresowania w środowisku poznańskim. W Towarzystwie działał, wcześniej wspomniany

⁴⁰¹ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 20.

⁴⁰² A. Bąkowska, *Wychowanie małego dziecka i edukacja elementarna w świetle poglądów pedagogicznych Augusta Cieszkowskiego*, „Test. Pismo naukowe Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu w Białymstoku”, Białystok 1997, s. 56.

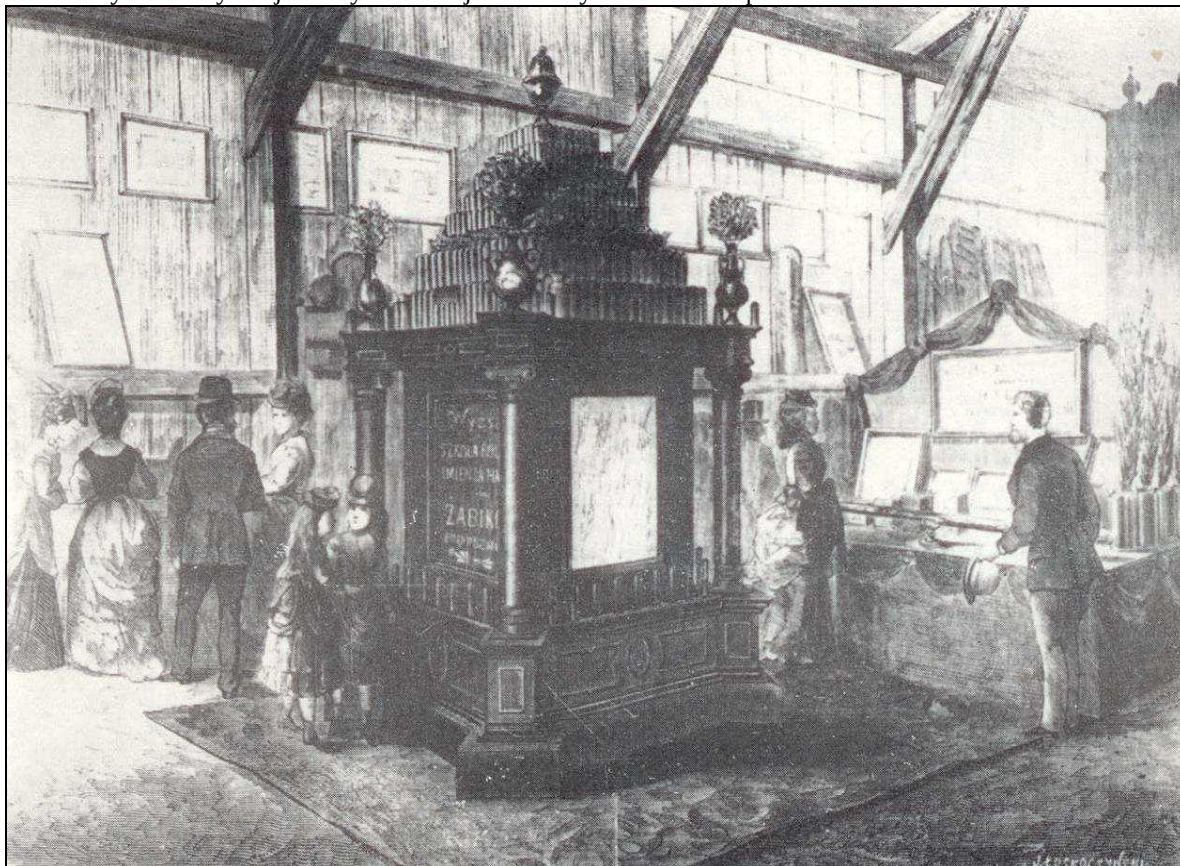
⁴⁰³ Ibidem, s. 57-60.

⁴⁰⁴ A. A. Zych, *Cieszkowski August...*, s. 531.

⁴⁰⁵ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne...*, s. 27.

Karol Libelt. Do ważniejszych działań Berlińskiego Towarzystwa Filozoficznego zalicza się współpracę z Towarzystwem Przyjaciół Nauk w Poznaniu, organizację spotkań naukowych, opiniowaniem i recenzowaniem prac naukowych, organizowanie posiedzeń seminariów naukowych z udziałem zagranicznych uczonych⁴⁰⁶. August Cieszkowski był także organizatorem szkoły rolniczej w pracowni naukowo-badawczych dla potrzeb rolnictwa w Żabikowie – tzw. szkoła żabikowska. W maju 1871 roku powstało na terenie szkoły Towarzystwo Literacko-Rolnicze, które stało się załącznikiem kół naukowych organizowanych w późniejszym okresie w szkołach wyższych. To z funduszu żabikowskiego zakupiono w 1919 roku teren w Poznaniu na Gołęczynie i zbudowano Collegium Cieszkowskich, przeznaczając je na siedzibę Wydziału Rolniczego Uniwersytetu Poznańskiego, załączku Wyższej Szkoły Rolniczej, a w późniejszym czasie Akademii Rolniczej w Poznaniu⁴⁰⁷.

Fot. 4. Wystawa Wyższej Szkoły Rolniczej im. Haliny w Żabikowie pod Poznaniem

Źródło: J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978, s. 145.

⁴⁰⁶ J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego...*, s. 73.

⁴⁰⁷ Ibidem, s. 112-139.

Tradycje szkolnictwa rolniczego o charakterze wyższym sięgają w Wielkopolsce XIX wieku⁴⁰⁸. To właśnie August Cieszkowski, starając się o utworzenie szkoły rolniczej, wydzierżawił bezpłatnie Centralnemu Towarzystwu Gospodarczemu, swój majątek w Żabikowie na siedzibę i częściowe utrzymanie szkoły, której otwarcie nastąpiło w 1870 roku - Szkoła Rolnicza im. Haliny (na cześć Haliny Cieszkowskiej, zmarłej żony Augusta Cieszkowskiego, gorącej propagatorki oświaty rolniczej) w Żabikowie.

Jej głównym celem było propagowanie wykształcenia praktycznego, w przeciwieństwie do innych tego typu ówczesnych szkół. Dyrektorem szkoły został wybitny znawca ekonomiki rolnictwa, dr Jan Au. To jego aktywność przyczyniła się do nadania szkole, w 1873 roku, przez Centralne Towarzystwo Gospodarcze miana „wyższego zakładu naukowego”. Fakt ten wiązano z kształceniem przyszłych właścicieli dużych majątków⁴⁰⁹. Szkoła ta przekształciła się w Wyższą Szkołę Rolniczą, skupiając grono wybitnych profesorów. Studiowała w niej młodzież, że wszystkich trzech zaborów, a program studiów był zbliżony do programów dzisiejszych. Mimo iż charakter szkoły, dzięki taki zabiegom, zbliżał się do wyższej uczelni, to działalność szkoły żabikowskiej trwała jedynie sześć lat. Szkołę zamknięto w 1876 roku. Złożyły się na to, z jednej strony trudności w finansowaniu jej działalności, z drugiej, szykany wynikające z antypolskiej polityki bismarkowskiej. Działalność szkoły w Żabikowie, mimo krótkiego czasu, stała się świadectwem nieustannej walki Wielkopolski o rozwój oświaty i utworzenie wyższej uczelni⁴¹⁰.

Drugą, nie mniej ważną postacią, związaną z dziejami poznańskiej pedagogiki, był Karol Libelt, filozof, etyk, publicysta, urodzony 8 kwietnia 1807 roku w Poznaniu, zmarły 9 czerwca 1875 roku w Brdowie koło Czeszewa. Po ukończeniu miejskiej szkoły elementarnej rozpoczął naukę w Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu (1818-1826), tam też złożył egzamin maturalny. Studiował w Berlinie, gdzie uzyskał tytuł doktora na podstawie pracy „De pantheismo in philosophia” (1830). Studiował filozofię klasyczną, nauki matematyczno przyrodnicze. Brał czynny udział w powstaniu listopadowym, za co został skazany na karę więzienia i inne represje⁴¹¹. Organizator Komitetu Centralnego Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, powstałego w 1832 roku, w Paryżu⁴¹². Do Poznania wrócił w 1840 roku. Należał do Ligii Polskiej, w latach 1838-1841 publikował artykuły w prasie

⁴⁰⁸ W. Łęcki, P. Maluśkiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy*, Poznań 1998, s. 15.

⁴⁰⁹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 11-12.

⁴¹⁰ Z. Grot, *Czteryście lat walki o Uniwersytet w Poznaniu...*, s. 50.

⁴¹¹ S. Adamek, *Libelt Karol Fryderyk* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 117.

⁴¹² W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach...*, s. 1839.

poznańskiej „Przyjacielu Ludu”, „Tygodniku Literackim”, „Dzienniku Domowym”⁴¹³. Prowadził bardzo aktywną działalność naukową, publicystyczną i polityczną. Współpracował z czasopismami warszawskimi i poznańskimi. Od 1841 roku działał w Towarzystwie Naukowej Pomocy. Zajęcia te stanowiły zasłonę dla poczynań konspiracyjnych, których celem było wywołanie powstania na terenie wszystkich trzech zaborów. Aresztowany, został w 1847 roku skazany w Berlinie na 20 lat więzienia. Uwolniła go rewolucja 1848 roku. Wrócił do Poznania i wszedł w skład Komitetu Narodowego. W 1850 roku zamieszkał w Czeszewie koło Gołańczy. Jego związki z Poznaniem nie zostały zerwane. W latach 1868-1975 był prezesem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Nadal wiele pracował naukowo. W swych rozprawach filozoficznych starał się godzić różne idee, zmierzając do stworzenia systemu filozofii narodowej. Zmarł w Brdowie w 1875 roku, pochowany został w Czeszewie⁴¹⁴. Władysław Witwicki, w stulecie śmierci Karola Libelta, pisał, że *przez prawie pół wieku w Polsce kulturę szerzył, chroniąc Poznańskie przed germanizacją, a całą Rzeczpospolitą przed upadkiem ducha*⁴¹⁵.

Był przedstawicielem filozofii narodowej⁴¹⁶. Interesował się oświatą ludu, wskazując na zdrowe zasady edukacji szkolnej i pozaszkolnej. Domagał się równego dostępu do oświaty. Był zdania, iż wykształcenie prowadzi do podnoszenia godności i moralności człowieka, jest czynnikiem narodowego wyzwolenia. W procesie edukacji główną rolę przypisywał szkole, ale dostrzegał także wpływ środowiska lokalnego na proces wychowania. Szczególną rolę w tym procesie miała odgrywać religia, prawo oraz historia ojczyzna. Uważał, iż jednym z obowiązków edukacji jest krzewienie w obywatelach patriotyzmu⁴¹⁷. Wskazywał na potrzebę edukacji praktycznej oraz dokształcania społeczeństwa przez szkoły niedzielne. W wychowaniu doceniał także znaczenie muzyki. Nauczycieli określał mianem kapłanów nauki i umiejętności, on sam był nauczycielem gimnazjalnym i domowym⁴¹⁸. Podkreślał misyjny charakter pracy nauczyciela w kształtowaniu narodu. Rozwijał koncepcję szkoły realnej i ideę wychowania narodowego⁴¹⁹. Oryginalność stanowiska pedagogicznego Karola Libelta polegała na tym, iż był on prawdopodobnie pierwszym myślicielem i pisarzem starającym się pokazać procesy wychowania w związku z czynnikami kształtującymi

⁴¹³ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny...*, s. 102-103.

⁴¹⁴ W. Łęcki, P. Maluśkiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy...*, s. 169.

⁴¹⁵ S. Wołoszyn, *Jak polska myśl pedagogiczna pojmowała i pojmuje ideę demokratyczną?* (w:) S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 154.

⁴¹⁶ W. Sienkiewicz, *Mały słownik historii Polski...*, s. 119.

⁴¹⁷ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997, s. 384-406.

⁴¹⁸ S. Adamek, *Libelt Karol Fryderyk...*, s. 117.

⁴¹⁹ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny...*, s. 103.

człowieka w środowisku przyrodniczym i społecznym⁴²⁰. Do jego najważniejszych prac zalicza się *Pomysły o wychowaniu ludu* („Dziennik Domowy” 1841, nr 12-22) oraz *Estetyka, czyli umnictwo piękne* („Biblioteka Warszawska” 1842, T. 4).

Fot. 5. Karol Libelt – filozof, etyk, publicysta

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (sygnatura 1-H-539)

Zdaniem Stefana Wołoszyna, wszystkie najistotniejsze pisma pedagogiczne Karola Libelta powstawały w dziesięcioleciu 1838-1848, a więc w latach, kiedy z jednej strony był on zaangażowany w niepodległościowe prace konspiracyjne, inspirowane przez Towarzystwo Demokratyczne Polskie, z drugiej zaś – szczerym wyznawcą demokratycznej i ludowej ideologii tego Towarzystwa oraz oddanym sprawie demokratyzacji oświaty wśród ludu propagatorem. W tym to dziesięcioleciu powstały m.in. takie podstawowe rozprawy pedagogiczne Karola Libelta, jak *Pomysły o wychowaniu ludów* (1841), *O odwadze cywilnej* (1843), *O szkole realnej* (1843), *O miłości ojczyzny* (1844), *O posłannictwie dziejowym narodów* (1844) oraz *Nauczyciel pod względem narodowym* (1849). Lata 1846-1848 są, zdaniem Stefana Wołoszyna, mniej zaznaczone dorobkiem piśmienniczym, są to bowiem lata wypełnione więzieniem i perypetiami politycznymi. Ale w tym samym okresie powstały także takie podstawowe dzieła filozoficzne Karola Libelta, jak *O samowładztwie rozumu*

⁴²⁰ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 362.

(1845), jako pierwszy tom *Filozofii i krytyki, Estetyka, czyli umnictwo piękne* (1849), jako drugi tom *Filozofii i krytyki* oraz *System Umnictwa, czyli filozofii umysłowej* (1849-1850), jako tomy trzeci i czwarty *Filozofii i krytyki*⁴²¹.

Pedagogika Karola Libelta wyrasta i przynależy do jego systemu filozoficznego, jest wyrazem jego poglądów oraz postawy społecznej i politycznej. Zarys najogólniejszej i najdonioślejszej pedagogicznej koncepcji Karola Libelta został przedstawiony w rozprawie *Pomysły o wychowaniu ludów* (1841), w której autor ujmuje wychowanie jako doniosłą ogólną sprawę społeczno-narodową oraz sprawę godności moralnej i obywatelskiej każdej jednostki w łonie społeczeństwa i narodu jako całości. Spośród ogólnych podstaw wychowania rozwinął Karol Libelt rozwinął bliżej problem odwagi cywilnej i wychowania patriotycznego – najobszerniej wprowadza w tę problematykę rozprawa *O miłości ojczyzny* (1844)⁴²².

O jego doniosłej roli świadczy fakt, iż w listopadzie 1975 roku, w ramach obchodów 100-lecia śmierci Karola Libelta, Muzeum Narodowe w Poznaniu zorganizowało wystawę „Romantycy i pozytywiści”. Zgromadzono na niej m.in. rękopisy i druki dzieł naukowych Karola Libelta, listy i pamiątki po nim oraz dzieła artystów-malarzy, druki oficyn wydawniczych, wyroby rzemieślnicze, broń i pamiątki z okresu wiosny ludów⁴²³. Ponadto, w Poznaniu w dniach 14 i 15 listopada odbyła się sesja naukowa, z okazji setnej rocznicy śmierci Karola Libelta, zorganizowana z inicjatywy prof. dr Zdzisława Grota z Instytutu Historii UAM oraz Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Efektem sesji było wydanie *Studiów i materiałów do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, które stało się źródłem informacji o Karolu Libelcie⁴²⁴.

⁴²¹ S. Wołoszyn, *Koncepcje pedagogiczne i oświatowe Karola Libelta* (w:) S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 73.

⁴²² Ibidem, s. 74-79.

⁴²³ J. Mańkowski, *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim za okres od lipca do grudnia 1975 roku*, „Kronika Wielkopolski” nr 1/2 (8), Warszawa-Poznań 1976, s. 366.

⁴²⁴ V. Zacek, *Element słowiański w działalności i dorobku Karola Libelta*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 7-34; W. Felczak, *Węgrzy a Słowianie w 1848-1849 r. W związku z działalnością polityczną Karola Libelta*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 35-44; L. Durkovic-Jaksic, *Karol Libelt i Jugosłowianie*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 45-47; G. Schilfert, *Die Berliner Universität in den Studienjahren Karol Libelts*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 49-59; Z. Sprys, *Historiozofia ery romantyzmu w Polsce w świetle poglądów filozoficznych Karola Libelta i Augusta Cieszkowskiego*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 61-83; A. Walicki, *Karol Libelt a kryzys absolutnego idealizmu*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 85-97; S. Wołoszyn, *Koncepcje pedagogiczne i oświatowe Karola Libelta*, „Studia i materiały

Kolejną, wspomnianą już postacią, był Bronisław Trentowski, filozof, etyk wychowania, urodzony w Wielkopolsce⁴²⁵. Po ukończeniu szkół pijarskich, w Łukowie i Warszawie, studiował filozofię i humanistykę na Uniwersytecie Warszawskim i cztery miesiące w Paryżu. Od 1829 roku był nauczycielem w gimnazjum w Szczuczynie, koło Augustowa. Brał udział w powstaniu listopadowym, a po jego upadku wyemigrował do Prus. Studiował filozofię w Królewcu, u Jana Fryderyka Herbarta, w Heidelbergu i od 1832 roku we Fryburgu w Badenii, gdzie doktoryzował się na podstawie rozprawy „Grundlage der uniwersellen Philosophie” (1837) i habilitował się, przedstawiając pracę pt. „De vita hominis aeterna” (1838)⁴²⁶. Był prywatnym docentem uniwersytetu fryburskiego, gdyż zabiegi o profesurę zawiodły na skutek oporu katolickiego duchowieństwa. Mecenat działaczy poznańskich, hr. E. Raczyńskiego i dr K. Marcinkowskiego, zdecydowały, iż Trętowski (tak brzmiało jego prawdziwe nazwisko) postanowił pisać w języku polskim. Pisał dzieła filozoficzne i polityczne, wyrażające zmienne poglądy – od demokratycznych po konserwatywne⁴²⁷. Od 1840 roku przynależał do wolnomularstwa fryburskiego.

System filozoficzny Bronisława Trentowskiego określany jest mianem wielkiego romantycznego systemu uniwersalnej filozofii czynu słowiańskiego, noszącym znamiona mesjanizmu i mistycyzmu. Warunkiem takiego czynu narodowego jest duchowe udoskonalenie się i samodzielność charakteru każdego człowieka. Tak właśnie pojmował Bronisław Trentowski ideał wychowawczy „chowanny” narodowej, tj. wychowania „rzeczywistego człowieka słowiańskiego”, którego jaźń (osobowość), a w terminologii Trentowskiego „osobistość”, charakteryzuje „tęga wola, mocne przedsięwzięcie i dzielny duch; sumienie i charakter”, czyli wola w postępie moralnym sięgająca pierwiastków

do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 99-110; M. Jagielska, *Karol Libelt jako redaktor „Dziennika Polskiego”*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 111-114; R. Kozłowski, *O stosunku Karola Libelta do filozofii Kanta*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 115-118; W. Molik, *W sprawie libeltowskiej definicji inteligencji*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza. Sesja naukowa poświęcona 100-letniej rocznicy śmierci Karola Libelta”, Tom 12, z. 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 119-121.

⁴²⁵ J. M. Śnieciński, *Materiały do ćwiczeń z historii wychowania. Część III*, Warszawa 1995, s. 33.

⁴²⁶ S. Wołoszyn, *Trentowski Bronisław Ferdynand* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 204.

⁴²⁷ Zob. B. Trentowski, *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, Poznań 1842; B. Trentowski, *Stosunek filozofii do cybernetyki, czyli sztuki rządzenia narodem*, Warszawa 1843; B. Trentowski, *Myslini, czyli całokształt logiki narodowej*, Poznań 1844; B. Trentowski, *Przedburza polityczna*, Warszawa 1848; B. Trentowski, *Panteon wiedzy ludzkiej lub pantologia, encyklopedia wszech nauk i umiejętności, propedeutika powszechna i wielki system filozofii*, Warszawa 1873; B. Trentowski, *Bożyca lub teozofia*, T. 1-4 (pisana w latach 1842-1854, dotychczas nie wydana drukiem).

boskości w człowieku. Jest to pedagogika personalistyczna, ukierunkowana jednak ostatecznie nie teocentrycznie, lecz antropocentrycznie⁴²⁸.

Fot.6. Bronisław Trentowski – filozof, etyk wychowania

Źródło: W. Bobrowska-Nowak, *Początki polskiej psychologii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.

Akcentował w wychowaniu samodzielność edukacyjną (autoedukacyjną), autonomię umysłową, moralną i życiową. W ten sposób przeniósł do pedagogiki ducha również konstrukcję swego systemu filozoficznego. Kult indywidualizmu łączył go z filozofią romantyzmu, ale kult ten łączył się także z akcentowaniem potrzeby zdolności do czynu, do narodowego działania. Swą „stosowaną filozofię” wyłożył w dziele *Chowanna, czyli system pedagogiki narodowej jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży*, która ukazała się w Poznaniu, w 1842 roku, w okresie, gdy w Poznańskim nastąpiło chwilowe zelżenie ucisku germanizacyjnego (pierwsze lata rządów Fryderyka Wilhelma IV), natomiast w zaborze rosyjskim trwała tzw. „noc paskiewiczowska”⁴²⁹ i o pedagogice narodowej nie mogło być mowy⁴³⁰. *Chowanę* podzielił na trzy rozdziały. Tytuł ma pochodzić od imienia bogini słowiańskiej (serbskiej) opiekującej się dziećmi i jest echem

⁴²⁸ S. Wołoszyn, *Trentowski Bronisław Ferdynad...*, s. 205.

⁴²⁹ J. Kucharzewski, *Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty*, Warszawa 1914.

⁴³⁰ W. Bobrowska-Nowak, *Początki polskiej psychologii...*, s. 81.

dzieła o wychowaniu Jean Paula *Levana*⁴³¹. Część pierwsza, *Niepiodyka*, poświęcona jest dziecku i sposobom jego wychowania. W dwóch pozostałych częściach, *Dydaktyce* i *Epice*⁴³², zawarł historię szkolnictwa i doktryn pedagogicznych. W *Dydaktyce* zajął się nauczycielem, naukami i sposobami nauczania, a w *Epice* obrazem szkoły i ich historycznego rozwoju⁴³³. W swym dziele podkreślał doniosłe znaczenie pedagogiki, zaliczając do trzech pedagogicznych potęg wychowanie, naukę i oświatę⁴³⁴. Jego system pedagogiki narodowej to nie system wychowania narodu, przygotowania go do spełnienia zadań przeznaczonych mu w ramach ogólnoludzkiego, „uniwersalnego” postępu⁴³⁵. Był zwolennikiem szerzenia oświaty ludowej. Uważał ją za warunek odzyskania niepodległości. Swe pedagogiczne rozważania poświęcił także zadaniom i obowiązkom akademickich profesorów oraz nauczaniu uniwersyteckiemu. W szczególności propagował i wręcz nakazywał wyrabianie tolerancji cudzego zdania i cudzych poglądów⁴³⁶.

Szkolnictwo poznańskie to godne uwagi tradycje oświatowe. Tu powstawały i rozwijały użyteczną działalność towarzystwa oświaty ludowej, tu prowadzono walkę z germanizacją, tu miały miejsce pamiętne strajki dzieci szkolnych w obronie języka ojczystego, tu właśnie działali tej miary społecznicy-pedagodzy, jak Ewaryst Estkowski⁴³⁷, Karol Libelt, August Cieszkowski, Bronisław Trentowski⁴³⁸.

⁴³¹ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 359.

⁴³² Zob. J. M. Śnieciński, *Materiały do ćwiczeń z historii wychowania. Część III...*, s. 25-32.

⁴³³ S. Kot, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne (Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby)*, Warszawa 1996, s. 282.

⁴³⁴ F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej...*, s. 68-69.

⁴³⁵ S. Wołoszyn, *Trentowski Bronisław Ferdynad...*, s. 205.

⁴³⁶ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 360.

⁴³⁷ Zob. J. Hellwig, *W sto pięćdziesiątą rocznicę powstania Towarzystwa Pedagogicznego Polskiego w Poznaniu*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1/2 (1998), Poznań 1998, s. 32-36; S. Kot, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne (Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby)*, Warszawa 1996, s. 291-296; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997, s. 407-442; F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej*, Poznań 1974 s. 69-72.

⁴³⁸ J. Bartkowik, J. Szambelan, *Szkolnictwo poznańskie u progu reformy systemu edukacji narodowej*, „Kronika Wielkopolski” nr 3, Warszawa-Poznań 1987, s. 123.

ROZDZIAŁ II

Poznańska uniwersytecka pedagogika w II Rzeczypospolitej

1. Powstanie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim i jej funkcjonowanie w latach 1919-1926

1.1 Założenie Uniwersytetu Poznańskiego

W pierwszej połowie XIX wieku w Poznaniu, ośrodki nauki polskiej stanowiły przeważnie gimnazja, biblioteki i kasyna tzn. organizacje regionalne o mocnej bazie narodowej i gospodarczej. Starania o uniwersytet (najpoważniejszą instytucję organizacji nauki) dla Poznania, stolicy Wielkiego Księstwa Poznańskiego, były prowadzone ponownie od 1815 roku. Nie dały one pozytywnych rezultatów jednakże inicjatywa zataczała coraz szersze kręgi¹. Król pruski Fryderyk Wilhelm III (1797-1840) orędziem okupacyjnym z dnia 15 maja 1815 roku przyrzekł Wielkiemu Księstwu Poznańskiemu swobodny rozwój narodowy. Obietnica ta była jednak złudna. Negatywne stanowisko króla pruskiego, jak i junkrów pruskich okazało się przy ponownych staraniach o uniwersytet w Poznaniu. Rząd pruski zmierzał do tego, by odzyskane na nowo na kongresie wiedeńskim ziemie polskie złączyć na zawsze z monarchią pruską, a ludność polską zniemczyć. Dlatego też do starań polskich o polski uniwersytet dla Wielkopolski odnosił się negatywnie.

W tym samym roku, w którym wydano orędzie, deputacja poznańska przedłożyła królowi pruskiemu obszerną petycję, zawierającą między innymi prośbę o otwarcie uniwersytetu. Wielkopolanie nie żądali uniwersytetu o pełnych wydziałach, ale przynajmniej tworu w rodzaju wyższej uczelni o kilku podstawowych wydziałach. Celem uniwersytetu miałyby być przygotowywanie młodzieży do obejmowania odpowiednich stanowisk w administracji krajowej. Sprawa ta jednak upadła. Dopiero cztery lata później, przypomniano rządowi powtórna petycję z niespełnionymi prośbami. Rząd pruski odrzucał wszelkie żądania polskie usprawiedliwiając swe decyzje brakiem prawnych i ekonomicznych podstaw. Brak było funduszków, budynków, odpowiednich sił profesorskich, dostatecznej liczby absolwentów szkół średnich. Co ważne, funkcjonowały niemieckie uniwersytety, na których Polacy mogli się kształcić. W ciągu następnych kilku lat nie poczyniono żadnych starań o uniwersytet dla Wielkopolski².

Kwestia założenia uniwersytetu w Poznaniu wyłoniła się ponownie na pierwszym sejmie stanowym Wielkiego Księstwa Poznańskiego, który odbył się w Poznaniu 1827 roku.

¹ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Tom 3, z. 2, Poznań 1957, s. 29-58.

² Ibidem, s. 29-30.

Z wnioskiem, z dnia 30 października 1827 roku, o uniwersytet polski dla Wielkopolski wystąpił poseł Hieronim Zakrzewski z Mszczyczyna domagając się utworzenia w Poznaniu na razie tylko trzech wydziałów: filozoficznego, prawno-administracyjnego i teologicznego³. Rząd pruski zajął negatywne stanowisko do wniosku Hieronima Zakrzewskiego. Jednakże nie chcąc zrazić Polaków natychmiastową odmową, nie odrzucił tej petycji, lecz odroczył do następnej sesji sejmowej. Jednym z powodów wstrzymania się z wydaniem zezwolenia na utworzenie uniwersytetu w Poznaniu była zła kondycja niższego szkolnictwa, które miało być zorganizowane i polepszona jego sytuacja materialna, a dopiero później miano zająć się sprawą utworzenia uniwersytetu⁴.

Na następnym stanowym sejmie, który zebrał się w 1830 roku w Poznaniu, po raz kolejny poruszono sprawę utworzenia uniwersytetu w Poznaniu. Wniosek napisał i podał powtórnie na sejm stanowy Hieronim Zakrzewski. Motywy podane w petycji były te same, jakie uwzględniono w 1827 roku⁵. I ta petycja Hieronima Zakrzewskiego spotkała się z odrzuceniem. Uważano bowiem, że wniosek był jeszcze przedwczesny. Według władz pruskich zachodziła obawa, że dla uniwersytetu zabraknie dostatecznej liczby abiturientów w Księstwie⁶. Obawiano się także tego, iż Uniwersytet w Poznaniu, podobnie jak przed kilkunastu laty Uniwersytet Wileński, stanie się ośrodkiem działań tajnych młodzieżowych organizacji.

Wskutek niepowodzeń w latach 1830-1841 nie pojawiła się żadna próba, zmierzająca do utworzenia uniwersytetu. Nowy król pruski Fryderyk Wilhelm IV, na początku lat pięćdziesiątych, wydał przywilej o organizacji publicznych odczytów, które miały być ściśle powiązane z utworzeniem uniwersytetu. Co ważne, na lata 1834 do 1846 przypada rozkwit kultury w Wielkim Księstwie Poznańskim. Wizytówką tego był ożywiony ruch umysłowy, publicystyczny i literacki, a szczególnie wzrosło czasopiśmiennictwo. Założono również kilka Towarzystw, np. Towarzystwo Pomocy Naukowej, którego twórcą był Karol Marcinkowski.

Wkrótce powstała myśl utworzenia instytucji, która by zastępowała skutecznie uniwersytet. I tak powstały wykłady publiczne, które zorganizowali Karol Libelt i Jędrzej

³ Wniosek posła Hieronima Zakrzewskiego na pierwszy sejm prowincjonalny W. Księstwa Poznańskiego, dotyczący utworzenia uniwersytetu w Poznaniu z dnia 30 października 1827 roku (Archiwum Państwowe w Poznaniu) (w:) Or. WAP Poznań. Akta stanów Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Zakłady Naukowe. Pierwszy sejm z r. 1927 nr 22 (Fach 4a nr 6), s. 108-111.

⁴ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Tom 3, z. 2, Poznań 1957, s. 31.

⁵ Wniosek posła na sejm prowincjonalny Wielkiego Księstwa Poznańskiego Hieronima Zakrzewskiego, dotyczący utworzenia uniwersytetu w Poznaniu, podany na drugi sejm w r. 1830 z dnia 21 stycznia 1830 roku (Archiwum Państwowe w Poznaniu) (w:) Or. WAP Poznań – Akta stanów Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Zakłady Naukowe nr 22, s. 185-186.

⁶ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku...*, s. 31.

Moraczewski. Pałac Działyńskich, gdzie odbywały się prelekcje, od roku 1841 stał się pewnego rodzaju audytorium uniwersyteckim. Śladem Karola Libelta poszedł Jędrzej Moraczewski, znany ówczesny historyk. Jędrzej Moraczewski, podobnie jak Karol Libelt, skupiał liczne grono słuchaczy. Prelegentów naśladowali inni: dr Teofil Matecki wykladał o rozmaitych przedmiotach z fizyki i chemii, Jakub Krauthofer o encyklopedii i metodologii prawa, Ignacy Lipski o agronomii. Prelekcje trwały do roku 1843, kiedy to rząd pruski cofnął wydany uprzednio przywilej i zakazał odbywania dalszych wykładów⁷.

W 1843 roku sprawą uniwersytecką zajął się szczególnie poseł z powiatu odolanowskiego, Wojciech Lipski z Lewkowa. W tymże roku podał ona na szósty sejm prowincjonalny wniosek gruntownie i wszechstronnie umotywowany, domagając się powstania uniwersytetu w Poznaniu. Wojciech Lipski powoływał się na tradycję historyczną (Akademia Lubrańskiego). Według jego planu przyszły uniwersytet miał się składać z pięciu wydziałów. Prócz wydziałów: filozoficznego, prawniczego i teologicznego, podawanych we wnioskach w latach 1827 i 1830, W. Lipski domagał się także powstania wydziałów szkoły medyczno-chirurgicznej i rolniczej⁸. Tym razem wniosek o utworzenie uniwersytetu w Poznaniu nie został odrzucony. Sejm przyjął go 39 głosami przeciw 2 przeciwnym głosom i odesłał go do ostatecznej decyzji króla Fryderyka Wilhelma IV. Jednakże, tak jak przewidywano, wniosek został odrzucony z racji niedostatecznej ilości abiturientów i braku zdolnych profesorów. Decyzja króla została przyjęta przez izbę poselską⁹.

Dwa lata później ponowiono starania o powstanie uniwersytetu na sejmie, który zebrał się w 1845 roku w Poznaniu. Tym razem za powstaniem uczelni opowiedzieli się: Wojciech Lipski¹⁰, Karol Czarnecki¹¹ oraz władze miejskie¹² w osobie nadburmistrza Naumanna, który swą osobą reprezentował postępowy, liberalny kierunek wśród poznańskich Niemców. Wszystkie trzy petycje połączoną w całość. W przeciwieństwie do petycji z lat 1843 oraz 1845 wysunięto tylko żądanie utworzenia dwóch wydziałów: teologicznego i filozoficzno-

⁷ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku...*, s. 33.

⁸ Zob. Relacja Wydziału IV stanów prowincjonalnych Wielkiego Księstwa Poznańskiego, dotycząca wniosku Wojciecha Lipskiego o utworzenie uniwersytetu w Poznaniu z dnia 24 marca 1843 roku (Archiwum Państwowe w Poznaniu) (w:) Or. Poznań. Archiwum Państwowe Akta Stanów Wielkiego Księstwa Poznańskiego nr 22 piąty sejm z r. 1843 s. 191-195.

⁹ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku...*, s. 35.

¹⁰ Zob. Wniosek Wojciecha Lipskiego z powiatu odolanowskiego na siódmy sejm stanowy Wielkiego Księstwa Poznańskiego o uniwersytet w Poznaniu z dnia 9 lutego 1845 roku (Archiwum Państwowe w Poznaniu) (w:) Or. WAP Poznań. Akta stanów Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Zakłady Naukowe nr 22, s. 127-128.

¹¹ Zob. Petycja Karola Czarneckiego o założenie uniwersytetu i szkoły rolniczej w Poznaniu z 1845 roku (Archiwum Państwowe w Poznaniu) (w:) Or. WAP Poznań. Akta stanów W. Ks. Poznańskiego. Zakłady Naukowe nr 22, s. 124-127.

¹² Zob. Petycja władz miejskich, poznańskich o utworzenie uniwersytetu w Poznaniu na szósty sejm prowincjonalny w 1843 roku z dnia 18 lutego 1845 roku (Archiwum Państwowe w Poznaniu) (w:) Or. WAP Poznań. Akta stanów Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Zakłady Naukowe nr 22, s. 119.

kameralistycznego. W tym samym czasie król pruski zgodził się na utworzenie wydziału teologicznego w Poznaniu. Mimo skromnych żądań Wielkopolan plany okazały się bezowocne. Na odprawie sejmowej z dnia 27 grudnia 1845 roku król odmówił utworzenia wydziału propedeutycznego wskazując powody, na które powoływał się na odprawie sejmowej z dnia 30 grudnia 1843 roku. W tym czasie prawie wszystkie prowincje państwa pruskiego z wyjątkiem poznańskiej posiadały własne uniwersytety. Gdy w 1845 roku upadł plan założenia uniwersytetu, arcybiskup Leon Przyłuski powziął zamiar przekształcenia seminarium duchownego w Poznaniu, w wydział filozoficzno-teologiczny, na którym prócz nauk teologicznych miano wykładać i inne przedmioty. I ten projekt nie przyjął się na co wpływ miały wypadki polityczne z roku 1846 i represje wobec Polaków za nieudane powstanie¹³.

Okres starań o polski uniwersytet w Poznaniu na sejmach stanowych w Wielkim Księstwie Poznańskim zakończył się licznymi niepowodzeniami¹⁴. Przyczyniły się do tego wypadki polityczne, powstanie listopadowe w 1830/1831 roku i nieudane powstanie w Wielkopolsce w 1846 roku, powstanie krakowskie w 1846 roku, jak i działalność Edwarda Dembowskiego.

W latach 1845-1851 sprawa założenia uniwersytetu w Poznaniu przycichła. Było to spowodowane między innymi represjami po stłumieniu rewolucji w Wielkopolsce w 1848 roku. W Wielkim Księstwie zniesiono sejm prowincjonalny, a Polacy odtąd uczestniczyli w sejmie pruskim jako posłowie. W celu ujednolicenia działań utworzono 25 lutego 1849 roku Koło Polskie w Berlinie, aby łatwiej było działać we wspólnej, polskiej sprawie. Posłami byli wówczas m.in.: hr. August Cieszkowski, dr Karol Libelt, hr. Maciej Mielżyński, hr. Plater, płk. Andrzej Niegolewski, Gustaw Potworowski, hr. Tytus Działyński, gen. Dezydery Chłapowski, Erazm Stablewski. Jednakże największym uznaniem cieszył się August Cieszkowski¹⁵, którego działalność została przedstawiona w poprzednim rozdziale. Społeczeństwo Wielkopolski, w swych zabiegach, nigdy nie ustawało w sprawie powołania w Poznaniu uniwersytetu¹⁶.

Sprawa powstania uniwersytetu powróciła po zamknięciu szkoły rolniczej w Żabikowie w 1876 roku. Kwestią uniwersytetu w Poznaniu zaczęli zajmować się teraz Niemcy, którzy wysuwali w ówczesnej prasie wiele projektów, dotyczących utworzenia uczelni w Wielkopolsce. Jako pierwsze wysunęło kwestię uniwersytecką miasto Bydgoszcz,

¹³ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku...*, s. 38.

¹⁴ Z. Grot, *Dzieje Poznańskiej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego 1919-1969*, Poznań 1970, s. 11-12.

¹⁵ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku...*, s. 39.

¹⁶ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Warszawa 1960, s. 11.

które po 1870 roku rozpoczęło już starania o uniwersytet. Wówczas z letargu ocknął się Poznań¹⁷. W styczniu 1873 roku, polski poseł na sejm niemiecki Leon Wegner, wniósł do parlamentu niemieckiego wniosek o utworzenie uniwersytetu w Poznaniu. W przeciwieństwie do swoich poprzedników w mowie sejmowej wysunął swój projekt, powołując się na historyczną tradycję bezowocnych starań o poznański uniwersytet. Projektował on utworzenie uniwersytetu z językami wykładowymi polskim i niemieckim. Studentami mogli by zostać zarówno Polacy jak i Niemcy. Dzięki tym śmiałym tezom upadały dawne zarzuty stawiane przez rząd pruski i reakcyjne koła pruskie, jakoby brakło w przyszłym uniwersytecie odpowiedniej ilości młodzieży, zdolnych profesorów i funduszy. Na uposażenie uczelni miały się składać sumy wymienione w poprzednich projektach, wysuwanych na sejmie prowincjonalnym Wielkiego Księstwa i na sejmie pruskim. Po przemowie Leona Wagnera wszczęła się w parlamencie niemieckim dyskusja nad jego wnioskiem, podobnie jak w 1867 roku nad petycją dra Metziga. Zdaniem posłów niemieckich, żądania polskie były bezpodstawne. Nie chciano pozwolić na założenie w Poznaniu uniwersytetu, który zdaniem niemieckich posłów, stałby się ogniskiem agitacji polskiej młodzieży i podkopałby, a nawet zniweczył podstawy niemczyzny w Wielkopolsce. W ostatecznym rozrachunku izba odrzuciła petycję Leona Wagnera kończąc tym samym pasmo niepomyślnych starań Polaków w Wielkopolsce o polski uniwersytet w Poznaniu¹⁸.

Na terenie odbudowanego w 1918 roku państwa polskiego znajdowało się zaledwie kilka szkół wyższych i uniwersytetów. Pracujące bez przerwy dwa uniwersytety znajdowały się w Galicji, na terenie byłego zaboru austriackiego. Uniwersytet Jagielloński w Krakowie posiadał starą tradycję, gdyż działał z małymi przerwami od 1364 roku, z kolei Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie od 1661 roku. Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie założony został w 1578 roku, lecz w wyniku represji po powstaniu listopadowym w 1831 roku, został zamknięty przez władze rosyjskie. Reaktywowano go dopiero jesienią 1919 roku. Czwarty z kolei, a drugi w byłym zaborze rosyjskim był Uniwersytet Warszawski, który powstał w 1816 roku, ale w 1832 został zlikwidowany. Odbudowano go w latach 1915/1916 po zajęciu Warszawy przez Niemców. Jesienią 1918 roku otwarto Katolicki Uniwersytet Lubelski¹⁹, z inicjatywy księdza Idziego Radziszewskiego. Początkowo, prywatna katolicka szkoła wyższa pod patronatem władz kościelnych, składała się z czterech wydziałów: teologicznego, prawa kanonicznego, prawa i nauk społeczno-ekonomicznych oraz nauk humanistycznych. Do 1928

¹⁷ S. Z. Gołębiowski, *Starania polskie o uniwersytet w Poznaniu w XX wieku...*, s. 45.

¹⁸ Ibidem, s. 46-47.

¹⁹ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939* (w:) Z. Grot (red.), *50 lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1971, s. 60.

roku funkcjonowała pod nazwą Uniwersytet Lubelski, w 1938 roku otrzymała pełne prawa uczelni państwowej²⁰. Obok uniwersytetów istniały w Polsce dwie politechniki (Lwowska od 1844 roku oraz Warszawska od 1915 roku), Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (1906 rok), Akademia Medyczna i Weterynaryjna we Lwowie, Akademia Górnicza w Krakowie, Wyższa Szkoła Handlowa w Warszawie, Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego w Warszawie, Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, Państwowy Instytut Pedagogiczny i Państwowy Instytut Dentystyczny. Typową uczelnią prywatną była Wolna Wszechnica Polska z siedzibą w Warszawie²¹.

Rok 1918 to czas, kiedy to na światową arenę wchodziła odrodzona, niepodległa Polska²². To właśnie tego roku zaczęły powstawać fundamenty pod konstrukcję ówczesnego polskiego szkolnictwa. W XIX wieku Polska nie miała własnego systemu edukacyjnego, gdyż była państwem podległym trzem zaborcom, o różnych ustrojach społeczno-ekonomicznych, o różnych stopniach rozwoju i o różnych kulturach²³. Podstawowym zadaniem władz oświatowych było przejęcie szkolnictwa porozbiorowego i rozpoczęcie jego unifikacji. Trudności z tym związane wynikały nie tylko z faktu podporządkowania oświaty polityce państw zaborczych, nastawienia jej w zaborze pruskim i rosyjskim na wynarodowienie Polaków, w zaborze austriackim zaś na wychowanie w duchu lojalności i przywiązania do dynastii i monarchii, ale także z faktu wielkiego zróżnicowania ustroju szkolnego²⁴. Jednakże był to dopiero początek odbudowy państwa polskiego, gdyż nadal sprawą nieuregulowaną była sprawa jego granic, w tym także granicy zachodniej²⁵. Układ rozejmowy, podpisany przez Niemcy 11 listopada 1918 roku, nie wspominał o ziemiach zaboru pruskiego. Artykuł 12 układu rozejmowego ustalał, iż wojska niemieckie, znajdujące się na wschodzie, powinny wrócić w niemieckie granice z 1914 roku²⁶. Z racji faktu, iż nowy rząd, wyłoniony w wyniku rewolucji listopadowej w Niemczech, opowiedział się za utrzymaniem granic państwa z okresu przedwojennego, Wielkopolska nadal znajdowała się w granicach niemieckich²⁷. Dopiero przyjazd do Poznania Ignacego Paderewskiego 27 grudnia 1918 roku wywołał

²⁰ W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach*, Wrocław 2007, s. 216-217.

²¹ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 61.

²² J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1982, s. 210.

²³ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom VI, Warszawa 2007, s. 188.

²⁴ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 28.

²⁵ W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-1996*, Warszawa 1997, s. 32.

²⁶ W. Jamrożek, *Kształtowanie się polskich władz oświatowych w Wielkopolsce w początkach II Rzeczypospolitej*, „Prace pedagogiczne” CXXXVIII J. Szablicka-Żak (red.), *Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XIX-XX wieku*, Wrocław 1998, s. 43.

²⁷ W. Jamrożek, *Repolonizacja szkolnictwa w Wielkopolsce i na Pomorzu w latach 1918-1928*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Tom 16, z. 1, Warszawa-Poznań 1985, s. 45.

demonstracje, które przerodziły się w powstanie przeciwko okupacji niemieckiej. Od 16 stycznia 1919 roku oddziały polskie odnosiły sukcesy, potem przyszedł czas kontrofensywy niemieckiej. Wielkopolska stanowiła osobne terytorium, zarządzane przez niezależną Radę Ludową. Połączenie z Polską nastąpiło dopiero po traktacie wersalskim²⁸ w 1919 roku, praktycznie 1 sierpnia 1919 roku, kiedy to powstańcze oddziały wielkopolskie zostały włączone do Wojska Polskiego²⁹. Nadzieje związane z odzyskaniem niepodległości, a później fakt odrodzenia się w listopadzie 1918 roku państwa polskiego, wpłynęły na zapoczątkowanie w Wielkopolsce prac nad przekształcaniem odziedziczonego po zaborcy pruskim szkolnictwa³⁰.

Proces repolonizacji szkolnictwa dokonujący się na obszarze Wielkopolski, miał charakter dwupłaszczyznowy. Składały się nań płaszczyzna zewnętrzna oraz płaszczyzna wewnętrzna. Pierwsza dotyczyła poczynań repolonizacyjnych w zakresie administracji szkolnej, reorganizacji szkolnictwa, kadr nauczycielskich, języka nauczania, druga – działań dotyczących takich elementów, jak: programy nauczania oraz wychowawczy duch szkoły. K. Trzebiatowski wyróżnił cztery etapy w pracy nad tworzeniem szkolnictwa polskiego w Poznaniu: *1. okres przygotowawczy, przypadający na ostatnie miesiące 1918 roku; 2. okres od wyzwolenia większości terenów Poznańskiego przez powstanie zbrojne, do czasu utworzenia Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej, tj. od stycznia 1919 roku do sierpnia 1919 roku; 3. okres sprawowania władzy przez Ministerstwo b. Dzielnicy Pruskiej, tj. od jesieni 1919 roku do stycznia 1921 roku (...), 4. od stycznia 1921 roku, tj. od przejęcia szkolnictwa przez Ministerstwo WR i OP oraz kuratoria okręgów szkolnych*³¹.

Z inicjatywy prezesa PTPN, Heliadora Świącieckiego³², cieszącego się dużym autorytetem w środowisku poznańskim³³, od połowy 1918 roku rozpoczęto tajne narady w sprawie opracowania koncepcji wyższej uczelni. W wyniku tych narad powołano do życia Komisję Organizacyjną Uniwersytetu Polskiego w Poznaniu³⁴, która problem ten podjęła i jeszcze jesienią 1918 roku poczyniła pierwsze kroki w sprawie powołania wielokierunkowego wydziału (filozoficznego)³⁵. Bezpośrednio po obaleniu starego rządu cesarskiego w Berlinie i

²⁸ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. Okres 1919-1939*, Londyn 1956, s. 77-106.

²⁹ J. Łojek, *Kalendarz historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994, s. 403-404.

³⁰ W. Jamrożek, *Repolonizacja szkolnictwa w Wielkopolsce i na Pomorzu w latach 1918-1928...*, s. 45.

³¹ Ibidem, s. 48-49.

³² Zob. M. Musielak, *Heliodor Świąciecki (1854-1933)*, Poznań 2013.

³³ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974, s. 8.

³⁴ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 65-66.

³⁵ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 13.

ucieczce Wilhelma II do Holandii w dniu 9 listopada 1918 roku, Heliodor Świącicki zwołał oficjalne posiedzenie Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu Polskiego w Poznaniu³⁶. Jej pierwsze posiedzenie odbyło się w dniu kapitulacji Rzeszy Niemieckiej, tj. 11 listopada 1918 roku, a więc jeszcze przed powołaniem Komisariatu NRL³⁷. Członkami Komisji byli pracownicy nauki, skupieni w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Komisja przygotowała na piśmie projekt powołania do życia wyższej uczelni, który został przedstawiony 5 grudnia 1919 roku Sejmowi Dzielnicowemu w Poznaniu, który go zatwierdził. Do najważniejszych działaczy Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu zalicza się właśnie Heliodora Świącickiego³⁸ oraz pracowników naukowych – dr Józefa Kostrzewskiego, ks. Stanisława Kozierowskiego i dr Michała Sobeskiego³⁹.

Świącicki Heliodor był lekarzem, społecznikiem⁴⁰. Urodził się w 1854 roku w Śremie. Studia medyczne, rozpoczęte w 1872 roku we Wrocławiu, zakończył pięć lat później doktoratem z medycyny i chirurgii. W latach 1879-1883 specjalizował się w zakresie ginekologii i położnictwa w kilku miastach niemieckich. W 1883 roku zamieszkał w Poznaniu. Oprócz pracy zawodowej absorbować go działalność społeczna. W latach 1885-1904 był przewodniczącym komitetu poznańskiego Towarzystwa Pomocy Naukowej. Opiekował się rodzinami biedoty poznańskiej, wspierając je materialnie. Był propagatorem zasad społecznego działania na rzecz ochrony zdrowia. Od 1883 roku do końca życia pracował w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk, którego prezesem był od 1915 roku⁴¹. W 1923 roku utworzył fundację „Nauka i Praca”, zajmującą się wspomaganie zdolnej młodzieży. Zmarł w 1923 roku w Poznaniu, pochowany został na dawnym cmentarzu świętomarcińskim. W 1946 roku jego prochy przeniesiono do Krypty Zasłużonych, której zwolennikiem powstania był za życia. Był uważany za *jedną z najbardziej świetlanych postaci, oddanych w całości służbie idei i narodu*⁴². Plonem jego działalności naukowej było blisko 40

³⁶ Z. Grot, *Dzieje Poznańskiej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego 1919-1969...*, s. 13.

³⁷ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 67.

³⁸ Zob. E. Głowacka-Sobiech, *Działalność zawodowa i społeczna Heliodora Świącickiego*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 2006, s. 41.

³⁹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 12.

⁴⁰ Zob. Świącicki Heliodor (1854-1923) - organizator i pierwszy rektor Uniwersytetu Poznańskiego; medycyna, historia medycyny, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 85).

⁴¹ W. Łęcki, P. Maluśkiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy*, Poznań 1998, s. 294.

⁴² Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/24 za rektoratu prof. dr Zygmunta Lisowskiego, Poznań 1925, s. 4.

rozpraw z zakresu etiologii i terapii chorób ginekologicznych oraz z anatomii i patologii ogólnej⁴³.

Fot. 7. Prof. Heliodor Święcicki - główny organizator Uniwersytetu Poznańskiego i pierwszy rektor

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (sygnatura 1-N-586)

Komisja Organizacyjna Uniwersytetu została przemianowana na organ pomocniczy Komisariatu NRL. Z ramienia Komisariatu NRL działalnością Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu opiekował się komisarz, Adam Poszwiński. Bezpośrednio współdziałał z nią kierownik Wydziału Oświaty Komisariatu NRL, ks. S. Łukomski. Poważny krok uczyniono na przełomie 1918/1919. W dniu 27 grudnia wybuchło powstanie. Szybką realizację uchwały o powołaniu uniwersytetu w Poznaniu umożliwił Komisariatowi Naczelnej Rady Ludowej zwycięski czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego⁴⁴. To Komisariat Naczelnej Rady Ludowej, w dniu 6 stycznia 1919 roku, przejął oficjalnie władzę ustawodawczą i wykonawczą na terytorium Wielkopolski⁴⁵. Z tą chwilą starania o uniwersytet mogły przyjąć całkiem oficjalny charakter. W dniach powstańczych Komisja Organizacyjna Uniwersytetu przygotowała odezwę, którą opublikowano 1 stycznia 1919 roku na łamach „Kuriera

⁴³ W. Łęcki (red.), *Wielkopolska nasza kraina. Rzecz o wybitnych ludziach, kulturze ludowej i turystyce Wielkopolski*, Poznań 2004, s. 46.

⁴⁴ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...*, s. 7.

⁴⁵ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 12-13.

Poznańskiego”. Zapowiedziano uruchomienie uniwersytetu w dniu 1 kwietnia 1919 roku. Dokument podpisany był przez prezesa Komisji, Heliadora Świąćickiego⁴⁶.

Dnia 10 grudnia 1918 roku Komisja Organizacyjna przyjęła propozycję Heliadora Świąćickiego, by uczcić 400 rocznicę Akademii Lubrańskiego przez otwarcie uniwersytetu. Postawiono krótki termin zakończenia przygotowań do dnia 1 kwietnia 1919 roku. W styczniu 1919 roku plan uzyskał aprobatę Komisariatu NRL, który w wykonaniu zapowiedzi ks. S. Łukomskiego powołał oficjalnie do życia Wydział Filozoficzny. Wydział ten został formalnie utworzony na podstawie dekretu NRL z dnia 30 stycznia 1919 roku. Dekretem z dnia 26 lutego 1919 roku Komisariat NRL powołał pierwsze katedry Wydziału Filozoficznego⁴⁷.

Dnia 7 maja 1919 roku Uniwersytet Poznański⁴⁸ otworzył swe wrota, by *promieniować na nasze kresy zachodnie światłością kultury polskiej*⁴⁹. To właśnie tego dnia w katedrze poznańskiej, o godzinie 9:30 rozpoczęła się msza święta celebrowana przez ówczesnego prymasa Edmunda Dalbora⁵⁰. Swą obecnością uroczystość tę uświetnili członkowie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej (m.in. Adam Poszwiński), ówczesny minister oświaty Jan Łukasiewicz⁵¹, generał Józef Dowbór-Muścicki (były generał-lejtnant Armii Imperium Rosyjskiego oraz generał broni Wojska Polskiego, głównodowodzący Polskimi Siłami Zbrojnymi w byłym zaborze pruskim⁵²), rektorzy i osoby reprezentujące inne szkoły akademickie⁵³, władze miasta Poznania, a także profesorowie. Sam akt poświęcenia gmachu uniwersyteckiego miał miejsce w byłej sali tronowej poznańskiego

⁴⁶ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 71-72.

⁴⁷ Ibidem, s. 79.

⁴⁸ Dnia 10 kwietnia 1920 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na wniosek senatu Wszechnicy Piastowskiej („Dziennik Ustaw Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej” nr 24 z dnia 26 maja 1920 roku) nadało Wszechnicy Piastowskiej nazwę urzędową. Tym sposobem Wszechnica Piastowska została przemianowana na Uniwersytet Poznański.

⁴⁹ Słowa wypowiedziane przez komisarza Adama Poszwińskiego, w imieniu Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej podczas poświęcenia przez prymasa Edmunda Dalbora budynku Collegium Maius.

⁵⁰ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 85.

⁵¹ Piastował urząd Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w rządzie Ignacego Paderewskiego (1919). profesor uniwersytetów we Lwowie, Warszawie i Dublinie.

⁵² Gen. Dowbor-Muścicki 6 stycznia 1919 roku otrzymał wezwanie od Naczelnej Rady Ludowej do objęcia dowództwa nad powstaniem wielkopolskim. Po przybyciu z Warszawy do Poznania 8 stycznia 1919 roku, dokąd udał się w celu odbycia rozmowy z Józefem Piłsudskim oraz potwierdzenie nominacji NRL, oficjalnie objął stanowisko dowódcy z rąk mjr Stanisława Taczaka (16 stycznia 1919). To on kontynuował organizację Armii Polskiej („Sił Zbrojnych Polski z byłym zaborze pruskim”) wprowadzając obowiązkową służbę wojenną, dzięki czemu udało mu się stworzyć blisko 100-tysięczna armię. Dowbor-Muścicki dążył do apolityczności wojska, popierał idee rozszerzania powstania na Pomorze i ofensywę w kierunku Gdańska. W marcu 1919 roku zostaje awansowany na generała broni. Następnie przeprowadza proces integracji Armii Wielkopolskiej z resztą Wojska Polskiego, pozostając faktycznym jej dowódcą jako dowódca Frontu Wielkopolskiego.

⁵³ W uroczystości nie uczestniczył żaden przedstawiciel Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Zamku (Collegium Maius)⁵⁴ i dokonany został przez Edmunda Dalbora⁵⁵, a opatrzony słowami Adama Poszwińskiego: *Ziszczają się marzenia i tęsknoty pokoleń, wolność polityczno-państwowa staje się naszym udziałem, a równocześnie w myśl szczytnej pamięci o zasadach ojców naszych, że wolnym może być tylko naród światły, jedna z pierwszych trosk odradzającej się Polski – to troska o światło dla narodu*⁵⁶ (...) Wysiłki tej nowej Wszechnicy powinny zmierzać nie tylko do zaspokojenia potrzeb praktycznych chwili, ale dbać powinny o wielkie posłannicze zadanie nauki polskiej. W jednym pokoleniu powinniśmy dogonić cały czas przeszły i doprowadzić do tego, ażeby nauka polska – zwłaszcza ta na kresach zachodnich, tam gdzie Wszechnica Piastowska ma zastąpić dotychczasowe uniwersytety niemieckie – przewyższała naukę niemiecką, ażeby owiana była duchem polskim, wyciskającym swe piętno w świecie nauki powszechnej⁵⁷.

Fot. 8. Gmach Wszechnicy Piastowskiej (Uniwersytet Poznański)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 2-9669

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 2-9669)

⁵⁴ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 13.

⁵⁵ Zob. J. Pietrzak, *Edmund Dalbor 1869-1926* (w:) A. Gulczyński, *Wielkopole XX wieku*, Poznań 2001, s. 93-106.

⁵⁶ M. Banasiewicz, A. Czubiński, *Źródła do dziejów...*, s. 252.

⁵⁷ Na podstawie wykładu inauguracyjnego rok akademicki 2009/2010 UAM „Tradycje akademickie miasta Poznania i powstanie Uniwersytetu Poznańskiego w 1919 roku” opublikowanego na łamach czasopisma „Życie uniwersyteckie” nr 12/2009, s. 17-18.

Zadanie uniwersytetu wydawało się oczywiste: ma być wszechnicą oświaty, nauki, kultury, a przede wszystkim, widocznym z daleka, ogniskiem patriotyzmu⁵⁸. Uniwersytet miał być zachodnim bastionem polskiej oświaty, nauki i kultury⁵⁹. Adam Poszwiński, w swym przemówieniu, zwracał uwagę na fakt, iż zadaniem uniwersytetu jest kształcenie patriotycznej młodzieży „wytrobionej” obywatelsko, ofiarnej dla narodu. Według niego *Wszechnica Piastowska, jako ją nazywaliśmy z pietyzmu dla ziemi poznańskiej – ma być wszechnicą nie tylko w służbie czystej nauki, ale i służbie tworzenia obywateli (...) Pragniemy, by ze szkoły tutejszej wychodzili nie tylko dzielni zawodowcy, ale obywatele o sercu i duchu narodowym, obywatele o pojęciu służby obywatelskiej, którzy na swój zawód patrzeć będą jako na służbę dla narodu*⁶⁰.

Dzień 7 maja 1919 roku zakończyło przedstawienie „Warszawianki” Stanisława Wyspiańskiego w Teatrze Polskim, a także wykład inauguracyjny (pierwszy na uniwersytecie) wygłoszony przez profesora Kazimierza Tymienieckiego, dotyczący dziejów uniwersytetów w Polsce⁶¹. Dzień ten był fundamentem w budowaniu tradycji akademickiej miasta Poznania, jednakże to daty 5 grudnia 1918 roku oraz 30 stycznia 1919 roku również należy zaliczyć do tych kluczowych. To właśnie 5 grudnia 1918 roku Sejm Dzielnicowy podjął uchwałę, której celem było poparcie wniosku w sprawie utworzenia w Poznaniu uniwersytetu. To w końcu 30 stycznia 1919 roku Komisariat NRL, realizując uchwałę Sejmu Dzielnicowego powołał Wydział Filozoficzny jako załączek polskiego uniwersytetu w Poznaniu⁶². Ów Wydział obejmował zarówno nauki humanistyczne jak i matematyczno-przyrodnicze⁶³. Do powołania pierwszej jednostki wydziałowej Uniwersytetu Poznańskiego przyczyniły się osoby, które 7 maja 1919 zasiadły w poznańskiej katedrze⁶⁴. Jak pisze Jerzy Topolski *Poznań doczekał się wreszcie uniwersytetu*⁶⁵.

Uruchomienie w tak krótkim czasie Uniwersytetu w Poznaniu było nie tylko sprawą ambicji Heliodora Świąckiego i jego współpracowników, ale także dużym wydarzeniem o znaczeniu politycznym⁶⁶. Świadczyło ono przede wszystkim o polskości Wielkopolski i

⁵⁸ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet Poznański. Fakty, refleksje, wspomnienia*, Poznań 1983, s. 14-15.

⁵⁹ Zob. K. Twardowski, *O dostojeństwie uniwersytetu*, Poznań 1933.

⁶⁰ Zob. B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Poznań 1989, s. 14.

⁶¹ Z wykładu inauguracyjnego, rok akademicki 2009/2010 *Tradycje akademickie miasta Poznania i powstanie Uniwersytetu Poznańskiego w 1919 roku* opublikowanego na łamach „Życia uniwersyteckiego” 2009, nr 12, s. 17-18.

⁶² B. Miśkiewicz, *Uniwersytet Poznański. Przyszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Poznań 1977, s. 13.

⁶³ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* (w:) Cz. Skopowski (red.), *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, Warszawa 1972, s. 105.

⁶⁴ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet Poznański. Przyszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Poznań 1977, s. 14.

⁶⁵ T. Topolski, *Historia Polski*, Poznań 2003, s. 239.

⁶⁶ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...*, s. 8.

Poznania oraz o zdolnościach organizacyjnych polskiego narodu. Świadczyło także o tym, że ziemie te można przekazać w ręce polskie i że Polscy potrafią na nich sami gospodarować.

Na posiedzeniu Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu w dniu 19 maja 1919 roku rektor dziękował Michałowi Sobeskiemu i Józefowi Kostrzewskiemu za pomoc przy organizowaniu Wydziału Filozoficznego i Prawnego. Zapowiadał szybki postęp prac przy organizacji Wydziałów Lekarskiego i Rolniczo-Leśnego. W czerwcu 1919 roku wybrano pierwszy Senat Wszechnicy Piastowskiej w składzie: rektor – prof. dr H. Świącicki, prorektor – prof. dr A. Danysz, dziekan Wydziału Filozoficznego – prof. dr M. Sobeski, prodziekan Wydziału Filozoficznego – prof. dr A. Korczyński, delegaci Wydziału – T. Grabowski i B. Niklewski, dziekan Wydziału Prawa – A. Peretiakowicz, prodziekan – J. Rutkowski, delegat – T. Brzeski⁶⁷.

Pierwsze posiedzenie senatu odbyło się w dniu 19 czerwca 1919 roku. Obok Senatu działała nadal Komisja Organizacyjna Uniwersytetu, jednakże w dniu 23 czerwca 1919 roku senat Wszechnicy Komisję rozwiązał, dziękując w uchwale za *skuteczne organizowanie uniwersytetu w Poznaniu*, uważając jej główne zadania za zakończone. Co istotne, uczelnia nie posiadała ustalonej urzędowo nazwy. Nazywano ją naprzemiennie Wszechnicą Piastowską lub Uniwersytetem Poznańskim⁶⁸. To w przemówieniu inauguracyjnym w dniu 7 maja 1919 roku komisarz Adam Poszwiński określił Uniwersytet mianem Wszechnicy Piastowskiej. Zdaniem Gerarda Labudy, już w samej nazwie wszechnicy poznańskiej zawarta była myśl ideowa do tradycji politycznej pierwszych Piastów⁶⁹. Przemawiający z okazji inauguracji pierwszego roku akademickiego, członek Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej podkreślał, że nazwa „Wszechnica Piastowska” wynika z pietyzmu dla piastowskich przesłanek płynących z ziemi wielkopolskiej⁷⁰. W nazwie tej występowały jednak elementy regionalne, jednakże przedstawiciele świata nauki zmierzali do unifikacji i integracji kraju⁷¹. Nazwa ta nie odpowiadała większości personelu naukowo-dydaktycznego, który nadal używał nazwy „Uniwersytet Poznański”. Dnia 21 marca 1920 roku sprawa nazwy uczelni wniesiona została na porządek dzienny senatu, który większością głosów opowiedział się za utrzymaniem nazwy „Uniwersytet Poznański”. Za pozostawieniem nazwy „Wszechnica Piastowska” opowiedzieli się tylko: rektor H. Świącicki oraz prof. Z. Moczarski. Minister

⁶⁷ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 86-87.

⁶⁸ Ibidem, s. 88-89.

⁶⁹ G. Labuda, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*, Poznań 1971, s.248.

⁷⁰ Z. Kłafkowski, *Na 40-lecie Uniwersytetu im. A. Mickiewicza*, „Kronika Miasta Poznania” nr 4, Poznań 1960, s. 6.

⁷¹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...*, s. 97.

b.Dz.P. W. Seyda na wniosek senatu z dnia 10 kwietnia 1920 roku postanowił, iż nazwa urzędowa Wszechnicy Piastowskiej w Poznaniu będzie brzmieć Uniwersytet Poznański⁷².

Początkiem kolejnego etapu repolonizacji szkolnictwa w województwie wielkopolskim był styczeń 1921 roku, kiedy to rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 1921 roku wyłączone zostało z zakresu działania Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej sprawy szkolne i przekazane Ministerstwu WRiOP. Na mocy kolejnego rozporządzenia, z dnia 26 stycznia 1921 roku utworzono poznański okręg szkolny. Jednakże pierwszy krok w kwestii podporządkowania szkolnictwa Ministerstwu WRiOP został poczyniony znacznie wcześniej, gdyż jeszcze w 1920 roku Uniwersytet Poznański przeszedł pod jego bezpośredni zarząd⁷³.

Ważnym miernikiem dynamiki rozwoju uczelni w okresie międzywojennym był stan studiującej w nim młodzieży. Ogółem na Uniwersytecie Poznańskim w okresie międzywojennego dwudziestolecia wykształcenie zdobyło 8647 osób, w tym osoby, które uzyskały stopień doktora. Był to w tym czasie bardzo poważny wkład w rozwój kadr inteligencji polskiej. Duże sukcesy, które odnosił Uniwersytet w dziedzinie nauki oraz w jej popularyzacji uczyniły z Poznania faktyczne centrum naukowe ziem zachodniej Polski⁷⁴. Pierwsi studenci Uniwersytetu Poznańskiego rekrutowali się głównie spośród studentów uczelni niemieckich i absolwentów gimnazjów byłego zaboru pruskiego.

Wielu uczonych Uniwersytetu Poznańskiego przyczyniło się do jego rozgłosu nie tylko w Polsce, ale i w świecie⁷⁵. Był on większym ośrodkiem naukowym w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce zachodniej. Spełniał ważną rolę naukową i kulturalną nie tylko wobec Wielkopolski, Śląska i Pomorza Gdańskiego, ale obejmował swym zasięgiem ludność polską zamieszkałą przed drugą wojną światową w obrębie Rzeszy Niemieckiej, a głównie tzw. Prus Wschodnich. W Uniwersytecie Poznańskim podjęto intensywną walkę z nauką niemiecką, która tendencyjnie podważała i obniżała dorobek kultury polskiej. Szczególnie wiele wysiłku poświęcono zwalczaniu koncepcji rasistowskich w nauce, mających służyć polityce Niemiec hitlerowskich. Badania te stanowiły wiodącą problematykę Uniwersytetu Poznańskiego⁷⁶.

Krąg zainteresowań zachodnich Uniwersytetu Poznańskiego był bardzo rozległy. Obejmował on przede wszystkim prehistorię, historię i współczesność polskich ziem

⁷² A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 91.

⁷³ W. Jamrożek, *Repolonizacja szkolnictwa w Wielkopolsce i na Pomorzu w latach 1918-1928...*, s. 67.

⁷⁴ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet Poznański*, Poznań 1977, s. 18.

⁷⁵ J. Kostrzewski, *O emigrantach naukowych z Wielkopolski*, „Roczniki historyczne” 1957, R. XXIII, s. 1-20.

⁷⁶ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...*, s. 10-11.

zachodnich, naukową obserwację stosunków polsko-niemieckich, procesów społeczno-ekonomicznych, demograficznych i etnicznych na ziemiach polsko-niemieckiego pogranicza⁷⁷.

Prawie równolegle z powstaniem Wszechnicy Piastowskiej, rozpoczęła swoją działalność instytucja tzw. Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich. Z inicjatywą zorganizowania odczytów popularyzujących naukę wśród szerokich kręgów społeczeństwa Wielkopolski wystąpił Józef Kostrzewski na posiedzeniu Rady Wydziału Filozoficznego już w kwietniu 1919 roku. Pierwszą serię odczytów zorganizowano w Poznaniu, następnie akcją tą objęto miasta powiatowe: Gostyń, Inowrocław, Gniezno, Ostrów, Śrem, Wągrowiec. Szczególne zasługi w akcji upowszechniania nauki poprzez Powszechne Wykłady Uniwersyteckie położyli profesorowie: Józef Kostrzewski, Stefan Błachowski, Stanisław Dobrzycki, Tadeusz Grabowski, Kazimierz Tymieniecki, Zygmunt Jedlicki, Zygmunt Wojciechowski, Teodor Tyc, a spoza uczelni Bernard Chrzanowski. Działalność odczytowa profesorów Uniwersytetu Poznańskiego miała również miejsce w środowisku robotniczym Poznania. Wykładali tu: Stanisław Nowakowski, Henryk Ułaszyn, Tadeusz Kurkiewicz, a patronował tej akcji m.in. Związek Myśli Wolnej⁷⁸.

Charakteryzując początki funkcjonowania Uniwersytetu Poznańskiego, nie sposób nie wspomnieć o działalności organizacji samopomocowych. Podczas zjazdu Grup Narodowych na tworzącym się wówczas Uniwersytecie Poznańskim, odbywającym się w dniach 11-13 kwietnia 1919 roku, po raz pierwszy podjęto sprawę powstania Bratniej Pomocy. Chciano stworzyć organizację samopomocową na wzór polskich związków działających wśród młodzieży studiującej na obczyźnie, głównie w Niemczech, jak i na bazie dotychczasowych tradycji bratniackich polskich uczelni zaboru rosyjskiego i Galicji. Od momentu powstania Uniwersytetu Poznańskiego najsilniejszą organizacją studencką, która reprezentowała studentów wobec władz uczelni, walczyła o ich prawa i broniła ich interesów, był Związek Akademików Polaków⁷⁹. Swą działalność prowadził w trzech sekcjach: samopomocy materialnej, naukowej i towarzyskiej. W dniu 13 września 1919 roku w miejsce Związku Grup Narodowych powstało Zjednoczenie Młodzieży Narodowej – organizacja działająca w skali ogólnopolskiej, związana z obozem propiłsudczykowskim, reprezentująca ideologię burżuazyjnej lewicy. W październiku powstała grupa Stowarzyszenia Młodzieży

⁷⁷ M. Orzechowski, „Idea zachodnia” w myśli politycznej Wielkopolski (1918-1945), „Kronika Wielkopolski” nr 2/3, Warszawa-Poznań 1975, s. 15.

⁷⁸ Z. Wielgosz, *Powiatowe studia regionalne – dziesięć lat w służbie dla regionu...* s. 174.

⁷⁹ P. Grzelak, *Bratnia Pomoc na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Tom 17, z. 2, Warszawa-Poznań 1990, s. 56.

Akademickiej „Odrodzenie” – o chrześcijańsko-demokratycznym charakterze. Na przełomie 1919/1920 roku utworzono Narodowe Zjednoczenie Młodzieży Akademickiej, organizację związaną z najpopularniejszym ugrupowaniem politycznym poznańskiego – endecją. W tej sytuacji opanowany przez ugrupowania propiłsudczykowskie Związek Akademików Polaków nie stanowił już reprezentacji ogółu młodzieży uniwersyteckiej. Fakt ten, a także ogólnie niechętnie stanowisko senatu wobec ZAP, spowodował na wiecu ogólnouniwersyteckim w dniu 22 października 1919 roku – rozwiązanie Związku. Swoją majątek rozwiązana organizacja przekazała swej Sekcji Samopomocy Materialnej, która od tego momentu stała się organizacją w pełni samodzielną. Zaczęła ona występować pod nazwą – Bratnia Pomoc⁸⁰.

⁸⁰ Zebranie konstytucyjne Bratniej Pomocy odbyło się 4 listopada 1919 roku. Ustalono na nim i zaakceptowano statut związku i to mimo ostro wysuwanego przez grupy nacjonalistyczne sprzeciwu wobec jego 11-tego paragrafu, mówiącego, że „członkiem” Towarzystwa może zostać każdy Polak. Zalegalizowanie Bratniej Pomocy Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego nastąpiło 23 listopada 1919 roku, a statut organizacji zatwierdzony został przez Senat Uniwersytetu Poznańskiego już 2 listopada tegoż roku. W czerwcu 1921 roku nastąpiło wzmocnienie Towarzystwa przez połączenie go z powstałą na początku 1921 roku Samopomocą Studentów Uniwersytetu Poznańskiego. W 1921 roku powstała także, działająca przez cały okres międzywojenny Samopomocowa Organizacja Studentek. Organizacje te jednak nie uzyskiwały takich rezultatów jak Bratnia Pomoc Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego. Było to spowodowane marginalną rolą samopomocy w ich działalności, czy też w związku ze zbyt małym zasięgiem i zdolnościami finansowymi, jak miało to miejsce w przypadku organizacji Samopomocowa Organizacja Studentek. Z tego też powodu władze Towarzystwa Bratniej Pomocy, jak też część grona naukowego uczelni, z prof. Ludwikiem Jaxa Bykowskim na czele uważały, że zjednoczenie działalności samopomocowej byłoby korzystne dla całej społeczności akademickiej. Zaznaczano, iż Bratnia Pomoc powstała z myślą o pomocy materialnej najgorzej sytuowanym studentom.

Według statutu z 1927 roku celem Bratniej Pomocy Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego było *organizowanie i niesienie pomocy materialnej członkom* poprzez zakładanie tanich kuchni, sklepów, biur pośrednictwa pracy, udzielanie bezprocentowych pożyczek i ulg oraz innych form działalności, mających za zadanie zdobycie środków na wymienione cele.

Z małej sekcji samopomocowej przy ZAP, w ciągu niespełna dziesięciu lat urósł „Bratniak” do rangi liczącego się partnera wielu poważnych poznańskich przedsiębiorstw, obracającego kwotami setek tysięcy, a nawet milionów złotych.

Bratnia Pomoc ogarnęła swą działalnością praktycznie wszystkie dziedziny życia akademickiego. Wśród licznych przejawów pracy „Bratniaka” najbardziej wyróżniała się działalność gospodarcza oraz wynikająca ze statutowych założeń Samopomocy – jego funkcja socjalna. Zastosowany podział na działalność gospodarczą, socjalną i kulturalno-rozrywkową ma charakter umowny ponieważ żaden z tych kierunków nie występował w czystej postaci. Działalność gospodarcza zawierała cache socjalne, socjalna – gospodarcze, a i kulturalno-rozrywkowej nie można rozpatrywać w oderwaniu od tych dwóch poprzednich⁸⁰. W działalności gospodarczej Bratniej Pomocy wyróżnić można takie formy działalności jak: prowadzenie kuchni, pośrednictwo w wynajęciu kwater i prowadzenie domów akademickich, działalność usługowo-handlowa. W działalności socjalnej mieściły się takie formy działalności jak: opieka zdrowotna, działalność pożyczkowa i stypendialna czy pośrednictwo pracy. Poza działalnością gospodarczą i socjalną, Bratnia Pomoc Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego zajmowała się działaniami kulturalno-rozrywkowymi, mającymi na celu starania o pełniejsze uczestnictwo swoich członków w życiu kulturalnym miasta i środowiska. Była też istotnym organizatorem studenckiego życia kulturalnego i rozrywkowego.

Bratnia Pomoc Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego była największą organizacją samopomocową na Uniwersytecie Poznańskim. Jej wielkość i znaczenie w środowisku akademickim spowodowało, że stała się płaszczyzną wali politycznej toczonej między najprzeróżniejszymi ugrupowaniami politycznymi II Rzeczypospolitej. Prawicowo-nacjonalistyczny charakter Towarzystwa, jego antysemityzm tak negatywnie odbijający się na tle ogólnego dorobku organizacji stanowił odzwierciedlenie ogromnych wpływów endeckich w całym środowisku poznańskim. Ze względu na swój charakter, siłę oraz pracę dla ogółu młodzieży akademickiej, Bratnia Pomoc cieszyła się dużym zaufaniem i była uznawana za głównego reprezentanta jej stanowiska w sprawach elementarnych dla każdego studenta, tj. socjalno-bytowych. Atrakcyjność Bratniej

Działalność dydaktyczną Uniwersytet Poznański rozpoczął na Wydziale Filozoficznym 12 maja 1919 roku⁸¹. Zajęcia początkowym okresie odbywało 481 słuchaczy, kadra nauczająca skupiła się wokół 21 katedr (13 na Sekcji Humanistycznej i 8 na Sekcji Matematyczno-Przyrodniczej). W lipcu 1919 roku Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej zatwierdziło plan powołania następnych 20 katedr. Rada Wydziału zdołała je częściowo obsadzić jeszcze latem i jesienią 1919 roku⁸². Prace nad uruchomieniem Wydziałów Prawno-Ekonomicznego, Rolniczo-Leśnego oraz Wydziału Lekarskiego trwały już w okresie letnim 1919 roku.

Działalność Komisji Organizacyjnej Uniwersytetu, a później Senatu Uniwersytetu Poznańskiego (KOU uległa rozwiązaniu – przyp. K. N-K), doprowadziła do szybkiego utworzenia i rozpoczęcia działalności następujących wydziałów: Prawno-Ekonomicznego, którego organizatorem był dr Antoni Peretiatkowicz⁸³; Lekarskiego, do organizowania którego w kwietniu 1920 roku Senat Uniwersytetu Poznańskiego powołał prof. dr Adama Wrzosa⁸⁴; Rolniczo-Leśnego, tworzeniem którego zajął się prof. dr Bronisław Niklewski⁸⁵. W 1919 roku Rada Wydziału Filozoficznego utworzyła Studium Farmaceutyczne (Oddział Farmaceutyczny), które z czasem przeszło w skład Wydziału Lekarskiego. Dzięki działalności prof. Eugeniusza Piaseckiego powstało też przy tym wydziale Studium Wychowania Fizycznego, następnie organizacyjnie związane z Wydziałem Matematyczno-Przyrodniczym. W roku 1925 doszło do podziału dotychczasowego Wydziału Filozoficznego na Wydział Humanistyczny i Wydział Matematyczno-Przyrodniczy⁸⁶. Dekretem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 18 sierpnia 1919 roku, zatwierdzonym następnie przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, powołany był także w

Pomocy Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego dla przeciętnego studenta UP oraz akceptacja jej poczyną przedstawiła się różnie, a uzależniona była zarówno od sympatii politycznych dla Zarządu reprezentującego konkretną orientację polityczną, jaka też od zróżnicowanych w poszczególnych okresach możliwości pomocy socjalnej. Istnienie Bratniej Pomocy i jego doskonałe wyniki świadczyły o dużej dojrzałości kierujących nim studentów, którzy poza codzienną normalną nauką umieli zarządzić organizacją liczącą kilka tysięcy osób i obracającą setkami tysięcy, a nawet milionami złotych.

Bratnia Pomoc była swoistą szkołą pracy, racjonalnej i oszczędnej gospodarki aktywizującej do współdziałania w imię szczytnego hasła „pomocy bratniej” masy biernych i wyczekujących studentów. Pomimo że sprawy bytowe były dla organizacji zawsze najważniejsze, nie zapomniała ona o umożliwieniu młodzieży akademickiej dostępu do kultury będąc wręcz, w wielu wypadkach, jej mecenasem. W czasach kiedy nauka kosztowała bardzo wiele, a pomoc państwa dla studiującej młodzieży była tak nieznaczna, trudno sobie wyobrazić ukończenie nauki przez studentów najuboższych bez korzystania z wielu przejawów pomocy socjalnej.

⁸¹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 13.

⁸² A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 92-102.

⁸³ Zob. A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 102-109.

⁸⁴ Zob. A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 116-122.

⁸⁵ Ibidem, s. 109-116.

⁸⁶ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu...*, s. 105.

Uniwersytecie Poznańskim, Wydział Teologiczny⁸⁷. Niestety, z powodu braku zainteresowania jego powstaniem ze strony władz kościelnych, które dysponowały w Poznaniu Seminarium Duchownym, nie został on w rzeczywistości uruchomiony⁸⁸.

Ponadto równolegle z walką o utworzenie w Poznaniu Uniwersytetu, podjęto również starania o utworzenie biblioteki. Przede wszystkim podjęto zabiegi w sprawie przejęcia Biblioteki cesarza Wilhelma II, która liczyła około 250 000 tomów różnych dzieł. Swoją księgozbiór postanowiło również udostępnić Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Dnia 18 kwietnia 1919 roku Komisariat NRL wydał rozporządzenie w sprawie przemianowania Biblioteki cesarza Wilhelma II na Bibliotekę Uniwersytecką. Oficjalne jej przejęcie nastąpiło 30 czerwca 1919 roku, a tymczasowym kierownikiem tej placówki został A. Bederski⁸⁹. Przejęte przez Bibliotekę dzieła w większości były to pozycje mające służyć procesowi germanizacji ziem zaboru pruskiego, antypolskim organizacjom niemieckim dążącym do wynarodowienia polskość na prastarych polskich ziemiach północno-zachodnich⁹⁰. W owym czasie Biblioteka Uniwersytecka uzyskała zgodę na przejmowanie księgozbiorów szkolnych, gdzie znajdowało się wiele cennych starodruków, oraz prawo do pobierania egzemplarza obowiązkowego, co poważnie przyczyniło się do polonizacji jej zasobów. Rozwój Biblioteki Uniwersyteckiej przypisuje się także jej wybitnym dyrektorom, Edwardowi Kuntze oraz Antoniemu Birkenmajerowi, którzy także zadbali o wzrost kwalifikacji jej pracowników oraz nadali Bibliotece charakter placówki naukowo-dydaktycznej⁹¹.

Ustrój szkolnictwa wyższego w ówczesnym czasie oparty został na ustawie z 1920 roku *O szkołach akademickich*. Przysługiwało im prawo wolności nauki i nauczania. Każdy profesor i docent mógł głosić z katedry swe przekonania wchodzące w zakres tej dyscypliny, którą reprezentował. Miał również swobodę w doborze metod dydaktycznych. Każda ze szkół wyższych posiadała samorząd oraz możliwość wydawania własnego statutu, określającego szczegółowe zasady ustroju szkoły. Samorządowymi władzami szkoły były: ogólne zebrania profesorów, senat, rektor, rady wydziałów i dziekani⁹². Autonomia uczelni akademickich wyrażała się również w tym, że rektor mógł np. udzielić studentom zezwoleń na zakładanie stowarzyszeń i na odbywanie zgromadzeń w obrębie uczelni bez ingerencji ze strony

⁸⁷ Zob. A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 122-128.

⁸⁸ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 16.

⁸⁹ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 139.

⁹⁰ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 23.

⁹¹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 17.

⁹² S. I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918-1945*, Sandomierz 2006, s. 103.

organów administracji ogólnej i policji, które nie mogły wkraczać na teren uniwersytecki bez zgody rektora⁹³.

W roku 1920, za sprawą fundacji Józefa Winiewicza, Uniwersytet Poznański wzbogacił się o własną drukarnię⁹⁴. Józef Winiewicz, poznański drukarz i wydawca, podarował Uniwersytetowi własną drukarnię przy ul. 27 grudnia 5, pozostając w niej na stanowisku dyrektora⁹⁵. W dniu 2 lutego powołano komisję wydawniczą, a w dniu 5 kwietnia 1920 roku komisję do spraw drukarni, na czele której stanął ówczesny rektor Uniwersytetu Poznańskiego, Heliodor Świącicki⁹⁶. W marcu 1921 roku Senat Akademicki UP przydzielił dla drukarni 13 pomieszczeń w Collegium Minus przy ówczesnej ulicy Wały Wazów 16. Do pomieszczeń tych zostały przeniesione ofiarowane przez Józefa Winiewicza maszyny drukujące, urządzenia i materiały. Wyposażenie drukarni było bardzo skromne. Dla przykładu, zapas czcionek zabezpieczał skład trzech arkuszy drukarskich. Od 1924 roku, w wyniku słabego wyposażenia drukarni, władze przeznaczyły 39 mln. marek na zakup maszyn, urządzeń i czcionek, m.in. w 1927 roku został zakupiony pierwszy linotyp, który zmechanizował produkcję⁹⁷.

Oprócz starań organizacyjnych, postępowały starania o skompletowanie wysoko kwalifikowanej kadry naukowej. Uczelnia nie dysponowała zasobami kadry miejscowej, mimo to, mogła już w początkowym etapie swego istnienia poszczycić się bardzo znanymi w ówczesnym świecie nauki nazwiskami. Wykładowców zapraszano z odległych dzielnic, a także z zagranicy. W dniu 4 kwietnia 1919 roku rozpoczęła swą działalność Rada Wydziału Filozoficznego⁹⁸. Wybrano wówczas dziekanem Wydziału prof. dr Michała Sobeskiego (filozofia). W pierwszym posiedzeniu uczestniczyli profesorowie: Jan Bystron (etnografia), Alfred Denizot (fizyka doświadczalna), Ryszard Ganszyniec (filologia klasyczna), Jan Grochmalicki (zoologia), Seweryn Hammer (filologia klasyczna), Antoni Korczyński (chemia organiczna), Józef Kostrzewski (prehistoria), Tadeusz Lehr-Spławski (slawistyka), Eugeniusz Piasecki (wychowanie fizyczne), Mikołaj Rudnicki (językoznawstwo), Kazimierz Tymieniecki (historia), Franciszek Włodarski (matematyka) oraz Heliodor Świącicki (medycyna), którego jak wcześniej wspomniano, 5 kwietnia 1919 roku wybrano jednogłośnie pierwszym rektorem Wszechnicy Piastowskiej. Jeszcze przed dniem 7 maja 1919 roku, a więc

⁹³ J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948...*, s. 347.

⁹⁴ Zob. A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 128-130.

⁹⁵ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 17.

⁹⁶ A. Leśniewski, *Odbudowa i rozwój drukarni Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Polsce Ludowej*, „Kronika Wielkopolski” nr 1 (10) 1977, Warszawa-Poznań 1977, s. 111.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 20.

dniem uroczystej inauguracji, do grona tego dołączyli: Antoni Danysz (pedagogika), Stanisław Dobrzycki (polonistyka), Tadeusz Grabowski (polonistyka), Zdzisław Krygowski (matematyka), Bronisław Niklewski (fizjologia roślin i chemia rolnicza), Stanisław Pawłowski (geografia), Jan Sajdak (filologia klasyczna), Stanisław Wędkiewicz (romanistyka) oraz doceni: Stefan Błachowski (psychologia), Ludwika Dobrzyńska-Rybicka (filozofia), ks. Szczęśny Dettlaff (historia sztuki), ks. Wacław Gieburowski (muzykologia), Władysław Kudelka (botanika), Stanisław Pigoń (polonistyka) i Roman Pollak (polonistyka)⁹⁹. W 1919 roku na Wydziale Filozoficznym pracowało 28 wykładowców.

W omawianym okresie poszczególne katedry i instytuty Uniwersytetu Poznańskiego organizowały wiele konferencji i sympozjów naukowych, opublikowały setki prac naukowych, drukowały własne czasopisma naukowe. Co istotne, Uniwersytet stanowił silne zaplecze dla całego systemu szkolnictwa, instytucji kulturalnych i administracji w Poznaniu i w całej Polsce Zachodniej. To dzięki Uniwersytetowi Poznańskiemu Poznań oddziaływał na duży obszar kraju i na zagranicę¹⁰⁰.

W Kronice Uniwersytetu Poznańskiego czytamy: *Rok akademicki 1924/25 był w dziejach naszej szkoły rokiem spokojnej, normalnej pracy. Uporaliśmy się z pierwszemi stadjami organizowania Uniwersytetu i jego zakładów. Rozbudowa katedr, ich obsada, doszły do punktu, w którym można już mówić o pewnej zaokrąglonej całości, odpowiadającej przynajmniej najkonieczniejszym potrzebom nauczania i jego planowi. Zmontowaliśmy warsztaty pracy o tyle, że mogą już służyć naprawdę celom pedagogicznym i badawczym. Zwiększyła się liczba studentów i podniósł niewątpliwie stopień ich przygotowania do studiów uniwersyteckich. Usilna, wytężona praca, która musiała pochłaniać tyle energii, zaczyna wydawać owoce*¹⁰¹.

Na Uniwersytecie Poznańskim, w pierwszych latach jego działalności, dostrzec można rozwój naukowo-badawczy w powstawaniu nowych periodyków naukowych. Z inicjatywy filologów klasycznych powstało pierwsze w Polsce pismo z tej dziedziny naukowej, o nazwie „Eos”. Na Wydziale Prawno-Ekonomicznym rozpoczęto publikować „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny”, którego założycielem był prof. Antoni Peretiatkowicz, twórca tegoż wydziału. Ponadto, uruchomiono wydawnictwo Poznańskie Prace Ekonomiczne. W omawianym czasie powstały również takie pisma jak „Nowiny Lekarskie”, „Wychowanie Fizyczne” oraz „Roczniki Historyczne”, które były odzwierciedleniem współpracy Uniwersytetu

⁹⁹ Ibidem, s. 21-22.

¹⁰⁰ A. Czubiński, *Poznań w latach 1918-1939*, Poznań 2004, s. 237.

¹⁰¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/25 za rektoratu prof. dr. Stanisława Dobrzyckiego, Poznań, s. 3.

Poznańskiego z Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk¹⁰². Uniwersytet Poznański w latach 20. XX wieku współpracował z wieloma uczelniami i instytucjami naukowymi w kraju i za granicą¹⁰³.

Według Benona Miśkiewicza, na Uniwersytecie Poznańskim dostrzec można było szczególnie rozwój nauk humanistycznych. Wpływ na taki stan rzeczy miało wiele faktów, np. aktywność uczonych, duża aktualność podejmowanych prac naukowych związanych z problematyką kresów zachodnich Polski i potrzeba dyskusji z tendencyjnymi nurtami nauki niemieckiej. Nie bez znaczenia były stosunkowo niskie koszty badań, sprowadzające się do zabezpieczenia odpowiednich księgozbiorów. Rozwój nauk matematyczno-przyrodniczych był mniej intensywny, składał się na to brak środków na właściwe wyposażenie zakładów i pracowni. Stan ten pogłębiały, odczuwalne w uniwersyteckim budżecie, kryzysy gospodarcze w powojennej Polsce. Przywrócenie równowagi w rozwoju dyscyplin humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych nastąpiło dopiero po II wojnie światowej¹⁰⁴.

W pracy dydaktycznej posługiwano się wzorami dawnych uniwersytetów niemieckich, głównie austriackich. Grono profesorskie oraz studentów obowiązywał podobny program roczny. Rok akademicki zaczynał się 15 września i trwał do 10 czerwca. Wykłady i seminaria powadzone były wyłącznie przez grono profesorskie. Ćwiczenia mogli prowadzić asystenci, ale pod kierunkiem profesorów. W początkowym okresie funkcjonowania Uniwersytetu Poznańskiego ćwiczenia prowadzono wyłącznie na kierunkach przyrodniczych i medycznych. Na kierunkach humanistycznych prowadzono tylko wykłady, seminaria i lektoraty¹⁰⁵.

Działalność Uniwersytetu Poznańskiego na polu nauki zależała, poza innymi względami, w znacznym stopniu od indywidualnego podejścia pracowników naukowych. Istniały bowiem takie komórki naukowe, w których nie uznawano zasady związku badań naukowych z dydaktyką, koncentrując się wyłącznie na pracy naukowej. Inne z kolei zajmowały się wyłącznie nauczaniem. Stąd wniosek, iż badania naukowe nie były rozłożone równomiernie w poszczególnych katedrach¹⁰⁶.

Mimo znacznych osiągnięć naukowych, zwłaszcza w dyscyplinach Wydziału Humanistycznego (historia, archeologia), Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego

¹⁰² B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 24.

¹⁰³ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1932/33 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego i otwarcie roku szkolnego 1933/34 przez nowego rektora prof. dr Stanisława Runego w dniu 8 października 1933 roku, s. 9.

¹⁰⁴ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989...*, s. 24.

¹⁰⁵ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 140.

¹⁰⁶ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 33.

(geografia, botanika), Rolniczo-Leśnego oraz Prawnego, prace badawcze uprawiane na Uniwersytecie Poznańskim, jak zresztą na wszystkich wyższych uczelniach w omawianym czasie, cechowała zdaniem Tadeusza Klanowskiego, tendencja do zbieractwa i przyczynkarstwa. Związek Nauki Polskiej i jej zależność od nauki Zachodu, obok braku wiary w swoje możliwości, były głównym hamulcem w podejmowaniu przez naukowców zagadnień zasadniczych. Całkowity brak koordynacji pracy badawczej różnych kierunków przyczynił się do uprawiania nauki dla nauki. Poważnym hamulcem w rozwoju działalności naukowej były również stosunkowo małe dotacje, tworzące tzw. „fundusz naukowy”¹⁰⁷.

Liczba absolwentów Uniwersytetu Poznańskiego w pierwszym okresie jego funkcjonowania była niewielka. W pierwszym roku zapisało się na UP około 2000 studentów¹⁰⁸. Niemniej jednak, swoją działalnością Uniwersytet zasilił poważne kadry inteligencji kształtującego się państwa polskiego. Dokładne ustalenie liczby wydanych dyplomów nie jest możliwe, z racji tego, iż wydawano dyplomy różnego charakteru. Ponadto nie zdołano odszukać pełnej dokumentacji. Co istotne, absolwenci Uniwersytetu Poznańskiego odegrali istotną rolę w procesie polonizacji szkolnictwa, rozwoju rolnictwa oraz administracji i sądownictwa na terenie zaiem całego byłego zaboru pruskiego¹⁰⁹.

Działalność naukowo-polityczna Uniwersytetu Poznańskiego odegrała ważną rolę w procesie zacierania spowodowanych przez rozbiory różnic dzielnicowych i integracji polskiego narodu. O autorytecie samej Uczelni decydowały osiągnięcia naukowe jej pracowników. W krótkim czasie swego funkcjonowania Uniwersytet Poznański zdołał skupić duże grono młodych i zdolnych uczonych. Co ważne, przybywali oni do Poznania z różnych krajów, np. z Niemiec, Rosji, Szwajcarii, czy Stanów Zjednoczonych. Posiadali oni dobrą orientację w rozwoju badań naukowych w skali światowej¹¹⁰. Ogółem można stwierdzić, iż całe wielkopolskie szkolnictwo okresu międzywojennego osiągnęło, mimo niezliczonych trudności, znaczne sukcesy w dziedzinie nauczania i wychowania. W szczególności w dziedzinie wychowania patriotycznego¹¹¹.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 34.

¹⁰⁸ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu...*, s. 105.

¹⁰⁹ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 143-144.

¹¹⁰ Ibidem, s. 160-161.

¹¹¹ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989, s. 14.

1.2 Podstawy organizacyjne i kadrowe Katedry Pedagogiki i Dydaktyki

Wieloletnie starania o utworzenie studiów pedagogicznych związane były bezpośrednio z chęcią poprawy zawodowego przygotowania kandydatów na nauczycieli. Uległy one zniszczeniu z chwilą uzyskania przez Polskę niepodległości. Był to czas, kiedy w Polsce brakowało wykwalifikowanej kadry pedagogicznej. Braki, zauważalne były przede wszystkim w szkolnictwie średnim, a szybki wzrost liczby tych szkół sprawił, że władze musiały temu problemowi zaradzić¹¹². Ówczesne Ministerstwo WRiOP w celu zaspokojenia potrzeb kadrowych nauczycieli w szkołach średnich organizowało sieć wakacyjnych kursów. W tym samym czasie powstawały placówki, których celem było przygotowanie nowej kadry pedagogicznej. Placówki te, w formie organizacyjnej, powstawały przy szkołach wyższych w Warszawie, Krakowie czy Poznaniu¹¹³.

Warto nadmienić, iż zabór pruski nie posiadał szkoły wyższej. Ówcześni kandydaci na nauczycieli kształcili się przede wszystkim na niemieckich uniwersytetach, starając się jednocześnie o zachowanie polskości. Nauczyciele kształcący się w zaborze pruskim posiadali solidne przygotowanie do zawodu. Kiedy w 1919 roku powstał Uniwersytet Poznański, natychmiast dostrzeżono konieczność pedagogicznego kształcenia¹¹⁴. Wkrótce po odzyskaniu niepodległości, polskie władze oświatowe rozpoczęły systematyczną repolonizację szkolnictwa. Najwyraźniej dało się to zauważyć na terenie Wielkopolski¹¹⁵, gdzie w końcu stycznia 1919 roku prezes regencji poznańskiej Wojciech Trąmpczyński wydał rozporządzenie, na podstawie którego anulowano wszystkie zarządzenia władz pruskich. W miarę możliwości władze szkolne starały się zapewnić dzieciom polskim pobieranie nauki w języku ojczystym¹¹⁶. Na terenie Wielkopolski brak jednak było odpowiednio wykwalifikowanych nauczycieli, co zmuszało do sprowadzania ich z innych dzielnic

¹¹² K. Komorowski, *Szkolnictwo polskie w czasie wojny. Encyklopedia wychowawcza, Tom IX*, 1923, s. 9.

¹¹³ G. Ratajczyk, *Rozwój studiów i nauk pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939* (maszynopis), s. 6.

¹¹⁴ K. Zbierski, *Zagadnienie kształcenia nauczycieli szkół średnich*, Warszawa 1930, s. 11.

¹¹⁵ Dnia 11 listopada 1918 roku doszło do kapitulacji państw centralnych i zawieszenia broni na froncie zachodnim. Niemcy nadal uważali tereny Wielkopolski, Warmii, Mazur i Śląska za ziemie przynależące do ich państwa. W grudniu 1918 roku Sejm Dzielnicowy dla Wielkopolski podjął decyzję, iż ostateczny werdykt co do losów tych ziem podejmie konferencja pokojowa w Paryżu. W lipcu 1919 roku zniesiono granicę celną między Wielkopolską a Rzeczpospolitą co wpłynęło na rozpoczęcie organizowania polskiej administracji. W myśl postanowień traktatu wersalskiego do Polski powróciła Wielkopolska i Pomorze Wschodnie z wyjątkiem Gdańska, który zachował status Wolnego Miasta pod kontrolą Komisarza Ligi Narodów.

¹¹⁶ E. Zydlik, *Stefan Wierzbowski – organizator i kierownik tajnego nauczania w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, Poznań 1996, s. 62.

Polski¹¹⁷. Napływ nauczycieli stał się masowy jednak dopiero od jesieni 1919 roku, a swe apogeum osiągnął rok później¹¹⁸.

Początki poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki sięgają 1919 roku, w którym to w ramach powołanego do życia Uniwersytetu Poznańskiego, powstała pierwsza w Polsce Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, co uznano za wyjątkowe wydarzenie dla rozwoju polskiej pedagogiki¹¹⁹. Jednakże to już 10 grudnia 1918 roku, podczas IV posiedzenia Komisji Uniwersyteckiej, na wniosek prof. Heliodora Świąćckiego, podjęto uchwałę o utworzeniu na planowanej Wszechnicy Piastowskiej Katedry Pedagogiki i Dydaktyki. Jednocześnie ustalono kandydaturę prof. Antoniego Danysza na kierownika Katedry¹²⁰. Prof. Stefan Błachowski o przyczynach powstania w Poznaniu studiów uniwersyteckich pisał następująco: *świadomość, że w Odrodzonej Polsce pedagogika musi się należycie rozwijać dla dobra szkolnictwa skłoniła Uniwersytet Poznański do kreowania jedynej w Polsce zwyczajnej katedry pedagogiki i zaproponowanie jej profesorowi Danyszowi*¹²¹. Na początku swej działalności, Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, koncentrowała się przede wszystkim wokół problemów związanych z teorią wychowania, oświatą dorosłych i historią wychowania¹²².

Kierownikiem pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki i Dydaktyki w Uniwersytecie Poznańskim został, w wieku 66 lat, Antoni Danysz¹²³. Z kolei kierownikiem Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej w Uniwersytecie Poznańskim został Stefan Błachowski, uczeń Kazimierza Twardowskiego¹²⁴. To dnia 22 lutego 1919 roku, pismem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej Wydziału do Spraw Oświaty i Szkolnictwa, zaproponowano oficjalnie prof. Antoniemu Danyszowi stanowisko kierownika Katedry¹²⁵. Co istotne, w 1917 roku nie przyjął on Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Warszawskim, ale już dwa lata później zdecydował się na podjęcie pracy na Uniwersytecie Poznańskim¹²⁶. Warto nadmienić, iż na posiedzeniu Komisji Stabilizacyjnej w Krakowie na stanowisko

¹¹⁷ M. Jabczyński, *Dziesięć lat szkoły polskiej w Poznańskim Okręgu Szkolnym*, Poznań 1929, s. 73.

¹¹⁸ E. Zydlik, Stefan Wierzbowski – organizator i kierownik tajnego nauczania w Wielkopolsce..., s. 62.

¹¹⁹ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje...*, s. 70.

¹²⁰ I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1970*, Poznań 1990 (maszynopis), s. 4.

¹²¹ S. Błachowski, *Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański”, nr 264 (14.11.1924), s. 6.

¹²² W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 13.

¹²³ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998, s. 33.

¹²⁴ Zob. B. Hornowski, *Życie i działalność prof. Dra S. Błachowskiego*, „Przegląd Pedagogiczny” 1963, nr 6.

¹²⁵ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 94).

¹²⁶ A. Wrzosek (red.), *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923): za rektoratu Heliodora Świąćckiego: księga pamiątkowa*, Poznań 1924, s. 73.

kierownika Katedry Pedagogiki wysunięto dwie kandydatury: Antoniego Danysza i Antoniego Karbowiaka¹²⁷.

Dowiedziawszy się o wyznaczeniu do kierowania Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Antoni Danysz napisał list skierowany do Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej Wydziału do Spraw Oświaty i Wychowania z dnia 10 marca 1919 roku, o następującej treści:

„Na orędzie Wysokiego Komisariatu z dn. 22.01.1919 r. mam zaszczyt odpowiedzieć, że ofiarowaną sobie zwyczajną Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki przy powstającej Wszechnicy w Poznaniu jestem gotów przyjąć. Uważam za obowiązek wyrazić wysokiemu Komisaryatowi szczególną wdzięczność, że mi dał sposobność służenia mojej ściślejszej ojczyźnie i memu rodzinnemu miastu, dla których dobra nie było mi dotąd dane cokolwiek zdziałać. Niestety mogę Wielkopolsce ofiarować tylko resztki swego życia i swych sił, bo liczę 66 lat wieku.

Orędzie Wysokiego Komisaryatu otrzymałem dopiero przed kilku dniami. Powołanie mnie do Poznania zastało mnie zupełnie nieprzygotowanym. Z tego powodu niemożliwą rzeczą jest dla mnie zastosować się do wyrażonego życzenia, abym już w bieżącym miesiącu stawiał się w Poznaniu. Ponieważ do Galicji prawdopodobnie już nie wrócę, muszę zlikwidować swój 27-letni pobyt, do czego będę potrzebował kilku tygodni.

W każdym razie około 1 maja zjadę do Poznania.

Dla ewentualnego spisu wykładowców donoszę, że zamierzam wyklądać w letnim półroczu 1919 roku:

- pedagogikę ogólną – 3 godziny,

Seminarium pedagogiczne – 2 godziny, w tym czytanie i omawianie prac pedagogicznych, wykonywanych przez słuchaczy; czytanie i objaśnianie najstarszej pedagogiki polskiej Erazma Glicznera pt. „Książka o wychowaniu”¹²⁸.

w przedruku Kraków 1876.

Pierwszy kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, Antoni Danysz, w latach 1919-1924 pełnił zarazem funkcję prorektora Uniwersytetu Poznańskiego w uznaniu dla jego wielkiego doświadczenia organizatorskiego. Urodził się 16 stycznia 1853 roku w Poznaniu, w

¹²⁷ E. Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza*, Poznań 1980, (maszynopis), s. 20.

¹²⁸ J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001, s. 127-128.

rodzinie Ignacego (kapitana w powstaniu listopadowym) i Pauliny Rehfaldów, jako syn urzędnika ziemstwa powiatowego¹²⁹. Jego siostra, Michalina, wyszła za mąż za Stanisława Mottego, wielkopolskiego działacza społecznego, współzałożyciela Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, brata Marcelego Mottego – poznańskiego felietonistę¹³⁰. Antoni Danysz szkołę elementarną ukończył w Poznaniu, następnie uczęszczał do Gimnazjum św. Marii Magdaleny w tym samym mieście¹³¹. Po zdaniu matury, w 1871 roku, podjął studia z dziedziny historii literatury na Uniwersytecie Wrocławskim (do 1872 roku), przeniósł się następnie na uniwersytet w Lipsku, gdzie w latach 1872-1876 zgłębiał historię, sławistykę, filologię klasyczną oraz językoznawstwo indoeuropejskie¹³². Doktoryzował się we Wrocławiu w 1876 roku na podstawie rozprawy *De scriptorum inprimis poetarum romanorum studiis Catullanis*. To także we Wrocławiu złożył egzamin nauczycielski w 1877 roku¹³³. W latach 1878-1909 pracował jako nauczyciel języków klasycznych w gimnazjach w Nakle, Poznaniu i Bydgoszczy (1878-1882), w gimnazjum niemieckim w Międzyrzeczu (1882-1885, utracił posadę za postawę narodową), w szkołach w Rinteln i Nysie (1885-1892), gimnazjum św. Anny w Krakowie (1892-1895). W 1895 roku obronił pracę habilitacyjną *Reforma nauki języków nowożytnych a początkowa nauka języka niemieckiego w szkołach średnich galicyjskich* i został docentem w Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Lwowskiego (do 1902); wykładał dydaktykę języków nowożytnych. Był równocześnie nauczycielem języków klasycznych i języka polskiego w III gimnazjum we Lwowie¹³⁴. W latach 1903-1909 był dyrektorem VI gimnazjum we Lwowie i kontynuował pracę pedagogiczną. Już wówczas pisano o Antonim Danyszu jako *wybitnym ówczesnym pedagogu i cenionym autorze szeregu prac*¹³⁵. W listopadzie 1909 roku Antoni Danysz przeszedł na emeryturę i zamieszkał w Krakowie, poświęcając swój czas na badania naukowe z dziedziny polonistyki i pedagogiki¹³⁶.

¹²⁹ P. Cegielska, *Z moich wspomnień. Przechadzki po mieście*, Poznań 1997, s. 32.

¹³⁰ Zob. I. Wyszowska, *Marceli Motty (1818-1898) Poznański nauczyciel, felietonista i pamiętnikarz*, Poznań 2008.

¹³¹ E. Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza...*, s. 5.

¹³² S. Możdżeń, *Danysz Antoni* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*, Warszawa 2003, s. 615.

¹³³ A. Stopińska-Pająk, *Danysz Antoni* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 45.

¹³⁴ H. Winnicka, *Danysz Antoni* (w:) M. Rosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 100.

¹³⁵ W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce...*, s. 127.

¹³⁶ E. Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza...*, s. 15.

Fot. 9. Antoni Danysz - pierwszy kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-112)

Antoni Danysz, zostając kierownikiem Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, włączył się w pracę na rzecz całej uczelni (prorektor UP). Już od początku dążył do zbudowania silnego ośrodka dla pedagogicznego kształcenia oraz nadaniu mu właściwej rangi. Konstruując bazę przedmiotów, skupiał się na tym, by kandydaci do zawodu nauczyciela posiadali szeroką i usystematyzowaną wiedzę, nie wyłącznie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, ale także z nauk pokrewnych, tj. wychowania fizycznego czy higieny szkolnej. Dobór wykładanych dyscyplin był gwarantem gruntownego i wszechstronnego przygotowania do pracy w szkole średniej. Studenci Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Poznańskiego uczestniczyli w zajęciach prowadzonych przez doświadczonych dydaktyków i pedagogów, jak właśnie Antoni Danysz czy Stefan Błachowski. Ukończenie studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim było równoznaczne z uzyskaniem przez studentów pełnych kwalifikacji na nauczycieli szkół średnich. Antoni Danysz, zdaniem Stefana Możdżenia *zasłynął jako niezwykle pedagog, wysoko ceniony w nauce, obdarzony zmysłem krytycznym,*

szermierz zasad wychowawczych, który wzbogacił polską naukę wieloma pracami z zakresu filologii klasycznej, słowiańskiej, dziejów wychowania, pedagogiki i dydaktyki¹³⁷.

Katedra Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim, jak zostało to już wspomniane, była pierwszą w Polsce katedrą pedagogiki. Kiedy rozpoczynała swą działalność edukacyjną, nie posiadała odpowiedniego do jej potrzeb zaplecza lokalowego. Co istotne, nie miała także zorganizowanego budżetu na jej funkcjonowanie. Na początku swej działalności, na potrzeby Katedry Pedagogiki i Dydaktyki zaadaptowano pomieszczenie na parterze w Zamku. Jednakże, z roku na rok, liczba studentów rosła. W roku 1922, na 51 zapisanych studentów, dla blisko połowy nie można było znaleźć pomieszczenia¹³⁸. Inną trudnością, z jaką spotkał się Antoni Danysz na początku działalności Katedry Pedagogiki i Dydaktyki były braki książek oraz podręczników w pracy dydaktycznej. Jednakże dnia 30 czerwca 1919 roku przejęto bibliotekę Akademii Królewskiej co sprawiło, iż „raczkująca” poznańska uniwersytecka pedagogika otrzymała kilkaset tomów dzieł pedagogicznych. Otrzymany zbiór był głównie w języku niemieckim, uzupełniony pojedynczymi książkami w języku polskim. Powodem takiego stanu rzeczy były wysokie ceny polskich książek¹³⁹. Prof. Antoni Danysz, jak to było kiedyś w zwyczaju, dołączył do niego swój prywatny księgozbiór. Z racji niedostępności książek czytano m.in. *Traktat Elżbiety Rakuskiej* w przekładzie Antoniego Danysza, *O kształceniu* Antoniego Danysza, czy *Ustawy Komisji Edukacji, Ogólną pedagogikę* Jana Fryderyka Herbarta w oryginale i tłumaczeniu¹⁴⁰. Pragnąc zaradzić niedomaganiom pedagogiki w Polsce, Antoni Danysz podejmował starania o wydanie „Biblioteki Klasyków Pedagogiki” w języku polskim. Zawierałaby ona m.in. dzieła bądź części dzieł Platona, Arystotelesa, Kwintyliana, św. Augustyna, Jana Amosa Komeńskiego, Jana Henryka Pestalozziego czy Jana Fryderyka Herbarta¹⁴¹.

Katedra Pedagogiki i Dydaktyki prowadziła działalność dydaktyczną dla całego Wydziału Filozoficznego¹⁴². Słuchaczami byli przede wszystkim przyszli nauczyciele szkół

¹³⁷ S. Możdżeń, *Danysz Antoni...*, s. 615-616.

¹³⁸ A. Wrzosek, *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swojego istnienia za rektoratu H. Święcickiego*, Poznań 1924, s. 513.

¹³⁹ *Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Poznańskiego. Lata 1919-1923*, Poznań 1925, s. 73.

¹⁴⁰ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1925*, „Kronika Wielkopolski”, nr 1, Poznań 1992, s. 63.

¹⁴¹ Ibidem.

¹⁴² Wykłady z pedagogiki jednocyły słuchaczy ze wszystkich grup przedmiotów wykładanych na Wydziale Filozoficznym, wykluczano z nich dydaktykę szczegółową. Wykładano też pedagogikę ogólną i pedagogikę historyczną. Ćwiczenia seminaryjne (2 godziny tygodniowo) obejmowały czytanie i omawianie prac wykonywanych przez słuchaczy. Studenci zgłaszali się jako wolontariusze z gotowością interpretowania lub czytania pracy, tak że każdy uczestnik podczas swojego pobytu w seminarium przynajmniej raz czytał pracę i raz interpretował. Wybór tematów prac seminaryjnych pozostawiono słuchaczom. Przestrzegano zasadę, aby

średnich, ale nie tylko. Ponadto duży odsetek słuchaczy stanowili nauczyciele szkół podstawowych, księża oraz inne nie związane ze szkołą osoby, zainteresowane zagadnieniami z zakresu pedagogiki. Byli to także nauczyciele wiejscy, którzy ze szkołami średnimi nie utrzymywali żadnych kontaktów, ale z wewnętrznego zainteresowania dla zagadnień wychowawczych uczęszczali na wykłady. W większości przypadków słuchacze pochodzili z Wielkopolski, a także z Prus Wschodnich, Małopolski, Śląska i innych regionów¹⁴³. Studenci odbywali studia pedagogiczne po zakończeniu studiów naukowych, chociaż wykłady i ćwiczenia pedagogiczne wcześniej odbyte (równolegle ze studiami naukowymi) były także zaliczane¹⁴⁴. W późniejszym okresie funkcjonowania Katedry, wymagania wobec słuchaczy zostały zaostrzone. Polegało na tym, iż kandydaci przystępujący do studiów pedagogicznych powinni posiadać także wykształcenie ogólne filozoficzne (psychologia ogólna, zarys historii filozofii, logika i metodologia ogólna wraz z systematycznym przeglądem najważniejszych pojęć filozoficznych). Warto zauważyć, że studia pedagogiczne dostarczały nie tylko wiedzy teoretycznej, ale nacisk kładziono także na praktyczne umiejętności. Ówczesni studenci odbywali hospitacje w szkołach, biorąc czynny udział w zajęciach lekcyjnych. Program wykładów i ćwiczeń w zajęciach organizowanych przez Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki

praca była wynikiem spontanicznego zainteresowania i upodobania autora. Ze względu na brak znajomości pedagogiki w praktyce, prace były w większej części o tematyce pedagogiczno-literackiej. Czytano i omawiano m.in. tematy: osobowość nauczyciela jako najważniejszy czynnik wychowania; ideał uczonego według Ludwika Vivesa; poglądy Franciszka Montaigne'a; Mickiewicz jako nauczyciel w Kownie; szkoła a wychowanie, lecie szkolne i ich części. Przy tematach z dydaktyki i teorii wychowania kierownictwo Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego polecało oprzeć się chociażby na wspomnieniach z własnego dzieciństwa. W ten sposób autor dochodził do zrozumienia wychowawcy, którego był biernych przedmiotem. Sposób opracowania wybranego tematu był referujący, jednakże niektóre prace wykazywały pewną samodzielność i po pewnym przerobieniu zasługiwały nawet na publikowanie. Niestety Katedra Pedagogiki nie posiadała takich możliwości organizacyjnych.

Na egzaminie końcowym kandydat na nauczyciela miał wykazać się znajomością głównych zasad wychowania i kształcenia, jak i historii pedagogiki. Od kandydatów wymagano poza tym znajomości literatury polskiej i poprawnego władania językiem polskim. Antoni Danysz zauważył różnice w podejściu studentów do egzaminu rządowego na nauczycieli szkół średnich. Kandydaci z Królewca pogardzali egzaminem i nie myśleli o nim, kandydaci z Małopolski odkładali go i często podejmowali stanowisko nie wymagające egzaminu zastępcy nauczyciela, kandydaci z Wielkopolski spieszyli się z egzaminem i nieraz prosili o przyspieszenie jego terminu.

Analizując tematykę wykładów i ćwiczeń w Seminarium pedagogicznym UP studenci przygotowujący się do zawodu nauczyciela otrzymywali oprócz wykształcenia kierunkowego także gruntowne wykształcenie pedagogiczne. Danysz zapoznawał swych słuchaczy z pedagogiką w najszerszym tego słowa znaczeniu, nie omijając niczego co wartościowe w przeszłości, wskazywał na nowe prądy w pedagogii zachodniej, zaznajamiał z polską myślą pedagogiczną, wychowaniem narodowym i państwowym. W wychowaniu młodzieży akademickiej preferował wychowanie narodowe, samo bowiem należał do pokolenia Polaków urodzonych i wychowanych w niewoli.

¹⁴³ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1925...*, s. 62.

¹⁴⁴ A. Danysz, *Studium Pedagogiczne wyższe. Studium Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim*, „Przegląd Pedagogiczny”, Zeszyt nr 3, Warszawa 1922, s. 244-251.

opierał się na programie przedmiotów egzaminu państwowego na nauczycieli szkół średnich, gdyż przygotowanie do tego egzaminu było zadaniem studiów pedagogicznych¹⁴⁵.

Od początku istnienia Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, prof. Antoni Danysz nawiązywał współpracę z Katedrą Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego. Od 1919 roku dr Eugeniusz Piasecki prowadził w jej ramach zajęcia z higieny szkolnej i teorii wychowania fizycznego. W roku 1921 Katedra Pedagogiki rozpoczęła współpracę z Katedrą Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej, której kierownikiem był prof. Stefan Błachowski. Problematyka naukowo-badawcza tychże Katedr przenikała się wzajemnie. W Katedrze Pedagogiki i Dydaktyki podejmowano zagadnienia psychologiczne (Ludwik Jaxa-Bykowski, Marian Wachowski, Tadeusz Zaworski), Katedra Psychologii swą działalnością w zakresie psychologii rozwojowej, wychowawczej i klinicznej oscylowała wokół niektórych dziedzin pedagogiki¹⁴⁶. W ówczesnych pracach pedagogów można wyróżnić kilka dziedzin: ogólną teorię wychowania, oświatę dorosłych, historię wychowania, dydaktykę i metodykę niektórych przedmiotów nauczania¹⁴⁷. Prace naukowo-badawcze pracowników Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego wspierali m.in. Karol Mazurkiewicz, docent Stanisław Tync oraz dr Marian Wachowski¹⁴⁸. Od 1921 roku, Antoni Danysz został członkiem, korespondentem PAU¹⁴⁹.

Antoni Danysz uważany był za jednego z najbardziej zasłużonych pedagogów Uniwersytetu Poznańskiego. Zorganizował Komisję Egzaminacyjną dla kandydatów do zawodu nauczycielskiego i został jej przewodniczącym. Warto zauważyć, iż Wielkopolska w okresie przejściowym posiadała odrębną organizację kształcenia nauczycieli i odbywania z nimi egzaminów na podstawie tzw. „Tymczasowych przepisów egzaminacyjnych dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich” z 1920 roku. Rozporządzeniem Ministerstwa WRiOP z dnia 24 sierpnia 1921 roku powołano do życia w Poznaniu Państwową Komisję Egzaminacyjną dla kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich. Tym samym rozwiązaniu uległy istniejące w Poznaniu komisje działające na podstawie „Tymczasowych przepisów”¹⁵⁰. Nowa Komisja odbywała jednak jeszcze do końca 1927 roku egzaminy według regulaminu zawartego w „Tymczasowych przepisach”¹⁵¹.

¹⁴⁵ K. Zbierski, *Zagadnienie kształcenia nauczycieli szkół średnich...*, s. 33.

¹⁴⁶ S. Kowalski, *Pedagogika a psychologia* (w:) G. Labuda (red.), *Nauka w Wielkopolsce*, Poznań 1973, s. 437.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 438.

¹⁴⁸ J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 4/1998, s. 111-119.

¹⁴⁹ A. Stopińska-Pająk, *Danysz Antoni* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 46.

¹⁵⁰ Rozp. Min. WRiOP z dnia 24.08.1921; Dz.U.Min. WRiOP, Warszawa 1921; poz. 172, s. 352.

¹⁵¹ K. Zbierski, *Zagadnienie kształcenia nauczycieli szkół średnich...*, s. 14.

Uniwersytet Poznański miał w swej strukturze od początku odrębną Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki. Jest to o tyle istotne, iż z tej właśnie przyczyny był jedynym polskim uniwersytetem, na którym było możliwe uzyskanie stopnia naukowego doktora filozofii z pedagogiki jako przedmiotu głównego¹⁵². Studium Pedagogiczne nie stanowiło odrębnej placówki uniwersyteckiej pod nazwą instytut pedagogiczny czy też pedagogium, jak to było na innych uniwersytetach, lecz pedagogika była traktowana na równi z innymi przedmiotami (wykładana była w przypisanej liczbie godzin). Wykłady odbywały się z pedagogiki ogólnej, dydaktyki ogólnej i historii pedagogiki w ciągu trzech lat. Ćwiczenia seminaryjne, na które wyznaczone były dwie godziny tygodniowo, obejmowały czytanie i objaśnianie dzieł pedagogicznych oraz czytanie i omawianie prac przygotowywanych przez członków seminarium¹⁵³. Dokładny wykaz wykładów, ćwiczeń, seminariów na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919/1920-1925/1926 został przedstawiony w Tabeli 1. Obrazuje ona również nazwiska ówczesnych pracowników Katedry.

Tabela 1. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919/1920-1925/1926

Wykładowcy	Przedmiot	Ilość godzin tygodniowo	Rok akademicki
Prof. A.Danysz	Pedagogika Ogólna	3	1919 ¹⁵⁴
	Seminarium Pedagogiczne	2	
Dr. E.Piasecki	Higiena szkolna	3	
	Teoria wychowania fizycznego		
Prof. A.Danysz	Pedagogika Ogólna	4	1920 ¹⁵⁵
	Seminarium Pedagogiczne	2	
Dr. E.Piasecki	Teoria wychowania fizycznego	3	
Prof. A.Danysz	Historia teorii wychowawczej	3	1920-1921 ¹⁵⁶
	Seminarium Pedagogiczne	2	
Dr. E.Piasecki	Teoria wychowania fizycznego	2	
Dr T.Szulc	Higiena szkolna	2	
Prof. S. Błachowski	II trym. Główne problemy pedagogiki eksperymentalnej	1	

¹⁵² S. Błachowski, *Pedagogika w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański”, nr 264 (14.11.1924), s. 6.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Spis wykładów, półrocze jesienne 1919 r. Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1919, s. 6.

¹⁵⁵ Spis wykładów w półroczu zimowym 1920 r. Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1920, s. 7.

Prof. A.Danysz	Historia teorii wychowawczej	3	1921-1922 ¹⁵⁷
Prof. S. Błachowski	Seminarium Pedagogiczne	2	
	w II i III trym. Psychologia pracy umysłowej i jej pedagogiczne i dydaktyczne zastosowanie	1	
Prof. A.Danysz	Pedagogika ogólna	3	1922-1923 ¹⁵⁸
Prof. S. Błachowski	Ćwiczenia seminaryjne w II i III trym. Brak danych (wykłady)	2	
Prof. A.Danysz	Historia teorii wychowawczej w XVIII wieku (Od Locke'a do Herbarta) Ćwiczenia seminaryjne	3 2	1923-1924 ¹⁵⁹
I.Stein	Organizacja szkolnictwa w Polsce Odrodzonej	2	1924-1925 ¹⁶⁰
Prof. S. Błachowski	Główne problemy psychologii wychowawczej	2	
Prof. B.Nawroczyński	I i II teoria wychowania, zainteresowanie i jego znaczenie w pedagogice Seminarium pedagogiczne (II trym) III Poglądy pedagogicznej. Locke'a na tle epoki System „mannheimski” i jego wyniki Seminarium pedagogiczne	3 1 2 3 1 1 2	1925-1926 ¹⁶¹
Prof. S. Błachowski	III Psychologiczne podstawy pedagogiki i dydaktyki	2	

¹⁵⁶ Spis wykładów w roku akademickim 1920/1921, Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1921, s. 4.

¹⁵⁷ Spis wykładów w roku akademickim 1921/1922, Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Czcionkami Drukarni Uniwersyteckiej, Poznań 1922.

¹⁵⁸ Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1922/1923, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1922.

¹⁵⁹ Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1923/1924, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1923.

¹⁶⁰ Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1924/1925, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1924.

¹⁶¹ Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1925/1926, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1925.

Jak już wcześniej wspomniano, Antoni Danysz zdecydowanie opowiadał się za umiejętnościami praktycznymi, w jakie w toku studiów winni być wyposażeni przyszli nauczyciele. Był zdania, iż dobra znajomość dydaktyki to nie wszystko, należy skupić się także na wiedzy z zakresu pedagogiki, psychologii w połączeniu jej z umiejętnościami praktycznymi w szkołach. Był gorącym zwolennikiem utworzenia przy uniwersytetach szkół ćwiczeń, dzięki którym studenci mogliby w praktyce sprawdzić własną wiedzę. Według niego, w zakresie przygotowania praktycznego przyszłych nauczycieli, powinny współdziałać z uniwersytetem władze szkolne. Kształcenia i wychowania młodzieży można, według Antoniego Danysza, nauczyć się wyłącznie przez uczenie rzeczywistych uczniów w „prawdziwej” szkole.

Na seminariach czytano i omawiano dzieła pedagogiczne oraz objaśniano prace przygotowane przez studentów, przy czym członek seminarium zobowiązany był co najmniej raz w czasie swojego pobytu na seminarium interpretować wybrane dzieło pedagogiczne i raz czytać swą pracę. Co tyczy się doboru literatury, Antoni Danysz nie mógł w pełni decydować o tym zagadnieniu. Był on w dużej mierze uzależniony od dostępności wybranych pozycji książkowych, a przede wszystkim od ich ilości. Często zdarzało się, iż Antoni Danysz osobiście tłumaczył książki niemieckie na język polski, zwłaszcza te pozycje, które były mu niezbędne w procesie nauczania (tłumaczył m.in. *Traktat Elżbiety Rakuskiej*; *Pedagogikę ogólną* Herbarta). Jedyne rozwiązanie upatrywał w wydaniu, w języku polskim dzieł Platona, Arystotelesa, Plutarcha, św. Agustyna. Tomasza Morusa, Erazma z Rotterdamu, Jana Ludwika Vivesa, Jana Amosa Komeńskiego, Johna Lock’a, Jana Jakuba Rousseau, Jana Henryka Pestalozziego oraz innych wybitnych przedstawicieli myśli pedagogicznej. Co tyczy się wyboru tematu, najczęściej opracowywano tych z historii wychowania. Fakt ten uzasadniano brakiem praktyki pedagogicznej. Przykłady tematów prac seminaryjnych przedstawiały się następująco: „O badaniach inteligencji dzieci wstępujących do szkoły za pomocą testów skali metrycznej Simona i Bineta”; „Osobowość nauczyciela jako najważniejszy czynnik wychowawczy”; „Ideał uczonego według Vivesa”; „Pytania o technice dydaktycznej”; „Szkoła a wychowanie”; „Lekcja szkolna i jej części”¹⁶².

Prof. Antoni Danysz pracował na stanowisku kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim do dnia 30 września 1924 roku. To właśnie wówczas na własną prośbę został przeniesiony na emeryturę. Jednakże, by mieć nadzór nad obsadą Katedry, wystąpił do Rady Wydziału z propozycją powołania na kierownika Katedry

¹⁶² A. Danysz, *Studium Pedagogiczne wyższe. Studium Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim*, „Przegląd Pedagogiczny”, Zeszyt nr 3, Warszawa 1922, s. 244-251.

Pedagogiki profesora Stanisława Kota z Krakowa, wybitnego historyka wychowania. Gdy ten propozycję odrzucił, Antoni Danysz wysunął kandydaturę dr Bogdana Nawroczyńskiego¹⁶³. Bogdan Nawroczyński propozycję zostania kierownikiem przyjął jednocześnie zostając mianowanym profesorem nadzwyczajnym pedagogiki¹⁶⁴. W Kronice Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1923/1924 czytamy: *Ustąpienie prof. Danysza zeszło się prawie z ostatecznym ustaleniem podstaw organizacji Instytutu Pedagogicznego, który związany z Uniwersytetem tylko naukowo, służyć miał celowi, jaki dotychczas spełniała jedyna katedra prof. Danysza a mianowicie kształceniu adeptów Wydziału Filozoficznego w metodach nauczania tych działów wiedzy, w których teoretyczne wykształcenie czerpali dotychczas z wykładów i ćwiczeń*¹⁶⁵.

Po pięciu latach działalności profesorskiej pogorszenie się stanu zdrowia Antoniego Danysza zmusiło go do, jak pisał Jan Hellwig, *usunięcia w domowe zacisze*¹⁶⁶. Dziekanat pismem z dnia 30 września 1924 roku przeniósł Antoniego Danysza w stan spoczynku (zmarł rok później)¹⁶⁷. W piśmie czytamy: *...Kiedy z początkiem 1919 roku w Wielkopolsce Uniwersytet organizowano, wszyscy jednomyślnie byli tego samego zdania, że pierwszą w Polsce katedrę pedagogiki, a jedną z pierwszych katedr na Wielkopolskim Uniwersytecie trzeba oddać Dobremu Synowi Wielkopolskiej Ziemi, Dyrektorowi Danyszowi. Proście nie odmówiłeś, Katedrę przyjąłeś w kwietniu 1919 roku i rozpocząłeś na nowo bardzo owocną działalność. Założyłeś Seminarium Pedagogiczne, zorganizowałeś Komisję Egzaminacyjną dla kandydatów na Nauczycieli Szkół Średnich, której byłeś pierwszym Prezesem, ułożyłeś dla niej przepisy, wykladałeś, uczyłeś nie zważając na zdrowie słabe, a świecąc przykładem kolegom i uczniom. Ceniony przede wszystkim, zostałeś pierwszym Prorektorem w Poznańskim Uniwersytecie w roku akademickim 1919/1920. Dziś, kiedy na własną prośbę rozłączasz się chwilowo z naszą Szkołą, przyjm Ukochany Panie Profesorze od nas wszystkich serdeczne podziękowanie za pracę bez granic, za miłość wielką, jaką ukochałeś młodzież i Szkołę i za serce dobre*¹⁶⁸.

Dnia 17 grudnia 1925 roku zmarł Antoni Danysz, profesor honorowy pedagogiki i dydaktyki, pierwszy Prorektor Uniwersytetu Poznańskiego i członek korespondent Polskiej Akademii Umiejętności. Położył on wybitne zasługi jako nauczyciel, uczony i działacz

¹⁶³ E. Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza...*, s. 17.

¹⁶⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/1925, Poznań 1926, s. 10.

¹⁶⁵ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/1924, Poznań 1925, s. 9.

¹⁶⁶ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1925...*, s. 64.

¹⁶⁷ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 25.

¹⁶⁸ E. Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza...*, s. 28.

społeczny. Tymi słowami rektor prof. dr Ludwik Sitowski rozpoczął uroczystość inauguracji nowego roku akademickiego, w dniu 3 października 1926 roku¹⁶⁹.

Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki przejmuje, przejściowo (od 1 stycznia 1925 roku) w roku akademickim 1924/1925, dr Bogdan Nawroczyński, po czym przechodzi on na Uniwersytet Warszawski¹⁷⁰. Dnia 8 maja 1926 roku został mianowany profesorem nadzwyczajnym pedagogiki i organizacji szkolnictwa Uniwersytetu Warszawskiego¹⁷¹.

W odpowiedzi na pismo Dziekana Wydziału Filozoficznego UP, z dnia 30 czerwca 1924, z prośbą objęcia kierownictwa Katedry Pedagogiki, Bogdan Nawroczyński, w piśmie z dnia 2 lipca 1924 roku napisał: *Zaszczytną dla mnie propozycję objęcia nadzwyczajnej katedry pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim przyjmuję. Odpowiada ona najzupełniej mojej chęci poświęcenia całego czasu i wszystkich sił badaniom pedagogicznym oraz uczeniu pedagogiki*¹⁷².

Bogdan Nawroczyński (1882-1974), był cenionym pedagogiem (od czasów „strajku szkolnego” 1905 roku aż do śmierci)¹⁷³ i filozofem, profesorem uniwersytetów Poznańskiego (w latach 1925-1926) oraz Warszawskiego (w latach 1926-1960)¹⁷⁴. Wcześniej pracował w gimnazjach prywatnych jako nauczyciel propedeutyki filozofii i literatury polskiej i literatury polskiej. Od 1913 roku współpracował z „Przeglądem Pedagogicznym”. W okresie od 1917 do 1924 roku był wizytatorem w MWRiOP, a w latach 1922-1928 przewodniczył Komisji Pedagogicznej, działającej przy Wydziale Programowym tego resortu¹⁷⁵. Będąc na Uniwersytecie Poznańskim, gdzie w 1925 roku objął Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki, w swej pracy naukowej skupiał się na idei „nowego wychowania”, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień związanych ze szkołą pracy¹⁷⁶. W 1926 roku, kiedy to przeszedł do Uniwersytetu Warszawskiego, objął tam kierownictwo nad Katedrą Pedagogiki oraz brał czynny udział w organizacji na UW studiów pedagogicznych, na Wydziale Filozoficznym (od 1927 roku – Wydział Humanistyczny)¹⁷⁷. W roku 1927 na Uniwersytecie Warszawskim utworzył Studium

¹⁶⁹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/1926, Poznań 1926, s. 3.

¹⁷⁰ Cz. Kupisiewicz, *Nawroczyński Roman Bogdan* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 150-152.

¹⁷¹ H. Kaczorowski, *Nawroczyński Bogdan* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Warszawa 2004, s. 604.

¹⁷² B. Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882-1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994, (maszynopis), s. 39-40.

¹⁷³ S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 9.

¹⁷⁴ H. Winnicka, *Nawroczyński Bogdan* (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 372.

¹⁷⁵ Cz. Kupisiewicz, *Nawroczyński Roman Bogdan...*, s. 150-152.

¹⁷⁶ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 611-612.

¹⁷⁷ Cz. Kupisiewicz, *Nawroczyński Roman Bogdan...*, s. 150-152.

Pedagogiczne, którym kierował do 1939 roku¹⁷⁸. W literaturze przedmiotu działalność Bogdana Nawroczyńskiego Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego ogranicza się na ogół do zdawkowych informacji: *Jednocześnie jako profesor nadzwyczajny objął w 1925 roku Katedrę Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim po zmarłym Antoni Danyszu, mimo że typowany na to stanowisko był Ludwik Jaxa-Bykowski. Nie znamy żadnych szczegółów na temat działalności Nawroczyńskiego w ramach jego katedry, natomiast dobrze udokumentowana jest jego praca w Katedrze Pedagogiki i Organizacji Szkolnictwa na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, którą objął jesienią 1926 roku*¹⁷⁹.

Jako badacz zajmował się problemami wychowania, dydaktyki ogólnej, pedagogiki porównawczej oraz historii myśli pedagogicznej. Jest autorem wielu wybitnych książek i rozpraw z zakresu nauk o wychowaniu, pisanych głównie w duchu pedagogiki kultury. Według Bogdana Nawroczyńskiego ideałem wychowania jest człowiek, który posiada i łączy w sobie wartościowe i zarazem różnorakie dobra kultury z ustawicznym i twórczym wzbogacaniem¹⁸⁰.

Postać Bogdana Nawroczyńskiego powiązana jest nierozdzielnie z pedagogiką kultury¹⁸¹. *Życie duchowe* jego autorstwa stało się podstawową pracą w zakresie pedagogiki kultury w Polsce¹⁸². To on, w drugiej połowie XX wieku pedagogikę ludzkiej duchowości stawiał na równi z pedagogiką kultury¹⁸³. W toku swej pracy naukowej wysunął tezę, iż człowiek jest nie tylko „produktem” kultury, ale także jest jej współtwórcą¹⁸⁴. W procesie wychowania dużą wagę przywiązywał do kształtowania osobowości, w której to dobra kultury ściśle współgrają z indywidualnością ucznia¹⁸⁵. Bogdan Nawroczyński kładł szczególny nacisk na pojęcie autorytetu pedagogicznego. Według niego, autorytet pedagogiczny bierze się nie tylko z dużego zasobu posiadanej wiedzy ogólnej i kierunkowej, pedagogicznego mistrzostwa przejawiającego się m.in. w umiejętności wdrażania uczniów do samodzielnego myślenia i działania, czy ustawicznego doskonalenia swoich kwalifikacji

¹⁷⁸ Po 1939 roku, w okresie okupacji, był przewodniczącym działającemu w podziemiu Warszawskiemu Towarzystwu Naukowemu, a także był inspektorem tajnego nauczania uniwersyteckiego. W lipcu 1945 roku powraca do Warszawy by jako profesor, wraz z S. Pieńkowskim, T. Kotarbińskim, przystąpić do odbudowy Uniwersytetu Warszawskiego. W latach 1946-1948 pełnił funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego. Na emeryturę odchodzi w roku 1948, by powrócić na UW w 1957 i pracować do 1960 roku.

¹⁷⁹ T. Jaroszuk, *Z iskrą filarecką w oku. Świat i dzieło Bogdana Nawroczyńskiego*, Olsztyn 2004, s. 40.

¹⁸⁰ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 16.

¹⁸¹ Zob. B. Milerski, *Pedagogika kultury* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwowski (red.) *Pedagogika. Tom I*, Warszawa 2003, s. 220-231.

¹⁸² Zob. B. Nawroczyński, *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Kraków-Warszawa 1947.

¹⁸³ B. Milerski, *Pedagogika kultury...*, s. 222.

¹⁸⁴ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 65.

¹⁸⁵ D. Drynda, *Cele kształcenia w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej w świetle założeń pedagogiki kultury. Historyczne inspiracje dla współczesnej edukacji* (w:) D. Drynda (red.) *Inspiracje dla współczesnej edukacji w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2000, s. 43.

ogólnych oraz zawodowych. Autorytet pedagogiczny, czyli powszechny szacunek i uznanie, jakim cieszy się dany nauczyciel w swoim środowisku wypływa nie tylko z wcześniej wspomnianych racji, ale przede wszystkim z racji nacechowanego empatią stosunku do podopiecznych¹⁸⁶.

Fot. 10. Jubileusz 10-lecia pracy naukowej prof. Bogdana Nawroczyńskiego (październik 1936 rok)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-N-411

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-411)

Swe pedagogiczne poglądy wyraził w dziele *Uczeń i klasa. Zagadnienia pedagogiczne związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej* (1923 rok). Proponował elitarny i selektywny ustrój szkolny¹⁸⁷. Według Bogdana Nawroczyńskiego to wykształcenie stanowi podstawę wprowadzenia w świat dóbr kulturowych, gdyż to ono umożliwia zespolenie w *jedną harmonijną, żywą i coraz bardziej rozwijającą się całość duchową dwu czynników: jednym z nich są wysoce wartościowe i przy tym różnorodne dobra kulturalne, a drugim przyswajająca je sobie (...) jednostka ludzka nacechowana indywidualnością i wybijająca na owej całości swe wyraźne piętno*¹⁸⁸. Twórcza, harmonijna, żywa osobowość kształtuje się poprzez zdobywanie wiedzy, jak pisał Bogdan Nawroczyński w dziele *Swoboda i przymus w*

¹⁸⁶ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny...*, s. 16.

¹⁸⁷ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 206-207.

¹⁸⁸ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej*, t. 2, Warszawa 1996, s. 274.

wychowaniu opublikowanym w 1926 roku. Jego teoria czynności, wytworów i procesów życia duchowego okazała się filozoficzną podbudową jego systemu pedagogicznego¹⁸⁹.

Początki funkcjonowania Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim były szeroko komentowane przez jej studentów:

Byłem więc dostatecznie zorientowany, aby podjąć decyzję o studiach w Poznaniu. Rodzina nie hamowała mojej swobody w tym względzie. Rozbieżne były natomiast sugestie moich nauczycieli gimnazjalnych. Ważąc skrajne zachęty matematyka i polonisty, postanowiłem zapisać się na dwa przedmioty: pedagogikę i filologię polską, z ewentualną korektą tej decyzji w toku studiów. Dla młodzieży studiującej obecnie interesująca może być krótka informacja o warunkach ówczesnego naboru kandydatów na studia wyższe.¹⁹⁰

Ze zdobytym pod koniec roku szkolnego 1925/1926 świadectwem maturalnym pojechałem do Poznania, gdzie znalazłem się po raz drugi w życiu. Pierwszy raz, o dwa lata wcześniej, byłem z moją klasą w Operze, na przedstawieniu Halki. Odszukałem gmach Collegium Minus, w którym – jak już byłem poinformowany – urzędowały rektorat i dziekanat, wykupiłem w portierni formularze wpisu, „Spis wykładów na rok 1926/1927” i indeks, po czym zgłosiłem się na I piętrze w sekretariacie Wydziału Humanistycznego. Tam skierowałem się do kierowniczk sekretariatu, p. Stanisławy Łuczkiwicz, która po moim oświadczeniu, że pragnę zapisać się na pedagogikę i filologię pouczyła mnie, jak wypełnić formularze i indeks (według „Spisu Wykładów”). Przy wypełnianiu indeksu stwierdziłem, że studia obu wybranych przedmiotów, zwłaszcza pedagogiki, wchodziły obligatoryjnie i fakultatywnie w szeroki wachlarz dyscyplin naukowych: historii filozofii, metodologii nauk i logiki, psychologii i in. Wpisałem więc do indeksu na pierwszy rok studiów ogromną ilość wykładów, ćwiczeń i proseminariów (co z reguły robił w swej gorliwości ogół nowo wstępujących) i tak wypełniony indeks wraz z dokumentacją wpisu i świadectwem dojrzałości wręczyłem kierowniczce sekretariatu. Po dopełnieniu tych formalności oraz przyjęciu mnie przez dziekana Wydziału Humanistycznego wróciłem do mojej wsi, aby czekać na inaugurację roku 1926/1927, no przede wszystkim na immatrykulację.

Nie sposób dać wyraz wrażeniu, jakie w oczekiwanym dniu 3 października 1926 roku wywarła na mnie ceremonia w auli uniwersyteckiej, wypełnionej studentami i gośćmi, a wśród nich najważniejszymi przedstawicielami władz miasta i województwa. Zapamiętałem uroczyste wejście Senatu, na czele z rektorem ustępującym prof. dr Ludwikiem Sitowskim: w togach, z insygniami władzy: moment przekazania władzy, przemówienie inaugurujące zakończone apelem do młodzieży, zwłaszcza do immatrykulantów, wreszcie akt immatrykulacji. Szczególny wpływ wywarła na mnie immatrykulacja, z wręczeniem przez rektora indeksu z gratulacjami i podaniem ręki (...) Sprawozdanie i przemówienie inaugurujące stworzyły świadomości słuchacza podstawę do spojrzenia w przyszłość, jak i przewidywania przyszłości rozwoju uczelni¹⁹¹.

Wydział Humanistyczny stworzony został rozporządzeniem Ministra W.R. i O.P. z 23 września 1925 roku jako realizacja uchwały Wydziału Filozoficznego, powziętej w roku 1921/1922. Bogdan Nawroczyński na Uniwersytecie Poznańskim pracował tylko rok. Dnia 8 maja 1926 roku Prezydent Rzeczypospolitej mianował Bogdana Nawroczyńskiego

¹⁸⁹ S. Wołoszyn, *Bogdana Nawroczyńskiego filozofia kultury* (w:) S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia. Studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 110-114.

¹⁹⁰ S. Kowalski, *Uniwersytet Poznański okresu międzywojennego w świetle wspomnień magistranta i doktoranta*, „Kronika miasta Poznania” nr 1 Poznań 1990, s. 9-10.

¹⁹¹ Ibidem, s. 11.

profesorem nadzwyczajnym pedagogiki i organizacji szkolnictwa na Uniwersytecie Warszawskim. Z dniem 1 października 1926 roku Bogdan Nawroczyński objął to stanowisko¹⁹². Przeniesienie się prof. Bogdana Nawroczyńskiego do Warszawy było „wielką stratą” dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki¹⁹³. Jednakże „strata” ta została wyrównana przez prof. Ludwika Jaxa-Bykowskiego¹⁹⁴ ze Lwowa, którego habilitacja z zakresu pedagogiki eksperymentalnej i dydaktyki nauk przyrodniczych już się odbyła¹⁹⁵.

Fot. 11. Inauguracja roku akademickiego 1925/1926 na Uniwersytecie Poznańskim (październik 1925 rok)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-N-3238

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-3238)

W pierwszym okresie działalności Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim uczęszczało na zajęcia około 50 osób w każdym roku akademickim. Niestety z tej liczby 50 słuchaczy tylko niewielki odsetek zaliczał egzaminy na nauczycieli szkół średnich przed Państwową Komisją Egzaminacyjną dla Kandydatów na Nauczycieli Szkół

¹⁹² B. Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882-1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego...*, s. 53.

¹⁹³ I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1970*, Poznań 1990 (maszynopis), s. 6.

¹⁹⁴ Zob. Jaxa-Bykowski Ludwik (1881-1948) - biologia, pedagogika, psychologia, antropologia, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 37).

¹⁹⁵ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26 za rektoratu prof. dr Ludwika Sitowskiego, Poznań 1926, s. 6.

Średnich. W 1919 roku były to 2 osoby, w roku 1920: 9, w roku 1921: 16, w roku 1922: 17, w roku 1923: 16, w roku 1924: 41, w roku 1925: 33, w roku 1926: 17¹⁹⁶.

W omawianym czasie na Wydziale Filozoficznym funkcjonowało Seminarium Pedagogiczne. W roku akademickim 1923/1924 jego dyrektorem był prof. Antoni Danysz. Jednakże, jak napisano w kronice Uniwersytetu Poznańskiego, z powodu „niedomagań” kierownika, odbywały się jedynie w III-cim trymestrze *privatissime* ćwiczenia dla ograniczonej ilości uczestników. Przedmiotem ich było repetytorium najważniejszych zagadnień pedagogiki ogólnej w formie swobodnych pogadanek¹⁹⁷. W latach akademickich 1924/1925-1925/1926 dyrektorem Seminarium Pedagogicznego był Bogdan Nawroczyński¹⁹⁸. W roku akademickim 1924/1925 ćwiczenia seminaryjne rozpoczęły się w II trymestrze, kiedy to Bogdan Nawroczyński przejął Katedrę Pedagogiki. Tematem zajęć była istota zainteresowania i jego znaczenie w pedagogice. Referaty pisali lub wygłaszali: ks. Łubieński i ks. Powel: „Zainteresowanie w pedagogice Herbarta”; Braun Alfred, Sosnowska Irena: „Pogląd T. Zillera na zainteresowanie”; Niesiołowski Andrzej: „Pogląd W. Reina na zainteresowanie”; Amrogowiczówna Helena, Paszewski Adam, Palęcka Aniela referowali książkę W. Ostermanna „Das Interesse”. Kaczmarek Zdzisław i Szwarc Jan referowali książkę H. i W. Walsemann „Das Interesse”. Kączkowska Janina referowała pogląd Claperede’a na zainteresowanie; Porucki Karol i Wojterski Franciszek referowali książkę L. Nagy’ego „Psychologie des kindlichen Interesses”. Liczba uczestników Seminarium Pedagogicznego wyniosła 46 w trymestrze II oraz 43 w trymestrze III¹⁹⁹. W kolejnym roku akademickim 1925/1926 Seminarium Pedagogiczne funkcjonujące w ramach Wydziału Humanistycznego, posiadało na ćwiczeniach dla starszych 31 osób. Czytano wspólnie Foresta *Wychowanie i samowychowanie*, zdawano sprawę z innych prac Foresta oraz wygłaszano referaty na inne teamty, np. o samorządzie szkolnym, o wybitnych uzdolnieniach, o szkołach na wsi, o poradnictwie zawodowym. Na ćwiczeniach dla młodszych było 58 uczestników - czytano *Pogadanki psychologiczne* W. Jamesa oraz referaty z czasopism pedagogicznych polskich i zagranicznych²⁰⁰. W roku akademickim 1926/1927 Seminarium Pedagogiczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego funkcjonowało pod kierownictwem

¹⁹⁶ G. Ratajczyk, *Rozwój studiów i nauk pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939* (maszynopis), s. 18.

¹⁹⁷ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/24 za rektoratu prof. dr Zygmunta Lisowskiego, Poznań 1925, s. 48.

¹⁹⁸ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/25 za rektoratu prof. dr Stanisława Dobrzyckiego, Poznań, s. 37.

¹⁹⁹ Ibidem.

²⁰⁰ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26 za rektoratu prof. dr Ludwika Sitowskiego, Poznań 1926, s. 32.

profesora Stefana Błachowskiego, zastępcy dotychczasowego kierownika Katedry Pedagogiki. W roku akademickim 1926/1927 było nieczynne z powodu niemianowania kierownika²⁰¹.

1.3 Problematyka naukowo-badawcza i dorobek naukowy kadry

Uniwersytet Poznański, w początkowym okresie funkcjonowania, skupiał znaczną liczbę pracowników naukowo-badawczych, którzy reprezentowali wiele dyscyplin naukowych. Dominowały jednak nauki humanistyczne. Bardzo prężnie rozwijały się w Poznaniu badania w zakresie pedagogiki i psychologii. Twórcą poznańskiego ośrodka pedagogiki był Wielkopoleanin, Antoni Danysz. Katedra Antoniego Danysza była pierwszą w odrodzonej Polsce Katedrą Pedagogiki²⁰². Po Antonim Danyszu Katedrą kierował przejściowo Bogdan Nawroczyński, by oddać ją we władanie Ludwikowi Jaxa-Bykowskiemu. To on utworzył przy Katedrze Instytut Pedagogiczny, pracownię pedagogiczną oraz Muzeum Pedagogiczne. Ponadto Katedra Pedagogiki i Dydaktyki współpracowała ściśle z Katedrą Psychologii Eksperymentalnej i Pedagogiki Stefana Błachowskiego, który również przejawiał ożywioną działalność naukową²⁰³. W Polsce tego okresu panowało przekonanie, iż uniwersytecka pedagogika winna być reprezentowana przez dwie katedry: pedagogiki ogólnej (z historią wychowania), która podejmowała by badania dydaktyczne oraz psychologii eksperymentalnej dziecka, do której należały by zagadnienia dotyczące pedagogiki szczegółowej²⁰⁴.

Prace naukowo-badawcze poznańskich pedagogów, kierowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego, Antoniego Danysza, Bogdana Nawroczyńskiego oraz Ludwika Jaxa-Bykowskiego, zdaniem historyka wychowania Jana Hellwiga zdeterminowane były przynajmniej kilkoma podstawowymi czynnikami: wynikały z bezpośrednich zainteresowań; związane były z integracją różnorodnej wiedzy kierowników Katedry, zdobytej w czasie studiów; wiązały się z ich osobistym doświadczeniem szkolnym (każdy z nich był nauczycielem w kilku szkołach średnich, a Bogdan Nawroczyński i Ludwik Jaxa-Bykowski pracowali także w ministerialnej administracji szkolnej); były w zasadzie kontynuacją badań naukowych i ich uzewnętrznieniem w postaci publikacji, podjętych na

²⁰¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1926/27 za rektoratu prof. dr Jana Grochmalickiego, Poznań 1927, s. 50.

²⁰² S. Błachowski, *Pedagog w Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański” nr 264/1924, s. 6.

²⁰³ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 156-257.

²⁰⁴ Z. Mysłakowski, *O rozwoju pedagogiki w Polsce*, „Nauka Polska” 1919, T. 2, s. 461-465.

innych uczelniach lub w czasie pracy w szkołach średnich; były pod wpływem herbartyzmu, nowych kierunków w wychowaniu i idei wychowania narodowego²⁰⁵.

Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego, w pierwszych latach swej działalności, koncentrowała się wokół niewielu kierunków i dziedzin badawczych. Prym wiodły zagadnienia związane z teorią wychowania, oświatą dorosłych i historią wychowania. To właśnie w ramach tych dziedzin zajmowano się ideą wychowania narodowego opartego na powszechnych i trwałych wartościach kultury narodowej (Antoni Danysz), bądź na przesłankach biopsychologicznych (Ludwik Jaxa-Bykowski)²⁰⁶. Na kształt i kierunki badań w ówczesnej Katedrze Pedagogiki i Dydaktyki miała wpływ rozwijająca się w tym czasie na poznańskim gruncie naukowym, socjologia wychowania i idea społeczeństwa wychowującego Floriana Znanieckiego. Myśl ta znalazła swe odzwierciedlenie w działalności naukowej ówczesnych pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, głównie w pracach M. Wachowskiego i A. Niesiołowskiego poświęconych teorii wychowania, a w szczególności problematyce samokształcenia się młodzieży i osób dorosłych, który to proces, zwłaszcza w przypadku osób dorosłych, ujmowali oni jako w pełni podporządkowany interesom grupy zawodowej i zajmowanej społecznej pozycji. Podejmowaną wówczas problematykę badawczą uzupełniały również prace nad koncepcją szkoły pracy, realizowane przez Bogdana Nawroczyńskiego oraz prace z zakresu podstaw dydaktyki i metodyki nauczania rozwijane przez Antoniego Danysza²⁰⁷.

Prace Antoniego Danysza sytuują się na pograniczu pedagogiki i historii wychowania, a osadzone są w tradycji herbartowskiej²⁰⁸. Antoniego Danysza uznaje się za najbardziej znanego i zasłużonego dla ugruntowania oraz popularyzacji herbartyzmu w polskiej pedagogice²⁰⁹. Jako pierwszy w Polsce użył nazwy „teleologia pedagogiczna” na oznaczenie działu pedagogiki ogólnej, dotyczącego celów wychowania²¹⁰. Nieoceniony wkład wniósł w rozwój historii wychowania²¹¹. Opracował poglądy starożytnych myślicieli, takich jak Arystoteles czy Pseudo-Plutarch²¹². Co tyczy się polskich pedagogów, do grona jego

²⁰⁵ J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym...*, s. 114-115.

²⁰⁶ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 13-14.

²⁰⁷ Ibidem, s. 14.

²⁰⁸ Zob. A. Ratuś, *Pedagogika herbartowska* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI*, Tom IV, Warszawa 2005, s. 141.

²⁰⁹ K. Jakubiak, R. Leppert, *Ewolucja koncepcji pedagogiki ogólnej w polskiej myśli edukacyjnej XIX i XX wieku...*, s. 75.

²¹⁰ W. Furmanek, *Cele pedagogiczne* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom I, Warszawa 2003, s. 459.

²¹¹ H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania...*, s. 6.

²¹² A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 27.

zainteresowań należeli Szymon Marycjusz, Erazm Gliczner, przybliżył on także działalność Jana Amosa Komeńskiego. Opracował wiele innych zagadnień dotyczących historii szkolnictwa polskiego i jego osiągnięć. Jest autorem ponad 60 prac z dziedziny pedagogiki ogólnej, literatury starożytnej, języka polskiego oraz dziejów wychowania w Polsce²¹³. Do jego najważniejszych prac zaliczyć można takie dzieła jak: *O wychowaniu*, *O kształceniu*, czy *Studia z dziejów wychowania w Polsce*²¹⁴. W swym dziele *O kształceniu* Antoni Danysz pisał, iż wiedza jest zdobyczą wieków i pokoleń i jako taką wspólną własnością kulturalną, którą utrzymywać, t.j. przelewać na dorastające pokolenie jest obowiązkiem tak całego społeczeństwa, jak każdej jednostki. (...) Ale zyskiwanie wiedzy wychowuje zarazem. Wiedza nic na tem nie traci, że się ją wyzyskuje w wychowawczych celach. (...) Jeśli ktoś silił się dawać wiedzę wyłącznie jako postulat kulturalny, nie może przez naukę niewychowywać²¹⁵.

Prace naukowe Antoniego Danysza, według Jana Hellwiga, podzielić można na trzy grupy: prace z zakresu pedagogiki, historii wychowania oraz filologii polskiej i klasycznej. Do pierwszej grupy prac naukowych Antoniego Danysza zalicza się rozprawy poświęcone zagadnieniom teorii wychowania i nauczania. Początkowo były to drobne artykuły publikowane w czasopismach pedagogicznych, takich jak „Szkoła” czy „Muzeum”, oraz w zeszytach „Encyklopedii Wychowania”, która skupiała m.in. zwolenników herbartyzmu²¹⁶. Z czasem wydane zostały dwa dzieła Antoniego Danysza, będące syntezą jego poglądów, tzn. *O wychowaniu* oraz *O kształceniu*, które ściśle ze sobą naukowo „współpracują”, napisane w duchu szkoły herbartowskiej. Pozycja *O wychowaniu* tyczy się pedagogiki ogólnej, *O kształceniu* – dydaktyki ogólnej. Jedna i druga pozycja ma wspólny cel: w popularnym wykładzie uświadamiają o zadaniach i czynnościach wychowania, którego jedną stronę stanowi wychowanie w ścisłym znaczeniu, a drugą kształcenie. Według Antoniego Danysza, wychowaniem zajmują się przede wszystkim rodzice, wykształceniem nauczyciele. W dziele *O wychowaniu* autor uwzględnia rodziców, którzy obowiązki muszą wykonywać zwykle bez specjalnego przygotowania (Antoni Danysz nigdy nie założył rodziny – przyp. K. N-K). Z

²¹³ Zob. A. Danysz, *Jan Amos Komeński. Przyczynek do jego działalności w Polsce*, Rocznik TPN, Tom XXV Poznań 1898; A. Danysz, *Instrukcje wychowawcze Jakuba Sobieskiego*, Poznań 1899; A. Danysz, *Teoria pedagogiczna Kwintyliana*, Lwów 1899; A. Danysz, *O wychowaniu królewicza. Traktat pedagogiczno-humanistyczny z roku 1502*, Lwów 1900; A. Danysz, *O wychowaniu*, Lwów 1903; A. Danysz, *Marcius jako pedagog*, Lwów 1905; A. Danysz, *Erazm Gliczner jako pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką Polską*, Rocznik TPN, Tom 38, Poznań 1912; A. Danysz, *O wychowaniu Zygmunta Augusta*, Kraków 1915; A. Danysz, *O kształceniu*, Lwów 1918; A. Danysz, *Studia z dziejów wychowania w Polsce (Ministerstwo WRO)*, Kraków 1921.

²¹⁴ A. Stopińska-Pająk, *Danysz Antoni* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 46.

²¹⁵ A. Danysz, *O kształceniu*, Lwów 1918, s. 12.

²¹⁶ S. Możdżeń, *Danysz Antoni...*, s. 615.

kolei w książce *O kształceniu* pisze o pracy zawodowej nauczycieli, którzy przed jej podjęciem uzyskują specjalne przygotowanie.²¹⁷

Wychowaniem nazywał Antoni Danysz świadomy i systematyczny wpływ człowieka dorosłego na dziecko, by umysłowi jego nadać zamierzony kształt. Zgodnie z doktryną herbartowską celem wychowania jest kształcenie ludzi silnych, odznaczających się wywiedzionymi również z koncepcji szkoły klasycznej pięcioma ideami praktycznymi: doskonałości, życzliwości, prawa, słuszności, wewnętrznej wolności. Antoni Danysz podkreślał, iż wychowanie uznaje się za naturalną czynność, którą wykonuje się tak samo, jak wiele innych. Przyszli rodzice, pedagogiczną wiedzę i umiejętności, czerpać mogą z prasy codziennej, literatury pedagogicznej, wykładów publicznych, a także wieczorów rodzicielskich, które pomagają w zbliżeniu się dwóch istotnych wychowawczych czynników: domu i szkoły²¹⁸.

W pracy *O kształceniu* zawarł również Antoni Danysz wyczerpujący wykład o całokształcie problematyki dydaktycznej, tzn. przedmiotu, funkcji, form i zasad nauczania. Traktuje się to także jako ważny przyczynek do metodologii nauk pedagogicznych. Antoni Danysz postrzegał dydaktykę jako dziedzinę pedagogiczną, dostrzegając istotne podstawy dydaktyki w psychologii, istotną rolę w kształceniu przypisując koncentracji i korelacji. W swych pracach Antoni Danysz nie przedstawił wzorcowej sylwetki nauczyciela. Był zdania, iż wychowanie i nauczanie jest sztuką, a co za tym idzie, od nauczyciela wymaga się rezygnacji ze schematyzmu, tylko twórczej aktywności. Nauczyciel powinien dążyć do podnoszenia własnych kwalifikacji, do samorozwoju, powinien być autorytetem przy równoczesnej życzliwości. Ważna w pracy nauczyciela jest także dobra znajomość swoich uczniów, oraz posiadany „takt pedagogiczny”²¹⁹. Reasumując pierwszą grupę prac należy zauważyć, iż problemy, którym Antoni Danysz poświęcał uwagę w swej naukowej działalności to: poznanie ucznia, wychowanie, przygotowanie dobrego nauczyciela, dobrze zorganizowana szkoła.

Do drugiej grupy prac należą ważne monografie z historii wychowania. Jak pisze Jan Hellwig, studia historyczno-wychowawcze Antoniego Danysza cechuje staranne wykończenie, przemyślenie tematu i szeroka podstawa komparatystyczna. W swych badaniach koncentrował się na starożytnych myślicielach (Arystoteles, Pseudo-Plutarch) z

²¹⁷ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1925*, „Kronika Wielkopolski”, nr 1, Poznań 1992, s. 65.

²¹⁸ Ibidem.

²¹⁹ Ibidem, s. 66.

jednej strony, oraz na rodzimej teorii i praktyce pedagogiki humanistycznej, z drugiej. Opracował traktat *O wychowaniu królewicza: traktat humanistyczno-pedagogiczny z roku 1502*, skupiał się na dziełach Szymona Marycjusza, Erazma Glicznera, Jana Rybińskiego, Jakuba Sobieskiego, opracował studium o wychowaniu Zygmunta Augusta oraz działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce. Znaczna część tej grupy rozważań zawarta została w dziele *Studia z dziejów wychowania*, opublikowanym w 1921 roku²²⁰.

Do trzeciej grupy prac naukowych należy zaliczyć te z zakresu filozofii klasycznej i polskiej jak, np. *Odrębności słownikarskie języka polskiego w Wielkopolsce w stosunku do Galicji*, *Ortograficzne sprzeczności w sądach staropolskich*, *Znaczenie wyrazów wychowywać i wychowanie w dawniejszej polszczyźnie* oraz *Powstanie niektórych wyrazów polskich*²²¹.

Zdaniem Jana Hellwiga *Danysz był indywidualnością naukową dużego formatu. Wniósł duży wkład do rozwoju poznańskiej i polskiej pedagogiki i historii wychowania*. Należał do tych historyków wychowania, których prace cechowało starannie przemyślenie tematu, szeroka podstawa porównawcza i idealne wykończenie²²². Co istotne, zdaniem Antoniego Danysza uniwersytet w pierwszej kolejności winien skupić się na badaniach naukowych i tworzeniu wiedzy²²³.

Jak wspomniano w poprzednim podrozdziale, Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim kierował przejściowo, w latach 1924/1925, Bogdan Nawroczyński. W swych dziełach Bogdan Nawroczyński poddawał analizie polską i światową myśl pedagogiczną, organizację nauczania w klasie szkolnej, swobodę i przymus w procesie wychowania, doborowi pedagogicznemu oraz pedagogice porównawczej. Jego zainteresowania badawcze skupiały się na koncepcji szkoły zróżnicowanej, na idei przewyższenia sprzeczności pomiędzy indywidualizacją a uspołecznieniem w wychowaniu, na teorii doboru pedagogicznego. Wiele uwagi poświęcał również historii myśli pedagogicznej co miało swoje odbicie w słowie wstępnym do dzieł J.F. Herbarta, G. Kerschensteinera i J. Deweya²²⁴.

W okresie, w którym Bogdan Nawroczyński przebywał na Uniwersytecie Poznańskim napisał i opublikował dwa artykuły: „Główna zasada „szkoły pracy”” oraz „Dlaczego

²²⁰ B. Nawroczyński, *Polska myśl pedagogiczna*, Lwów 1938, s. 66.

²²¹ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1925...*, s. 66-67.

²²² A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny...*, s. 27.

²²³ J. Hellwig, *Prace naukowe Antoniego Danysza w Katedrze Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1925...*, s. 64.

²²⁴ Cz. Kupisiewicz, *Nawroczyński Roman Bogdan* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.), *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 150-152.

powinniśmy uprawiać pedagogikę naukową?”²²⁵. Artykuł „Główna zasada „szkoły pracy”” opublikowany został w 1925 roku na łamach czasopisma „Przyjaciel szkoły”, w którym Bogdan Nawroczyński wyjaśniał podstawy tzw. „szkoły pracy”, zwracając uwagę na błędne pojmowanie tegoż pojęcia. Zdaniem Bogdana Nawroczyńskiego *szkoła pracy to taka szkoła, w której wszelkiego rodzaju praca ma możliwie najwyższą wartość wychowawczą. Praca może mieć wpływ na rozwój cielesny, umysłowy i moralny wychowanka, na stopniowe dojrzewanie w nim umysłu, charakteru moralnego i osobowości*²²⁶. Praca powinna wynikać z wewnętrznej potrzeby i związana być z zainteresowaniami wychowanka. Najwyższym stopniem rozwoju aktywności jest samodzielność. Za kluczowe zadanie „szkoły pracy” winno być zorganizowanie życia szkolnego w ten sposób, aby młodzież w tym swoim świecie nie tylko rozwijała się umysłowo, nie tylko nabywała wiadomości, lecz również uczyła się działać dla dobra bliźnich i tej grupy społecznej, do której należy. Niech szkoła wychowa w młodym pokoleniu głęboki stosunek do pracy, którą w szkole spełnia, a z pewnością cały jej poziom wychowawczy natychmiast się podniesie i zniknie wiele z tych bolączek, które obecnie budzą niezadowolenie i wyrastające z niego dążenia do reform²²⁷. Artykuł „Dlaczego powinniśmy uprawiać pedagogikę naukową?” opublikowany na łamach „Przeglądu Pedagogicznego” w 1926 roku, wskazywał na pilną potrzebę naukowych działań dotyczących pedagogiki. Zdaniem Bogdana Nawroczyńskiego *prawidłowy rozwój myśli pedagogicznej został brutalnie przerwany przez upadek Rzeczypospolitej, w czasach zaś porozbiorowych, pomimo kilku podlotów w jaśniejszych dla naszego życia momentach, już ona nie zdołała nadążyć za szybkim rozwojem pedagogiki na Zachodzie. Nasz ogół inteligentny wciąż jeszcze spadkiem po XVIII stuleciu. Nie wychodzi on na tym, oczywiście, najgorzej, bo spadek po Stanisławie Konarskim i Komisji Edukacyjnej jest naprawdę tak wielki, że może nam go pozazdrościć wiele znacznie od naszego szczęśliwszych narodów (...) Literatura pedagogiczna wieku XVIII posiadała jeszcze charakter nie naukowy, ale publicystyczny, a nieraz nawet beletrystyczny. Była to zatem publicystyka pedagogiczna. Pedagogika naukowa poczęła się formować dopiero w XIX stuleciu*²²⁸. Ponadto Bogdan Nawroczyński podkreślił w artykule zasługi Jana Fryderyka Herbarta dla naukowej pedagogiki, a także postulował w nim, aby przyszli nauczyciele posiadali wykształcenie pedagogiczne. Był gorącym zwolennikiem gromadzenia

²²⁵ B. Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882-1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego...*, s. 44.

²²⁶ B. Nawroczyński, *Główna zasada „szkoły pracy”*, „Przyjaciel szkoły” 1925, nr 9, s. 224-225.

²²⁷ Ibidem, s. 258-259.

²²⁸ B. Nawroczyński, *Dlaczego powinniśmy uprawiać pedagogikę naukową*, „Przegląd Pedagogiczny” 1926, nr 7, s. 172-173.

materiałów dotyczących wychowania w dobie mu współczesnej oraz doby minionej²²⁹. Wedle jego uznania *współczesny naród kulturalny nie może poprzestać na uczeniu się pedagogiki od obcych, lecz musi ją uprawiać u siebie i po swojemu*²³⁰.

Dorobek naukowy Bogdana Nawroczyńskiego jest znaczny i wielostronny²³¹. Obejmuje on prace z zakresu filozofii, prawa, języka polskiego, historii kultury, a przede wszystkim nauk pedagogicznych (w szczególności teorii wychowania, historii wychowania, organizacji szkolnictwa, pedagogiki porównawczej, dydaktyki, pedeutologii) w liczbie ponad 100²³².

²²⁹ Ibidem, s. 204.

²³⁰ Ibidem, s. 205-206.

²³¹ J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym...*, s. 117.

²³² Do najważniejszych dzieł Bogdana Nawroczyńskiego zalicza się: *Bertrand Russel o funkcjach nauczyciela* (w:) *Problemy kultury i wychowania. Zbiór studiów dedykowanych prof. B. Suchodolskiemu w 60. rocznicę urodzin*, Warszawa 1963, s. 155-163; *Człowiek wykształcony w filozofii Wilhelma Humboldta. W setną rocznicę śmierci*, „Przegląd Współczesny” 1935, nr 164, s. 359-375; *Dlaczego powinniśmy uprawiać pedagogikę naukową*, „Przegląd Pedagogiczny” 1926, nr 7-8; *Dwa realizmy pedagogiczne*, *Kultura i Wychowanie* 1938, nr 1, s. 14-26; *Dzieła wybrane*, t. 1-2, wstęp, wybór, komentarz A. Mońka-Stanikowa, Warszawa 1968; *Higiena sposobów i organizacji nauczania* (w:) *Higiena szkolna*, Warszawa 1921; *Jan Władysław Dawid*, „Kultura i Wychowanie” 1936, s. 169-171; *Kazimierz Twardowski (1866-1938)*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1959, nr 3, s. 3-5; *Marceli Handelsman*, *Przemówienie na Akademii w Warszawie*, „Nauka i Sztuka” 1946, nr 9, s. 309-311; *Moje wspomnienia redaktorskie (1913-1919)*, „Przegląd Pedagogiczny” 1932, nr 1, s. 30-32; *Moje wspomnienia sprzed 25 lat*, „Kobieta Współczesna” 1930; *Nasza walka o szkołę polską. Opracowania – Wspomnienia – Dokumenty*, t. 1-2, Lwów-Warszawa 1932-1934; *Najpilniejsze postulatu dydaktyczne* (w:) *Materiały i opracowania z zakresu pedagogiki na Pierwszym Zjeździe dyrektorów gimnazjów państwowych 8-10 kwietnia 1920 r. w Warszawie*, Lwów-Warszawa 1921, s. 5-26; *Nestor pedagogów polskich śp. Antoni Danysz*, „Przegląd Pedagogiczny” 1926, nr 6, s. 145-148; *Natywizm, empiryzm i konwergizm pedagogiczny. Uwagi krytyczne z powodu dwu prac dr Zygmunta Mysłakowskiego*, „Przegląd Filozoficzny” 1926, z. 1-2, s. 99-105; *O klasyfikacji faktów kulturalnych*, „Sprawozdania z posiedzeń TNW wyd. II za rok 1946”, s. 20-26; *O szkolnictwie francuskim*, Warszawa 1961; *O wychowaniu estetycznym*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1959, nr 1, s. 25-39; *O wychowaniu i wychowawcach*, Warszawa 1968; *Ogólne zasady nauczania w szkole średniej*, „Przegląd Pedagogiczny” 1918, nr 10; *O zawodzie nauczyciela*, Warszawa 1929; *Pedagogika narodowa w latach 1880-1925*, „Kultura i Wychowanie” 1936-37, z. 1, s. 1-15; *Pedagogika życia duchowego w latach 1900-1914*, „Muzeum” 1936, z. 2, s. 67-77; *Piękno i ból w „Ojcu zadżumionych” i w innych poematach bólu rodzicielskiego*, „Sprawozdania z posiedzeń TWN, Wyd. Językoznawstwa i Literatury z dn. 13 X 1915 r.”, VIII, Warszawa 1916, z. 7; *Początek mojej drogi szkolnej za Apuchtina (1892-1895)*, „Pamiętnik Polski”, nr 4; *Poetka współczucia i nadziei*, „Książka” 1910, nr 12, s. 485-491; *Polska myśl pedagogiczna. Jej główne linie rozwoju, stan współczesny i cechy charakterystyczne*, Lwów-Warszawa 1938; *Potęga nauki i jej etos*, „Studia Filozoficzne” 1970, nr 1, s. 17-21; *Potrzeba kompetencji i twórczości*, „Wychowanie” 1972, nr 9, s. 24-25; *Prawo narodów i prawo przyrodzone w trzech księgach Hugona Grocjusza o prawie wojny i pokoju*, „Themis Polska”, t. 2, 1912; *Program szkolny* (w:) *Encyklopedia wychowania*, t. 3, Warszawa 1938, s. 39-62; *Projekt ustawy o ustroju szkolnictwa*, „Muzeum”, 1932 z. 1; „Przegląd Pedagogiczny”, 1932, nr 5; „Przedmowa” do: *Encyklopedia wychowania*, pod red. S. Łempickiego, t. 1, z. 1, Warszawa 1933, s. 1-6; *Przymuszać czy wyzwalać* (w:) *Pedagogika na usługach szkoły (wybrane zagadnienia)*, pod red. F. Korniszewskiego, Warszawa 1964, s. 172-188; *Rdno szkolne*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1958, nr 3, s. 88-99; *Reforma systemu oświatowego w Jugosławii*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1961, nr 2; *Rola nauczycielstwa szkół średnich we współczesnym życiu kulturalnym*, „Przegląd Pedagogiczny”, 1928, nr 5, s. 351-354; *Rozbiór krytyczny poglądów Fryderyka Schillera na wychowanie estetyczne*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1960, nr 2, s. 51-61; *Rozszerzona szkoła średnia (comprehensive school)*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1960, nr 2, s. 56-61; *Rozwój oświaty pozaszkolnej w Polsce (od XVIII w.)*, „Chowanna”, 1937, s. 110-116; *Sąd-wytwór. Wobec teorii czynności i wytworów prof. K. Twardowskiego*, „Przegląd Filozoficzny”, 1913, z. IV, s. 495-507; *Swoboda i przymus w wychowaniu*, Warszawa 1929, 1932; *Model i metoda*, Warszawa 1965; rec. w: „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1966, nr 2, s. 241-244; *Teoria i praktyka wychowania*, „Przegląd Pedagogiczny”, 1923, nr 1; *Sztuka i wychowanie*, „Życie Sztuki”,

Bogdan Nawroczyński był współtwórcą polskiej myśli pedagogicznej Drugiej Rzeczypospolitej²³³. Wypracowane przez nią wartości wzbogacał w okresie powojennym i bronił ich podczas wykładów i seminariów oraz w swojej twórczości naukowej. Jego teoria nauczania kształcącego i wychowującego, wychowania charakteru i osobowości stanowi system pojęć, sądów i hipotez opisujących i wyjaśniających czynności, zasady i metody, treść i środki oraz oceniających je z punktu widzenia ich skuteczności w osiąganiu celów i ideałów wychowawczych. Jego integralnymi składnikami są: wychowanie intelektualne, estetyczne i moralne²³⁴. To właśnie Bogdan Nawroczyński najpełniej wyraził swoje stanowisko względem pedagogiki kultury²³⁵. Pedagogika kultury rozwijała się intensywnie w okresie międzywojennym²³⁶. Jej rysem charakterystycznym było podjęcie problematyki wychowania narodowego, co w dużej mierze wynikało z faktu odzyskania niepodległości po długim okresie niewoli. Akcentowano zależność rozwoju duchowego jednostki od dziedzictwa kulturowego narodu, a ponadto podkreślano rolę wartości w przygotowaniu wychowanka do udziału w kulturze i rozwijaniu harmonijnej, autonomicznej osobowości ludzkiej²³⁷. Bogdan Nawroczyński stwierdzał, iż człowiek to przede wszystkim istota duchowa²³⁸ natomiast osobowość kształtująca się w służbie wartości kulturalnych musi być produktem swobodnego rozwoju „od wewnątrz”, ale jeśli ma się przyczyniać do rozwoju społeczeństw kulturalnych, musi też być wynikiem rozwoju „od zewnątrz”, tzn. idącego od społeczeństwa i dóbr kulturalnych, a to wymaga „wartościowego” przymuszania²³⁹.

IV 1939, s. 1-26; *Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Materiały do jego dziejów w latach 1907-1950*, Warszawa 1950; *Trentowski Bronisław Ferdynand (1809-1869)*, (w:) *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej*, t. VI, Warszawa 1911; *Trzej przedstawiciele pedagogiki pozytywnej* (Dygasiński, Dawid, Wernic), „Kultura i Wychowanie”, 1935-36, s. 161-171; *Twórczość pedagogiczna J. W. Dawida*, „Wiadomości Literackie”, 1934, nr 17, s. 4; *Uczeń i klasa. Zagadnienia pedagogiczne związane z nauczaniem i organizowaniem klasy szkolnej*, Warszawa 1923; *Wpływ wychowawczy Józefa Piłsudskiego*, „Przegląd Pedagogiczny”, 1935, nr 13-14, s. 201-204; *Wrażenia z podróży do Moskwy i Leningradu*, „Ruch Pedagogiczny”, 1946-47, nr 13, s. 205-209; *Wspomnienia z przeszłości (Pamiętnik starego pedagoga)*, Rękopis Archiwum PAN Warszawa sygn. III-213, t. 1-3; *Współczesne prądy pedagogiczne* (w:) *Encyklopedia wychowania*, pod red. S. Łempickiego, t. I, cz. 2, Warszawa 1934, s. 524-568; przedruk Warszawa 1947; *Wychowanie do wczasów*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1966, nr 1, s. 3-18; *Zasady nauczania*, Lwów 1930, 1931, 1932, Wrocław 1946 (dwa wydania), 1947, 1948, 1957, 1961, Warszawa 1987 (jako tom II *Dzieł wybranych*); *Ze wspomnień*, „Nowa Szkoła”, 1972, nr 3, s.25-27; *Zet wychowawcą* (w:) *W pięćdziesiątą rocznicę powstania Zetu. Sprawozdanie ze Zjazdu uczestników ruchu niepodległościowego Związku Młodzieży Polskiej, Młodzież Narodowa*, oprac. S. Pilarski, Warszawa 1937; *Życie duchowe. Zarys filozofii Kultury*, Kraków 1947.

²³³ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, T.3-księga druga, *Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 9-55.

²³⁴ H. Kaczorowski, *Nawroczyński Bogdan...*, s. 607.

²³⁵ Zob., np. W. Okoń, *Poglądy dydaktyczne Bogdana Nawroczyńskiego*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1983, nr 2.

²³⁶ I. Wojnar, *Z tradycji polskiej pedagogiki kultury*, „Kultura i wychowanie” – kwartalnik 1933-1939, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3-4, s. 159-167.

²³⁷ J. Gajda, *Pedagogika kultury* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Tom IV, Warszawa 2005, s. 161-162.

²³⁸ B. Nawroczyński, *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Kraków-Warszawa 1947, s. 185.

²³⁹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 66.

W głoszonych poglądach Bogdan Nawroczyński wychodził z założenia, iż wychowanie powinno jednocześnie i indywidualizować, i uspołeczniać. Wnioski z badań indywidualizujących i uspołeczniających metod wychowania i nauczania doprowadziły Bogdana Nawroczyńskiego do przeświadczenia, że przy masowej formie organizacji szkolnictwa, w systemie klasowym, na nic nie zda się samo doskonalenie metod, należy bowiem zreformować organizację pracy szkolnej²⁴⁰. Optował za zachowaniem systemu klas szkolnych, lecz organizowanych na zasadzie doboru pedagogicznego, który miałby zapewnić klasom szkolnym jednorodność pod względem uzdolnień uczniów²⁴¹.

Prace naukowo-badawcze pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego wspierali m. in. ks. Karol Mazurkiewicz²⁴² (historyk, studiował pedagogikę na UP, doktorat „Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu 1519-1535” obronił w 1922 roku, habilitacja „Benedykt Herbest. Pedagog – organizator szkoły polskiej XVI wieku, kaznodzieja-misjonarz doby reformacji” na UJK we Lwowie w 1926 roku; po 1925 roku zajmował się wyłącznie studiami teologicznymi; aresztowany przez gestapo, zginął w niemieckim obozie koncentracyjnym²⁴³) doc. Stanisław Tync (historyk wychowania; studiował na UJ – doktorat w 1923 roku, habilitacja w 1928 roku; od 1931 roku kierował Wyższym Kursem Nauczycielskim na Uniwersytecie Poznańskim; w okresie okupacji niemieckiej czynny w tajnym nauczaniu w Kazimierzy Wielkiej; po wojnie podjął pracę na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie kierował katedrą pedagogiki²⁴⁴) oraz dr Marian Wachowski. Twórcy pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim stworzyli podstawy jej rozwoju, które były kontynuowane po II wojnie światowej²⁴⁵.

W pierwszych latach istnienia niepodległego państwa polskiego nie było właściwie sprecyzowanego ideału wychowawczego. Zastępowany był on zespołem haseł zawartych w

²⁴⁰ Zob. B. Nawroczyński, *Zasady nauczania*, Wrocław-Warszawa 1947.

²⁴¹ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 611-612.

²⁴² Zob. J. Hellwig, Ks. Karol Mazurkiewicz (1881-1942) jako historyk i teoretyk wychowania, „Kronika Miasta Poznania” 1993, nr 1-2, s. 188-195.

²⁴³ H. Winnicka, *Mazurkiewicz Karol* (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 345.

²⁴⁴ H. Winnicka, *Tync Stanisław* (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 534.

²⁴⁵ J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym...*, s. 119.

programach, z których wiele dotyczyło przeszłości historycznej, która nie za bardzo służyła tworzeniu jedności kulturowej i społeczno-narodowej państwa polskiego²⁴⁶.

Współpraca Katedry Pedagogiki i Dydaktyki z innymi katedrami Uniwersytetu Poznańskiego przedstawiała się bardzo obiecująco. Warunki współpracy w badaniach naukowych z zakresu pedagogiki były wręcz wzorcowe, z racji na możliwość łączenia studiów pedagogicznych z innymi ważnymi dla pracy wychowawczej i pedagogicznej przedmiotami jak, np. psychologia i socjologia. W przypadku socjologii, dostrzec można współpracę pomiędzy studiami pedagogicznymi, a ośrodkiem studiów socjologicznych kierowanych przez prof. Floriana Znanieckiego poprzez socjologię wychowania stanowiącą przedmiot wykładów i ćwiczeń. Ponadto prace Mariana Wachowskiego oraz Andrzeja Niesiołowskiego, pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP, kształtowały się właśnie pod wpływem socjologii. To czas zauważalnego metodologicznego zbliżenia się badań pedagogicznych z badaniami psychologicznymi i socjologicznymi²⁴⁷.

2. Katedra Pedagogiki i Dydaktyki pod kierownictwem Ludwika Jaxa-Bykowskiego (1927-1933)

2.1 Struktura i funkcje Katedry Pedagogiki i Dydaktyki

W latach 1927-1933 Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki kierował Ludwik Jaxa-Bykowski²⁴⁸. Ludwik Jaxa-Bykowski (urodził się 19 stycznia 1881 roku w Zagwoźdzu k. Stanisławowa; zmarł 18 czerwca 1948 roku w Poznaniu)²⁴⁹, był pionierem psychologii wychowawczej i pedagogiki eksperymentalnej w Polsce. Studiował nauki przyrodnicze, filozofię i pedagogikę na Uniwersytecie Lwowskim, a wiedzę uzupełniał na Sorbonie, w Marburgu i na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Lwowskiego. W odrodzonej Polsce w 1921 roku został profesorem zwyczajnym zoologii i parazytologii w Akademii Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie i w Państwowym Studium Pedagogicznym, a w 1923 roku dyrektorem Departamentu Nauki i Szkół Wyższych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wiedzę pedagogiczną Ludwik Jaxa-Bykowski zgłębiał we Francji,

²⁴⁶ J. Gulczyńska, *Proces wdrażania reformy jędrzejewiczowskiej do poznańskich szkół średnich ogólnokształcących oraz działalność wychowawcza tych szkół na gruncie ustawy z dnia 11 marca 1932 roku*, „Studia Edukacyjne” 2004, nr 6, s. 10.

²⁴⁷ H. Muszyński, *Spór o metodologiczny status nauk o wychowaniu*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1982, nr 2, s. 5.

²⁴⁸ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998, s. 34.

²⁴⁹ L. Kaczmarzyk-Kiełb, *Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 31.

Włoszech i Niemczech²⁵⁰. Jego zainteresowania naukowe, o których szerzej w kolejnym podrozdziale, były skierowane głównie na dydaktykę eksperymentalną. Propagował on m.in. ideę samorządu uczniowskiego. Dokonał także klasyfikacji dziedzin antropologii pedagogicznej, wniósł istotny wkład w rozwój i wyodrębnienie metod badawczych²⁵¹. Zajmował się problematyką polskiego ideału wychowawczego, uznając za jego fundamentalne zasady ideę narodową, ideę katolicką oraz ideę wychowania obywatelskiego²⁵². Był propagatorem ewolucjonizmu Darwina, propagował idee Benedykta Dybrowskiego, doktoryzował się u Józefa Nusbauma-Hilarowicza, fascynował się antropologią Jana Czekanowskiego i genetyką. Był zwolennikiem zastosowania statystyki w biologii i pedagogice²⁵³. Do jego najważniejszych dzieł zaliczyć można: *Zasady pedagogiki doświadczalnej ze szczegółowym uwzględnieniem szkoły polskiej*, *Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa*, czy *O polski ideał wychowawczy*²⁵⁴. W swoim dorobku powstałym w Poznaniu pozostawił ponad 120 pozycji, w tym 10 w językach obcych (czeskim, słowackim, niemieckim i francuskim) głównie w postaci rozpraw, artykułów, raportów z badań, opracowań metodycznych²⁵⁵. Wiele z nich powstało w czasach pracy na Uniwersytecie Poznańskim²⁵⁶. Pozostawione w Poznaniu opracowania naukowe autorstwa Ludwika Jaxa-Bykowskiego, w czasie wojny zniszczyli Niemcy, a okupacyjny dorobek spalił się w czasie Powstania Warszawskiego²⁵⁷.

²⁵⁰ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, „Forum akademickie” 2011, nr 7-8, s. 93.

²⁵¹ L. Kaczmarzyk-Kiełb, *Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik...*, s. 31.

²⁵² A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 15.

²⁵³ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 93.

²⁵⁴ L. Kaczmarzyk-Kiełb, *Bykowski-Jaxa (Jaksa) Ludwik...*, s. 31.

²⁵⁵ J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym...*, s. 119.

²⁵⁶ Zob. L. Jaxa-Bykowski, *Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa. Ze studiów nad młodzieżą polską*, Warszawa 1923; L. Jaxa-Bykowski, *Wskazówki metodyczne do zajęć praktycznych z dziedziny psychologii*, Lwów-Warszawa 1925; L. Jaxa-Bykowski, *Przyczynki do znajomości ras wśród naszej młodzieży szkolnej*, Lwów 1926; L. Jaxa-Bykowski, *Psychika naszej młodzieży szkolnej*, Warszawa 1927; L. Jaxa-Bykowski, *O godność stanu nauczycielskiego*, „Pedagogium”, nr 2, Kraków 1927; L. Jaxa-Bykowski, *Nasza młodzież gimnazjalna. Młodzież sobie*, Poznań 1929; L. Jaxa-Bykowski, *Szkoła powszechna jej cele i istota*, „Szkoła”, nr 60, Warszawa 1929; L. Jaxa-Bykowski, *Historia jednej klasy gimnazjum stanisławowskiego. Księga pamiątkowa Gimnazjum im. Radzanowskiego w Stanisławowie*, Stanisławów 1929; L. Jaxa-Bykowski, *Dziwne rzeczy na Wschodzie*, „Muzeum”, nr 8, Lwów 1929; L. Jaxa-Bykowski, *System daltoński. Próba oceny*, „Muzeum”, nr 3, Lwów 1929; L. Jaxa-Bykowski, *O ustrój naszego szkolnictwa*, Poznań 1930; L. Jaxa-Bykowski, *Wychowanie państwowe*, „Myśl narodowa”, nr 10, Warszawa 1930; L. Jaxa-Bykowski, *O polski ideał wychowawczy*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 49, Warszawa 1930; L. Jaxa-Bykowski, *Z badań nad poziomem intelektualnym młodzieży różnych szkół*, „Sprawy PTPN”, nr 1-2, Poznań 1930; L. Jaxa-Bykowski, *Szkoła a polityka*, „Myśl Narodowa”, R. 12, nr 2, Warszawa 1932; L. Jaxa-Bykowski, *Manowce wychowawcze*, „Myśl Narodowa”, R. 12, nr 38, Warszawa 1932; L. Jaxa-Bykowski, *Figle i psoty młodzieży szkolnej*, Poznań 1933; L. Jaxa-Bykowski, *Antropologiczne podstawy wychowania*, Warszawa 1933; L. Jaxa-Bykowski, *Istota wychowania narodowego*, „Głos”, R. 6, nr 21-22, Poznań 1936; L. Jaxa-Bykowski, *Tragedia szkolnictwa polskiego w dobie obecnej*, Poznań 1936; L. Jaxa-Bykowski, *O polskość naszej nauki*, „Myśl Narodowa”, R. 24, nr 53, Warszawa 1936.

²⁵⁷ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 93.

Fot. 12. Ludwik Jaxa-Bykowski - kierownik Katedry Pedagogiki UP w latach 1927-1933

Źródło: Z Grot, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 324.

Część dorobku naukowego Ludwika Jaxa-Bykowskiego została zabezpieczona przez historyków. Pewna jego część została przekazana Katedrze Antropologii Uniwersytetu Poznańskiego. Można wśród nich znaleźć zniszczone rękopisy redakcji „Przeglądu Antropologicznego”, a tam wspomnienia o profesorach, korespondencję ze znajomymi, część podręcznika, a także trzy niekompletne rękopisy: uwagi o szkolnictwie wyższym, „Praca przyrodników polskich na polu wychowania i pedagogiki” oraz „Zadania studenta w dobie obecnej”. O omówienie tych tekstów pokusił się prof. Andrzej Malinowski – antropolog, senior Instytutu Antropologii UAM w Poznaniu. Według Andrzeja Malinowskiego, zdaniem Ludwika Jaxa-Bykowskiego, nie można rozdzielać pracy badawczej od nauczania. Ludwik Jaxa-Bykowski przywoływał przykład Rosji, która tworzyła instytuty badawcze z dobrze wynagradzaną kadrą i uczelnie, które stały się wyższymi szkołami zawodowymi. Kadra tych uczelni nastawiona była niemal wyłącznie na dydaktykę, kształcenie fachowców. Ujemne skutki takich działań przyczyniły się do przywrócenia obowiązku prowadzenia badań naukowych. Uczelnie opuszczały najcieńsze umysły twórcze, zostali w nich jedynie popularyzatorzy, mający wprowadzić wiedzę, ale nie mogący dać przykładu oryginalnej pracy

naukowej²⁵⁸. Ludwik Jaxa-Bykowski nie popierał istnienia instytutów naukowych poza uczelniami. Wyjątek stanowił Wojskowy Instytut Geograficzny. Twierdził, że mogą to być np. muzea czy biblioteki naukowe. Popierał duże wielowydziałowe uczelnie na wzór anglosaski. Małe uczelnie zawodowe o określonym profilu, uważał za wygodne dla rządu i polityków. W dużych uczelniach kontakty między różnymi specjalistami, wykładowcami, studentami poszerzają perspektywy, służą budowie przyszłości. Uniwersytety winny łączyć w sobie wszelkie działy nauki i sztuki. Z kolei wydziały powinny się wzajemnie uzupełniać. Ludwik Jaxa-Bykowski był propagatorem wyjścia poza szablony kształcenia specjalistycznego i danie studentom możliwości studiowania przedmiotów z pokrewnych kierunków, z innych wydziałów.

Warunkiem prawidłowego funkcjonowania uczelni, według Ludwika Jaxa-Bykowskiego były samorządy akademickie dbające o autonomię. Przywoływał tu przykład brytyjskich uniwersytetów. Ubolewał nad faktem, iż większość ówczesnie była podporządkowana państwu. W swych tekstach Ludwik Jaxa-Bykowski poruszał także problem wyborów władz uniwersyteckich, a także profesorskich nominacji. Był orędownikiem powstania 3-4 letnich studiów doktoranckich, które kończyły by się dysertacją i obroną. Według niego, nie muszą być one kontynuacją wcześniejszego kierunku. Według prof. Ludwika Jaxa-Bykowskiego, szkoły wyższe, nieakademickie, nieposiadające zadań badawczo-naukowych znajdują się na niższym poziomie i grupują młodzież przeciętnie mniej zdolną, mniej inteligentną. Kształcą one fachowców niezbędnych w życiu społeczeństwa, praktyków w zawodzie. Absolwenci tych szkół powinni jednak mieć możliwość uzyskania stopnia magistra na uniwersytecie i prawo do zdobycia tytułu doktora²⁵⁹.

W rękopisie *Zadania studenta polskiego w dobie obecnej* Ludwik Jaxa-Bykowski pisał, iż nauka powinna stanowić uzasadnienie i uzupełnienie praktyki, wyjaśniając jej podstawy. Pisał o doniosłej roli nauk humanistycznych. Był zdania, iż dobro, prawda i piękno są ważnymi wartościami w czasie studiów. Mimo że nie można ich ani zważyć, ani oszacować, ani ocenić²⁶⁰. Zadania studenta nie mogą ograniczać się wyłącznie do samej nauki. Zarówno studenci jak i badacze nie powinni zasklepiać się w swej specjalności, lecz być w kontakcie z całością życia zbiorowego. Bierne przypatrywanie się życiu, słuchanie tego co się dzieje, to za mało. Według Ludwika Jaxy-Bykowskiego, studentowi nie wystarcza

²⁵⁸ Ibidem, s. 94.

²⁵⁹ Ibidem.

²⁶⁰ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 94.

opanowanie wiedzy podanej przez profesora, zawartej w podręcznikach. Student powinien się nauczyć śledzić piśmiennictwo, a co za tym idzie pogłębiać nieustannie swoją wiedzę.

Andrzej Malinowski, interpretując dzieła Ludwika Jaxa-Bykowskiego przytacza fragment wypowiedzi Kornela Ujejskiego (1869 rok), który Ludwik Jaxa-Bykowski zawarł w swych rozważaniach: *Ktokolwiek nie jest pogardy godnym pasożytem, wyzyskującym na własną jedynie korzyść trudy i zasługi pokoleń dawnych, męki i ofiarną krew teraźniejszych, niech wstaje i niech się miesza w szeregi polskich pracowników. Każdy w swoim zakresie według swych sił i zdolności znajdzie na nich do pracy miejsce – byle by chęć była... Do pracy więc! Bo praca długa a droga daleka. A jeśli zapytacie, jaka jest polska droga? W płomień serc, w światło wiedzy, w lot natchnienia – w Boga!*²⁶¹.

Ludwik Jaxa-Bykowski będąc profesorem zoologii Akademii Weterynaryjnej we Lwowie od dawna przejawiał zainteresowania do spraw dydaktycznych i teorii wychowania. Korzystając z faktu, iż w Poznaniu czynna była Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, otworzył przewód habilitacyjny, który zakończył dnia 19 maja 1926 roku, a już w październiku rok później objął Katedrę²⁶². Ludwik Jaxa-Bykowski, po przejęciu Katedry Pedagogiki w 1927 roku, tworzy pracownię pedagogiczną, bibliotekę naukowo-specjalistyczną oraz szkolne muzeum. Wraz z kierownikiem Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej, w osobie Stefana Błachowskiego, organizują Naukowe Towarzystwo Pedagogiczne. W roku 1928 posiadało ono 3 sekcje, a mianowicie: Socjologii Wychowania z Florianem Znanieckim na czele, Wychowania Fizycznego i Higieny Szkolnej pod kierownictwem Eugeniusza Piaseckiego, a także Sekcję Pedagogiczno-Dydaktyczną. Tę trzecią, Ludwik Jaxa-Bykowski, zarządzał sam, i była ona sekcją zamiejscową, usytuowaną w Warszawie. Ponadto, w latach 1929-1933 Ludwik Jaxa-Bykowski był dziekanem Wydziału Humanistycznego²⁶³.

Od roku akademickiego 1927/1928 kierownikiem Seminarium Pedagogicznego na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego został prof. Ludwik Jaxa-Bykowski²⁶⁴, cieszący się wielkim uznaniem w gronie profesorskim i sympatią wśród młodzieży²⁶⁵. Na ćwiczenia dla starszych uczęszczało 25 osób. Tematem były sprawozdania z bieżących czasopism pedagogicznych zagranicznych i samodzielne referaty. Tych, w roku akademickim 1927/1928, wygłoszono jedenaście. Na ćwiczenia proseminaryjne dla

²⁶¹ Ibidem, s. 95.

²⁶² A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 156-257.

²⁶³ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 446.

²⁶⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1927/28 za rektoratu prof. dr Jana Grochmalickiego, Poznań 1928, s. 50.

²⁶⁵ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik...*, s. 446.

młodszych zapisanych było ogółem 205 osób, których podzielono na dwie grupy. Czytano i interpretowano dzieła Jędrzeja Śniadeckiego *O fizycznym wychowaniu dzieci*. Pewna ilość uczestników opracowywała i wygłaszała referaty o charakterze głównie sprawozdawczym. W II i III trymestrze rozwiązywano tematy i zadania dawane przez kierownika do doraźnego opracowania. Materiały te zestawiali później członkowie seminarium, oraz dostarczały one tematów do dyskusji. Ponadto pewna ilość członków odbyła naukową wycieczkę do Warszawy, w celu zwiedzenia kilku wzorowych szkół średnich i powszechnych. Ks. Jan Łubieński przedstawił pracę doktorską *O samorządzie w szkole*. Egzamin ścisły z pedagogiki jako przedmiotu dodatkowego zdało siedem osób²⁶⁶.

W tabeli drugiej został przedstawiony wykaz wykładów, ćwiczeń, seminariów, a także nazwiska osób je prowadzących na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego, w latach 1926/1927-1932/1933.

Tabela 2. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1926/1927-1932/1933

Wykładowcy	Przedmiot	Ilość godzin tygodniowo	Rok akademicki
Doc. Adam Dryjski	Podświadomość i wychowanie (II trymestr) Wykładów z pedagogiki oraz nazwisk osób je prowadzących nie podano.	1	1926-1927 ²⁶⁷
Doc. Adam Dryjski Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Psychoanaliza i wychowanie Pedagogika Organizacja szkolnictwa Proseminarium pedagogiczne Seminarium pedagogiczne (tylko dla absolwentów proseminarium) (I i II trymestr) Pedagogika Metodyka wycieczek Proseminarium i seminarium (jak w trymestrze I i II) (III trymestr)	2 3 1 2 2 3 1 2	1927-1928 ²⁶⁸

²⁶⁶ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1927/28 za rektoratu prof. dr Jana Grochmalickiego, Poznań 1928, s. 50.

²⁶⁷ Spis wykładów roku akademickiego 1926/1927. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1926, s. 46

²⁶⁸ Spis wykładów roku akademickiego 1927/1928. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1927, s. 44.

Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Polska myśl pedagogiczna (tylko I trymestr) Nauka o młodości Dydaktyka biologii Proseminarium pedagogiczne Seminarium pedagogiczne Ćwiczenia pedagogiczne (tylko II i III trymestr)	1 2 1 2 2 według umowy	1928-1929 ²⁶⁹
Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Dydaktyka ogólna Zarys dydaktyki przyrodzawstwa w gimnazjach (tylko I trymestr) Proseminarium pedagogiczne Seminarium pedagogiczne Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej pedagogii dla słuchaczy wydziału matematyczno-przyrodniczego Prace specjalne z dziedziny pedagogiki i pedagogii Wybrane działy pedagogiki (II i III trymestr)	2 1 2 2 2 6 1	1929-1930 ²⁷⁰
Ignacy Stein	Organizacja szkolnictwa w Polsce	1	
Dr Stanisław Frycz	Historia wychowania i szkolnictwa	2	
Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Zarys pedagogiki i dydaktyki Pedagogika epoki Odrodzenia a współczesne postulaty wychowawcze (I trymestr) Urywki ze spostrzeżeń pedagogicznych (II trymestr) Wychowanie estetyczne (III trymestr) Proseminarium pedagogiczne Seminarium pedagogiczne Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii Prace specjalne z dziedziny pedagogiki i pedagogii	2 1 1 1 2 2 2 6	1930-1931 ²⁷¹

²⁶⁹ Spis wykładów roku akademickiego 1928/1929. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1928, s. 47.

²⁷⁰ Spis wykładów roku akademickiego 1929/1930. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1929, s. 46.

²⁷¹ Spis wykładów roku akademickiego 1930/1931. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1930, s. 50.

Ignacy Stein	Ustrój szkolnictwa powszechnego w Polsce odrodzonej (I trymestr)	1	
	Ustrój szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Polsce odrodzonej (II trymestr)	1	
	Ustrój szkolnictwa zawodowego w Polsce odrodzonej (III trymestr)	1	
Dr Stanisław Frycz	Historia wychowania i nauczania na tle politycznym, społecznym i ekonomicznym (I i II trymestr)	4	
	Ćwiczenia z historii wychowania i nauczania (III trymestr)	2	
Dr Andrzej Niesiołowski	Formy i metody pracy oświatowej w Polsce i za granicą	1	
	Ćwiczenia Referaty i analizy krytyczne w związku z wykładami	1	
Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Dydaktyka ogólna i eksperymentalna	2	1931-1932 ²⁷²
	Proseminarium pedagogiczne	2	
	Seminarium pedagogiczne	2	
	Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
	Indywidualność ucznia (I trymestr)	1	
	Prace specjalne z dziedziny pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	6	
	Nauczyciel i jego kwalifikacje (II trymestr)	1	
	Wychowanie społeczne (III trymestr)	1	
	Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Doc. Stanisław Tync	Pedagogika humanistyczna polska i obca (I trymestr)	1	
	Szkolnictwo humanistyczne (II trymestr)	1	
	Polskie szkolnictwo parafialne (III trymestr)	1	
Dr St. Frycz	Obraz dziejów wychowania i nauczania w świetle nauki i literatury pięknej	2	

²⁷² Spis wykładów roku akademickiego 1931/1932. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1931, s. 51.

	Ćwiczenia	2	
Dr L. Posadzy	Dzieje wychowania przedszkolnego w Polsce	2	
Dr A. Niesiołowski	Środki pomocnicze pracy oświatowej (I trymestr)	1	
	Ćwiczenia: analizy teoretyczne i praktyczne oraz zwiedzanie instytucji oświatowych	1	
	Zagadnienia celów oświaty (II trymestr)	1	
	Ćwiczenia: referaty słuchaczy w związku z wykładami	1	
	Metodyka kształcenia umysłowego dorosłych (III trymestr)	1	
	Ćwiczenia: referaty słuchaczy i doświadczenia	1	
Dr St. Wład	Organizacja szkolnictwa	1	
Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Zasady pedagogiki ogólnej i eksperymentalnej	2	1932-1933 ²⁷³
	Proseminarium pedagogiczne	2	
	Seminarium pedagogiczne	2	
	Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
	Prace specjalne z dziedziny pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	6	
	Dydaktyka i metodyka nauk filozoficznych i pedagogicznych (I i II trymestr)	2	
	Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Doc. Stanisław Tync	Pedagogika Oświecenia	1	
	Ćwiczenia z historii wychowawczej	1	
Dr Stefan Frycz	Obraz dziejów wychowania i nauczania w świetle nauki i literatury pięknej	2	
	Ćwiczenia	2	
Dr Ludwik Posadzy	Dzieje wychowania w Polsce	2	
Dr Andrzej	Kształtowanie emocjonalne	1	

²⁷³ Spis wykładów roku akademickiego 1932/1933. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1932, s. 40.

Niesiołowski	dorosłych (I trymestr) Ćwiczenia: referaty monograficzne Zasady tworzenia i prowadzenia organizacji kulturalno oświatowej i zwiedzanie (II trymestr) ćwiczenia praktyczne i analizy Teorie wykładu popularnego (III trymestr) Ćwiczenia. Wykłady próbne słuchaczy	1 1 1 1	
Dr Stanisław Wład	Organizacja szkolnictwa	1	
Dr Kazimierz Zbierski	Zagadnienia organizacyjno- wychowawcze w szkole powszechnej	1	
Dr Stanisław Durek	Metodyka nauczania w szkołach powszechnych	1	

W roku akademickim 1928/1929 Seminarium Pedagogiczne na Wydziale Humanistycznym funkcjonowało nieustannie pod kierownictwem prof. Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Przystąpiono do zorganizowania pracowni pedologicznej. Z przyznanej przez Ministerstwo W.R. i O.P. nadzwyczajnej dotacji w kwocie 2000 zł zakupiono kilka ważniejszych przyrządów, pewną ilość przyborów prostszych sporządzili sami pracownicy.²⁷⁴

Na ćwiczeniach proseminaryjnych zapisanych było 196 osób, ale stała frekwencja wynosiła 105 osób. Na zebraniach czytano i interpretowano dzieło Grzegorza Piramowicza *O powinnościach nauczyciela*. Od czasu do czasu opracowywano pisemnie tematy, które dostarczały materiału do zestawień porównawczych i dyskusji na zebraniach seminaryjnych oraz proseminaryjnych.

Na seminarium uczęszczało 27 osób. W roku akademickim 1928/1929 zajmowano się nowszymi prądami wychowawczymi tego okresu, tzn. szkołą twórczą, systemem daltońskim, wychowaniem narodowym i obywatelskim. Ponadto opracowywano materiały zebrane wśród członków proseminarium, oraz młodzieży szkół średnich, wydziałowych i powszechnych. W ćwiczeniach pedologicznych w II i III trymestrze brało udział 19 osób. Zaznajamiano się na nich z metodyką badania inteligencji, a następnie zbadano testami systemu Bineta-Termana młodzież IV klasy Gimnazjum im. Jana Kantego oraz klasy VII dwóch szkół powszechnych.

²⁷⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1928/29 za rektoratu prof. dr Edwarda Lubicz Niezabitowskiego, Poznań 1930, s. 54.

W roku akademickim 1928/1929 stopień doktora filozofii otrzymał Marian Wachowski na podstawie rozprawy: *Samokształcenie młodzieży gimnazjalnej*. Z kolei Janina Kączkowska i Feliks Szczepski uzyskali stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki. Trzy kandydatki zdały egzamin ścisły z pedagogiki jako przedmiotu dodatkowego.

Wykłady i ćwiczenia z zakresu historii wychowania i szkolnictwa, w tym okresie, prowadził od stycznia 1929 roku dr St. Frycz. W ćwiczeniach brało udział 19 słuchaczy²⁷⁵.

W 1929 roku w Poznaniu utworzono Polskie Towarzystwo Psychologiczne. Od 1930 roku pod redakcją Stefana Błachowskiego ukazywał się organ PTP - „Kwartalnik Psychologiczny”. Czasopismo to zyskało zasięg światowy i duży naukowy autorytet. Publikowano na jego łamach rozprawy poświęcone psychologii teoretycznej i eksperymentalnej, w różnych językach, wielu uczonych z Polski i za granicą²⁷⁶.

W latach akademickich 1929/1930 i 1930/1931 Seminarium Pedagogiczne oraz Pracownia Pedagogiczna na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego funkcjonowała w dalszym ciągu pod kierownictwem profesora Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Ponadto, w latach 1929-1933 Ludwik Jaxa-Bykowski sprawował funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego²⁷⁷.

W latach akademickich 1929/1930 i 1930/1931 na proseminarium było zapisanych odpowiednio: w roku akademickim 1929/1930 – 252 studentów, a w roku 1930/1931 – 385 studentów z wydziałów: Humanistycznego, Matematyczno-Przyrodniczego i Studium Wychowania Fizycznego. Z kolei na ćwiczenia praktyczne z pedagogiki eksperymentalnej zapisanych było w roku akademickim 1929/1930 – 72 studentów, zajmowano się praktycznie badaniem właściwości psychicznych i fizycznych młodzieży. W roku akademickim 1930/1931, na ćwiczenia praktyczne z pedagogiki eksperymentalnej zapisanych było 58 osób. Urządzono dwie wycieczki pedagogiczne: jedną do Gniezna i Dalek, drugą do Łodzi, Warszawy i na obszar okręgu szkolnego wileńskiego²⁷⁸.

Na Seminarium Pedagogiczne uczęszczało w roku akademickim 1929/1930 – 38 osób, w 1930/1931 – 57 osób. Odbływały się wykłady i ćwiczenia praktyczne z metodyki poszczególnych przedmiotów szkolnych oraz hospitacje lekcji w szkołach za „życzliwym poparciem” Kuratorium O. S. P.

²⁷⁵ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1928/29 za rektoratu prof. dr Edwarda Lubicz Niezabitowskiego, Poznań 1930, s. 55.

²⁷⁶ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 156-257.

²⁷⁷ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 93.

²⁷⁸ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/30 i 30/31 za rektoratu prof. dr Stanisława Kasznicy, Poznań 1932, s. 68.

Ponadto wykonano dwie prace doktorskie. Co ważne, ustalone zostały zasady organizacyjne studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim. Natomiast Pracownia pedagogiczna, z powodu braku funduszy, „nie postąpiła w organizacji”.

Co tyczy się zajęć dydaktycznych, dr S. Frycz prowadził wykłady i ćwiczenia z zakresu historii wychowania i nauczania (ok. 60 uczestników) natomiast dr A. Niesiołowski prowadził wykłady i ćwiczenia z metodyki nauczania dorosłych²⁷⁹.

W roku akademickim 1931/1932 wyposażenie naukowe Wydziału Humanistycznego wzbogaciło się przez pozyskanie dzięki staraniom prof. Ludwika Jaxa-Bykowskiego Muzeum Szkolnego ze Lwowa wraz z biblioteką pedagogiczną, która dzięki zabiegom rektora J. Sajdaka, znalazła pomieszczenie w gmachu Collegium Medicum²⁸⁰.

W ramach Instytutu Pedagogicznego Wydziału Humanistycznego na proseminarium, w roku akademickim 1931/1932, było zapisanych ogółem 398 studentów i studentek z Wydziału Humanistycznego, Matematyczno-Przyrodniczego i Studium Wychowania Fizycznego. Na ćwiczenia pedologiczne uczęszczało 120 osób (w dwu grupach), na seminarium 70 osób, prace specjalne opracowywało 15 osób, a doktorskie dwie osoby.

W omawianym okresie funkcjonowania poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki odbyły się wycieczki pedagogiczne do Gimnazjum miejskiego i Internatu XX. Filipinów w Gostyniu i do „ognisk dydaktycznych” w gimnazjum im. Bergera w Poznaniu. Prócz dawniejszych wykładów z historii wychowania dr S. Frycza odbywały się wykłady i ćwiczenia z tegoż przedmiotu doc. dr St. Tynca, jak w latach ubiegłych odbywały się wykłady dydaktyk i metodyk poszczególnych przedmiotów oraz odpowiednie ćwiczenia praktyczne prowadzone przez profesorów Jaxa-Bykowskiego i Gałęckiego, oraz wykładowców dr W. Knapowski, F. Dubasa, A. Wantucha, J. Bilińskiego, dr S. Węckowskiego, dr L. Posadzego, dr A. Niesiołowskiego, A. Tarnawskiego, dr K. Cwojdzńskiego, J. Kilarskiego i dr M. Frankowskiej. Wykłady organizacji szkolnictwa objął dr S. Wład, ponadto dzięki przyznaniu potrzebnych kredytów przez Min. W.R. i O.P. uruchomiono w II trymestrze jednogodzinne wykłady z dziedziny metodyki nauczania elementarnego i kształcenia nauczycieli, które objęli dr S. Durek i dr K. Zbierski. Wobec tego studia pedagogiczne w myśli planów zatwierdzonych przez Min. W.R. i O.P. z 5 IX. 1930 Nr. IVSW-6272/30 stały się w pełni zorganizowane.

²⁷⁹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/30 i 30/31 za rektoratu prof. dr Stanisława Kasznicy, Poznań 1932, s. 68.

²⁸⁰ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32 za rektoratu prof. dr Jana Sajdaka, Poznań 1933, s. 96.

W roku akademickim 1932/1933 w Zakładzie Pedagogicznym Wydziału Humanistycznego, na proseminarium, było zapisanych 341 uczestników, w tym 223 osoby z Wydziału Humanistycznego, 14 osób z Wydziału Lekarskiego oraz 104 osoby z Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Z kolei na ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii zapisanych było w sumie 131 osób, z czego 97 osób z Wydziału Humanistycznego, 6 osób z Wydziału Lekarskiego, 28 osób z Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Na Seminarium Pedagogiczne uczęszczało w sumie 68 osób, z czego 61 osób z Wydziału Humanistycznego, 4 osoby z Wydziału Lekarskiego, 3 osoby z Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, natomiast 17 osób prowadziło prace specjalne.

Na zebraniach seminarium zajmowano się nader gruntownie zagadnieniami wychowania państwowego, w proseminarium prowadzono lekturę i interpretację J. Śniadeckiego *O fizycznym wychowaniu dzieci* i wybrane rozdziały *Zasad nauczania Nawroczyńskiego*. Prac seminaryjnych w roku akademickim 1932/1933 przedłożono ogółem 52 w tym magisterskich 12, oraz dwie doktorskie²⁸¹.

Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, podobnie jak w latach poprzednich, silnie współpracowała z Katedrą Psychologii, problematyka działań obu tych katedr przenikała się wzajemnie. Katedra Pedagogiki i Dydaktyki podejmowała zagadnienia psychologiczne, co uwidaczniają prace L. Jaxy-Bykowskiego czy M. Wachowskiego. Z kolei Katedra Psychologii pod kierownictwem Stefana Błachowskiego swoją działalnością z zakresu psychologii rozwojowej, klinicznej, a przede wszystkim wychowawczej, zbliżała się charakterem do poszczególnych dziedzin pedagogiki. O współpracy kierowników katedr świadczy fakt, iż należeli oni do założycieli Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego. W dniu 2 grudnia 1928 roku w Krakowie odbyło się zebranie konstytucyjne NTP²⁸²,

Pracownicy Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, a w szczególności postać Ludwika Jaxa-Bykowskiego, przejawiali ożywioną działalność naukową nie tylko w kraju, ale także na płaszczyźnie międzynarodowej. W 1933 roku Ludwik Jaxa-Bykowski był przewodniczącym sekcji przyrodniczo-dydaktycznej na XIV Zjeździe Lekarzy i przyrodników polskich w Poznaniu. Uczestniczył także w I Wszechsłowiańskim Kongresie Pedagogicznym w Bernie Morawskim²⁸³.

Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego ściśle współpracowała z komisją Psychotechniczną Ministerstwa Spraw Wojennych, obejmując badaniami 57. pułk piechoty i

²⁸¹ I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1970*, Poznań 1990 (maszynopis), s. 9.

²⁸² S. Błachowski, *Uniwersytet Poznański. Wiedza pedagogiczna*, „Kurier Poznański”, nr 2, 1929, s. 6.

²⁸³ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1933/34, Poznań 1935, s. 6.

Szkołę Podoficerską dla małoletnich. Badania dotyczyły poziomu intelektualnego wychowanków szkół wojskowych na tle ogółu młodzieży. W późniejszym okresie badania przeprowadzono także na wszystkich państwowych szkołach średnich w Poznaniu oraz pewną ilość szkół powszechnych w mieście i okolicy²⁸⁴.

Warto pamiętać, iż 20 lutego 1930 roku, z inicjatywy niewielkiej grupy młodzieży z Wydziału Filozoficznego, zainteresowanych problemami pedagogicznymi, utworzono na Uniwersytecie Poznańskim Koło Pedagogiczne. Jego celem było rozwijanie zainteresowań naukowych z dziedziny nauk pedagogicznych wśród studentów, a co za tym idzie, lepsze ich przygotowanie do zawodu nauczycielskiego²⁸⁵. W pierwszym roku istnienia Koła Pedagogicznego, w jego skład wchodziło 38 członków. Prezesem koła został Stefan Walczak, a kuratorem z ramienia Uniwersytetu Poznańskiego – Ludwik Jaxa-Bykowski. Z czasem liczba członków wzrastała. W roku 1933 członków było 58, w 1934 roku – 62, w 1935 roku – 69, w 1936 roku – 45, w 1937 roku – 55, w 1938 roku – 44, w 1939 roku – 58²⁸⁶. Najwięcej członków pochodziło z Wydziału Humanistycznego, znacznie mniej z Wydziału Lekarskiego czy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego. Prace Koła Pedagogicznego prowadzono na trzech płaszczyznach: pedagogiki eksperymentalnej i psychologii, dydaktyki oraz na płaszczyźnie technik tzn. testów czy przyrządów badawczych. Jednakże prace badawcze koła utrudniał brak własnej biblioteki czy przyrządów do prowadzenia badań naukowych. Część z nich, w miarę możliwości, wykonywali samo członkowie Koła Pedagogicznego.

Koło Pedagogiczne od początku swej działalności ściśle współpracowało z Katedrą Pedagogiki. Członkowie Koła pracowali m.in. nad polską bibliografią psychologiczną. Zakres ich prac obejmował wszystkie dzieła i artykuły pisane w języku polskim i tłumaczone na język polski od roku 1800 do czasów bieżących. Do chwili likwidacji Katedry Pedagogiki w 1933 roku odnotowano blisko 2500 pozycji bibliograficznych²⁸⁷. Prace, na kanwie wcześniej wspomnianych płaszczyzn dotyczyły szeroko rozumianych zagadnień pedagogicznych. W samym 1933 roku zajmowano się takimi zagadnieniami jak: wychowanie estetyczne; wolność, autorytet i przymus w wychowaniu; dziecko wielkomiejskie; ideały młodzieży; socjologiczne podstawy pracy pedagogicznej oraz dążenia współczesnej kobiety²⁸⁸.

²⁸⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1932/33, Poznań 1935, s. 114.

²⁸⁵ Zbiory Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 426 A)

²⁸⁶ Ibidem.

²⁸⁷ Zbiory Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 711)

²⁸⁸ Zbiory Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 428 G)

2.2 Kierunki i rozwój badań pedagogicznych pracowników Katedry

Omawiając kierunki i rozwój badań pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w omawianym okresie, należy stwierdzić, iż okres ten pozostawił niewiele prac o trwałej wartości, które by w sposób istotny miały wpływ na dalszy rozwój badań naukowych²⁸⁹. Wpływ na to miało zbyt wiele elementów hamujących postęp nauki i w sposób destrukcyjny wpływało na działalność naukową pracowników Katedry Pedagogiki i Dydaktyki.

Dorobek naukowy Ludwika Jaxa-Bykowskiego w ujęciu całościowym liczy ponad 200 prac zwartych, artykułów i recenzji obejmujących różne dyscypliny naukowe: teoria wychowania (wychowanie narodowe i patriotyczne, kształcenie charakteru), pedagogika eksperymentalna, pedagogika szkoły wyższej, pedeutologia, dydaktyka i metodyka przyrodoznawstwa, antropologia, psychologia, organizacja szkolnictwa i historii wychowania. Do najważniejszych prac Ludwika Jaxa-Bykowskiego, należy wydana w 1927 roku pozycja *Zasady pedagogiki doświadczalnej*²⁹⁰. Po objęciu przez niego stanowiska kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego, kontynuował własne badania w zakresie antropologii, pedagogiki i psychologii, podejmując problem wpływu zróżnicowania psychicznego młodzieży na jej uzdolnienia i wyniki w nauce. Twórczość naukowa Ludwika Jaxa-Bykowskiego była bardzo bogata i zarazem kontrowersyjna. Przeceniał on wpływ czynników wewnętrznych (rasa), a nie doceniał wpływów czynników zewnętrznych (warunków) na rozwój intelektualny młodzieży. Projekty wprowadzenia 7-letniej szkoły podstawowej zwalczał jako nierealne i utopijne. Krytycznie odnosił się do reformy ustroju szkolnego tak w wydaniu lewicy społecznej, jak i sanacji²⁹¹.

Do prac naukowych Ludwika Jaxa-Bykowskiego w roku akademickim 1928/1929 należy zaliczyć pozycje takie, jak: *Idee wychowawcze Polski współczesnej. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Dobrzyckiego* (Poznań 1929), *Przyczynki do charakterystyki psychicznej naszej młodzieży szkolnej* („Przegląd Filozoficzny”, 1927), *Z powodu egzaminów wstępnych absolwentów szkół powszechnych do IV kl. Gimnazjalnej* (Muzeum XLIII, 3. Lwów 1928), *We Lwowie przed dziesięciu laty. Młodzież sobie* (Poznań 1928), *Rola nauczycielstwa gimnazjalnego w życiu kulturalnym narodu* („Przegląd Pedagogiczny”, XLIII, 28. Warszawa 1928), *Nowe programy egzaminów państwowych* („Przegląd Pedagogiczny”,

²⁸⁹ Zob. K. Greb, *O czasopiśmie pedagogicznych i dziecięcych w ZNP w dwudziestolecie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1966, nr 2, s. 225-232.

²⁹⁰ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik...*, s. 447.

²⁹¹ A. Czubiński, *Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1918-1939...*, s. 156-257.

XLVIII, 1. Warszawa 1929), *Program nauk przyrodniczych w gimnazjach* (j.w. 6.) oraz *Z powodu jednej sprawy dyscyplinarnej* (Muzeum XLIV, 1. Lwów 1929)²⁹².

W roku akademickim 1929/1931 do najważniejszych publikacji Ludwika Jaxa-Bykowskiego zalicza się: *Les caracteres anthropologiques et la psychotechnique* (C.R. de la IV conf. int. de psychotechnique. Paris 1929), *Zachowanie się młodzieży w czasie badań pedologicznych* („Chowanna”, Kraków 1929), *Szkoła powszechna, jej cele i istota* („Szkoła” LX, Warszawa, 1929), *Historia jednej klasy gimnazjum stanisławowskiego*. (Księga pam. Gimnazjum im. Romanowskiego w Stanisławowie, Stanisławów 1929), *Badania empiryczne nad młodzieżą* (Księga pam. Gimnazjum im. Romanowskiego w Stanisławowie, Stanisławów 1929), *Dziwne rzeczy na Wschodzie* („Myśl Narodowa”, IX, Warszawa 1929), *Universities in Poland* („The Univ. Rev.” II, Bristol, 1929), *Współpraca przyrodnika przy wyrabianiu charakteru* („Kwartalnik Pedagogiczny” I, Warszawa, 1929), *System daltoński. Próba oceny* („Muzeum”, Lwów, 29), *Kilka uwag o odpowiedziach błędnych przy badaniach pedologicznych*. („Kwartalnik Psychologiczny”, Poznań 1930), *Znaczenie badań antropologicznych nad młodzieżą* („Rocznik Pedagogiczny”, IV, Warszawa 1929), *O ustrój naszego szkolnictwa* („Szkoły Akademickie” III-IV, Poznań, 1929/30), *Wychowanie państwowe* (Myśl Narodowa”, X. Warszawa 1930), *Wychowanie narodowe i państwowe* („Przegląd Pedagogiczny” XLIX Warszawa 1930), *O polski ideał wychowawczy* („Kwartalnik Pedagogiczny” II, Warszawa 1930), *Badania nad poziomem intelektualnym młodzieży różnych szkół* (Spraw. P.T.P.N. Nr. 1-2, 1930, Poznań), *Dalsze badania nad poziomem intelektualnym absolwentów szkół powszechnych i gimnazjalistów* („Muzeum” XLV, 3, Lwów 1930), *Antropologia pedagogiczna w Polsce* (Kwartalnik Pedagogiczny” III, 2, Warszawa 1931), *Nauki przyrodnicze, a wyrobienie estetyczne* („Przyjaciel Szkoły” X, 1, Poznań 1931), *Klasa, czy pracownia* (Tamże, nr 3), *O aktualizację nauki szkolnej* („Przegląd Pedagogiczny” L, 5, Warszawa, 1931), *Jeszcze o „pacyfizmie” w szkolnictwie niemieckim*. („Myśl Narodowa” X, 33, Warszawa 1930), *O etyczną atmosferę w szkole* (Tamże XI, 12, 1931), *Pädagogische Anthropologie in Polen* („Zeitschr. Fur Pädag. Psychol. etc. XXX, 9, Leipzig 1930), *Podstawy psychologiczne ruchu korporacyjnego* („Kurier Poznański”, Poznań 1931)²⁹³.

Prace wykonane przez współpracowników Katedry w roku 1931/1932 przedstawiają się następująco: asystent mgr Tadeusz Zaworski opublikował sprawozdanie z czasopisma

²⁹² Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1928/29 za rektoratu prof. dr. Edwarda Lubicz Niezabitowskiego, Poznań 1930, s. 105.

²⁹³ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/30 i 1930/31 za rektoratu prof. dr. Stanisława Kasznicy, Poznań 1932, s. 131-132.

„L'Education” w „Kwartalniku Pedagogicznym” (Rocz. IV, zeszy 1, Warszawa 1932), asystentka Wanda Stojanowska, Indeks treści dwunastu roczników „Wychowania Fizycznego” (druk. Tamże R. 12, Poznań 1931)²⁹⁴. Współpracownik Seminarium, Edmund Romahn, ogłosił drukiem rozprawę „Badania nad słownikiem Termiana” (Muzeum XLVI, z. 1, Lwów 1931). Dawny zaś współpracownik i były asystent dr Marian Wachowski otrzymał medal srebrny Uniwersytetu Poznańskiego za pracę p.t. „Z badań nad samokształceniem młodzieży” (Muzeum XLV, z. 2-3, Lwów 1930)²⁹⁵.

Do najważniejszych prac Ludwika Jaxa-Bykowskiego z roku akademickiego 1931/1932 zalicza się następujące pozycje: *Indywidualność ucznia* (Muzeum XLVI, 4, Lwów 1931), *Szkoła a polityka* (Myśl Narodowa XII, 2, Warszawa 1932), *Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość w pracy wychowawczej* (Przyjaciel Szkoły XI, 1-2, Poznań 1932) oraz publikację *Potęga idei w wychowaniu* (Myśl Narodowa XII, 29, Warszawa 1932).

Doc. S. Tync w omawianym okresie ogłosił drugim *Szkolnictwo i wychowanie w Polsce XVIII w.* (w książce p.t. *Kultura staropolska*, Kraków, Akademia Umiejętności 1932, str. 316-351 i osob. Odb. str. 1-36)²⁹⁶.

Do najważniejszych prac Ludwika Jaxa-Bykowskiego z roku akademickiego 1932/1933 zalicza się następujące pozycje: *Manowce wychowawcze* (Myśl Narodowa, XII, 38, Warszawa 1932), *Wobec projektu ustawy o szkołach akademickich* (Kurier Warszawski nr. 328, Warszawa 1932), *Próba charakterystyki dzisiejskich ósmaków* (Nasz Głos, III, 5-6, Dzisiaj 1933), *Współdziałanie domu i szkoły w wykształceniu przyrodniczym młodzieży* (Książnica-Atlas, Lwów-Warszawa, b.d.), *Monografia Gminy Szkolnej im. Marjana Łomnickiego* (Odbitka z Przeglądu Socjologicznego, t. II, Poznań 1933), *Stosunki rasowe wśród naszych abiturientów gimnazjalnych* (Odbitki z Przeglądu Antropologicznego, t. VI, Poznań 1933), *Antropologiczne podstawy wychowania* (Encyklopedia wychowania, Warszawa 1933), *Wychowawcy urzędowi i nieurzędowi* (Głos Akademicki, III, 13-14, Poznań 1933), *Figle i psoty szkolne* (Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Nr. 3, za III i IV kwartał 1932).

Doc. dr. Stanisław Tync w omawianym okresie opublikował pozycję *Dzieje szkolnictwa Torunia w ciągu jego dziejów* (w księdze pamiątkowej 700-lecia miasta Torunia, wydanej przez miasto Toruń) w ilości ok. 50 stronnic.

²⁹⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32 za rektoratu prof. dr Jana Sajdaka, Poznań 1933, s. 131.

²⁹⁵ Ibidem, s. 132.

²⁹⁶ Ibidem, s. 198.

Prace wykonane przez współpracowników w roku akademickim 1932/1933 przedstawiają się następująco: asystent mgr T. Zaworski opublikował pracę *Oceny i sprawozdania w Przeglądzie Pedagogicznym* (Warszawa 1932), a dr Bolesław Kaprocki *Kult wielkich mężów w wychowaniu* (Stryj 1933)²⁹⁷.

Do najważniejszych prac Ludwika Jaxa-Bykowskiego z lat 1932/1933 zalicza się następujące pozycje: *Figle i psoty młodzieży szkolnej* (Kwartalnik psychologiczny, IV. Poznań 1933 i odbitka), *Figle i psoty szkolne* (Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, nr. 3, za III i IV kwartał 1932), *Nowy rok szkolny* (Myśl Narodowa, XIII, 36- Warszawa 1933), *U progu nowego roku akademickiego* (Głos III, 2 – Poznań 1933), *Zkouska charakteristiki polske skolni mladeze* (Sylaby prednasek a referatu na V. sjezdu pro vyzkum ditete v Brnie – Brno 1933), *Próba charakterystyki naszej młodzieży w związku z postulatami wychowania narodowego* (Kwartalnik pedagogiczny V, 3-4. – Warszawa, 1933), *I. Wszechsłowiański Zjazd Pedologiczny w Bernie Morawskim* (Przegląd pedagogiczny, LII, 35-36. – Warszawa, 1933), *Zharmonizowanie pracy w szkole średniej i wyższej* (Czasopismo przyrodnicze, VII.5.7. Łódź, 1933 i odb.), *Praca naukowa nauczyciela jako ważny czynnik pracy dydaktycznej* (Tamże), *Nowe programy przyrodoznawstwa*. (Muzeum, XLVIII, 5. – Lwów 1933), *Najważniejsze polskie idee wychowawcze* (Przyjaciel Szkoły XIII, 1-2. – Poznań 1934), *Najdolezijsie vychovyje idey polske* – tłum. dr. M. Huska (Nase Slovo, II, 5. – Bratislava 1934), *W sprawie ocen i stopni* (Przegląd pedagogiczny, LIII, 9. – Warszawa 1934), *Hasła a czyny w wychowaniu* (Kwartalnik pedagogiczny. VI, 2. Warszawa 1934), *Dobór szkolny w nowem oświeceniu* (Muzeum XLIX, 1. – Lwów 1934), *Skoleks reformy v Polsku*. (Nove Skoly, VII, 9-10. – Brno 1934), *Figle a pestva skolskej mladeze* (Pedagogicky Sbornik, I, 2. – Turc. Sv. Martin 1934),

Z kolei doc. dr Albert Dryjski w omawianym okresie drukiem ogłosił *Zagadnienia seksualizmu dziecka i młodzieży szkolnej* (Biologia, psychologia, pedagogika), str. 456 i n., 8. Warszawa. Nasza Księgarnia. 1934), a doc. Stanisław Tync *Szkolnictwo Torunia w ciągu jego dziejów* (Toruń 1933, str. 40; Odbitka z pracy zbiorowej „Dzieje Torunia”)²⁹⁸.

Okres międzywojenny pozostawił niewiele prac, które w istotny sposób miały wpływ na dalszy rozwój nauk pedagogicznych. Na Uniwersytecie Poznańskim w omawianym czasie, niewiele było kierunków i dziedzin prac badawczych z zakresu pedagogiki. Od strony organizacyjnej, dydaktycznej oraz naukowej, problematyka badawcza pojawiła się na

²⁹⁷ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1932/33 za rektoratu prof. dr Stanisława Pawłowskiego, Poznań 1934, s. 114.

²⁹⁸ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za rektoratu prof. dr Stanisława Runego, Poznań 1935, s. 246-256.

Uniwersytecie Poznańskim wraz z momentem objęcia przez prof. Antoniego Danysza kierownictwa nad nowo powstałą Katedrą Pedagogiki. Od początku jej działalności Antoni Danysz nawiązał współpracę z kierownikiem Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej, prof. Stefanem Błachowskim, zaszczepiając w nim potrzebę zajęcia się przez niego problemami pedagogicznymi. Stefan Wołoszyn zwraca uwagę na fakt, iż w okresie międzywojnia w wielu uniwersytetach pedagogika otrzymywała skuteczną pomoc ze strony psychologii. W Poznaniu twórczą działalność naukową i dydaktyczną rozwijał wspomniany Stefan Błachowski, kontynuowaną już po wojnie m.in. przez profesorów Bolesława Hornowskiego i Andrzeja Lewickiego²⁹⁹.

Oprócz wspomnianych wcześniej, głównych dziedzin badań pedagogicznych (ogólna teoria wychowania, oświata dorosłych, historia wychowania), powstawał także w Katedrze Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego szereg przyczynków z dydaktyki i metodyki niektórych przedmiotów nauczania.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego charakterystyczne były dla poznańskiego uniwersyteckiego środowiska pedagogicznego następujące obszary badań:

- postępowo-narodowy Antoniego Danysza, nawiązujący do tradycji ideologicznych Wiosny Ludów,
- nacjonalistyczno-antropologiczny Ludwika Jaxa-Bykowskiego, wyrosły z konfliktów narodowościowych i dążeń do wzmocnienia sił całego narodu szczególnie w pierwszym dziesięcioleciu Polski niepodległej,
- nacjonalistyczno-imperialistyczny Mariana Wachowskiego³⁰⁰, oparty na przesłankach filozoficznej pedagogiki niemieckiej³⁰¹. Jednakże całościowy dorobek Mariana Wachowskiego jest obszerny i różnorodny. Zainteresowania naukowe skupiały się wokół następujących problemów: pedagogika dorosłych, pedagogika porównawcza oraz historia nauki i techniki, zwłaszcza rolniczej³⁰².

Okres dwudziestolecia międzywojennego to także czas rozkwitu czasopism pedagogicznych i dziecięcych. Od 1919 roku dało się zauważyć w Polsce szybki i stały rozwój ruchu prasowo-wydawniczego. Ich szybki rozrost był powiązany z rozwojem nauczycielskich organizacji zawodowych. Prasa tego okresu skupiała się wokół dwojakiej

²⁹⁹ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 38.

³⁰⁰ Zob. I. Patrias-Biesiada, *Marian Wachowski jako wykładowca Katedry Pedagogiki Uniwersyteu Poznańskiego* (maszynopis), Poznań 1994.

³⁰¹ S. Kowalski, *Pedagogika i psychologia* (w:) G. Labuda (red.) *Nauka w Wielkopolsce – przeszłość i teraźniejszość. Studia i materiały*, Poznań 1973, s. 438.

³⁰² M. Jędrzejczak, *Marian Wachowski* (w:) J. Trzynadłowski (red.), *Uczni wrocławscy 1945-1979*, Wrocław 1980, s. 64.

problematyki: po pierwsze, wewnątrz-organizacyjnej samopomocy koleżeńskiej w dziedzinie materialnej i prawno-służbowej oraz konsolidacji całego postępowego nauczycielstwa w ramach ideologii Związku Nauczycielstwa Polskiego, po drugie, kulturalno-oświatowej związanej z pracą w szkole i poza nią. W tych dwóch dziedzinach zanotowano olbrzymi dorobek wydawniczy w zakresie czasopiśmiennictwa pedagogicznego³⁰³. W omawianym okresie do najważniejszych czasopism zalicza się: tygodnik „Głos Nauczycielski”, miesięczniki „Praca Szkolna”, „Ruch Pedagogiczny”, „Przewodnik Pracy Społecznej”, kwartalniki „Wychowanie fizyczne”, „Wychowanie Estetyczne”, „Psychologia Wychowania” oraz dwumiesięczniki takie, jak „Przedszkole”, „Gimnazjum i Liceum”, „Szkolnictwo Zawodowe”, „Szkolnictwo Doksztalające”, „Szkola Specjalna”, „Sprawy Akademickie”³⁰⁴.

3. Poznańska uniwersytecka pedagogika w latach 1933-1939

3.1 Likwidacja Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim

W roku 1933, Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego uległa likwidacji, a jej ówczesny kierownik, przeszedł do Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej. Dzięki Stefanowi Błachowskiemu, Ludwik Jaxa-Bykowski kontynuował prowadzenie zajęć z zakresu zagadnień pedagogiki dla studentów kierunków i specjalizacji nauczycielskich. 21 października 1933 roku Rada Wydziału Humanistycznego postanowiła zatrudnić go w charakterze docenta. Zatrudnienie minister przedłużył tylko na rok akademicki 1933/1934, ze względu na starania Uniwersytetu Poznańskiego. Przeniesienie Ludwika Jaxa-Bykowskiego, w wieku 53 lat na emeryturę, uzasadniano względami oszczędnościowymi państwa, chociaż w rzeczywistości chciano usunąć profesora za działalność w opozycyjnym Stronnictwie Narodowym³⁰⁵. Do likwidacji Katedry Pedagogiki i Dydaktyki doszło ze względów politycznych³⁰⁶.

Warto nadmienić, iż w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, badania psychologiczne wspomagały zagadnienia dotyczące wychowania i nauczania. Pojęcia psychologiczne determinowały pojęcia pedagogiczne³⁰⁷, co wyjaśnia w pewnym stopniu ścisłą współpracę w tym okresie, „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” z „poznańską uniwersytecką

³⁰³ K. Greb, *O czasopiśmie pedagogicznych i dziecięcych ZNP w dwudziestolecie międzywojennym*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” r. IX, nr 2, 1966, s. 225-226.

³⁰⁴ Ibidem, s. 232.

³⁰⁵ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik...*, s. 446-447.

³⁰⁶ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 25.

³⁰⁷ Zob. K. Sośnicki, *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1967, s. 185-190.

psychologią”. Ponadto Stefan Błachowski, który w swych pracach dokonywał badań związanych z rodziną, szkołą, a także procesami uczenia się czy samokształcenia, wpłynął na upowszechnienie się badań psychologicznych na gruncie pedagogiki³⁰⁸. Jednakże związki pomiędzy pedagogiką a psychologią stały się niezwykle silne już w końcu XIX stulecia. Niektórzy przedstawiciele psychologii eksperymentalnej zaczęli te dwie nauki utożsamiać, zacierając granicę między przedmiotem badań. W polskim środowisku Julian Ochorowicz nazywał pedagogikę „psychologią praktyczną”, twierdząc, że jej problematyka musi być oparta na znajomości psychiki bo tylko od tej znajomości zależy. Nie było to jednak stanowisko powszechne, gdyż na przykład Stanisław Karpowicz domagał się odrębności dla pedagogiki, argumentując, iż żaden z autorów wydanych dotychczas prac psychologicznych nie był w stanie objąć, a tym bardziej uzasadnić problematyki pedagogicznej³⁰⁹.

Różne projekty zreformowania szkolnictwa w latach dwudziestych nie zostały uchwalone i zrealizowane³¹⁰. Wprowadzony został wprawdzie powszechny obowiązek szkolny, co jednak nie zapobiegało pojawieniu się wtórnego analfabetyzmu. Nauczanie rozwijało się i stale je modernizowano³¹¹. Dopiero *Ustawa o ustroju szkolnictwa* z 11 marca 1932 roku³¹², ogłoszona na mocy 44 artykułu Konstytucji³¹³, nazwana „ustawą jędrzejewiczowską” od nazwiska ministra Janusza Jędrzejewicza³¹⁴, dokonała gruntownej reformy szkoły polskiej w zakresie strukturalnym i programowym³¹⁵. Ustawa ta podnosiła w opinii społecznej autorytet szkolnictwa, szczególnie wychowawczyń przedszkoli, nauczycieli szkół powszechnych i zawodowych³¹⁶. Reforma wprowadziła siedmioletni obowiązek szkolny. Skrócony został czas nauki w gimnazjum (4 lata), po którym można było rozpocząć dwuletnią naukę w liceum. Ukończenie liceum natomiast uprawniało do rozpoczęcia nauki w szkole wyższej. Reforma przyczyniła się do zmniejszenia analfabetyzmu przez zwiększenie liczby szkół wiejskich. Udoskonalony został także system kształcenia nauczycieli³¹⁷. Była to

³⁰⁸ Zob. S. Błachowski, *O niektórych związkach zachodzących między typami pamięciowymi*, Poznań 1921; S. Błachowski, *Typologia ejdetyczna i jej znaczenie pedagogiczne*, Poznań 1927.

³⁰⁹ W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce...*, s. 115.

³¹⁰ Zob. M. Falski, *Koncepcja szkoły powszechnej i jej roli w ustroju szkolnym w okresie międzywojennym w Polsce*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, Wrocław 1958, T. I.

³¹¹ T. Topolski, *Historia Polski...*, s. 239.

³¹² Zob. J. M. Śnieciński, *Materiały do ćwiczeń z historii wychowania. Część III*, Warszawa 1995, s. 142-154.

³¹³ E. Wolter, *Kwalifikacje nauczycieli szkół rolniczych w II Rzeczypospolitej w świetle obowiązujących przepisów*, „Prace pedagogiczne” CXXVIII J. Szablicka-Żak (red.), *Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XIX-XX wieku*, Wrocław 1998, s. 57.

³¹⁴ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku...*, s. 192.

³¹⁵ Zob. J. Gulczyńska, *Rozwój szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Poznaniu w okresie międzywojennym 1918-1939*, Poznań 2001, s. 110-135.

³¹⁶ S. Michalski, *Tradycje związkowego ruchu nauczycielskiego a węzłowe problemy pracy Związku Nauczycielstwa Polskiego w okresie powojennym...*, s. 30.

³¹⁷ W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach...*, s. 233.

jedyna komplementarna ustawa szkolna w okresie II Rzeczypospolitej, uzupełniona *Ustawą o prywatnych szkołach i zakładach naukowych i wychowawczych* oraz *Ustawą o szkołach akademickich* z 15 maja 1933 roku³¹⁸. Ustawa spotkała się tak samo z aprobatą, jak też i ostrą krytyką. Negatywnie oceniono utrzymanie niedrożności systemu i organizację, która odzwierciedlała podział klasowy społeczeństwa. Z aprobatą przyjęto podniesienie rangi kształcenia zawodowego, kształcenia nauczycieli, uelastycznienie organizacyjne szkół szczebla średniego i dbałość o wysoki poziom kształcenia w tych typach szkół³¹⁹.

Dnia 15 marca 1933 roku sejm uchwalił, mimo silnych protestów pracowników naukowych i młodzieży, ustawę o szkołach akademickich, którą dość powszechnie odebrano jako zemstę za protest 45 najwybitniejszych profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, a następnie także innych uczelni, piętnujących postępowanie władz w 1930 roku wobec więźniów brzeskich³²⁰. Reforma realizowana była przez brata Janusza Jędrzejewicza, gen. Wacława Jędrzejewicza, a następnie przez prof. Wojciecha Świątosławskiego³²¹. W myśl *Ustawy o szkołach akademickich* z 15 maja 1933 roku, szkoły akademickie dzieliły się na uniwersytety, politechniki i akademie. Organizowane były „na zasadzie wolności nauki i nauczania”³²². Wspomniana ustawa ograniczyła znacznie uprawnienia autonomiczne uczelni wyższych. Na jej podstawie ministerstwo otrzymało prawo do tworzenia nowych i likwidacji istniejących katedr oraz reorganizacji wydziałów. Według interpretacji ustawodawcy, likwidacja miała dotyczyć jednostek nie posiadających obsady personalnej gwarantującej właściwy poziom nauczania, ale w rzeczywistości likwidowano katedry kierowane przez działaczy politycznych³²³. Tylko na Uniwersytecie Jagiellońskim, mimo protestów władz uczelni, wspartych nawet przez radę miejską, zlikwidowano ich osiem, m.in. historii kultury Stanisława Kota, socjologii Jana Bystronia, historii sztuki Juliana Magaczewskiego oraz ekonomii politycznej i polityki ekonomicznej Adama Heydla. Nic więc dziwnego, że w przemówieniu inauguracyjnym 570 rok akademicki na tej uczelni rektor podkreślił, że zarządzona reorganizacja dotknęła *uczonych niepośledniej miary, w pełni sił, stojących na poważnych placówkach naukowych, pracujących sumiennie dla dobra nauki, dla dobra uniwersytetu i młodzieży*. O funkcjonowaniu uczelni i doborze kadr decydował od tego czasu

³¹⁸ Zob. M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1919-1969. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1972.

³¹⁹ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 71.

³²⁰ J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948...*, s. 348.

³²¹ S. I. Mozdżeń, *Historia wychowania 1918-1945...*, s. 113

³²² S. Wołoszyn, *Oświata i wychowanie w XX wieku* (w:) Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2004, s. 160-162.

³²³ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 192.

w znacznym stopniu czynnik administracyjny³²⁴. W gestii Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego znalazło się zatwierdzanie uchwał rad wydziałów o nadaniu stopnia doktora habilitowanego, a prawo mianowania profesorów nadzwyczajnych i zwyczajnych otrzymał prezydent. On także zatwierdzał, na wniosek ministra, wybory rektorów, a w przypadku braku jego akceptacji należało je powtarzać, co także czasami się zdarzało, np. już w czerwcu tego roku nie zatwierdzono wyboru profesora Walerego Goetla na rektora Akademii Górniczej.

Ustawa wprowadzała także zakaz zakładania stowarzyszeń akademickich o charakterze politycznym i obejmujących zasięgiem kilka szkół wyższych. Szczególne protesty młodzieży, zwłaszcza narodowej, budziło przyznanie policji prawa wkraczania na teren uczelni z własnej inicjatywy, podczas gdy do tej pory mogła to czynić tylko na wezwanie rektora. Na sytuację uczelni miało wpływ wprowadzenie nowych zasad (18 marca 1933 roku) przyznawania stypendiów, zgodnie z którymi minister podejmował decyzje w tej materii i miał zarezerwowane do wyłącznej dyspozycji 20% rozdzielanych sum, co dość powszechnie uznano za stworzenie funduszu polityczno-korupcyjnego, gdyż wykorzystywano go dla popierania organizacji o charakterze prorządowym³²⁵. Był to czas złej sytuacji finansowej kraju, która dotknęła szkoły wyższe oraz towarzystwa naukowe³²⁶.

Kiedy w marcu 1933 roku projekt ustawy trafił na sejmowe forum, rozgorzały w Poznaniu protesty. Interweniowała policja rozpędzając wiecujących przed Collegium Minus studentów. Mimo licznych protestów, sanacyjna większość sejmowa projekt ustawy przyjęła i dnia 15 marca 1933 roku projekt ten nabrał mocy prawnej. Ustawa weszła w życie z dniem 1 września 1933 roku. W jej myśl, szkoły wyższe straciły posiadany dotychczas status autonomiczności. Likwidacji uległa niezawisłość profesorów. Uczelnie straciły prawo eksterytorialności, a także zniesiona została niezależność studenckich organizacji. Ustawa przeniosła znaczącą część uprawnień kolegialnych uczelni do gestii ministra. Wywołało to szereg protestów środowiska naukowego, za co spotkały je zdecydowane restrykcje. Minister zlikwidował łącznie 52 katedry, wysyłając jednocześnie część profesorów na emerytury³²⁷.

Rok akademicki 1933/1934 był więc pierwszym, w którym działalność uniwersytetu normowała nowa *Ustawa o szkołach akademickich* z 15 maja 1933 roku, a także

³²⁴ Cz. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej* (w:) Cz. Brzoza, A.L. Sowa, *Wielka historia Polski, Tom V*, Kraków 2003, s. 197.

³²⁵ Ibidem, s. 198.

³²⁶ B. Jaczewski, *Życie naukowe w Polsce Odrodzonej* (w:) B. Jaczewski (red.), *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Organizacje i instytucje*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 227.

³²⁷ J. Hellwig, *Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego*, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3, s. 71.

rozporządzenia wydane na jej podstawie. Na mocy artykułu 3 Ust. 1 wspomnianej ustawy oraz rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 roku, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pismem z dnia 26 września 1933 roku zamknął na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego 6 katedr, w tym Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki³²⁸. Na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego likwidacji uległy, oprócz pedagogiki, katedry: historii powszechnej, historii literatury polskiej, orientalistyki, filologii klasycznej oraz historii filozofii³²⁹.

Ówczesny minister, Janusz Jędrzejowicz (legionista, pedagog, polityk, pułkownik, poseł i senator, jeden z najbliższych współpracowników marszałka Józefa Piłsudskiego i najważniejszych działaczy sanacyjnych; w latach 1931-1934 pełnił funkcję Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; w latach 1933-1934 sprawował urząd premiera rządu sanacyjnego)³³⁰ zniósł w owym czasie wiele katedr w kilku uczelniach. Janusz Jędrzejewicz transponował na dziedzinę oświaty i wychowania założenia polityczne obozu panującego w Polsce – koncepcję wychowania obywatelsko-państwowego³³¹. Decyzje te były często podejmowane ze względu na opozycyjną działalność polityczną profesorów kierujących tymi katedrami. Do tegoż grona należał także Ludwik Jaxa-Bykowski, który znany i ceniony był za odważne wystąpienia w obronie autonomii uniwersytetów³³². Ludwik Jaxa-Bykowski, w wieku 53 lat został przeniesiony, za zgodą Prezydenta RP Ignacego Mościckiego na emeryturę. Za tymi faktami kryła się niechęć do działalności L. Jaxa-Bykowskiego w Stronnictwie Narodowym. Był on autorem programu stronnictwa w zakresie oświaty „Główne wytyczne narodowej polityki szkolnej i wychowawczej”³³³.

W sprawozdaniu dziekana Wydziału Humanistycznego prof. dr K. Chodynickiego za rok 1933/1934 czytamy: *Na mocy art. 3 ust. 1 tej ustawy oraz rozp. P. Prezydenta Rz. Pol. z dn. 27.X. 1932 r., P. Minister W. R. i O.P. pismem z dn. 26.IX.1933 zwinął na naszym Wydziale 6 katedr: historii powszechnej, historii literatury polskiej, orientalistyki, filologii klasycznej, historii filozofii i pedagogiki, a czterech profesorów zwyczajnych: Adama Żółtowskiego, Ludwika Jaxa Bykowskiego, Jana Sajdaka i Antoniego Śmieszka przeniósł w „stan nieczynny”. W ten sposób nasz Wydział został pozbawiony 4 członków, znajdujących się w pełni sił naukowych i zasłużonych na polu organizacji Wydziału i uniwersytetu. Starania*

³²⁸ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 681)

³²⁹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za rektoratu prof. dr Stanisława Runego, Poznań 1935, s. 66.

³³⁰ S. Lewandowski, *Jędrzejewicz Janusz* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 473.

³³¹ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 615.

³³² S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku...*, s. 25.

³³³ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 93.

*Rady Wydziału o reaktywację katedr na naszym Wydziale i przywrócenie usuniętych profesorów dotychczas były bezskuteczne*³³⁴.

Ówczesny dziekan, rok akademicki 1933/1934 na Wydziale Humanistycznym określił mianem „wyjątkowo ciężkiego”³³⁵. Jednakże trzeba podkreślić, iż kilku profesorów wygłosiło odczyty za granicą, prof. Ludwik Jaxa-Bykowski w Uniwersytecie w Brnie Morawskim i w Instytucie słowiańskim w Pradze³³⁶. Poza tym profesorowie Wydziału Humanistycznego brali czynny udział w licznych instytucjach rządowych i prywatnych, np. prof. Stefan Błachowski i prof. Ludwik Jaxa-Bykowski stali się członkami Komisji Psychotechnicznej Ministerstwa Spraw Wojskowych³³⁷.

Rada Wydziału Humanistycznego na posiedzeniu w dniu 10 października 1933 roku, podjęła w związku z likwidacją Katedry decyzję włączenia biblioteki Seminarium Pedagogicznego i zbiorów Muzeum Szkolnego do Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej profesora Stefana Błachowskiego³³⁸. Warto zauważyć, iż zbiory obejmowały bibliotekę liczącą około 2000 tomów, a także pracownię pedologiczną składającą się z kilkudziesięciu przyrządów i zbioru testów liczonych w tysiącach egzemplarzy. Z kolei Muzeum Szkolne składało się z biblioteki liczącej ponad 20 000 tomów i około 1500 pomocy naukowych.

Co tyczy się zajęć dydaktycznych, w kronice dotyczącej Wydziału Humanistycznego za lata akademickie 1933/1934 widniały:

- „Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii” prowadzone przez Ludwika Jaxa-Bykowskiego. W ćwiczeniach brało udział 105 osób, prace specjalne prowadziły 23 osoby. Kierownik był przewodniczącym Sekcji przyrodniczo-dydaktycznej XIV Zjazdu lekarzy i przyrodników polskich w Poznaniu, brał czynny udział w I wszechsłowiańskim kongresie pedologicznym w Bratysławie i Instytucie Słowiańskim w Pradze, brał czynny udział w Komisji psychotechnicznej Ministerstwa Spraw Wojskowych³³⁹.
- „Seminarium historyczno-pedagogiczne” prowadzone przez doc. dr. Stanisława Tynca. Uczestników było około 90 osób. Wygłoszono dwa referaty: „Wychowanie kobiet za czasów

³³⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego, Poznań 1935, s. 66.

³³⁵ Ibidem, s. 73.

³³⁶ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za rektoratu prof. Stanisława Runego, Poznań 1935, s. 7.

³³⁷ Ibidem, s. 70.

³³⁸ Zbiory Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 132).

³³⁹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za rektoratu prof. dr. Stanisława Runego, Poznań 1935, s. 165.

Komisji Edukacji Narodowej” oraz „Zasługi Konarskiego i Komisji Edukacji Narodowej około języka polskiego”.

- „Ćwiczenia z pedagogiki” prowadzone przez dr S. Frycza. Ćwiczenia polegały w pierwszym trymestrze na wdrażaniu uczestników w ścisłe metodyczne myślenie i ogarnianie całokształtu zagadnień pedagogiczno-dydaktycznych; w następnych trymestrach odczytywano dyskutowano nad rozmaitymi referatami, które opracowane były przez uczestników bądź całkiem samodzielnie i z własnej inicjatywy, bądź przy pomocy szczegółowych wskazówek i poddania tematu przez wykładowcę. Referatów wygłoszono 10. W ćwiczeniach brało udział w pierwszym trymestrze 50%, w trymestrze drugim 12%, a w trzecim 10-5%. Zapisanych było ogółem 182³⁴⁰.

Fot. 13. Inauguracja roku akademickiego 1934/1935 na UP (14 października 1934 roku)

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-N-3243-1

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-3243-1)

W roku akademickim 1934/1935 Katedra Pedagogiki i Dydaktyki nie została przywrócona, Ludwik Jaxa-Bykowski, a także Adam Żółtowski i Jan Sajdak, przeniesieni zostali w stan „nieczynny”, następnie na emeryturę. Ludwik Jaxa-Bykowski wykładał jednak

³⁴⁰ Ibidem.

w dalszym ciągu w charakterze prywatnego docenta³⁴¹. Nie otrzymywał wynagrodzenia. W tym czasie wypromował 23 magistrów i kilku doktorów³⁴².

Marian Wachowski tak wspomina tamten okres: *Od roku 1935, kiedy Ministerstwo Oświaty przesunęło profesora Ludwika Jaxa-Bykowskiego, kierownika Katedry na Uniwersytecie Poznańskim w stan spoczynku, prowadziłem na U.P. wykłady zlecone z zakresu pedagogiki, i to w formie wykładów (2 godz. tygodniowo), proseminarium (2 godz. tygodniowo) oraz seminarium (2 godz. tygodniowo). W tym czasie napływ studentów był tak duży, iż proseminarium liczyło blisko 200 uczestników*³⁴³.

W sprawozdaniu dziekana Wydziału Humanistycznego prof. Stefana Błachowskiego za rok akademicki 1934/1935 czytamy: *Z sześciu katedr, zwiniętych na podstawie art. 3 ust. 1 Ustawy akademickiej oraz na podstawie rozporządzenia Pana Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 roku pismem Pana Ministra W.R. i O.P. z dnia 26 września 1933 r. mianowicie katedr historii powszechnej, historii literatury polskiej, orientalistyki, filologii klasycznej, historii filozofii i pedagogiki – żadna nie została ku wielkiemu żalowi Rady Wydziału humanistycznego uruchomiona*³⁴⁴.

Co tyczy się zajęć dydaktycznych, w kronice dotyczącej Wydziału Humanistycznego za lata akademickie 1934/1935 widniały:

- „Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii” prowadzone przez prof. Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Na ćwiczeniach ogólnie zapisanych było 263 osób, a mianowicie: 16 z wydziału lekarskiego, 177 z wydziału humanistycznego i 70 z wydziału matematyczno-przyrodniczego. Prace specjalne prowadziło 15 osób. Magisterskich prac przedstawiono 8. Doktorat z filozofii nauk pedagogicznych uzyskali: Jan Glaza, Józef Wachowski oraz Tadeusz Zaworski³⁴⁵.

- „Seminarium historyczno-pedagogiczne” prowadzone przez dr Stanisława Tynca. Seminarium obejmowało następujące zagadnienia: Lektura i interpretacji Ustaw K. E. N. oraz referaty: Towarzystwo do ksiąg elementarnych; Ustrój Uniwersytetu Jagiellońskiego przed reformą Kołłątaja; Towarzystwo Pedagogiczne i „Szkoła Polska” Estkowskiego; Dzieje szkoły nowomiejskiej w Toruniu (praca źródłowa). Liczba uczestników ćwiczeń (przyjęcie

³⁴¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za rektoratu prof. dr Stanisława Runego, Poznań 1936, s. 126.

³⁴² A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 93.

³⁴³ M. Wachowski, *Wspomnienia z tajnego nauczania w okresie okupacji* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 196.

³⁴⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za rektoratu prof. Stanisława Runego, Poznań 1936, s. 126.

³⁴⁵ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za rektoratu prof. Stanisława Runego, Poznań 1936, s. 173-174.

zależne od złożenia kolokwium z „Historii wychowania” Kota): w I trym. 36, w II – 27, w III – 26. Prace magisterskie popelnili: Józef Niemczyk „Praca samokształceniowa wśród nauczycielstwa polskiego na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego w latach 1840-1854” (praca wykonana w seminarium); Lucyna Wróblewska „Nauka w poznańskiej szkole narodowej (1773-1793) (poza seminarium, w porozumieniu z przewodniczącym seminarium)³⁴⁶.

- „Ćwiczenia z pedagogiki” prowadzone przez dr J. Frycza. Na ćwiczeniach przerobiono następujące rodzaje źródeł: Wspomnienia o latach szkolnych i uniwersyteckich, drukowane w „Przeszłości”, gazetki szkolne („Seminarium” i „Dziewczęta w mundurkach”), czasopisma nauczycielskie, księgi pamiątkowe (szczególnie Księgę pamiątkową zjazdu byłych uczniów gimnazjum kieleckiego) i listy byłych uczniów i czennic, pisane z ich placówek nauczycielskich. Wygłoszono i przedyskutowano trzy referaty. W ćwiczeniach brało udział w I trym. 80, w II trym. – 50, w III trym. – 30 osób³⁴⁷.

- „Ćwiczenia z organizacji szkolnictwa” prowadzone przez dr Stanisława Włada. W ciągu roku akademickiego omówiono następujące zagadnienia: Egzamin dojrzałości u nas i zagranicą; Sieć szkolna oraz stan i potrzeby szkolnictwa na terenie Pomorza, Poznańskiego, województwa Łódzkiego i Polesia. Zagadnienie oceny pracy i postępów w nowoczesnej szkole³⁴⁸.

W roku akademickim 1935/1936 sytuacja nie uległa zmianie. W sprawozdaniu dziekana Wydziału Humanistycznego Stefana Błachowskiego za rok akademicki 1935/1936 czytamy: *Zwinięcie sześciu katedr (...) odbiło się bardzo niekorzystnie na działalności Wydziału, wszak wśród katedr tych znajduje się katedra pedagogiki, która jest jedną z najbardziej podstawowych katedr na Wydziale, mającym za zadanie nie tylko kultywowanie nauki, lecz także wykształcenie przyszłych nauczycieli*³⁴⁹. Jednakże istniał, pod kierownictwem Ludwika Jaxa-Bykowskiego, w ramach zakładu psychologicznego, oddział pedagogiczny – na ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej uczęszczali studenci wydziałów: lekarskiego, humanistycznego oraz matematyczno-przyrodniczego. Na ćwiczeniach z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii, które odbywały się w dwóch grupach, było zapisanych: z Wydziału Lekarskiego 21 osób, z Wydziału Humanistycznego 209 osób, z

³⁴⁶ Ibidem, s. 175.

³⁴⁷ Ibidem, s. 179.

³⁴⁸ Ibidem, s. 180.

³⁴⁹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36 za rektoratu prof. dr Stanisława Rungego, Poznań 1937, s. 106.

Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego 100 osób. Łącznie 330 osób uczęszczało na ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii, w tym 153 mężczyzn oraz 177 kobiet.

Co tyczy się zajęć dydaktycznych, w kronice dotyczącej Wydziału Humanistycznego za lata akademickie 1935/1936 widniały, prócz Oddziału Pedagogicznego:

- „Ćwiczenia historyczno-pedagogiczne” prowadzone przez doc. Stanisława Tynca. W ćwiczeniach uczestniczyły 32 osoby. Przedmiotem ćwiczeń była lektura St. Szczepanowskiego: *Myśli o odrodzeniu narodowym*, jako uzupełnienie wykładu: *Polska myśl wychowawcza od powstania styczniowego do dziś*. Prócz tego wygłaszali słuchacze referaty, a to: sprawozdania z najnowszych wydawnictw historyczno-pedagogicznych, z monografii, dotyczących się dziejów wychowania i szkolnictwa po powstaniu styczniowym oraz referaty: *Walka kobiet o dostęp do wyższego wykształcenia*; *Nauka języka polskiego w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*; *Twórczość pedagogiczna Szczepanowskiego*. Prace magisterskie popełnili: Władysław Sławiński-Sławecki „*Nauka języka polskiego w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*” oraz Ernest Lerle „*Dzieje szkoły nowomiejskiej w Toruniu*”³⁵⁰.

- „Ćwiczenia z pedagogiki” prowadzone przez dr S. Frycza. Na ćwiczeniach rozpatrywano metodycznie różne rodzaje źródeł pod względem ich treści i wartości. Wygłoszono i przedyskutowano kilka referatów na tematy dotyczące oświaty pozaszkolnej i wychowania publicznego w XIX wieku. Z ogólnej liczby zapisanych na ćwiczenia (216) brało udział: w I trym. 50-40%, w II trym. 30-20%, w III trym. 20-15%. Udział słuchaczy w ćwiczeniach był z małymi wyjątkami bierny, ale pilny³⁵¹.

- „Ćwiczenia z organizacji szkolnictwa” prowadzone były przez dr S. Włada. W I trym. Realizacja powszechnego nauczania w Okręgu Szkolnym Poznańskim w latach 1932/1933, 1933/1934 oraz 1934/1935. W II trym. Organizacja szkolnictwa i powinności nauczyciela w ustawach Komisji Edukacji Narodowej; Organizacja gimnazjum państwowego według statutu gimn., opartego na ustawie o ustroju szkolnictwa z 11.03.1932 roku., w III trym. Ćwiczenia: Organizacja szkolnictwa powszechnego i zawodowego w Polsce według szkół powszechnych i zawodowych, opartych na ustawie o ustroju szkolnym z 11.03. 1932 roku³⁵².

³⁵⁰ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36 za rektoratu prof. dr Stanisława Runego, Poznań 1937, s. 148.

³⁵¹ Ibidem, s. 152.

³⁵² Ibidem, s. 153.

- Proseminarium i seminarium z pedagogiki, którego prowadzącym był dr Marian Wachowski. W proseminarium udział brało w I trym. 113, w II trym. 112, w III trym. 106. W seminarium, w I, II, III trym. 18 osób³⁵³.

Likwidacja Katedry Pedagogiki i Dydaktyki nie powstrzymała Ludwika Jaxa-Bykowskiego przed dalszą aktywną działalnością. W dniach 31 lipca – 4 sierpnia 1935 roku uczestniczył w Międzynarodowym Kongresie Wychowania Rodzinnego w Brukseli, a w dniach 28 lipca – 4 sierpnia 1935 roku w Międzynarodowym Kongresie Wychowawczym zorganizowanym przez Ligę Wychowania w Brukseli³⁵⁴. Ponadto był prelegentem w prowadzonych przez Uniwersytet Powszechny Wykładówkach dla mieszkańców Poznania oraz Wielkopolski (były to wykłady o tematyce: „Humor w szkole” czy „Rycerskość a pacyfizm w wychowaniu”).

Prace wykonane przez poznańskich uniwersyteckich pedagogów w roku akademickim 1935/1936 przedstawiają się następująco: prof. Ludwik Jaxa-Bykowski opublikował następujące dzieła: *Z badań eksperymentalnych nad poziomem intelektualnym młodzieży polskiej i żydowskiej w gimnazjach* (Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Nr 3 za III i IV kw. 1934); *Zróżnicowanie młodzieży a praca wychowawcza* (Kwart. Pedał. VI, 2-3; Warszawa 1935); *Wychowanie a tresura* (Wychowanie Fizyczne XVI, 6. Warszawa 1935); *Urabianie charakteru* (Głos V. 12. Poznań 1935); *Wytyczne kształtowania nauczycieli szkół średnich w Polsce* (Muzeum V, 4. Lwów 1935); *Etudes des sentiments familiaux parmi les eleves des ecoles secondaires polonaises* (Comite polonais de l'organisation du 5-me Kongres international d'education familiale. Varsovie, 1935); *Studium akademickie. Uwagi metodyczne* (Głos V, 15. Poznań 1935); *Arystokratyzm nauki* (Głos V nr 16); *Obywatelstwo akademickie* (Głos V. nr 18-19); *Wartość nauki* (Myśl Narodowa XV, 50. Warszawa 1935); *Zagadnienie doboru rasowego w wychowaniu* (Chowanna, VI, 9. Katowice 1935); *Rycerskość i pacyfizm w wychowaniu* (Oświata Polska, XIII, 2. Warszawa 1936); *W sprawie metod nauczania w przyszłych liceach* (Muzeum, LI, I. Lwów 1936)³⁵⁵. Ponadto, dr Gabriel Brzęk popełnił pracę magisterską *Badania nad zróżnicowaniem rasowym i psychicznym studentów farmacji i przyrody Uniwersytetu Poznańskiego* (Psychometria II, I.

³⁵³ Ibidem.

³⁵⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok akademicki 1934/35, Poznań 1936, s. 114.

³⁵⁵ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36 za rektoratu prof. Stanisława Rungego, Poznań 1937, s. 124.

Poznań 1935), a mgr Stanisław Konczak pracę magisterską *Monografia 35 Publicznej Szkoły Powszechnej w Poznaniu* (Rocznik Pedagogiczny, II, 1934/35)³⁵⁶.

W sprawozdaniu rektora prof. Antoniego Peretiatkowicza³⁵⁷ za rok akademicki 1936/1937 czytamy: *Do ważnych faktów naukowo-organizacyjnych naszego Uniwersytetu zaliczyć należy utworzenie specjalnego studium pedagogicznego. W trosce o wykształcenie nauczycieli szkół średnich i o zatrudnienie absolwentów Wydziału Humanistycznego postanowił Wydział Humanistyczny przystąpić do utworzenia studium pedagogicznego. Opracowany został statut i program tego studium przy żywym współudziale p. kuratora Okręgu Szkolnego Poznańskiego dr Jakóbca. Otwarcie studium pedagogicznego uczyni jeszcze ważniejszą i pilniejszą sprawę restytuowania katedry pedagogiki, zlikwidowanej przed 4 laty*³⁵⁸.

Pracownicy studiów pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1933/1934-1938/1939, a także prowadzone na nich wykłady, ćwiczenia w tymże okresie, zostały przedstawione w tabeli trzeciej.

Tabela 3. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1933/1934-1938/1939

Wykładowcy	Przedmiot	Ilość godzin tygodniowo	Rok akademicki
Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Nauka o młodzieży	2	1933-1934 ³⁶⁰
	Proseminarium pedagogiczne	2	
	Seminarium pedagogiczne	2	
	Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
	Prace specjalne z dziedziny pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	6	
	Wybrane zagadnienia pedagogiki szczegółowej (I i II trymestr)	1	
	Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	

³⁵⁶ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36 za rektoratu prof. Stanisława Runego, Poznań 1937, s. 124-125.

³⁵⁷ Zob. Peretiatkowicz Antoni (1884-1956) - prawo państwowe i międzynarodowe, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 27).

³⁵⁸ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1936/37 za rektoratu prof. Antoniego Peretiatkowicza, Poznań 1938, s. 6.

³⁵⁹ Zob. Niesiołowski Andrzej (1899-1945) Maria Niesiołowska (1895-1944) - pedagogika, socjologia, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 31).

³⁶⁰ Spis wykładów roku akademickiego 1933/1934. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1933, s. 42.

Dr Stanisław Tync	Epoka Komisji Edukacji Narodowej Ćwiczenia z historii wychowania	2 1	
Dr Stefan Frycz	Obraz dziejów wychowania i nauczania w świetle nauki i zwierciadło literatury pięknej Ćwiczenia	4 2	
Dr Ludwik Posadzy	Dzieje wychowania przedszkolnego w Polsce	1	
Dr Andrzej Niesiołowski ³⁵⁹	Zagadnienia dążeń oświatowych (I trymestr) Teologia oświaty pozaszkolnej (II trymestr) Formy organizacyjne kształcenia dorosłych (III trymestr) Ćwiczenia praktyczne z dziedziny teorii pracy oświatowej	1 1 1 1	
Dr Stanisław Wład	Organizacja władz szkolnych w Polsce (I trymestr) Reforma szkolnictwa po wojnie światowej (poza Polską) (II trymestr) Program szkół ogólnokształcących i zakładów kształcenia nauczycieli (III trymestr)	1 1 1	
Dr Stanisław Durek	Metodyka nauczania w szkole powszechnej	1	
Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Zarys pedagogiki eksperymentalnej Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii Prace specjalne Metodyka wycieczek (I trymestr) Wycieczki pedagogiczne	1 2 wg. umowy 1 2	1934-1935 ³⁶¹
Dr Stanisław Tync	Komisja Edukacji Narodowej, jej pedagogika i szkolnictwo Seminarium historii pedagogiki	1 2	
Dr Stefan Frycz	Obraz dziejów wychowania i nauczania w świetle nauki i	4	

³⁶¹ Spis wykładów roku akademickiego 1934/1935. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1934, s. 117.

	zwierciadło literatury pięknej Ćwiczenia. Poznanie i metodyczne opracowanie rozmaitych źródeł	2	
Dr Marian Wachowski	Wstępne pojęcie pedagogiki (I trymestr)	2	
	Proseminarium pedagogiczne	2	
	Seminarium pedagogiczne	2	
	Przegląd kierunków w wychowaniu współczesnym (II trymestr)	2	
	Teoria programów wychowania	2	
Dr Ludwik Posadzy	Dzieje wychowania przedszkolnego w Polsce	1	
Dr Andrzej Niesiołowski	Zarys socjologii wychowania dorosłych (I trymestr)	1	
	Wykład popularny, jego zadania i technika (II trymestr)	1	
	Świetlicowy teatr amatorski i czytelnie oświatowe (III trymestr)	1	
	Ćwiczenia. Referaty na tematy związane z wykładami oraz zwiedzanie	1	
Dr Stanisław Wład	Współczesna organizacja szkolnictwa i administracji szkolnej w Polsce (I trymestr)	2	
	Ćwiczenia z zakresu znajomości i stosowania programów szkolnych (I i II trymestr)	1	
	Podstawowe założenia organizacji szkolnictwa niemieckiego, francuskiego, włoskiego i angielskiego (II trymestr)	2	
	Ćwiczenia z zasad konstrukcji nowego programu nauczania w szkolnictwie polskim (III trymestr)	2	
Dr Stanisław Durek	Metodyka nauczania w szkole powszechnej	1	
Dr Tadeusz Adamczyk	Organizacja pracy wychowawczej w szkole średniej ogólnokształcącej (I trymestr)	1	

Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Wybrane zagadnienia z pedagogiki i dydaktyki eksperymentalnej	1	1935-1936 ³⁶²
	Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii	2	
	Prace specjalne	6	
	Metodyka wycieczek krajoznawczych ze szczególnym uwzględnieniem biologii (I trymestr)	1	
	Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Doc Stanisław Tync	Polska myśl wychowawcza w okresie od powstania styczniowego do dziś	2	
	Ćwiczenia z historii wychowania	2	
Dr Stefan Frycz	Obraz dziejów wychowania i nauczania w świetle nauki i zwierciadle literatury pięknej	2	
	Ćwiczenia. Poznawanie i metodyczne opracowanie	2	
	rozmaitych źródeł – wygłaszanie referatów, konwersatorium w związku z wykładami		
Dr Marian Wachowski	Nowoczesne poglądy na kształcalność (I i II trymestr)	2	
	Typ nauczyciela szkoły średniej (III trymestr)	2	
	Proseminarium pedagogiczne	2	
	Seminarium pedagogiczne	2	
Dr Ludwik Posadzy	Dzieje wychowania przedszkolnego w Polsce	1	
Dr Andrzej Niesiołowski	Problemy kształtowania ideologicznego (I trymestr)	1	
	Ćwiczenia, referaty, dyskusje i zwiedzanie instytucji oświatowych	1	
Dr Stanisław Wład	Zagadnienia ustrojowe i organizacyjne szkolnictwa polskiego (I i II trymestr)	2	
	Prądy współczesne w szkolnictwie	2	

³⁶² Spis wykładów roku akademickiego 1934/1935. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1934, s. 117.

Dr Stanisław Durek	zagranicznym (III trymestr) Ćwiczenia z zakresu organizacji szkolnictwa i stosowania programów szkolnych	1	
	Metodyka nauczania w szkole powszechnej	1	
	Pedagogika praktyczna (I trymestr)	1	
Dr Tadeusz Adamczyk			
Prof. Ludwik Jaxa- Bykowski	Wybrane zagadnienia z pedagogiki i dydaktyki	1	1936-1937 ³⁶³
	Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii	2	
	Prace specjalne	6	
	Teoria i praktyka w nauczaniu biologii w szkole średniej	1	
	Wycieczki pedagogiczne	2	
Dr Stanisław Tync	Idee pedagogiczne Humanizmu i Reformacji	1	
	Ćwiczenia z historii wychowania	2	
Dr Stefan Frycz	Obraz dziejów wychowania i nauczania w świetle nauki i zwierciadło literatury pięknej	2	
	Ćwiczenia	2	
Dr Marian Wachowski	Karność w szkole (I i II trymestr)	2	
	Selekcja uczniów w szkole średniej (III trymestr)	2	
	Proseminarium	2	
	Seminarium	2	
Dr Ludwik Posadzy	Dzieje wychowania przedszkolnego w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem nowoczesnej psychologii dziecka	1	
Dr Andrzej Niesiołowski	Metodologia wykładu popularnego (I trymestr)	1	
	System seminaryjny w nauczaniu dorosłych (II trymestr)	1	
	Ćwiczenia (I i II trymestr)	1	

³⁶³ Spis wykładów roku akademickiego 1936/1937. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1936, s. 27.

Dr Stanisław Wład	Państwo w swoim stosunku do zagadnień szkolnictwa na przestrzeni wieków i dziś, przy uwzględnieniu w pierwszym rzędzie stosunków polskich (I trymestr)	1	
	Organizacja szkolnictwa i administracji szkolnej w Polsce współczesnej (II trymestr)	1	
	Podstawowe założenia szkolnictwa włoskiego, niemieckiego, francuskiego i rosyjskiego (III trymestr)	1	
	Ćwiczenia z zakresu znajomości i stosowania programów szkoły ogólnokształcącej	1	
Dr Stanisław Durek	Metodyka nauczania w szkole powszechnej	1	
Dr Tadeusz Adamczyk	Wychowanie społeczne w szkole średniej ogólnokształcącej	1	
Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Zasady polskiej pedagogiki narodowej	1	
	Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedologii	2	
	Prace specjalne	6	
	Wartości wychowawcze nauk przyrodniczych (I trymestr)	1	
	Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Dr Stanisław Tync	Prądy pedagogiczne Wieku Oświecenia	1	
Dr Stefan Frycz	Ćwiczenia z historii wychowania	2	
	Obraz dziejów wychowania i nauczania w świetle nauki i literatury pięknej	2	
	Ćwiczenia. Metodyczne poznawanie rozmaitych źródeł i referatowe opracowanie danych tematów.	2	
Dr Marian Wachowski	Wychowanie w całokształcie życia ludzkości	2	
	Proseminarium	2	
	Seminarium	2	

Dr Ludwik Posadzy	Dzieje wychowania przedszkolnego w Polsce w XIX wieku ze szczególnym uwzględnieniem nowoczesnej psychologii dziecka	1	
Dr Andrzej Niesiołowski	Cele i formy pracy oświatowej (I trymestr)	1	
	Ćwiczenia w związku z wykładami (I; II; III trymestr)	1	
	Studium specjalne dla słuchaczy II roku pedagogiki: I rok studiów oświaty pozaszkolnej.		
	Historia oświaty pozaszkolnej	3	
	Seminarium: monografie historyczne i zwiedzanie instytucji oświatowych (I trymestr)	2	
	Psychologia słuchacza dorosłego i teoria środowiska (II trymestr)	1	
	Teleologia oświaty pozaszkolnej (II trymestr)	2	
	Program oświatowy (II trymestr)	1	
	Seminarium: analizy programów i środowisk (II trymestr)	2	
	Wykład popularny, zespół samokształcenia i organizacja kulturalno-społeczna	1	
	Studium specjalne: Formy pracy oświatowej w Polsce i zagranicą (III trymestr)	3	
	Seminarium: analizy form pracy oświatowej (III trymestr)	2	
Dr Stanisław Wład	Zagadnienia z zakresu organizacji władz szkolnych i szkół w Polsce (I i II trymestr)	1	
	Prądy współczesne w szkolnictwie zagranicznym (III trymestr)	1	
	Ćwiczenia. Programy nauczania w szkolnictwie ogólnokształcącym	1	
Dr Stanisław Durek	Metodyka nauczania w szkole powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem trzech pierwszych lat nauczania	1	

Prof. Ludwik Jaxa-Bykowski	Zasady polskiej pedagogiki narodowej	1	1938-1939 ³⁶⁴
	Ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej	2	
	Prace specjalne	6	
	Nasza młodzież szkolna (I trymestr)	1	
	Wycieczki pedagogiczne (III trymestr)	2	
Dr Stanisław Tync	Epoka Stanisława Konarskiego	1	
	Ćwiczenia z historii wychowania	2	
Dr Stefan Frycz	Obraz dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce w XVIII wieku w świetle nauki i literatury pięknej	2	
	Ćwiczenia. Metodyczne poznanie i opracowanie źródeł (I i II trymestr)	2	
	Referaty na zadane tematy	2	
Dr Marian Wachowski	Analiza pedagogiczna szkoły	2	
	Proseminarium	2	
	Seminarium	2	
Dr Ludwik Posadzy	Dzieje wychowania pierwiastkowego (przedszkolnego) w Polsce w wieku XIX ze szczególnym uwzględnieniem oświaty ludu oraz nowoczesnej psychologii dziecka	1	
Dr Andrzej Niesiołowski	Dydaktyka dorosłych i młodzieży dorastającej (I trymestr)	2	
	Ćwiczenia dla starszych	2	
Dr Stanisław Wład	Ustrój szkolnictwa i administracja szkolnictwa w Polsce współczesnej	1	
	Ćwiczenia z zakresu organizacji szkolnictwa zagranicznego	1	
Dr Stanisław Durek	Nauczanie początkowe w szkole powszechnej – Organizacja i metody pracy	1	

³⁶⁴ Spis wykładów roku akademickiego 1938/1939. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1938, s. 48.

Jednakże należy zaznaczyć, iż mimo zlikwidowania Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim w 1933 roku, proces kształcenia kadry nauczycielskiej trwał nadal. Dyplomy magisterskie z pedagogiki w 1933/1934 roku uzyskało 11 osób, tyle samo dyplomów wydano w latach 1934-1936. W roku akademickim 1936/1937 wydano 6 dyplomów. Ponadto stały wzrost wykazywała liczba studentów odbywających ćwiczenia z pedagogiki eksperymentalnej i pedagogii. W roku akademickim 1933/1934 na zajęcia zapisanych było 105 słuchaczy, w roku 1934/1935 – 263 słuchaczy, w roku 1945/1936 – 330 słuchaczy. Fakty te wskazują jednoznacznie, iż mimo zlikwidowania Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, studia pedagogiczne na Uniwersytecie Poznańskim funkcjonowały nadal, w oparciu o Katedrę Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej pod kierownictwem prof. Stefana Błachowskiego³⁶⁵.

3.2 Starania Rady Wydziału i młodzieży akademickiej o przywrócenie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim

Zlikwidowane jednostki przyłączono do innych katedr danych wydziałów. Jednakże brak Katedry Pedagogiki i Dydaktyki doprowadził do rozluźnienia studiów i nauk pedagogicznych na poznańskim Uniwersytecie. Mimo iż funkcjonowały one przy Katedrze Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej nie były ujęte w ścisłą organizację. W wyniku takich działań, studenci nie byli zobligowani do uczęszczania na wykłady i ćwiczenia z dydaktyki i pedagogiki, a także nie zdawali egzaminów z tychże przedmiotów³⁶⁶.

Najważniejszym zadaniem Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego, w roku akademickim 1936/1937, było utworzenie Studium Pedagogicznego, w trosce o wykształcenie nauczycieli szkół średnich. Kwestia ta była przedmiotem obrad kilku posiedzeń Rady Wydziału i powołanej do tego komisji. Na posiedzeniu w dniu 19 stycznia 1937 roku Rada Wydziału postanowiła jednogłośnie zwrócić się do Ministerstwa W.R. i O.P. o przywrócenie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim. Działanie to podyktowane było faktem, iż Kurator Okręgu Szkolnego zwracał szczególną uwagę na niedostateczne przygotowanie nauczycieli w zakresie dydaktyki³⁶⁷.

W sprawozdaniu dziekana Wydziału Humanistycznego prof. dra K. Chodynickiego za rok akademicki 1936/1937 czytamy: *Rada Wydziału w roku sprawozdawczym poza kwestiami*

³⁶⁵ G. Ratajczyk, *Rozwój studiów i nauk pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939* (maszynopis), s. 42.

³⁶⁶ Ibidem, s. 25.

³⁶⁷ Ibidem.

bieżącymi zajęła się przede wszystkim sprawami organizacyjnymi. Do najważniejszych zagadnień zaliczyć należy utworzenie Studium Pedagogicznego. Wydział Humanistyczny, w trosce zarówno o wykształcenie nauczycieli szkół średnich, jak i ze względu na szerzące się bezrobocie wśród absolwentów swego Wydziału postanowił przystąpić do organizacji Studium pedagogicznego. – Sprawa ta była przedmiotem obrad kilku posiedzeń Rady Wydziału i powołanej do tego komisji. – Z wdzięcznością należy wspomnieć współudział w tej sprawie Pana Kuratora Okręgu Szkolnego dra. J. Jakubca, który zwrócił uwagę na potrzebę zorganizowania Studium i udzielał chętnie wszystkich potrzebnych informacji i materiałów. Rada Wydziału Humanistycznego w porozumieniu z Radą Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego przygotowała statut i program Studium, które przesłano do Ministerstwa W.R. i O.P.³⁶⁸. W związku z organizacją Studium Pedagogicznego, Rada Wydziału zajęła się przede wszystkim przywróceniem zwiniętej w roku 1933 Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, która dla Studium miała niezmiernie doniosłe znaczenie³⁶⁹.

W Polsce na lata 1929-1935 przypadł kryzys ekonomiczny. Coraz częściej i rzewniej zaczęto prowadzić dysputy nad zmianą ustawy o szkołach akademickich, obowiązującej od dnia 13 lipca 1920 roku. Na mocy art. 3 pkt. 1 tej ustawy oraz rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej polskiej z dnia 27 października 1932 roku minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pismem z dnia 26 września 1933 roku „zwinął” na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego 6 katedr, w tym Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki. Największą bolączką była kwestia ograniczenia autonomii wyższych uczelni. To właśnie ówczesny dziekan Wydziału Humanistycznego, Ludwik Jaxa-Bykowski otwarcie i kategorycznie sprzeciwiał się projektowi tejże ustawy³⁷⁰. Dopiero w 1937 roku w czasie urzędowania ministra Wojciecha Świątosławskiego dokonano nowelizacji ustawy. Odtąd tworzenie nowych wydziałów oraz likwidowanie starych miało następować na drodze ustawodawczej na wniosek rady wydziału³⁷¹.

Rada Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego rozpoczęła bój o przywrócenie zwiniętych katedr. W dniu 7 września 1933 roku Rada Wydziału wystosowała pismo do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, usiłując ukazać jak

³⁶⁸ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1936/37 za rektoratu prof. dr Antoniego Peretiatkowicza, Poznań 1938, s. 48.

³⁶⁹ Ibidem.

³⁷⁰ B. Bromberek, *Zasady organizacyjne i programowe studiów nauczycielskich w Polsce. Lata 1918-1932*, Poznań 1964, s. 16.

³⁷¹ S. I. Moździen, *Historia wychowania 1918-1945...*, s. 120.

destruktywny wpływ likwidacji tych 6 katedr ma na organizację studiów na Wydziale Humanistycznym, m.in. Katedry Pedagogiki i Dydaktyki³⁷².

O doniosłej roli pedagogiki w kształceniu akademickim pisano od dawna. Wszak w poznańskiej uczelni tego okresu, w *zespole nauk humanistycznych pedagogika zajmuje ważne stanowisko, jako teoria wychowania. Według najlepszych znawców tego przedmiotu (Nawroczyński, Mysłakowski) jest ona dyscypliną autonomiczną posiadającą własny zakres zjawisk i własny pogląd na nie. W miarę rozwoju pedagogiki ten jej charakter czysto naukowy występował coraz silniej i dzisiaj uważa się pedagogikę za jeden z najważniejszych przedmiotów nauczania uniwersyteckiego*³⁷³. Na uniwersytetach krajowych i zagranicznych dostrzec można było dążność do stworzenia specjalnych katedr, np. w Stanach Zjednoczonych każdy uniwersytet posiadał osobny departament pedagogiczny z licznymi katedrami, a niektóre uniwersytety posiadały całe wydziały specjalne poświęcone pedagogice. Również w Polsce w tym czasie naukowcy z różnych ośrodków tworzyli specjalne wydawnictwa z zakresu pedagogiki, powstało kilka prężnie działających ośrodków: Warszawa pod kierownictwem B. Nawroczyńskiego, Kraków, pod kierownictwem Z. Mysłakowskiego, czy Lwów, pod kierownictwem Z. Kukulskiego. W wyniku tych uniwersyteckich przeobrażeń, „zwinięcie” Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim było wielką stratą dla całego Uniwersytetu, chociażby dlatego, że została wyraźnie osłabiona naukowa współpraca w tej dziedzinie pomiędzy uczelniami. Ponadto wielokrotnie wspomniany Ludwik Jaxa-Bykowski, zdaniem członków Rady Wydziału Humanistycznego, uważany był za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli tej dziedziny nauki.

W dalszej części pisma Rada Wydziału Humanistycznego podając argumenty o konieczności posiadania Katedry Pedagogiki stwierdziła, że Katedra Pedagogiki odgrywa istotną rolę w programie studiów magisterskich dla słuchaczy wydziałów: Humanistycznego, Matematyczno-Przyrodniczego i Lekarskiego. Każdy bowiem nauczyciel szkół średnich był zobligowany do zdawania egzaminów z pedagogiki i dydaktyki poszczególnych przedmiotów nauczania w szkole średniej³⁷⁴.

W piśmie czytamy również, że prof. Ludwik Jaxa-Bykowski podczas swej pracy na rzecz Uniwersytetu Poznańskiego, obok pracy naukowej rozwinął także działalność organizacyjną. To właśnie dzięki jego zabiegom powstał duży księgozbiór, a także

³⁷² Pismo Rady Wydziału Humanistycznego do Min. WRiOP z 7.09.1933 w sprawie likwidacji Katedr na Uniwersytecie Poznańskim.

³⁷³ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 687).

³⁷⁴ Rozporządzenie Min. WRiOP z dn. 9.09. 1924., „Dziennik Urzędowy” Min. WRiOP, 1924.

utworzono, wcześniej wspomnianą, pracownię pedologiczną, a zbiór literatury i pedagogicznych dzieł, jedyny taki w Polsce, zaliczany jest do niewielu takich na świecie³⁷⁵.

Pismo Rady Wydziału w obronie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim uwieńczone zostało wymienieniem ujemnych skutków zlikwidowania Katedry: *na Wydziale zostałaby skasowana pedagogika, która stanowiąc samodzielną gałąź wiedzy, jest odrębnym, niezbędnym w ogólnym systemie wiedzy przedmiotem (...) wydział traci wybitnego specjalistę tego przedmiotu (Ludwika Jaxa-Bykowskiego przyp. K. N-K) (...) nastąpiłaby dezorganizacja studiów pedagogicznych (...) uniemożliwione byłyby magisteriaty i doktoraty z pedagogiki (...) kandydaci na nauczycieli utraciliby możliwość zdawania niezbędnych dla nich egzaminów z pedagogiki i dydaktyki (...) umarłby zorganizowany i rozwijający się Instytut Pedagogiki wraz z cennymi zbiorami mającymi wartość dla całego Uniwersytetu*³⁷⁶.

Rada Wydziału Humanistycznego UP na kolejnych posiedzeniach rozpatrywała sprawę dalszego funkcjonowania Katedry Pedagogiki i Dydaktyki. Na posiedzeniu w dniu 10 października 1933 roku podjęła uchwałę w sprawie zajmowanej przez Ludwika Jaxa-Bykowskiego Katedry Pedagogiki włączając bibliotekę pedagogiczną i zbiory Muzeum Szkolnego jako osobny zakład pod kierownictwem Stefana Błachowskiego, kierownika Katedry Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej³⁷⁷. Tym sposobem, mimo iż Uniwersytet Poznański został osłabiony strukturalnie, utrzymał tą decyzją wszystkie sekcje i wydziały.

Starania Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego o przywrócenie Katedry Pedagogiki, nie przyniosły jednak zamierzonych skutków.

Sprawa „zwinięcia” Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim poruszyła nie tylko grono pedagogiczne uczelni, ale także jej słuchaczy. Tym samym dokonała się silna idea współpracy pomiędzy nauczycielami i studentami w obronie wspólnego dobra. Koło Pedagogiczne studentów Uniwersytetu Poznańskiego wystosowało Memoriał w Sprawie Restytucji Katedry Pedagogiki skierowany do Departamentu Szkół Wyższych Ministerstwa WRiOP. W Memoriale tym stwierdzono m.in.: *...jeżeli plany reformy polskiego wychowania mają doczekać pełnego urzeczywistnienia i spełnić pokładane nadzieje niezbędne jest uczestnictwo fachowców w tym dziale, którego realizacja musi się rozłożyć na długie lata przyszłości. Fachowa pomoc jakiej państwo potrzebuje w swych zamierzeniach, dotyczących wychowania i to nie tylko szkolnego, jest przede wszystkim pomoc pedagogów i*

³⁷⁵ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 681).

³⁷⁶ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 681).

³⁷⁷ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 106).

*to zarówno badaczy jak i działaczy formułujących zadania wychowawcze, udoskonalając program metody organizacyjne i kształtujących typ wychowawców. Kompetencja pedagogów jest możliwa tylko pod warunkiem opierania myśli i praktyki wychowawczej na podstawach naukowych. Te zaś podstawy może zapewnić jedynie pedagogika uniwersytecka. To też utrzymanie i mnożenie nielicznych dotąd w Polsce katedr pedagogiki jest postulatem konsekwentnie wynikającym ze współczesnych zadań Państwa Polskiego, w szczególności zaś aktualnym postulatem jest restytuowanie Katedry pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim, a zanim to będzie mogło nastąpić, utrzymanie nieuszczerplonego zorganizowanego studium pedagogicznego*³⁷⁸.

Ponadto w dalszej części Memoriału w Sprawie Restytucji Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, skupiono się na doniosłej roli Wielkopolski w rozwoju pedagogiki. Wspomina się tutaj o pochodzącym z tych rejonów Erazmie Glicznerze, który jest autorem jednej z pierwszych polskich książek o wychowaniu. Przywołuje się postać, wcześniej wspomnianego Bronisława Trentowskiego, którego Wielkopolanie skłonili do napisania „Chowany”. To w Wielkopolsce powstało pierwsze Towarzystwo Pedagogiczne, to tutaj działał Ewaryst Estkowski zakładając pierwsze w Polsce pedagogiczne czasopismo. Przytoczonych argumentów, na poparcie swego Memoriału, studenci wyliczali bez liku. Nie bez znaczenia miało także położenie geograficzne samego Poznania, który dzięki niemu miał największą szansę i możliwości utrzymywania kontaktów z Europą Zachodnią, co jest istotnym elementem w monitorowaniu rozwoju myśli pedagogicznej i praktyki wychowawczej. Faktem przemawiającym za przywróceniem Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim był fakt nieustannie zwiększającej się liczby studiujących pedagogikę. Od roku akademickiego 1931/1932 Uniwersytet Poznański posiadał bogate zbiory naukowe „Muzeum Szkolnego”. Zbiory te stanowiły najliczniejszy skład dokumentów do badań nad historią szkolnictwa. Ich uzupełnianie i wykorzystywanie jest nierozdzielnie związane z funkcjonowaniem studiów pedagogicznych. Ponadto, członkowie Koła Pedagogicznego podjęli się prac nad „Polską Bibliografią Psychologiczną”, a bez istnienia Katedry Pedagogiki i Dydaktyki prace te nie mogą być kontynuowane.

Memoriał młodzieży akademickiej w Sprawie Restytucji Katedry Pedagogiki i Dydaktyki skierowany do Departamentu Szkół Wyższych Ministerstwa WRiOP przeszedł bez odzewu ze strony ministerstwa. Podobnie było z Memoriałem z roku 1939, w którym w

³⁷⁸ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 106).

dalszym ciągu domagano się przywrócenia Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim³⁷⁹.

Mimo ogromu pracy i działań, jakie wykonali studenci oraz profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego, do wybuchu II wojny światowej w 1939 roku, nie udało się przywrócić Katedry Pedagogiki na poznańskiej uczelni.

1 września 1939 roku wybuchł największy konflikt zbrojny w historii świata³⁸⁰. W Wielkopolsce od drugiej połowy września niemieckie władze cywilne i wojskowe wydawały kolejne zarządzenia. Ich celem było uniemożliwienie życia kulturalnego ludności polskiej, zamieszkałej na terenie tzw. Kraju Warty. Zarządzenia dotyczyły rozwiązania wszelkich polskich organizacji i stowarzyszeń oraz konfiskaty ich majątku, zakazu wydawania polskich gazet i czasopism, zamknięcia polskich teatrów, muzeów i bibliotek. Ponadto zabroniono organizowania koncertów, konfiskacie uległy radioodbiorniki, Polakom nie zezwolono na korzystanie z boisk i innych urządzeń kultury fizycznej. Podstawowe znaczenie dla zahamowania rozwoju kultury narodu polskiego miał plan likwidacji szkolnictwa polskiego. Z chwilą zajęcia Wielkopolski, władze okupacyjne w pierwszej kolejności zlikwidowały szkoły wyższe i średnie, a nauczycielom tych szkół zakazano nauczania w szkołach podstawowych³⁸¹.

Warunki stworzone przez okupanta uniemożliwiły pracownikom naukowym Uniwersytetu Poznańskiego prowadzenie jakichkolwiek zajęć dydaktycznych ze studentami. Realizacja generalnego założenia teoretyków hitleryzmu, że *uniwersytety i inne szkoły wyższe (...) będące stale ośrodkami polskiego szowinistycznego wychowania powinny być z zasady zamknięte*, przeprowadzona została w różnych terminach i okolicznościach, ale konsekwentnie, we wszystkich ośrodkach akademickich³⁸².

³⁷⁹ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 710).

³⁸⁰ W. Okoń (red.), *Oświata i wychowani w Polsce Ludowej*, Warszawa 1968, s. 70.

³⁸¹ M. Walczak, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1970, nr 3(49), s. 373.

³⁸² M. Walczak, *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940-1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1977, nr 1 (75), s. 20.

ROZDZIAŁ III

Pedagogika na „Tajnym” Uniwersytecie Ziemi Zachodnich (1939-1945)

1. Tajne nauczanie w okresie II wojny światowej w Wielkopolsce oraz Generalnym Gubernatorstwie

Kres dalszemu rozwojowi odrodzonego państwa polskiego położył najazd hitlerowskich Niemiec i sowieckiej Rosji¹. We wrześniu 1939 roku ziemie polskie zostały zajęte i podzielone pomiędzy dwa sąsiadujące z Polską mocarstwa. Zawarli oni ze sobą porozumienie o współpracy w zwalczaniu polskich dążeń do odbudowy państwa². Władze Rzeczypospolitej znalazły się na uchodźctwie, a terytorium Polski zostało okupowane przez III Rzeszę i Związek Sowiecki³. Istotnym elementem polityki władz okupacyjnych stała się likwidacja polskiego systemu oświatowego i narzucenie własnych rozwiązań, które odpowiadały najeźdźcom⁴. Za pilne zadanie uznano zniszczenie kultury polskiej i polskiej inteligencji⁵. Obszar okupowany przez Niemców został podzielony na część wcieloną bezpośrednio do Rzeszy oraz część z której utworzono okupacyjny protektorat pod nazwą Generalnego Gubernatorstwa⁶. Na mocy dekretu z 8 października 1939 roku włączono bezpośrednio do Rzeszy Niemieckiej województwa: poznańskie, pomorskie, śląskie, większość łódzkiego z Łodzią, część warszawskiego oraz skrawki krakowskiego i kieleckiego⁷. Z reszty ziem polskich na mocy dekretu z 12 października 1939 roku utworzono Generalne Gubernatorstwo w postaci czterech dystryktów: krakowski, radomski, warszawski i lubelski⁸. Po ataku na ZSRR, 1 sierpnia 1941 roku, dodano jeszcze dystrykt galicyjski⁹. Siedzibą Generalnego Gubernatorstwa był Kraków¹⁰, liczący w 1939 roku około 259 tys.

¹ A. Paczkowski, 1939-1989 (w:) H. Samsonowicz, A. Wyczański, J. Tazbir, J. Staszewski, T. Kizwalter, T. Nałęcz, A. Paczkowski, A. Chwaleba, *Historia Polski. Tom II*, Warszawa 2007, s. 133-151.

² A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*, Poznań 1998, s. 19.

³ J. Besala, A. Leszczyńska, M. Leszczyński, *Ilustrowana kronika dziejów Polski*, Poznań 2007, s. 134-136.

⁴ J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1982, s. 372.

⁵ Cz. Wycech, *Z myślą o Polsce Ludowej*, Warszawa 1959, s. 23.

⁶ J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX*, Kraków 2006, s. 294.

⁷ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, tom VI, Warszawa 2007, s. 192.

⁸ Z. Janowicz, *Ustrój administracyjny ziem polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939-1945*, Poznań 1951, s. 7.

⁹ W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach*, Wrocław 2007 s. 244.

¹⁰ W podpisany z 28 na 29 września 1939 roku niemiecko-sowieckim układzie o przyjaźni i granicach dokonano korekty granicy dzielącej uzgodnione 23 sierpnia strefy interesów i przesunięto ją z linii Wisły na Piś, Narew, Bug i San. W zamian Niemcy zgodzili się w tajnym protokole na włączenie Litwy do interesów sowieckich. Pozostałe dwa tajne protokoły dotyczyły wymiany ludności pomiędzy obu państwami oraz konsultowania się w sprawie polskiej konspiracji. W trakcie rozmów zastanawiano się też nad celowością tworzenia satelickiego państwa polskiego, ale ostatecznie odrzucono ten pomysł.

W rezultacie podziału, zwanego niekiedy IV rozbiorem Polski, w granicach okupacji niemieckiej znalazło się ok. 187 tys. km² ziem II RP, ponad 192 tys. km² włączono do ZSRR, Litwie przypadło 8 tys. km², a Słowacja otrzymała 752 km².

Początkowo na terenach okupowanych przez Wehrmacht władzę sprawował zarząd wojskowy. 8 października, na mocy zarządzenia Hitlera, przyłączono do Rzeszy województwa pomorskie, poznańskie i

ludności, a generalnym gubernatorem Hans Frank („władca” i wykonawca woli Adolfa Hitlera)¹¹, który na swoją rezydencję wyznaczył Wawel¹². Na czele Urzędu Generalnego Gubernatorstwa (mieszczącego się w budynku Akademii Górniczej), zwanego później rządem, stanął Josef Buhler. Obszar Generalnego Gubernatorstwa podzielono na wspomniane wcześniej dystrykty, w których wyższe funkcje pełnili Niemcy, natomiast Polacy lub Ukraińcy mogli obejmować stanowiska do burmistrza włącznie¹³. Rozpoczęto masowe aresztowania nauczycieli, spośród których wielu rozstrzelano, pozostałych wywieziono do obozów koncentracyjnych bądź Generalnej Guberni¹⁴. Według planów niemieckich miał to być tymczasowy „rezerwat dla pobitego narodu polskiego”, a jednocześnie – pierwszy niemiecki „teren kolonizacyjny”¹⁵.

Naczelnym hasłem i celem, jakie podczas II wojny światowej, przyświecały hitlerowcom w stosunku do podbitych Polaków, była zupełna zagłada narodu polskiego i do tego celu dążono¹⁶. Memoriał dla Spraw Rasowo-Politycznych NSDAP – „Sprawa traktowania ludności byłych polskich obszarów” – zakładał zupełną likwidację polskiej oświaty na wcielonych do Rzeszy terenach Wielkopolski, Pomorza, północnego Mazowsza i Śląska. Natomiast na terenach tzw. Generalnej Guberni wytyczne zalecały utrzymanie niskiego poziomu kultury i ograniczenie życia kultury, w tym nauki i oświaty, do minimum. W myśl tych wytycznych prowadzono zakrojoną na szeroką skalę akcję eksterminacyjną

śląskie oraz część białostockiego, warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego i krakowskiego. Obszar wcielony liczył ok. 92 tys. km², a zamieszkiwało go ponad 10 mln osób, w tym 8 mln 900 tys. Polaków, ponad 600 tys. Niemców i ok. 600 tys. Żydów. Natychmiast przystąpiono tam do tworzenia takiego systemu administracji, jaki obowiązywał w całych Niemczech. Powstały dwa nowe okręgi Rzeszy, ostatecznie nazwane Kraj Warty i Gdańsk-Prusy Zachodnie. Namiestnikiem Kraju Warty został Artur Greiser, na czele okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie stanął Albert Forster. Tereny polskie, które nie znalazły się w tych okręgach, włączono do prowincji śląskiej oraz do Prus Wschodnich. Zasadniczym celem działalności władz niemieckich była germanizacja ludności, a pierwszym etapem na drodze do niej – wyniszczenie polskich przywódców. Do tej grupy zaliczono duchowieństwo, ziemiaństwo, inteligencję oraz ludzi znanych z patriotycznej postawy, m.in. powstańców śląskich czy wielkopolskich. Listy tych osób, przygotowane częściowo jeszcze przed wojną, obejmowały ok. 80 tys. nazwisk, przede wszystkim mieszkańców włączonych później do Rzeszy. Już podczas kampanii wrześniowej rozpoczęto eksterminację, która najintensywniejsza była na Pomorzu i miała stanowić odwet za rzekome zbrodnie popełnione przez Polaków na mniejszości niemieckiej. Dla celów propagandowych, a także po to, by odeprzeć ataki prasy zachodniej, rozpowszechniano informację, że Polacy w czasie działań wojennych wymordowali 58 tys. Niemców – obywateli polskich, choć w rzeczywistości liczba strat mniejszości niemieckiej nie przekroczyła kilku tysięcy osób. Do końca 1939 roku na Pomorzu wymordowano ok. 30 tys. Polaków, w Wielkopolsce ok. 10 tys., na Śląsku ok. 1,5 tys., a wiosną 1940 roku, ponad 20 tys. wysłano do obozów koncentracyjnych.

¹¹ Zob. *Hans Frank (1900-1946)*, „Gazety Wojenne. Unikalna kolekcja z II wojny światowej”, nr 7, MCMXCVIII, s. 136.

¹² J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948...*, s. 372.

¹³ W. Sienkiewicz, *Mały słownik historii Polski*, Warszawa 2000, s. 56.

¹⁴ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975*, Sandomierz, s. 197.

¹⁵ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. Okres 1939-1945*, Londyn 1960, s. 114.

¹⁶ A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, s. 103.

wśród nauczycieli, pracowników naukowych, działaczy oświatowych i kulturalnych uznawanych za element niebezpieczny dla germanizacyjnych założeń¹⁷.

W Wielkopolsce, podobnie jak na Pomorzu, okupant bardzo surowo traktował Polaków, z nienawiścią patrząc na inteligencję, a w szczególności na nauczycieli¹⁸. Poznań, jako miasto wojewódzkie, a zarazem ważny ośrodek naukowy i kulturalny oraz duże skupisko szkół, doznał szczególnie dotkliwych ciosów ze strony hitlerowskiego okupanta¹⁹. Po licznych i systematycznie przeprowadzanych akcjach eksterminacyjnych i dyskryminacyjnych, poprzez egzekucje, wywłaszczenia i wysiedlenia do Generalnej Guberni, zsyłki do obozów koncentracyjnych i na roboty przymusowe do Rzeszy²⁰, pozostało w Poznaniu, z blisko 300 tysięcy ludności w 1939 roku, 190 tysięcy Polaków²¹. Pozostawiane mieszkania wraz z całym dobytkiem przeznaczone były dla osadniczych rodzin niemieckich, przysyłanych z głębi Rzeszy lub terenów wschodnich²².

Poznań był ośrodkiem, gdzie tajne nauczanie rozwijało się intensywnie. Jest to zrozumiałe z tego względu, iż miasto to, jako stolica Wielkopolski, ściągало wielu nauczycieli z bliższych i dalszych okolic. Spośród zamieszkujących tu nauczycieli, 149 brało udział w konspiracyjnej edukacji. Tajne nauczanie w Poznaniu zostało zorganizowane już w pierwszych miesiącach 1940 roku, w okresie tzw. „względnej stabilizacji” w życiu społeczeństwa polskiego. Uznaje się, iż to właśnie w Poznaniu próby organizowania tajnej oświaty na terenach włączonych do Rzeszy rozpoczęły się najwcześniej²³. Jednakże nie wszędzie tajne nauczanie rozwijało się w jednakowym tempie. Słabo rozwijało się tajne nauczanie w dawnych powiatach przygranicznych (Chodzież, Wolsztyn, Czarnków, Międzychód i Rawicz), tam gdzie zamieszkiwała spora grupa Niemców, oraz północnych (Żnin, Mogilno). Dobrze rozwijało się tajne nauczanie w południowych i wschodnich

¹⁷ E. Chróścielewski, *Udział pracowników Uniwersytetu Poznańskiego w nauczaniu medycyny w okresie II wojny światowej*, „Kronika Wielkopolski” nr 1/2, Warszawa-Poznań 1979, s. 145.

¹⁸ W. Wojtyński, *Słowo o nauczycielskim czynie edukacyjnym lat wojny i okupacji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1998, nr 3-4, s. 248.

¹⁹ Zob. B. Miśkiewicz, *Problematyka badawcza dziejów wojennych Wielkopolski*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Tom 9, z. 1, Poznań 1966, s. 5-30.

²⁰ Zob. Cz. Łuczak, *Praca przymusowa Polaków w Trzeciej Rzeszy i na okupowanych przez nią terytoriach innych państw (1939-1945)*, Poznań 2001.

²¹ M. Walczak, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w czasie II wojny światowej*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” r. XIII, nr 3, 1970, s. 378.

²² J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989, s. 15.

²³ J. Krasuski, *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Warszawa 1977, s. 269.

miastach województwa. Prym wiodły: Gniezno, Kalisz, Koło, Konin, Krotoszyn, Leszno, Ostów, Pleszew, Słupca, Szamotuły, Turek oraz wspomniany Poznań²⁴.

Tajne nauczanie w Wielkopolsce²⁵ podczas hitlerowskiej okupacji działało nadzwyczaj prężnie²⁶. Było ono przejawem spontanicznego, powszechnego ruchu samoobrony duchowej całego polskiego społeczeństwa. Nikt nikogo nie pytał, co robić, nikt nie czekał na instrukcje. Zarówno rodzice jak i nauczyciele, młodzież i dzieci, podejmowali akcje tajnego nauczania. Działanie to było świadectwem patriotyzmu, świadomości narodowej oraz politycznej społeczności²⁷. Charakterystyczną cechą nauczania na szczeblu szkoły powszechnej było podkreślanie wartości nauki w pierwszych czterech klasach. Zdawano sobie sprawę z wartości opanowania przez dzieci umiejętności pisania i czytania. Tablicę zastępowała deska czy blat, nauczyciele przy pomocy starszych dzieci czy młodzieży konstruowali podręczniki. Inną formą organizacji tajnego nauczania były lekcje dla dzieci starszych prowadzone pod kierownictwem nauczycielstwa, przez rodziców, młodzież licealną i studentów. Ważnym elementem tej edukacji było zadawanie dzieciom prac domowych. Z kolei w najstarszych klasach szkoły powszechnej młodzież uczyła się w akcji samokształcenia, w formach samopomocy. Pomagali wszyscy, rodzice, sąsiedzi oraz znajomi²⁸. Podobna organizacja tajnego szkolnictwa miała miejsce w przypadku nauczania na

²⁴ S. Michalski, *Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1968, s. 82-83.

²⁵ Zob. E. Serwański, *Z prac nad dziejami tajnego nauczania w Wielkopolsce*, „Przegląd Zachodni” 1948, nr 3; E. Serwański, *Nauczycielstwo polskiemu godny bohaterstwa*, „Tygodnik Zachodni” 1958, nr 6; E. Serwański, *Życie teatralne w okupowanej Wielkopolsce*, „Pamiętnik Teatralny” 1963, z. 1-4; E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1970; E. Serwański, *Państwowe Konserwatorium Muzyczne i jego środowisko w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945, 50 lat Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Poznaniu 1920-1970*, Warszawa-Poznań 1973; E. Serwański, *Z działalności konspiracyjnej Wielkopolan w latach okupacji hitlerowskiej*, „Przegląd Zachodni” 1974, nr 5/6; E. Serwański, *Myśl zachodnia w działalności politycznej Wielkopolan w okresie okupacji hitlerowskiej*, *Polska myśl zachodnia w Poznaniu i Wielkopolsce. Jej rozwój i realizacja w wiekach XIX i XX*, Warszawa-Poznań 1980; E. Serwański, M. Walczak, *Eksterminacja nauczycielstwa wielkopolskiego w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, „Przegląd Zachodni” 1972, nr 5-6; E. Serwański, M. Walczak, *Szkolnictwo niemieckie dla dzieci polskich pod okupacją hitlerowską w Wielkopolsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1972, nr 2; E. Serwański, M. Walczak, *Hitlerowski terror i dyskryminacja nauczycielstwa wielkopolskiego w latach 1939-1945*, „Przegląd Zachodni” 1973, nr 4; E. Serwański, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie pod okupacją hitlerowską w Wielkopolsce. Wrzesień 1939 – marzec 1940*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1972, nr 2; C. Ożarzewski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce (1939-1945)*, „Kurier Wielkopolski” 1948; S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Poznań 1968; M. Walczak, *Wielkopolska konspiracja oświatowa 1939-1945*, Warszawa 1972; M. Walczak, *Nauczyciele Wielkopolscy w latach wojny i okupacji (1939-1945)*, Poznań 1974; M. Walczak, *Działalność oświatowa i martyrologiczna nauczycielstwa polskiego w okresie okupacji hitlerowskiej*, Wrocław 1987; M. Pollak, *Działalność Biura Szkolnego Ziem Zachodnich w czasie okupacji hitlerowskiej*, „Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza” 1956, tom IV, z. 2; W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich, Uniwersytet Poznański 1940-1944*, Poznań 1961; J. Wikarjak, *Uniwersytet Ziem Zachodnich i Tajne Kursy Uniwersyteckie 1939-1945. Pokłosie wspomnień*, Poznań 1972.

²⁶ M. Walczak, *Udział nauczycielstwa poznańskiego w walce o niezależność ZNP w 1937*, „Sprawy oświaty i kultury województwa poznańskiego”, Tom IV, Poznań 1965, s. 133-142.

²⁷ E. Serwański, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3-4, s. 261-262.

²⁸ Ibidem, s. 264.

szczeblu szkoły średniej. Tu także pierwszoplanową rolę odgrywali nauczyciele, a kluczowe miejsce zajmowała młodzież szkół gimnazjalnych. Regularne lekcje na tym stopniu edukacji spełniały szczególną rolę w całym procesie nauczania. Natomiast w wyższych klasach gimnazjalnych i licealnych panowała zasada samopomocy oraz samokształcenia, lecz pod kierownictwem nauczycieli.

Trudno było uczyć się zarówno w Poznaniu, jak i miastach ościennych, Gnieźnie czy Kaliszu, ale to nie zrażało ani nauczycieli, ani młodzieży. Im warunki trudniejsze, tym bardziej młodzież rozumiała i odczuwała potrzebę nauki. I to prawdopodobnie te niezmiernie trudne warunki rozbudzały u młodzieży działanie tzw. „prawa przekory” i powodowały, że zdobywała się ona na heroiczne wysiłki. Młodzież pragnęła się uczyć i uczyła się w takich warunkach, jakie wówczas panowały²⁹. Zadaniem nauczycieli było podtrzymywanie owych chęci. W samym Poznaniu istniała grupa zaledwie kilkunastu nauczycielek³⁰, które były działaczkami harcerskimi. Zorganizowały one 40 harcerek, uczennic szkół wyższych klas gimnazjalnych i licealnych, maturzystek i studentek, by razem prowadzić nauczanie, którym ogólnie objęto około 800 dzieci i młodzieży³¹. Według danych Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego, tajne nauczanie prowadzono w 279 miejscowościach, w tym w 252 wsiach, przez 925 nauczycieli³². Jedna z uczennic poznańskiego gimnazjum im. Zamojskiej z pierwszych lat powojennych tak wspomina tamten czas: *Trudno się było uczyć, tu u nas w Poznaniu. Wracało się po całodzienną, od świtu do wieczora ciężkiej pracy, nie tylko zmęczonym fizycznie, ale częstokroć przybitym duchowo. Wracało się do zawałonego, natłoczonego pokoju, służącego wszystkim celom, gdzie trzeba było wykonać kilka prac i posłyszeć setne kłopoty. Jakże ciężko było się uczyć, gdy siadając do książki, patrzyło się na wymęczone rodzeństwo, na chorą resztkami sił goniącą matkę. A jeszcze ciężiej było stwierdzić przy tym, że nic się nie pamięta, że wszystkie wiadomości gdzieś pierzchły, że nie można przypomnieć sobie wczoraj nauczonej lekcji, że zadanie trzeba trzy albo pięć razy przeczytać, aby je zrozumieć*³³.

Tajne nauczanie dzieci i młodzieży na terenie Poznania, jak to już było wspomniane, rozpoczęło się z początkiem 1940 roku, kiedy to po pierwszych miesiącach niepokoju i dezorientacji, usiłowano znaleźć sposoby przeciwdziałania prześladowaniom okupanta.

²⁹ S. Michalski, *Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 47.

³⁰ W pracach tajnego nauczania podczas hitlerowskiej okupacji uczestniczyły przede wszystkim nauczycielki, ponieważ nauczyciele, chroniąc się przed akcją eksterminacyjną, znaleźli się przeważnie poza Poznaniem. W tej sytuacji obowiązek organizowania konspiracyjnej edukacji spoczął na nielicznym gronie kobiet.

³¹ E. Serwański, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce...*, s. 265.

³² Ibidem, s. 266.

³³ S. Michalski, *Tajne nauczanie w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 47.

Organizowano wymianę podręczników szkolnych, wypożyczano dzieła literatury polskiej i obcej, organizowano imprezy rozrywkowo-pouczające. Opieka nad młodzieżą polską nie ograniczała się jedynie do samego nauczania. Chciano także, poprzez działania oświatowe, uchronić ją przed niekorzystnymi konsekwencjami zarządzeń władz niemieckich, skazujących dzieci i młodzież na ciężką pracę fizyczną na miejscu lub na wywóz do Rzeszy³⁴.

Młoda pamiętnikarka tak opisuje ten okres: *Podczas wojny, kiedy Niemcy zmuszali wszystkich do pracy, mnie jako 14-letnią dziewczynkę przeznaczono również do fabryki amunicji. Zostałam dziewczynką do posyłek... Przyszedł jednak dzień, w którym i mnie spotkała niespodzianka, a mianowicie zaangażowano mnie do maszyny. Naturalnie nie takiej do szycia, gdzie może z chęcią bym zasiadła, lecz maszyny ciężkiej i trudnej, co zwała się „tokarka”... ledwo wzrostem mogłam dosięgnąć maszyny, a cóż dopiero wykonywać na niej pracę. Nie mogąc dać sobie rady rękoma, by przykręcić dokładnie sztukę w maszynie, użyłam do pomocy młotka. Młotek nie był tak lekkim jak zwyczajne młotki, a uderzenie było dość silne, tak że zepsułam część maszyny, za co przy szturchańcach połączonych z wyzwiskami przydzielona zostałam do innej pracy na tzw. imadło. W przeciwieństwie do maszyny była to rzecz mała, przymocowana do odpowiednich stołów, gdzie przystosowanymi pilnikami piłowało się daną rzecz. Lecz i to nie było tak łatwym. Ucierpiały na tym szczególnie ręce od piłowania, a także nogi zmęczone całodziennym stanieniem. Nie trwało to jednak długo, gdyż zawezwano mnie na powrót do pracy na maszynie. I odtąd zaczęła się praca dzień i noc na zmianę³⁵.*

Pierwsze oddziały niemieckie wkroczyły do Poznania 10 września 1939 roku, dnia kolejnego, w poznańskie progi wkroczyła „masa wojsk”³⁶. Tego samego dnia, swe pierwsze kroki Niemcy skierowali do uniwersyteckich gmachów. Główna ich uwaga koncentrowała się w pierwszych dniach nie na Collegium Minus, siedzibie władz uniwersyteckich, lecz na ówczesnym Collegium Medicum (dzisiejszym Collegium Maius), wielkim i okazałym gmachu przy ulicy Fredry 10. Dnia 11 września 1939 roku przedstawiciele okupacyjnego prezydium policji zwiedzili ten gmach, nie szczędząc słów pogardy dla olbrzymich zbiorów naukowych. Co istotne, odebrania Uniwersytetowi Poznańskiemu pierwszego gmachu naukowo-dydaktycznego, dokonano w tym przypadku jeszcze przed oficjalnym przejęciem przez administrację niemiecką władzy z rąk ówczesnego prezydenta miasta Poznania Cyryła

³⁴ B. Osmólska, *Tajne nauczanie w czasie okupacji w Poznaniu*, „Przegląd Zachodni”, II półrocze 1946, Poznań 1946, s. 1052-1055.

³⁵ K.M. Pospieszalski, *Poznań pod okupacją hitlerowską*, „Przegląd Zachodni”, nr 6-8, Poznań 1953, s. 409-410.

³⁶ Ibidem, s. 403.

Ratajskiego, co nastąpiło dopiero w dniu 12 września 1939 roku³⁷. W tym czasie, w Collegium Medicum, mieściło się nie tylko wiele jednostek Wydziału Lekarskiego, lecz także jednostki innych wydziałów, jak, np. Instytut Prehistoryczny prof. Kostrzewskiego, Instytut Geograficzny prof. Pawłowskiego, Seminarium Prawa i Procesu Karnego prof. Bossowskiego. W budynku tym mieściła się także „poznańska uniwersytecka psychologia” prof. Stefana Błachowskiego oraz „poznańska uniwersytecka pedagogika” Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Już następnego dnia, prezydium policji przejęło gmach, rozpoczynając bezplanowe usuwanie polskich zbiorów. Książki palono, cenny sprzęt dydaktyczny wyrzucano oknem bądź wywożono do Niemiec³⁸.

Dr Jan Baumgart tak wspomina ten czas: *Pierwsze dni wojenne zdeorganizowały normalne życie. Wielu pracowników opuściło mury Miasta. Ci, którzy pozostali, pracowali w bibliotece do pamiętnego dnia 13 września 1939 roku. W dniu tym, czwartym z rzędu po zajęciu miasta, przybyło do gmachu Biblioteki trzech przedstawicieli tajnej niemieckiej policji (Geheime Staatspolizei). Rozkazali pracownikom zebrać się w czytelnicy czasopism, gdzie trzymano ich w zamknięciu przez 4 godziny. W tym czasie urządzili szczegółową rewizję, w szczególności w biurkach, przejrzeni akta i część ich zabrali. Następnie stwierdzili listę obecności, nie szczędząc przy tym przykrych i drastycznych uwag pod adresem tych, którzy Poznań opuścili. Wreszcie pracowników zwolniono, a Biblioteka została zamknięta i opieczetowana podobnie jak Biblioteka Raczyńskich oraz księgozbiór poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk³⁹. Zdewastowano również dużą część wyposażenia w innych jeszcze zakładach naukowych, objętych przez władze hitlerowskie w posiadanie pomiędzy 12 a 20 września 1939 roku. Ze „szczególną pasją” niszczone, palono i wyrzucano na śmietniki księgozbiory naukowe⁴⁰. Państwowe i publiczne biblioteki oraz archiwa w znacznej części wywieziono do Niemiec, część zniszczono całkowicie na miejscu, część oddano pod niemiecki zarząd, który dokonywał niemniej morderczej selekcji. Muzea zamykano, burzono gmachy zabytkowe, usuwano pomniki, niszczone tablice pamiątkowe⁴¹. Niszczenia uniwersyteckiego mienia dokonywały w pierwszych dniach okupacji różne ogniwa hitlerowskiej maszyny wojennej, m.in. Wehrmacht, policja i Waffen SS. W czynie tym*

³⁷ E. Serwański, *Wrzesień 1939 w Wielkopolsce*, Poznań 1966, s. 115-118.

³⁸ J.J. Bossowski, K.M. Pospieszalski, K. Tymieniecki, Z. Wojciechowski, *Uniwersytet Poznański na początku hitlerowskiej okupacji*, „Przegląd Zachodni”, nr 5-8, Poznań 1955, s. 582.

³⁹ Ze wspomnień dr Jana Baumgarta, opublikowanych w pozycji: J.J. Bossowski, K.M. Pospieszalski, K. Tymieniecki, Z. Wojciechowski, *Uniwersytet Poznański na początku hitlerowskiej okupacji*, „Przegląd Zachodni”, nr 5-8, Poznań 1955, s. 583.

⁴⁰ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 305.

⁴¹ W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. Okres 1939-1945...*, s. 115.

współuczestniczyli także Niemcy, którzy zamieszkali na terenach Polski przed 1 września 1939 roku.

Pierwsze represje w odniesieniu do Uniwersytetu Poznańskiego zastosowano wobec działającej w Poznaniu Rady Naukowej. Rada ta, została powołana do życia w pierwszych dniach września 1939 roku. W jej skład wchodziło kilkanaście osób, wybranych spośród znajdujących się po wybuchu wojny w Poznaniu pracowników. Rada wykonywała niektóre zadania w zastępstwie senatu akademickiego. Do jej zasadniczych działań tego okresu było sprawowanie opieki materialnej nad przebywającymi w stolicy Wielkopolski pracownikami uczelni, a także administrowanie majątkiem uniwersyteckim. Na czele Rady Naukowej Uniwersytetu Poznańskiego stanął prof. Bronisław Niklewski, a w skład jego członków wchodził profesorowie: Edward Schechtel (Wydział Rolniczo-Leśny), Leon Padlewski (Wydział Lekarski), Alfred Ohanowicz i Stanisław Kasznica (Wydział Prawno-Ekonomiczny), Józef Witkowski (Wydział Matematyczno-Przyrodniczy), Witold Klinger (Wydział Humanistyczny) oraz sekretarz generalny Uniwersytetu, asesor Stanisław Pawlak. Należał do niej prawdopodobnie także prof. Romuald Paczkowski (Wydział Prawno-Ekonomiczny), który brał udział w ostatnim jej posiedzeniu⁴², które odbyło się dnia 21 września 1939 roku. Obradowano nad sprawą samopomocy profesorskiej, zakładami Wydziału Humanistycznego, które mieściły się w Collegium Medicum, Kliniką Oczną prof. Kapuścińskiego, rewizją w Klinice Neurologiczno-Psychiatrycznej. Co istotne dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki, postanowiono zbiory Wydziału Humanistycznego z Collegium Medicum przenieść do Collegium Minus. Do tego jednak nie doszło, gdyż w chwilę po zakończeniu posiedzenia, Niemcy uniemożliwili dalszą działalność władz uniwersyteckich. Ze wspomnień prof. Edwarda Schechtela czytamy: *Ostatnie nasze posiedzenie odbyło się dnia 21 września 1939 roku przed południem. Skończyło się ono około godziny 11-tej. Pamiętam że z rektoratu poszedłem wprost do domu. Prof. Niklewski jeszcze pozostał, by załatwiać sprawy urzędowe. Wtedy to przed gmach Collegium Minus zjechało 7 aut z gestapowcami. Towarzyszyła im pewna Niemka, która wobec Niemców spełniała rolę przewodniczki i informatorki. Pracownicy Uniwersytetu zostali usunięci, a gmach zamknięty i opieczętowany*⁴³.

Uniwersytet Poznański został rozbity. Dalsze losy potoczyły się kilkoma torami. Dzieje Uniwersytetu Poznańskiego pod okupacją, to losy profesorów i studentów miasta

⁴² Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 305-306.

⁴³ Ze wspomnień prof. Edwarda Schechtela, opublikowanych w pozycji: J.J. Bossowski, K.M. Pospieszalski, K. Tymieniecki, Z. Wojciechowski, *Uniwersytet Poznański na początku hitlerowskiej okupacji*, „Przegląd Zachodni”, nr 5-8, Poznań 1955, s. 584.

Poznania, to historia wysiłków zmierzających do tego, by nie zostawiać Uniwersytetu na pastwę Niemcom, to dzieje rozproszonego personelu, który został albo aresztowany, albo wywieziony, albo też uszedł do Generalnej Guberni, to także „niesławne” dzieje Niemieckiego Uniwersytetu Rzeszy w Poznaniu oraz chwalebne dzieje „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie⁴⁴.

Mimo, iż Collegium Minus, siedziba władz Uniwersytetu Poznańskiego, zostało opieczętowane, członkowie Rady Uniwersyteckiej nie godzili się na poczynania Niemców. Tak prof. Edward Schechtel opisuje ten okres: *Dnia 23 września postanowiliśmy⁴⁵ zwrócić się do prezydenta policji Malsen-Ponikau z interwencją w sprawie zamknięcia gmachu. Przy wejściu do Collegium Medicum wartownik nie chciał nas wpuścić i zachował się wobec nas niezwykle obelżywie. Wyciągał nawet rewolwer, by nas odstraszyć od wizyty... Trwaliśmy jednak przy naszym zamiarze i w rezultacie dotarliśmy do prezydenta. Ten przyjął nas bardzo chłodno i oświadczył, że w poprzednich przypadkach, gdy chodziło o wojsko, mógł interweniować, tutaj jednak chodzi o Gestapo, wobec czego musimy sami do nich się zwrócić. Po wyjściu z prezydium policji zastanawialiśmy się przez chwilę, czy zwrócić się do Gestapo, mieszczącego się w Domu Żołnierza przy ul. Ratajczaka. Przeważało moje zdanie, by tej interwencji nie zaniechać. Gdy w kilka chwil później wchodziliśmy do tego gmachu, usłyszałem jak pewna Niemka, w której prof. Niklewski i asesor Pawlak natychmiast poznali przewodniczkę Gestapo z Collegium Minus sprzed dwóch lat, powiedziała do swych towarzyszy, że należy nas aresztować. Idąc po schodach w górę, poinformowałem o tych moich towarzyszy, którzy nie chcieli mi jednak wierzyć, twierdząc, że musiałem się przesłyszeć. Daj pisze: Gdy zgłosiliśmy się u komendanta, powiedziano, że go nie ma, i kazano nam poczekać. Umocniło mnie to w przekonaniu, że jesteśmy istotnie aresztowani. Tymczasem moi towarzysze byli w dalszym ciągu optymistami. Gdy zbliżała się pora obiadowa, postanowiłem dokonać próby. Zapytałem się, czy nie moglibyśmy pisemnie złożyć naszej prośby, na co gestapowcy dali nam maszynę do pisania i papier. Napisaliśmy, że prosimy o otwarcie gmachu Uniwersytetu, byśmy mogli czuwać nad mieniem uniwersyteckim do chwili, gdy niemieckie władze uniwersyteckie przejmą go z naszych rąk. Po oddaniu wniosku zaproponowałem, że pójdziemy na obiad i przyjdziemy po południu, gdy będzie komendant. Na to jednak urzędujący gestapowiec się nie zgodził, a gdy nastawałem, że przecież trzeba zjeść obiad, zawołał jednego z swoich podwładnych i polecił mu towarzyszyć nam do restauracji... Jedliśmy obiad, a gestapowiec nas pilnował... Jasnym stało się dla nas,*

⁴⁴ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)...*, s. 17.

⁴⁵ Mowa jest tu o profesorach: Niklewskim i Schechtelu oraz asesorze Pawlaku.

*że gestapowcy wahają się, czy nas rozstrzelać za podjęcie interwencji, czy też poprzestać na aresztowaniu. Następnie wróciliśmy znowu do gmachu Gestapo i tam czekaliśmy do godziny 18.30. Komendanta w dalszym ciągu nie było. Zaprowadzono nas do komisarza nazwiskiem Wiebeck, który spisał nasze personalia, wysłuchał z czym przyszliśmy, i oświadczył krótko, że jesteśmy aresztowani. Wtedy prof. Niklewski zapytał się o przyczynę. Odpowiedź brzmiała, że dowiemy się tego w więzieniu... Przewieziono nas samochodem do więzienia przy ul. Młyńskiej...*⁴⁶.

Prof. Gerard Labuda, pytany podczas obchodów 90-lecia istnienia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, o swoje największe przeżycia związane z funkcjonowaniem Uniwersytetu, a przede wszystkim o inauguracje poszczególnych lat akademickich, powiedział: *Pamiętam wiele dramatycznych inauguracji. Jak ta w 1938 roku, gdy zebraliśmy się na modlitwie w przedsionku uczelni, zastanawiając się, co będzie dalej. Kiedy wszedłem do swojego gabinetu, wszystkie okna były rozbite, bo Niemcy ostrzeliwali budynki Uniwersytetu. Cieszyliśmy się, że nie było nas w tym momencie wewnątrz, bo przecież mogliśmy zginąć. Pamiętam też pierwszą uroczystość po wojnie, gdy mimo dramatyzmu sytuacji politycznej, wiedzieliśmy, że Uniwersytet jest piastunem tradycji*⁴⁷.

Wiadomości o aresztowaniach pracowników naukowych Uniwersytetu Poznańskiego rozchodziły się wśród lokalnej społeczności w bardzo szybkim tempie. W owym czasie, aresztowani profesorowie trafiali, do więzienia przy ul. Młyńskiej, a także do więzienia policyjnego przy pl. Wolności czy do Fortu VII. O Forcie VII wieści rozeszły się w październiku 1939 roku, jako o strasznej kaźni urządzonej przez Niemców w odległych, na zachodnim krańcu Poznania położonych lochach fortecznych. Zabudowania te powstały pod koniec XIX wieku, w tym samym czasie, kiedy to Niemcy wybudowali fortecę-cytadelę w północnej części miasta. Głębokie lochy podziemne zostały wykorzystane na ciężkie więzienie. Tych których aresztowano pod koniec października 1939 roku, umieszczano najczęściej w Forcie VII, w więzieniu, które podlegało Gestapo, a co się z tym wiąże, więźniów traktowano tam nieporównywalnie gorzej niż tych w więzieniu przy ulicy Młyńskiej⁴⁸.

Już w dniu 11 września 1939 roku, a więc kilka godzin po wkroczeniu Wehrmachtu do Poznania, zabrano w charakterze zakładników wojennych prof. Józefa Bossowskiego. W

⁴⁶ J.J. Bossowski, K.M. Pospieszalski, K. Tymieniecki, Z. Wojciechowski, *Uniwersytet Poznański na początku hitlerowskiej okupacji...*, s. 588.

⁴⁷ E. Wozińska, *Moja najważniejsza inauguracja oczyma uczestników*, „Życie uniwersyteckie” 2008, nr 10, s. 18.

⁴⁸ J.J. Bossowski, K.M. Pospieszalski, K. Tymieniecki, Z. Wojciechowski, *Uniwersytet Poznański na początku hitlerowskiej okupacji...*, s. 592-593.

następnych dniach i tygodniach wśród zakładników w Poznaniu znaleźli się profesorowie: Edward Taylor, Stefan Błachowski, Szczesny Dettlaff, Stanisław Kasznica, Franciszek Lipiński i Kazimierz Kolańczyk, a także kilkudziesięciu studentów. Studentów aresztowano przeważnie wówczas, kiedy po powrocie z wojennej tułaczki udawali się do domów akademickich po pozostawioną tam odzież oraz drobne przedmioty. Kolejne aresztowania miały miejsce w dniu 23 września 1939 roku. Aresztowano wówczas profesorów Bronisława Niklewskiego i Edwarda Schechtle oraz asesora Stanisława Pawłaka⁴⁹. Dalsze aresztowania pracowników Uniwersytetu Poznańskiego przeprowadzono z końcem września i początkiem października 1939 roku. W więzieniach osadzono wówczas profesorów: Alfreda Ohanowicza, Józefa Witkowskiego, Leona Padlewskiego, Kazimierza Tymienieckiego, Zygmunta Mocarskiego, Stanisława Pawłowskiego, Edwarda Taylora, Romualda Paczkowskiego, Kazimierza Nowakowskiego, Stanisława Kalandyka, Edwarda Klicha, dra Tadeusza Kuczmę, dra Ludwika Posadzego, mgra Stanisława Ciniewicza oraz woźnego Walentego Wiciaka. Uwięziono ich pod zarzutem wrogiej Niemcom działalności przed wojną. Tak jak już było wspomniane, część z nich przebywała w więzieniu przy ulicy Młyńskiej bądź też przy Placu Wolności, inni w siedzibie Gestapo mieszczącej się w Domu Żołnierza oraz na Forcie VII⁵⁰. Pozostawioną przy życiu inteligencję polską, władze niemieckie postanowiły jak najszybciej usunąć z Kraju Warty by nie hamowała germanizacji Wielkopolski. W wyniku takich poczynań, na listach osób przeznaczonych do wysiedlenia, umieszczano w pierwszej kolejności nazwiska profesorów i asystentów. Pracowników Uniwersytetu Poznańskiego, znajdujących się na tych listach, wraz z rodzinami wysiedlano do Generalnej Guberni w okresie od listopada 1939 roku do marca 1940 roku. Wysiedlani pozostawiali na miejscu całe swe mienie, które konfiskowali Niemcy. Wypędzeni z Poznania pracownicy nauki, pozbawieni miejsc pracy naukowej, byli zmuszeni dla uzyskania środków finansowych imać się w Generalnej Guberni różnych zajęć. Z reguły były to zajęcia niezgodne z ich wykształceniem i kwalifikacjami. Pracownicy nauki pracowali w charakterze księgowych, ekspedientów, referenta bankowego, radcy prawnego, pracowników umysłowych w urzędach gminnych oraz przedsiębiorstwach przemysłowych i ubezpieczeniowych, nauczycieli szkół zawodowych, a jeden z nich zatrudniony był w charakterze pracownika fizycznego. Do Generalnej Guberni wysiedlano także studentów, którzy pracowali tam w charakterze pracowników umysłowych i robotników⁵¹.

⁴⁹ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 310.

⁵⁰ Ibidem, s. 311.

⁵¹ Ibidem, s. 213-215.

W znalezionych dokumentach niemieckich kartotek policyjnych ostały się karty m.in. prof. Ludwika Jaxy-Bykowskiego (przy czym pierwszy człon nazwiska interpretowano jako imię) i prof. Stefana Błachowskiego, z których to wynika, iż mieli oni być aresztowani i osadzeni w Forcie VII. Były to nakazy aresztowania profesorów, jednakże nie widniał na nich żaden podpis niemieckiej policji.

Fot. 14. Pocztówka z Posen Reichsuniversität

Źródło: http://poznan.wikia.com/wiki/Reichsuniversit%C3%A4t_Posen (20.03.2012)

Ostateczne zamknięcie przez Gestapo Uniwersytetu Poznańskiego stało się sygnałem do zewidencjonowania przez władze hitlerowskie całego zachowanego majątku. Majątek ten miał posłużyć jak baza materiałowa dla mającej powstać w Poznaniu wyższej uczelni niemieckiej. Jednakże, po ukończeniu spisu części aparatury, wywieziono ją w głąb Rzeszy - m.in. do Essen. Resztę sprzętu wraz z budynkami przekazano do eksploatacji utworzonemu właśnie w 1941 roku Reichsuniversität Posen. Uczelnia ta przejęła także cały majątek po Akademii Handlowej i Akademickim Zrzeszeniu Sportowym, a mienie Uniwersyteckiej Spółdzielni Osadniczej i Budowlanej w Poznaniu przeszło na rzecz Głównego Urzędu Powierniczego Wschód⁵². Sprzęty, a także baza budynków zostały wykorzystane w 1941 roku, kiedy to pracę naukową i dydaktyczną rozpoczęli sprowadzeni z

⁵² Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 307-308.

różnych części Niemiec profesorowie i asystenci, w olbrzymiej wielkości aktywni działacze NSDAP. Za swe główne zadanie uważali zatarcie na Uczelni wszelkich śladów polskości⁵³.

Akt fundacji niemieckiej wyższej uczelni w Poznaniu nastąpił 20 kwietnia 1941 roku w 52 rocznicę urodzin fuhrera⁵⁴. Na gruzach zniszczonego Uniwersytetu Poznańskiego, w dniu 27 kwietnia 1941 roku nastąpiło uroczyste otwarcie Reichuniversität Posen. Rektor tego uniwersytetu prof. P. Cartens podczas inauguracyjnego przemówienia podkreślił m.in. że działalność „Poznańskiego Uniwersytetu Rzeszy” nie ma się skończyć na granicy Rzeszy i Bugu. Niemiecka nauka winna się rozprzestrzeniać na cały teren Eurazji, daleko poza Ural⁵⁵. Jednakże rzeczą godną podkreślenia jest fakt, iż powstanie Uniwersytetu Ziem Zachodnich w Warszawie wyprzedziło utworzenie w Poznaniu „Reichuniversität Posen”⁵⁶. W nowo powstałej niemieckiej uczelni w Poznaniu powołano do życia pięć wydziałów: Wydział Filozoficzny, Wydział Prawno-Ekonomiczny, Wydział Medyczny, Wydział Przyrodniczy oraz Wydział Rolny⁵⁷.

Zauważyć należy bez wątpienia ogromną pracę oświatową i kulturalną Wielkopolan przebywających w czasie hitlerowskiej okupacji w Generalnym Gubernatorstwie⁵⁸. Ich ilość szacowana jest na około pół miliona osób. Nikt z nich nie próżnował. Powstało Biuro Oświatowo-Szkolne w Warszawie, będące dziełem konspiracji zachodniej, to jest nauczycieli wielkopolskich, śląskich i pomorskich. To w Warszawie pracowało także w konspiracji Kuratorium Poznańskie. Biuro Oświatowo-Szkolne stworzyło cały system konspiracyjnego szkolnictwa średniego dla młodzieży z Ziem Zachodnich. Szkolnictwo to było prowadzone w 15 miejscowościach GG. W latach 1940-1945 wydano ogółem 6654 świadectw. Do wielkiego dorobku konspiracji zachodniej należał także Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich⁵⁹.

Już w 1939 roku, jak wspomniano w poprzednich akapitach, Niemcy rozpoczęli akcję wysiedleń Polaków do tzw. Generalnego Gubernatorstwa (GG)⁶⁰. Metoda ta miała osłabić polskość. Na terenach GG stosowano się do przepisów rozporządzenia z 31 października 1939 roku, przez co wprowadzono segregację narodowościową, dzieląc szkoły na polskie i

⁵³ Z. Grot, *Dzieje Poznańskiej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego 1919-1969*, Poznań 1970, s. 73.

⁵⁴ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 56.

⁵⁵ E. Chróścielewski, *Udział pracowników Uniwersytetu Poznańskiego w nauczaniu medycyny w okresie II wojny światowej*, „Kronika Wielkopolski” nr 1/2, Warszawa-Poznań 1979, s. 146.

⁵⁶ Ibidem, s. 147.

⁵⁷ Zob. T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 57-59.

⁵⁸ W. Łęcki, P. Maluśkiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy*, Poznań 1998, s. 209.

⁵⁹ E. Serwański, *Struktury tajnego nauczania w Wielkopolsce 1939-1945...*, s. 268.

⁶⁰ Zob. *Niemieckie prawo*, „Gazety Wojenne. Unikalna kolekcja z II wojny światowej”, nr 7, MCMXCVIII, s. 121-127.

niemieckie. Polska młodzież mogła uczyć się tylko w szkołach powszechnych i zawodowych, których liczba nieustannie malała. Nie nauczano w nich historii i geografii Polski, a w szkołach zawodowych nawet języka polskiego. Kierowanie i zarządzanie szkolnictwem powierzono administracji niemieckiej⁶¹. Na terenach anektowanych zlikwidowano wszystkie polskie instytucje społeczne, kulturalne i gospodarcze. Zamknięto wszystkie polskie szkoły, a znaczną część ich personelu wymordowano. Nakłaniano ich także do działalności na rzecz akcji werbunkowej dotyczącej pozyskiwania polskiej ludności do pracy w Niemczech⁶². Konfiskowano dobra kultury oraz niebezpieczne ze względu na planowaną germanizację polskie księgozbiory, w tym także prywatne⁶³. Generalne Gubernatorstwo było obszarem wydzielonym, nie wcielonym do Rzeszy, ale jego ludność mimo to miała podlegać systematycznej germanizacji⁶⁴. Na jego obszarze, liczącym ponad 95 tys. km², mieszkało w grudniu 1940 roku około 12 milionów osób. Większość, ponad 10 mln, stanowili Polacy, Żydów było 1 mln 340 tys., innych mniejszości, głównie Ukraińców, ok. 530 tys. Tereny GG oddzielała od Rzeszy granica o charakterze państwowym⁶⁵.

Podobnie jak w Rzeszy, w Generalnym Gubernatorstwie zlikwidowano wszystkie polskie instytucje o charakterze naukowym, społecznym i kulturalnym. Niemcy zlikwidowali polskie szkolnictwo wyższe i średnie, utrzymując jedynie podstawowe i zawodowe⁶⁶. W Generalnym Gubernatorstwie nie zezwolono na otwarcie szkół wyższych⁶⁷. Zakazano nauczycielom nauczania m.in. historii i dziejów literatury polskiej, a ich liczbę ograniczono. W roku szkolnym 1940/1941 podręczniki zastąpiono miesięcznikiem „Ster”, używanym od trzeciej do siódmej klasy. Nieco później dla klas niższych wprowadzono „Mały Ster”. Polakom nie wolno było organizować imprez o charakterze kulturalnym, a z księgarń i czyteln wycofano książki o treści patriotycznej⁶⁸.

Najlepsze warunki do powstawania struktur konspiracyjnych istniały w GG, w którym ogromną większość mieszkańców stanowili Polacy. Tam także leżała licząca powyżej miliona mieszkańców Warszawa, miasto, którego Niemcy, jak sami przyznawali, nigdy nie byli w stanie w pełni kontrolować. Toteż właśnie na tym terenie powstało najwięcej najsprawniej

⁶¹ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku...*, s. 192.

⁶² Cz. Łuczak, *Praca przymusowa Polaków w Trzeciej Rzeszy i na okupowanych przez nią terytoriach innych państw (1939-1945)*, Poznań 2001, s. 61.

⁶³ Cz. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (w:) Cz. Brzoza, A.L. Sowa, Wielka historia Polski, Tom V*, Kraków 2003, s. 289.

⁶⁴ W. Wojtyński, *Słowo o nauczycielskim czynie edukacyjnym lat wojny i okupacji...*, s. 249.

⁶⁵ Cz. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej...*, s. 291.

⁶⁶ Cz. Wycech, *Z myślą o Polsce Ludowej*, Warszawa 1959, s. 104.

⁶⁷ J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX...*, s. 294.

⁶⁸ Cz. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej...*, s. 294.

działających organizacji konspiracyjnych⁶⁹. To w Warszawie początek tajnego nauczania na poziomie wyższym przypadł na jesień 1940 roku, kiedy swą konspiracyjną pracę rozpoczęły: Uniwersytet Warszawski (UW), Uniwersytet Ziemi Zachodnich (UZZ), Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW), Politechnika Warszawska, a w 1941 roku Szkoła Główna Handlowa (SGH). Natomiast Wolna Wszechnica Polska (WWP) w Warszawie i Katolicki Uniwersytet Lubelski rozpoczęły tę działalność w styczniu 1942 roku⁷⁰.

Eksterminacja polskiej oświaty sprawiła, iż wybuch zdecydowany opór społeczeństwa polskiego, który przybrał formę tajnego nauczania⁷¹. Na przełomie 1939-1940 roku spontaniczna działalność nauczycielska zaczęła przybierać zorganizowane formy. Największą w Polsce organizacją nauczycielską tego okresu był Związek Nauczycielstwa Polskiego⁷², który w październiku 1939 roku przybrał konspiracyjną nazwę Tajnej Organizacji Nauczycielskiej (TON) przystępując jednocześnie do prac organizacyjnych⁷³. Związek Nauczycielstwa Polskiego wniósł ogromny wkład w rozwój ówczesnej edukacji⁷⁴. Tajną działalność związku ujmuje się w następujących przejawach jej działalności: tworzenie aparatu organizacyjnego, który był podstawą wszelkiej działalności; organizowanie tajnego nauczania; prowadzenie akcji wydawniczej; organizowanie szeroko zakrojonej samopomocy koleżeńskiej; opracowywanie projektów reformy ustroju szkolnego w Polsce powojennej⁷⁵. W organizacji TON przyjęto system piątkowy: piątka centralna, piątki wojewódzkie, powiatowe, miejskie i gminne kierowały na odpowiednim terenie w odpowiednim zakresie działalnością podziemną. Piątkę centralną (naczelną) tworzyli: Zygmunt Nowicki, Kazimierz Maj, Wacław Tułodziecki, Teofil Woleński i Czesław Wycech. W późniejszych latach okupacji poszerzono kierownictwo i utworzono tzw. Wydział, który był odpowiednikiem ministerstwa. Jego sekretarzem generalnym mianowano, od 1942 roku, Marcina Wasyluka⁷⁶. Jednocześnie delegatura rządu na kraj powołała Departament Oświaty i Kultury jako

⁶⁹ Ibidem, s. 305.

⁷⁰ M. Walczak, *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940-1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1977, nr 1, s. 21.

⁷¹ Cz. Wycech, *Z myślą o Polsce Ludowej...*, s. 23.

⁷² Zob. A. Cieśla, *Związek Nauczycielstwa Polskiego w województwie warszawskim w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Toruń 2000; B. Grześ, *Związek Nauczycielstwa Polskiego od korzeni po współczesność*, Warszawa 2000; M. Marczuk, *Walka Związku Nauczycielstwa Polskiego o postępowy program oświatowy 1919-1939*, Warszawa 1970; T. Szczuchura, *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1919-1939*, Warszawa 1957; B. Grześ (red.), *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów*, Warszawa 1986.

⁷³ A. Ignatowicz, *Tajna oświata i wychowanie w opupowanej Warszawie*, Warszawa 2009, s. 22.

⁷⁴ J. Karczewska, *Związek Nauczycielstwa Polskiego (ZNP)* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008, s. 984-991.

⁷⁵ T. Jałmużna, *Tajne nauczanie na ziemi łódzkiej*, Warszawa 1977, s. 68.

⁷⁶ S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie...*, s. 639-640.

konspiracyjny organ organizacyjny i nadzorujący system oświaty⁷⁷. Praca Departamentu skupiła się na dwóch zasadniczych kierunkach. Pierwszy dotyczył zorganizowania jednolitej centralnej i terenowej tajnej władzy w dziedzinie oświaty i kultury. Celem kierunku drugiego było ujednolicenie i rozszerzenie form tajnego nauczania. Obydwa kierunki działań podjęto równocześnie, z racji faktu ich pilności⁷⁸. Największy rozwój tajnej oświaty nastąpił w latach 1942 i 1943, kiedy to funkcjonowała ogromna sieć tajnego szkolnictwa, utworzona w porozumieniu ze wszystkimi organizacjami nauczycielskimi. Objęła ona swym zasięgiem województwa, powiaty i gminy. Od 1942 roku w perspektywie przedłużającej się wojny zwrócono szczególną uwagę na organizację tajnej oświaty w „najniższych komórkach terenowych” – gminach wiejskich. Powołane zostały gminne komisje oświaty i kultury, które objęły swą działalnością całość życia kulturalnego gminy, a także różnorakie przejawy aktywności młodzieży i dorosłych (czytelnictwo, ruch artystyczny, ruch sportowy)⁷⁹.

Tajna oświata stanowiła przodujący front walki z barbarzyństwem, z polityką całkowitego wyniszczenia polskiej inteligencji. Stanowiła czynnik wzmagający wolę oporu, mobilizujący i jednoczący w walce szerokie kręgi społeczeństwa, dzieci, młodzież i dorosłych. Tajna oświata w Polsce stała się wyjątkowym zjawiskiem funkcjonowania zakazanego przez faszystowskiego okupanta systemu oświatowego, w warunkach eksterminacji i terroru. Jak pisze Ryszard Wroczyński, tajna oświata stanowiła wielki zryw narodu polskiego w walce z faszystowską ideologią w obronie zagrożonej kultury⁸⁰. O doniosłej roli tajnej edukacji na poziomie szkół wyższych świadczy fakt, iż w Warszawie pod koniec okupacji studiowało 4 500 studentów, poza Uniwersytetem, Politechniką, SGGW, Szkołą Główną Handlową i uczelniami artystycznymi funkcjonował, co było „ewenementem zupełnie szczególnym” Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich z sześcioma wydziałami⁸¹.

Okupacja hitlerowska nie przerwała działalności Uniwersytetu Poznańskiego⁸². W 1940 roku powstał na terenie Generalnego Gubernatorstwa (najpierw w Warszawie, a później w Kielcach i Częstochowie) tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich, w którym większość kadry naukowej stanowili wykładowcy z Poznania⁸³. W 1943/1944 roku studiowało na nim 1,2 tys.

⁷⁷ R. Wroczyński, *Tajne nauczanie i walka o kulturę*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” r. XXI, nr 2, 1978, s. 240.

⁷⁸ A. Ignatowicz, *Tajna oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie...*, s. 24.

⁷⁹ R. Wroczyński, *Tajne nauczanie i walka o kulturę...*, s. 241.

⁸⁰ Ibidem, s. 241-243.

⁸¹ W. Dusza, W. Wojtyński, *Tajna organizacja nauczycielska w pięćdziesięciolecie powstania*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, r. XXXII 1989, nr 3, s. 267.

⁸² B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974, s. 12.

⁸³ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* (w:) Cz. Skopowski (red.), *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, Warszawa 1972, s. 105.

osób, a przez cały czas jego funkcjonowania wydano 92 dyplomy magisterskie, 5 doktorskich i ukończono 5 habilitacji. Wyższe wykształcenie uzyskało w nim ponad 2 tysiące osób⁸⁴. Najtrudniej było zorganizować tajną oświatę na terenach włączonych do Rzeszy, gdzie na poziomie podstawowym objęto nią do 15 tys. dzieci, a na średnim ok. 2 tys. Ze względu na olbrzymie straty środowiska nauczycielskiego (co najmniej 8,5 tys. osób) uruchomiono również tajne kształcenie kadr pedagogicznych, np. w okręgu warszawskim szkolnienie takie prowadzono dla ok. 100 osób w 5 ośrodkach.

W miastach uniwersyteckich rozwijało się tajne szkolnictwo wyższe. Zajęcia często odbywały się w oficjalnie działających szkołach zawodowych, np. w 1942 roku w Warszawie w dwuletniej Państwowej Wyższej Szkole Technicznej, której kadrę stanowili pracownicy przedwojennej Politechniki Warszawskiej, i w Prywatnej Szkole Zawodowej dla Pomocniczego Personelu Sanitarnego Jana Zaorskiego, gdzie kształcono przyszłych medyków, a we Lwowie na Państwowych Kursach Zawodowych, w zasadzie przeznaczonych dla Ukraińców, na które uczęszczali również Polacy. Co istotne, działały także konspiracyjne komplety studentów szkół wyższych. Pierwszy, w październiku 1940 roku, zainaugurował tajne zajęcia Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Warszawskiego, na którym w końcowym okresie okupacji studiowało ponad 3,7 tys. osób. Na tajnej Politechnice Warszawskiej 14 osób uzyskało nawet stopień doktora habilitowanego. Tajne szkolnictwo wyższe rozwijało się także w Krakowie, we Lwowie i Wilnie. Przyjmuje się, że podczas okupacji, w całym kraju studiowało ok. 12 tys. osób, z czego ponad 600 uzyskało dyplomy ukończenia szkół wyższych, a ok. 70 tytuły doktorskie⁸⁵. Na poziomie wyższym tajne studia prowadziło około 260 profesorów, 140 docentów i około 400 pomocniczych pracowników nauki⁸⁶.

Materiały źródłowe dotyczące okresu hitlerowskiej okupacji w znacznej części zostały spalone lub wywiezione przez niemieckich urzędników. Wszelkie akta ulegały zniszczeniu w toku działań wojennych. Jednakże po zakończeniu wojny i w czasie późniejszym do Archiwum Państwowego w Poznaniu trafiły liczne akta dotyczące życia społecznego, politycznego czy gospodarczego⁸⁷. Co tyczy się akt instytucji kulturalno oświatowych. Z tej dziedziny, jak pisze S. Nawrocki, zachowały się akta kilku zaledwie instytucji. Kilkadziesiąt

⁸⁴ W. Łęcki, P. Maluśkiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy...*, s. 318.

⁸⁵ Ibidem, s. 351.

⁸⁶ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 220.

⁸⁷ Zob. *Organisationsbuch der NSDAP*, Munchen 1943 (Archiwum Państwowe w Poznaniu)

poszytów pozostawiła okupacyjna biblioteka uniwersytecka w Poznaniu. Materiały te dotyczą organizacji biblioteki, zakupu i opracowywania książek oraz spraw personalnych⁸⁸.

Wojna i okupacja spowodowały w dziedzinie nauki i szkolnictwa wyższego znacznie większe spustoszenie niż w innych dziedzinach życia⁸⁹. Straty w kadrze profesorskiej przekraczały 30%, a potrzeby życia gospodarczego w najbliższych 8 latach po wojnie wymagały 55 000 ludzi w wykształceniu wyższym, a więc dwukrotnie więcej w stosunku do istniejącego stanu. Wymagało to skrócenia studiów do lat 4, tymczasem w rzeczywistości wynosił od blisko 8 lat⁹⁰. Jednakże oświata podziemna uchroniła polską młodzież przed degradacją kulturową i przygotowała podstawy do odbudowy szkolnictwa polskiego po II wojnie światowej⁹¹.

Tajne nauczanie (1939-1945) definiowane jest jako *nauczanie prowadzone nielegalnie, najczęściej poza szkołą lub uczelnią, organizowane od początku okupacji niemieckiej w związku ze zlikwidowaniem przez Niemców szkolnictwa średniego i wyższego oraz wycofaniem z programu szkół podstawowych polskiej literatury, historii i geografii*⁹². Zdaniem Wacława Wojtyńskiego, „tajne nauczanie”, to nazwa niezupełnie ścisła, gdyż nie było ono wyłącznie działaniem dydaktycznym, niosło przecież z sobą ducha walki z najeźdźcą, w wielu punktach utrzymywało kontakty ze zbrojnym podziemiem, z partyzantami, czyniło wysiłki mobilizujące młodzież do oporu i przetrwania. Miało ono podwójny wymiar, a mianowicie poziomy, czyli terytorialny i pionowy, związany ze strukturą ustrojowo-szkolną⁹³. Tajnym nauczaniem na poziomie wyższym objęto 12 tysięcy studentów – 24% w stosunku do okresu międzywojennego. Tajne ośrodki szkolnictwa wyższego, podobnie jak średniego, organizowano również w miejscowościach, w których przed wojną szkół wyższych nie było. Taki stan rzeczy spowodowany był przede wszystkim faktem, iż wielu profesorów, szukając pracy lub dla własnego bezpieczeństwa, znalazło się we wsiach lub małych miasteczkach. Jednak największe ośrodki tajnego nauczania na poziomie wyższym to Warszawa, Kraków, Częstochowa, Lublin oraz Kielce. Szczególne zasługi należy kierować wobec ośrodków spoza Generalnego Gubernatorstwa – Lwów oraz Wilno⁹⁴.

⁸⁸ S. Nawrocki, *Akta z okresu okupacji hitlerowskiej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Poznaniu*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, Tom 7, z. 2, Poznań 1962, s. 298.

⁸⁹ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu...*, s. 105.

⁹⁰ Cz. Wydech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944...*, s. 96.

⁹¹ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)...*, s. 17.

⁹² *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, Tom VI*, Warszawa 2007, s. 489.

⁹³ W. Wojtyński, *Słowo o nauczycielskim czynie edukacyjnym lat wojny i okupacji...*, s. 243-244.

⁹⁴ Mimo szczególnej represji ze strony okupantów, takiej jak np. zamordowanie 25 profesorów i docentów lwowskich przez Niemców w lipcu 1941 roku oraz późniejsze egzekucje, tajne nauczanie prowadzono w zakresie prawa, nauk humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych. W Wilnie tajne nauczanie prowadzono na podobnych kierunkach, wraz z medycyną i teologią. W okresie okupacji w ośrodku lwowskim zamordowano

2. Okoliczności powstania oraz działalność Uniwersytetu Ziem Zachodnich

Myśl utworzenia podziemnej uczelni akademickiej była, obok spraw związanych z Ziemiami Postulowanymi, jedną z najważniejszych koncepcji politycznych konspiracji zachodniej. Proces wielkich przemian, przed którymi stanąć miał niebawem naród polski, wymagał odpowiedniego przygotowania w oparciu o środowisko naukowe. W czasie trwania II wojny światowej Uniwersytet Poznański został zamknięty przez niemieckich okupantów. Wielu profesorów i pracowników naukowych uwięziono i poddano eksterminacji w obozie zagłady Forcie VII⁹⁵, który znajdował się na terenie Twierdzy Poznań⁹⁶. Wyjściem z patowej sytuacji szkolnictwa wyższego okazała się możliwość dydaktyczno-naukowego działania w Warszawie, w ramach „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich⁹⁷. Związany z poznańską uniwersytecką pedagogiką Ludwik Jaxa-Bykowski, stał się współorganizatorem „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich. Tam pracował jako profesor, a w latach 1940-1943 również jako rektor.

Prace studyjne administracji Biura Zachodniego, koncepcyjne Biura Ziem Zachodnich, akcja Biura Oświatowo-Szkolnego, ponadto działalność informacyjna i propagandowa, wreszcie prace innych ośrodków i instytutów badawczych w konspiracji, to wszystko było ściśle związane z wielką aktywnością „zachodniego” środowiska naukowego, z którym notabene współpracowały także środowiska warszawskie oraz krakowskie.

57% profesorów i docentów w stosunku do stanu z 1937/1938 roku. W następnej kolejności był Kraków (49% zamordowanych), Warszawa i Wilno (po 47%), wreszcie Poznań (30%). Męczeńska śmierć pracowników naukowych zaowocowała ponad 6200 dyplomami magisterskimi i doktorskimi, które zweryfikowano i wydano w latach akademickich 1944/1945 i 1945/1946.

⁹⁵ Fort VII, nazwany Fortem Coulomba stał się pierwszym na ziemiach polskich obozem koncentracyjnym. To w tym forcie przeprowadzono pierwszą w dziejach świata eksterminację ludzkości przy użyciu gazu. Miało to miejsce w bunkrze 17-tym w październiku 1939 roku, kiedy to zamordowano blisko 400 pacjentów oraz personel szpitala psychiatrycznego w Owińskach oraz oddziału szpitala psychiatrycznego przy ulicy Grobla. Miejsce to charakteryzowało się tym, że w jak najszybszym czasie uśmiercano jak najliczniejszą grupę więźniów. Otoczony stalowymi kratami oraz pilnującymi więźniów gestapowcami z psami, był miejscem niezwykle trudnym do ucieczki. Obecnie w Forcie VII znajduje się Muzeum Martyrologii Wielkopolan, w którym to udokumentowano męczeństwo mieszkańców regionu. Znajdują się w nim kartoteki 5 tysięcy więźniów.

⁹⁶ Wielu twórczych pedagogów oraz filozofów, psychologów oraz socjologów powiązanych z problematyką pedagogiczną zginęło w czasie wojny, czy to rozstrzelanych, czy to w obozach koncentracyjnych i w obozach zagłady, czy to podczas powstania warszawskiego. Byli wśród nich m.in.: Albin Jakiel (pedagog, docent w Wolnej Wszechnicy Polskiej), Kazimierz Kornilowicz (wykładowca Studium Pracy Społeczno-Oświatowej WWP), Józef Lewicki (historyk oświaty, profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej), Andrzej Niesiołowski (pedagog, wykładowca Wolnej Wszechnicy Polskiej), Marian Odrzywolski (pedagog, profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej), Władysław Oksiński (socjolog wychowania, wykładowca w Uniwersytecie Ziem Zachodnich), Stanisław Rychliński (socjolog oświaty, wykładowca w Wolnej Wszechnicy Polskiej), Jakub Segał (profesor psychologii w WWP), Walerian Sikorski (pedagog, teoretyk i metodyk wychowania fizycznego, wykładowca Uniwersytetu Poznańskiego), Adam Zieleńczyk (pedagog, profesor Wolnej Wszechnicy Polskiej, a także wielu innych znamienitych uczonych.

⁹⁷ M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach wojny i okupacji 1919-1945*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s. 16.

„Tajny” Uniwersytet Ziem Zachodnich został utworzony w październiku 1940 roku z inicjatywy Biura Oświatowo-Szkolnego Ziem Zachodnich. BOSZ, bo tak przyjęto nazywać Biuro Oświatowo-Szkolne, wywodził się z Komisji Oświatowej, tajnej organizacji poznańskiej „Ojczyzna”, którą w 1940 roku po powstaniu Delegatury Rządu dla Ziem wcielonych do Rzeszy, przemianowano na Wydział Oświatowo-Szkolny Delegatury⁹⁸. Po jej likwidacji przez Gestapo w 1941 roku BOSZ stał się jednostką samodzielną. Działalność oświatową rozpoczął ośrodek poznański nie w Wielkopolsce, lecz na terenie Generalnej Guberni, przede wszystkim wśród ludności wysiedlonej. Na czele BOSZ od samego początku jej istnienia stał ks. Maksymilian Rode, a większość jego współpracowników rekrutowała się z grupy stronnictwa „Ojczyzna”. Biuro Oświatowo-Szkolne rozwinęło działalność oświatową na terenie Warszawy, Krakowa, Lublina, Częstochowy, było dziełem „konspiracji zachodniej”, to jest nauczycieli wielkopolskich, śląskich i pomorskich. Zajmowało się całością spraw dotyczących szkolnictwa i jego programowania na okres powojenny dla Ziem Zachodnich. Zajmowało się także planami dla Ziem Postulowanych, jak w czasie okupacji nazywano przyszłe „Ziemie Odzyskane”. Biuro Oświatowo-Szkolne stworzyło także cały system konspiracyjny szkolnictwa średniego dla młodzieży wysiedlonej z Ziem Zachodnich. Dla przykładu, szkolnictwo średnie prowadzono w 15 miejscowościach Generalnej Guberni, w latach 1940-1945 wydano ogółem 6654 świadectw.

Ludwik Jaxa-Bykowski był żarliwym obrońcą koncepcji tajnego nauczania. To on, w roku 1940 postulował uruchomienie tajnych kursów z nauk humanistycznych i prawnopolitycznych. Uzyskał zgodę na współpracę przy urzeczywistnianiu tego projektu ze strony kilku profesorów Uniwersytetu Poznańskiego i Uniwersytetu Warszawskiego. Była to jedna z dwóch podjętych w tamtym okresie niezależnych od siebie inicjatyw. Druga, wspomniana wcześniej, koncepcja wyszła z konspiracyjnej organizacji „Ojczyzna”, na czele której stał profesor Uniwersytetu Poznańskiego, Zygmunt Wojciechowski. Organizacja ta poleciła swojemu członkowi, dr Maksymilianowi Rodemu, zorganizowanie tajnego szkolnictwa na terenie Generalnej Guberni. Skontaktowano go w tym celu z odpowiednimi ówczesnymi władzami podziemnymi w Polsce. To z ich ramienia, jako dyrektor Departamentu Oświaty i Kultury Delegatury Rządu Rzeczypospolitej na Ziemie Zachodnie, Maksymilian Rode przystąpił do realizacji powierzonego mu zadania⁹⁹. Nawiązał on w tej sprawie łączność z profesorami Uniwersytetu Poznańskiego, przebywającymi w Generalnej Guberni, Romanem

⁹⁸ A. Ignatowicz, *Tajna oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie...*, s. 26.

⁹⁹ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 317.

Pollakiem i Ludwikiem Jaxa-Bykowskim oraz doc. Władysławem Kowalenką – historykiem, archeologiem, marynistą¹⁰⁰. Do współpracy został zaproszony także docent Uniwersytetu Warszawskiego, dr Witold Sawicki. Tym oto sposobem wyłonił się tzw. „Komitet Pięciu”, którego celem było połączenie dwóch inicjatyw i zorganizowanie tajnego uniwersytetu¹⁰¹. Inne źródła podają, iż duże zasługi w jego zorganizowaniu i prowadzeniu mieli przede wszystkim: Józef Rafacz, Ludwik Jaxa-Bykowski, Roman Pollak, Władysław Kowalenko oraz ks. Maksymilian Rhode¹⁰². Powstającej uczelni postanowiono nadać nazwę „Uniwersytet Ziem Zachodnich”, a podstawowym mottem przewodnim miała być myśl, że *walka z Niemcami toczy się o odwieczne prawa narodu polskiego do życia i rozwoju na ziemiach zachodnich Polski, tudzież, że w pracy uczelni ten moment polityczny i ideologiczny powinien znaleźć wyraz w jej nazwie i programie nauczania, zwłaszcza na Wydziale Humanistycznym, do którego należeli inicjatorzy*¹⁰³.

Kiedy w październiku 1940 roku, powołano komitet organizacyjny tajnego Uniwersytetu Ziem Zachodnich, który był kontynuacją działalności Uniwersytetu Poznańskiego, po dłuższej pracy organizacyjno-przygotowawczej, Komitet Pięciu przystąpił do organizacji zajęć dydaktycznych. Z racji konieczności zabezpieczenia pełnej tajemnicy, Komitet przyjął postanowienia: wszyscy profesorowie muszą przybrać pseudonimy i pod nimi występować wobec młodzieży, zaprzysiąc wszystkich słuchaczy oraz nie wydawać żadnych zaświadczeń młodzieży o przebiegu studiów¹⁰⁴. 11 stycznia 1941 roku Ludwik Jaxa-Bykowski został pierwszym rektorem (do 1943 roku), a w latach 1943-1944 prorektorem i w 1944 dziekanem Wydziału Humanistycznego¹⁰⁵. W literaturze przedmiotu powstanie Uniwersytetu Ziem Zachodnich określane jest mianem „szczególnego zjawiska”¹⁰⁶.

W szkolnictwie konspiracyjnym Uniwersytet Ziem Zachodnich zaczął działać wcześniej niż Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Jagielloński. W wyniku organizacyjnego pierwszeństwa Uniwersytet Ziem Zachodnich stał się niejako placówką inspirującą, pokazową¹⁰⁷. Z tej przyczyny wyżej wspomniane uniwersytety blisko z nim współpracowały, w szczególności Uniwersytet Warszawski¹⁰⁸.

¹⁰⁰ E. Fonkowicz, Kowalenko Władysław (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 253.

¹⁰¹ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 318.

¹⁰² Cz. Wydech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944*, Warszawa 1964, s. 90.

¹⁰³ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 23.

¹⁰⁴ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)...*, s. 23-24.

¹⁰⁵ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 93.

¹⁰⁶ M. Walczak, *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940-1945...*, s. 25.

¹⁰⁷ E. Serwański, *Tradycje zachodnie Poznania i Wielkopolski w polskiej konspiracji lat 1939-1945...*, s. 151.

¹⁰⁸ Cz. Wydech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944...*, s. 91.

Inauguracją pierwszego tajnego roku akademickiego była cicha msza św. dnia 24 listopada 1940 roku u relikwii św. Andrzeja Boboli, odprawiona przez ks. dra Maksymiliana Rodego. Jak pisze Władysław Kowalenko *nabożeństwo odbyło się w głębokim, uroczystym nastroju. Niezwykła chwila podjęcia tajnej nauki akademickiej była w kościele protestem i demonstracją ducha i myśli naszej przeciwko okupacji niemieckiej. Zebrani na nabożeństwie stanowili grupę zwartą, zjednoczoną siłą decyzji i pracy nad sobą dla lepszej przyszłości*¹⁰⁹. Dzień 24 listopada 1940 roku był pierwszym oficjalnym, ale głęboko utajonym momentem z życia organizującej się uczelni¹¹⁰. Jednakże wszelkie prawa uczelni wyższej otrzymał Uniwersytet Ziem Zachodnich pod koniec roku akademickiego 1942/1943. Do czasu tego wydarzenia funkcjonował pod nazwą „Tajne Kursy Uniwersyteckie”¹¹¹.

Grono profesorskie UZZ liczyło 248 osób. Przez Uniwersytet Ziem Zachodnich w Warszawie przeszło 2237 studiujących. Wśród nich byli tacy którzy, albo już studiowali czy kończyli studia, albo tacy, którzy je zaczynali, wreszcie byli też tacy, którzy po wojnie zdobywali dyplomy. Formalnie w czasie wojny wydano 97 dyplomów magisterskich, doktoryzowano 5 osób, 5 osób przeprowadziło habilitację¹¹². Większość wykładowców i studentów UZZ (nazywanych nie rzadko w literaturze przedmiotu „wygnańcami”) pochodziła z zamkniętego Uniwersytetu Poznańskiego¹¹³. Uniwersytet działał głównie w Warszawie, jego działalność została przerwana przez powstanie warszawskie, gdy utracił on około połowy swoich pracowników¹¹⁴. W roku 1944 Uniwersytet Ziem Zachodnich utworzył dwa oddziały. Pierwszy z nich umiejscowiono w Kielcach, drugi w Częstochowie¹¹⁵.

¹⁰⁹ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich w latach 1940-1944*, Poznań 1946, s. 10.

¹¹⁰ Ibidem, s. 11.

¹¹¹ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 47.

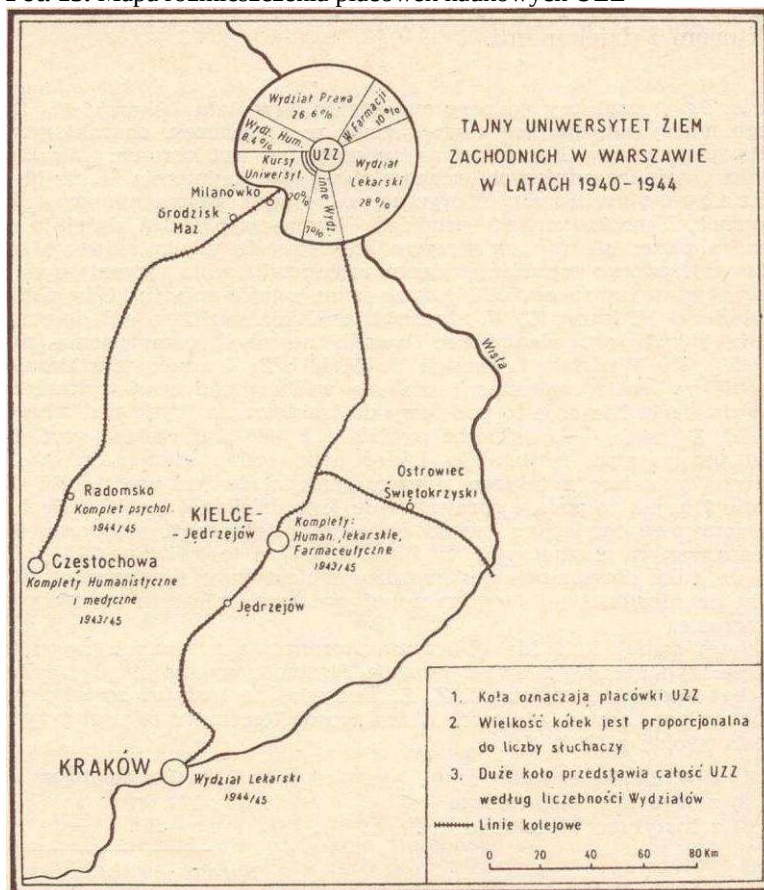
¹¹² E. Serwański, *Tradycje zachodnie Poznania i Wielkopolski w polskiej konspiracji lat 1939-1945...*, s. 152.

¹¹³ W. Dusza, *Tajna Organizacja Nauczycielska w pięćdziesięciolecie powstania*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1989, nr 3 (125), s. 267.

¹¹⁴ Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce, Tom II*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970, s. 157.

¹¹⁵ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu...*, s. 105.

Fot. 15. Mapa rozmieszczenia placówek naukowych UZZ

Źródło: W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 120

O tym, w jakich warunkach wojennych działał UZZ świadczy m.in. lista studentów i wykładowców obejmująca 120 osób, którzy zginęli, w tym przede wszystkim w Powstaniu Warszawskim. Bezpieczeństwo tajnego nauczania zmuszało wszystkich uczestników do zachowania szczególnej ostrożności, dyskrecji, a nawet ścisłej tajemnicy w wielu elementach organizacyjnych i dydaktycznych. Przestrzeganie tajemnicy studiów było traktowane jako podstawowy obowiązek profesorów i studentów. Dla podkreślenia ważności i doniosłego charakteru tej sprawy oraz ciężkiej odpowiedzialności na każdym uczestniku konspiracji oświatowej, niektóre kierownictwa tajnych uczelni wymagały ślubowania od wykładowców, a od studentów specjalnej przysięgi. Miało to miejsce m.in. na Tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich¹¹⁶: ... zachowanie bezwzględnej tajemnicy czasu, miejsca, osób, tytułów, treści wykładów i ćwiczeń nie tylko wobec obcych i nieznajomych, a tym bardziej wrogów Polski, ale nawet wobec przyjaciół nie wtajemniczonych, oraz zachować ostrożność w rozmowach, zwłaszcza w miejscach publicznych; 2) posłuszeństwo wobec przepisów i zarządzeń władz

¹¹⁶ M. Walczak, *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940-1945...*, s. 28.

*akademickich (...); 3) przysięgam wreszcie, że jestem Polakiem, nie należę do żadnej organizacji jawnej lub poufnej wrogiej Polsce, nie pracuję na rzecz okupantów, a mam jedynie na celu dobro narodu i Państwa Polskiego*¹¹⁷.

Poznańscy uczeni działający z Generalnej Guberni pracowali także w innych konspiracyjnych szkołach wyższych i placówkach naukowych, a także w obozach jenieckich, w których znajdowały się tajne szkoły. Organizowali oni także polskie szkolnictwo poza granicami kraju¹¹⁸. Oświata podziemna w sposób istotny uchroniła młodzież polską przed degradacją kulturową i przygotowała solidne fundamenty pod odbudowę szkolnictwa polskiego po II wojnie światowej¹¹⁹.

Tajne nauczanie w okresie hitlerowskiej okupacji w Polsce było istotną formą walki z najeźdźcą. Była to walka o świadomość narodową młodzieży, jej postawę moralną i patriotyczną¹²⁰. Tajne nauczanie akademickie, poza placówkami wcześniej wspomnianymi, choć w mniejszym zakresie, prowadziły również uniwersytety Stefana Batorego w Wilnie i Jana Kazimierza we Lwowie. Po Powstaniu Warszawskim ogniska nauki nie zgasły. Kontynuowano studia wyższe w Kielcach i Częstochowie. Uniwersytet Ziemi Zachodnich posiadał swoje placówki także poza granicami stolicy. Kierowano się myślą, iż działalność Uniwersytetu nie byłaby pełna, gdyby nie stworzyć kursów na poziomie uniwersyteckim, organizowanych w większych ośrodkach zaludnienia, a także mniejszych, ale aktywnych pod względem gospodarczym¹²¹. Ich lokalizacja, w znacznej mierze, była uzależniona od znalezienia w danej miejscowości dostatecznej liczby pracowników naukowych określonej specjalności. Już w roku 1941/1942 zostały uruchomione kursy przygotowawcze do uniwersyteckich studiów na filologii polskiej i historii w Ostrowcu Świętokrzyskim. Od jesieni 1943 roku rozpoczęto konspiracyjną działalność uniwersytecką w Częstochowie, uruchamiając m.in. z inicjatywy dra Zdzisława Stolzmana i Aleksandra Sroki oraz nauczycieli szkół średnich Marii Rymkiewiczowej i Jana Stoińskiego cztery kierunki studiów: medycynę, polonistykę, historię i historię sztuki¹²². W tym samym roku, dzięki inspiracji profesora Uniwersytetu Poznańskiego, Tadeusza Konopińskiego i ściśle z nim współpracy dra Juliusza Nowaka-Dłużewskiego i nauczycielki Haliny Malinowskiej, utworzono w Kielcach komplety następujących dyscyplin naukowych: polonistyki, historii, chemii, farmacji, medycyny, germanistyki, filozofii i prawa. Ostatni komplet podlegał formalnie Katolickiemu

¹¹⁷ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 23.

¹¹⁸ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)...*, s. 16-17.

¹¹⁹ Ibidem, s. 17.

¹²⁰ *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, Tom VI*, Warszawa 2007, s. 496.

¹²¹ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)...*, s. 128.

¹²² Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 320.

Uniwersytetowi Lubelskiemu. Niektóre z zajęć odbywały się w Jędrzejowie. Filia w Kielcach Uniwersytetu Ziemi Zachodnich przetrwała aż do 1945 roku. Od listopada 1943 roku do wiosny 1944 roku funkcjonowały także trzy komplety prawno-ekonomiczne w Milanówku, wykorzystując pobyt w tej miejscowości grupy profesorów Uniwersytetu Poznańskiego. Inicjatywa ta wyszła od prof. Zygmunta Wojciechowskiego, niestety ze względów bezpieczeństwa (inwigilacja ze strony Gestapo), zajęcia musiały zostać przerwane¹²³. Za najbardziej prężne ośrodki, uznaje się filie Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Kielcach oraz Częstochowie. Słabiej funkcjonowały filie w Grodzisku Mazowieckim, Milanówku, Ostrowcu Świętokrzyskim oraz Radomsku¹²⁴.

Tajne nauczanie na poziomie wyższym, jest w pewnej części zasługą działalności TON-u (Tajna Organizacja Nauczycielska)¹²⁵, poza tym także TNSW, w pewnej części Departamentu Oświaty i Kultury, ale przede wszystkim dotyczy ona samych autonomicznych działających zespołów ludzkich wymienionych wcześniej uczelni oraz garnącej się do nauki polskiej młodzieży. Departament Oświaty i Kultury (dyr. C. Wycech, T. Wojeński, J. Kania, L. Klima) powstał w końcu 1940 roku przy Delegaturze Rządu Polskiego na Kraj¹²⁶. W latach 1941-1944 jego roczny budżet wynosił od 60 do 100 mln zł. Departament Oświaty i Kultury powołał m.in. Wydział Nauki, który zajmował się sprawami wyższego szkolnictwa (opieka nad twórczością, pomoc dla pracowników nauki, opieka nad majątkiem szkół wyższych, tajne studia, kursy, seminaria, komplety). Kierownikiem DOiK był były rektor Uniwersytetu Warszawskiego, prof. Stefan Pieńkowski¹²⁷.

O tryumfie nauki polskiej w okresie okupacji pisał w 1947 roku Stefan Pieńkowski, kierownik Działu Nauki i Szkół Wyższych w Departamencie Oświaty i Kultury: *Bez umów, zobowiązań i jakichś szerszych form organizacyjnych pracowaliśmy według naszego sumienia w ramach obowiązujących nas praw społeczności akademickiej w oparciu o głębokie zaufanie (...) Dzięki mocy ducha ludzi pielęgnujących naukę. Czy to jej opiekunów, czy profesorów, czy młodzieży, i współistnieniu tych wszystkich czynników (...) przetrwaliśmy w walce ponury okres niszczenia kultury polskiej*¹²⁸.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Zob. R. Pollak, *Kursy akademickie w Częstochowie*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, Karków 1947; T. Konopiński, *Powstanie, rozwój i stan obecny kursów uniwersyteckich w Kielcach*, Kielce 1945; J. Nowak-Dłużewski, *Przeszłość kulturalna regionu* (w:) J. Dłużewski (red.), „Pamiętnik kielecki”, Kielce 1947, s. 289-298.

¹²⁵ Zob. W. Dusza, W. Wojtyński, *Tajna organizacja nauczycielska w pięćdziesięciolecie powstania*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, r. XXXII 1989, nr 3, s. 255-282.

¹²⁶ Zob. Cz. Wycech, *Z myślą o Polsce Ludowej*, Warszawa 1959.

¹²⁷ S. I. Możdżeń, *Historia wychowania 1918-1945...*, s. 200.

¹²⁸ S. Pieńkowski, *Nauka polska w czasie okupacji*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1947, nr 1, s. 123.

W Warszawie działał Instytut Pedagogiczny Tajnej Organizacji Nauczycielskiej¹²⁹. Działało tu 17 kompletów skupiających przeszło setkę słuchaczy. Do najcenniejszych organizatorów Instytutu Pedagogicznego należeli m.in. Maria Grzegorzewska, Stefan Baley, Albin Jakiel oraz Maria Żebrowska¹³⁰.

W materiałach źródłowych *Wytyczne organizacji szkolnictwa* (Projekt mniejszości TON) Teofila Wojeńskiego, we fragmencie dotyczącym studiów wyższych czytamy: *Kształcenie wyższe obejmuje różnorakie kierunki od wybitnie praktycznych do całkowicie teoretycznych. Studia w szkołach wyższych trwać mogą zależnie od 2 do 6 lat. Przy przyjęciu wymaga się przygotowania w zakresie programu szkoły średniej ogólnokształcącej lub zawodowej, zależnie od kierunku studiów. Organizacja szkół akademickich przy pełnym zachowaniu zasad wolności nauki i nauczania winna zapewnić skuteczność pracy i sprawność strony administracyjnej. Należy położyć nacisk na dobrą organizację pracy i należytą liczebność zespołów nauczających. Organizacja wyższych szkół winna mieć na uwadze nie tylko wartość wewnętrzną tych szkół, ale i konieczność nawiązania żywego kontaktu ze środowiskiem społecznym i uczynienie z tych szkół ośrodków promieniowania oświaty w jej najwyższym poziomie*¹³¹.

W rękopisie autorstwa Ludwika Jaxy-Bykowskiego *Zadania studenta polskiego w dobie obecnej* przeczytać można, iż zdaniem autora, II wojna światowa z niespotykanym przedtem barbarzyństwem i wyrafinowaniem dokonała straszliwych spustoszeń materialnych na ziemiach polskich, zdziesiątkowała ludność, specjalnie wyniszczając inteligencję. Największą potrzebą było szybkie wykształcenie fachowców, by nie stanąć wobec grozy dyktantyzmu, duchowego uzależnienia od obcych (zagranicy). Zagospodarowanie Ziemi Zachodnich, zdaniem Ludwika Jaxy-Bykowskiego, wymagało intensywnej pracy grona specjalistów. Ludwik Jaxy-Bykowski z rozrzewnieniem pisał o zapowiedziach rządu co do obfitego pomnażania stypendiów, by najlepiej i najszybciej przygotować młodzież do wybranego zawodu. Jednocześnie podkreślając, iż wybór przyszłego zawodu musi być poparty zamiłowaniem i zdolnościami¹³².

W skład zorganizowanych w Warszawie wydziałów Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, wchodziły kolejno następujące Wydziały: Prawny, Humanistyczny, Farmaceutyczny, Lekarski, Ekonomiczny oraz Matematyczno-Przyrodniczy. W strukturze Uniwersytetu nowością stał się Wydział Teologiczny oraz Instytut Morski, który powstał w 1942 roku z

¹²⁹ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 218-219.

¹³⁰ Cz. Wydech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944...*, s. 92.

¹³¹ Ibidem, s. 176-177.

¹³² A. Malinowski, *Ludwik Jaxy-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 94.

inicjatywy Władysława Kowalenki¹³³. Tajny Instytut Morski, który zgodnie z jego przedwojennymi ideami miał przygotowywać fachowców dla polskiej gospodarki morskiej po zakończeniu wojny¹³⁴. Władysław Kowalenko wykładał na nim podstawy polityki i gospodarki morskiej oraz dzieje żeglugi¹³⁵. Tak więc „Tajny” Uniwersytet Ziem Zachodnich posiadał w okresie swego istnienia łącznie 8 wydziałów, na których kształcono młodzież na 17 kierunkach studiów (historia, prehistoria, historia sztuki, pedagogika, psychologia, filozofia, socjologia, filologia polska, filologia germańska, ekonomia, gospodarka morską, prawo, medycyna, farmacja, rolnictwo, chemia, teologia)¹³⁶. Uniwersytet Ziem Zachodnich był najbardziej rozbudowaną uczelnią spośród wszystkich szkół wyższych działających w konspiracji na okupowanych przez hitlerizm terenach Europy. Ponadto Kursy Uniwersyteckie prowadzone były w Milanówku pod Warszawą, w Kielcach, Częstochowie i Jędrzejowie¹³⁷.

Struktura organizacyjna „Tajnego” Uniwersytetu Ziem Zachodnich wymagała kierownictwa prężnego i obeznanego w tajnikach szkolnictwa wyższego, gotowego także ponieść, w przypadku wykrycia działalności UZZ przez hitlerowską policję, największą ofiarę, to jest oddanie życia. To jednak nie przeszkadzało w podjęciu przez grupę profesorów szeregu funkcji kierowniczych. Najwyższym organem kolektywnym szkoły był senat, w którym obok rektora zasiadali w pierwszym roku istnienia Uniwersytetu Ziem Zachodnich dwaj dziekani oraz dwaj delegaci wydziałów. Od trzeciego roku akademickiego utworzono jeszcze funkcje prorektora, a także sukcesywnie wprowadzano do senatu dziekanów nowo powstałych wydziałów. Posiedzenia senatu odbywały się raz w miesiącu¹³⁸.

Uniwersytetem Ziem Zachodnich kierował rektor. Funkcję tę od 11 stycznia 1941 roku do końca roku akademickiego 1942/1943 pełnił prof. Ludwik Jaxa-Bykowski¹³⁹, działający pod pseudonimem „Kulczycki”. Ludwik Jaxa-Bykowski działał aktywnie w Zarządzie Głównym Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, przyłączając się do tajnej działalności w okresie okupacji¹⁴⁰. Okres okupacji Ludwik Jaxa-Bykowski spędził w

¹³³ Zob. Kowalenko Władysław (1884-1966) - historia, słowianoznawstwo, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 29).

¹³⁴ W. Swoboda, *Władysław Kowalenko 1884-1966* (w:) J. Strzelczyk (red.) *Wybitni historycy wielkopolski*, Poznań 2010, s. 339-348.

¹³⁵ E. Fonkiewicz, Kowalenko Władysław (w:) M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994, s. 253.

¹³⁶ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 320-321.

¹³⁷ E. Serwański, *Tradycje zachodnie Poznania i Wielkopolski w polskiej konspiracji lat 1939-1945...*, s. 151-152.

¹³⁸ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 322.

¹³⁹ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 47.

¹⁴⁰ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym...*, s. 93.

Warszawie. Od 1939 roku należał do kierownictwa Narodowo-Ludowej Organizacji Wojskowej, działał w Służbie Cywilnej Narodu. Od 1940 roku nauczał na tajnych kompletach licealnych w zakładzie ojców Marianów na Bielanach i w Szkole Władysława Giżyckiego w Wierzbnie w Warszawie, wykładając biologię i propedeutykę filozofii. Zorganizowanie tajnego nauczania przy pomocy osób związanych z Uniwersytetem Poznańskim Ludwik Jaxa-Bykowski pojmował jako naczelne zadanie. Uważał, że obowiązkiem jest prowadzić walkę z okupantem przez zużytkowanie wiedzy na rzecz kształcenia młodzieży, aby kształceniem uzupełnić szeregi polskiej inteligencji bardzo uszczuplonej przez okupantów¹⁴¹.

W 1944 roku został wybrany dziekanem Wydziału Humanistycznego. W końcu 1944 roku wykładał na kompletach zorganizowanych przy współpracy Uniwersytetu Jagiellońskiego w Słupi i Pawłowicach. Na Wydziale Humanistycznym wykładał pedagogikę ogólną, na Wydziale Prawa i Ekonomicznym – filozofię polityki, w Kielcach i Jędrzejowie – na Wydziałach Filozofii, Germanistyki, Historii – psychologię eksperymentalną i wychowawczą oraz pedagogikę i dydaktykę. W tym czasie pracował też naukowo. Rozprawa *Katolicyzm w polskim wychowaniu narodowym* ukazała się w konspiracji drugim w czasopiśmie „Kultura Polska” w Warszawie w 1944 roku. Kilka artykułów dotyczących wychowania i szkolnictwa ukazało się w tajnych wydawnictwach. W czasie powstania warszawskiego Ludwik Jaxa-Bykowski spalił wszystkie prace napisane w czasie wojny oraz wszystkie zapiski i materiały. Był autorem programu Stronnictwa Narodowego w zakresie oświaty *Główne wytyczne narodowej polityki szkolnej i wychowania*, który ukazał się w 1944 roku¹⁴².

Prorektorem w roku akademickim 1942/1943 był prof. Roman Pollak, a w roku akademickim 1944/1945 prof. Adam Wrzosek. Drogą wyborów ustanawiano także władze dziekańskie. Dziekanem Wydziału Prawa był prof. Józef Rafach, Wydziału Humanistycznego w latach 1940/1941 i 1941/1942 prof. Roman Pollak, w latach 1942/1943 i 1943/1944 prof. Zygmunt Szweykowski, w roku akademickim 1944/1945 prof. Ludwik Jaxa-Bykowski., Wydziału Farmaceutycznego prof. Bronisław Koskowski, Wydziału Lekarskiego do końca roku akademickiego 1943/1944 prof. Adam Wrzosek, a w roku akademickim 1944/1945 prof. Witold Kapuściński, Wydziału Teologicznego ks. prof. Seweryn Kowalski, Wydziału Ekonomicznego prof. Stefan Zaleski, Wydziału Rolniczo-Leśnego prof. Tadeusz Chruszcz. Z kolei Wydział Matematyczno-Przyrodniczy nie zdołał się do wybuchu Powstania Warszawskiego w pełni zorganizować, w wyniku czego nie wybrano na nim żadnego

¹⁴¹ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik...*, s. 447.

¹⁴² Ibidem.

dziekana¹⁴³. Wszystkimi pracami organizacyjnymi na tym Wydziale kierował prof. Antoni Gałęcki, pełnienie obowiązków dyrektora Instytutu Morskiego przypadło w udziale Władysławowi Kowalence¹⁴⁴. Ponadto kierownictwo uczelni, wydziałów i kierunków w wykonywaniu powierzonych obowiązków wspierała kadra pracowników administracyjnych. Wśród tej grupy wyróżniali się: Stanisława Łuczkiewicz, Maria Rymkiewicz i Helena Thielówna¹⁴⁵. Ta pierwsza została przeze mnie wspomniana w pierwszym rozdziale dysertacji, podczas cytowania wspomnień studentki pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego.

Fot. 16. Roman Pollak, rektor UZZ w latach 1943/1944-1944/1945

Źródło: Z Grot, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 325.

Na rok akademicki 1943/1944 wybrano rektorem prof. Romana Pollaka, któremu ponownie powierzono to stanowisko w drodze wyboru na rok akademicki 1944/1945. Warto wspomnieć, iż profesor Roman Pollak od 1919 roku był nauczycielem akademickim Uniwersytetu Poznańskiego, wieloletnim kierownikiem Katedry Literatury Polskiej

¹⁴³ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 322.

¹⁴⁴ J. Krasuski, *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Warszawa 1977, s. 305.

¹⁴⁵ Cz. Łuczak, *Uniwersytet Poznański w latach hitlerowskiej okupacji...*, s. 323.

Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu¹⁴⁶. Był dwukrotnie odznaczany Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta¹⁴⁷.

Ludwik Jaxa-Bykowski jako ustępujący rektor przedłożył Senatowi sprawozdanie za okres 3-letniej pracy, które opatrzył następującymi słowami: *Rozwój naszej Uczelni zawdzięczamy wytrwałej pracy wszystkich. Zdobyła ona zaufanie studiującej młodzieży i społeczeństwa, które zorganizowało wydatną pomoc nie tylko w gotówce, ale i w naturze, tak dla ciała naukowego, jak i dla młodzieży. Wyniki naukowe mimo trudnych warunków są nader pomyślne, lepsze nawet niż w czasach normalnych, tak co do ilości procentowej, jak i jakości. Z nami jest prawda i praca, więc spokojnie patrzymy w przyszłość, mimo szemrania tych, co w naszej pracy udziału nie biorą. Naszą zasadą jest iść naprzód w służbie Narodu Polskiego. Osiągnięcie pomyślnych wyników zależało od zgodnego współdziałania i pomocy, jaką koledzy profesorowie mnie życzliwie darzyli. Składam podziękowania wszystkim członkom Senatu, pp. dziekanom oraz wszystkim kolegom pracującym w ciężkich warunkach i z wielkim narażeniem się osobistym. Również należy się podziękowanie naszym pracownikom administracyjnym oraz sekretarkom i sekretarzom. Nowemu rektorowi nie przekazuję insygniów władzy, bo ich nie mamy i mieć nie chcemy, oddaję tylko duchowe kierownictwo prac trudnych, ciężkich i niebezpiecznych. Do słów poprzednich dołączam jedno, choć trochę dziwne życzenie: Życzę Ci Rektorze, byś nie tyle dobrze prowadził naszą uczelnię do największego rozwoju, ile do najszybszej i najszcześniejszej jej likwidacji jako instytucji tajnej i rozpoczęcia pracy w normalnych warunkach w jawnym, państwowym uniwersytecie. Quo felix, faustum, fortunatumque sit!*¹⁴⁸.

Pierwszy rok akademicki na „Tajnym” Uniwersytecie Ziemi Zachodnich datuje się na rok 1940/1941. W grudniu tego roku praca dydaktyczna „wrzała” na Wydziale Humanistycznym. Historia, prehistoria, pedagogika z filozofią oraz polonistyka skupiły 13 słuchaczy i słuchaczek na pierwszym roku studiów przy sześciu profesorach w trzech kompletach¹⁴⁹. Równocześnie z inicjatywy doc. dr W. Sawickiego zorganizowała się grupa prawnicza, powierzona kierownictwu prof. dr Józefa Rafacza, dziekana Wydziału Prawniczego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Miał on trzydziestu pięciu słuchaczy przyjętych na pierwszy rok, zorganizowanych w czterech kompletach przy dziewięciu profesorach. Razem Uniwersytet liczył czterdziestu ośmiu słuchaczy w siedmiu kompletach przy piętnastu

¹⁴⁶ Zob. Pollak Roman (1886-1972) - historia literatury, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 63).

¹⁴⁷ J. Mańkowski, *Wydarzenia w Wielkopolsce w okresie od stycznia do grudnia 1972 roku*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1973, s. 241.

¹⁴⁸ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 35.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 26.

profesorach na dwóch wydziałach. Słuchaczy obu wydziałów obowiązywało 8-10 godzin tygodniowo wykładów i ćwiczeń. To już w pierwszym roku pracy U.Z.Z. ustalił strukturę organizacyjną, naukową oraz finansową¹⁵⁰. Założona biblioteka miała najniezbędniejsze podręczniki z historii, polonistyki, pedagogiki, filozofii i prawa¹⁵¹. Zajęcia odbywały się zwykle od godziny 17:00 i trwały przez 2-4 godziny. Było to spowodowane pracą zarobkową słuchaczy, jednakże wolno też było prowadzić wykłady przed południem, kiedy uzgodniło się termin z profesorem¹⁵². Na Wydziale Humanistycznym pedagogikę, w ilości 3 godzin tygodniowo oraz historię wychowania, w ilości jednej godziny tygodniowo, wykładał dr Marian Wachowski¹⁵³.

Warto nadmienić, iż w czerwcu 1941 roku, utworzone zostało, przez „Ojczyznę” w Warszawie, Studium Zachodnie. Prowadził je profesor Uniwersytetu Poznańskiego – Zygmunt Wojciechowski. Studium Zachodnie zajmowało się przede wszystkim opracowaniem najbardziej aktualnych problemów geograficzno-gospodarczych Ziem Postulowanych, sprawami granicy zachodniej, dziejami stosunków polsko-niemieckich, historią polskości Śląska, Pomorza, Prus Wschodnich i Ziemi Lubuskiej. Niektóre z tych opracowań opublikowane zostały jeszcze w czasie okupacji, w serii wydawniczej *Biblioteka Wielkopolski*, inne zaraz po wojnie jako prace naukowe największego zapotrzebowania społecznego. Znamienny był tytuł serii wydawniczej *Biblioteki Wielkopolski* poświęconej studiom geograficzno-gospodarczym, każda bowiem pozycja nosiła nazwę „Ziemie powracające”¹⁵⁴. W 1944 roku, po Powstaniu Warszawskim, Studium Zachodnie przekształcono w Instytut Zachodni.¹⁵⁵

Drugi rok akademicki 1941/1942 nie przyniósł zasadniczych zmian w organizacji Uniwersytetu. Struktura została rozbudowana przez utworzenie przy Wydziale Prawnym sekcji ekonomicznej pod kierownictwem prof. dra Stefana Zaleskiego. Ponadto kilkumiesięczne kursy dziennikarskie kierowane przez mgr Jana Małachowskiego oraz dwa komplety socjologii kierowane przez doc. dra Szczurkiewicza rozszerzyły ramy organizacyjne Uniwersytetu. Rozszerzenie działalności Uniwersytetu Ziem Zachodnich wynikało z takowej potrzeby, iż do studiów zgłaszała się młodzież w drugim roku pracy nie tylko na rok pierwszy, ale na lata starsze oraz do egzaminów końcowych, przerwanych

¹⁵⁰ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)...*, s. 124.

¹⁵¹ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 124.

¹⁵² W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 29.

¹⁵³ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 12.

¹⁵⁴ E. Serwański, *Tradycje zachodnie Poznania i Wielkopolski w polskiej konspiracji lat 1939-1945*, „Kronika Wielkopolski”, nr 1 (30), Warszawa-Poznań 1983, s. 152.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 153.

wydarzeniami wojennymi¹⁵⁶. W roku akademickim 1941/1942 silny rozwój wykazał Wydział Prawny. Na pierwszym roku studiów zorganizowano 8 nowych kompletów i 4 utrzymały się z poprzedniego roku. Liczba słuchaczy na humanistyce wzrosła prawie trzykrotnie, a na prawie wraz z sekcją ekonomiczną 4,5 razy. Uniwersytet Ziem Zachodnich rozszerzył grono nauczające i wprowadził nowe przedmioty według obowiązującego programu na obu wydziałach dla drugiego roku studiów¹⁵⁷. Studenci rekrutowali się częściowo ze stałych mieszkańców Warszawy, częściowo natomiast z młodzieży wysiedlonej z zachodnich województw Polski oraz dojeżdżającej z pobliskich okolic stolicy¹⁵⁸. Przed zakończeniem drugiego roku akademickiego dokonano wyboru nowego dziekana Wydziału Humanistycznego prof. dra Zygmunta Szweykowskiego w miejsce prof. Romana Pollaka, któremu powierzono stanowisko prorektora¹⁵⁹.

Trzeci rok akademicki 1942/1943 był okresem intensywnego wysiłku organizacyjnego. Halina Kowalenko, studentka polonistyki, tak wspomina swój pierwszy wykład: *Pierwszy wykład na rozpoczętych studiach wraził się w pamięć głęboko. Do dziś pamiętam skromnie umeblowany pokój kolegi Marka, kwadratowy stół, przy którym skupiliśmy się wszyscy – profesor i studenci. Studentka! Jakże to pięknie brzmiało!*¹⁶⁰. W swych wspomnieniach Halina Kowalenko przywołuje wrażenia z bycia studentką, a także doniosłość chwili przy wypowiedzaniu słów przysięgi. Halina Kowalenko pod pseudonimem Zofia Szrejberówna, pełniła funkcję sekretarki w Instytucie Morskim. Tak opisywała swe wrażenia: *Wejście profesora przyspieszyło bicie serca. Zaczyna się! – przemknęła cichaczem myśl. Profesor Górnicki (prof. Pollak) wypowiedział parę serdecznych słów, podkreślając niezwykłość rozpoczęcia tego roku akademickiego (wrzesień 1942), odebrał od nas przysięgę dochowania tajemnicy o odbywającym się tajnym nauczaniu, tajemnicy zarówno w odniesieniu do nazwisk profesorów i kolegów, jak i miejsc, gdzie odbywały się komplety. Przy zasłoniętych oknach, w kręgu palącej się karbidówki słowa przysięgi padały cicho, a w każdym z nas rosła świadomość odpowiedzialności nie tylko za siebie, lecz i za innych, za tych przed chwilą poznanych obcych sobie ludzi. Przysięga uwypuklała nie tylko niezwykłość skromniutkiej uroczystości rozpoczęcia studiów uniwersyteckich w warunkach głębokiej tajemnicy, ale przede wszystkim dobrowolnego podjęcia się ryzyka, nie tak wprawdzie*

¹⁵⁶ Ibidem, s. 14.

¹⁵⁷ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 31-32.

¹⁵⁸ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 125.

¹⁵⁹ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 14

¹⁶⁰ H. Kowalenko, *Ze wspomnień z tajnego Uniwersytetu Ziem Zachodnich* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 168.

ogromnego jak konspiracyjna praca wywiadowcza czy wojskowa, ale zawsze ryzyka wyłamania się germańskiej przemocy¹⁶¹.

W roku akademickim 1942/1943 tajne nauczanie osiągnęło największy zasięg. Szacunkowe dane wskazują, że tajną oświatą w czasie drugiej wojny światowej objętych zostało około miliona uczniów szkół powszechnych, około 100 tys. w szkolnictwie średnim oraz około 11 tysięcy na poziomie wyższym, z czego blisko 800 osób otrzymało tytuł magistra, a 48 stopień doktora¹⁶².

Ze wszystkich wyższych uczelni, z wyjątkiem Wydziału Lekarskiego działającego w latach 1940-1942 w warszawskim Getcie, najtrudniejsze warunki działania miał właśnie „Tajny” Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Pracował on na obcym terenie, większość wykładowców (zwłaszcza przedmiotów teoretycznych) znajdowała się w trudnych warunkach materialnych, ponadto rozpoczynał pracę w obcej bazie - zakładów, pracowni i szpitali. Dlatego z tym większym uznaniem należy podkreślić fakt, iż w trzecim roku działalności dydaktyczno-wychowawczej UZZ prześcignął wszystkie wyższe uczelnie pod względem zasięgu działalności, liczby wykładowców i studentów, a także sprawności organizacyjnej¹⁶³.

Szczytowy punkt rozwoju uczelni przypadł właśnie na rok akademicki 1942/1943¹⁶⁴. W trzecim roku akademickim na Uniwersytecie Ziemi Zachodnich powstały cztery nowe Wydziały: Teologiczny, Lekarski, Farmaceutyczny i Rolniczy oraz wyższe morskie studium gospodarcze pod nazwą „Instytut Morski”¹⁶⁵. Na czele poszczególnych wydziałów stanęli: Lekarskiego – prof. A. Wrzosek, Teologicznego – ks. prof. S. Kowalski, Farmaceutycznego – prof. B. Koskowski, Rolnego – prof. T. Chrzaszcz, a doc. W. Kowalenko został powołany na stanowisko dyrektora Instytutu Morskiego¹⁶⁶. Dalsza rozbudowa studiów wymagała przede wszystkim dużej odwagi od władz Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Zdawano sobie sprawę z faktu, iż rozrost Uniwersytetu utrudni zachowanie bezpieczeństwa. Jednakże dołożono wszelkich starań, by nowe wydziały uruchomić¹⁶⁷.

Czwarty rok akademicki 1943/1944 był dla Uniwersytetu Ziemi Zachodnich rokiem najcięższym. Okupanci w stosunku do Polaków zaczęli stosować masowe mordy na skalę dotąd niespotykaną. W tym okresie UZZ poniósł ciężkie straty zarówno wśród profesorów jak i studentów. Na początku listopada tragicznie zginął dziekan Wydziału Rolnego, prof. inż.

¹⁶¹ H. Kowalenko, *Ze wspomnień z tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich...*, s. 168.

¹⁶² M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 119-220.

¹⁶³ E. Chróścielewski, *Udział pracowników Uniwersytetu Poznańskiego w nauczaniu medycyny w okresie II wojny światowej*, „Kronika Wielkopolski” nr 1/2, Warszawa-Poznań 1979, s. 147.

¹⁶⁴ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 48.

¹⁶⁵ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989, s. 125.

¹⁶⁶ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 125.

¹⁶⁷ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 15.

Tadeusz Chrzęszcz. W dniu 5 stycznia 1944 roku został uwięziony komplet socjologii na Żoliborzu. W dniu 17 stycznia 1944 roku Niemcy rozstrzelali 6 studentów wraz z drem Władysławem Okińskim. Komplet potraktowano jako organizację wojskową i uczestników w kilka dni później rozstrzelano. Gestapo tajne nauczanie interpretowało jako przykrywkę akcji wojskowej. Prof. Jan Hulewicz tak wspomina uwięzienie kompletu socjologicznego: *Pamiętam jak wielkie wrażenie w opinii publicznej angielskiej wywołała na początku roku 1944 wiadomość o schwytaniu na Żoliborzu w Warszawie tajnego kompletu socjologicznego, a następnie rozstrzelanie jego kierownika dr Władysława Okińskiego i 6 studentów. Wówczas to po raz pierwszy musieliśmy ujawnić fakt dotąd jak najsilniej zakonspirowany: istnienia w stolicy rozrosłego tajnego nauczania na stopniu uniwersyteckim, a w szczególności Uniwersytetu Ziem Zachodnich, opartego głównie o personel naukowy Uniwersytetu Poznańskiego. Anglicy przyzwyczajeni do polskiej brawury przyjęli do wiadomości ten niebywały fakt rozrostu polskiej konspiracji oświatowej z równym zdumieniem, a może większym uznaniem, niż wyczyny konspiracji wojskowej. Było to coś, co nie mieściło się w ich kategoriach rozumowania i odczuwania*¹⁶⁸. Straty w tym czasie poniósł także Wydział Lekarski i Instytut Morski. Jednakże mimo tych utrudnień niektórzy słuchacze po udanej ucieczce kontynuowali prace w kompletach. W okresie największego nasilenia terroru i egzekucji, pracę przzerwano parę razy na różnych kompletach i wydziałach zaledwie na kilka dni. Ponadto przejawem solidarności był fakt, iż na wykupienie uwięzionych, młodzież organizowała zbiórki pieniężne. Znajdującym się w obozach profesorom i studentom wysyłano paczki, m.in. na Pawiak oraz do Oświęcimia.

Warto zaznaczyć, iż w 1943 roku w warunkach ścisłej konspiracji Gerard Labuda (późniejszy profesor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) uzyskał stopień magistra filozofii, a później doktoryzował się, w roku akademickim 1943/1944 na Tajnym Uniwersytecie Ziem Zachodnich. W tym również czasie uczestniczył w tajnym nauczaniu na Tajnym Uniwersytecie Ziem Zachodnich, filii w Kielcach, jako wykładowca historii średniowiecznej (1943-1944)¹⁶⁹.

Nieustannie odbywały się posiedzenia Senatu Uniwersytetu Ziem Zachodnich. Miejscem spotkań były mieszkania profesorów: L. Jaxa-Bykowskiego, B. Kostkowskiego czy A. Wrzosa¹⁷⁰. Pod koniec maja 1944 roku odbyły się wybory nowych władz

¹⁶⁸ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 38.

¹⁶⁹ D. Gołaś, *Gerard Labuda* (w:) M. Dąbrowski, D. Gołaś, A.B. Legocki, A. Marciniak, A. Wojtowicz (red.), *Poczet wielkopolskich członków Polskiej Akademii Nauk*, Poznań 2000, s. 247.

¹⁷⁰ Zob. Wrzosek Adam (1875-1965) - medycyna, historia medycyny, historia nauki, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 70).

uniwersyteckich. Rektorem został prof. Roman Pollak, a prorektorem prof. Adam Wrzosek¹⁷¹. Ponadto, prof. Ludwik Jaxa-Bykowski został dziekanem Wydziału Humanistycznego, prof. Bronisław Koskowski, dziekanem Wydziału Farmaceutycznego, prof. Stefan Zaleski, dziekanem Wydziału Ekonomicznego, prof. Witold Kapuściński, dziekanem Wydziału Lekarskiego, ks. prof. Seweryn Kowalski, dziekanem Wydziału Teologicznego, a doc. dr Władysław Kowalenko, dyrektorem Instytutu Morskiego¹⁷². Warto nadmienić, iż *Uniwersytet mimo tak radykalnej zmiany warunków działał prawie normalnie. Nie było gmachu uniwersyteckiego, nie było sal wykładowych, gabinetów i zakładów, ale odbywały się regularne wykłady, egzaminy, przewody magisterskie i doktorskie, posiedzenia Senatu, Rad Wydziałowych, musiał też funkcjonować sekretariat (...) Mimo rozgłosu uniwersytetu, mimo dużej liczby studentów i wykładowców, tajemnica została względnie dobrze zachowana. Pogłoska o istnieniu tajnego uniwersytetu krążyła wśród społeczeństwa warszawskiego, jednakże cały szereg osób nie mógł nawiązać kontaktu z tą uczelnią i przez okres okupacji nie dostał się na wyższe studia, choć usilnie o to się starał*¹⁷³.

Tabela 4. Zestawienie wszystkich wydziałów Uniwersytetu Ziemi Zachodnich

Wydziały	Lata nauczania	Liczba kompletów	Liczba profesorów wykładowych	Liczba słuchaczy	Procentowy udział wydziałów w ogólnej strukturze uczelni
Humanistyczny	1940-1944	30	32	189	10
Prawny	1940-1944	35	25 (4)	580	33
Farmaceutyczny	1941-1944	21 (?)	24	215	14
Lekarski	1942-1944	19	95	610	35
Ekonomiczny	1941-1944	3	4(7)	50	
Matematyczno-Przyrodniczy	1943-1944	1	5	10	8
Rolniczo-Leśny	1943-1944	3	6	13	
Teologiczny	1943-1944	3	5	20	
Instytut Morski	1942-1944	7	13(1)	60	
Razem:		122	209	1747	100
Kursy uniwersyteckie na prowincji		50	87	434	
Ogółem:		172	296	2181	

Źródło: W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 43.

¹⁷¹ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 39.

¹⁷² S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 128.

¹⁷³ H. Kowalenko, *Ze wspomnień z tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 176-177.

W roku akademickim 1943/1944 studia ekonomiczne, dotąd działające przy Wydziale Prawniczym, wyodrębniły się jako samodzielny wydział, na czele którego stanął dziekan prof. dr Stefan Zaleski. Wydział Ekonomiczny liczył około 50 słuchaczy tworzących łącznie 3 komplety. Ponadto, studium psychologiczne rozwinęło się ze skromnych początków prywatnych kompleksów ks. doc. dra M. Dybowskiego, które prowadził w 1939/1940 roku. Weszły one w skład Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, co powiększyło liczbę słuchaczy Wydziału Humanistycznego, a także rozszerzyło jego podstawę programową.

„Tajny” Uniwersytet Ziemi Zachodnich zaliczany jest do wielkiego dorobku konspiracji zachodniej¹⁷⁴. Zaś nauczycielstwo polskie przez podjęcie w latach wojny bezprecedensowej na taką skalę akcji tajnego nauczania młodzieży polskiej na wszystkich szczeblach kształcenia szkolnego spowodowało, iż została utrzymana ciągłość oświatowa nawet w najbardziej ciężkich i niesprzyjających ku temu warunkach i okolicznościach wojennych i okupacyjnych¹⁷⁵. Zdaniem Jana Hellwiga polskie uczelnie zarówno państwowe, jak i prywatne, w czasie podziemnej działalności nabrały charakteru prywatnych uniwersytetów i szkół wyższych¹⁷⁶. Wśród warszawskich uczelni niepaństwowych tajne nauczanie podjęły Szkoła Główna Handlowa i Wolna Wszechnica Polska¹⁷⁷.

Uniwersytet Ziemi Zachodnich był jednym z trzech ośrodków tajnego nauczania na poziomie wyższym. Tajne nauczanie prowadzono także na Uniwersytecie Warszawskim. Rozpoczęło to się dzięki nawiązaniu kontaktu z profesorem UW Julianem Krzyżanowskim przez dyrektorów tajnych szkół średnich: Janinę Dębowską, Halinę Nieniewską oraz Józefa Granowskiego, działającego z ramienia Warszawskiej Komisji Międzystowarzyszeniowej. W wyniku tych zabiegów zorganizowano tajne studia, początkowo na Wydziale Humanistycznym, a później na kolejnych¹⁷⁸. Studia humanistyczne rozpoczęto w kilku sekcjach. Najwcześniej i najliczniej wystartowała sekcja polonistyczna oraz sekcja historyczna (jesień 1940 rok). Co istotne, równoległe z sekcją polonistyczną i historyczną zorganizowano też sekcję pedagogiczną. Ze względu na różne zaawansowanie kandydatów, prowadzono studia na wszystkich czterech latach. Rok przed Powstaniem Warszawskim pedagogikę studiowało 50 osób. Sekcją kierował Bogdan Nawroczyński, który przejściowo, w latach 1924/1925, był kierownikiem Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim. Kiedy to w maju 1944 roku organizowała się tajna Rada Wydziału Humanistycznego, na

¹⁷⁴ E. Serwański, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3-4, s. 268.

¹⁷⁵ W. Pomykała (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna*, Warszawa 2003, s. 246.

¹⁷⁶ J. Hellwig, *Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego*, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3, s. 71.

¹⁷⁷ J. Krasuski, *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Warszawa 1977, s. 307.

¹⁷⁸ Ibidem, s. 299.

stanowisko dziekana wybrano właśnie Bogdana Nawroczyńskiego¹⁷⁹. Natomiast trzecim dużym ośrodkiem tajnego nauczania na poziomie wyższym w Warszawie była Politechnika Warszawska. Podobnie jak w innych uczelniach, pierwszy rok okupacji polegał na indywidualnych kontaktach ze studentami oraz na zabezpieczaniu majątku uczelni. Inauguracja tajnego nauczania nastąpiła w zimie 1940 roku. Ponadto konspiracyjną pracę naukowo-dydaktyczną podjęła również warszawska Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego¹⁸⁰.

Tajne nauczanie na ziemiach polskich, co warto podkreślić, prowadzone było w skali niespotykanej w innych europejskich państwach okupowanych przez Niemców¹⁸¹. W 1945 roku, na Ogólnopolskim Zjeździe Oświatowym w Łodzi, minister oświaty – S. Skrzeszewski, tajne nauczanie ocenił słowami: *Tajne nauczanie w okresie okupacji jest jednym z najpiękniejszych rozdziałów naszego szkolnictwa. Mimo aresztowań, wywożeń, egzekucji nauczycieli i młodzież istniała tajna polska szkoła średnia i istniały polskie szkoły wyższe*¹⁸². W ogólności można stwierdzić, że mimo niezwykle trudnych warunków Uniwersytet Ziemi Zachodnich przygotował znaczącą liczbę pracowników z różnych zawodów, którzy w pierwszych latach powojennej Polski wypełnili luki w szeregach inteligencji¹⁸³.

*Wykłady na U.Z.Z stały na bardzo wysokim poziomie i były bardzo interesujące. Dlatego też chodziliśmy na nie z takim zapalem. Profesorowie pożyczali nam książki i rozmaite rzeczy potrzebne dla studiów, jak tablice paleograficzne itp. Mieliliśmy też niejednokrotnie mimo niebezpieczeństw i trudności dostęp do zbiorów Biblioteki na ul. Rakowieckiej. Wydaje mi się, że grono profesorskie dało z siebie maksimum wysiłku, jeżeli chodzi o stronę naukową. Wszyscy uważaliśmy, że godziny wykładów były najmiłszymi wśród trudnych okoliczności naszego okupacyjnego bytowania. Jeżeli chodzi o ocenę metody pracy, to może być ona wyrażona tylko w superlatywach. U.Z.Z dał nam wszystko, co w okupacyjnych warunkach można było dać. Kiedy po wojnie studiowaliśmy na normalnych uniwersytetach, byliśmy do tych studiów nie tylko przygotowani, ale nawet niejednokrotnie staliśmy na wyższym poziomie niż reszta słuchaczy. Myślę, że opanowaliśmy po prostu właśnie metodę pracy, która czasem jest ważniejsza niż same wiadomości. Byliśmy nieraz wzruszeni dbałością profesorów o nasze bezpieczeństwo*¹⁸⁴.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 300.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 306.

¹⁸¹ T. Jałmużna, *Tajne nauczanie na ziemi łódzkiej*, Warszawa 1977, s. 227-235.

¹⁸² Zob. S. Skrzeszewski, *Podstawowe zagadnienia wychowania i oświecenia publicznego w nowej Polsce* (w:) *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18-22 czerwca 1945 r.*, Warszawa 1945, s. 53.

¹⁸³ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 133.

¹⁸⁴ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 127-128.

Jak pisze Władysław Kowalenko, fakt powstania, istnienia i nieustającego rozwoju „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie przez 4 lata swego istnienia na tle wydarzeń w Polsce, można uznać za rzecz wyjątkową w dziejach szkolnictwa. Dotąd w historii żadnego uniwersytetu nie występuje w takich warunkach i w takiej skali działalność około dwustu pięćdziesięciu profesorów i przeszło dwa tysiące dwustu słuchaczy zakonspirowanych, zorganizowanych i rozdzielonych w swej pracy na siedem wydziałów (tabela 5). Bilans cyfrowy funkcjonowania Uniwersytetu Ziemi Zachodnich jest godzień pochwały, tym bardziej jeżeli weźmie się pod uwagę ogólne warunki pracy, terror niemieckiego okupanta i niepewność jutra każdego wykładowcy i studenta¹⁸⁵.

Tabela 5. Zestawienie wszystkich wydziałów ujęte w końcu ostatniego roku akademickiego 1943/1944

Wydziały Uniwersytetu Ziemi Zachodnich	Profesorowie i wykładowcy	Słuchacze i słuchaczki
Wydział Farmaceutyczny w Warszawie	24	215
Wydział Humanistyczny w Warszawie	27	168
Wydział Lekarski w Warszawie	95	610
Wydział Prawny w Warszawie	30	550
Wydział Prawno-Ekonomiczny w Warszawie	3 (12)	50
Wydział Rolniczo-Leśny w Warszawie	3 (5)	13
Instytut Morski w Warszawie	14	60
Komplety Uniwersyteckie w Częstochowie	17	80
Komplety Uniwersyteckie w Kielcach	24 (36)	200
Komplety Uniwersyteckie w Krakowie	11 (16)	271
Komplety Uniwersyteckie w Milanówku	3 (4)	20
Wydział Teologiczny	-	-

Źródło: W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940-1944*, Poznań 1946, s. 49.

Uniwersytet Ziemi Zachodnich poza działalnością dydaktyczno-naukową ma na swoim koncie poważne osiągnięcia w pracy społecznej, których celem było przede wszystkim zorganizowanie różnych form pomocy dla Polaków uwięzionych w obozach koncentracyjnych. Zdaniem Tadeusza Klanowskiego *oceniając pracę konspiracyjnego nauczania, prowadzonego przez Uniwersytet Ziemi Zachodnich, należy przyznać, że jest to*

¹⁸⁵ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich 1940-1944...*, s. 48-49.

*jedna z najpiękniejszych kart w historii oświaty naszego narodu*¹⁸⁶. Tajne nauczanie wniosło nieoceniony wkład w zachowanie ciągłości polskiego szkolnictwa na wszystkich poziomach kształcenia, w rozbudowie aspiracji młodzieży robotniczej i chłopskiej, do której miała ona taki sam dostęp jako młodzież inteligencka, uchroniło dzieci i młodzież przed demoralizacją planowaną przez okupanta, dowodziło patriotyzmu i odwagi nauczycieli oświaty podziemnej¹⁸⁷.

3. Struktura, kadra oraz praca naukowa Wydziału Humanistycznego UZZ

W działalności Uniwersytetu Ziemi Zachodnich Wydział Humanistyczny był ośrodkiem, z którego organizacja pracy szerzyła się dalej, na inne wydziały¹⁸⁸. Ze wszystkich kompletów najwcześniej powstały komplety historyczne i polonistyczne. Wykłady dzieliły się na 6 grup przedmiotowych: filozoficzną, historyczną, pedagogiczną, polonistyczną, psychologiczną i socjologiczną. Tworzyły one razem 21 kompletów, na które uczęszczało razem 168 słuchaczy i słuchaczek. Polonistyka miała na siedmiu kompletach 50 słuchaczy i słuchaczek, a historia na 5 kompletach 45 słuchaczy i słuchaczek. Były to grupy najliczniejsze, które uczęszczały również na wykłady innych przedmiotów Wydziału Humanistycznego¹⁸⁹.

W pierwszym roku akademickim 1940/1941 praca na Wydziale Humanistycznym toczyła się pełną parą. Historia, prehistoria, pedagogika z filozofią oraz polonistyka skupiały 13 słuchaczy i słuchaczek na I roku studiów przy 6 profesorach w 3 kompletach. Słuchaczy Wydziału Humanistycznego obowiązywało 8-10 godzin tygodniowo wykładów i ćwiczeń. Na Wydziale Humanistycznym pedagogikę w ilości 3 godzin tygodniowo oraz historię wychowania, w ilości 1 godziny tygodniowo wykladał dr Marian Wachowski¹⁹⁰.

Po osiągnięciu względnej stabilizacji, o czym wspomniano w poprzednim podrozdziale pracy, w dniu 11 stycznia 1941 roku dokonano wyboru władz dziekańskich, dziekanem Wydziału Humanistycznego został Roman Pollak. W końcu drugiego roku akademickiego 1941/1942 wybrano nowego dziekana Wydziału Humanistycznego, prof.

¹⁸⁶ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 54.

¹⁸⁷ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku...*, s. 192.

¹⁸⁸ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 48.

¹⁸⁹ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 21.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 11-12.

Zygmunta Szweykowskiego natomiast dotychczasowy dziekan, prof. Roman Pollak, został wybrany prorektorem¹⁹¹.

W porównaniu z pierwszym rokiem pracy 1940/1941 liczebny skład wykładowych podwoił się oraz wzmocnił dopływem sił naukowych, przebywających poprzednio poza Warszawą. Wydział Humanistyczny przez cały czas pracy odczuwał brak wykładów z zakresu języków starożytnych i anglistyki¹⁹².

Z inicjatywy młodzieży dla zaspokojenia jej zainteresowań religijno-etycznych zorganizowano cykl wykładów o zasadach etyki chrześcijańskiej. Prowadził je ks. Tadeusz Joachimowski, który zginął w nieznanych okolicznościach. Duszpasterską pracę prowadzili ojcowie dr Bernard Przybylski i Kosibowicz. Nabożeństwa i rekolekcje dla młodzieży Uniwersytetu Ziemi Zachodnich odbywały się u sióstr Sacre-Coeur przy ul. Reja, naprzeciwko koszar oddziałów S.S. bądź u Wizytek na Krakowskim Przedmieściu, gdzie obowiązki te pełnił Ojciec Kosibowicz, zamordowany przez Niemców w powstaniu¹⁹³.

Trzeci rok akademicki 1942/1943 był, jak wspomniano w poprzednim podrozdziale, okresem najintensywniejszego wysiłku organizacyjnego całego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Marian Wachowski w roku akademickim 1942/1943 habilitował się na Wydziale Humanistycznym z zakresu pedagogiki. Z kolei mgr Gerard Labuda doktoryzował się z historii, a pracę habilitacyjną z zakresu socjologii przedstawił dr Władysław Okiński.

Niestety w czerwcu został aresztowany i „zakuty w kajdany” doc dr Marian Wachowski, umieszczony w Pawiaku, skąd zwolniono go jesienią 1943 roku¹⁹⁴.

W styczniu 1943 roku na Wydziale Humanistycznym zorganizowano na życzenie młodzieży Uniwersytetu Warszawskiego wykłady języka i literatury francuskiej. Zwrócili się oni do dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, prof. Szweykowskiego, gdyż nie mogli znaleźć innej drogi do studiów w zakresie romanistyki. Na wskazanie prof. dra Wędkiewicza wykłady podjęła się prowadzić jego asystentka dr Matuszewiczowa. Wykłady prowadziła w pełnym zakresie z języka francuskiego i literatury francuskiej dla wszystkich czterech lat studiów romanistyki¹⁹⁵.

¹⁹¹ Ibidem, s. 14.

¹⁹² W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 21.

¹⁹³ Ibidem.

¹⁹⁴ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 16.

¹⁹⁵ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 41.

W maju 1944 roku, z końcem czwartego roku akademickiego, odbyły się nowe wybory władz dziekańskich. Dziekanem Wydziału Humanistycznego został, wywodzący się ze środowiska poznańskiego, Ludwik Jaxa-Bykowski¹⁹⁶.

W zależności od możliwości, w tajnym nauczaniu stosowano cztery zasadnicze formy organizacyjne: nauczanie w szkołach legalnych, na podstawie przedwojennych programów wbrew zarządzeniom okupanta; przekazywanie wiadomości przy każdej okazji w trakcie realizacji programu okupacyjnego; praca tajnych szkół średnich ogólnokształcących i wyższych na bazie szkolnictwa oficjalnego podstawowego i zawodowego oraz nauczanie w kilkusobowych kompletach¹⁹⁷. Zajęcia z zakresu filozofii, psychologii, pedagogiki oraz socjologii, podobnie jak z polonistyki i historii odbywały się w 38 mieszkaniach, którymi dysponował razem Wydział Humanistyczny.

Tabela 6. Ilościowy wykaz studentów i wykładowców Wydziału Humanistycznego UZZ

Grupa	Liczba kompletów	Liczba studentów¹⁹⁸	Liczba wykładowców
filozoficzna	4	16 (10)	5
historyczna	5	40	5
pedagogiczna	1	11 (4)	3
polonistyczna	8	52	6
psychologiczna	4	30 (15)	2
romanistyczna	4	20 (4)	1
socjologiczna	4	20 (7)	4
inne przedmioty	-	z różnych kompletów	6
	30	189	32

Źródło: W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 43.

¹⁹⁶ S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej...*, s. 124-127.

¹⁹⁷ A. Ignatowicz, *Tajna oświata i wychowanie w opupowanej Warszawie...*, s. 32.

¹⁹⁸ Cyfry w nawisach oznaczają liczbę studentów dochodzących na wykłady z innych grup. Przez takie ich wyodrębnienie unika się dublowania studentów. Liczby te ustalone wg danych sekretariatu wydziału.

Wykłady odbywały się w różnych punktach miasta. Każda grupa studiów we własnym zakresie regulowała rozmieszczenie kompletów. Nieraz trzeba było nagle je przenosić w inne miejsce. Nieprzestrzeganie przez młodzież zaleconych przepisów doprowadzało do ujawnienia kompletów przez dozorców domów. Domagali się oni wówczas zapłaty, w kwocie 500 złotych. Sytuacja taka miała miejsce dwukrotnie, z bardzo licznym kompletem socjologicznym¹⁹⁹. Często zajęcia odbywały się w prywatnych mieszkaniach, począwszy od suterren, skromnych pokoi po piękne stylowe salony. Było to związane z bezinteresownością mieszkańców oraz gospodarzy budynków, którzy nieraz pilnowali bezpieczeństwa zajętych pracą kompletów²⁰⁰. Lokale kompletów filozoficznych, psychologicznych, pedagogicznych oraz socjologicznych mieściły się w następujących budynkach:

- komplet filozoficzny, ul. Sienna 70, bursa zgromadzenia sióstr w roku 1941/42,
- komplet pedagogiczny, ul. Wilcza 45, w latach 1941/42-1943/44,
- komplet socjologiczny, róg Moniuszki i Marszałkowskiej w roku 1942/43,
- komplet filozoficzny, ul. Kromera 4, u p. Gregorczyka w roku 1942/43,
- komplet filozoficzny, ul. Poznańska 3, u p. J. Niesiołowskiego w roku 1943/44,
- komplet filozoficzny, ul. Tamka 16a, u p. Wołowicza w roku 1943/44,
- komplet studium psychologicznego, ul. Marszałkowska 81a, u dra Zielińskiego w roku 1943/44,
- komplet studium psychologicznego, ul. Czerniakowska 169, Bursa Kazimierza, u p. Kłodeckiej w roku 1943/44,
- komplet seminarium doktorskie, seminarium psychologiczne, wikariat parafii Zbawiciela (przez 4 lata, 1940-1944),
- komplet seminarium doktorskie, seminarium psychologiczne, Piusa XI nr 28, Gimnazjum im. Wołowskiej w latach 1941/42-1943/44,
- komplet lektor., ul. Marszałkowska 5, u dr Kowalewskiej w roku 1943/44,
- komplet lektor., ul. Starynkiewicza w roku 1943/44,
- komplet lektor., ul. Marszałkowska 76, w roku 1943/44,
- komplet filozoficzny, ul. Prezydencka 1, u prof. dra Wł. Tatarkiewicza w roku 1943/44,
- komplet studium psychologicznego, Piusa XI nr 18, u ks. doc. Dybowskiego w roku 1940/41²⁰¹.

¹⁹⁹ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 23.

²⁰⁰ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 44-47.

²⁰¹ Ibidem, s. 45-46.

Sekretariat Wydziału Humanistycznego mieścił się przy ulicy Mianowskiego 2, u sióstr Sacre-Coeur przez ostatnie półtora roku²⁰². Sekretariatem kierowała Stanisława Łuczkiewiczówna.

Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Ziemi Zachodnich składał się z sekcji polonistycznej, filozoficznej, pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej i romanistycznej. Poza tym zorganizowano kurs bibliotekarski²⁰³. Ze słuchaczy Wydziału Humanistycznego za aprobatą Rady Wydziałowej w roku akademickim 1943/1944 powstało osobne studium psychologiczne Uniwersytetu Ziemi Zachodnich pod kierownictwem ks. doc. dra Mieczysława Dybowskiego. Jak pisze Władysław Kowalenko, studium tworzyło 2 komplety młodsze (14 osób) i dwa starsze, przemianowane potem na seminarium dla doktorantów (16 osób). Wśród słuchaczy seminarium znajdowali się magistrzy i osoby posiadające stopnie doktorskie²⁰⁴

Na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Zachodniego, w czasie jego funkcjonowania, w latach 1940-1945 wykładali: doc. dr Stanisław Bodniak, pseudonim Kostka (nauki pomocnicze historii: dzieje Polski za Jagiellonów), prof. dr Ludwik Jaxa-Bykowski, pseudonim Kulczycki (pedagogika), ks. Prof. Piotr Chojnacki, pseudonim Trzaska (teoria poznania, metodologia nauki), ks. doc. dr Mieczysław Dybowski (psychologia), doc. dr Bolesław Gawecki (wstęp do filozofii), dr Andrzej Grodek (ćwiczenia z bibliotekarstwa), dr Józef Grycz (bibliotekarstwo), ks. dr Tadeusz Jachimowski (zasady etyki chrześcijańskiej), doc. dr Władysław Kowalenko, pseudonim Sas (prehistoria i dzieje Słowian Zachodnich), dr Adam Łysakowski (bibliotekarstwo), dr Matuszewiczowa (język francuski i literatura), dr Tadeusz Mikulski (historia literatury polskiej), dr Mieczysław Milbrandt (dzieje filozofii starożytnej), dr Władysław Okiński (socjologia), doc. dr Stanisław Ossowski (wybrane zagadnienia z socjologii), prof. dr Roman Pollak, pseudonim Górnicki (historia literatury polskiej), mgr Józef Reutt (psychologia), ks. dr Maksymilian Rode, pseudonim Mariańczyk (polityka społeczna i historia doktryn społecznych), prof. dr Mikołaj Rudnicki (gramatyka języka polskiego), ks. prof. dr Jan Salamucha (logika), mgr Stefan Saski (gramatyka języka polskiego), doc. dr Bożena Stelmachowska (etnologia polska – w zastępstwie po śmierci dr W. Okońskiego), doc. dr Karol Stojanowski (antropologia), doc. dr Tadeusz Szczurkiewicz (socjologia), prof. dr Zygmunt Szwejkowski, pseudonim Głowacki (historia literatury polskiej), prof. dr Władysław Tatarkiewicz, pseudonim Łukowski (filozofia i etyka), prof. dr

²⁰² W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich w latach 1940-1944...*, s. 21.

²⁰³ J. Krasuski, *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945...*, s. 303.

²⁰⁴ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 41.

Kazimierz Tymieniecki, pseudonim Zaremba (historia średniowiecza i metodyka nauk historycznych), doc. dr Marian Wachowski (historia wychowania), doc. dr Stefan Wierczyński (bibliografia), dr Stanisław Wład (organizacja szkolnictwa), doc. dr Janusz Woliński (dzieje XVII w.), ks. dr Mieczysław Żywczyński (wielka rewolucja francuska)²⁰⁵.

W czasie okupacji hitlerowskiej uniwersyteckie studia edukacyjne realizowano w ekstremalnych warunkach konspiracji²⁰⁶. Doc. dr Marian Wachowski tak wspomina swoją dydaktykę na Uniwersytecie Ziemi Zachodnich: *prace dydaktyczne na Uniwersytecie Ziemi Zachodnich prowadziłem z pedagogiki i historii wychowania, a nadto przez czas jakiś wykładałem zagadnienia oświaty dla dorosłych w zespole studentów S.G.W. Pamiętam, że odbywałem jakieś szczegółowe egzaminy, nie udało mi się jednak nikogo doprowadzić do magisterium. Tak więc w świetle moich doświadczeń doniosłość społeczna mojej pracy była skurczona*²⁰⁷. Marian Wachowski udział w tajnym nauczaniu postrzegał jako pewne ryzyko. Jednakże z drugiej strony, zasadniczego znaczenia tajnego nauczania upatrywał w płaszczyźnie „higienicznej”. Dzięki uczestniczeniu w zajęciach młodzież przeciwdziałała tym samym akcji okupanta zmierzającego do „przerobienia Polaków na niewolników”²⁰⁸.

Mimo nacisków i presji ze strony okupanta, wyczerpującej pracy pedagogicznej, na Uniwersytecie Ziemi Zachodnich prężnie rozwijała się nie tylko działalność dydaktyczna, ale także działalność naukowa. Wyniki badań miały być sukcesywnie przedstawiane na posiedzeniach Rady Wydziału Humanistycznego²⁰⁹. Głównym celem tych posiedzeń miało być ożywienie działalności uniwersytetu. Jako pierwszy, wyniki swoich badań w postaci referatu przedstawił doc. dr Tadeusz Szczurkiewicz, wykładowca na UZZ socjologię. Niestety idea spotkań Rady Wydziału Humanistycznego nie była w stanie oprzeć się wzmożonej aktywności ze strony gestapo i sprawa posiedzeń naukowych upadła²¹⁰.

Praca naukowa w okresie okupacji była niezmiennie trudna. Odbывała się w warunkach „gwałtu i terroru”, bez dostępu do pracowni, laboratoriów, bibliotek i archiwów oraz w izolacji od środowisk naukowych zarówno krajowych, jak i zagranicznych²¹¹.

²⁰⁵ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 43-44.

²⁰⁶ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji...*, s. 21.

²⁰⁷ M. Wachowski, *Wspomnienia z tajnego nauczania w okresie okupacji* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 202.

²⁰⁸ Ibidem, s. 203.

²⁰⁹ Ibidem, s. 47.

²¹⁰ W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945...*, s. 47.

²¹¹ Cz. Wydech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944...*, s. 92.

ROZDZIAŁ IV

**Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego
w latach 1945-1956**

1. Reaktywowanie i rozwój organizacyjny Uniwersytetu Poznańskiego do 1956 roku

Zmiany ustrojowe w Polsce po II wojnie światowej, wysunęły na pierwszy plan przebudowę struktury gospodarczej i stanowiącą jej następstwo zmianę struktury społecznej¹. Przeobrażenia te zwiększyły zapotrzebowanie na badania naukowe, a także na ludzi z wyższym wykształceniem. Koniecznością stała się odbudowa zniszczonego przez wojnę potencjału kadrowego i materiału nauki polskiej². W Poznaniu, jak i całej Polsce, nie było ani jednego czynnego warsztatu pracy naukowej. Wiele budynków uczelni wyższych zostało zburzonych lub zniszczonych. Zniszczeniu uległa także wywieziona przez okupanta aparatura naukowa. Wiele zbiorów bibliotecznych zostało rozgrabionych bądź spalonych³. Największe jednak straty poniosło grono pracowników naukowych, nauczycieli akademickich⁴. Szacuje się, że w Polsce w latach 1945-1946 ludzi z wyższym wykształceniem było zaledwie 40 tysięcy⁵. Uniwersytet Poznański stracił w czasie wojny i okupacji 117 pracowników, w tym 27 profesorów, 14 docentów, 44 adiunktów i asystentów, 6 bibliotekarzy, lektorów i innych pracowników. Z samego Wydziału Humanistycznego UZZ było to 19 osób⁶.

Odbudowa szkół wyższych przez Polskę po II wojnie światowej zaczęła się bardzo wcześnie. Już w dniu 9 maja 1945 roku do Wrocławia przybyła 26-osobowa grupa z Krakowa, pod kierownictwem rektora Stanisława Kulczyńskiego i stała się zawiązkiem organizacyjnym przyszłych szkół wyższych we Wrocławiu. Dzięki ogromowi pracy tej grupy zdołano uratować i zabezpieczyć większość istniejących w mieście zakładów naukowych. W dniu 24 sierpnia 1945 roku powstała we Wrocławiu pierwsza polska wyższa uczelnia pod nazwą Uniwersytet i Politechnika⁷. Z kolei w dniu 4 maja 1945 roku pojawiła się w Szczecinie 6-osobowa „grupa operacyjna Uniwersytetu Poznańskiego” pragnąca zabezpieczyć mienie szkół wyższych. Z racji faktu, iż w Szczecinie szkół wyższych nie było, grupa ta po okresie tygodnia wróciła do Poznania, jednocześnie zostawiając miejscowym władzom memoriał o konieczności uruchomienia wyższej uczelni w tym mieście. Dopiero w lipcu 1946 roku powstała w Szczecinie pierwsza wyższa uczelnia, Oddział Akademii

¹ J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1982, s. 410.

² Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 17.

³ J. Hellwig, *Nauka i szkolnictwo wyższe*, „Kronika Wielkopolski”, nr 2, Warszawa-Poznań 1990, s. 172.

⁴ Zob. M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej: księga strat osobowych*, Warszawa 1995.

⁵ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*, Poznań 1998, s. 127.

⁶ J. Hellwig, *Nauka i szkolnictwo wyższe...*, s. 172.

⁷ Z. Kaczmarczyk, *Organizacja i wyniki działalności szkół wyższych na Ziemiach Zachodnich w latach 1945-1952*, „Przegląd Zachodni”, nr 1-2, Poznań 1963, s. 22.

Handlowej w Poznaniu, późniejsza Wyższa Szkoła Ekonomiczna, również dzięki staraniom rektora Józefa Górskiego z Poznania⁸. W roku szkolnym 1945/1946 w Polsce czynne były 23 szkoły wyższe z pełnymi prawami akademickimi i 7 szkół nieakademickich, a w 1947/1948, bych pierwszych było 15, drugich – 11. Liczba studentów wzrosła z 52 730 w 1945 roku do 75 963 w 1946 roku i 79 480 w 1947 roku. W wyższych szkołach państwowych pracowało 1163 profesorów, 806 innych samodzielnych pracowników i 4000 pomocniczych pracowników naukowych. W szkołach wyższych nie posiadających uprawnień akademickich pracowało 215 profesorów i 200 pomocniczych pracowników. Studiowało w nich 8117 osób. Największym ośrodkiem szkolnictwa wyższego w Polsce była Warszawa, w której znajdowało się 10 szkół wyższych. Pracowało w nich około 300 profesorów i studiowało około 20 tys. studentów. Drugie miejsce zajmował Kraków, a trzecie Wrocław. Szkolnictwo wyższe działało według systemu ustalonego w okresie międzywojennym. Ton nadawały uniwersytety w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Łodzi, Poznaniu, Lublinie oraz Toruniu⁹.

Po zakończeniu II wojny światowej priorytetowym zadaniem dla polskich władz było odbudowanie szkolnictwa wszystkich szczebli¹⁰. Podejmowane w tym kierunku działania rządu uwarunkowane były m.in. skutkami wojny i okupacji z lat 1939-1945. Wśród nich, obok wielomilionowych strat wśród ludności, należy zwrócić uwagę na znaczenie postanowień konferencji jałtańskiej w sprawie wschodniej granicy państwa polskiego¹¹. W ich wyniku Polska utraciła na rzecz ZSRR dużą część swego dotychczasowego terytorium. Ponadto sytuację oświaty komplikowały zachodzące w Polsce, od połowy 1944 roku, przemiany społeczno-polityczne przy czynnym udziale Polskiej Partii Robotniczej i poparciu ZSRR. Postępował proces rozpadu nie tylko systemu instytucji i organizacji, wytworzonych w okresie dwudziestolecia międzywojennego, ale również wzorców myślenia i postępowania oraz ukształtowanej wówczas struktury społeczeństwa¹². W styczniu 1947 roku, po sfałszowanych wyborach do Sejmu, mimo protestów opozycji, Polska Partia Robotnicza otrzymała pełnię władzy¹³. W następstwie tego, przystąpiła ona do urzeczywistniania zasadniczych celów swego programu politycznego¹⁴. Szkolnictwo Polski powojennej służyć

⁸ Ibidem.

⁹ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*..., s. 214-215.

¹⁰ Zob. B. Krasiewicz, *Odbudowa szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944-1948*, Wrocław 1976; W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960; B. Potyrała, *Przemiany oświaty w Polsce w latach 1944-1948*, Wrocław 1991.

¹¹ J. Besala, A. Leszczyńska, M. Leszczyński, *Ilustrowana kronika dziejów Polski*, Poznań 2007, s. 139-140.

¹² R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946-1956*, Gdańsk 2000, s. 9-10.

¹³ Zob. J. Jakubowski, *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944-1948*, Warszawa 1975.

¹⁴ Zob. P. Hubner, *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Warszawa 1987; P. Hubner, *Polityka oświatowa w Polsce w latach 1944-1953. Geneza systemu*, Wrocław 1992;

miało budowie i umacnianiu nowego ustroju. Jednakże w szkolnictwie wyższym w latach 1945-1947 istotnych reform nie przeprowadzono. Młodzież studiowała z zapałem, próbując nadrobić stracony okres wojny. Uczelnie stanowiły swoistego rodzaju zaplecze dla sił politycznych zwalczających PPR¹⁵. Od 1948 roku wzmacniał się obóz socjalistyczny. W okresie stalinizmu szkolnictwo polskie wraz z jego zasobami poddano twardej indoktrynacji politycznej, wprowadzono państwowość i centralne zarządzanie. Władza ludowa ograniczyła kompetencje dyrektorów szkół, a nauczycieli dyscyplinowała pod kątem poprawności politycznej. Od 1949 roku wprowadzono nowe programy i podręczniki oparte na założeniach marksizmu-leninizmu¹⁶.

Po zakończeniu II wojny światowej, polska oświata znalazła się w niezwykle trudnej sytuacji kadrowej, materialnej i organizacyjnej z sześciu kluczowych powodów, jak twierdzi Czesław Kupisiewicz. Po pierwsze, podczas okupacji zginęło, zmarło i zaginęło prawie 20 tys. nauczycieli szkół podstawowych (powszechnych), średnich oraz wyższych. Po drugie, zniszczeniu i dewastacji uległo ponad 30% budynków szkolnych, przy czym szczególnie dotkliwie ucierpiały biblioteki, pracownie przedmiotowe oraz pomoce dydaktyczne. Po trzecie, wskutek zamknięcia szkół na ziemiach okupowanych, wzrosła liczba młodocianych analfabetów, którą – łącznie z dorosłymi, odziedziczonymi po II Rzeczypospolitej – szacowano w 1945 roku na 3 do 3,5 miliona osób. Po czwarte, dążąc do jak najszybszego uruchomienia szkół, przyjmowano do pracy nauczycielskiej ludzi bez należytego, a niekiedy nawet bez jakiegokolwiek przygotowania pedagogicznego. Po piąte, nurtujące polskie społeczeństwo niepokoje polityczne, bardzo silne w latach 1945-1948, nie omijały szkół i młodzieży, której część uczestniczyła w różnorodnych akcjach antypaństwowych. Po szóste, nieprzystawalność nauczania prowadzonego początkowo według przedwojennych planów i programów do nowych celów i warunków społeczno-politycznych i gospodarczych, przysparzała nauczycielom wielu kłopotów i trudności, podobnie zresztą jak lawinowe i niezwykle pośpieszne reformowanie owych planów i programów przez władze oświatowe.

Dnia 23 sierpnia 1944 roku wznowił działalność Katolicki Uniwersytet Lubelski (KUL)¹⁷, jednak dla przeciwwagi już w końcu października wydano dekret o utworzeniu w Lublinie państwowego Uniwersytetu im. Marii Skłodowskiej-Curie. Tutaj także zaczęły funkcjonować niektóre kierunki Politechniki Warszawskiej, natomiast na Pradze uruchomiono Wydział Lekarski Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁵ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*..., s. 137.

¹⁶ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku*..., s. 193.

¹⁷ J. Ziółek, *Katolicki Uniwersytet Lubelski* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 570-574.

W 1945 roku rozpoczęły pracę kolejne szkoły i wyższe uczelnie na terenach wyzwolonych od Niemiec, a już 17 lutego 1945 roku reaktywowała się Polska Akademia Umiejętności w Krakowie. W roku szkolnym 1945/1946 było czynnych 18 397 szkół podstawowych, 844 szkół średnich ogólnokształcących i 154 szkół zawodowych. Z prawie 3,2 mln dzieci objętych obowiązkiem szkolnym, ok. 410 tys. do szkoły nie chodziło, ale w latach następnych liczba ta systematycznie malała. Rozwijały się także szkoły podstawowe i średnie dla dorosłych. Wzrastała liczba szkół wyższych i w roku akademickim 1947/1948 na terenie całego kraju działało ich już 53, a studiowało w nich wówczas ponad 79 tys. osób. Miastami uniwersyteckimi były: Warszawa, Kraków, Lublin, Poznań, Łódź, Wrocław i Toruń¹⁸.

Po zakończeniu II wojny światowej studia edukacyjne wznowiono w „starych” i „nowych” uniwersytetach, zachowując ogólne założenia programowe z 1926 roku i dokonując w niewielkim stopniu korekt w planach szczegółowych¹⁹. Mimo iż po II wojnie światowej nauka polska była mocno osłabiona, zapal większości uczonych sprawił, iż przystąpiono do odbudowy naukowych struktur, które funkcjonowały przed wojną. Podjęto działania zmierzające do zainicjowania powstania nowych szkół wyższych, a także rozbudowy tych już istniejących, co miało wpływ na rozwój nauki w tymże okresie²⁰.

Okres powojenny to okres procesu organizacji wewnętrznej, a także reorganizacji szkolnictwa wyższego w Poznaniu, polegający przede wszystkim na wyodrębnianiu się z dotychczasowych placówek nowych, samodzielnych uczelni wyższych oraz przekształcaniu się innych²¹. Co ważne, prywatne uczelnie wyższe nie odrodziły się po II wojnie światowej. Unifikacja systemu edukacji i nauki oraz nadzór państwa nad szkolnictwem i nauką

¹⁸ A.L. Sowa, *Od drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)* (w:) Cz. Brzoza, A.L. Sowa, *Wielka historia Polski, Tom V*, Kraków 2003, s. 477-478.

¹⁹ B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauk o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998, s. 21.

²⁰ Zob. także W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944-1956*, Kraków 2006; J. Chodakowska, *Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944-1951*, Wrocław 1981; B. Krasiewicz, *Odbudowa szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944-1948*, Wrocław 1975; K. Trzebiatowski, *Organizacja szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1972.

²¹ W 1949 roku wydziały Lekarski i Farmaceutyczny Uniwersytetu Poznańskiego zostały odłączone od tej uczelni i utworzyły Akademię Medyczną, podległą resortowi zdrowia. W 1950 roku Studium Wychowania Fizycznego usamodzielniało się, tworząc Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego, przemianowaną później na Akademię Wychowania Fizycznego, podległą Głównemu Komitetowi Kultury Fizycznej. Z Wydziału Rolnego i Leśnego Uniwersyteu Poznańskiego Rada Ministrów utworzyła w 1951 roku Wyższą Szkołę Rolniczą (przemianowaną na Akademię Rolniczą w 1973 roku). Ponadto, w 1950 roku dotychczasowa Akademia Handlowa przekształcona została w szkołę państwową i otrzymała nazwę Wyższej Szkoły Ekonomicznej (od 1974 roku Akademii Ekonomicznej). W 1955 roku Wyższa Szkoła Inżynierska uzyskała status politechniki. Kontynuujący tradycje powstałej w 1919 roku Szkoły Sztuk Zdobniczych i Państwowego Instytutu Sztuki Zdobniczej (od 1938 roku), Państwowy Instytut Sztuki (założony w 1945 roku) przekształcony został w 1953 roku w Państwową Wyższą Szkołę Sztuk Plastycznych, zaś Konserwatorium Muzyczne przeorganizowano w Wyższą Szkołę Muzyczną (od 1981 roku Akademię Muzyczną im. Ignacego Paderewskiego).

uniemożliwiły w zasadzie, prócz wspomnianego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i seminariów duchownych, rozwój prywatnego szkolnictwa wyższego²².

W czasie gdy wojna nie była jeszcze skończona, czyli przed majem 1945 roku, a w Wielkopolsce nie było już niemieckiego okupanta, przystąpiono do organizacji życia i do odbudowy²³. Jak pisze Jerzy Topolski, było to zadanie, które łączyło naród niezależnie od poglądów na dalsze losy kraju. Odbudowa życia toczyła się dwoma podstawowymi nuratmi: politycznym i gospodarczo-społeczno-kulturalnym²⁴. Uruchamianie szkół tuż po wyzwoleniu miało charakter spontaniczny. Zdaniem Jana Hellwiga, podstawowym motywatorem był olbrzymi głód wiedzy²⁵.

Dzieje polskich uniwersytetów, poczynając od 1945 roku, powiązane były z przemianami ustrojowymi. Funkcje społeczne uniwersytetu, jego działalność w dziedzinie naukowo-badawczej, dydaktycznej i wychowawczej będzie odtąd ulegała przeróżnym transformacjom w zasadzie adekwatnym do ogólnych przeobrażeń systemu ekonomicznego, politycznego i kulturalnego Polski Ludowej²⁶. Wyższe szkolnictwo miało odtąd służyć przeważającej większości narodu. Konsekwencją takich działań był fakt, iż skład społeczny personelu nauczającego i studentów musiał ulec radykalnej zmianie, podobnie jak treść oraz kierunki poszukiwań badawczych, metody pracy dydaktycznej i wychowawczej, formy organizacji życia wewnątrzuczelnianego i stosunek Uniwersytetu do zewnętrznego wobec niego środowiska społecznego²⁷.

Okres lat 1945-1956 składający się na dzieje Uniwersytetu Poznańskiego, był okresem obfitującym w wyjątkowo burzliwe oraz dynamiczne fakty i zdarzenia. Władysław Markiewicz, upatruje trudności w zsynchronizowaniu poszczególnych wyodrębnionych odcinków dziejów Uniwersytetu z tłem, jakie stanowi dla nich historia szkolnictwa wyższego oraz historia społeczno-polityczna Polski Ludowej. Cezury wyznaczone przez historyków powojennej Polski, 1948 i 1956 muszą w dużej mierze być uwzględnione przy charakterystyce procesów przemian zachodzących w rozwoju Uniwersytetu i poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. Jednakże, zdaniem Władysława Markiewicza, w wielu

²² J. Hellwig, *Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego*, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3, s. 71.

²³ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 16.

²⁴ J. Topolski, *Wielkopolska poprzez wieki*, Poznań 1999, s. 331-333.

²⁵ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989, s. 17.

²⁶ Zob. K. Kersten, *Historia polityczna Polski 1944-1956*, Gdańsk 1989; K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1945*, Poznań 1990; K. Kersten, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944-1956*, Londyn 1993.

²⁷ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 345.

wypadkach przełomowe dla rozwoju systemu szkolnego i dla całego kraju wydarzenia nie zawsze oddziaływały bezpośrednio na losy uczelni i poszczególnych dziedzin jej życia²⁸.

Zarówno formalne jak i faktyczne starania o uruchomienie na nowo Uniwersytetu Poznańskiego zostały podjęte już w trakcie trwania walk o Poznań²⁹. Przebywający w Krakowie pracownicy Uniwersytetu wystąpili z inicjatywą utworzenia tzw. Tymczasowej Komisji Administracyjnej Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Handlowej³⁰. Komisja objęła w posiadanie i zabezpieczyła gmachy, zakłady i zbiory uczelni, Biblioteki Uniwersyteckiej Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Ukonstytuowała się w dniu 27 stycznia 1945 roku, a jej przewodniczącym został prof. Jerzy Suszko, który przed wybuchem wojny był dziekanem Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego³¹. Komisja nawiązała kontakt z Ministerstwem Oświaty, które powierzyło prof. Jerzemu Suszce pełnomocnictwo w sprawie reaktywowania szkół wyższych na terenie Poznania. Mandat pełnomocnika Departamentu Szkół Wyższych Ministerstwa Oświaty otrzymał także prof. Stefan Różycki, który przybył do Poznania w ekipie Pełnomocnika Rządu Tymczasowego w Lublinie, w dniu 5 lutego 1945 roku i niezwłocznie przystąpił do organizacji uczelni. Po przybyciu do Poznania w dniu 20 lutego 1945 roku profesora Jerzego Suszki, profesor Stefan Różycki złożył na jego ręce swoje uprawnienia³². Za kluczową kwestię uznano wówczas powołanie katedr zamkniętych w 1933 roku zarządzeniem ministra Jędrzejewicza³³.

Rozpoczęto rejestrację, przez sekretariat Uniwersytetu Poznańskiego, pracowników uczelni obecnych na miejscu lub stopniowo wracających z wygnania. Do dnia 16 lutego 1945 roku, zgłosiło się do pracy około 120 osób, głównie urzędników.

Reaktywowanie Uniwersytetu Poznańskiego dokonywało się w oparciu o te same zasady prawne i organizacyjne, które określały jego funkcję i rolę społeczną w okresie przedwojennym³⁴. Przyjęto, między innymi, zasadę ciągłości istnienia władz uniwersyteckich. Funkcję rektora UP objął wybrany na to stanowisko w 1939 roku prof. dr Stefan Dąbrowski, który przybył do Poznania w dniu 18 marca 1945 roku, na wezwanie przewodniczącego Tymczasowej Komisji Administracyjnej, który z tą chwilą uznał swą misję za zakończoną. Ministerstwo Oświaty usankcjonowało ten fakt 27 marca 1945 roku.

²⁸ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 346.

²⁹ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* (w:) Cz. Skopowski (red.), *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, Warszawa 1972, s. 105.

³⁰ Z. Grot (red.), *Dzieje UAM 1919-1969*, Poznań 1972, s. 384.

³¹ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 64.

³² W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 347.

³³ Z. Grot (red.), *Dzieje UAM 1919-1969*, Poznań 1972, s. 364.

³⁴ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 93.

W skład Senatu Akademickiego weszli prof. dr Stefan Dąbrowski (rektor), prof. dr Stefan Błachowski (prorektor). Dziekanami i prodziekanami poszczególnych wydziałów zostali kolejno: prof. dr Zygmunt Wojciechowski, prof. dr Stanisław Kasznica (Wydział Prawno-Ekonomiczny), prof. dr Witold Kapuściński, prof. dr Ignacy Hoffmann (Wydział Lekarski), prof. dr Kazimierz Tymieniecki, prof. dr Józef Kostrzewski (Wydział Humanistyczny), prof. dr Jerzy Suszko, prof. dr Antoni Gałęcki (Wydział Matematyczno-Przyrodniczy) oraz prof. dr Zygmunt Pietruszczyński (Wydział Rolniczo-Leśny). Delegatami Rad Wydziałowych zostali: prof. dr Alfred Ohanowicz, prof. dr Adam Wrzosek, prof. dr Kazimierz Smulikowski, prof. dr Adam Kałkowski, prof. Julian Rafalski. Mimo niesprzyjających warunków, kierownictwo uczelni postanowiło zainaugurować pierwszy powojenny rok akademicki 1945 ogłaszając zapisy i wyznaczając początek zajęć dydaktycznych na trzecią dekadę kwietnia³⁵.

Pierwszy powojenny rok studiów akademickich 1944/1945 i 1945/1946 na Uniwersytecie Poznańskim postanowiono skrócić. Zajęcia miały się odbywać od końca kwietnia bez przerwy wakacyjnej do 15 listopada 1945 roku, a następnie od 15 stycznia do 15 lipca 1946 roku. Na poszczególne kierunki i lata studiów zgłosiło się 4012 słuchaczy. Zapisy trwające do 30 października 1945 roku sprawiły, iż liczba słuchaczy wzrosła do 5266 osób. Niestety bolączką Uniwersytetu był dotkliwy brak personelu nauczającego, w wyniku czego o regularnych zajęciach dydaktycznych i systematycznej nauce nie mogło być mowy. W wyniku działań wojennych i hitlerowskiego terroru zginęło lub zmarło 109 przedwojennych pracowników Uniwersytetu Poznańskiego, w tym 80 pracowników naukowych. W pierwszym roku akademickim przystąpiło do pracy 90 profesorów, docentów i zastępców profesorów, oraz 315 adiunktów i asystentów. Ponadto Uniwersytet Poznański przyjął do pracy pewną część pracowników Uniwersytetu Wileńskiego i Lwowskiego. Mimo tych czynów, nowo pozyskana kadra nie zrównoważyła ubytków spowodowanych przez wojnę i okupację³⁶.

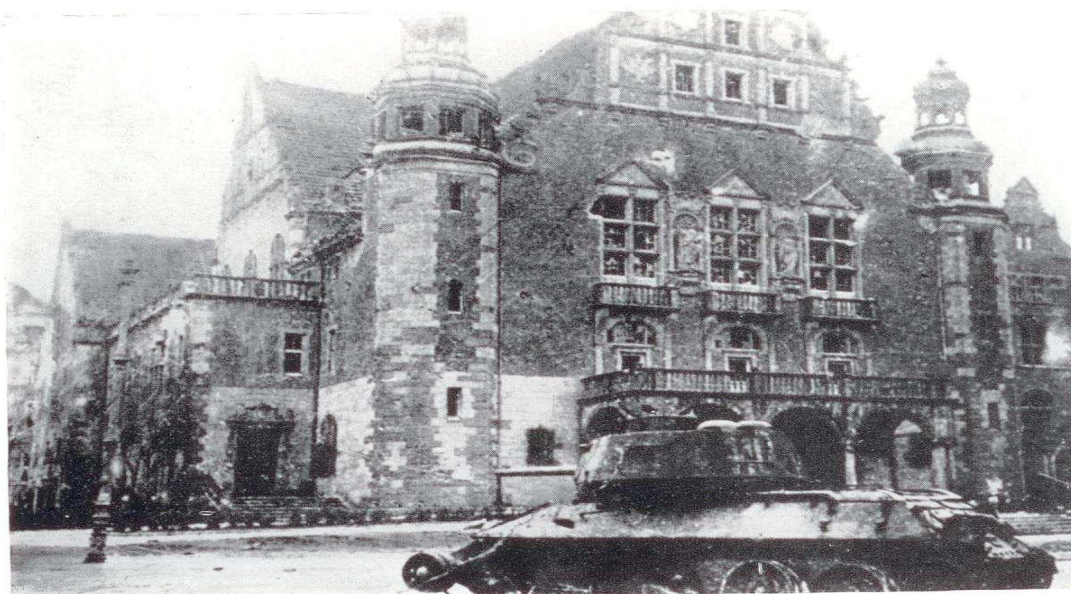
Okres powojenny przyniósł ze sobą zawirowania i zakręty, które z perspektywy historycznej jawią się z jednej strony jako próba realizacji haseł powszechnego dostępu do nauki i wiedzy, głoszonych przez komunistów, z drugiej, jako obawa przed zbyt dużym rozrostem i konsolidacją warstwy inteligenckiej, i samych uczelni wyższych. Zdaniem Jerzego Fedorowskiego, dzieje Uniwersytetu Poznańskiego, dobrze to ilustrują. Po pierwszym okresie, który wedle Jerzego Fedorowskiego, można określić jako entuzjastyczno-pionierski,

³⁵ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 349.

³⁶ *Ibidem*, s. 351.

podczas którego nawiązywano bezpośrednio do tradycji przedwojennych w toku i organizacji studiów, w hierarchii uniwersyteckiej, poszanowaniu prawdy rzeczywistej, a równocześnie nie oszczędzano sił, czasu i wyrzeczeń osobistych, by po latach niewoli, wojny i zniszczeń odbudować swoją uczelnię, nastąpiły lata przekształceń mających doprowadzić do dezintegracji dużych, wielokierunkowych uniwersytetów, do oderwania nauczania od nauki, do upolityczniania studiów i złamania tradycji uniwersyteckich – jednym słowem, do stworzenia socjalistycznej szkoły typu radzieckiego³⁷.

Fot. 17. Zniszczony na skutek działań wojennych gmach Collegium Minus Uniwersytetu Poznańskiego

Źródło: T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 66.

W rozwoju Uniwersytetu Poznańskiego, jego bazy materiałowej, w pierwszych latach powojennych wyróżnia się trzy okresy: pierwszy okres przypada na lata 1945-1949, kiedy uczelnia obejmuje jeszcze wszystkie wydziały, które wchodziły w jej skład przed 1939 rokiem; drugi okres trwał od 1950 do 1951 roku³⁸, od Uniwersytetu Poznańskiego oderwał się

³⁷ J. Fedorowski, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 75-lecie istnienia*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1994, s. 9-10.

³⁸ Z dniem 1 stycznia 1950 roku powstała na bazie Wydziału Lekarskiego (wraz ze Studium Stomatologicznym) i Wydziału Farmaceutycznego Akademia Medyczna w Poznaniu, a Studium Wychowania Fizycznego otrzymało status samodzielnej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego. Dokładnie dwa lata później, w dniu 1 stycznia 1952 roku, Wydział Rolny wraz ze Studium Ogrodniczym i Wydział Leśny stworzyły podstawy dla wyodrębnienia się z Uniwersytetu Wyższej Szkoły Rolniczej. Wprawdzie, w 1956 roku, odezwały się w Akademii Medycznej i Wyższej Szkole Rolniczej nieliczne głosy, aby ponownie zjednoczyć uczelnie, ale nie znalazły one szerszego odzewu.

wówczas Wydział Lekarski przekształcony w samodzielną Akademię Medyczną³⁹; trzeci okres został zapoczątkowany w 1952 roku, z chwilą przekształcenia Wydziałów Rolniczego i Leśnego w Wyższą Szkołę Rolniczą⁴⁰. Powstanie dwóch, a nawet trzech, gdyż to czas powstania Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego⁴¹, nowych uczelni wyrosłych z Uniwersytetu Poznańskiego, spowodowało, zwłaszcza w początkowym okresie, rywalizację między szkołami o zapewnienie sobie jak najkorzystniejszych materialnych warunków rozwoju⁴². Ponadto zamknięto sekcję ekonomiczną na Wydziale Prawa. Kadra Uniwersytetu Poznańskiego licząca w 1952 roku 86 profesorów i docentów oraz 460 pozostałych nauczycieli akademickich, zmalała w roku 1954 do zaledwie 361 nauczycieli akademickich wszystkich kategorii⁴³.

Niezależnie od starań Uniwersytetu o lokale zastępcze, przystąpiono niezwłocznie do odbudowy zniszczonych budynków. Prace związane z odbudową podzielić można na dwa okresy. Pierwszy z nich obejmował lata 1945-1949, drugi przypadł na lata 1950-1956⁴⁴.

Co tyczy się zmian w strukturze organizacyjnej, Uniwersytet Poznański, jak i całe szkolnictwo wyższe w Polsce reaktywował się w 1945 roku w oparciu o te same zasady prawne i tradycyjne wzorce społeczno-kulturowe, które określały funkcje i pozycję uczelni w życiu narodowym i państwa w latach międzywojennych. Był to tzw. liberalny model uniwersytetu ukształtowany w XIX, którego fundamentalną zasadą organizacyjną była idea autonomii uczelni, a ściślej biorąc profesorów. Autonomia zakładająca absolutną wolność badań naukowych i nieskrępowaną swobodę decyzji wybieralnych organów szkoły w takich kwestiach jak przyjmowanie słuchaczy, program nauczania, nadawanie stopni i tytułów naukowych, była jednak często fikcją⁴⁵. W warunkach Polski Ludowej stwierdzono, iż pozostawione same sobie uczelnie nie zachowują się neutralnie wobec polityki władzy.

Kierownictwo PPR wiele energii poświęciło podporządkowaniu państwu szkolnictwa wyższego, tworzącego środowisko cieszące się tradycyjnie znaczącą autonomią oraz w niewielkim stopniu przeniknięte wpływami komunistycznymi. Pierwsze próby kontrolowania uczelni zostały przez władze podjęte już w 1945 roku, a za pretekst do nagonki na autonomię szkół wyższych i „reakcyjnych” profesorów posłużyły m.in. wystąpienia młodzieży studenckiej wiosną 1946 roku. Aby zwiększyć procent młodzieży robotniczej na studiach,

³⁹ Zob., np. T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003, s. 109-115.

⁴⁰ Zob., np. T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003, s. 117-120.

⁴¹ Z. Grot, *Dzieje Poznańskiej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego 1919-1969...*, s. 101-112.

⁴² W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 352.

⁴³ J. Fedorowski, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 75-lecie istnienia...*, s. 10.

⁴⁴ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 67-81.

⁴⁵ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 361.

tworzono sześciomiesięczne kursy przygotowawcze dla absolwentów szkół podstawowych, które umożliwiały przyjęcie do szkół wyższych na tzw. rok wstępny. Po dłuższych przygotowaniach, 23 września 1946 roku, powołano Radę Szkół Wyższych przy prezie Rady Ministrów, na której czele stanął Włodzimierz Sokorski. Przygotowała ona dekret o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego, przyjęty w 28 października 1947 roku przez rząd. Dekret ten miał, zwłaszcza w okresie początkowym, przyspieszyć proces demokratyzacji szkolnictwa. Jego postanowienia zmieniły w zasadniczy sposób statut organizacyjny uczelni, którego *novum* polegało na *powiązaniu kolegialności i jednoosobowego kierownictwa z wyraźną przewagą pierwszej zasady*⁴⁶. Celem dekretu była faktyczna likwidacja autonomii uczelni. Odtąd rektor był powoływany przez prezydenta RP spośród trzech kandydatów wybranych przez zebranie wyborcze pracowników danej placówki, po zasięgnięciu opinii Rady Głównej do Spraw Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Władzą naczelną w prawach organizacji uczelni i instytucji naukowo-badawczych stawał się minister oświaty, przy którym usytuowana była Rada Główna. Zmieniono kompetencje senatów i wprowadzono zmiany w ich składzie, podobnie postąpiono w stosunku do rad wydziałowych, a wnioski rektorów i senatów były opiniowane przez organizacje partyjne PPR i PPS. Również w 1947 roku przystąpiono do przygotowania programu mającego wprowadzić w życie w pełni scentralizowany, na wzór radziecki, model organizacyjny nauki polskiej⁴⁷.

Dekret o ustroju szkolnictwa wyższego i nauki, który ukazał się 28 października 1947 roku, zachował tradycyjne instytucje i stanowiska uniwersyteckie, jak senat, rada wydziału, katedra, rektor, dziekan. Jednakże, w celu zapewnienia szerszych kompetencji władzy centralnej, zmieniał tryb ich powoływania. Ponadto dekret ograniczał formalnie kompetencje rektora, czyniąc go jakoby zarządcą uczelni z ramienia ministra. Zważywszy jednak, iż prestiż magnificencji w opinii publicznej był bardzo wysoki, i że zgodnie z ustalonym przez władze centralne kursem politycznym, starano się pozyskiwać dla nowego ustroju poparcie profesury. Władza rektorska pozostawała w dalszym ciągu dość rozległa. Wszystkie ważniejsze postanowienia Ministerstwa dotyczące Uniwersytetu Poznańskiego z reguły były konsultowane z kierownictwem uczelni. Z czasem przyjęła się zasada odbywania przez Ministerstwo, przeważnie na szczeblu podsekretarza stanu, dorocznych konferencji z rektorem i prorektorami oraz przedstawicielami zakładowej organizacji związkowej, na których omawiano najważniejsze sprawy związane z działalnością szkoły. Rektorami Uniwersytetu Poznańskiego po S. Dąbrowskim, który zakończył swe urzędowanie w 1946

⁴⁶ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 84-85.

⁴⁷ A.L. Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)...*, s. 479.

roku, byli kolejno: prof. Stefan Błachowski (lata akademickie 1946/1947 i 1947/1948) i prof. Kazimierz Ajdukiewicz (lata akademickie 1948/1949 do 1951/1952). Uniwersytet Poznański posiadał w okresie obowiązujących postanowień dekretu z 28 października 1947 roku rektora, jednego prorektora, sześciu dziekanów i sześciu prodziekanów.

Organem doradczym rektora był senat akademicki. Na szczepku wydziału, dekret nie wprowadzał istotnych zmian, przewidywał jedynie udział przedstawiciela młodzieży w posiedzeniach rad wydziałowych. Mimo wszystko, dekret był kompromisem obliczonym na okres przejściowy, nie zadowalał w pełni władz Polski Ludowej, które dążyły do jak najszybszego przekształcenia szkół wyższych w kuźnię wysoko kwalifikowanych i zarazem ideowo związanych z nowym ustrojem kadr tzw. ludowej inteligencji⁴⁸.

W dniu 30 października 1951 roku weszła w życie ustawa o Polskiej Akademii Nauk oraz w dniu 15 grudnia 1951 roku ustawa o szkolnictwie wyższym i pracownikach nauki⁴⁹. Ustawy te były prawnym usankcjonowaniem rozdziału funkcji dydaktyczno-wychowawczych i naukowych. Zmiany w systemie zarządzania wprowadzone ustawą z 15 grudnia 1951 roku polegały na tym, iż rektorów i dziekanów oraz ich zastępców powoływał odtąd na czas nieokreślony Minister Szkolnictwa Wyższego. Jednakże uczelnia na własną rękę podejmowała pewne kroki w przeciwdziałaniu chaosowi w strukturze zarządzania, wynikającego z nieprzejrzystego układu roli i pozycji poszczególnych organów kierowniczych i kontrolnych, przez powołanie nowych instytucji koordynujących. Między innymi, 1953 roku, ówczesny rektor Uniwersytetu Poznańskiego, prof. Jerzy Suszko, powołał do życia nie przewidziane przepisami ustawy Kolegium Rectorskie, w skład którego wchodziło: rektor, prorektorzy, zastępca rektora do spraw administracyjnych, sekretarz Komitetu Uczelnianego PZPR i przewodniczący Zakładowej Organizacji Związkowej. Kolegium Rectorskie, skupiające w swoich rękach rzeczywistą władzę na Uniwersytecie, stało się instytucją, która przetrwała wszystkie późniejsze reorganizacje⁵⁰. Kiedy dnia 15 grudnia 1951 roku wydano ustawę o szkolnictwie wyższym i pracownikach nauki, wprowadzono, na wzór radziecki, nowe stopnie naukowe: kandydata nauk (odpowiednik doktora) i doktora nauk (odpowiednik doktora habilitowanego). Stopnie i tytuły naukowe zatwierdzała Centralna Komisja Kwalifikacyjna przy ministerstwie. Zlikwidowano resztki autonomii uniwersyteckiej. Rektorów i dziekanów powoływał minister. Od maja 1950 roku funkcje ministra szkół wyższych i nauki sprawował Adam Rapacki. Duży wpływ w szkołach

⁴⁸ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 363.

⁴⁹ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 87.

⁵⁰ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 364-366.

wyższych miały organizacje partyjne. Aby uzyskać odpowiednio przeszkoloną kadrę uruchomiono trzyletnie studia aspiranckie. Ponadto ustanowiono stanowisko zastępcy profesora, a osoby sprawujące tę funkcję nie musiały legitymować się stopniem kandydata nauk. Na wszystkich kierunkach studiów wprowadzano w coraz większym zakresie tzw. przedmioty ideologiczne, takie jak filozofia marksistowska, ekonomia polityczna, nauki polityczne, podstawy marksizmu-leninizmu. Wydano zarządzenie o socjalistycznej dyscyplinie studiów, zgodnie z którym studenci byli zobowiązani do uczęszczania na wszystkie zajęcia i rygorystycznego przestrzegania terminów zaliczeń oraz egzaminów. Początkowo studia podzielono na dwa stopnie - pierwszy, trwający trzy lata, dawał dyplom ukończenia studiów, a następnie wybrane jednostki kierowano na dwuletnie studia magisterskie. Jednak wkrótce zrezygnowano z tego modelu, zastępując go jednolitym, cztero- lub pięcioletnim⁵¹.

Co tyczy się zmian strukturalnych Uniwersytetu Poznańskiego, w roku 1951 z Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego utworzono Wydział Matematyki, Fizyki i Chemii oraz Wydział Biologii i Nauk o Ziemi. Z kolei z Wydziału Humanistycznego utworzono Wydział Filologiczny, Wydział Filozoficzno-Społeczny i Wydział Historyczny. Te dwa ostatnie Wydziały wkrótce połączono i utworzyły one Wydział Filozoficzno-Historyczny⁵². Z kolei, począwszy od roku akademickiego 1950/1951 powstały kolejno w różnych odstępach czasu studia międzyzakładowe: Studium Wojskowe, Studium Wychowania Fizycznego i Studium Praktycznej Nauki Języków Obcych⁵³. W 1953 roku zlikwidowano Studium Przygotowawcze, a dwa lata wcześniej, zlikwidowano utworzone w 1948 roku Studium Nauki o Polsce i Świecie Współczesnym⁵⁴.

Lata 1950-1956 stanowiły okres eksperymentów pod względem dydaktyczno-pedagogicznym i programowym. W 1952 roku została wprowadzona aspirantura naukowa oraz tryb nadawania stopni naukowych kandydata nauk i doktora nauk. Pod względem organizacyjnym, do 1953 roku, można było zaobserwować dążenie do centralizmu i specjalizacji⁵⁵.

Wszyscy pracownicy naukowcy zatrudnieni na uczelni zobowiązani byli przejść przeszkolenie z podstaw marksizmu-leninizmu i historii ruchu robotniczego i zdać egzamin z tego zakresu. Poziom merytoryczny kursów szkoleniowych nie był wysoki, przyczyniły się

⁵¹ A.L. Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)...*, s. 555-556.

⁵² M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu...*, s. 106.

⁵³ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne...*, s. 78.

⁵⁴ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 364-366.

⁵⁵ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne...*, s. 78.

one jednak do upowszechnienia głównych kategorii pojęciowych i zasad metodologicznych marksizmu wśród ogółu pracowników naukowych, często upatrujących w naukowym socjalizmie wyłącznie utylitarnie pojęte treści ideologiczne nie podbudowane solidną filozoficzną i naukową wiedzą⁵⁶.

Dnia 22 października 1953 roku, zarządzeniem Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 października 1953 roku, powołane zostały studia eksternistyczne. Na Uniwersytecie Poznańskim uruchomiono je w latach 1954-1957 na następujących kierunkach: filologia polska, filologia germańska, pedagogika, matematyka, fizyka, biologia, geografia, bibliotekarstwo, historia i historia sztuki. Poważnym obciążeniem dla uczelni i poszczególnych wydziałów stały się studia zaoczne. Jednakże Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, wysunął się wkrótce, po wprowadzeniu tego typu studiów w 1955 roku, na czołowe miejsce wśród wyższych szkół w Polsce⁵⁷.

Ważnym wydarzeniem dla Uniwersytetu Poznańskiego było nadanie jej przez Radę Ministrów (uchwała z dnia 31 XII 1955 roku) – na wniosek Senatu z dnia 22 XI 1955 roku – nazwy Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu⁵⁸. Przeobrażenia, jakim podlegała struktura organizacyjna Uniwersytetu w latach 1945-1956 były w ostatecznym rozrachunku korzystne dla jej rozwoju. Od 1956 roku rozpoczyna się ponowny rozwój Uniwersytetu, który pomimo okresowych zahamowań konsekwentnie postępował. Złote gody Uniwersytetu świętowało 760 nauczycieli akademickich oraz 11 454 studentów stacjonarnych i zaocznych⁵⁹.

Istotnym zagadnieniem omawianego okresu dziejowego jest fakt, iż w 1946 roku zaczęły powstawać wyższe szkoły pedagogiczne, które na stałe weszły do struktury systemu szkolnictwa wyższego w Polsce⁶⁰. Do dnia dzisiejszego, zdaniem Romualda Grzybowskiego, skutecznie uzupełniając ofertę kształceniową uniwersytetów, wykazując w wielu przypadkach duży dynamizm i prężność w zakresie podejmowanych badań naukowych. Rozwój organizacyjny wyższych szkół pedagogicznych w latach 1946-1949 był o tyle ważnym

⁵⁶ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 373.

⁵⁷ A.L. Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)...*, s. 370.

⁵⁸ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 96.

⁵⁹ J. Fedorowski, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 75-lecie istnienia...*, s. 9-10.

⁶⁰ Zob. R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946-1956*, Toruń 2010; J. Chodakowska, *Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944-1951*, Warszawa 1951; A. Borucki, *Kariery zawodowe i postawy społeczne inteligencji w PRL 1945-1959*, Wrocław 1965; K. Dżiduszko, *Uniwersyteckie kształcenia nauczycieli*, Warszawa 1963; J. Hellwig, *Działalność Państwowego Pedagogium w Poznaniu 1937-1947*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1980, nr 1; J. Jarowiecki, *Kształcenie nauczycieli w wyższych szkołach pedagogicznych*, Warszawa-Kraków 1967; J. Pieter, *Pedagogiczna działalność wyższych szkół pedagogicznych w dwudziestoleciu 1946-1966*, Katowice 1968;

zagadnieniem, iż był to czas, w którym ich zasadniczym zadaniem było kształcenie nauczycieli dla najwyżej zorganizowanych szkół powszechnych (podstawowych)⁶¹. Warto nadmienić, iż regułą stała się sytuacja, w której wyższe szkoły pedagogiczne, osiągnąwszy odpowiednio wysoki poziom naukowy, współtworzyły podstawy nowo kreowanych uniwersytetów. Tak było w przypadku Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Katowicach, WSP w Gdańsku, WSP w Opolu, WSP w Szczecinie, WSP w Olsztynie. Wyjątkiem od tej zasady jest WSP w Krakowie, która w 1999 roku przekształciła się w Akademię Pedagogiczną⁶².

Szkolnictwo i oświatę w Polsce Ludowej charakteryzowały olbrzymi dynamizm oraz wielki postęp. Przejawiał się on w szczególności w odbudowie i rozbudowie placówek oświatowych, likwidacji analfabetyzmu, rozwoju różnych form oświaty pozaszkolnej czy w lepszym przygotowaniu nauczycieli do pełnionych obowiązków. Warunki do osiągania wcześniej wspomnianych celów były niedogodne, z racji olbrzymich zniszczeń kadrowych i

⁶¹ W pierwszych latach działalności wyższe szkoły pedagogiczne przyjęły nietypową strukturę organizacyjną. Była ona dostosowana do programu studiów, obejmującego przedmioty pedagogiczne i pomocnicze, praktykę pedagogiczną wraz z metodyką elementarnego nauczania i wybranych przedmiotów studium specjalnego. Dążenie do wykształcenia absolwentów WSP w zakresie dwukierunkowej specjalizacji sprawiło, że utworzono w nich dwuprzedmiotowe sekcje. W pierwszym roku istnienia WSP zorganizowano ogółem dziesięć sekcji: w WSP w Krakowie funkcjonowały: sekcja polonistyczno-historyczna, polonistyczno-estetyczna i przyrodniczo-geograficzna, w WSP w Gdańsku – sekcja przyrodniczo-geograficzna i matematyczno-fizyczna, w WSP w Łodzi – sekcja filologiczno-historyczna, humanistyczna oraz przyrodniczo-geograficzna, w WSP w Katowicach – sekcja przyrodnicza i matematyczna.

Zmian w strukturze organizacyjnej WSP dokonano już w drugim roku ich działalności. Instrukcja o organizacji roku szkolnego 1947/1948 w zakresie kształcenia nauczycieli zobowiązała wszystkie wyższe szkoły pedagogiczne do uruchomienia kursów wstępnych, analogicznych do wstępnego roku studiów w szkołach wyższych. Zmiany w obrębie samej idei WSP znalazły odzwierciedlenie w statucie tych uczelni, w którym, na mocy zarządzania ministra oświaty, w październiku 1947 roku, dokonano pierwszej korekty. Nowy statut potwierdzając, iż celem działania WSP jest kształcenie zawodowe na poziomie wyższym kandydatów na nauczycieli 8-klasowych szkół powszechnych zawęził ich naukową działalność jednocześnie zobowiązując je do włączenia się w proces doskonalenia czynnych nauczycieli. Dalsze modyfikacje w sferze organizacji WSP dokonano za sprawą Instrukcji z 21 czerwca 1948 roku o organizacji roku szkolnego 1948/1949, która zobowiązała kierownictwo tych szkół do podjęcia prac mających na celu dostosowanie ich organizacji do postanowień dekretu z 28 października 1947 o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego. Dekret ten zróżnicował wewnętrzną organizację wyższych szkół zawodowych i uczelni akademickich, co sprawiło iż na początku roku szkolnego 1948/1949 na czele wyższych szkół pedagogicznych stanęli rektorzy, mający do pomocy prorektorów.

Pierwsze lata pracy wyższych szkół pedagogicznych były zatem okresem ich rozwoju strukturalnego, kształtowania się pierwszych zespołów wykładowców i tworzenia społeczności ich słuchaczy. Równocześnie były one okresem weryfikacji przyjętych założeń. Wielu zagadnień programowych i strukturalnych w 1946 roku nie rozstrzygnięto, np. nie ustalono precyzyjnie miejsca WSP w strukturze szkół wyższych, zwłaszcza w stosunku do uniwersytetów. Problemu tego nie rozwiązały wprowadzone w strukturze systemu oświaty zmiany Ministerstwa Oświaty w 1948 roku. Co jednak ważne, wraz z zarządzeniem ministra oświaty z dnia 28 czerwca 1949 roku o zmianie uprawnień absolwentów wyższych szkół pedagogicznych, w systemie kształcenia nauczycieli pojawił się nowy, liczący się podmiot. Zdaniem Ramulada Grzybowskiego, geneza wyższych szkół pedagogicznych jest wypadkową zarówno dążeń nauczycielstwa polskiego, przez wiele dziesięcioleci, jeśli nie wieków, jak i uwarunkowań polityczno-społecznych, towarzyszących rozwojowi kształcenia nauczycieli w PRL. Ich koncepcja, zaledwie zarysowana w 1946 roku, była systematycznie rozwijana i doskonalona w kolejnych latach. Lata 1946-1949 to był czas „stawania się” wyższych szkół pedagogicznych jako zakładów kształcenia nauczycieli dla wyżej zorganizowanych szkół powszechnych.

⁶² R. Grzybowski, *Geneza wyższych szkół pedagogicznych i ich rozwój organizacyjny w latach 1946-1949*, „Biuletyn Historii Wychowania” nr 1/2 (2000), Poznań 2000, s. 35.

materialnych spowodowanych wojną i okupacją, a także skomplikowana sytuacja polityczna, która w znacznej mierze wpływała na podstawy ideologiczne i teoretyczne polskiej oświaty. To również czas odradzania się Związku Nauczycielstwa Polskiego⁶³.

2. Zmiany organizacyjne i kadrowe Katedry Pedagogiki i Dydaktyki

Podstawowym elementem struktury organizacyjnej Uniwersytetu Poznańskiego były wydziały i katedry z podporządkowanymi im zakładami. W 1946 roku powołano do życia wszystkie przedwojenne katedry w ramach pięciu wydziałów, a mianowicie: Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Stomatologicznym i Studium Wychowania Fizycznego, Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego z Oddziałem Farmaceutycznym, Wydziału Humanistycznego, Wydziału Prawno-Ekonomicznego z dwiema sekcjami – prawną i ekonomiczno-polityczną oraz Wydziału Rolniczo-Leśnego⁶⁴.

W Kronice Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/1955 czytamy: *Pierwszy, skrócony rok akademicki, trwał od kwietnia do 15.IX. 1945 roku. Organizatorem i dziekanem Wydziału (Filozoficzno-Historyczny, od 1952 roku Humanistyczny) był prof. K. Tymieniecki wraz z prodziekanem prof. R. Pollakiem. Następny rok akademicki 1945/46 był już rokiem normalnym. Pod kierownictwem obu wspomnianych wyżej profesorów, w sytuacji poważnych trudności lokalowych wskutek zniszczeń większości gmachów uniwersyteckich, reaktywowano w tym czasie 20 zakładów, seminarium i instytutów wydziałowych – w tym Instytut Pedagogiczny pod kierownictwem Ludwika Jaxy-Bykowskiego*⁶⁵.

W roku akademickim 1951/1952 Wydział Humanistyczny podzielono, w pierwszej fazie, na trzy samodzielne wydziały: Historyczny, Filologiczny i Filozoficzno-Społeczny, a następnie na dwa wydziały: Filozoficzno-Historyczny i Filologiczny⁶⁶.

Od 1945 roku, nieprzerwanie, trwał na Uniwersytecie Poznańskim proces uzupełniania i zwiększania składu personelu naukowego. Luki w obsadzie etatów samodzielnych i pomocniczych nauki, spowodowanych przez wojnę, miały miejsce na wszystkich wydziałach uczelni, przede wszystkim na Wydziale Lekarskim i Wydziale Humanistycznym. Wojna spowodowała ogromne straty, trudne do natychmiastowego wypełnienia⁶⁷. Sprawą priorytetową było obsadzenie stanowisk kierowników katedr.

⁶³ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989, s. 17.

⁶⁴ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 93.

⁶⁵ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 321.

⁶⁶ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 95.

⁶⁷ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 17.

Stanowiska te starano się wypełnić dwiema drogami. Po pierwsze, starano się pozyskać profesorów z innych uniwersytetów, zwłaszcza z Uniwersytetu Lwowskiego i Uniwersytetu Wileńskiego, częściowo także z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po drugie, poprzez awans naukowy docentów, którzy przed wojną na ogół często przez długie lata czekali na profesorskie nominacje. W związku z dużą ilością vacatów uciekano się często do rozwiązań tymczasowych, polegających na przyznawaniu wybijającym się pomocniczym pracownikom nauki, przede wszystkim adiunktom ze stopniem doktora, ale także nierzadko magistrów, tytułów zastępców profesora lub docentów etatowych, co pozwalało powierzyć im kierownictwo katedr i stanowiska we władzach uczelni⁶⁸.

Pierwsze lata powojenne charakteryzują zastój w rozwoju poznańskiej pedagogiki⁶⁹. Po wojnie, w 1945 roku Ludwik Jaxa-Bykowski pokładał nadzieję na rozwój demokracji. Wrócił do Poznania, gdzie objął kierownictwo Katedry Pedagogiki⁷⁰, opracował statut wstępnego roku studiów dla osób, które nie uzyskały matury. Został sekretarzem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁷¹. Jednakże działania Ludwika Jaxa-Bykowskiego na rzecz odbudowania Stronnictwa Narodowego doprowadziły do jego aresztowania dnia 8 października 1947 roku, przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa w miejscu pracy (hallu Collegium Minus). W areszcie śledczym przebywał trzy miesiące. Pod zarzutem działalności mającej na celu zmianę przemocą obecnego ustroju państwa polskiego (przynależność do nielegalnej organizacji Stronnictwa Narodowego), sąd wojskowy skazał Ludwika Jaxa-Bykowskiego na 6 lat pozbawienia wolności i pozbawienie mienia na rzecz Skarbu Państwa. Wraz z Florianem Znanieckim został wykluczony z PTP. Ludwik Jaxa-Bykowski otwarcie sprzeciwiał się próbom ideologizacji pedagogiki. Dowody na podstawie których Ludwik Jaxa-Bykowski został zatrzymany były spreparowane⁷². Wojskowy Sąd Rejonowy karę złagodził, a zły stan zdrowia spowodował zwolnienie Ludwika Jaxa-Bykowskiego z więzienia dnia 16 marca 1948 roku i oddanie pod nadzór milicji⁷³. Miał

⁶⁸ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 409-411.

⁶⁹ W. Ambroziak, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 14.

⁷⁰ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 356.

⁷¹ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik* (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*; Warszawa 2003, s. 447.

⁷² J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 1998, nr 4, s. 114.

⁷³ A. Malinowski, *Ludwik Jaxa-Bykowski o szkolnictwie wyższym*, „Forum akademickie” 2011, nr 7-8, s. 93.

wówczas 67 lat. Zwolniony w celu leczenia zmarł w szpitalu 28 czerwca 1948 roku⁷⁴. W dniu 22 sierpnia 1957 roku Sąd Najwyższy wyrok uchylił, uznając go za bezpodstawną.⁷⁵

Władze komunistyczne, co trzeba podkreślić, starały się zatrzeć pamięć o profesorze Ludwiku Jaxa-Bykowskim. Ze strony władz uczelni przez okres czterdziestu lat od jego śmierci, nie padły żadne słowa uznania dla tego uczonego patrioty. Nawet w pracy *Nauka w Wielkopolsce. Przeszłość i teraźniejszość* z 1973 roku, wydanej dla uczczenia 50-lecia Uniwersytetu Poznańskiego nie wspomina się o załogach Ludwika Jaxa-Bykowskiego. Dopiero w 1989 roku z okazji 70-lecia Uniwersytetu, w wydanej pocztce rektorów umieszczono po raz pierwszy nazwisko profesora⁷⁶.

Karol Kotłowski, w artykule *O przyczynach upadku pedagogiki uniwersyteckiej w Polsce Ludowej*, upadku polskiej pedagogiki po 1949 roku upatruje w panującym ustroju politycznym, pisząc: *Wytworzyła się tego rodzaju sytuacja, że największymi autorytetami pedagogicznymi stali się wielcy politycy i publikacje pedagogiczne miały zmieniać swój ton w zależności o tego, co w czasie ostatniego przemówienia powiedział ten lub inny polityk. W ten sposób produkcja pedagogiczna ulegała niesłychanie szybkiemu starzeniu się i dezaktualizacji. (...) Tymczasem politycy rozumowali często podobnie, jak ów legendarny kalif palący aleksandryjską bibliotekę: Jeżeli piszesz o tym, co jest już zawarte u Kairowa, to praca twoja jest niepotrzebna, jeśli zaś zawiera to, czego u Kairowa nie ma, jest szkodliwa. W ten sposób zlikwidowano najbardziej twórczy dział pedagogiki – refleksję pedagogiczną, podcinając zupełnie byt pedagoga teoretyka, który wyręczany we wszystkim przez polityka nie miał właściwie nic do roboty. (...) Brak nowych naukowych metod badawczych w pedagogice po zdeprecjonowaniu burżuazyjnych starano się wyrównać zapożyczeniem od polityki jej generalnej metody – propagandy*⁷⁷.

W latach 1945-1947 wykłady i ćwiczenia z pedagogiki i dydaktyki ogólnej prowadził Ludwik Jaxa-Bykowski. Historię wychowania wykładał w roku akademickim 1945/1946 doc. St. Tync, a od 1946 roku doc. M. Wachowski. Docent Marian Wachowski wykładał także zasady pedagogiki. Z kolei dydaktykę i metodykę propedeutyki filozofii prowadził w roku akademickim 1945/1946 dr Tadeusz Zaworski.

Funkcję kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Ludwik Jaxa-Bykowski pełnił do 1947 roku. W latach 1947-1950 istniał vacat na stanowisku kierownika Katedry Pedagogiki

⁷⁴ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 384.

⁷⁵ Zob. J. Hellwig, *Ludwik Jaxa-Bykowski (1881-1948) profesor Uniwersytetu poznańskiego i kierownik Katedry Pedagogiki*, „Kultura i Edukacja” 1996, nr 2, s. 126-136.

⁷⁶ S. Możdżeń, *Bykowski-Jaxa Ludwik...*, s. 447.

⁷⁷ K. Kotłowski, *O przyczynach upadku pedagogiki uniwersyteckiej w Polsce Ludowej*, „Nowa Szkoła” 1957, nr 3, s. 278-279.

na Uniwersytecie Poznańskim. Funkcję kuratora powierzono na ten czas profesorowi Stefanowi Błachowskiemu, który z Uniwersytetem był związany do 1960 roku⁷⁸.

Stefan Błachowski urodził się 19 maja 1889 roku w Opawie. Z wykształcenia psycholog i pedagog. Po złożeniu matury, w 1907 roku, wstąpił na UL, gdzie studiował psychologię i polonistykę na Wydziale Filozoficznym. Studia kontynuował na uniwersytecie w Getyndze, gdzie w 1913 roku uzyskał tytuł doktora filozofii z zakresu psychologii, filozofii i fizyki (praca *Studien uber den Binnenkontrast*). Współpracował także z College de France oraz Sorboną. Po powrocie do kraju podjął pracę naukową na UJK we Lwowie, pod kierunkiem naukowym Kazimierza Twardowskiego. Habilitację uzyskał w 1917 roku⁷⁹.

Fot. 18. Stefan Błachowski – jeden z założycieli i organizatorów Uniwersytetu Poznańskiego

Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (Sygnatura: 1-N-53)

Należy tu przypomnieć, iż profesor Stefan Błachowski był jednym z założycieli i organizatorów Uniwersytetu Poznańskiego, całe swoje życie, pracę i wysiłek związał z rozwojem tej uczelni. W lipcu 1919 roku został powołany na profesora nadzwyczajnego psychologii i pedagogiki eksperymentalnej. W tym też roku powołał do życia drugą w Polsce

⁷⁸ Zob. Błachowski Stefan (1889-1962) – psychologia, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 82).

⁷⁹ M. Wojszczyk, *Błachowski Stefan* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 25.

Katedrę Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej na Uniwersytecie Poznańskim. Przez cały ten czas był związany z rozwojem środowiska naukowego i kulturalnego Poznania, a w szczególności reprezentowanej przez siebie dyscypliny naukowej – psychologii⁸⁰. W związku ze swymi licznymi, naukowymi kontaktami, placówka stworzona przez Stefana Błachowskiego była najlepiej w kraju wyposażonym Zakładem Psychologii Eksperymentalnej⁸¹.

Jako założyciel i długoletni kierownik Katedry Psychologii z całym oddaniem i energią pracował nad rozbudową powierzonej mu placówki naukowej. Jak już wspomniano, rozbudowany zakład naukowy był jednym z najlepiej urządzonych zakładów naukowych nie tylko w Polsce, ale i na świecie. Druga wojna światowa zniszczyła cały ten dorobek. Bezpośrednio po zakończonych działaniach wojennych, 15 marca 1945 roku, Stefan Błachowski wrócił do swojej Uczelni do Poznania, gdzie na nowo zaczął organizować Katedrę Psychologii oraz uruchamiać jeden z ośrodków studiów psychologicznych w kraju.

W tym czasie trzykrotnie sprawował funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego, a także w latach 1938-1939 i 1945-1947 funkcję prorektora oraz rektora w roku akademickim 1947/1948. Był założycielem „Kwartalnika Psychologicznego”, którego notabene w latach 1929-1939 był redaktorem, a które w 1952 roku zostało przemianowane, na ukazujący się do dziś „Przegląd Psychologiczny”. Warto zaznaczyć, iż Stefan Błachowski był inicjatorem powstałego w 1949 roku Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Kierował nim aż do swej śmierci w 1962 roku⁸².

Był jednym z seniorów, który widział wzloty i upadki psychologii, i mógł jej rozwój przedstawić jak najwszechstronniej. Redagowany przez niego w okresie międzywojennym „Kwartalnik Psychologiczny”, a po wojnie „Przegląd Psychologiczny” (Organ Polskiego Towarzystwa Psychologicznego) był znany i wysoko oceniany w skali międzynarodowej⁸³. W piśmie zamieszczali swoje oryginalne prace nie tylko psychologowie polscy, ale także psychologowie z różnych krajów. W ten sposób wyniki badań polskich psychologów były

⁸⁰ B. Hornowski, *Prof. Dr Stefan Błachowski (19 V 1889 – 31 I 1962)* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963, s. 230.

⁸¹ M. Wojszczyk, *Błachowski Stefan...*, s. 25.

⁸² Ibidem, s. 25-26.

⁸³ B. Hornowski, *Prof. Dr Stefan Błachowski (19 V 1889 – 31 I 1962)* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963, s. 230.

znane poza krajem. Sam Stefan Błachowski jest autorem wielu psychologicznych prac naukowych⁸⁴.

Był założycielem i organizatorem Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, w którym pełnił funkcję przewodniczącego do ostatnich dni swego życia. Był członkiem wielu towarzystw naukowych w kraju i za granicą, np. Association Internationale de Psychologie Appliquee, Union Internationale de Psychologie Scientifique. Cieszył się dużym zaufaniem i autorytetem wśród profesorów. Powierzano mu zaszczytne, a z drugiej strony odpowiedzialne funkcje w życiu uniwersyteckim i w kraju⁸⁵.

Co tyczy się dalszej działalności dydaktycznej z dziedziny pedagogiki, od 1949 roku wykłady z organizacji szkolnictwa prowadził wizytator S. Śliwiński. Zajęcia te prowadzone były dla słuchaczy studium pedagogicznego, którzy przygotowywali się do zawodu nauczycielskiego. Dla studentów pedagogiki metodę nauczania w klasach początkowych prowadził do 1949 roku dr Stanisław Durek, a po nim dr Jan Szelejewski. Z kolei dydaktykę i metodykę propedeutyki filozofii prowadził od 1949 roku dr Tadeusz Strumiłło.

W ramach reorganizacji, która nastąpiła w 1951 roku, w związku z reformą szkolnictwa wyższego i zmianą programów nauczania powstał na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Zespół Katedr Psychologii Wychowawczej i Pedagogiki, którego kierownikiem został profesor Stefan Błachowski⁸⁶. Swą działalność Katedra Psychologii wznowiła w 1948 roku. W 1950 roku powstała druga Katedra Psychologii, której kierownikiem był doc. Stanisław Kowalski⁸⁷.

⁸⁴ Zob. S. Błachowski, *O wyobrażeniach ejdetycznych*, Warszawa 1926; S. Błachowski, *Psychologia i fizjologia wobec malarstwa*, Lwów 1912; S. Błachowski, *Chronometryczne badania nad przebiegiem startu*, Poznań 1924; S. Błachowski, *O psychicznych szeregach jakościowych w dziedzinie wrażeń zmysłowych*, Lwów 1921; S. Błachowski, *Nastawienia i spostrzeżenia (studium psychologiczne)*, Lwów 1917; S. Błachowski, *Badania z zakresu rozwoju pamięci liczb i zdolności rachunkowych*, Warszawa 1927; S. Błachowski, *Typologia ejdetyczna i jej znaczenie pedagogiczne*, Poznań 1927; S. Błachowski, *W sprawie analizy wybitnych zdolności rachunkowych*, Warszawa 1925; S. Błachowski, *Good luck letters: a contribution to the psychology of magical thinking*, Poznań 1939; S. Błachowski, *O niektórych związkach zachodzących między typami pamięciowymi*, Poznań 1921; S. Błachowski, *Struktura typów wyobrażeń i pamięci liczb w świetle analizy przypadku wybitnych zdolności rachunkowych*, Poznań 1924.

⁸⁵ B. Hornowski, *Prof. Dr Stefan Błachowski (19 V 1889 – 31 I 1962)*..., s. 231.

⁸⁶ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958*..., s. 383.

⁸⁷ W maju 1952 roku ponownie połączono obydwie katedry i nadano nowo powstałej jednostce nazwę Katedry Psychologii Wychowawczej. W 1957 roku utworzono przy niej dwa Zakłady: Psychologii Ogólnej pod kierownictwem prof. Błachowskiego oraz Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej pod kierownictwem doc. Kowalskiego. Obsada personalna ulegała częstym zmianom. Kadra naukowa Katedry ustabilizowała się w 1956 roku. Stanowili ją prof. Stefan Błachowski, doc. Stanisław Kowalski, doc. dr Andrzej Lewicki, zastępca profesora dr Bolesław Hornowski oraz asystenci: Józefa Czepanis, Kazimierz Panasiuk i Maria Tyszkowa (od 1957 roku). Problematyka badawcza katedry dotyczyła zagadnień historii psychologii, przestępczości nieletnich, rehabilitacji, osobowości, krytyki burżuazyjnych teorii wychowania, myślenia dzieci oraz kształtowania się mowy pisanej u dzieci, przystosowania się człowieka do środowiska, motywów przemian światopoglądowych u młodzieży. Co istotne, katedra była wydawcą „Przeglądu Psychologicznego”.

W latach 1950-1953 Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim kierował zastępca profesora, dr Stefan Wołoszyn⁸⁸. To właśnie od 1950 roku sytuacja badawcza w Katedrze Pedagogiki ulegała normalizacji. Problematyka badawcza stała się zbieżna z zagadnieniami poruszonymi w ówczesnej Katedrze Psychologii.

Stefan Wołoszyn (1911-2004) był pedagogiem i historykiem wychowania, profesorem uniwersytetów w Toruniu, Poznaniu i Warszawie (rektor Akademii Wychowania Fizycznego. w latach 1960-1971)⁸⁹. Studia wyższe w zakresie nauk filozoficznych, pedagogicznych i filologii polskiej odbywał najpierw w latach 1929-1935 na Wydziale Filozoficznym UJ w Krakowie (gdzie otrzymał także w 1934 roku dyplom magistra filozofii), następnie w latach 1935-1939 w USB w Wilnie. Dyplom doktora filozofii w zakresie nauk pedagogicznych i historii literatury polskiej uzyskał na UMK w Toruniu w lutym 1948 roku. W latach 1935-1939 był nauczycielem Państwowego Liceum i Gimnazjum im. A. Mickiewicza w Wilnie. Lata wojny spędził również w Wilnie, pracując w roku 1939/1940 w Komitecie Pomocy uchodźcom Polakom, w roku 1940/1941 w V średniej szkole wileńskiej, w latach 1941/1944 pracował jako robotnik fizyczny w kolejowym składzie opałowym, w roku 1944/1945 nauczał w polskim męskim Gimnazjum Wileńskim. W latach 1945-1946 był dyrektorem liceum pedagogicznego i nauczycielem gimnazjum w Białymstoku. O d 1946 do 1950 roku był najpierw starszym asystentem, a następnie adiunktem przy Katedrze Pedagogiki UMK w Toruniu⁹⁰. Był autorem licznych prac z zakresu pedagogiki ogólnej, pedeutologii, pedagogiki porównawczej oraz historii wychowania⁹¹. Pełna bibliografia prac Stefana Wołoszyna znajduje się w pracy *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia*⁹². W publikacji tej można także przeczytać wypowiedzi przyjaciół i uczniów Stefana Wołoszyna o nim samym⁹³.

⁸⁸ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 384.

⁸⁹ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 32.

⁹⁰ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 356-357.

⁹¹ Zob. S. Wołoszyn, *Korczak*, Warszawa 1982; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga pierwsza, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998; S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998; S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964; S. Wołoszyn, *Nauczyciel, tradycje, współczesność, przyszłość: studia i szkice*, Wrocław 1978; S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Warszawa 1997; S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku: próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998; S. Wołoszyn, A. Maćkowiak (red.), *Metodyka pierwszych lat nauczania*, Warszawa 1962; S. Wołoszyn., Z. Żukowska, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice*, Toruń 1998;

⁹² Zob. S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 239-246.

⁹³ Zob. S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 247-312.

Fot. 19. Stefan Wołoszyn – pedagog, historyk wychowania

Źródło: Z. Żukowska, *Wołoszyn Stefan* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008, s. 230.

Przez 10 lat Stefan Wołoszyn był członkiem Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego oraz członkiem Głównej Komisji Kwalifikacyjnej d/s stopni i tytułów naukowych przy Polskiej Akademii Nauk. Uczestniczył w pracach Komitetu Nauk Pedagogicznych oraz Komitetu Kultury Fizycznej Polskiej Akademii Nauk. Był członkiem Plenum i Prezydium Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki (1868-1971), a także wielu towarzystw naukowych, rad naukowych, komisji i zespołów rzeczoznawców. Warto nadmienić, iż do ostatniego roku swego życia był konsultantem i recenzentem Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku⁹⁴.

W 1953 roku Stefan Wołoszyn został przeniesiony z Uniwersytetu Poznańskiego na stanowisko samodzielnego pracownika nauki do Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego, w którym pracował kolejno na stanowisku docenta, profesora nadzwyczajnego i zwyczajnego, pełniąc funkcję kierownika Zakładu Pedagogiki Ogólnej i Ogólnej Teorii Wychowania (1955-1981) oraz dziekana Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego (1980-1981). Ponadto był kierownikiem naukowym Zespołu Kształcenia i Doskonalenia Nauczycieli oraz kierownikiem Studium Doktoranckiego.

⁹⁴ Z. Żukowska, *Wołoszyn Stefan* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008, s. 231.

Równolegle z pracą na Uniwersytecie Warszawskim podjął pracę w Akademii Wychowania Fizycznego (1953-1971), kierując w tych latach Katedrą Pedagogiki oraz pełniąc funkcję prorektora (1956-1960) i rektora (1960-1970)⁹⁵.

W związku z przejściem doc. dr Stefana Wołoszyna na Uniwersytet Warszawski, z dniem 1 września 1953 roku stanowisko kierownika Katedry Pedagogiki na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Poznańskiego objął Józef Kwiatek⁹⁶. Na tym stanowisku dał się poznać jako *dobry organizator, dydaktyk i wychowawca młodzieży studenckiej*⁹⁷. Ówczesny dziekan Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Poznańskiego, prof. Stanisław Szczotka, na temat Józefa Kwiatka mówił, iż *jest cennym pracownikiem Uniwersytetu Poznańskiego. Podjęte badania naukowe zapewnią mu niewątpliwie silną pozycję wśród samodzielnych pracowników naukowych*⁹⁸. Z kolei, prof. Janusz Pajewski, pisał, iż *Józef Kwiatek jest konsultowany i proszony o czynną współpracę przy rozwiązywaniu każdej bez wyjątku trudniejszej i bardziej zawilej kwestii. To samo ma miejsce na szczeblu ogólnouniwersyteckim. Uczestniczy w organizowanych przez Rektorat konferencjach, posiedzeniach Komisji i Kolegiów zajmując zawsze słuszne stanowisko w sprawach wymagających wszechstronnego i głębokiego rozumienia polityki Partii i Rządu oraz problematyki Uczelni. Do zagadnień podchodzi w sposób praktyczny i konkretny, a jednocześnie pryncypialny, a do ludzi życzliwie, bezstronnie, taktownie, dzięki czemu cieszy się szacunkiem i zasłużoną popularnością wśród pracowników naukowych i młodzieży studenckiej. Interesuje się życiem społecznym na naszej Uczelni, biorąc w nim aktywny udział*⁹⁹.

Rotacja pracowników Katedry Pedagogiki początkowo była dość duża, z czasem jednak ustalił się zespół, w skład którego wchodził: doc. dr J. Kwiatek, doc. dr Edmund Harwas, doc. dr Tadeusz Krajewski, dr Maria Walentynowicz oraz asystenci: Stanisław Michalski, Heliodor Muszyński. Katedra, w znacznej części miała charakter usługowy toteż zatrudniała często zmieniających się wykładowców na pracach zleconych¹⁰⁰.

⁹⁵ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 273.

⁹⁶ H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy* (maszynopis), Poznań 1987.

⁹⁷ T. Krajewski, Józef Kwiatek (1911-1964) (w:) S. Michalski (red.), *Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1945-1970*, Poznań 1971, s. 268.

⁹⁸ Opinia o dr Józefie Kwiatku z dnia 31 stycznia 1954 roku, sygn. 109/16 (Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego).

⁹⁹ H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy* (maszynopis), Poznań 1987.

¹⁰⁰ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 384.

Fot. 20. Józef Kwiatek – kierownik Katedry Pedagogiki w latach 1953-1961

Źródło: H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy*, Poznań 1987

Józef Kwiatek do roku 1939 pracował jako nauczyciel w szkolnictwie powszechnym. W 1938 roku zdał eksternistycznie egzaminy z programu Wyższego Kursu Nauczycielskiego. W 1937 roku rozpoczął studia na UP na kierunku socjologia. W okresie okupacji pracował jako robotnik na poczcie, zajmując się jednocześnie tajnym nauczaniem¹⁰¹. W roku akademickim 1945/1946 uzyskał dyplom i tytuł magistra filozofii w zakresie socjologii na podstawie egzaminu oraz pracy magisterskiej „Tworzenie się grup społecznych na terenie gromady Lubinicko w powiecie świebodzińskim”¹⁰². W związku z rozbudzonymi naukowymi zainteresowaniami pogłębieniem wiedzy socjologicznej Józef Kwiatek został uczestnikiem seminarium doktoranckiego prowadzonego przez prof. Tadeusza Szczurkiewicza. Z racji zaawansowania pracy doktorskiej dotyczącej tworzenia się więzi społecznej wśród ludności Ziem Odzyskanych, otrzymał stypendium. Będąc pod wpływem dzieł klasyków marksizmu, modyfikacji uległ temat dysertacji, który został przekształcony na „Klasowy charakter

¹⁰¹ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 357.

¹⁰² H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy* (maszynopis), Poznań 1987, s. 26.

procesów integracyjnych i dezintegracyjnych wśród ludności wiejskiej Ziemi Odzyskanych”¹⁰³. Dnia 29 września 1950 roku na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego odbyła się obrona pracy doktorskiej¹⁰⁴. Dalszą pracę dydaktyczno-naukową na Uniwersytecie Poznańskim zaczął z dniem 1 września 1950 roku jako pomocniczy pracownik nauki przy Katedrze Pedagogiki na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Poznańskiego¹⁰⁵.

W roku akademickim 1950/1951 Józef Kwiatek został przedstawicielem młodszych pracowników nauki w Senacie Uniwersyteckim¹⁰⁶. Ponadto, z dniem 1 września 1950 roku został zatrudniony w Państwowej Wyższej Szkole Operowej i Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Poznaniu¹⁰⁷.

W związku z nasileniem ofensywy ideologicznej w szkolnictwie wprowadzono obowiązkowe egzaminy z zakresu podstaw marksizmu i leninizmu we wszystkich szkołach wyższych. Dnia 29 marca 1951 roku Józef Kwiatek zdał egzamin przez Państwową Komisję Egzaminacyjną w Poznaniu z wynikiem bardzo dobrym. Dzięki temu, już we wrześniu 1952 roku został adiunktem przy Studium Nauki o Polsce i Świecie Współczesnym na Uniwersytecie Poznańskim oraz przy Katedrze Podstaw Marksizmu i Leninizmu na Akademii Medycznej w Poznaniu¹⁰⁸.

Będąc adiunktem przy Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego, Józef Kwiatek prowadził szereg ćwiczeń i wykładów z zakresu ustroju, organizacji i planowania oświaty i kultury w Polsce Ludowej, pedagogiki, historii wychowania oraz konwersatorium z zagadnień organizacji szkolnictwa i wychowania¹⁰⁹. W dniu 1 października 1952 roku pełnił obowiązki zastępcy profesora przy Katedrze Pedagogiki na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Poznańskiego. Funkcja ta, została powierzona Józefowi Kwiatkowi przez Stefana Wołoszyna, który w uzasadnieniu swej decyzji napisał: *Sądzę, iż wieloletnie doświadczenia dr Józefa Kwiatka jako wykładowcy i to w zakresie nauk pedagogicznych na poziomie wyższym, dobre rezultaty jego pracy dydaktycznej oraz wieloletnie doświadczenie pedagogiczne, jego gruntowne przygotowanie ideologiczne, jego*

¹⁰³ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 358.

¹⁰⁴ B. Miśkiewicz, *Józef Kwiatek*, „Sprawy oświaty i kultury województwa poznańskiego”, Tom IV, Poznań 1965, s. 6.

¹⁰⁵ H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy* (maszynopis) (za:) J. Kwiatek, *Mój życiorys*, (Archiwum rodzinne).

¹⁰⁶ T. Krajewski, *Józef Kwiatek (1911-1964)...*, s. 267.

¹⁰⁷ H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy...*, s. 28.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ *W sprawie rozbudowania Katedry Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim i powołania dr Józefa Kwiatka na zast. profesora w/w Katedrze*, Poznań 12 czerwca 1952, sygn. 109/16 (Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego).

*gruntowna znajomość polityki oświatowej i organizacja szkolnictwa, jego pracowitość i rozwijająca się obecnie aktywność badawczo-naukowa, każą się spodziewać, że w zupełności sprostą on także zadaniom samodzielnego pracownika nauki jako zastępcy profesora w zakresie pedagogiki i organizacji szkolnictwa*¹¹⁰.

W dniu 1 października 1954 roku Józef Kwiatek został dziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Ponadto był przedstawicielem Ministra Szkolnictwa Wyższego do Uczelnianej Komisji do Spraw Rekrutacji Uniwersytetu Poznańskiego na przełomie lipca i sierpnia w 1953 i 1954 roku oraz zastępcą przewodniczącego Uczelnianej Komisji Egzaminacyjnej, powołanej dla przeprowadzenia egzaminów z zakresu samokształcenia ideologicznego. Za swą pracę na rzecz społeczności akademickiej, otrzymał 14 grudnia 1955 roku nagrodę i podziękowania Ministra Szkolnictwa Wyższego¹¹¹.

W dniu 18 czerwca 1955 roku został złożony wniosek o nadanie Józefowi Kwiatkowi tytułu naukowego docenta¹¹². Pozytywnie zostały ocenione osiągnięcia naukowe Józefa Kwiatka, przez recenzentów, w osobach prof. Stefana Błachowskiego oraz prof. Stanisława Szczotkę. Dzięki temu, w dniu 28 listopada 1955 roku został przez Ministra Szkolnictwa Wyższego mianowany docentem Uniwersytetu Poznańskiego¹¹³. W związku z nadaniem Józefowi Kwiatkowi tytułu docenta, z dniem 1 grudnia 1955 roku, powołano go do pracy na stanowisku samodzielnego pracownika nauki przy Katedrze Pedagogiki na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu¹¹⁴.

Oprócz prac podejmowanych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Józef Kwiatek aktywnie uczestniczył w działalności naukowej różnego rodzaju instytucji na terenie całego kraju. W 1955 roku został członkiem Komisji powołanej dla zebrania materiałów dotyczących oceny stanu pedagogizacji i studiów na obowiązujących kierunkach Uniwersytetu Warszawskiego¹¹⁵. W 1955 roku został wybrany członkiem Komisji Filozoficznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Według Benona Miśkiewicza *trudno określić, czy doc. dr Józef Kwiatek był więcej pracownikiem nauki czy też działaczem społeczno-politycznym (...)* Obie dziedziny pracy

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ W sprawie rozbudowania Katedry Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim i powołania dr Józefa Kwiatka na zast. profesora w/w Katedrze, Poznań 12 czerwca 1952, sygn. 109/16 (Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego).

¹¹² T. Krajewski, *Józef Kwiatek (1911-1964)...*, s. 268.

¹¹³ J. Kwiatek, *Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza ZNP w Wielkopolsce 1945-1970*, S. Michalski (red.), Poznań 1971, s. 268.

¹¹⁴ B. Miśkiewicz, *Józef Kwiatek...*, s. 6.

¹¹⁵ H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy...*, s. 36.

*składały się nierozzerwalnie na całokształt Jego sylwetki pedagoga, badacza i działacza społeczno-politycznego*¹¹⁶.

W roku akademickim 1955/1956 w skład Katedry i Zakładu Pedagogiki wchodził: Kierownik Katedry: Józef Kwiatek, Edmund Harwas (dr filoz), prof. Tadeusz Krajewski (dr filoz., zast. Prof.), a także pomocniczy pracownicy nauki: Stanisław Michalski (mgr filoz., st. Asystent) i Heliodor Muszyński (mgr filoz. zast. asyst., od 1956 roku asystent). W skład Katedry wchodziło także dwóch pracowników administracyjnych¹¹⁷.

W Kronice Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, za rok akademicki 1955/1956 czytamy, iż *pierwszoplanowym zadaniem Uniwersytetu jest obok podniesienia poziomu naukowego i ideologicznego procesu nauczania, tzw. pedagogizacja studiów, zwłaszcza obecnie, gdy następuje stopniowa likwidacja wyższych szkół pedagogicznych*¹¹⁸.

3. Podstawowe kierunki badań i zainteresowań naukowych pracowników Katedry

Okres odbudowy kraju to czas powolnego rozwoju naukowej działalności. Po pierwsze, było to spowodowane zniszczeniami jakie dokonała wojna, a co się z tym wiąże trudności w odbudowie bazy, zarówno lokalowej jak i kadrowej. Po drugie, słaby rozwój naukowej działalności związany był z trudnościami przystosowania się do nowej sytuacji społecznej oraz upolitycznieniem nauki związanym ze zdeformowaną postacią kultu jednostki. Przejawem tego było odnoszenie się z nieufnością do wszystkich naukowców, którzy zajmowali sprzeczne z ideą komunizmu pozycje polityczne. Wyrazem tych działań były różnorakie działania administracyjne, jak np. odsunięcia od współpracy poprzez zwolnienia lub przedwczesne przejścia profesorów na emeryturę, likwidacja niektórych katedr i kierunków studiów, uznawanych za burżuazyjne, mimo że były obsadzone przez marksistów, czego przykładem była socjologia na Uniwersytecie Poznańskim¹¹⁹.

Katedra Pedagogiki, która w omawianym okresie wchodziła w skład Wydziału Filozoficzno-Historycznego, miała przede wszystkim charakter usługowy. Pracownicy Katedry prowadzili wykłady i ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych dla studentów z następujących Wydziałów: Filozoficzno-Historycznego, Filologicznego, Matematyki, Fizyki i Chemii oraz Biologii i Nauk o Ziemi. Prowadzili również wykłady i seminaria dla studentów

¹¹⁶ B. Miśkiewicz, *Józef Kwiatek...*, s. 9.

¹¹⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1955/56 za rektoratu prof. dr Jerzego Suszko, Poznań 1957, s. 83.

¹¹⁸ Ibidem, s. 12.

¹¹⁹ I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1970...*, s. 36.

ze studium psychologii. W związku z takim stanem, musiała ona zatrudniać często zmieniających się wykładowców na pracach zleconych. Działalność naukowo-badawcza skupiała się na problemach pedagogiki i oświaty dorosłych, metodologicznych podstaw pedagogiki, dydaktyki i wychowania, historii szkolnictwa i oświaty¹²⁰.

Dokładną i szczegółową analizę osiągnięć naukowych Katedry Pedagogiki w latach 1945-1956 (także w latach 1956-1970) utrudnia fakt częstych reorganizacji, co pociągało za sobą zmianę kierunków badań i dyscyplin oraz liczne przesunięcia personalne. Dla naukowej działalności podstawą stały się dokumenty, które ujmowały całokształt poczynąń naukowo-badawczych. Należały do nich przede wszystkim plany rozwoju badań naukowych. Plany te obejmują całokształt problematyki badawczej nie tylko Katedry Pedagogiki, ale także innych Katedr i Zakładów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zawierają one tematy naukowe opracowane przez wszystkich pracowników oraz systematyczny przegląd problematyki badawczej rozwijanej w Katedrze, pozwalając na odtworzenie głównych kierunków badań naukowych. Plany te nie przedstawiają jednak rzeczywistego wkładu Katedry Pedagogiki w życie naukowe. Stwierdzono bowiem, że wiele opracowywanych tematów, głównie szczegółowych, nie było zgłaszanych do planów. Dowiedzieć się można o ich popęlnieniu wyłącznie w postaci gotowych prac drukowanych, dlatego też najbardziej reprezentatywnym dowodem rozmiaru prac badawczych prowadzonych w Katedrze Pedagogiki są ogłoszone drukiem rozprawy pracowników nauki zamieszczone w kronikach UAM. Ponadto uczelnia dysponuje bibliografią rejestrującą całokształt dorobku naukowego pracowników za lata 1945-1964¹²¹.

Katedra Pedagogiki, która wznowiła swoją działalność w 1945 roku, przed powołaniem do życia trzech zakładów (Socjologii Wychowania, Dydaktyki oraz Oświaty dla Dorosłych), swą działalność naukowo-badawczą koncentrowała wokół trzech kierunków: pedagogiki i oświaty dorosłych, problemów dydaktyczno-wychowawczych oraz historii szkolnictwa i oświaty ze specjalnym uwzględnieniem regionu poznańskiego. Niezależnie od wymienionych kierunków pracownicy Katedry Pedagogiki, zwłaszcza Józef Kwiatek, kontynuowali badania nad problemem tajnego nauczania¹²². Jak wspomniano w poprzednim podrozdziale, w latach 1945-1956 pracownicy Katedry ogłosili drukiem ogółem 76 artykułów, recenzji i not informacyjnych¹²³.

¹²⁰ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 384.

¹²¹ T. Klanowski, S. Kubiak, M. Stempkiewicz, *Bibliografia publikacji pracowników UAM w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 38.

¹²² Ibidem, s. 213.

¹²³ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958...*, s. 384.

Zainteresowania naukowe Stefana Błachowskiego, kierownika Katedry Pedagogiki w latach 1947-1950 były wszechstronne. Jego prace naukowe wyrastały z potrzeb życia i służyły życiu. Ukazywał w nich ważne problemy nie tylko z punktu widzenia teoretycznego, ale i praktycznego. Zawsze dążył do tego, ażeby psychologia służyła potrzebom człowieka i społeczeństwu, co przewijało się w jego pracach naukowych. W swym dorobku naukowym pozostawił 65 prac psychologicznych, w których reprezentował realistyczną myśl¹²⁴. Nie wszystkie jego prace doczekały się opublikowania. Do tych należy *Psychologia muzyki*, która była przygotowana do druku bezpośrednio przed II wojną światową, *Stefan Baley – żywot i dzieło* i *Historia psychologii polskiej* – dzieło niedokończone. Ze względu na wszechstronne zainteresowania oraz gruntowne wykształcenie prowadził rozległe badania naukowe. Początkowo były to badania z zakresu psychologii ogólnej – wrażenia wzrokowe, rola kontrastu w spostrzeganiu, nad pamięcią, uzdolnienia matematyczne. Co tyczy się psychologii rozwojowej i wychowawczej, interesowały go takie zagadnienia jak, np. problemy selekcji szkolnej i zawodowej, rola rodziny w rozwoju osobowości dziecka, problematyka nauczania i wychowania dzieci w młodszy wieku szkolnym, wychowanie i problemy oświaty na wsi, zagadnienia pracy nauczyciela¹²⁵. Wykazywał dużą troskę o to, by psychologia służyła pedagogicznej praktyce.

Prace Stefana Wołoszyna, kierownika Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim, w latach 1950-1953, zdaniem Zofii Żukowskiej¹²⁶, skupiały się na następującej problematyce: metodologia nauk pedagogicznych i pedagogika ogólna¹²⁷, historia myśli

¹²⁴ Zob. S. Błachowski, *O pamięci, jej istocie i kształceniu*, „Czasopismo Pedagogiczne” 1916, T. 4; S. Błachowski, *Kilka uwag o badaniach inteligencji w Polsce*, „Czasopismo Pedagogiczne” 1917, T. 5; S. Błachowski, *O niektórych związkach zachodzących pomiędzy typami pamięciowymi*, Poznań 1921; S. Błachowski, *O szkołę dla uzdolnionych*, „Przyjaciel Szkoły” 1924, nr 3; S. Błachowski, *Nowy system wychowawczy*, „Przyjaciel Szkoły” 1925, nr 4; S. Błachowski, *Kłamstwo (metoda, istota, zapobieganie)*, „Chowanna” 1932, z. 1-4; S. Błachowski, *Z psychologii zeznawania dzieci w przestępstwach przeciw obyczajowości*, „Ruch Prawniczy – Ekonomiczny – Socjologiczny” 1939, z. 1; S. Błachowski, *Praktyki magiczne w szkołach*, „Problemy” 1946, T. 2; S. Błachowski, *O pojęciu zainteresowania*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1960, nr 2.

¹²⁵ M. Wojszczyk, *Błachowski Stefan* (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.), *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 25.

¹²⁶ Z. Żukowska, *Wołoszyn Stefan* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008, s. 232-233.

¹²⁷ Metodologia nauk pedagogicznych i pedagogika ogólna – to prace Stefana Wołoszyna o pedagogice jako nauce, metodach badawczych w naukach pedagogicznych, problemach metodologicznych poznawania i uogólniania doświadczenia pedagogicznego, dotyczące analizy metodologicznej norm pedagogicznych i funktora „powinien” w tych zdaniach, dotyczące logiki w nauczaniu poszczególnych przedmiotów szkolnych, dotyczące filozofii wychowania i metodologii nauk pedagogicznych w Polsce. Do szczególnie interesujących należy zaliczyć rozpatrywanie nauk pedagogicznych w kontekście praktyki edukacyjnej oraz rozważania typu: pedagogika czy system nauk pedagogicznych. Stefan Wołoszyn jest autorem syntetycznego opracowania na temat rozwoju pedagogiki ogólnej i metodologii nauk pedagogicznych w Polsce. Na wyróżnienie zasługują jego ostatnie prace na temat pojmowania przez polską myśl pedagogiczną idei demokratycznej i pytań pierwszych w pedagogice oraz odmian myślenia o edukacji.

pedagogicznej i pedagogiki jako nauki¹²⁸, filozofia wychowania¹²⁹, pedagogika porównawcza¹³⁰, problematyka pedeutologiczna¹³¹, a także metodyka nauczania przedszkolnego, która stanowiła przedmiot zainteresowań Stefana Wołoszyna w kontekście jej historii, rozwoju oraz stanu współczesnego. Ponadto interesował się wybranymi zagadnieniami z teorii kształcenia i wychowania¹³² oraz pedagogiką sportu i wychowania fizycznego¹³³. Aktywnej działalności dydaktycznej i organizacyjnej Stefana Wołoszyna towarzyszyła żywa i wielostronna twórczość naukowa¹³⁴. W jego bogatym dorobku wyróżnić można konsekwentną wierność określonym zainteresowaniom, którym dał wyraz w kilkuset

¹²⁸ W bloku tematycznym „historia myśli pedagogicznej i pedagogiki jako nauki”, zainteresowania naukowe Stefana Wołoszyna obejmowały m.in. prace pedagogiczne o pedagogice sofistów, Sokratesa, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Lwa Tołstoja i Jana Amosa Komeńskiego, kierunki i prądy pedagogiki XX stulecia, tradycje szkoły pracy i polskiego kształcenia nieustającego. Podejmował dialog pokoleń z dziedzictwem KEN, przybliżał sylwetki twórców polskiej myśli pedagogicznej: J. Korczaka, B. Nawroczyńskiego, M. Falskiego, K. Libelta, E. Czarneckiego, J.W. Dawida, A.B. Dobrowolskiego, K. Sośnickiego, A. Bukowską-Jóźwicką. Opracował historię dziedzictwa oświatowo-wychowawczego – powszechnego i polskiego. Pozycja *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej* pokazują w sposób odmienny niż w tradycyjnych ujęciach syntetycznych dawniejsze epoki, które potraktowano przekrojowo i zwięźle, natomiast epoki nowsze, zwłaszcza XX wiek, obszernie, monograficznie, szczegółowo i źródłowo. Z książką skorelowane są trzy tomy *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*. Książka ta uzyskała indywidualną nagrodę ministra szkolnictwa wyższego.

¹²⁹ Klasyczne wykształcenie Stefana Wołoszyna, a także znajomość łaciny i greki, inspirowały S. Wołoszyna do penetracji źródeł w historii filozofii wychowania. Podejmował rzadko spotykaną refleksję filozoficzną nad wychowaniem z perspektywy kultury antycznej, która według niego miała ogromne znaczenie dla współczesnego myślenia o wychowaniu. Wiele miejsca poświęcił Pitagorasowi oraz innym sofistom, wskazując na ich przewodnią myśl, że nauki i cnoty można nauczyć i jej dalsze konsekwencje dla rozwoju pedagogiki. Sokratesa cenił Stefan Wołoszyn za postulat samopoznania i jego konsekwencję pedagogiczną w postaci metody sokratycznej. Nawiązywał również do recepcji romantyzmu w Polsce, tak na płaszczyźnie historyczno-literackiej, jak filozoficznej, pedagogicznej i społeczno-politycznej. Wysoko cenił przebudowę podstaw humanistyki i udział w niej Bogdana Suchodolskiego.

¹³⁰ Pedagogika porównawcza była reprezentowana w twórczości Stefana Wołoszyna w pracach o systemach oświatowych i ich funkcjonowaniu w różnych krajach i o reformach oraz eksperymentach szkolnych w świecie współczesnym i w Polsce.

¹³¹ Co tyczy się problematyki pedeutologicznej, Stefan Wołoszyn podejmował zagadnienia z zakresu historii zawodu nauczycielskiego i współczesnego stanu wiedzy o nauczycielu. Interesował go profil nauczyciela w świetle współczesnych zadań edukacyjnych, pisał o potrzebie, formach i zakresie badań nad rolą nauczyciela w perspektywie powszechnej edukacji permanentnej, wypowiadał się w sprawie systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli. Zajmowały go tradycje, które ułatwiają ocenę współczesności w tym zakresie.

¹³² Wybrane zagadnienia z teorii kształcenia i wychowania znalazły swój wyraz w wielu pracach Stefana Wołoszyna dotyczących m.in. zagadnień kształcenia, podstaw teoretycznych programów szkolnych, metod kształcenia (w tym i wyższego), oceny szkolnej ucznia, zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, wychowania moralno-społecznego, traktowanego często w kontekście szerszych rozważań nad humanizmem współczesnym i jego odmianami.

¹³³ Blok zainteresowań tematyką pedagogiki sportu i wychowania fizycznego, był związany z wieloletnią pracą w warszawskiej Akademii Wychowania Fizycznego, we współpracy z innymi uczelniami tego typu w Polsce i na świecie. Stefan Wołoszyn włączył problematykę badań pedagogicznych w całość działalności naukowej nauk pedagogicznych w Polsce i stworzył polską szkołę naukową pedagogiki wychowania fizycznego i sportu. Kładł szczególny nacisk na etyczne aspekty wychowania, na sferę norm oraz ich kodyfikację i w podobny sposób postrzegał obszar kultury fizycznej, wskazując na osobotwórcze funkcje wychowania fizycznego. Był obrońcą idei olimpijskiej, badaczem i rzecznikiem socjalizacyjnej i perfekcjonistycznej funkcji sportu.

¹³⁴ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 273-274.

pracach naukowych, w tym kilkunastu książkach własnych, nie licząc kilkudziesięciu, których był współautorem i redaktorem¹³⁵.

Jak pisze, Zofia Żukowska, w pisarstwie Wołoszyna wszystko było rzetelne, przemyślane, jednoznaczne, oparte na pełnej literaturze przedmiotu, solidnie udokumentowane, pedantycznie spłacane wszelkie zadłużenia, a nawet inspiracje. Taki warsztat jest więc sam w sobie znakomitą wzorem¹³⁶.

W najważniejszych pracach naukowo-badawczych Józefa Kwiatka, kolejnego kierownika Katedry Pedagogiki, na próżno szukać dzieł monograficznych. Jego światopogląd oparty był na teoretycznych założeniach filozofii marksistowskiej, której był gorącym zwolennikiem i propagatorem, czemu wyraz dał w pisanych przez siebie artykułach, rozprawach, recenzjach, zajmując się głównie problemem materialistycznej koncepcji człowieka i socjalistycznej koncepcji wychowania. W blisko 80. publikacjach Józefa Kwiatka dostrzec można jego wachlarz naukowych zainteresowań. To prace z zakresu: historii wychowania, prace podejmujące problematykę dydaktyczną szkoły podstawowej, prace z zakresu pedagogiki szkoły wyższej oraz prace podejmujące ogólną problematykę wychowawczą¹³⁷.

¹³⁵ S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice...*, s. 12.

¹³⁶ Z. Żukowska, *Wołoszyn Stefan...*, s. 233.

¹³⁷ Bibliografia publikacji Józefa Kwiatka: *Organizacje młodzieżowe w szkole*, „Życie Szkoły” R. 6/1951, nr 9, s. 548-549; *Czytelnictwo w kl. III Szkoły Podstawowej Nr 47 w Poznaniu*, „Życie Szkoły” R. 7/1952, nr 2, s. 67-73; *Książka w klasach niższych*, „Życie Szkoły” R. 7/1952, nr 6, s. 361-362; *Szkoła wiejska w Fiediekinie*, „Życie Szkoły” R. 7/1952, nr 3, s. 131-134; (rec.) Wacław Wojdyński, *Upowszechnienie przodującego doświadczenia pedagogicznego*, Warszawa 1953, „Nowa Szkoła” R. 8/1953, nr 6, s. 667-669; *Obchód pięćdziesiątej rocznicy strajku szkolnego we Wrześni*, *Studia i Materiały z Dziejów Wielkopolski*, T. 1/1955, s. 352-353; *Szkolnictwo elementarne w Wielkim Księstwie Poznańskim w okresie Wiosny Ludów*, „Studia i Materiały z Dziejów Wielkopolski”, T. 1/1955, s. 169-253; *Dorobek „Życia Szkoły” w zakresie problematyki wychowawczej*, „Życie Szkoły” R. 11/1956, s. 10-15; *Ewaryst Estkowski o nauce czytania i pisania*, „Życie Szkoły” R. 11/1956, nr 9, s. 1-4; *Ewaryst Estkowski o roli pisma pedagogicznego*, „Życie Szkoły” R. 11/1956, nr 6, s. 4-7; (Przemówienie z okazji stulecia PTPN) „Sprawozdanie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1957, nr 1, s. 143-145; *Towarzystwo Pedagogiczne Polskie*, „Rocznik Historyczny” R. 23/1957, s. 561-580; (rec.) Bogdan Suchodolski, *U podstaw materialistycznej teorii wychowania*, Warszawa 1957, „Życie Szkoły” R. 12/1957, nr 11, s. 49-52; *Aktualne zadania wychowawcze szkół wyższych*, „Życie Szkoły” R. 6/1958, nr 1, s. 23-34; *Z życia Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego” 1958, nr 3/4, s. 16-18; *Czy mamy już pedagogikę socjalistyczną?* „Życie Szkoły” R. 14/1959, nr 4, s. 1-3 (241-243); *Ewaryst Estkowski 1820-1856 (w:) Wybitni Wielkopolanie XIX wieku*, Poznań 1959, s. 337-356; *Kultura i życie*, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 69-71; „Kwartalnik Pedagogiczny” o sprawach wychowawczych, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 151-153; „Kwartalnik Pedagogiczny” o sprawach wychowania młodzieży, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 620-622; *Naukowa rola kongresów pedagogicznych*, „Ruch Pedagogiczny” R. 1(33) 1959, s. 364-368; *O błędach w rozumowaniu dzieci*, „Klasy łączone” . O kryteriach oceny uczniów klas pierwszych, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 391-393; (rec.) *Osobowość nauczyciela*, Rozprawy J.W. Dawida, Z. Mysłakowskiego, St. Szumana, M. Kreutza, St. Baleya. Opracowanie i wstęp W. Okonia, Warszawa 1959, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 884-886; *Praca jako treść i zasada wychowania*, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 226-227; *Prace kongresowe Poznańskiego Okręgu ZNP*, „Ruch Pedagogiczny” R. 33/1959, nr 3, s. 364-368; *Problematyka pracy z pierwszoklasistami w czasopiśmie pedagogicznym*, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 457-458; *Problematyka szkoły wiejskiej*, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 788-790; *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 941-943; *Spółeczna funkcja akademickich studiów dla pracujących*, „Życie Szkoły Wyższej” R. 7/1959, nr 9, s. 20-21;

Podsumowując w ujęciu całościowym, do pierwszej grupy naukowych zainteresowań Józefa Kwiatka zaliczyć należy prace nad dziejami myśli pedagogicznej. Swe pierwsze prace wiązał z przeszłością oświatową Wielkopolski, z ziemią poznańską, na której się urodził.

Wychowanie dla przyszłości, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 694-698; *Wychowanie o wychowaniu. Harcerstwo. Wychowawca klasowy*, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 312-314; *Wznowiony „Ruch Pedagogiczny”*, „Życie Szkoły” R. 14/1959, s. 893-895; *Z doświadczeń pracy wychowawczej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza* (fragment referatu) „Życie Szkoły Wyższej” R. 7/1959, nr 7/8, s. 4-11; *Z historii Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego” 1959, nr 1, s. 69-71; (rec.) *Osobowość nauczyciela*, Warszawa 1959, „Życie Szkoły” R. 14/1959, nr 11, s. 84-86; (rec.) B. Suchodolski, *Wychowanie dla przyszłości*, Warszawa 1959, „Ruch Pedagogiczny” R. 1(33) 1959, nr 3, s. 323-332; *Lenin a wychowanie*, „Ruch Pedagogiczny” R. 34/1960, nr 5, s. 1-26; *O działalności kulturalnej ZSP*, „Życie Szkoły Wyższej” R. 8/1960, nr 1/8, s. 33-39; *Przedmowa* (program wydawnictwa), „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 1, 1960, s. 5-7; *Przygotowania nauczycielstwa poznańskiego do kongresu pedagogicznego*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 1, 1960, s. 90-100; *Wkład Lenina w rozwój materialistycznej teorii wychowania*, „Życie Szkoły Wyższej” R. 8/1960, nr 11, s. 3-12; *Gdy pustoszeją szkolne mury* (Kursy wakacyjne dla nauczycieli), „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 26, s. 1; *Główne kierunki działalności pedagogicznej ZNP*, „Głos Nauczycielski”, R. 39/1961, nr 28, s. 1; *Mamy wspólny cel i jedna droga wiedzie do jego realizacji* (Skrót przemówienia na Zjeździe Inspektorów Szkolnych), „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 24/25, s. 9; *Nauczyciel i wielka reforma*, „Tygodnik Demokratyczny” R. 9/1961, nr 27, s. 3; *Nauczyciele i reforma* (rozmowę przeprowadziła Z. Kosowska), „Argumenty” R. 5/1961, nr 13, s. 4; *Nauczyciele w Froncie Jedności Narodu* (fragment przemówienia na plenarnej sesji Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu), „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 11, s. 1; *O wiązaniu teorii z praktyką* (przemówienie na konferencji FISE w Pradze), „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 32, s. 1-5; *Po siedemnastu latach*, „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 30, s. 2; Przemówienie na VII Plenum KC PZPR w sprawie reformy szkolnictwa, „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 5, s. 1,5; *Rozpoczynamy prace przygotowawcze. Reforma szkolnictwa*, „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 6, s. 1; *Szkoła przyszłości to oni* (rozmowę przeprowadził Jan Górski), „Nowa Kultura” R. 12/1961, nr 3, z. 3; *U progu nowego roku (ZNP)*, „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 1, s. 1; *Wkład Lenina w rozwój materialistycznej teorii wychowania*, „Zeszyty Naukowe UAM”, Filozofia, Psychologia, Pedagogiki, Z. 4/1961, s. 71-100; *Zadania Związku Nauczycielstwa Polskiego w realizacji reformy szkolnej*, „Ruch Pedagogiczny” R. 35/1961, nr 3, s. 1-12, Rez. S. 225-226; *Zadania Związku Nauczycielstwa Polskiego w zakresie realizacji reformy szkolnej*, „Szkoła Zawodowa” R. 13/1961, nr 6, s. 2-5; *Zasadniczy sens dyskusji nad reformą szkolną*, „Głos Nauczycielski” R. 39/1961, nr 10, s. 1; *Czy potrzebny jest kongres pedagogiczny*, „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 20, s. 1; *Dokształcanie i doskonalenie zawodowe nauczycieli*, „Życie Szkoły Wyższej” R. 10/1962, nr 12, s. 16-24; Fragmenty przemówienia wygłoszonego na Plenum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego, „Nauczyciel. Szkoła. Środowisko” R. 5/1962, nr 1, s. 6-10; *Materialistyczna koncepcja człowieka i ideały wychowawcze XXII Zjazdu KPZR*, „Ruch Pedagogiczny” R. 36/1962, nr 3, s. 1-27; *Nasze zadania na nowy rok szkolny* (Zadania organizacyjne ZNP), „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 35, s.1, 4, nr 36, s. 1, 5; *O nowe metody pracy* (Fragment przemówienia na posiedzeniu Komitetu Administracyjnego FISE), „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 13, s. 1, 3; *O szeroki front pracy światopoglądowej* (Fragment przemówienia na Plenum ZG ZNP), „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 27, s. 1; *Podstawowe założenia reformy szkolnictwa w Austrii*, „Ruch Pedagogiczny” R. 36/1962, nr 5, s. 100-103; *Rozważania na temat osobowości nauczyciela*, „Życie Szkoły” R. 17/1962, nr 9, s. 3-9; *Społeczna rola nauczyciela-radnego*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 2, 1962, s. 19-25; *Studia nauczycielskie w ocenie wychowanków*, „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 14, s. 1-2; *Witamy nowy rok 1963!*, „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 51/52, s. 1; *Władysław Spasowski – myśliciel i wychowawca*, „Konferencje Rejonowe” 1962, nr 1, s. 80-93; *Zadania ognisk w nowym roku szkolnym*, „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 37, s. 1-2; *Zadania Związku Nauczycielstwa Polskiego w realizacji reformy szkolnej*; *Zakończyliśmy rok szkolny* (Podsumowanie rocznej pracy nauczycielstwa), „Głos Nauczycielski” R. 40/1962, nr 25, s. 1; Fragmenty przemówienia w dniu 16 XI 1963 r. na centralnej akademii w Warszawie, „Głos Nauczycielski” R. 41/1963, nr 47, s. 1; *Ideologia a pedagogika i wychowanie*, „Ruch Pedagogiczny” R. 37/1963, nr 4, s. 1-24; *Nasze zadania* (Związek Nauczycielstwa Polskiego), „Głos Nauczycielski” R. 41/1963, nr 35, s. 1-2; *Nauczyciel i działacz*, „Nowa Szkoła”, R. 14/1963, nr 12, s. 32-33; *Plenum Zarządu Głównego „Związku Nauczycielstwa Polskiego”* (fragment referatu), „Głos Nauczycielski” R. 41/1963, nr 11, s. 1, 3; *Rok 1963 w życiu szkoły i nauczyciela*, „Głos Nauczycielski” R. 41/1963, nr 51/52, s. 1; *Rola Związku Nauczycielstwa Polskiego w realizacji uchwał XI Plenum KC PZPR*, „Życie Szkoły Wyższej” R. 12/1963, nr 3, s. 18-23; *Szkoła a ideowo-polityczne wychowanie*, „Życie Szkoły” R. 18/1963, nr 9, s. 1-5; *Szkolnictwo wyższe w służbie gospodarki i kultury narodowej* (Uwagi na tle uchwał XI Plenum KC PZPR), „Ruch Pedagogiczny” R. 37/1963, nr 1, s. 1-16.

Pisał o walce postępowego nauczycielstwa w okresie Wiosny Ludów o demokratyczną, postawioną na wysokim poziomie szkołę polską dla ludu, szczególnie uwidaczniając osiągnięcia pedagogiczne i szeroką pedagogiczną działalność Ewarysta Estkowskiego – organizatora i ideologa postępowego nauczycielstwa, organizatora i redaktora pierwszego polskiego czasopisma pedagogicznego „Szkoła Polska”. Do najważniejszych prac Józefa Kwiatka podejmujących te zagadnienia należą pozycje takie jak: *Ewaryst Estkowski o nauce czytania i pisania*, *Ewaryst Estkowski – wzór nauczyciela patrioty*, *Ewaryst Estkowski o roli pisma pedagogicznego* oraz *Szkolnictwo elementarne w Wielkim Księstwie Poznańskim w okresie Wiosny Ludów*. Ponadto głosił w prasie¹³⁸.

W roku 1952 ukazały się jego pierwsze artykuły i recenzje zamieszczane przede wszystkim w czasopiśmie „Życie Szkoły” - to czas zainteresowań Józefa Kwiatka problematyką dydaktyczną szkoły podstawowej. Problematyka ta pojawiała się w jego dziełach do 1959 roku. W tym czasie ukazały się takie artykuły jak: *Czytelnictwo w klasie III Szkoły Podstawowej nr 47 w Poznaniu*, *Książka o klasach niższych*, *O błędach w rozumowaniu dzieci*, *Klasy łączone*, *O kryteriach oceny uczniów klas pierwszych*, *Problematyka pracy z pierwszoklasistami* czy *Problematyka szkoły wiejskiej*. Z czasem w jego działalności naukowej dominować zaczęła problematyka z zakresu historii wychowania jednakże w miarę upływu lat zaniknęły jego zainteresowania historyczne i od 1957 roku, początkowo w recenzjach, a później i w artykułach, coraz częściej pojawiała się problematyka wychowawcza, np. *Czy mamy już pedagogikę socjalistyczną?* W okresie swej pracy w charakterze prorektora do spraw nauczania na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza, publikował pierwsze artykuły z zakresu pedagogiki szkoły wyższej jak, np. *Aktualne zadania wychowawcze szkół wyższych*, *Z doświadczeń pracy wychowawczej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza* oraz *Spółeczna funkcja akademickich studiów dla pracujących*¹³⁹. W okresie kierowania pracami Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Józef Kwiatek pisał właśnie o funkcjonowaniu PTP. Od momentu powołania Józefa Kwiatka na stanowisko prezesa Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego, jego praca naukowa obejmowała ogólną problematykę wychowawczą, w której w sposób konsekwentny

¹³⁸ Prasowe artykuły Józefa Kwiatka: *Nauczyciel i Związek Nauczycielstwa Polskiego* w tygodniku *Oświaty, Książki i Prasy*, „Gazeta Poznańska” R. 3/1950, nr 124; *W przededniu nauczycielskiej konferencji*, „Gazeta Poznańska” R. 3/1950, nr 233; *Liczy mówią...*, „Gazeta Poznańska” („Widnokrąg”), R. 6/1953, nr 20; *Przed sierpniowymi konferencjami nauczycielskimi*, „Gazeta Poznańska” („Widnokrąg”) R. 6/1953, nr 34; *Szkolnictwo wyższe w służbie budownictwa socjalizmu*, „Gazeta Poznańska” („Widnokrąg”) R. 6/1953, nr 40; *Moralność*, „Gazeta Poznańska” („Widnokrąg”) R. 7/1954, nr 13; *Przed nowym rokiem akademickim*, „Gazeta Poznańska” R. 7/1954, nr 232; *Ewaryst Estkowski – wzór nauczyciela patrioty*, „Gazeta Poznańska” R. 10/1957, nr 32; *Młodzieży i jej wychowawcom pod rozważę*, „Głos Wielkopolski” R. 12/1956, nr 21.

¹³⁹ T. Krajewski, *Józef Kwiatek (1911-1964)...*, s. 271.

występował jako zwolennik i propagator założeń filozofii marksistowskiej. Ponadto propagował ideał nauczyciela-społecznika, a jako prezes Zarządu Głównego ZNP, inicjował i organizował pracę nauczycieli nad reformą szkolną, nad doszkącaniem oraz wskazywał na konieczność realizacji podstawowej problematyki wychowawczej¹⁴⁰.

Od 1955 roku można dostrzec zaznaczający się, początkowo niekonsekwentny, ale od 1956 roku przestrzegany w praktyce odwrót od administracyjnych metod kierowania sprawami nauki. Zaczęto proklamować ideę swobodnej dyskusji i krytyki naukowej, jednak że była ona ograniczona ponieważ normą określającą ramy i granice polemik naukowych powinien być nadrzędny interes państwa socjalistycznego, a co za tym idzie, interes partyjny. Mimo odwilży jaka nastąpiła po okresie kultu jednostki, „kuratela” ideologiczna nieco złagodniała, ale trwała nadal.

Badania naukowe w roku akademickim 1955/1956 prowadzono na następujących kierunkach:

1. Pedagogika i oświata dorosłych – doc. E. Harwas;
2. Szczegółowe zagadnienia dydaktyczno-wychowawcze – doc. J. Kwiatek, zast. prof. T. Krajewski¹⁴¹ i mgr H. Muszyński
3. Postępowe tradycje pedagogiki i oświaty w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem terenu Wielkopolski – doc. J. Kwiatek i mgr St. Michalski

Rezultatem badań z zakresu pedagogiki i oświaty dorosłych było opracowanie książkowe E. Harwasa pt. *Kształcenie dorosłych a społeczny system wychowania*. Z kolei zagadnienia dydaktyczno-wychowawcze stanowiły główny przedmiot badań T. Krajewskiego, który wydał pracę pt. *Poglądy młodzieży liceów pedagogicznych i ogólnokształcących na nauczycieli wychowania fizycznego*. Problematyką dydaktyczno-wychowawczą interesował się także Stanisław Kowalski. Na początku lat 50. rozpoczęto na szeroką skalę badania w Katedrze Psychologii pod kierunkiem S. Kowalskiego. Badania te dotyczyły mowy dziecka, a ich efektem była praca zbiorowa *Rozwój mowy pisanej we wczesnych klasach szkoły podstawowej*. Równolegle badaniem procesu nauczania mowy we wczesnych klasach szkoły podstawowej zajmował się T. Krajewski w Katedrze Pedagogiki, które prowadził niezależnie od badań dokonywanych przez Katedrę Psychologii. W późniejszym okresie w artykule *Przygotowanie dzieci w przedszkolu do nauki w szkole* skonfrontował własne doświadczenia z wynikami badań zespołu Katedry Psychologii przedstawionymi przez Stanisława Kowalskiego w pracy *Rozwój mowy i myślenia dziecka*.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 272.

¹⁴¹ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 523/682).

Kierunkiem naukowych zagadnień związanych z historią szkolnictwa i oświaty, ze specjalnym uwzględnieniem regionu poznańskiego, zajmował się Stanisław Michalski, pisząc na ten temat kilka artykułów oraz pracę doktorską *Szkolnictwo i zakłady kształcenia nauczycieli w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*¹⁴².

W pierwszym dziesięcioleciu powojennym przeprowadzono zespołowe badania przy pomocy kwestionariuszy wśród studentów na temat *Postawy studenta wobec studiów uniwersyteckich* oraz na temat zreformowanych studiów uniwersyteckich.

Opracowano recenzje prac autorów polskich i obcych z dziedziny pedagogiki, drukowanych w czasopismach „Nowa Szkoła” oraz „Życie Szkoły” oraz recenzje prac kandydackich (doc. J. Kwiatek). Ponadto zbierano materiały do opisanie działalności Tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich¹⁴³.

W roku akademickim 1955/1956 Pracownicy Katedry prowadzili wykłady i konsultacje na tematy pedagogiczne dla wielu instytucji, m. in. TWP, komitetów rodzicielskich, pracowników bibliotek, oficerów w szkołach wojskowych, aktywu ZMP i ZZNP, pracowników WODKO i nauczycieli przedmiotów pedagogicznych¹⁴⁴ w zakładach kształcenia nauczycieli, współpracowali też z Instytutem Pedagogiki w Warszawie i Wojewódzką Biblioteką Pedagogiczną. Ponadto, Katedra prowadziła – począwszy od 1953 roku – systematyczne konwersatoria pedagogiczne dla stałego aktywu nauczycielskiego.

W roku akademickim 1955/1956 pracownicy Katedry Pedagogiki opublikowali następujące prace: E. Harwas, Studium krytyczne o Marrona „*Historie de l'education dans l'antiquite*” Eos, t. XLVII, z. 2; E. Harwas, Niebezpieczeństwo praktycyzmu w pracy wychowawczej ZN UAM, Filozofia, Psychologia, Pedagogika, 1956, s. 125-137; T. Krajewski, Opieka na dzieckiem nerwowym w szkole i w domu, Życie Szkoły, nr 6, 1955, s. 294-296; J. Kwiatek, Szkolnictwo elementarne w W. Ks. Poznańskim w okresie Wiosny Ludów, Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. I, z. 1, 1955, s. 169-253; St. Michalski, Z doświadczeń pedagogizacji studiów na UAM w Poznaniu, Życie Szkoły Wyższej, nr 7-8, 1956, s. 46-50¹⁴⁵.

Nauki pedagogiczne mają tę właściwość, iż przenikają całą strukturę życia społecznego i towarzyszą wszystkim innym dziedzinom wiedzy. Należy pamiętać, iż

¹⁴² I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1970...*, s. 39.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1955/56 za rektoratu prof. dr Jerzego Suszko, Poznań 1957, s. 83.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 84.

wszystkie szkoły wyższe w środowisku poznańskim, poza tym, iż korzystały często z pedagogiki uniwersyteckiej, stworzyły u siebie katedry, zakłady, studia lub zespoły pedagogiki zawodowej. Ich działalność dydaktyczna i naukowa była szczególnie ukierunkowana na praktykę. Działalność pedagogicznych placówek dostrzec można na przykładzie ówczesnej Akademii Rolniczej i Akademii Medycznej¹⁴⁶.

Katedra Pedagogiki Rolniczej, przybierając różne formy organizacyjne, swą działalność rozpoczęła w 1945 roku. To działalność dydaktyczna i naukowa na rzecz oświaty rolniczej. Działalność dydaktyczna współ z istniejącym przy niej Studium Pedagogicznym realizowała następujące formy kształcenia nauczycieli: Międzywydziałowe Studium Pedagogiczne, Zaoczne Magisterskie Studium Pedagogiczne oraz Zaoczne Zawodowe Studium Pedagogiczne. Studenci pedagogiki rolniczej mieli wówczas do dyspozycji podstawowe podręczniki i skrypty, napisane przez pracowników Katedry¹⁴⁷. W Katedrze realizowane były tematy badawcze, dotyczące kształcenia i wychowania w szkołach rolniczych. Większość z nich została podjęta w związku z dużym zainteresowaniem społeczności. Do wiodących tematów badawczych tego okresu zalicza się: wychowanie w wyższej i średniej szkole rolniczej, modernizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkole rolniczej, metody pomiaru efektywności kształcenia rolniczego, osobowość rolnika a produkcja towarowa gospodarstwa rolnego, geneza i rozwój systemu doskonalenia rolniczo-zawodowego w Polsce¹⁴⁸. W nową pięciolatkę (1986-1990) Katedra Pedagogiki Rolniczej weszła z dwudziestoma tematami badawczymi. Większość z nich to kontynuacje wcześniejszych badań, ale były też nowe tematy badawcze dotyczące, np. przygotowania praktycznego uczniów szkół rolniczych, osobowości nauczyciela szkoły rolniczej, planów życiowych studentów uczelni rolniczych.

Wyniki badań prowadzonych przez Katedrę Pedagogiki Rolniczej w owym czasie publikowane i upowszechniane były w czasopismach pedagogicznych, książkach, a także w formie referatów na konferencjach i seminariach z zakresu pedagogiki rolniczej. Opracowania ukierunkowane na optymalizację praktyki publikowano głównie w wydawnictwie

¹⁴⁶ W. Strykowski, *Poznańskie nauki pedagogiczne*, „Kronika Wielkopolski” nr 2/3 (45), Warszawa-Poznań 1988, s. 277.

¹⁴⁷ W. Siwiński, *Wybrane problemy metodologii pedagogiki rolniczej*, Poznań 1981; J. Szelejewski, *Wybrane zagadnienia pedagogiki*, Poznań 1984; E. Kołowski, *Wybrane zagadnienia z dydaktyki rolniczej*, Poznań 1984; H. Dylak, A. Pfeiffer, J. Sobański, *Wybrane zagadnienia z teorii wychowania. Materiały do zajęć*, Poznań 1980; H. Nowacki, *Wybrane elementy metodyki nauczania ekonomiki i organizacji gospodarstw rolnych w technikach i zasadniczych szkołach rolniczych*, Poznań 1982.

¹⁴⁸ W. Strykowski, *Poznańskie nauki pedagogiczne...*, s. 277.

Centralnego Ośrodka Doskonalenia Kadr i Upowszechniania postępu w rolnictwie¹⁴⁹. Z danych statystycznych wykonanych przez kierownika Katedry, doc. dr E. Kołowskiego, na podstawie pracy „40 lat poznańskiej Katedry Pedagogiki Rolniczej i Studium Pedagogicznego w służbie szkolnictwa i oświaty rolniczej” z roku 1986 (maszynopis), można wnioskować, iż jej pracownicy wzbogacili literaturę z zakresu pedagogiki rolniczej o ponad 500 opracowań naukowych, podręczników, skryptów i artykułów popularnonaukowych. Większa część tego dorobku to prace nowe, często pionierskie, wychodzące naprzeciw praktyce i zapotrzebowaniu społecznemu¹⁵⁰.

Z kolei Zakład Pedagogiki Medycznej, którego w ówczesnym czasie kierownikiem był doc. dr M. Obara, funkcjonował w ramach Instytutu Medycyny Społecznej Akademii Medycznej w Poznaniu. Pełnił funkcje dydaktyczne, badawcze i usługowe w dziedzinie pedagogiki medycznej jako nauki o nauczaniu i wychowaniu w akademiach medycznych. Działalność dydaktyczna Zakładu Pedagogiki Medycznej, to zajęcia dydaktyczne prowadzone ze studentami I roku Akademii Medycznej z zakresu „Propedeutyka medycyny”, ze szczególnym uwzględnieniem metodyki uczenia się (studiowania). Ponadto realizowano i organizowano doskonalenie pedagogiczne młodych nauczycieli akademickich w Akademii Medycznej oraz prowadzono specjalistyczne kursy doskonalące w zakresie kształcenia medycznego, we współpracy z Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.

Badania naukowe Zakładu Pedagogiki Medycznej Akademii Medycznej koncentrowały się wokół problematyki kształcenia lekarzy i farmaceutów AM oraz optymalizacji funkcjonowania elementów składowych systemu kształcenia medycznego, celów, treści, form, metod i środków kształcenia. Uzyskane w trakcie studiów teoretycznych i badań empirycznych wyniki, zarysowane koncepcje i wnioski służyły wielu praktycznym rozwiązaniom w dziedzinie kształcenia medycznego w całym kraju, szczególnie w odniesieniu do doskonalenia celów i programów nauczania oraz podnoszenia efektywności kontroli i oceny wyników kształcenia¹⁵¹. W Zakładzie powstało szereg nowatorskich publikacji, służących optymalizacji edukacji medycznej¹⁵². W 1973 roku zapoczątkowano redagowanie serii wydawniczej o zasięgu ogólnopolskim: „Problemy Dydaktyki Medycznej i

¹⁴⁹ Jako przykład można podać pozycję E. Kołowskiego, *Praca wychowawcza w toku kształcenia zawodowego w średnich szkołach rolniczych*, Poznań-Strzeszyn 1984.

¹⁵⁰ W. Strykowski, *Poznańskie nauki pedagogiczne...*, s. 278.

¹⁵¹ Ibidem, s. 278-279.

¹⁵² Należy tutaj wymienić takie pozycje jak: M. Obara, *Jak studiować medycynę?*, Poznań 1974; Cz. Nosal, M. Obara, *Organizacja systemu kontroli i oceny nauczania medycyny*, Warszawa 1978; M. Obara, Cz. Nosal, Z. Krążyński, *Psychologiczne i pedagogiczne problemy kształcenia medycznego*, Poznań 1978; M. Obara, *Podstawy kształcenia medycznego*, Warszawa 1983.

Wychowania”. Do 1988 roku opublikowano 18 zeszytów, w których podejmowano podstawowe problemy edukacji medycznej: dydaktyczne, wychowawcze, etyczne, filozoficzne, metodologiczne. Zakład partycypował również w realizacji centralnego programu badawczego z zakresu edukacji, wykonując temat: „Unowocześnienie procesu dydaktycznego w nauczaniu medycznym. Model dydaktyk szczegółowych”. Ponadto niektórzy pracownicy Zakładu Pedagogiki Medycznej byli zaangażowani w popularyzację wiedzy medycznej w środowisku, uczestnicząc w takich formach oświaty zdrowotnej, jak: Studium dla Narzeczonych, Studium dla Młodych Matek oraz Młodzieżowe Studium Wiedzy o Człowieku. Prace powstające w Zakładzie z dziedziny pedagogiki medycznej przyczyniły się do rozwoju tej młodej wówczas dyscypliny pedagogicznej, a także przysłużyły się w sposób szczególny modernizacji i doskonaleniu praktyki społecznej w dziedzinie szeroko pojętej oświaty dorosłych¹⁵³.

¹⁵³ W. Strykowski, *Poznańskie nauki pedagogiczne...*, s. 279.

ROZDZIAŁ V

**Katedra Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
w latach 1956-1970**

1. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w latach 1956-1970

Jak już wspomniano, w 1955 roku na Uniwersytecie Poznańskim podjęto dyskusję dotyczącą nadania Uczelni nazwy związanej z wybitnym nazwiskiem¹. Wiązało się to z ogólnopolską akcją przyznawania imion wybitnych ludzi wszystkim uniwersytetom². Propozycji było wiele. Rozważano możliwość wyboru jako patrona poznańskiej uczelni Juliana Marchlewskiego, Stanisława Staszica lub braci Śniadeckich. Jednakże ostatecznie, wygrała propozycja Wydziału Filozoficzno-Historycznego, który na „patrona” poznańskiej uczelni wysunął kandydaturę Adama Mickiewicza. Zdaniem wielu Uniwersytet mógł poszczycić się tradycjami mickiewiczowskimi. Wybór ten uzasadniano 100. rocznicą śmierci poety oraz faktem, iż Wielkopolska była jedynym polskim regionem w nowych granicach państwowych, w którym największy polski poeta przez pewien czas żył i działał³. Na podstawie uchwały Rady Ministrów z 31 grudnia 1955 roku nazwa „Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu” przysługuje Uczelni od dnia 24 grudnia 1955 roku – rocznicy urodzin poety⁴. Proklamowanie tego faktu nastąpiło na uroczystej akademii w uniwersyteckiej Auli, w dniu 11 lutego 1956 roku⁵.

W dniu 29 maja 1960 roku nastąpiło odsłonięcie nowego pomnika Adama Mickiewicza⁶. W przemówieniu przewodniczący Prezydium Rady Narodowej miasta Poznania, Franciszek Frąckowiak, mówił: *Uroczystość odsłonięcia pomnika Adama Mickiewicza w Poznaniu, mieście, w którym stanął ogień pierwszy na świecie pomnik wieszcz, zniszczony później przez barbarzyńskiego najeźdźcę, ma głęboką i doniosłą wymowę. Jest ona symbolem niezniszczalności naszej kultury narodowej, której największym przedstawicielem był i jest Adam Mickiewicz (...) W hołdzie wielkiemu poecie składamy dziś ten dar społeczeństwa poznańskiego. Niech pomnik ten ustawiony na placu imienia Adama Mickiewicza przed gmachem Uniwersytetu Jego imienia świadczy o naszym wielkim uznaniu dla geniuszu Mickiewicza*⁷. Wcześniejszy pomnik Adama Mickiewicza odgrywał rolę historyczną m.in. w przełomowych dniach 1918 roku podczas rewolucji listopadowej, a

¹ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* (w:) Cz. Skopowski (red.), *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, Warszawa 1972, s. 106.

² B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974, s. 21.

³ S. Krokowski, *Wyższe uczelnie Poznania (1951-1956)*, „Kronika Miasta Poznania” nr 24, Poznań 1956, s. 208-209.

⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963, s. 6.

⁵ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 371-372.

⁶ Zob. Z. Grot, *Dzieje pomnika Mickiewicza w Poznaniu*, „Przegląd Zachodni” nr 7/8, Poznań 1949, s. 452-461.

⁷ T.H. Nowak, *Pomnik Adama Mickiewicza w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania” nr 3, Poznań 1960, s. 113-123.

następnie powstania wielkopolskiego. Po odzyskaniu wolności był otaczany czcią i pietyzmem, które mimo wysuwanych projektów przeniesienia go na inne, okazalsze miejsce zdecydowały, że pozostał tam, gdzie przez dziesiątki lat krzepił serca i umacniał ducha patriotycznego. Tej roli nie wybaczył mu najeźdźca, który w 1939 roku opanował Poznań. Padł wtedy najstarszy w Polsce pomnik wielkiego wieszczą, słusznie czczony przez całe pokolenia jako świętość narodowa⁸.

W omawianym okresie znacznej rozbudowie uległo szkolnictwo wyższe. W latach 1956-1970 powstało 5 nowych szkół wyższych (Bydgoszcz, Kielce, Koszalin, Radom, Rzeszów) i dwa uniwersytety: w Katowicach (1968) i Gdańsku (1970). Inne uczelnie tworzyły filie lub punkty konsultacyjne. Rosła liczba studentów. W 1970 roku w Polsce czynne były 84 szkoły wyższe. Na studiach stacjonarnych studiowało 210 tysięcy, a na zaocznych i eksternistycznych 128 tys. osób. Łącznie było ich 330 tysięcy. Studenci studiujący trybem zaocznym stanowili około 36% ogółu studiujących. Liczba absolwentów szkół wyższych wzrosła z 21 tysięcy w 1956 roku do 47 tysięcy w 1970 roku⁹.

Rozwijała się kadra pedagogiczna. Liczba pracowników dydaktycznych zatrudnionych w szkolnictwie wyższym zwiększyła się z 17 367 w roku 1957/1958 do 27 618 w roku 1971/1972. W latach 1958-1968 w szkołach wyższych w Polsce nadano 15 298 stopni doktora i 2 911 docentur. Poważny rozwój notowały instytuty resortowe i instytuty Polskiej Akademii Nauk. W instytutach tych w latach 1958-1968 nadano 975 stopni doktora i 175 docenta¹⁰.

Na przełomie 1955-1956 roku, w związku z pojawieniem się pierwszym oznak tzw. odnowy, poddano krytyce biurokratyczny i nadmiernie centralistyczny system zarządzania szkolnictwem wyższym. Krytyka ta zaostrzyła się zwłaszcza po XX Zjeździe KPZPR, na którym proklamowano nowy, zgodny z pryncypiami leninowskimi demokratyczny kurs w budownictwie socjalistycznym. W atmosferze politycznego ożywienia, uchwalona została w 1956 roku nowela do ustawy o szkolnictwie wyższym, a w 1958 roku nowa ustawa¹¹. Jednym z najistotniejszych postanowień noweli ustawy z 1956 roku było wprowadzenie na nowo obieralności władz uczelni i poszerzenie zakresu samodzielności szkół wyższych.

Pierwszym wybranym przez Senat Akademicki, w tajnym głosowaniu, rektorem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza został prof. Alfons Klafkowski. W tym czasie zaszyły

⁸ Z. Grot, *Dzieje pomnika Mickiewicza w Poznaniu*, „Przegląd Zachodni” nr 7/8, Poznań 1949, s. 461.

⁹ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*, Poznań 1998, s. 519.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 367.

już w strukturze Uczelni daleko idące zmiany. W momencie reaktywowania Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu posiadał następujące wydziały i studia: Wydział Prawno-Ekonomiczny, Wydział Lekarski, Wydział Humanistyczny, Wydział Matematyczno-Przyrodniczy i Wydział Rolniczo-Leśny. Przy Wydziale Lekarskim istniało samodzielne Studium Wychowania Fizycznego, a przy Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym umiejscowiono Oddział Farmaceutyczny. Ponadto podlegała Uniwersytetowi Biblioteka Uniwersytecka, z czasem nazywana Biblioteką Główną¹².

Ważnym momentem dziejowym dla polskiego społeczeństwa był Poznański czerwiec 1956, zwany „wypadkami”, „wydarzeniami poznańskimi”, albo „czarnym czwartkiem”¹³ - to wystąpienia robotnicze w Poznaniu spowodowane niezadowoleniem załogi Zakładów im. H. Cegielskiego¹⁴ (wtedy nazywanych Zakładami im. Józefa Stalina – ZISPO), Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego (ZNTK) i innych zakładów pracy Poznania z warunków pracy i płacy oraz warunków bytowych¹⁵. Były one również wynikiem niezadowolenia większości społeczeństwa z polityki gospodarczej powodującej obniżanie się stopy życiowej oraz systemu sprawowania władzy¹⁶. Narastającemu niezadowoleniu poznańskich robotników odpowiadało niezadowolenie całego wielkopolskiego społeczeństwa, które boleśnie odczuło ekonomiczną eksploatację¹⁷ Wielkopolski na korzyść innych regionów kraju, a zwłaszcza upadek rolnictwa oraz liczby miast i miasteczek, na co wpłynęło zniszczenie rzemiosła i drobnego handlu. Pogorszyła się także sytuacja samego Poznania, który został w 1950 roku zdegradowany z rangi miasta wydzielonego do rangi powiatu. Odpowiedzialnością społeczeństwo obarczyło władze partyjne i państwowe, zwłaszcza miejscowych przedstawicieli władz, którzy w znacznej części nie pochodzili z Wielkopolski, traktując okresowy pobyt w niej, jako ostatni szczebel do stanowisk centralnych¹⁸.

¹² Ibidem, s. 368-169.

¹³ W. Markiewicz, *Společno-polityczne przesłanki wypadków poznańskich* (w:) J. Maciejewski, Z. Trojanowiczowa (red.), *Poznański Czerwiec 1956*, Poznań 1990, s. 37.

¹⁴ Zob. Z. Grot, *100 lat Zakładów H. Cegielski (1846-1946)*, Poznań 1946; Z. Grot, *Hipolit Cegielski*, Poznań 1947; A. Gąsiorowski, J. Topolski (red.), *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa-Poznań 1983; J. Topolski, L. Trzeciakowski, *Dzieje Poznania*, T.2, Cz.1, Warszawa-Poznań 1994; J. Topolski, L. Trzeciakowski, *Dzieje Poznania*, T.2, Cz.2, Warszawa-Poznań 1998.

¹⁵ W. Radkiewicz, *Dzieje Zakładów H. Cegielski 1846-1960. Studium ekonomiczno-historyczne*, Poznań 1962, s. 177-226.

¹⁶ Zob. A. Choniawko, *Stosunki polityczne w Wielkopolsce 1945-1950*, Warszawa 1980; J. Maciejewski, Z. Trojanowiczowa, *Poznański Czerwiec 1956*, Poznań 1981; A. Czubiński (red.), *Zarys historii ruchu robotniczego w Wielkopolsce*, Poznań 1978; Z. Żechowski, *Z ekonomicznych źródeł sytuacji strajkowej w Zakładach im. H. Cegielskiego wiosną 1956*, „Kronika Miasta Poznania” nr 3/4, Poznań 1956, s. 3-4.

¹⁷ J. Besala, A. Leszczyńska, M. Leszczyński, *Ilustrowana kronika dziejów Polski*, Poznań 2007, s. 143.

¹⁸ E. Makowski, *Czerwcowe wydarzenia w Poznaniu*, „Kronika Wielkopolski” nr 2, Warszawa-Poznań 1982, s. 105.

Legalne formy walki pracowników HCP zaczęły się z czasem wyczerpywać. W czwartek, 28 czerwca 1956 roku, o godzinie 6:00 rano nocna zmiana Wydziału 3 HCP nie wyszła z fabryki, a pierwsza zmiana nie podjęła pracy, czekając na wynik pertraktacji przeprowadzonych poprzedniego dnia. Kiedy robotnicy dowiedzieli się, że nie żadnych rezultatów pertraktacji doszli do przekonania, że pozostało im już tylko wyjść na ulicę¹⁹. Wierzono, że fakt wyjścia na ulicę w okresie Międzynarodowych Targów Poznańskich i obecności w Poznaniu licznych krajowych i zagranicznych gości targowych zmusi władze do uwzględnienia ich uzasadnionych postulatów bytowych. Decyzję o wyjściu na ulicę podjęto prawdopodobnie żywiołowo. Ujawniły się spontanicznie powstałe nowe kadry przywódcze, gdyż działacze związkowi HCP nie cieszyli się zaufaniem robotników. Do pracowników HCP z czasem dołączyli pracownicy Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego, tramwajarze, pracownicy fabryk, urzędów i sklepów. Pochód pociągał za sobą także mieszkańców Poznania, a także gości targowych, wielu młodocianych oraz dzieci²⁰.

Robotnicy i mieszkańcy Poznania, którzy 28 czerwca 1956 roku domagali się przybycia i przemówienia premiera rządu, doczekali się dopiero następnego dnia wieczorem. Z poznańskiej rozgłośni Polskiego Radia usłyszeli głos Cyrankiewicza, który potępił wydarzenia poznańskie jako zamach na władzę ludową oraz jako zahamowanie procesu demokratyzacji i uniemożliwienia realizacji postulatów robotniczych: *Najgłębszym smutkiem i bólem napełnia nas fakt, że w czasie zajść polegli bohaterscy żołnierze, milicjanci i pracownicy bezpieczeństwa (...), jak również robotnicy z Poznania, którzy wraz z milicją i wojskiem stawiali czoło napastnikom (...) Każdy prowokator czy szaleniec, który odważy się podnieść rękę przeciw władzy ludowej, niech będzie pewny, że mu tę rękę władza ludowa odrąbie...*²¹. Ówczesna władza spacyfikowała „poznański czerwiec” wojskiem i czołgami. Echo ostatniego wystrzału zamilkło w dniu 30 czerwca 1956 roku. Do dziś dnia nie są znane dokładne liczby osób, które za Poznański Czerwiec zapłaciły życiem²². Poznański Czerwiec był najkrwawszą w dziejach Polski Ludowej próbą stłumienia niezadowolenia pracujących²³.

Konsekwencją rozliczenia wydarzeń poznańskich musiałyby być gwarancje zabezpieczające przed powtórzeniem tej tragedii. Kierownictwo partii bagatelizowało poznańskie wydarzenia jako rzekomo jednorazowy incydent. Z okazji pierwszej rocznicy

¹⁹ E. Makowski, *Poznański Czerwiec 1956 pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*, Poznań 2006, s. 54.

²⁰ Ibidem, s. 107-108.

²¹ J. Łojek, *Kalendarz historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994, s. 583-584.

²² Zob. Z. Żechowski, *Z ekonomicznych źródeł sytuacji strajkowej w Zakładach im. H. Cegielskiego wiosną 1956 roku*, „Kronika Miasta Poznania”, Poznań 1957, nr 3/4.

²³ E. Makowski, *Czerwcowe wydarzenia w Poznaniu*, „Kronika Wielkopolski” nr 2, Warszawa-Poznań 1982, s. 109-111.

tragedii I sekretarz KC PZPR, Władysław Gomułka, zalecił zapuścić nad wydarzeniami czerwcowymi „żałobną kurtynę milczenia”. Zablokowała ona badania naukowe, publikacje i publiczne dysputy dotyczące czerwcowych wydarzeń²⁴.

Powstanie poznańskie, w którym zginęło około 70 osób, a około 600 odniosło rany, miało zdaniem Jerzego Topolskiego, decydujący wpływ na przyspieszenie wydarzeń w Polsce²⁵. Wydarzenia poznańskie były pierwszymi tego typu w Polsce²⁶. Poznański czerwiec był zapalnikiem, którego wybuch spowodował, iż historia zaczęła gnać²⁷. Zainspirowane i ośmielone społeczeństwo coraz śmielej zaczęło artykułować swe niezadowolenie. Efektem finalnym tego procesu były zmiany w sposobie sprawowania władzy w Polsce. Rozpoczęła się erozja systemu, która doprowadziła po latach do jego upadku²⁸. Reasumując, poznański czerwiec okazał się moralnym oraz ideologicznym bankrutem systemu komunistycznego, był pierwszym doświadczeniem pokazującym, że skuteczna walka z PRL-owskim reżimem wymaga porozumienia i wspólnego działania wielu środowisk społecznych, dał nowy wzorzec protestu społecznego, a także przyczynił się do odkrycia przez robotników idei autentycznego samorządu²⁹.

Od jesieni 1956 roku, gdy dobiegał końca dwuletni proces „korygowania” systemu, komunizm wszedł w fazę, która miała trwać około trzydziestu lat. Przyjęto dla niej określenie realnego socjalizmu. Termin ten, choć jak większość używanych do opisu społeczeństw czy ustrojów, był dość enigmatyczny jednakże dobrze oddawał pewną istotną cechę: panująca ideologia utraciła swój rewolucyjny impet, stała się bardziej „świecka”, a komuści za główny cel przyjęli raczej codzienną krzątanie dla dobra „narodu i państwa” niż przebudowę świata. Budowa utopii, aczkolwiek nie wykreślona z ideologicznego repertuaru, została odsunięta na skraj społecznego horyzontu, droga do niej miała być powolna, a przywódcy koncentrować się na tym, co możliwe – realne³⁰.

Rok 1956 przeszedł do historii jako jeden z najbardziej burzliwych i dramatycznych³¹. Tendencjom do odnowy życia politycznego i państwowego sprzyjała atmosfera polityczna po 1956 roku. Podjęto krytykę systemu centralistycznego. Odnosiło się

²⁴ Ibidem, s. 122.

²⁵ T. Topolski, *Historia Polski*, Poznań 2003, s. 287.

²⁶ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*..., s. 361.

²⁷ J. Kuroń, J. Żakowski, *PRL dla początkujących*, Wrocław 2006, s. 90-91.

²⁸ M.J. Potograbski, *Powstanie Poznańskie 1956 roku*, Poznań 1997, s. 26.

²⁹ R. Drozdowski, M. Ziółkowski, *Poznański czerwiec w pamięci Polaków* (w:) W. Ratajczak (red.), *Poznański Czerwiec '56. Sens pamięci*, Poznań 2006, 41-43.

³⁰ A. Paczkowski, *1939-1989* (w:) H. Samsonowicz, A. Wyczański, J. Tazbir, J. Staszewski, T. Kizwalter, T. Nałęcz, A. Paczkowski, A. Chwaleba, *Historia Polski. Tom II*, Warszawa 2007, s. 189-190.

³¹ A. Czubiński, *Przełom roku 1956. Geneza i znaczenie* (w:) E. Makowski, S. Jankowiak (red.), *Przełomowy rok 1956. Poznański Czerwiec, Polski Październik, Budapeszt*, Poznań 1998, s. 25.

to również do oświaty. Zarysowującym się korzystnym przemianom towarzyszyła rehabilitacja wielu pokrzywdzonych, w tym i nauczycieli oraz narastające dążenie do podejmowania oddolnych, regionalnych inicjatyw oświatowych. Problemy te podjęto na Wojewódzkim Zjeździe Oświatowym, zorganizowanym w dniach 8-9 kwietnia 1957 roku w Poznaniu. W czasie zjazdu pracowały liczne komisje, przygotowywano liczne postulaty i wnioski. Podobne zjazdy odbywały się także w innych regionach, w ich organizowaniu aktywny był Związek Nauczycielstwa Polskiego. Kampania ta zakończyła się Ogólnopolskim Zjazdem Oświatowym w Warszawie, który zapoczątkował przygotowania do całościowej reformy szkolnej³².

Zdaniem Benona Miśkiewicza kolejny okres w dziejach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, wyznaczają umownie lata 1958/1959-1968/1969. W tym czasie, Uniwersytet, podobnie jak inne szkoły wyższe, kształtował kierunki swej działalności, w oparciu o systematycznie zwiększające się zapotrzebowanie intensywnie rozwijających się różnych dziedzin gospodarki, nauki i kultury w Polsce Ludowej³³.

Jak już wspomniano, dnia 5 listopada 1958 roku wydano nową ustawę o szkołach wyższych. Ustawa wyznaczała cztery główne kierunki prac dla uczelni wyższych, podkreślając aktywne uczestniczenie szkół wyższych w budowie i umacnianiu socjalizmu w Polsce Ludowej. Po pierwsze, rozwijanie twórczych badań naukowych, po drugie, kształcenie pracowników nauki i przygotowywanie ich do pracy badawczej i dydaktycznej, po trzecie, kształcenie i wychowanie kadr wysoko kwalifikowanej inteligencji zawodowej, przygotowanej do wykonania zawodów wymagających naukowego opanowania określonej dziedziny wiedzy, po czwarte, rozwijanie i pielęgnowanie kultury narodowej i postępu technicznego. Pozytywną rolę odegrała w zakresie normalizacji rozwoju kadr naukowych zatrudnionych w uczelniach przez określenie terminów dla uzyskiwania odpowiednich stopni naukowych, co miało na celu przyspieszenie rozwoju naukowego pracowników uczelni³⁴.

Dnia 7 grudnia 1959 roku Senat uczelni podjął uchwałę o planie rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1959-1965. Uchwała ta była pierwszym w dziejach Uniwersytetu planem jego rozwoju na najbliższe lata. Ponadto UAM był pierwszą uczelnią wyższą w kraju, która sporządziła dla siebie tego rodzaju plan³⁵. Opierała się ona z jednej strony na ogólnych założeniach rozwoju Polski Ludowej, zawartych w uchwałach III

³² J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989, s. 18-19.

³³ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 451.

³⁴ Ibidem, s. 452.

³⁵ A. Łopatka, *Plan rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1959-1965*, „Kronika Miasta Poznania” nr 1, Poznań 1961, s. 63.

Zjazdu PZPR i postanowieniach nowej ustawy o szkołach wyższych. Z drugiej, na dokładnym rozeznaniu możliwości rozwojowych Uniwersytetu³⁶. Rektor UAM prof. A. Kłafkowski na rozpoczęciu roku akademickiego 1959/1960, w swym przemówieniu inauguracyjnym rzekł: *W ten sposób po raz pierwszy w historii naszego Uniwersytetu – na zakończenie 15-lecia pracy w Polsce Ludowej – Uniwersytet wejdzie na tory planowej, programowej pracy, która przesądzi jego linię rozwojową na długie dziesiątki lat. O ile mi wiadomo, nasz Uniwersytet jest pierwszą szkołą wyższą w Polsce, która mogła przedstawić Ministerstwu Szkolnictwa Wyższego tak szczegółowy, gruntowny i jednocześnie tak realny plan pracy*³⁷. Ogólna linia rozwoju Uniwersytetu została sprecyzowana uchwałą Senatu, która była wizytówką szczegółowych planów organizacyjnych i kadrowych poszczególnych wydziałów, katedr, Biblioteki Głównej oraz Drukarni UAM. Do najważniejszych jej cech, zdaniem Bronisława Bromberka, zaliczyć należy: po pierwsze, dalszy rozwój w Uniwersytecie wszystkich podstawowych nauk przyrodniczych i humanistycznych, po drugie, wobec ujawnionej dysproporcji między innymi na korzyść kierunków humanistycznych, uczelnia winna, popierając dalszy rozwój tych ostatnich, dążyć do szczególnego preferowania dyscyplin przyrodniczych, po trzecie, postanowiono, że uczelnia powinna w pierwszym rzędzie obsługiwać w dziedzinie nauki i nauczania uniwersyteckiego północno-zachodni region Polski, po czwarte, stwierdzając, że dotychczasowe nakłady finansowe nie gwarantują należytego tempa rozwoju Uniwersytetu i koniecznego szybkiego wyposażenia jego zakładów w niezbędną aparaturę, postanowiono, poza wszczęciem starań o zwiększenie środków w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego, podać staranie o nie także w zainteresowanych rozwojem uczelni wojewódzkich i miejskich Radach Narodowych oraz przedsiębiorstwach zainteresowanych uprawianymi badaniami na Uniwersytecie, aby tym samym ściślej powiązać plany badań naukowych uczelni z potrzebami praktyki, po piąte, poddać rewizji programy i plany nauczania poszczególnych przedmiotów w kierunku stałej ich modernizacji, takiej, aby odzwierciedlały aktualny stan wiedzy o świecie, w zakresie danego kierunku studiów i dyscypliny nauki³⁸.

Kolejny, perspektywiczny plan rozwoju Uniwersytetu opracowany został na lata 1964-1980, był on wiodącym dokumentem ukierunkowującym całokształt działalności Uniwersytetu. Wedle tego planu, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w

³⁶ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 453.

³⁷ Zob. Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za rok akademicki 1958/1959, Poznań 1961, s. 11.

³⁸ Zob. A. Łopatka, *Plan rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1959-1965*, „Kronika miasta Poznania” 1961, nr 2, s. 63-77.

następnych dziesięcioleciach swą pracę koncentrować powinien: na kształceniu wysoko wykwalifikowanych kadr dla potrzeb własnych, innych szkół wyższych oraz instytutów resortowych i potrzeb ogólnopolskich; kształceniu kadry nauczycielskiej dla potrzeb całego regionu zachodnio-północnej Polski; prowadzeniu intensywnej pracy badawczej, związanej najściślej z potrzebami gospodarki narodowej; oddziaływaniu naukowo-ideologicznym i kulturalnym na cały obszar Polski zachodnio-północnej³⁹.

Plany rozwoju Uniwersytetu stanowiły podstawę dla jego działalności w omawianym okresie. Były wyrazem dążeń uczelni do pełnego włączenia się w nurt przeobrażeń dokonujących się w Polsce Ludowej. Ponadto, określały udział uczelni w ogólnonarodowym wysiłku na polu naukowym, gospodarczym i ideologicznym⁴⁰.

Inauguracja roku akademickiego 1959/1960 odbywała się w szczególnych okolicznościach – 40-lecie istnienia Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W dniu 7 maja 1959 roku, odbyło się nadzwyczajne posiedzenie Senatu Akademickiego UAM, z udziałem przedstawicieli wszystkich warstw jego historii. Obecni byli jego założyciele, pełniący na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych niemal wszystkie kierownicze funkcje UAM. Senat podjął na posiedzeniu następujące decyzje:

1. Inauguracja roku akademickiego 1959/1960 winna zawierać elementy oceny 40-lecia pracy Uniwersytetu. Inauguracja ta winna mieć szczególnie uroczysty charakter z udziałem przedstawiciela bohaterskich szeregów Powstańców Wielkopolskich – tych powstańców, których dowództwa powołało do życia Uniwersytet Poznański jeszcze w toku działań bojowych.
2. Należy rozpocząć przygotowania organizacyjne do opracowania historii Uniwersytetu na 50-lecie jego istnienia. Najbardziej kompetentny do tych prac jest Wydział Filozoficzno-Historyczny, w którego gronie pracuje jeszcze wielu profesorów założycieli Uniwersytetu.
3. Rozszerzyć prace nad organizacją archiwum uniwersyteckiego, zorganizowanego dopiero w 1957 roku⁴¹.

Uchwały Senatu uzupełnione niektórymi elementami obchodów 40-lecia Uniwersytetu, nasuwają refleksje, według Alfonsa Klafkowskiego, które podzielić można na cztery zagadnienia. Po pierwsze, nazwa Uniwersytetu jako symboliczny skrót głównych wytycznych

³⁹ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 456-457.

⁴⁰ Zob. A. Łopatka, *Plan rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w latach 1959-1965*, „Kronika miasta Poznania” 1961, nr 2, s. 457.

⁴¹ Z. Klafkowski, *Na 40-lecie Uniwersytetu im. A. Mickiewicza*, „Kronika Miasta Poznania” nr 4, Poznań 1960, s. 5.

pracy naukowo-dydaktycznej, po drugie, rozwój i precyzowanie się programu pracy Uniwersytetu, po trzecie, podstawowe składniki rozwoju Uniwersytetu, po czwarte, podstawowe wskaźniki jego „mocy produkcyjnej”⁴².

W roku akademickim 1961/1962 na poznańskim Uniwersytecie wprowadzone zostały studia doktoranckie, z których ogółem, do 1964 roku korzystało 11 osób, w tym z Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii – 6, z Wydziału Filozoficzno-Historycznego – 5⁴³. W roku akademickim 1967/1968 UAM zatrudniał 670 pracowników naukowych i kształcił 11 691 studentów, prowadząc zarówno studia dzienne, jak i wieczorowe⁴⁴.

W dniach 8-9 marca 1968 roku doszło w Warszawie do demonstracji studenckich, które powtórzyły się w dniu 11 marca. W „Życiu Warszawy” napisano: *W godzinach popołudniowych w piątek w rejonie Krakowskiego Przedmieścia i Nowego Świata powstały zakłócenia w ruchu ulicznym i komunikacji (...) w wyniku nieodpowiedzialnych wystąpień grupy studentów, do których dołączyły elementy chuligańskie (...) Na Uniwersytecie Warszawskim co pewien czas daje znać o sobie grupka awanturników, wywodząca się z kręgów bananowej młodzieży, której obce są troski materialne, prawdziwe warunki życia i potrzeby naszego społeczeństwa (...) Oni to byli sprawcami wczorajszych zajść, wykorzystując jako pretekst usunięcie z uczelni dwóch studentów, związanych z anarchistycznymi wystąpieniami*⁴⁵. W dniach kolejnych demonstracje studenckie miały miejsce w innych ośrodkach akademickich na terenie kraju, w tym także w Poznaniu. Niezależnie od rozległego podłoża społeczno-politycznego tych wystąpień, były one przede wszystkim wyrazem swoiście pojmowanej solidarności środowisk akademickich ze studentami z Warszawy⁴⁶. Zapowiedź zdjęcia „Dziadów” w reżyserii K. Dejmka ze sceny Teatru Narodowego, spowodowała studenckie wiece protestu w Warszawie, w trakcie których interweniowały siły porządkowe⁴⁷. Hasło solidarności z warszawskimi studentami pojawiło się jako natychmiastowy odzew na napływające począwszy od 9 marca 1968 roku informacje o zajściach w Warszawie⁴⁸. Było ono upowszechniane w środowisku studenckim Poznania przez spontanicznie angażujących się w tę kampanię studentów z różnych lat i kierunków studiów, jednak najbardziej aktywnie działali na rzecz zorganizowania manifestacji studenci filologii polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Zorganizowano manifestację na

⁴² Ibidem, s. 6.

⁴³ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 114-116.

⁴⁴ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu...*, s. 106.

⁴⁵ W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach*, Wrocław 2007, s. 291.

⁴⁶ A. Choniawko, *Marzec 1968 i grudzień 1970 w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” nr 2, Warszawa-Poznań 1982, s. 123.

⁴⁷ J. Kuroń, J. Żakowski, *PRL dla początkujących...*, s. 173.

⁴⁸ J. Łojek, *Kalendarz historyczny. Polemiczna historia Polski...*, s. 603-606.

placu Adama Mickiewicza, we wtorek, dnia 12 marca 1968 roku o godzinie 15:00. Uczestniczyło w niej blisko 500 studentów, którym towarzyszyło kilkuset przechodniów. Z tłumu skandowano okrzyki „Prasa kłamie”, „Poparcie od Poznania dla Warszawy”, „Żądamy uwolnienia studentów warszawskich”, „Żądamy Dziadów”. W trakcie trwania manifestacji na balkonie auli UAM pojawili się rektorzy poznańskich wyższych uczelni: Czesław Łuczak (UAM), Zbigniew Jasicki (Politechnika Poznańska), Witold Michałek (Akademia Medyczna). Wezwali zgromadzonych do przejścia do auli, gdzie krótkie przemówienie wygłosił Zbigniew Jasicki. Studenci opuścili plac o godzinie 16:30 by spotkać się tam ponownie o godzinie 20:00 na kolejnym wiecu. Wówczas na pl. Mickiewicza przybyło 3 tysiące osób, w tym 2 tysiące studentów. Odczytano relację zająć w Warszawie, palono gazety, wznoszono okrzyki domagające się wolności słowa, a także hasła, które głosiły więź z robotnikami Cegielskiego. Na pomniku zawieszono transparenty „Popieramy studentów stolicy”, „Studenci wszystkich miast łączcie się”. Rozwiązaniu manifestacji nie towarzyszyły żadne incydenty, wzywano do odbycia dnia następnego kolejnych wieców⁴⁹.

W dniu 13 marca 1968 roku, podczas zajęć akademickich, zwracano uwagę studentów przez władze uczelni na fakt, iż wszelkie zgromadzenia, które nie mają zgody rektora, są nielegalne. Podkreślano, że studenci nie mogą uczestniczyć w „prowokowanych”, jak je określano, manifestacjach ulicznych. Poczynania kadry naukowej nie zapobiegły kolejnemu wiecowi. Tego dnia, o godzinie 15:00 na pl. Mickiewicza po raz kolejny zebrało się 2 tys. studentów. Wśród zgromadzonych widniały transparenty „Dziady na scenę”, „Niech żyje Dejmek”, „Studenci mają te same cele co robotnicy”, „Wolności dla prasy”, „Solidarności studentów Warszawy, Krakowa, Wrocławia, Poznania”⁵⁰. Po kilku minutach na placu pojawiły się radiowozy milicyjne, które otrzymały rozkaz rozproszenia manifestacji przy użyciu siły. Około godziny 20:00 miała miejsce kolejna próba zorganizowania wiecu na pl. Mickiewicza, a godzinę później rozproszeni przez milicję studenci skupili się przed blokiem B na osiedlu akademickim Winogrady. Ogółem w dniu 13 marca 1968 roku w trakcie interwencji służb porządkowych użyto pałek w stosunku do około 500 osób. W dniach, od 12 do 14 marca (do godziny 15:00) zatrzymano ogółem 138 osób, w tym 68 studentów, 3 samodzielnych pracowników nauki, 22 uczniów szkół średnich oraz 45 robotników i pracowników umysłowych. Najwięcej zatrzymanych studentów (40) pochodziło z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Politechniki Poznańskiej (10), Wyższej Szkoły Rolniczej (6) i Wyższej Szkoły Ekonomicznej (5). Większość zatrzymanych po

⁴⁹ A. Choniawko, *Marzec 1968 i grudzień 1970 w Wielkopolsce...*, s. 124-126.

⁵⁰ W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach...*, s. 216-217.

natychmiastowym przesłuchaniu zwolniono. W areszcie tymczasowym lub 48-godzinny osadzono 20 osób, w tym, 16 studentów, z czego 13 z UAM i jednego ucznia. Wśród aresztowanych studentów najwięcej wywodziło się z Wydziału Filologii Polskiej UAM (5 osób)⁵¹.

Do ostatniej demonstracji studenckiej w Poznaniu, doszło dnia 14 marca 1968 roku, o godzinie 15:45 na pl. Adama Mickiewicza. Demonstracja dotyczyła uwolnienia zatrzymanych studentów. Wzięło w niej udział około 500 osób jednakże liczba zgromadzonych z czasem wzrosła do 2 tys. osób. Wznoszono okrzyki „Precz z pałkami”, „Robotnicy z wami”. Wkroczenia na plac oddziałów ZOMO spowodowało o 16:30 rozbiegnięcie się zgromadzonych. W trakcie interwencji zatrzymano 26 osób, w tym 6 studentów. Z liczby tej w areszcie zatrzymano 9 osób, w tym jednego studenta. Agitacja rozwijana jeszcze przez kilka dni na rzecz organizowania studenckich zgromadzeń ulicznych nie przyniosła już żadnych pozytywnych rezultatów. Obok działań represyjnych istotny wpływ miało w tym względzie zintensyfikowanie wysiłków władz uczelni poznańskich zmierzających do rozładowania nastrojów wiecowych w środowisku akademickim⁵².

Wystąpienia studenckie w marcu 1968 roku stłumiono siłą, znosząc przy okazji niemal w całości autonomię szkół wyższych⁵³. Partyjne restrykcje po wydarzeniach marcowych najbardziej dotknęły szkolnictwo wyższe. Pracę utraciło wówczas ok. 300 nauczycieli akademickich. Dnia 2 sierpnia 1968 roku znowelizowano ustawę o szkolnictwie wyższym. Na jej mocy rektorzy ponownie mieli pochodzić z nominacji ministra. Kosztem uprawnień senatu i rad wydziałów wzrosła rola komitetów uczelnianych PZPR, bez których zgody niemożliwe były właściwie wyjazdy zagraniczne oraz uzyskiwanie tytułów profesorów. Wyróżniającym się działalnością partyjną adiunktom stworzono możliwość uzyskania, bez przeprowadzenia przewodu habilitacyjnego, stopnia docenta i dano uprawnienia do pełnienia wszystkich funkcji w uczelniach. Ponownie reformowano strukturę uczelni – już wcześniej zaczęto likwidować katedry, wprowadzając na ich miejsce instytuty i zakłady dydaktyczno-badawcze⁵⁴.

Zmiany w strukturze Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu były ściśle związane z nowymi zadaniami, jakie stały przed uczelnią. Najistotniejsze przeobrażenia w strukturze uczelni wynikały z rozbudowy studiów dla pracujących, w związku z

⁵¹ A. Choniawko, *Marzec 1968 i grudzień 1970 w Wielkopolsce...*, s. 127-128.

⁵² Ibidem, s. 128.

⁵³ T. Topolski, *Historia Polski...*, s. 290.

⁵⁴ A.L. Sowa, *Od drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)* (w:) Cz. Brzoza, A.L. Sowa, *Wielka historia Polski, Tom V*, Kraków 2003, s. 633.

zapotrzebowaniem na kadrę z wyższym wykształceniem. Ponadto dotychczasową strukturę organizacyjną uczelni przekształciło powoływanie Punktów Konsultacyjnych, dzięki czemu Uniwersytet rozwinął działalność dydaktyczną także poza Poznaniem. Punkty Konsultacyjne powstały UAM w Szczecinie (od 1958 roku), Gdańsku (od 1959 roku), Bydgoszczy (od 1963 roku), Gdyni (1963 rok), Zielonej Górze (od 1961 roku), w Koszalinie (od 1961 roku), w Kaliszu (od 1962 roku)⁵⁵.

W 1969 roku Uniwersytet im. Adama Mickiewicza stanowiło pięć wydziałów: Wydział Biologii i Nauk o Ziemi (10 katedr oraz Instytut Geograficzny), Wydział Filologiczny (14 katedr i Zakład Językoznawstwa Stosowanego), Wydział Filozoficzno-Historyczny (18 katedr) oraz Wydział Prawa (21 katedr, a także Instytut Historii Państwa i Prawa). Jako placówki uczelniane czy międzywydziałowe działały: Instytut Nauk Politycznych, Międzywydziałowy Zakład Nowych Technik Nauczania, Ośrodek Metodyczny Studiów dla Pracujących, Międzywydziałowe Studium Kulturalno-Oświatowe (od 1965 roku), Zakład Językoznawstwa Stosowanego, Międzywydziałowa pracownia Mikroskopii Elektronowej oraz Międzywydziałowe Studium Bibliotekoznawstwa powstałe w 1967 roku. Od 1 października 1972 roku Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, jako jednostka pozawydziałowa⁵⁶.

Wraz z rokiem akademickim 1969/1970 zostało powołane w Poznaniu, z ramienia Uniwersytetu, Wyższe Studium Nauczycielskie. Działo ono na prawach Wydziału. Kierownikiem Wyższego Studium Nauczycielskiego w Poznaniu został prof. Stanisław Michalski. Struktura organizacyjna Studium przedstawiała się następująco: Sekcja Humanistyczna (Zakład Filologii Polskiej; Zakład Filologii Rosyjskiej; Zakład Historii), Sekcja Pedagogiczna (Zakład Metodyk i Praktyk Pedagogicznych; Zakład Psychologii; Zakład Teorii i Metodyki Wychowania Fizycznego; Zakład Pedagogiki), Sekcja Matematyczno-Przyrodnicza (Zakład Matematyki; Zakład Fizyki; Zakład Chemii)⁵⁷.

2. Rozwój organizacyjny i kadrowy Katedry Pedagogiki

W latach akademickich 1956-1970 zespół Katedr Psychologii i Pedagogiki umiejscowiony był w gmachu Collegium Maius, wchodził w skład Wydziału Filozoficzno-

⁵⁵ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 535-536.

⁵⁶ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne...*, s. 78.

⁵⁷ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 542.

Historycznego⁵⁸, drugiego co do ilości katedr i zakładów naukowych na poznańskim Uniwersytecie⁵⁹.

W roku akademickim 1958/1959 na Wydziale Filozoficzno-Historycznym istniało 6 kierunków studiów: historia, historia sztuki, archeologia Polski, etnografia, psychologia oraz pedagogika⁶⁰.

W latach akademickich 1962/1963-1964/1965 Katedra Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu posiadała następujące Zakłady: Zakład Dydaktyki pod kierownictwem doc. dr Tadeusza Krajewskiego, Zakład Oświaty Dorosłych pod kierownictwem doc. dr Edmunda Harwasa oraz Zakład Socjologii Wychowania pod kierownictwem prof. dr Stanisława Kowalskiego⁶¹. Zakłady te powstały w dniu 8 października 1962 roku⁶². Z dniem 1 września 1967 roku swe funkcjonowanie rozpoczął Zakład Historii Wychowania, pod kierownictwem doc. dr Stanisława Michalskiego⁶³. Z kolei na początku 1968 roku powstał Zakład Wychowania Społecznego, pod kierownictwem doc. dr Heliodora Muszyńskiego⁶⁴. Tak więc, w roku akademickim 1969/1970 Kadra Katedry Pedagogiki składała się z pięciu Zakładów: Zakład Dydaktyki kierowany przez doc. dr Tadeusza Krajewskiego, Zakład Historii Wychowania⁶⁵ kierowany przez doc. dr Stanisława Michalskiego, Zakład Oświaty Dorosłych kierowany przez doc. dr Edmunda Harwasa, Zakład Socjologii Wychowania kierowany przez prof. Stanisława Kowalskiego oraz Zakład Wychowania Społecznego kierowany przez doc. dr Heliodora Muszyńskiego⁶⁶.

Kierownikiem Zespołu Katedr Psychologii i Pedagogiki w omawianym okresie był prof. Stefan Błachowski. W skład Zespołu wchodziły: Katedra Psychologii funkcjonująca pod kierownictwem prof. Stefana Błachowskiego oraz Katedra Pedagogiki funkcjonująca pod kierownictwem doc. Józefa Kwiatka⁶⁷.

⁵⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/57 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1958, s. 113.

⁵⁹ T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 99.

⁶⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1958/59 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1961, s. 113.

⁶¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1962/1963-1964/65 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy, Poznań MCMLXVII, s. 287.

⁶² B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 549.

⁶³ W. Jamrożek, K. Kabacińska, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii UAM za rok akademicki 2006/2007* (maszynopis), s. 1.

⁶⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 270-271

⁶⁵ *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Wychowania*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 330-331.

⁶⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 255.

⁶⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1957/58 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1960, s. 98.

Kierownik Katedry Pedagogiki doc. dr Józef Kwiatek był ponadto prorektorem UAM od 1956 roku do 30 VIII 1959 roku, członkiem Komisji Filozoficznej Społecznej PTPN, członkiem przewodniczącym Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, członkiem PTP, Towarzystwa Socjologicznego, członkiem Zarządu Głównego ZNP, przewodniczącym Rady Przyjaciół Harcerstwa Ziemi Wielkopolskiej, członkiem Komitetów Redakcyjnych: „Kwartalnika Pedagogicznego”, „Ruchu Pedagogicznego” i „Przeglądu Historyczno-Oświatowego”⁶⁸.

Kierownik Katedry Pedagogiki, w latach 1952-1961, prowadził wykłady z pedagogiki w Wyższej Szkole Muzycznej, na Wyższym Kursie Techniczno-Pedagogicznym CUSZ-u oraz na Studium Nauczycielskim. W roku 1959 Józef Kwiatek zorganizował konferencję z udziałem najwyższych władz resortu, na której wygłosił referat „Z doświadczeń pracy wychowawczej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”, w którym omówił takie zagadnienia jak: wychowawcza treść materiału dydaktycznego, problemy dyscyplin ideologicznych, pracę organizacji młodzieżowych i kół naukowych w zakresie realizacji zadań wychowawczych. Wyniki obrad tej konferencji dały podstawę Ministerstwu Szkolnictwa Wyższego do opracowania wytycznych ujmujących sposoby oddziaływania wychowawczego w uczelniach wyższych całego kraju. Ponadto w latach akademickich 1956/1957 oraz 1959/1960, Józef Kwiatek pełnił na UAM funkcję prorektora do spraw nauczania⁶⁹.

Józef Kwiatek prowadził ponadto wykłady z pedagogiki dla studentów WSE, a doc. dr T. Krajewski dla studentów WSWF w Poznaniu. W listopadzie 1956 roku z inicjatywy pracowników Katedry i uczestników konwersatorium powstało Poznańskie Towarzystwo Pedagogiczne⁷⁰.

Pisząc o działalności Józefa Kwiatka, należy dodać, iż dla kształcenia nauczycieli z województwa szczecińskiego zorganizował punkt Konsultacyjny Uniwersytetu Poznańskiego w Szczecinie. Z jego inicjatywy powstały związkowe studia nauczycielskie w Ostrowie Wielkopolskim i w Koninie. Pełnił funkcję przewodniczącego Odwoławczej Komisji Dyscyplinarnej do Spraw Studenckich, a od 1 kwietnia 1957 roku, uchwałą senatu UAM, funkcję przewodniczącego Komisji do Spraw Domów Studenckich. Był jednocześnie od 1

⁶⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1958/59 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1961, s. 121.

⁶⁹ B. Miśkiewicz, *Józef Kwiatek*, „Sprawy oświaty i kultury województwa poznańskiego”, Tom IV, Poznań 1965, s. 6.

⁷⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1958/59 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1961, s. 127.

września 1958 roku nauczycielem Zaocznego Studium Nauczycielskiego nr 1 w Poznaniu⁷¹, a do 1 września 1959 roku, uchwałą Senatu Wyższej Szkoły Ekonomicznej, samodzielnym pracownikiem tej uczelni⁷². Od 1 września 1960 roku został nauczycielem w Studium Nauczycielskim nr 2 w Poznaniu.

W okresie swej pracy w charakterze prorektora do spraw nauczania na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Józef Kwiatek rozpoczął publikacje recenzji oraz w późniejszym czasie artykułów z zakresu pedagogiki szkoły wyższej. Pojawiały się one od 1958 roku, przede wszystkim na łamach „Życia Szkoły Wyższej”. Opublikował w tym czasie takie prace jak: *Aktualne zadania wychowawcze szkół wyższych*, *Z doświadczeń pracy wychowawczej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, *Społeczna funkcja akademickich studiów dla pracujących*⁷³.

W lutym 1957 roku Józef Kwiatek rozpoczął działalność w pracach Rady Naukowej utworzonej przy Tymczasowym Komitecie Wojewódzkim, Związku Młodzieży Socjalistycznej w Poznaniu. Miesiąc później Sekcja Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego z przewodniczącym K. Ajdukiewiczem powołała Józefa Kwiatka na członka Zespołu Rzeczników Pedagogiki, a w maju 1960 roku na wniosek profesora Ryszarda Wroczyńskiego został powołany na członka Zespołu Rzeczników Pedagogiki i Psychologii Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego. Z jego inicjatywy zostało założone Poznańskie Towarzystwo Pedagogiczne, którym Józef Kwiatek kierował do 1962 roku. W uznaniu za zasługi został honorowym członkiem Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego⁷⁴.

W lipcu 1959 roku Józef Kwiatek został nagrodzony *za wkład pracy w aktywizację uczelni na odcinku pracy wychowawczej* z ramienia Ministra Szkolnictwa Wyższego. Wpływ na tą decyzję miała organizacja konferencji, w lipcu 1959 roku, podczas której Józef Kwiatek wygłosił referat „Z doświadczeń pracy wychowawczej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”. Jest autorem takich publikacji jak: *Szkolnictwo elementarne w Wielkim Księstwie Poznańskim w okresie Wiosny Ludów*, *Towarzystwo Pedagogiczne Polskie czy Ideologia a pedagogika i wychowanie: społeczna funkcja nauki*⁷⁵.

⁷¹ H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy*, (maszynopis), Poznań 1987.

⁷² Ibidem.

⁷³ B. Miśkiewicz, *Józef Kwiatek...*, s. 9.

⁷⁴ J. Kwiatek, *Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza ZNP w Wielkopolsce 1945-1970*, S. Michalski (red.), Poznań 1971, s. 268.

⁷⁵ Zob. J. Kwiatek, *Szkolnictwo elementarne w Wielkim Księstwie Poznańskim w okresie Wiosny Ludów*, Poznań 1955; K. Kwiatek, *Towarzystwo Pedagogiczne Polskie*, Poznań 1957; K. Kwiatek, *Ideologia a pedagogika i wychowanie: społeczna funkcja nauki*, 1963.

Ostatnie lata pracy naukowo-dydaktycznej Józefa Kwiatka były związane z Wydziałem Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego. Z dniem 1 października 1961 roku, w związku z objęciem przez niego funkcji prezesa Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego, został przeniesiony ze stanowiska docenta przy Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu na stanowisko docenta przy Katedrze Pedagogiki Ogólnej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego⁷⁶. Z dniem 18 grudnia 1963 roku zgodnie z Uchwałą Senatu Akademickiego Uniwersytetu Warszawskiego Józef Kwiatek został powołany na stanowisko Kierownika Zakładu Teorii Wychowania Katedry Pedagogiki Ogólnej. Jednocześnie na posiedzeniu Sekretariatu Polskiej Akademii Nauk, w dniu 23 stycznia 1963 roku, został wybrany na członka Komitetu Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych Polskiej Akademii Nauk⁷⁷. Jego intensywną działalność naukowo-dydaktyczną, a także społeczną przerwała nagła śmierć, w lutym 1964 roku. W swych wypowiedziach wielokrotnie podkreślał, iż *wzorem osobowo-społecznym współczesnego nauczyciela jest człowiek o gruntownej wiedzy, o wielostronnych zainteresowaniach poznawczych, wychowawca sercem i umysłem związany ze sprawą socjalizmu i z głębokim przekonaniem dla tej sprawy zdobywający serca swych wychowanków. Taki wychowawca swoją ideową żarliwością, rzetelnym stosunkiem do pracy, taktem pedagogicznym i kulturalnym zachowaniem się z całą pewnością porwie za sobą wychowanków*⁷⁸. Józef Kwiatek był również wieloletnim Dziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego i prorektorem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przyjęcie przez niego stanowiska docenta przy Katedrze Pedagogiki Ogólnej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego spowodowało przejęcie Katedry Pedagogiki poznańskiego uniwersytetu, przez socjologa wychowania, pedagoga społecznego, Stanisława Kowalskiego w 1961 roku.

Prof. Stanisław Kowalski został kierownikiem Katedry Pedagogiki od dnia 1 X 1961 roku⁷⁹. Był studentem pedagogiki i socjologii na Uniwersytecie Poznańskim. Do wybuchu wojny, pracował jako nauczyciel w Seminarium Nauczycielskim w Rawiczu, następnie w Lesznie, w Pedagogium i na Państwowym Kursie Nauczycielskim w Poznaniu. W czasie okupacji hitlerowskiej został wysiedlony z Poznania i przebywał na terenach Generalnego Gubernatorstwa. Po wyzwoleniu związał się na stałe ze szkolnictwem wyższym. W latach

⁷⁶ B. Miśkiewicz, *Józef Kwiatek...*, s. 8.

⁷⁷ H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownika naukowy...*, s. 25.

⁷⁸ J. Kwiatek, *Szkoła a ideowo-polityczne wychowanie*, „Życie szkoły” 1963, nr 9, s. 1.

⁷⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963, s. 234.

1944-1950 pracował na przemian w Uniwersytecie Łódzkim i Uniwersytecie Poznańskim kolejno: na stanowisku asystenta w Instytucie Socjologicznym UŁ (1944/1945), adiunkta w Katedrze Socjologii UP (1945-1947), adiunkta w Instytucie Socjologicznym UŁ (1947-1950)⁸⁰. W 1950 roku powrócił na stałe do Uniwersytetu Poznańskiego⁸¹. W latach 1955-1958 kierował badaniami nad doskonaleniem systemu wychowawczego szkoły, z kolei w latach 1960-1969, nad przemianami kulturalno-oświatowymi pod wpływem uprzemysłowienia w rejonie konińskim oraz nad funkcjami selekcyjnymi wychowania. Od 1970 roku przewodniczył ogólnokrajowemu zespołowi badawczemu Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN. Stałym przedmiotem zainteresowań była problematyka wychowania, zarówno w aspektach pedagogiki jak i psychologii oraz socjologii. Jako pierwszy w latach powojennych dokonał próby syntezy całokształtu badań socjologicznych nad wychowaniem, czego wyrazem jest podręcznik *Socjologia wychowania w zarysie*. Jego podejście systemowe w badaniu środowisk wychowawczych miało szczególne znaczenie dla metodologii środowiskowych badań pedagogicznych⁸². Prowadził szeroko zakrojone badania nad rozwojem mowy dziecka w przedszkolu i szkole, nad selekcjami szkolnymi, uspołecznieniem dzieci i młodzieży oraz nad funkcjonowaniem systemu wychowawczego w środowisku⁸³. Jest autorem wielu publikacji z zakresu nauk pedagogicznych i socjologicznych⁸⁴.

Stanisław Kowalski wniósł znaczący wkład w rozwój aż trzech ośrodków naukowych w Uniwersytecie Poznańskim: psychologicznego, socjologicznego i pedagogicznego. W latach 1950-1952 kierował Katedrą Psychologii II (psychologii społecznej), która utworzona została przy Studium Nauk Społecznych Uniwersytetu Poznańskiego. Po jego likwidacji w 1952 roku kierował Zakładem Psychologii UP (1952-1958). Po wznowieniu działalności Katedry Socjologii w 1958 roku podjął się jej organizacji i kierownictwa (1958-1961). W latach 1961-1969 był kierownikiem Katedry Pedagogiki i utworzonego przez niego przy tej Katedrze Zakładu Socjologii Wychowania. Od 1969 roku do przejścia na emeryturę kierował Zakładem Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama

⁸⁰ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55, Poznań, s. 352.

⁸¹ J. Włodarek, Kowalski Stanisław (w:) T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003, s. 814.

⁸² U. Kamińska, Kowalski Stanisław (w:) W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda, *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998, s. 102.

⁸³ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 96.

⁸⁴ Zob. S. Kowalski, *Funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku*, Wrocław 1974; S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1976; S. Kowalski, *Spór o religię pierwotną*, Warszawa 1966; S. Kowalski, *Szkoła w środowisku*, Warszawa 1969; S. Kowalski (red.), *Rozwój mowy pisanej u dzieci wczesnych klas szkoły podstawowej*, Poznań 1959; S. Kowalski, *Zagadnienie osobowości w świetle psychologii marksistowskiej*, Wrocław 1956; S. Kowalski, *Rozwój mowy i myślenia dziecka: analiza rozwoju mowy i myślenia dziecka w sytuacjach społeczno-wychowawczych przedszkola*, Warszawa 1962; S. Kowalski, *Przyczynek do zagadnienia faz rozwoju myślenia i języka dziecka: komunikaty*, Poznań 1956.

Mickiewicza. W ramach prac Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych kierował w latach 1960-1969 zespołem pracowników Katedr Socjologii i Pedagogiki UAM nad przemianami kulturalno-oświatowymi, zachodzącymi w rejonie konińskim pod wpływem uprzemysławiania tego regionu. W tym samym czasie prowadził ogólnokrajowe badania nad selekcjami szkolnymi, realizowane przez zespoły badawcze w Poznaniu i Gdańsku. Ponadto Stanisław Kowalski uczestniczył w pracach wielu instytucji oraz stowarzyszeń i organizacji naukowych, a także różnych komisji i komitetów rządowych⁸⁵.

Samodzielnymi pracownikami nauki Katedry Pedagogiki w roku akademickim 1956/1957 byli: Edmund Harwas (dr filozofii, doc.)⁸⁶ oraz Tadeusz Krajewski (dr filozofii)⁸⁷. Z kolei pomocniczymi pracownikami nauki byli: Stanisław Michalski (mgr filozofii) oraz Heliodor Muszyński (mgr psychologii)⁸⁸. W kolejnym roku akademickim do pomocniczych pracowników nauki zaliczyć należy także Marię Walentynowicz (dr filozofii). Ponadto Katedra Pedagogiki zatrudniała dwóch pracowników administracyjnych⁸⁹. W roku akademickim 1958/1959 kadra Katedry Pedagogiki nie uległa zmianie⁹⁰. Pracownicy Katedry Pedagogiki prowadzili wykłady i ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych dla studentów następujących Wydziałów: Filologicznego, Filozoficzno-Historycznego, Matematyki, Fizyki i Chemii oraz Biologii i Nauk o ziemi, prowadzili również wykłady i seminaria dla studentów ze Studium Psychologii⁹¹.

Stan kadry Katedry Pedagogiki na rok akademicki 1959/1962 przedstawiał się następująco. Samodzielnymi pracownikami nauki byli doc. dr Edmund Harwas (kierownik studiów eksternistycznych na Wydziale Filozoficzno-Historycznym, wiceprzewodniczący Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego (od 6 VI 1962 r. przewodniczący), sekretarz (od 1962 r. wiceprzewodniczący), Komisji Filozoficznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, członek Polskiego Towarzystwa Psychologicznego) oraz doc. dr Tadeusz Krajewski ((przewodniczący Komisji Stypendialnej przy Wydziale Filozoficzno-Historycznym (1960 r.) członek Komisji Senatu dla Studenckich Spraw Wychowawczych od 1961 roku, członek

⁸⁵ J. Włodarek, *Kowalski Stanisław...*, s. 815.

⁸⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/57 za rektoratu prof. dr Alfonsa Kłafkowskiego, Poznań 1958, s. 116.

⁸⁷ Zob. M. Buda, *Działalność pedagogiczna Edmunda Tadeusza Krajewskiego (1910-1990)*, (maszynopis), Poznań 1994.

⁸⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/57 za rektoratu prof. dr Alfonsa Kłafkowskiego, Poznań 1958, s. 116.

⁸⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1957/58 za rektoratu prof. dr Alfonsa Kłafkowskiego, Poznań 1960, s. 103.

⁹⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1958/59 za rektoratu prof. dr Alfonsa Kłafkowskiego, Poznań 1961, s. 126.

⁹¹ Ibidem.

Komisji Dyscyplinarnej Senatu dla Spraw Pomocniczych Pracowników Nauki, zastępca przewodniczącego Rady Miejscowej Związku Nauczycielstwa Polskiego, kierownik szkolenia pedagogicznego asystentów przy Związku Nauczycielstwa Polskiego))⁹².

Do grona pomocniczych pracowników nauki Katedry Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w latach 1959/1962 zaliczyć należy takie postaci jak: dr Maria Walentynowicz (adiunkt, skarbnik Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego oraz sekretarz Komisji Filozoficznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk), dr Stanisław Michalski (adiunkt, członek Komisji Filozoficznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, kurator Domu Studenta im. Hanki Sawickiej UAM, od 1959 roku członek Komisji Senackiej do Studenckich Spraw Wychowawczych, od 1959 roku wiceprzewodniczący Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Szkoły Świeckiej), dr Heliodor Muszyński (adiunkt, członek Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego i przewodniczący Zarządu Miejskiego Towarzystwa Szkoły Świeckiej), dr Stanisław Szajek (adiunkt, wiceprezes Zarządu Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego do Spraw Pedagogicznych i Szkolnictwa Wyższego, przewodniczący zespołu badawczego Sekcji Szkolnictwa Zawodowego przy Zarządzie Głównym ZNP, kierownik Komórki Naukowo-Badawczej Wielkopolskiego Związku Śpiewaczego, członek Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, konsultant Wojewódzkiego Ośrodka Propagandy Partyjnej oraz członek Komisji Oceny Odczytów Pedagogicznych przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego). Od dnia 1 października 1960 roku do grona pomocniczych pracowników nauki Katedry Pedagogiki dołączył dr Leon Leja (członek Polskiego Towarzystwa Historycznego, Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, sekretarz Komisji Oświaty i Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej oraz członek Związku Bojowników o Wolność i Demokrację), a od 1 października 1961 roku zatrudniony przy Katedrze Pedagogiki został jako starszy asystent - mgr Benon Bromberek (członek Komisji Oświaty i Kultury Wojewódzkiej Rady Narodowej, członek Prezydium Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej i sekretarz Sekcji Pedagogicznej, członek komisji przy Komitecie Wojewódzkim PZPR dla spraw Szkolnictwa Wyższego, członek Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego)⁹³.

⁹² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963, s. 234.

⁹³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1963, s. 234.

W Katedrze Pedagogiki w latach akademickich 1962/1963-1964/1965 zatrudnionych było 13 pracowników nauki – 6 samodzielnych, 9 pomocniczych i 1 starszy wykładowca, pracujących nad habilitacjami (3) albo doktoratami (4) oraz przygotowujących 2 kandydatów w charakterze stypendystów naukowych. Pracownikami byli kolejno: prof. Stanisław Kowalski, doc. dr Tadeusz Krajewski, doc. dr Edmund Harwas, doc. dr Maria Walentynowicz, doc. dr Stanisław Michalski⁹⁴, doc. dr Leon Leja, dr Stanisław Szajek, dr Benon Bromberek, dr Halina Baczyńska, mgr Łucja Łukaszewicz, mgr Halina Sowińska, mgr Janusz Włodarek, mgr Kazimierz Marciniak, mgr Eugeniusz Kameduła, mgr Jan Kupczyk, mgr Józef Górecki⁹⁵.

W roku akademickim 1969/1970 Katedra Pedagogiki składała się z pięciu zakładów: Zakład Dydaktyki, kierowany przez doc. dra Tadeusza Krajewskiego, Zakład Historii Wychowania, kierowany przez doc. dra Stanisława Michalskiego⁹⁶, Zakład Oświaty Dorosłych, kierowany przez doc. dra Edmunda Harwasa, Zakład Socjologii Wychowania, kierowany przez prof. dra Stanisława Kowalskiego oraz Zakład Wychowania Społecznego, kierowany przez doc. dra Heliodora Muszyńskiego. Funkcję kierownika Katedry Pedagogiki sprawował prof. dr S. Kowalski. Łącznie w Katedrze Pedagogiki pracowało 32 pracowników etatowych, w tym 26 naukowo-dydaktycznych⁹⁷.

Wysiłek kierownictwa Katedry Pedagogiki skierowany był na koordynację prac dydaktycznych i naukowo-badawczych poszczególnych Zakładów zgodnie z planami naukowo-badawczymi, zwłaszcza z planem badań kompleksowych w szkołach podstawowych i średnich ogólnokształcących na terenie miasta Poznania i wybranych z terenu województwa poznańskiego, gdzie analizowano funkcjonowanie systemu wychowawczego szkoły.

Katedra Pedagogiki miała charakter usługowy. Pracownicy Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza prowadzili wykłady i ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych dla studentów z następujących Wydziałów: Filozoficzno-Historycznego,

⁹⁴ Stanisław Michalski – pedagog, historyk wychowania. Pracownik naukowo-dydaktyczny w Zakładzie Historii Wychowania Instytutu Pedagogiki UAM, od 1976 profesor zwyczajny pełnił wiele funkcji, m.in. prorektora UAM (1972-1975), wiceprzewodniczącego Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN (od 1982 roku). Był członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Prezydium Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Należał do grona najwybitniejszych współczesnych historyków wychowania. Zajmował się biografiami znanych postaci (m.in. A. Szycówny, S. Sempołowskiej, M. Lipskiej-Librachowej). W znacznym stopniu przyczynił się do utrzymania i rozwoju edukacji historycznej na studiach pedagogicznych.

⁹⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1962/1963-1964/65 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy, Poznań MCMLXVII, s. 287.

⁹⁶ A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002, s. 113.

⁹⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 198.

Filologicznego, Biologii i Nauki o Ziemi oraz Matematyki, Fizyki i Chemii. Realizowali również wykłady i seminaria dla studentów Studium Psychologii. Pracownicy Katedry Pedagogiki prowadzili wykłady i konsultacje na tematy pedagogiczne dla wielu instytucji, m.in. TWP, komitetów rodzicielskich, pracowników bibliotek i ZZNP, WODKO, nauczycieli przedmiotów pedagogicznych, na zaocznym studium nauczycielskim oraz na uniwersytecie dla rodziców⁹⁸.

Łącznie pracownicy Katedry Pedagogiki w roku akademickim 1956/1957 wygłosili 202 odczyty popularno-naukowe, współpracowali z Instytutem Pedagogiki w Warszawie oraz Wojewódzką Biblioteką Pedagogiczną w Poznaniu. Ponadto Katedra Pedagogiki prowadziła systematycznie konwersatoria dla nauczycieli. W listopadzie 1956 roku z inicjatywy pracowników Katedry Pedagogiki i uczestników konwersatorium powstało Poznańskie Towarzystwo Pedagogiczne, które do 1958 roku liczyło 55 członków⁹⁹. Od października 1957 roku istniało studium stacjonarne pedagogiki obsługiwane przez Katedrę Pedagogiki¹⁰⁰.

Jak wcześniej wspomniano, pracownicy Katedry Pedagogiki prowadzili ponadto wykłady i konsultacje z zakresu pedagogiki, a także z historii wychowania dla wielu instytucji, m.in. dla TWP, pracowników Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego, pracowników bibliotek, oficerów w szkołach wojskowych, działaczy ZHP i ZNP. Pracownicy Katedry Pedagogiki współpracowali z Instytutem Pedagogiki w Warszawie, Wojewódzką Biblioteką Pedagogiczną w Poznaniu oraz Studium Nauczycielskim. Ponadto prowadzili wykłady i oraz pogadanki dla Komitetów Rodzicielskich i na uniwersytecie dla rodziców. Kierownik Katedry doc. dr J. Kwiatek prowadził ponadto wykłady z pedagogiki dla studentów z WSE, a doc. dr T. Krajewski dla studentów WSWF w Poznaniu¹⁰¹.

Katedra Pedagogiki prowadziła także studium stacjonarne oraz studium eksternistyczne II stopnia. Dla eksternistów organizowano raz w tygodniu po 4 zajęcia (każde 2 godziny) z przedmiotów objętych egzaminem. Zajęcia prowadzone były metodą seminaryjną. Dyskutowało się też na nich o będących w przygotowaniu pracach magisterskich. Na studium uczęszczało regularnie 18 słuchaczy.

Nieustannie, pracownicy Katedry Pedagogiki w roku akademickim 1958/1959 prowadzili wykłady i konsultacje z zakresu pedagogiki i historii wychowania dla wielu instytucji. Wykładów tych w roku akademickim 1958/1959 odbyło się ponad 100.

⁹⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/57 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1958, s. 117.

⁹⁹ Ibidem, s. 118.

¹⁰⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1957/58 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1960, s. 103

¹⁰¹ Ibidem.

Niezmienne, pracownicy Katedry Pedagogiki współpracowali z Instytutem Pedagogiki w Warszawie, Wojewódzką Biblioteką Pedagogiczną w Poznaniu oraz Studium Nauczycielskim. Ponadto prowadzili bezinteresownie nauki i pogadanki dla rodziców na Uniwersytecie dla Rodziców UAM.

W czasie wakacji letnich 1959 roku Katedra Pedagogiki przystąpiła do organizowania Eksperymentalnego Studium Wieczorowego dla czynnych nauczycieli, absolwentów studiów nauczycielskich. Zajęcia dla tej grupy przewidziano 4 razy w tygodniu w godzinach wieczornych.

Pracownicy Katedry Pedagogiki w latach akademickich 1959/1962 prowadzili zajęcia dydaktyczne z elementów nauk pedagogicznych na następujących wydziałach: Filologiczny, Filozoficzno-Historyczny, Matematyki, Fizyki i Chemii oraz Biologii i Nauk o Ziemi. Ponadto prowadzili również wykłady i seminaria dla studentów ze Studium Psychologii. Przy Katedrze Pedagogiki w owym czasie istniało studium stacjonarne, studium eksternistyczne II stopnia oraz jednolite – pięcioletnie studium eksternistyczne¹⁰². Ponadto pracownicy Katedry Pedagogiki prowadzili zajęcia programowe przy Punkcie Konsultacyjnym w Szczecinie. Współpracowali systematycznie z instytucjami oświatowymi i szkolnymi, biorąc czynny udział w akcji dokształcania nauczycieli. Między innymi współpracowano systematycznie z: Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego, Towarzystwem Wiedzy Powszechnej, Towarzystwem Szkoły Świeckiej, Związkiem Harcerstwa Polskiego oraz Związkiem Nauczycielstwa Polskiego.

Pracownicy Katedry: doc. dr Józef Kwiatek, doc. dr Tadeusz Krajewski oraz doc. dr Edmund Harwas prowadzili wykłady z pedagogiki na innych uczelniach, a mianowicie na Wyższej Szkole Ekonomicznej i Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego w Poznaniu oraz Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku.

W latach 1962/1963-1964/1965 działalność dydaktyczno-wychowawcza Katedry Pedagogiki, wchodząca w skład Wydziału Filozoficzno-Historycznego¹⁰³, przedstawiała się

¹⁰² T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964...*, s. 99.

¹⁰³ W okresie 1962-1965 na Wydziale Filozoficzno-Historycznym czynnych było 19 katedr: Katedra Historii Starożytnej (kierownik: doc. dr Tadeusz Zawadzki), Katedra Historii Powszechnej Średniowiecznej (kierownik: prof. dr Gerard Labuda), Katedra Historii Powszechnej Nowożytnej i Najnowszej (kierownik: prof. dr Janusz Pajewski), Katedra Historii Niemiec (kierownik: prof. dr Zdzisław Grot), Katedra Historii Polski do XVIII wieku (kierownik: prof. dr Jerzy Topolski), Katedra Historii Polski XIX i XX wieku (kierownik: prof. dr Witold Jakóbczyk), Katedra Historii Gospodarczej (kierownik: prof. dr Czesław Łuczak), Katedra Historii Narodów ZSRR (kierownik: prof. dr Henryk Łowmiański), Katedra Archeologii Polski i Powszechnej (kierownik: prof. dr Wojciech Kocka), Katedra Archeologii Śródziemnomorskiej (kierownik: prof. dr Stefan Pamicki-Pudełko), Katedra Etnografii (kierownik: prof. dr Józef Burszta), Katedra Historii Sztuki (kierownik: prof. dr Zdzisław Kępiński), Katedra Muzykologii (kierownik: doc. dr Maria Szczepańska), Katedra Historii Filozofii (kierownik: doc. dr Stefan Kaczmarek), Katedra Logiki (kierownik: doc. dr Jerzy Giedymin), Katedra Socjologii (kierownik:

następująco. W trzyletnim okresie Studium Pedagogiki liczyło przeciętnie około 120 studentów. W ciągu trzech lat akademickich wypromowano 75 absolwentów. Katedra obsługiwała w zakresie przedmiotów przewidzianych programem nauczania dla studiów pedagogiki stacjonarnych i zaocznych oraz w zakresie elementów nauk pedagogicznych – wszystkie kierunki tzw. nauczycielskich studiów na Uczelni.

Z przewidzianych programem nauczania specjalizacji dla IV i V roku prowadzono specjalizacje w zakresie: wychowania i nauczania szkolnego, problematyki wychowania pozaszkolnego i oświaty dorosłych oraz niedostosowań społecznych i resocjalizacji (jako jednego z działów pedagogiki specjalnej). W pewnym stopniu wiązały się one, aczkolwiek nie pokrywały, z tymi specjalizacjami, kierunki objęte pracami magisterskimi. Drugi przedmiot w programie studiów pedagogiki, jak również szeroko rozbudowane zajęcia specjalizacyjne, w dużym stopniu terenowe, wymagały zaangażowania do współpracy dydaktycznej różnych specjalistów spoza pracowników Katedry¹⁰⁴. Na pracach zleconych Katedra zatrudniała 10-15 osób. Szeroko rozbudowane specjalizacje, a przede wszystkim duża ilość praktyk i zajęć w zakresie elementów nauk pedagogicznych, jak również rozwój Studium Zaocznego nie pozwoliły, mimo stałego wzrostu Katedry, przezwyciężyć olbrzymiego przeciążenia dydaktycznego wszystkich pracowników. Katedra Pedagogiki w skali Wydziału wykazywała najwyższe obciążenie – dla pracowników samodzielnych wynosiło ono przeciętnie 405,3; dla pracowników pomocniczych – 443,5; dla starszego wykładowcy 450 godzin rocznie.

W kilku dziedzinach pracy dydaktycznej Katedra Pedagogiki osiągnęła w latach 1962-1965 znaczny postęp: doprowadzono do ustabilizowania kadry pracującej na zajęciach zleconych w zakresie trzech specjalizacji i tym samym do pełnego i fachowego obsadzenia tych zajęć; uregulowano sprawę praktyk studenckich przez ustalenie i zatwierdzenie przez władze instytucji przyjmujących, jak i harmonogramu dla praktyk; dokonano poprzez dyskusję nad planem zajęć dalszego skoordynowania materiału nauczania w poszczególnych

doc. dr Władysław Markiewicz), Katedra Psychologii Ogólnej (kierownik: doc. dr Bolesław Hornowski), Katedra Psychologii Klinicznej (kierownik: prof. dr Andrzej Lewicki), Katedra Pedagogiki (kierownik: prof. dr Stanisław Kowalski). Ponadto Minister Szkolnictwa Wyższego powołał następujące nowe zakłady: przy Katedrze Pedagogiki – Zakład Dydaktyki (20 XI 1962r.), Zakład Oświaty Dorosłych (20 XI 1962r.), a przy Katedrze Etnografii – Zakład Etnografii Powszechnej (20 XI 1962r.). Zakład Pedagogiki przy Katedrze Pedagogiki przemianowano na Zakład Socjologii Wychowania (20 XI 1962r.), natomiast Zakład Historii Słowiańszczyzny Zachodniej przeniesiono z Katedry Historii Polski Feudalnej do Katedry Historii Powszechnej Średniowiecznej (7 VI 1965r.).

¹⁰⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1962/1963-1964/65 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy, Poznań MCMLXVII, s. 290.

przedmiotach oraz ujednolicenia metod i wymogów w nauczaniu poszczególnych przedmiotów w szczególności odnośnie elementów nauk pedagogicznych.

Koordinacja prac dydaktycznych i naukowo badawczych w Katedrze Pedagogiki rozwijała się systematycznie w toku różnicowania się planów dydaktycznych i badawczych w poszczególnych zakładach.

Co tyczy się kształcenia kadr naukowych w Zakładzie Dydaktyki, to doc. dr T. Krajewski oraz doc. dr L. Leja prowadzili w latach akademickich 1965/1966-1967/1968 na sekcji pedagogiki seminaria magisterskie dla studentów IV i V roku studiów studiów stacjonarnych i zaocznych. Brali czynny udział w kształtowaniu pedagogicznym młodej kadry nauki. Doc dr T. Krajewski kierował od 15 grudnia 1965 roku szkoleniem pedagogicznym oraz wykładał dydaktykę szkoły wyższej. Z kolei doc, dr L. Leja wprowadzał stażystów i asystentów UAM w zagadnienia współczesnej dydaktyki środków audiowizualnych¹⁰⁵.

Przy Zakładzie Dydaktyki prowadzone były w omawianym okresie seminaria doktorskie. Na seminarium prowadzonym przez doc. dr T. Krajewskiego, na którym realizowano prace badawcze z zakresu efektywności nauczania, dziewięć osób miało otwarte przewody doktorskie, z których w latach akademickich 1965/1966-1967/1968 prace doktorskie obronili E. Mucha, S. Jachnik oraz W. Nowak, a dwie dysertacje autorstwa R. Harajdy oraz J. Parafiniuk-Soinskiej oddane zostały do recenzji. Natomiast na seminariach prowadzonych przez doc. dr L. Leję otwartych przewodów doktorskich było osiem. Doktoranci pracowali nad problemami pedagogiki pracy i efektywności nowych środków oraz technik nauczania¹⁰⁶.

Pracownicy Zakładu Dydaktyki Katedry Pedagogiki prowadzili zajęcia dydaktyczne na Studium Pedagogiki oraz wykładali bądź prowadzili ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych na wszystkich wydziałach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Ponadto brali czynny udział w kształceniu nauczycieli prowadzonych przez Zarząd Okręgu ZNP, Ośrodki Metodyczne czy Towarzystwo Szkoły Świeckiej¹⁰⁷.

Kierownikiem Zakładu Dydaktyki w latach akademickich 1968/1969-1969/1970 był doc. dr Tadeusz Krajewski. W Zakładzie Dydaktyki Katedry Pedagogiki pracował również, jako samodzielny pracownik naukowy, doc. dr Leon Leja, członek Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego i Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Zakład zatrudniał

¹⁰⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 257.

¹⁰⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 257.

¹⁰⁷ Ibidem.

adiunktów: dr Halinę Baczyńską, członkinię Polskiego Towarzystwa Psychologicznego i Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, oraz dr Stanisława Szajka (docent do 30 VI 1969 roku) członka Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, a także starszych asystentów: mgr Józefa Góreckiego i mgr Eugeniusza Kamedułę, członka Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego i Polskiego Stowarzyszenie Filmu Naukowego¹⁰⁸.

Co tyczy się działalności dydaktycznej Zakładu Dydaktyki w latach akademickich 1968/1969-1969/1970 to: doc. dr T. Krajewski prowadził wykład z dydaktyki i pedagogiki specjalnej oraz seminaria magisterskie dla studentów studiów stacjonarnych i zaocznych pedagogiki, doc. dr L. Leja prowadził wykład z elementów nauk pedagogicznych, z metodyki nauczania obywatelskiego oraz z dydaktyki audiowizualnej tak dla studentów pedagogiki jak i dla młodej kadry naukowej. Prowadził także wykład monograficzny dla studentów pedagogiki oraz seminarium magisterskie. Dr H. Baczyńska prowadziła wykłady z metodyki nauczania w szkole podstawowej i z elementów nauk pedagogicznych, ponadto prowadziła ćwiczenia z dydaktyki dla studentów pedagogiki. Opiekowała się również czynną praktyką studentów IV roku pedagogiki. Dr S. Szajek prowadził wykłady z teorii kształcenia politechnicznego i zawodowego, z elementów nauk pedagogicznych, z wybranych zagadnień pracy eksperymentalnej w szkole, a także ćwiczenia z teorii nauczania dla studiów zaocznych i z metodyki nauczania przedmiotów pedagogicznych dla studiów zaocznych. Mgr J. Górecki prowadził ćwiczenia z dydaktyki i statystyki, konwersatorium z organizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz hospitacje i praktyki w różnych typach szkół. Mgr E. Kameduła prowadził ćwiczenia z dydaktyki oraz zajęcia z nowych technik nauczania dla studentów studium stacjonarnego i zaocznego pedagogiki¹⁰⁹.

Działalność organizacyjno-społeczna Zakładu Dydaktyki tego okresu również przedstawiała się znakomicie. Pracownicy Zakładu brali udział w pracach społeczno-organizacyjnych środowiska. Doc. dr T. Krajewski stale współpracował z Ośrodkiem Metodycznym Uniwersyteckich Studiów dla Pracujących i Okręgowym Ośrodkiem Metodycznym w Poznaniu. Doc. L. Leja był kierownikiem Zakładu Nowych Technik Nauczania przy UAM, redaktorem periodyka: „Z Doświadczeń Nauczycieli Wielkopolskich” oraz „Neodidagmaty”, a także członkiem kolegium redakcyjnego Dydaktyki Szkoły Wyższej i Spraw Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego. Ponadto w omawianym okresie był

¹⁰⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 199.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 200.

członkiem Komisji Rady Głównej Szkół Wyższych do spraw środków audiowizualnych i Komisji do spraw planów perspektywicznych: Model Oświaty 1985. Z kolei dr H. Baczyńska była konsultantką naukową Klubu Nauczycieli Nowatorów Poznań-Jeżyce, opiekunką dydaktyczną Szkół Podstawowych nr 27 i 44 w Poznaniu oraz opiekunką Domu Akademickiego im. H. Sawickiej. Dr S. Szajek natomiast był członkiem Rady Naukowej Okręgowego Ośrodka Metodycznego w Poznaniu i członkiem Komisji Oceny Odczytów Pedagogicznych przy OOM, przewodniczącym Wojewódzkiego Klubu Nauczycieli Nowatorów, organizatorem Studium Wiedzy Pedagogicznej przy Zarządzie Okręgu ZNP, którego był członkiem. Ponadto piastował stanowisko wiceprzewodniczącego Okręgowej Komisji Nauki i przewodniczącego Podkomisji Naukowo-Dydaktycznej. W omawianym okresie brał udział w sesji poświęconej odczytom pedagogicznym w Poznaniu i wygłosił tam wykład „Gromadzenie i opisywanie doświadczeń pedagogicznych”. Przygotował założenia badawcze i materiały pomocnicze do eksperymentu, który prowadził w Szkole Podstawowej nr 38 w Poznaniu, a dotyczył długofalowego pedagogicznie kierowanego przygotowania uczniów do wyboru zawodu. Ponadto na zlecenie Instytutu Pedagogiki w Warszawie, zorganizował zespół prowadzący badania nad funkcją kształcenia ogólnego w kształtowaniu robotników kwalifikowanych grupy mechanicznej i elektrycznej. Kierował zespołem przygotowującym na zlecenie PZWS pracę zbiorową „Organizacja pracy dydaktycznej w szkołach przysposobienia rolniczego”¹¹⁰.

Kierownikiem drugiego z Zakładów wchodzących w skład Katedry Pedagogiki w omawianym okresie był Zakład Historii Wychowania, kierowany przez doc. dr Stanisława Michalskiego. Ponadto pracownikami Zakładu byli asystenci: mgr Jan Hellwig oraz mgr Ewa Kijas – zatrudniona od września roku akademickiego 1968/1969¹¹¹.

Zakład Historii Wychowania swe funkcjonowanie rozpoczął z dniem 1 września 1967 roku¹¹². Jeszcze przed jego utworzeniem doc. dr Stanisław Michalski utworzył zespoły magistrantów i doktorantów, które zajmowały się problemami naukowo-badawczymi, które zostały przedstawione w kolejnym podrozdziale¹¹³.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na zagadnienia historii wychowania w kształceniu pedagogicznym. Zagadania te, z biegiem lat (problem poruszany już w latach 30,

¹¹⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 201.

¹¹¹ Ibidem, s. 201-202.

¹¹² W. Jamrożek, K. Kabacińska, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii UAM za rok akademicki 2006/2007* (maszynopis), s. 1.

¹¹³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 260.

przez Jana Hulewicza), coraz częściej sytuują się na pograniczu kształcenia pedagogicznego w szkołach wyższych. W programach kształcenia nauczycieli nie znajduje się odpowiedniego miejsca na nauczanie historii wychowania. Jak pisze Wiesław Jamrożek, *wielu pedagogom wydaje się, że różne współczesne doświadczenia, koncepcje i teorie są jakby od początku do końca owocem obecnych czasów i że dla ich pełnego zrozumienia nie trzeba wcale sięgać do przeszłości*¹¹⁴. Ponadto, zdaniem Wiesława Jamrożka, przy doborze treści z historii wychowania należy dążyć do poszerzenia zakresu tematyki o treści dotyczące dziejów edukacji w różnych zbiorowościach i środowiskach społecznych, przede wszystkim o zagadnienia z zakresu dziejów wychowania nieinstytucjonalnego, o wychowanie i rozwój człowiek na różnych etapach jego egzystencji. Treści kształcenia należy poszerzyć o dzieje opieki, resocjalizacji, oświaty dorosłych czy edukacji zdrowia. Poprawy nauczania historii wychowania w szkołach wyższych Wiesław Jamrożek upatruje m.in. w postawach nauczycieli akademickich wobec tej dyscypliny, a także w naukowej sile przebicia samych historyków wychowania¹¹⁵. O dziejach historii wychowania w poznańskim ośrodku naukowym pisał Jan Hellwig¹¹⁶ zwracając uwagę na jej szczególną rolę w pedagogicznym kształceniu¹¹⁷.

¹¹⁴ W. Jamrożek, *Historia wychowania w kształceniu pedagogicznym (wybrane problemy)* (w:) K. Bartnicka (red.), *Treści historyczne w nowej koncepcji studiów pedagogicznych*, Pułtusk 2007, s. 172-173.

¹¹⁵ Ibidem, s. 174.

¹¹⁶ J. Hellwig, *Historia wychowania w poznańskim ośrodku naukowym*, „Biuletyn Historii Wychowania” nr 1 (1994), Poznań 1994, s. 13-14.

¹¹⁷ Jan Hellwig, przyjmując wnioskowanie z milczenia źródeł przyjął, że pierwsze refleksje dotyczące wpływu wydarzeń historycznych na kształtowanie się modelu wychowawczego i koncepcji szkoły a w związku z tym i sensu dziejów prowadzili scholastycy. Nadzorujący szkołę katedralną w Poznaniu. Problematyka ta stała się później przedmiotem dysput w powstających klasztorach.

Szczególne znaczenie dla refleksji historycznej związanej z problematyką edukacyjną, zdaniem Jana Hellwiga, miały powstanie i działalność Akademii Lubrańskiego (1519), a następnie poznańskiego Kolegium Jezuickiego (1573), czy też seminarium duchowanego powstałego pod opieką jezuitów (1573).

W okresie zaborów istotne znaczenie dla historii wychowania posiadało powołanie przez Ewarysta Estkowskiego w Poznaniu Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego (1848) i pierwszego polskiego czasopisma pedagogicznego – „Szkoła Polska”. Okres ten nie sprzyjał jednak rozwojowi nauki. Prusacy nie zgadzali się na otwarcie szkoły wyższej w Poznaniu. Inteligencję poznańską zaczęło skupiać powstałe w 1857 roku Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. W Towarzystwie działali profesjonaliści, jak i uprawiający naukę na zasadach miłośnictwa. Historią wychowania zajmowali się zarówno filozofowie (August Cieszkowski, Karol Libelt), jak i nauczyciele Gimnazjum św. Marii Magdaleny a także niektórzy duchowni.

Po odzyskaniu niepodległości i utworzeniu w 1919 roku Wszechnicy Piastowskiej (Uniwersytetu Poznańskiego), a w niej Wydziału Filozoficznego z pierwszą w Polasce Katedrą Pedagogiki rozpoczęły się systematyczne badania w zakresie historii wychowania. W okresie międzywojennym prowadzili je m.in. Antoni Danysz, ks. Karol Mazurkiewicz, Bogdan Nawroczyński oraz Stanisław Tync.

Po drugiej wojnie światowej historię wychowania wykładał nadal Stanisław Tync, a od 1947 roku Marian Wachowski. Dziejami nauczania interesowali się pracujący w Katedrze Jan Szelejewski, Tadeusz Strumiłło i Jan Stoiński. Znacznym impuls pracom badawczym nad historią wychowania nadał jednak dopiero Stefan Wołoszyn, który kierował Katedrą Pedagogiki w latach 1950-1953. Do historii wychowania nawiązywał później także Józef Kwiatek.

W 1958 roku doktoryzował się – na podstawie pracy „Szkolnictwo powszechne i zakłady kształcenia nauczycieli w Wielkopolsce” – Stanisław Michalski. Po habilitacji (1963) i uzyskaniu stanowiska docenta

Trzecim Zakładem Katedry Pedagogiki był Zakład Oświaty Dorosłych, którego kierownikiem był doc. dr Edmund Harwas – zarazem kierownik Studium Zaocznego Pedagogiki. Doc. dr Edmund Harwas był ponadto przewodniczącym Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego, zastępcą przewodniczącego Wydziału Filozoficzno-Filologicznego i Komisji Filologicznej PTPN, członkiem prezydium Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej. Pracownikami Zakładu byli: doc. dr Maria Walentynowicz (sekretarz Komisji Filozoficznej PTPN; w roku akademickim 1966/1967 została prodziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego), mgr Kazimierz Marciniak (od 1 IX 1965 roku asystent, a od 1 IX 1966 roku starszy asystent), mgr Halina Pochyliska-Czarny, stażystka w roku akademickim 1967/1968. Od dnia 1 września 1968 roku do pomocniczych pracowników nauki dołączył mgr Kazimierz Przyszczypkowski¹¹⁸.

Co tyczy się działalności dydaktycznej w latach akademickich 1965/1966-1967/1968, doc. dr E. Harwas prowadził zajęcia programowe w zakresie pedagogiki społecznej i wykład monograficzny na temat problemów kultury masowej i modelu kultury PRL. Doc. dr M. Walentynowicz prowadziła zajęcia programowe w zakresie pedagogiki porównawczej i wykład monograficzny na temat podstaw czytelnictwa powszechnego. Z kolei mgr K. Marciniak prowadził zajęcia w zakresie specjalizacji oświaty dorosłych. Ponadto Zakład Oświaty Dorosłych współpracował z Towarzystwem Wiedzy Powszechnej, Wydziałem

stworzył w Katedrze Pedagogiki UAM Zakład Historii Wychowania. Kierował nim nieprzerwanie przez 27 lat, tj. do dnia swojej śmierci (9 grudnia 1990 roku).

W czasie gdy Stanisław Michalski kierował Zakładem Historii Wychowania (noszącym przez pewien czas nazwę Zakładu Historii Wychowania i Organizacji Szkolnictwa) jego bezpośrednimi współpracownikami byli m.in. Jan Hellwig, Ewa Kijas, Krzysztof Kabziński, Łucja Kabzińska.

W Zakładzie Pedagogiki, a potem w Instytucie Pedagogiki zainteresowanie historią wychowania wykazywali także Benon Bromberek, Kazimierz Denek, Leon Leja, Stanisław Szajek, Czesław Siwiński. Problematyce historii wychowania poświęcali także swe niektóre prace historycy – Zdzisław Grot, Witold Jakóbczyk.

Po śmierci Stanisława Michalskiego kierownictwo Zakładu Historii Wychowania objął Jan Hellwig. W roku 1994 roku (data wydania pierwszego „Biuletynu Historii Wychowania”) pracowali – obok kierownika prof. Jana Hellwiga – dr Wiesław Jamrożek, dr Dorota Żołądz i mgr Waldemar Bojarski.

Jan Hellwig koncentrował swoje zainteresowania naukowe na historii wychowania XIX i XX wieku (zarówno dziejach myśli pedagogicznej, jak i historii szkolnictwa i instytucji oświatowych) oraz metodologii historii wychowania. Problematyka dotycząca dziejów edukacji i polskiej myśli pedagogicznej w XIX i XX wieku (zwłaszcza zagadnienia edukacji w działalności i programach polskich ruchów społecznych i politycznych) była też w omawianym okresie przedmiotem zainteresowań Wiesława Jamrożka i Waldemara Bojarskiego. Na dziejach kultury XVI i XVII wieku (w tym m.in. staropolskich podróży edukacyjnych) skupiała uwagę Dorota Żołądz. Pracownicy Zakładu Historii Wychowania prowadzili ponadto badania nad metodami studiowania historii wychowania, utrzymywali stałą współpracę z międzynarodową organizacją historyków wychowania (International Standing Conference for the History of Education) oraz z krajowymi i międzynarodowymi czasopismami naukowymi. Należą także do grona założycieli Sekcji Historii Wychowania PTP.

¹¹⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 202-203.

Oświaty, w szczególności z Ośrodkiem Metodycznym Oświaty Dorosłych oraz z Ośrodkiem Metodycznym Studiów Uniwersyteckich dla Pracujących¹¹⁹.

Działalność dydaktyczna Zakładu Oświaty Dorosłych w latach akademickich 1968/1969-1969/1970 to prowadzone przez jego pracowników zajęcia dydaktyczne. Kierownik Zakładu, doc. dr Edmund Harwas prowadził zajęcia w zakresie pedagogiki społecznej oraz na studiach zaocznych seminarium ogólne pedagogiki, doc. dr Maria Walentynowicz, prowadziła zajęcia w zakresie pedagogiki porównawczej oraz organizacji pracy samokształceniowej, na studiach zaocznych. Pomocniczy pracownicy zakładu (mgr Kazimierz Marciniak, mgr Halina Czarny, mgr Kazimierz Przyszczypkowski) prowadzili zajęcia w zakresie specjalizacji z pedagogiki dorosłych oraz ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych.

Co tyczy się działalności organizacyjno-społecznej w latach akademickich 1968/1969-1969/1970, Zakład Oświaty Dorosłych współpracował z Towarzystwem Wiedzy Współczesnej, Wydziałem Oświaty (w szczególności z Ośrodkiem Metodycznym Oświaty Dorosłych i z Ośrodkiem Metodycznym Kształcenia Bibliotekarzy) oraz z Ośrodkiem Metodycznym Studiów Uniwersyteckich dla Pracujących¹²⁰.

Zakładem Socjologii Wychowania kierował prof. Stanisław Kowalski, członek wielu towarzystw naukowych, a także Zespołu Rzecznawców Pedagogiki przy Radzie Głównej Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Pracownikami Zakładu byli: dr Benon Bromberek, mgr Władysław Dykcik, mgr Jan Kupczyk, mgr Łucja Łukaszewicz, mgr Andrzej Pfeiffer, mgr Stanisław Wawryniuk oraz mgr Jan Włodarek¹²¹.

Co tyczy się działalności dydaktyczno-wychowawczej, w latach akademickich 1965/1966-1967/1968, pracownicy Zakładu Socjologii Wychowania prowadzili wykłady i ćwiczenia na Studium Pedagogiki, wykłady i ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych na wszystkich kierunkach nauczycielskich UAM oraz wykłady z psychologii i studium administracji przy Wydziale Prawa (prof. S. Kowalski) i wykłady z teorii wychowania dla asystentów w ramach pedagogizacji na UAM, Politechnice Poznańskiej i Wyższej Szkole Inżynierskiej w Bydgoszczy (dr B. Bromberek). Ponadto B. Bromberek, S. Wawryniuk i J.

¹¹⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 263-264.

¹²⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 203-204.

¹²¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 267.

Włodarek pełnił funkcję opiekunów lat na studium pedagogiki i sprawowali pieczę nad grupami ZMS na poszczególnych latach¹²².

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970, podobnie jak w latach ubiegłych, pracownicy Zakładu Socjologii Wychowania prowadzili zajęcia dydaktyczne, w formie wykładów i ćwiczeń specjalistycznych, na studium stacjonarnym i zaocznym pedagogiki. Prowadzono również zajęcia z elementów nauk pedagogicznych na wszystkich kierunkach nauczycielskich UAM, Politechniki Poznańskiej oraz Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Bydgoszczy¹²³. Ponadto Stanisław Kowalski prowadził seminarium doktorskie liczące 28 osób. W seminarium prócz pracowników Zakładu Socjologii Wychowania, uczestniczyli absolwenci pedagogiki, zatrudnieni głównie w szkolnictwie na stanowiskach nauczycieli, kierowników szkół, inspektorów, oraz wykładowcy wyższych szkół oficerskich.

Pisząc natomiast o działalności organizacyjno-społecznej Zakładu Socjologii Wychowania, należy stwierdzić, iż wszyscy pracownicy Zakładu brali czynny udział w pracach organizacji społeczno-politycznych zarówno na terenie Uczelni, jak i poza Uniwersytetem. Pełnili także szereg funkcji w tychże organizacjach. Prof. Stanisław Kowalski był członkiem Komitetu Uczelnianego PZPR i Komisji Naukowo-wychowawczej przy KU PZPR. Za ramienia Sekcji Socjologii Wychowania, jako jej przewodniczący, przy Polskim Towarzystwie Socjologicznym, współorganizował wraz z Komitetem Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN konferencję naukową pedagogów i socjologów w Jabłonie pod Warszawą, w październiku 1968 roku. Z kolei dr Benon Bromberek był członkiem Komisji Rewizyjnej i Komisji Ideologiczno-Wychowawczej KW PZPR, członkiem Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej, członkiem Senackiej Komisji do Spraw Dydaktyczno-Wychowawczych, Sekcji Kształcenia Nauczycieli przy ZO ZNP w Poznaniu, kierownikiem szkolenia oświatowo-politycznego przy ZW ZMW. Mgr Władysław Dykcik był członkiem Zarządu Koła Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski w Poznaniu, członkiem Komisji Organizacyjnej Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Mgr Andrzej Pfeiffer współpracował i opiekował się ogniwami organizacji młodzieżowych na sekcji pedagogiki, był opiekunem obozu naukowo-badawczego Koła Naukowego Pedagogów w Koninie, a poza Uczelnią instruktorem Komendy Chorągwi ZHP w Poznaniu. Mgr Stanisław Wawryniuk był opiekunem III roku pedagogiki oraz Koła ZMS na tymże roku. Ponadto prof. Stanisław Kowalski i mgr Jan Włodek byłe członkami Rady

¹²² Ibidem.

¹²³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 204-205.

Naukowej przy prezesie Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu, która to Rada zajmowała się sprawami penitencjarnymi nieletnich¹²⁴.

Kierownikiem Zakładu Wychowania Społecznego był doc. dr Heliodor Muszyński. Zakład powstał na początku 1968 roku, a osobami w nim zatrudnionymi byli: mgr Halina Sowińska (przeszła z Zakładu Socjologii Wychowania), mgr Teresa Zwierzchowska, mgr Janusz Stawniak, Urszula Sadowska oraz mgr Eugeniusz Piotrowski (od 1 września do 1 grudnia 1968 roku odbywał staż naukowy) oraz pracownicy naukowo-techniczni: mgr Janusz Stawniak, mgr Teresa Maciejewska (od 1 maja 1969 roku), Halina Chwałczyńska (od 1 maja 1969 roku). W pracach Zakładu Wychowania Społecznego uczestniczyła również mgr Łucja Muszyńska¹²⁵.

Przy Zakładzie prowadzono seminarium doktorskie z zakresu teorii wychowania społecznego oraz seminarium magisterskie. Ponadto pracownicy Zakładu Wychowania Społecznego pełnili szereg funkcji społecznych w stowarzyszeniach i organizacjach oświatowych, kulturalnych i społeczno-politycznych¹²⁶.

Pracownicy Zakładu Wychowania Społecznego prowadzili zajęcia dydaktyczne z zakresu teorii wychowania oraz elementów nauk pedagogicznych dla studentów różnych kierunków studiów (stacjonarnych i zaocznych) Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, a także na Studium Kulturalno-Oświatowym (mgr H. Sowińska) i na Studium Nauk Politycznych dla nauczycieli wychowania obywatelskiego (doc. dr H. Muszyński, mgr T. Zwierzchowska, mgr E. Piotrowski). Ponadto pracownicy Zakładu Wychowania Społecznego odbywali także zajęcia instruktażowe dla nauczycieli pracujących w ramach eksperymentu, prowadzone przez regularne zabrania i konsultacje oraz 10-dniowy kurs wakacyjny, na którym zgrupowano 60 osób¹²⁷.

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970 przy Zakładzie prowadzone było seminarium doktorskie i seminarium magisterskie z zakresu teorii wychowania. Większość tematów prac magisterskich powstających w owym czasie związana była z badaniami nad systemem wychowawczym szkoły. W seminarium doktorskim uczestniczyło 17 osób. Byli to pracownicy Zakładu Wychowania Społecznego oraz Instytutu Pedagogiki w Warszawie. Ponadto w seminariach uczestniczyli nauczyciele, działacze społeczni i młodzieżowi.

¹²⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 206.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 270-271.

¹²⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 207.

Kształcenie kadry naukowej odbywało się także poprzez zebrania naukowe, na których omawiano poszczególne problemy teoretyczne oraz własne prace pracowników Zakładu.

Co tyczy się działalności organizacyjno-społecznej Zakładu Wychowania Społecznego, jego pracownicy udzielali się w życiu i pracy społecznej oraz w działalności organizacji społeczno-politycznych na terenie Uczelni i poza nią, przede wszystkim w poszczególnych szkołach eksperymentalnych. Kierownik Zakładu, doc. dr Heliodor Muszyński, był w omawianym okresie członkiem komisji do spraw młodzieżowych przy Komitecie Centralnym PZPR oraz tejże komisji przy Komitecie Wojewódzkim PZPR w Poznaniu. Był także członkiem Prezydium Rady Naczelnej ZHP. Zakład współpracował z szeregiem społecznych organizacji takich jak Zarząd Główny ZMS, Główna Kwatera ZHP, Zarząd Wojewódzki ZMS, Komenda Chorągwi Wielkopolskiej ZHP, Zarządu Okręgu ZNP. Pracownicy Zakładu wygłaszali odczyty i prelekcje, głównie dla nauczycieli i organizacji młodzieżowych oraz ZNP¹²⁸.

Ponadto, warto zaznaczyć, iż od 1957 roku trwały prace związane z powołaniem w Poznaniu wyższej szkoły pedagogicznej. Przemawiały za tym potrzeby szkolnictwa w związku z postępem naukowo-technicznym i nieprzygotowanie do kształcenia nauczycieli innych poznańskich uczelni. Szczególną aktywność w tym zakresie wykazywał Związek Nauczycielstwa Polskiego. Prace nasiliły się po uchwaleniu przez Sejm 15 lipca 1961 roku ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania. W roku akademickim 1969/1970 powołano w Poznaniu, a rok wcześniej w Szczecinie – wyższe studia nauczycielskie, integralnie związane z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Studium szczecińskie, któremu początek dały tamtejsze Studium Nauczycielskie oraz punkt konsultacyjny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, przekształcone zostało w samodzielną Wyższą Szkołę Pedagogiczną¹²⁹. Studium poznańskie zaś wchłonęły poszczególne wydziały i instytuty Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu¹³⁰.

Organizacja pracy w Bibliotece Katedry Pedagogiki, w latach akademickich 1968/1969-1969/1970 powierzona była kustoszowi bibliotecznemu mgr Irenie Mirskiej, która była członkinią Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Polskiego Towarzystwa Socjologicznego oraz ZBOWiD-u. W kwietniu 1969 roku Komisja Egzaminacyjna dla Bibliotekarzy Dyplomowanych przy MOiSzW uznała jej dorobek zawodowy, naukowy i

¹²⁸ Ibidem, s. 208.

¹²⁹ J. Hellwig, *Nauka i szkolnictwo wyższe*, „Kronika Wielkopolski”, nr 2, Warszawa-Poznań 1990, s. 173-174.

¹³⁰ J. Hellwig, *Związek Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce wobec problemu kształcenia nauczycieli w szkole wyższej* (w:) S. Michalski, S. Szajek (red.), *Związek Nauczycielstwa Polskiego w służbie oświaty i nauki*, Poznań 1979, s. 107.

dydaktyczny za równorzędny kwalifikacjom bibliotekarza dyplomowego. Obok pracy związanej z organizacją i funkcjonowaniem biblioteki, prowadziła zajęcia dydaktyczne z zakresu bibliografii i dokumentacji ze studentami II i V roku pedagogiki oraz ze stażystami Katedry Pedagogiki. W ramach współpracy z CIINTE w Warszawie prowadziła wykłady i ćwiczenia na kursach CIINTE na terenie Poznania¹³¹ w zakresie bibliotekoznawstwa i dokumentacji naukowo-technicznej i naukowo-ekonomicznej. W roku akademickim 1968/1969 zostało opracowanych 2042 pozycji nowych nabytków w 2119 woluminach. Abonowano 81 tytułów czasopism, w tym 12 radzieckich. Po reorganizacji systematycznie prowadzono dwa katalogi zbiorów bibliotecznych – alfabetyczny i rzeczowy, oraz kartotekę prac magisterskich napisanych w Katedrze Pedagogiki. Równocześnie prowadzono dokumentację prac publikowanych przez pracowników naukowo-dydaktycznych Katedry.

W Polsce był to czas przewagi kierunku humanistycznego nad matematyczno-przyrodniczym. Dużym zainteresowaniem na przełomie lat 1962/1963 cieszyła się pedagogika, metodyka pierwszych lat nauczania oraz psychologia. Studia zaoczne z tych naukowych specjalności wybierało blisko 32% studiujących, z tzw. grupy humanistycznej. Było to związane z zagadnieniem dokończania się nauczycieli, gdyż studia zaoczne, dawały i dają możliwość uzupełnienia wiedzy oraz zdobycia kwalifikacji zawodowych bez odrywania się od bieżącej pracy w jednostkach edukacyjnych¹³².

Katedra organizowała wspólnie z Katedrą Psychologii Klinicznej Seminarium w zakresie pedagogiki i psychologii penitencjarnej dla pracowników więziennictwa i zakładów resocjalizacyjnych dla młodocianych.

Reasumując lata akademickie 1958-1969 poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki należy stwierdzić, iż to czas tworzenia nowych katedr, zakładów i pracowni na terenie UAM. Wiązało się ono z rozwojem poszczególnych kierunków studiów, wzrostem kadr naukowych oraz powstawaniem nowych kierunków badań bądź specjalizacji w obrębie nauki. Nowe placówki naukowo-dydaktyczne, powstałe w omawianym okresie stanowiły wyraz rozwoju naukowego i dydaktycznego Uniwersytetu. Tworzono je zwykle tam, gdzie wymagały tego potrzeby nauki bądź gospodarki. Szybki wzrost liczby katedr na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu trwał do 1964 roku. Od tego roku Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego tworzyło nowe katedry tylko w wyjątkowych przypadkach, kładąc nacisk na powoływanie zakładów w obrębie katedr i tym samym poszerzanie zasięgu ich działalności

¹³¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 198.

¹³² T. Nożyński, *Studia zaoczne nauczycieli w województwie poznańskim w roku szkolnym 1962/1963 w świetle statystyki*, „Sprawy oświaty i kultury województwa poznańskiego”, Tom IV, Poznań 1965, s. 81-93.

Praktyką najczęściej stosowaną było tworzenie najpierw pracowni naukowych, a następnie, w miarę ich rozwoju, przekształcanie tych placówek w zakłady, a dalej w katedry. Droga ta dawała gwarancję właściwe przygotowania wszystkich komórek naukowo-dydaktycznych uczelni do zadań, jakie miały podejmować zarówno w zakresie badawczo-naukowym jak i dydaktyczno-wychowawczym¹³³.

3. Podstawowe kierunki badań i zainteresowań naukowych pracowników Katedry

W roku akademickim 1956/1957 pracownicy Katedry Pedagogiki pracowali nad następującymi problemami: pedagogika i oświata dorosłych (E. Harwas), zagadnienia dydaktyczno-wychowawcze (J. Kwiatek; T. Krajewski; H. Muszyński) oraz historia oświaty i szkolnictwa z uwzględnieniem regionu Wielkopolski (J. Kwiatek i St. Michalski). Opracowano również recenzje prac autorów polskich i obcych z dziedziny pedagogiki oraz recenzje prac kandydackich (J. Kwiatek)¹³⁴.

Pracownicy Katedry Pedagogiki w roku akademickim 1956/1957 ogłosili drukiem: J. Kwiatek *Towarzystwo Pedagogiczne Poznańskie* (Roczniki Historyczne, R. XXIII – 1957, s. 561-580), ponadto pisał systematycznie sprawozdania z czasopism pedagogicznych dla miesięcznika „Życie Szkoły”. Z kolei Stanisław Michalski opublikował *W obronie szkół wiejskich* (Roczniki Historyczne R. XXIII – 1957, s. 607-633) oraz recenzje pozycji: K. Wojciechowski, *Oświata ludowa 1864-1905 w Galicji i Królestwie Polskim*, „Roczniki Historyczne”, t. XXI, s. 352-355; R. Wroczyński, *Myśl pedagogiczna i programy oświatowe w Królestwie polskim są przełomie XIX i XX w.*, „Szkoła Zawodowa”, nr 15/16 z 1956 roku; A. Sokołowska, *Chuligaństwu można zapobiec*, „Szkoła Zawodowa”, nr 13, z 1956 roku¹³⁵.

W roku akademickim 1957/1958, podobnie jak w roku poprzednim, badania naukowe w Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu prowadzone były na następujących kierunkach: pedagogika i oświata dorosłych – doc. dr E. Harwas; dr M. Walentynowicz, szczegółowe zagadnienia dydaktyczno-wychowawcze – doc. dr J. Kwiatek; doc. dr T. Krajewski; mgr H. Muszyński oraz historia szkolnictwa i oświaty ze szczególnym uwzględnieniem regionu poznańskiego. Ponadto zebrano materiały do opracowania tajnego nauczania w czasie okupacji na terenie Ziemi Zachodnich oraz opracowywano recenzje prac

¹³³ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 547-553.

¹³⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/57 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego, Poznań 1958, s. 116.

¹³⁵ Ibidem.

autorów polskich i obcych z pedagogiki, drukowane w „Życiu Szkoły” oraz recenzje prac kandydackich (doc. J. Kwiatek).

Prace drukiem ogłosili: Józef Kwiatek¹³⁶, Edmund Harwas¹³⁷, Maria Walentynowicz¹³⁸, Stanisław Michalski¹³⁹ oraz Heliodor Muszyński¹⁴⁰.

Warto zauważyć, iż swobodę badań twórczych w omawianym okresie ułatwiała liberalna ustawa o szkolnictwie wyższym, przyjęta 5 listopada 1958 roku. Przywrócono tradycyjne stopnie akademickie (zamiast radzieckich) – doktora, a także uzyskiwanego w drodze habilitacji docenta, zwiększono rolę organów wybieralnych (senatu i rad wydziałów), zliberalizowano dyscyplinę studiów¹⁴¹.

Badania naukowe prowadzone w Katedrze Pedagogiki w roku akademickim 1958/1959 miały miejsce na następujących kierunkach: pedagogika i oświata dorosłych - doc. dr E. Harwas, dr M. Walentynowicz, z zagadnień metodologicznych nauk pedagogicznych (problem autonomii w pedagogice) – doc. dr E. Harwas, szczegółowe zagadnienia dydaktyczno-wychowawcze – doc. dr J. Kwiatek, doc. dr T. Krajewski, mgr H. Muszyński, historia szkolnictwa i oświaty ze szczególnym uwzględnieniem regionu poznańskiego - doc. dr J. Kwiatek, dr St. Michalski, nauczyciele w oczach uczniów oraz zagadnienie błędów ortograficznych – doc. dr T. Krajewski oraz dziecko we współczesnej rodzinie – doc. dr Kwiatek. Prace drukiem ogłosili: Józef Kwiatek¹⁴², Edmund Harwas¹⁴³, Tadeusz Krajewski¹⁴⁴, Maria Walentynowicz¹⁴⁵ oraz Stanisław Michalski¹⁴⁶.

¹³⁶ (rec.) Rowid, *Postawy i zasady wychowania*, „Życie Szkoły” 11/1957, s. 47-49;

¹³⁷ Freinet i l'ecole moderne francaise, „Kalendarza Nauczycielski” 1958/1959, s. 69-71; (rec.) *Od dydaktyki do metod aktywnych w pedagogice*, Wydawnictwo Poznańskie 1958, „Sprawy Oświatowe” 3/4, s. 11-16;

¹³⁸ *Losy absolwentów szkół podstawowych*, „Oświata Dorosłych” 1957, nr 3, s. 113-128; Jan Amos Komeński o kształceniu dorosłych, „Oświata Dorosłych” 1957, nr 5, s. 267-276; (rec.) Jeangros E., „Vernachlassigte Jugend” Bern 1955, „Oświata Dorosłych” 1957, nr 4, s. 242-243; *Metody badań czytelnictwa młodych kadr technicznych*, „Studia Pedagogiczne” t.6, Wrocław 1958, s. 286-334; *Kultura czytelnictwa techników przemysłu metalowego*, „Studia Pedagogiczne”, t.6 Wrocław 1958, s. 335-391; *W setną rocznicę urodzin A. Karbowiaka*, Studia i materiały do dz. W. i P. t. 3, 1957, z. 1, s. 315-317; *O metodzie dyskusji w kształceniu dorosłych*, „Oświata Dorosłych” 1958, nr 5, s. 312-313;

¹³⁹ *Kształcenie i doksztalcenie nauczycieli w Wielkopolsce w latach między wojennych*, ZN UAM, Historia, z. 3, Poznań 1958, s. 119-189; *Nauczycielstwo Wielkopolski w latach dwudziestolecia*, „Wieś Współczesna”, nr 4 1958 r., s. 107-121;

¹⁴⁰ *O wyjście z kryzysu wychowania światopoglądowego*, „Nowa Szkoła” nr 5/1957, s. 511-522; *Szkoły świeckie – to znaczy jakie?*, „Tygodnik Zachodni” nr 35/1957; *Moralność lęku czy wolnego sumienia*, „Tygodnik Zachodni” nr 50/1957; *Oddajmy głos młodzieży*, „Tygodnik Zachodni” nr 40/1957; *Świeckość i tolerancja w Harcerstwie*, „Harcerska Kuźnia” nr 5/1958; *O racjonalne podstawy moralizowania (cykl artykułów)*, „Tygodnik Zachodni”, nr 49/1958 i nast.; (rec.) z książek Cz. Znamierowskiego, *O etyce i małżeństwie od podstaw*, „Tygodnik Zachodni”, nr 27/1958;

¹⁴¹ A.L. Sowa, *Od drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)* (w:) Cz. Brzoza, A.L. Sowa, *Wielka historia Polski*, Tom V, Kraków 2003, s. 625.

¹⁴² *Naukowa rola kongresów pedagogicznych*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 3/1959 r., s. 364-69; *Czy mamy już pedagogikę socjalistyczną?*, „Życie Szkoły” nr 4/1959 r.; *Z doświadczeń pracy wychowawczej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, „Życie Szkoły Wyższej”, nr 7-8/1959; *Spółeczna funkcja akademickich studiów dla pracujących*, „Życie Szkoły Wyższej” nr 9/1959 r., s. 20-31; (rec.) B. Suchodolski, „Wychowanie dla

Dnia 17 grudnia 1958 roku odbyła się konferencja, zwana w skrócie „Sesją Uniwersytet – Miasto”¹⁴⁷. Była to typowa sesja naukowa wplatająca cały Uniwersytet w programowe prace będące wyrazem potrzeb i żądań społecznych miasta Poznania¹⁴⁸.

W latach akademickich 1959/1962 działalność naukowo-badawcza Katedry Pedagogiki obejmowała pięć podstawowych kierunków badań. Po pierwsze, teorię wychowania ze szczególnym uwzględnieniem kształtowania postaw moralno-społecznych u młodzieży w wieku szkolnym. Po drugie, dydaktykę (kształcenie zawodowe w okręgach uprzemysłowionych; kształcenie ogólne w szkołach zawodowych oraz kształcenie politechniczne w szkołach ogólnokształcących na terenie Kuratorium Poznańskiego; praca domowa ucznia oraz węzłowe zagadnienia pracy dydaktyczno-wychowawczej nauczycieli wychowania fizycznego). Po trzecie, oświatę dorosłych ze szczególnym uwzględnieniem zainteresowań oświatowych¹⁴⁹ i kulturalnych pracowników w okręgu uprzemysłowionym Konin. Po czwarte, problemy czytelnictwa ze szczególnym uwzględnieniem czytelnictwa młodzieży szkół powszechnych i średnich. Po piąte, historię wychowania ze szczególnym uwzględnieniem regionu poznańskiego oraz historii w Polsce międzywojennej.

Prace drukiem ogłosili: Stanisław Kowalski¹⁵⁰, Edmund Harwas¹⁵¹, Tadeusz Krajewski¹⁵², Maria Walentynowicz¹⁵³, Stanisław Michalski¹⁵⁴, Heliodor Muszyński¹⁵⁵,

przyszłości”, *Ruch Pedagogiczny* nr 3 1959 r., s. 323-332; (rec.) B. Suchodolski, *O pedagogikę na miarę naszych czasów*, „*Życie Szkoły*” nr 8/1959 r.; (rec.) W. Okoń, *Osobowość nauczyciela*, „*Ruch Pedagogiczny*” nr 2/1959 r.; Ponadto ogłasza systematycznie recenzje z czasopism pedagogicznych w miesięczniku „*Życie szkoły*”;

¹⁴³ *Kształcenie dorosłych a społeczny system wychowania*, PWN, Poznań 1959r, ss. 90.; *O optymizmie pedagogicznym*, ZN UAM, Filozofia-Psychologia-Pedagogika, z. 3, 1959 r., s. 53-63; *Refleksje nad oświatą dorosłych jako przedmiotem nauk pedagogicznych*, „*Oświata Dorosłych*” nr 2/1959 r., s. 76-83; *Życiowa motywacja w nauczaniu*, „*Życie Szkoły*” nr 12/1958 r., s. 9-12;

¹⁴⁴ *Kształtowanie nawyków ortograficznych w wyrazach nie związanych z żadną regułą*, „*Życie Szkoły*” nr 7-8/1959 r., s. 10-14.

¹⁴⁵ *O kulturze czytelniczej nauczycieli i metodyce jej krzewienia*, „*Kalendarz Nauczycielski na r. 1959*”; (rec.) I. Reichel, *Pierwszy polski podręcznik biblioteczny*, „*Przegląd Biblioteczny*” nr 4/1959 r.

¹⁴⁶ „*Ideologia czasopism organizacji nauczycielskich w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*”, ZN UAM, *Historia* nr 4, PWN, Poznań 1959 r., s. 203-242; „*O szkołę wolną*”, Warszawa 1959 r., ss. 170.

¹⁴⁷ Z. Klafkowski, *Na 40-lecie Uniwersytetu im. A. Mickiewicza*, „*Kronika Miasta Poznania*” nr 4, Poznań 1960, s. 9.

¹⁴⁸ Zob. *Sesja Uniwersytet – Miasto*, „*Kronika Miasta Poznania*” nr 1, Poznań 1959, s. 5-44.

¹⁴⁹ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Klafkowskiego*, Poznań 1963, s. 235.

¹⁵⁰ *Rozwój mowy i myślenia dziecka*, Warszawa 1962, s. 312; *Aspiracje młodzieży na tle stosunku pokoleń*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*”, T. XXIII, 1961, nr 1, s. 285-301; *Kolektyw Makarenki a grupa społeczna*, Tamże, T. XXII, 1960, nr 3, s. 193-212; *Rola instytucji kulturalno-oświatowych w procesie uspołecznienia młodzieży dojrzewającej*, Materiały z konferencji teoretycznej, Poznań 1961, s. 33-45; *Pobyty prof. dr Stanisława Kowalskiego w ZSRR*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*”, T. XXIV, 1962, nr 1; (Rec.) H. A. Bloch, A. Niederhoffer, *The Gang. A study of Adolescent Behavior*, Nowy Jork 1958, s. XV+231, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*”, T. XXII, 1960, nr 3, s. 266-269.

¹⁵¹ *O kształceniu światopoglądowym i indoktrynacji*, „*Ruch Pedagogiczny*” nr 2/1960, s. 9-13; *Założenia i skuteczność oświaty dorosłych* (rec. Pracy Schulenberga: *Ansatz und Wirklichkeit der Erwachsenenbildung*. Stuttgart 1957), „*Oświata Dorosłych*” nr 4/1960, s. 245-249; *Dziedzictwo Grundtviga i rola czynnika*

gospodarczego w rozwoju uniwersytetów ludowych „Oświata Dorosłych”, nr 1/1961, s. 1-7; *Kilka tez do dyskusji nad działalnością uniwersytetów dla rodziców*, „Oświata Dorosłych” nr 2/1962, s. 77-78; *Uwagi do projektu 8-letniej szkoły podstawowej*, „Głos Nauczycielski” nr 5/1962.

¹⁵² *Poglądy młodzieży liceów pedagogicznych i ogólnokształcących na nauczyciela wychowania fizycznego*. UAM. „Psychologia i Pedagogika” nr 1/1961, s. 67; *O związku wad wymowy z błędami ortograficznymi*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego” 1960 r., s. 70-89; *Nagroda i kara w wychowaniu*, „Życie szkoły” nr 11/1960, s. 23-26; *U źródeł błędów ortograficznych*, „Życie Szkoły” nr 7-8/1960, s. 19-29; *Nauczycielka wychowania fizycznego w oczach uczennic liceów pedagogicznych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” T. IV, nr 2/1960, s. 217-235; *Dlaczego dziecko się bawi? Przygotowanie dziecka do szkoły*. Zabawy konstrukcyjne w życiu dziecka. „Wychowujemy wszyscy”. Pogadanki radiowe. Wydawnictwo Poznańskie, 1961, s. 30-40; *Dziecko nerwowe. Szczęśliwe dzieciństwo nie może być bezczynne*. „Wychowujemy wszyscy”. Pogadanki Radiowe. Wydawnictwo Poznańskie, 1961, s. 73-79; *Jakiego nauczyciela wychowania fizycznego życzy sobie młodzież?* „Wychowanie fizyczne. Higiena w szkole”, nr 11/1961; *O kształtowaniu pojęć matematycznych*, „Życie szkoły” nr 6/1960, s. 62-63; *Psychologiczne postawy nauczyciela*, „Życie Szkoły”, nr 5/1960, s. 59-61; *Nauczanie początkowe wczoraj i dzisiaj*, „Życie Szkoły”, nr 4/1960, s. 62-63.

¹⁵³ *Wypożyczalnie książek w Wielkim Księstwie Poznańskim*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 1960 nr 1, s. 47-83; *Kultura czytelnicza absolwentów szkoły podstawowej*, „Oświata Dorosłych”, 1960, nr 1, s. 23-31; *Wielka sprawa kształcenia dorosłych*, „Nowa Szkoła”, 1960 nr 4, s. 20-22; *Kultura czytelnicza absolwentów szkoły podstawowej (w:) Problemy czytelnictwa w wielkich miastach*, Warszawa 1960, s. 120-135; *Badania nad młodzieżą niemiecką w N.R.F.* „Oświata Dorosłych”, 1960, nr 2, s. 122-124; *Tradycje wypożyczalni książek w Poznaniu*, „Kronika miasta Poznania”, 1960, nr 4, s. 35-51; *Przygotowanie czytelnice absolwentów szkoły podstawowej*, Warszawa 1961, PZWS, s. 179; (rec) H. Schmidt: *Das lesende Madchen*. „Kwartalnik Pedagogiczny” 1961, nr 1, s. 202-205; (rec.) K. Wojciechowski, *Zainteresowania młodzieży pracującej*, Głos Nauczycielski” 1961, nr 31; (rec.) *Dziecko i młodzież w świetle zainteresowań czytelnicznych*. Praca zbiorowa „Ruch Pedagogiczny”, 1961, nr 6, s. 79-82.

¹⁵⁴ *Szkolnictwo powszechne i zakłady kształcenia nauczycieli w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1962, s. 218; *Z doświadczeń pracy wychowawczej w Domu Akademickim*, „Życie Szkoły Wyżej”, 1960, nr 7/8, s. 144-150; *Pierwsze kroki repolonizacji szkolnictwa w okresie Powstania Wielkopolskiego*, *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, 1960, T. 5, s. 215-223; *Spółeczno-oświatowa funkcja szkoły powszechnej w wsi wielkopolskiej w latach międzywojennych*, *Zeszyty Naukowe UAM, Historia, Z.* 5, Poznań 1961, s. 219-260; *Przygotowanie katedr oświatowych dla rolnictwa*, „Głos Nauczycielski”, 1962, nr 19; *Wpływ pracy pozaszkolnej na wyniki pracy w szkole*, *Materiały z konferencji teoretycznej*, Poznań 1961, s. 83-88; *Z doświadczeń Uniwersytetu dla Rodziców w Poznaniu*, „Sprawy Kultury i Oświaty Województwa Poznańskiego”, 1962, T. II, s. 155-159; *Z doświadczeń szkolenia pedagogicznego pomocniczych pracowników nauki na UAM*, „Życie Szkoły Wyżej”, 1961, nr 6, s. 117-121; (rec.) Aj. I. Lewinowa, *U początków polskiej teorii wychowania dziecka w wieku przedszkolnym*, Warszawa 1960, „Wychowanie”, 1961, nr 12; (rec.) J. Stoiński, *Profesor Jędrzej Śniadecki*, Warszawa 1961, „Nowa Szkoła” 1962, nr 1; *Sprawy oświaty i kultury województwa poznańskiego*, „Nowa Szkoła” 1961, nr 2; (rec.) W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960, *Czasopismo Prawno-Historyczne*. T. LXX, 1962; *Oświata w Związku Radzieckim (praca zespołowa)*, Warszawa 1962, „Wychowanie”, nr 13; (rec.) B. Buszek, *Negatywna teoria wychowania. Wychowania a religia. Zagadnienia seksualne w wychowaniu*. Wstęp: B. Suchodolski, *O pedagogicznych poglądach Bertranda Bussela*, Warszawa 1958, „Sprawy Kultury i Oświaty Województwa Poznańskiego”, T. II, 1962; Tamże – 9 zapissek bibliograficznych.

¹⁵⁵ *Wychowanie w rodzinie a kłamstwo dziecka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 2/1961, obj. 2 ark., s. 293-319; *Praca w kolonii dziecięcej jako praktyka wakacyjna studentów pedagogiki*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 6/1961, s. 68-76; *Stosunek zespołu do wychowawcy i jego znaczenie w procesie wychowania moralnego*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 4/1961, s. 30-43; *Kłamstwo dzieci w oczach dzieci (współautor)*, „Nowa Szkoła” nr 4/1960, s.12-19; *Wychowanie moralno-społeczne w koloniach letnich*, „Wychowanie”, nr 9 (s.15-17) i 10 (s.33-35) z r. 1962; *Kłamstwo dzieci*, wyd. P.Z.W.S., Warszawa 1962 (współautor); *Organizacja zajęć na koloniach letnich*, „Nowa Szkoła”, nr 6/1962, s. 27-30; *Kontrola i ćwiczenie w wychowaniu*, „Rodzina i Szkoła”, nr 1/1962, s. 4-6; *My i współczesność – cykl artykułów o świeckim wychowaniu*, „Rodzina i Szkoła”, nr 1,2,3,5,6 oraz 7/8; *Jak powstają trudności wychowawcze*, „Rodzina i Szkoła” nr 7/8 z 1962 r., s. 8-9; (rec.) E.B. Hurlock: *Rozwój dziecka*, „Nowa Szkoła”, nr 6/1961; (rec.) J. P. Guilford: *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, „Nowa Szkoła”, nr 7/8, 1961 r.; (rec.) W. Witwicki: *Pogadanki obyczajowe*, „Nowa Szkoła”, nr 10/1961; (rec.) T. Nowacki, *Teczka biograficzna ucznia*, „Nowa Szkoła”, nr 4/1961; (rec.) *Dziecko i młodzież w świetle zainteresowań czytelnicznych*, „Nowa Szkoła”, nr 1/1962; (rec.) Z. Skorny: *Obserwacje psychologiczne dziecka*, „Nowa Szkoła”, nr 6/1962; (rec.) Z. Krzysztoszek: *Wychowanie przedszkolne w zarysie*, „Nowa Szkoła” nr 9/1962.

Stanisław Szajek¹⁵⁶, Leon Leja¹⁵⁷. Księgozbiór liczył 12 011 pozycji zinwentaryzowanych i skatalogowanych oraz około 5 000 nieuporządkowanego księgozbioru.

W latach 1962/1963-1964/1965 Katedra Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu posiadała następujące Zakłady: Zakład Dydaktyki (kierownik doc. dr Tadeusz Krajewski), Zakład Oświaty Dorosłych (kierownik doc. dr Edmund Harwas) oraz Zakład Socjologii Wychowania (kierownik prof. dr Stanisław Kowalski)¹⁵⁸.

Zakład Dydaktyki prowadził rozległe badania nad procesami nauczania w szkołach różnego stopnia i typu (między innymi w szkołach wiodących i doświadczalnych). W szczególności dotyczyły one: przyczyn niepowodzeń szkolnych uczniów szkół podstawowych i średnich oraz studentów wyższych uczelni (doc. dr Tadeusz Krajewski), wczesnoszkolnego nauczania języka ojczystego (dr Halina Baczyńska), kształcenia nauczycieli (dr Benon Bromberek), kształcenia politechnicznego i jego wpływu na wybór zawodu bądź szkoły zawodowej przez ucznia szkoły ogólnokształcącej (dr Stanisław Szajek), nauczania zawodowego (doc. dr Leon Leja)¹⁵⁹.

¹⁵⁶ *Zajęcia pozalekcyjne w szkolnictwie zawodowym a problematyka kształcenia ogólnego*, „Odczyty Pedagogiczne”, zeszyt VI, Warszawa 1960, PZWS, s. 119-158; *Konferencje rejonowe a środowisko*, „Konferencje Rejonowe”, nr 3(10)/1960, s. 70-72; *Szkoła i nauczyciel na Ziemiach Zachodnich*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 4/1960, s. 107-110; *Z dyskusji nad reorganizacją szkolnictwa w NRF*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 2/1961, s. 85-90; *Współpraca Wielkopolski z Opolszczyzną*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 4/1961, s. 120-121; Dr Gerd Hohendorf, „Theodor Wilhelm Friedrich Retinger i przywracanie faszystowskiej pedagogiki w Niemczech Zachodnich” (tłum. Z jęz. Niemieckiego), „Ruch Pedagogiczny”, nr 1/1962, s. 128-138; *Politechnizacja i zbliżenie szkoły do życia*, „Konferencje Rejonowe”, nr 4(16)/ 1961, s. 36-40; *Wielkopolska kolebką polskiego amatorskiego ruchu śpiewaczego*, „Kronika Międzyfestiwalowa z okazji II Festiwalu Chórów Polskich”, Poznań 1962, s. 27-31; (rec.) PAEDAGOGIK – Zeitschrift für Theorie und Praxis der sozialistischen Erziehung, Ruch Pedagogiczny, nr 1/1960, s. 105-110; (rec.) *Organizacja kształcenia nauczycieli w Europie Zachodniej*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 5/1960, s. 98-103.

¹⁵⁷ *Szkolnictwo i doskonalenie kadr nauczycieli we Francji*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. II, Poznań 1962, s. 74-82; *Udział nauczycieli powiatu wągrowieckiego w życiu kulturalnym i społeczno-oświatowym środowiska*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 1/1962, s. 79-91; *Radio też wychowuje „Rodzina i Szkoła”* nr 1/1962, s. 7; (rec.) Baley Stefan: *Wprowadzenie do psychologii społecznej*, Warszawa 1959, s. 226, „Oświata Dorosłych” nr 1(24)/1961, s. 53-54; (rec.) *Podstawowe zagadnienia pracy kulturalno-oświatowej*, Warszawa 1961 Wydawnictwo Związkowe, s. 244; „Oświata Dorosłych”, nr 6/1962, s. 379-381; (rec.) *Kultura Ludowa Wielkopolski*, T. I., pod redakcją J. Burszty, Poznań 1960, s. 744, Tamże, s. 163-164; *Biblioteki pedagogiczne pomagają nauczycielom (Z doświadczeń okręgu poznańskiego)*, „Konferencje rejonowe”, Warszawa 1960 nr 5/12, s. 32-37; *Sto radiowych pogadanek pedagogicznych*, „Z doświadczeń bibliotek szkolnych i pedagogicznych”, rocznik II, Warszawa 1960, s. 165-168; *Rola bibliotekarza w upowszechnieniu czytelnictwa i samokształcenia nauczycieli*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, Poznań 1960, s. 50-59; *Pochodzenie społeczne a postępy młodzieży w nauce*, Tamże, s. 65-70; *Działalność wychowawcza Polskiego Czerwonego Krzyża w Wielkopolsce*, Tamże, s. 234-236; *Udział biblioteki pedagogicznej w organizowaniu i prowadzeniu kursów wakacyjnych: Z doświadczeń bibliotek szkolnych i pedagogicznych* – pod red. M. Sieradzkiego, r. III, Warszawa 1961, s. 113-124; *Wychowujemy wszyscy. Pogadanki radiowe wygłoszone w Rozgłośni Poznańskiej w latach szkolnych 1958/1959 i 1959/60* red. Leon Leja. Poznań 1961: *Słowo wstępne*, s. 9-12, *Wiedza o dziecku pomaga wychowaniu*, s. 40-42; *Metody uczenia się*, s. 144-146; *Obowiązek i odpowiedzialność ucznia*, s. 146-147; *O kształceniu pamięci*, s. 147-149; *O trudnościach wychowawczych: Pogadanki pedagogiczne dla rodziców*, Poznań 1961, Wyd. KOSP., s. 21-42.

¹⁵⁸ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1962/1963-1964/65 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy*, Poznań MCMLXVII, s. 287.

¹⁵⁹ *Ibidem*, s. 288.

W wyniku badań dwóch ostatnich zagadnień, w roku akademickim 1964/1965, została opublikowana praca habilitacyjna doc. dr Leona Leji „Kształtowanie kadr zawodowych w konińskim i tarnobrzeskim rejonie przemysłowym” oraz powstała poważnie zaawansowana praca habilitacyjna dr Stanisława Szajka, wykonywana w ścisłej współpracy ze szkołami wiodącymi w zakresie politechnizacji procesu dydaktycznego. W wyniku badań w zakresie dydaktyki szkoły wyższej doc. dr Tadeusz Krajewski opublikował kilka artykułów w pracach zbiorowych i czasopismach pedagogicznych. Zainteresowania badawcze Tadeusza Krajewskiego były bardzo szerokie. Wyróżnia się dwa okresy w jego działalności naukowej. Pierwszy okres to czas do uzyskania tytułu naukowego profesora nadzwyczajnego, drugi, po uzyskaniu tego tytułu. Publikacje z pierwszego okresu dotyczą wyników badań naukowych, ważnych z punktu widzenia praktyki szkolnej, ale wycinkowych i wąskich nieraz zagadnień związanych z niepowodzeniami szkolnymi i sposobami ich przezwyciężenia. Z czasem krąg naukowych zainteresowań pierwszego okresu skoncentrował się wokół zagadnień związanych z nauczaniem ortografii, wybranych czynników determinujących wyniki pracy (szczególnie szkoły zawodowej), zagadnień pedagogicznych oraz jak już wspomniano, dydaktyki szkoły wyższej. W drugim okresie swej naukowej działalności Tadeusz Krajewski skupił się przede wszystkim na problematyce szkoły wyższej oraz kształtowaniu struktur wiedzy. Ponadto zainteresowania badawcze objęły następujące kierunki badań: zagadnienia psychodydaktyki wieku przedszkolnego i wczesnoszkolnego, osobowość i kształcenie nauczycieli, dydaktyka szkoły wyższej (model kandydata na studia), optymalizacja procesu kształcenia. Cały dorobek naukowy Tadeusza Krajewskiego o jego kwalifikacjach metodologicznych, szerokich zainteresowaniach oraz cennym wyczuciu współczesnej problematyki badawczej¹⁶⁰.

Zakład Oświaty Dorosłych prowadził prace badawcze w dziedzinach: zagadnień dydaktyczno-wychowawczych szkół dla pracujących (osobowości ucznia, motywów uczenia się i doskonalenia zawodowego, powodzeń i niepowodzeń w nauce, pracy domowej ucznia dorosłego; doksztalcania zawodowego pracowników rozmaitych kategorii (robotników kwalifikowanych, mistrzów, dyżurnych ruchu PKP, nauczycieli i innych; zainteresowań oświatowych pracowników przemysłu (Konin); wykształcenia i pracy pedagogicznej rodziców; pracy instytucji kulturalno-oświatowych dla młodzieży i dorosłych (teatru szkolnego, świetlic szkolnych, przyzakładowych i blokowych, domów kultury, telewizji); czytelnictwa młodzieży szkolnej i dorosłych (motywy, treść, sposób czytania, rola książki w rozwiązywaniu problemów dojrzewania, zastosowania lektury w pracy dydaktycznej).

¹⁶⁰ M. Buda, *Działalność pedagogiczna Edmunda Tadeusza Krajewskiego (1910-1990)*, (maszynopis), Poznań 1994, s. 35-36.

Zakład Socjologii Wychowania pracował nad socjologicznymi i historycznymi aspektami procesów wychowawczych. Studia teoretyczne i badania terenowe dotyczyły: metodologicznych zagadnień pedagogiki, w szczególności udziału socjologii w badaniach procesów wychowawczych; środowiska i społecznej struktury szkoły; selekcyjnych funkcji wychowania; teorii wychowania moralnego, w szczególności wychowania w zespole; procesów uspołeczniania młodzieży studiującej i pracującej; procesów reedukacji przestępców w zakładach poprawczych i więzieniach; metodologicznych zagadnień historii wychowania; historii doktryn pedagogicznych; historii szkolnictwa, szczególnie rolniczego w Wielkopolsce.

Zagadnieniami historycznymi od 1965 roku miał się zajmować nowo otwarty Zakład Historii Wychowania, a nie jak dotychczas – Zakład Socjologii Wychowania. Drugim Zakładem miał być Zakład Wychowania Społecznego, którego kierownikiem był doc. dr Heliodor Muszyński¹⁶¹.

Przedstawiona problematyka wymagała ścisłej koordynacji i współpracy pomiędzy Zakładami, zwłaszcza w dziedzinie badań terenowych nad pedagogiką szkoły wyższej, szkolnictwem i oświatą w różnych środowiskach (w Poznaniu, rejonach przemysłowych, na wsi). Katedra prowadziła też badania współpracując (częściowo w ramach zleceń) z instytucjami badawczymi, a mianowicie z Instytutem Pedagogiki przy Ministerstwie Oświaty w dziedzinie dydaktyki, z Komitetem Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN w dziedzinie szkolnictwa i oświaty w okręgach przemysłowych, z Zakładem Socjologii Wsi PAN w dziedzinie oświaty na wsi, z Ośrodkiem Badań Penitencjarnych Ministerstwa Sprawiedliwości.

Prowadzone prace badawcze Katedra Pedagogiki w latach 1962/1963-1964/1965 współorganizowała z odpowiednimi instancjami resortów szkolnictwa i oświaty, przemysłu, rolnictwa oraz praktyką badań instytucji, w szczególności szkół podstawowych wiodących i doświadczalnych (Szkoly Podstawowe nr 27, 17, 73 w Poznaniu) odnośnie analizy środowiska szkoły, (Szkoly Podstawowe nr 27, 73 w Poznaniu) odnośnie badań w zakresie dydaktyki klas początkowych, (Szkoła Podstawowa nr 38 oraz w szkołach zawodowych np. Technikum Energetyczne, Mechaniczne i ZS Kolejowe w Poznaniu, ZSZ w Koninie, ZSZ i Technikum Górnicze w Koninie) odnośnie badań politechnicznego nauczania, w Technikach Rolniczych w Starym Tomyslu, w Chodzieży, Objezierzu, Bojanowie odnośnie badań w

¹⁶¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1962/1963-1964/1965 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy, Poznań MCMLXVII, s. 289.

zakresie oświaty rolniczej, z szeregiem szkół dla dorosłych i instytucji kulturalno-oświatowych odnośnie badań nad kształceniem się dla pracujących.

W latach akademickich 1962/1963-1964/1965 prace drukiem ogłosili: Halina Baczyńska¹⁶², Benon Bromberek¹⁶³, Edmund Harwas¹⁶⁴, Stanisław Kowalski¹⁶⁵, Tadeusz Krajewski¹⁶⁶, Leon Leja¹⁶⁷, K. Marciniak¹⁶⁸, Stanisław Michalski¹⁶⁹, Halina Sowińska¹⁷⁰, Stanisław Szajek¹⁷¹ oraz Maria Walentynowicz¹⁷².

¹⁶² *Rozwój myślenia dzieci w świetle ich wypracowań*, „Przegląd Psychologiczny” nr 6, 1963, s. 114-139; *Rozwój mowy pisanej w klasach I-IV (Typy twórczości literackiej)*, Warszawa 1965, s. 5-357;

¹⁶³ *Zasady organizacyjne i programowe studiów nauczycielskich w Polsce. Lata 1918-1932*, Poznań 1964, ss. 283; O niektórych aspektach pracy dydaktyczno-wychowawczej z I rokiem studiów, (w:) Sesja pedagogiczna UAM, Poznań 1963, s. 151-184; *Uniwersytety TWP dla rodziców jako forma pedagogizacji* (w:) „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego” T. 4, Poznań 1965, s. 35-43; *Węzłowa problematyka godzin wychowawczych* (w:) *Praca wychowawcza w szkołach rolniczych*, Poznań 1964, s. 74-86;

¹⁶⁴ *Zainteresowania kulturalno-oświatowe i samokształceniowe robotników przemysłowych okręgu Konin (Sprawozdanie z I etapu badań)*. Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN, nr 5, Warszawa 1963, s. 158-166 oraz ciąg dalszy, tamże, nr 12, Warszawa 1964; (rec.) Rubinsztejn, *Byt i świadomość*, Warszawa 1961. *Przegląd Psychologiczny* nr 6, 1963, s. 183-189; *O pedagogice Platona jako przeciwstawieniu materialistycznej teorii wychowania*. Zeszyty Naukowe UAM. Filozofia, Psychologia, Pedagogika nr 7, Poznań 1964, s. 3-35; *Szkoła Geheeba w Odewaldzie. Szkoły eksperymentalne w świecie 1900-1960*, Warszawa 1964, s. 274-280; *Funkcje ideowo-wychowawcze teorii i praktyki oświaty dorosłych*. „Oświata Dorosłych”, 1964 nr 3, s. 120-124; *Oświata i pedagogiki dorosłych w 20-leciu PRL*, „Oświata Dorosłych” 1964, nr 6, s. 313-314; (rec.) M.F. Cleugh, *Educating Older People*. London 1962, „Oświata Dorosłych”, 1964 nr 11, s. 501-502; (rec.) Th. Kelly, *A history of Adult Education in Great Britain*. Liverpool 1962, „Oświata Dorosłych”, 1963 nr 2, s. 102-106; *Podsumowanie sesji naukowej poświęconej dydaktyce i sprawom wychowawczym z I rokiem studiów*, Sesja Ped. UAM, Poznań 1964, s. 368-373; *W sprawie przygotowania młodzieży do studiów wyższych*. Tamże, s. 331-373; *Problemy selekcji kandydatów na studia uniwersyteckie*, (w:) *Materiały z sesji naukowej UAM poświęconej sprawom pedagogiczno-dydaktycznym szkoły wyższej*, Poznań 1965, s. 215-219; *Dzieje Oświaty Dorosłych w USA* (M.S. Knowles: *The Adult education movement In The United States*. New York 1962). *Oświata Dorosłych*, 1965, nr 1, s. 49-52;

¹⁶⁵ *Aktualne zagadnienia szkolnictwa i oświaty w świetle materiałów XXII Zjazdu KPZR* (w:) *Podstawowe problemy XXII Zjazdu KPZR*, Poznań 1963, s. 40-68; *Prace profesora dra Stefana Błachowskiego z dziedziny psychologii rozwojowej i wychowawczej*, „Przegląd Psychologiczny” T. VI, s. 41-58; *Mowa ustana dziecka zdobyta w wieku przedszkolnym jako podstawa rozwoju mowy pisanej w pierwszych latach nauki szkolnej*, „Przegląd Psychologiczny” T. VI, 1963, s. 88-113; *Warunki postępu nauk pedagogicznych*, „Ruch Pedagogiczny” 1963 nr 4, s. 32-45; *Studia wyższe jako droga do dojrzałości społecznej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1964, z. 3, s. 225-234; *Ogólna charakterystyka działalności naukowej Stefana Błachowskiego*, Zeszyty Naukowe UAM, Filozofia – Psychologia – Pedagogika, z. 6, Poznań 1963, s. 3-11; *Młodzież współczesna a funkcja wychowawcza szkoły wyższej*, *Materiały z Sesji Naukowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, poświęconej sprawom pedagogiczno-dydaktycznym szkoły wyższej*, Poznań 1965, s. 301-334; (rec.) W. Markiewicz, *Przeobrażenia świadomości narodowej reemigrantów polskich z Francji*, Poznań 1960, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1963, z. 1, s. 335-338; O recenzję twórczą, „Logopeda”, 1963, nr 5, s. 68-70, Odpowiedź na recenzję T. Brajerskiego z książki: Stanisław Kowalski, *Rozwój mowy i myślenia dziecka*, Warszawa 1962; (rec.) J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1963, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1964, z. 2, s. 316-321; (rec.) J. Szczepański, *Socjologiczne zagadnienia wyższego wykształcenia*, Warszawa 1963, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1964, z. 3, s. 287-291; (rec.) R.J. Havighurst i inni, *Growing up River City*, London 1962, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1964, z. 2, s. 297-302; *Sesja Pedagogiki Wyższej. Sprawozdanie z Sesji Naukowej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza poświęconej sprawom pedagogiczno-dydaktycznym, odbytej w dniach 14-16 listopada 1963*, *Życie Szkoły Wyższej*, 1963/4, s. 86-96; *Prace badawcze psychologii rozwojowej Katedry Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, „Przegląd Psychologiczny” T. VII, 1964, s. 76-80.

¹⁶⁶ *Nauczyciel wychowania fizycznego w świetle badań pedagogicznych*, *Kronika WSWF*, 1962; *Przygotowanie dzieci w przedszkolu do nauki w szkole*, „Ruch Pedagogiczny” 1963 nr 3; *Z problematyki nowych rozwiązań pisemnego egzaminu wstępnego na wyższe uczelnie*, „Życie Szkoły Wyższej”, 1965 nr 1; *Analiza sprawności*

nauczania na przykładzie wybranych kierunków studiów UAM (w:) *Materiały z Sesji Naukowej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu poświęconej sprawom dydaktycznym szkoły wyższej*. Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM, Seria Psychologia-Pedagogika nr 10, 1965, s. 529-559.

¹⁶⁷ *Udział nauczycieli powiatu węgrowskiego w życiu kulturalnym i społeczno-oświatowym środowiska*, „Ruch Pedagogiczny”, 1962 nr 1, s. 79-91; *Szkolnictwo i doskonalenie kadr nauczycieli we Francji* (w:) *Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego*, Poznań 1962, s. 74-82; *Oświata i nauka w programie PPR* (w:) *Rocznica Polskiej Partii Robotniczej*, Poznań 1962, s. 195-200; (rec.) *Kultura ludowa Wielkopolski* T.I pod red. J. Burszy, Poznań 1960 (w:) „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego”, Poznań 1962, s. 163-165; (rec.) *Podstawowe zagadnienia pracy kulturalno-oświatowej*, Warszawa 1962, „Oświata Dorosłych”, r. 6, 1962 nr 6, s. 379-381; *Kształcenie zawodowe w Wielkopolsce 1918-1939*, Poznań 1963, ss.58; *Oświata w założeniach KPZR* (w:) *Podstawowe problemy XX Zjazdu KPZR*. Materiały konferencji teoretycznej na temat programu KPZR, red. A. Łopatka, Poznań 1963, s. 116-121; *Dwudziestolecie międzywojenne 1918-1939* (w:) 600 lat miasta Koła. Praca zbiorowa pod red. J. Burszy, Poznań 1963, s. 178-200; *Rozważania nad bilansem „tureckim” „Nowa Szkoła”*, 1963 nr 6, s. 15-17; *Problemy pracy społeczno-oświatowej nauczycieli. Z doświadczeń kursów wakacyjnych w Poznaniu*, „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego”, T. 3, 1963, s. 79-89; *Dziesięć lat pracy dydaktyczno-wychowawczej Liceum Ekonomicznego w Kole (1947-1957)*, „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego”, T. 3, 1963, s. 120-136; *Opłacalność wkładu w wykształcenie człowieka (pracownika)*, „Oświata Dorosłych”, 1963 nr 9, s. 449-457; (rec.) B. Pieśniarski, *Poglądy Wielkopolan na sprawy wychowawcze i oświatowe w świetle prasy Wielkiego Księstwa Poznańskiego 1815-1847*, Wrocław 1962, „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego”, T. 3, 1963, s. 195-199; *Kształcenie kadr zawodowych w konińskim i tarnobrzesckim rejonie przemysłowym*, Poznań 1964, ss. 280; *Szkolenie zawodowe w rzemiośle wielkopolskim* (w:) *Położenie ekonomiczne rzemiosła wielkopolskiego w latach 1918-1939*. Praca zbiorowa pod red. Cz. Łuczaka, Poznań 1964, s. 190-229; *Współczesne francuskie szkolnictwo zawodowe* (w:) *Zeszyty Naukowe UAM, Filozofia, Psychologia, Pedagogika* nr 7, Poznań 1964, s. 71-113; *Zagadnienia społeczno-kulturalne* (w:) *Położenie ekonomiczne rzemiosła Wielkopolskiego w latach 1918-1939*. Praca zbiorowa pod red. Cz. Łuczaka, Poznań 1964, s. 263-284; *Wychowanie dziecka w rodzinie przez pracę* (w:) *Pogadanki pedagogiczne*, wyd. KOSP, Poznań 1964, s. 33-57; *Rozwój szkolnictwa i oświaty w Wielkopolsce w okresie XX-lecia Polski Ludowej*. Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM, Seria Psychologia-Pedagogika nr 8, Poznań 1965, s. 128; *Zagadnienia pracy w pedagogice*, Poznań 1965, s. 136; *Absolwenci szkół podstawowych a potrzeby kadrowe powiatu konińskiego* (w:) „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego”, Poznań 1965, s. 44-54; (rec.) W. Markiewicz, *Společne procesy uprzemysłowienia. Kształtowanie się zakładów produkcyjnych w konińskim rejonie górniczo-energetycznym*, Poznań 1962, (w:) „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego”, Poznań 1965, s. 222-225.

¹⁶⁸ *Wykorzystanie czasu dorosłych uczniów pracujących na przykładzie Technikum Mechanicznego dla Pracujących we Wrześni*, „Oświata Dorosłych”, 1965 nr 4.

¹⁶⁹ *Kształcenie kadr oświatowych dla rolnictwa (Zawodowe studia pedagogiczne na uczelniach rolniczych)*, „Głos Nauczycielski”, r. 40, 1962 nr 19, s. 1-5; *Oświata w Związku Radzieckim*, „Wychowanie”, r. 6, 1962, nr 13, s. 43-44; *Szkolnictwo powszechne i zakłady kształcenia nauczycieli w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1962, *Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego*, Ser. Psychologia – Pedagogika nr 2, s. 213; *Tradycje współczesnego systemu oświatowego* (w:) *XX Rocznica powstania Polskiej Partii Robotniczej. Materiały z sesji poświęconej XX-leciu PPR w Poznaniu*, Poznań 1962, s. 235-247; *Z doświadczeń Uniwersytetu dla Rodziców w Poznaniu*, „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego” T.2, 1962, s. 155-158; *Zawód rolniczy a kształcenie kadr* (Zawodowe Studia Pedagogiczne przygotowujące nauczycieli do szkół rolniczych), Tyg. Kult. R. 6, 1962 nr 24, s. 2; (rec.) Wł. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960, *Czas. Prawno-Hist.* T.14, 1962 z. 2, s. 196-197; (rec.) B. Russel, *Negatywna teoria wychowania. Wychowanie a religia, Zagadnienia seksualne w wychowaniu*, Wstęp: B. Suchodolski, O pedagogicznych poglądach Bertranda Russela, Warszawa 1958, *Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego* T. 2, 1962, s. 165; (rec.) J. Stoiński, *Profesor Jędrzej Śniadecki*, Warszawa 1961, „Nowa Szkoła” R. 13, 1962 nr 1, s. 58; *Działalność ZMW w szkołach rolniczych*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego”, 1963 nr 4, s. 90-98; *Katedra Pedagogiki* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata 1959/1962*, Poznań 1963, s. 234-240; *Niższe szkoły rolnicze typem szkół środowiskowych*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego”, 1963 nr 5, s. 145-147; *Rozwój przysposobienia rolniczego w Wielkopolsce w latach 1928-1939*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. 6, 1963 nr 1, s. 46-70; *Szkolnictwo i oświata rolnicza w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1963, ss. 252. PTH Oddział w Poznaniu. *Prace Sekcji Historii Wielkopolski; Zarys dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce w okresie międzywojennym* (w:) *Związek Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1920-1961*, Oprac. Zbiorowe pod red. W. Ochmańskiego, Poznań 1963, s. 28-86; *O niektórych zagadnieniach przedmiotu badań wychowania*, „Ruch Pedagogiczny” R. 38, 1964, nr 1, s. 55-63; *Podstawowe kierunki działalności wychowawczej i kulturalnej Związku Młodzieży Wiejskiej w szkołach rolniczych* (w:) *Praca wychowawcza w szkołach rolniczych województwa poznańskiego*, Praca

Do głównych kierunków studiów Katedry Pedagogiki tego okresu należały prace nad: socjologicznymi i historycznymi aspektami procesów wychowawczych ze szczegółowym uwzględnieniem kształtowania postaw moralno-społecznych młodzieży w wieku szkolnym (S. Kowalski; H. Muszyński; B. Bromberek); procesami nauczania i wychowania w różnych typach szkół, a w szczególności w szkołach wyższych (B. Bromberek; S. Kowalski; T. Krajewski; St. Michalski; J. Kwiatek; L. Leja); kształceniem politechnicznym (St. Szajek); pedagogiką pracy, kształceniem zawodowym ze szczególnym uwzględnieniem konińsko-

Zbiorowa, Poznań 1964, s. 110-127, 151-153; Praca wychowawcza ze studentami I roku studiów w domach studenckich. (Próba analizy niektórych doświadczeń z lat 1959/60-1962/63) (w:) Sesja Naukowa poświęcona dydaktyce i sprawom wychowania z I rokiem studiów. Referaty i dyskusja z sesji naukowej UAM, Poznań 1964, s.277-307; Węzłowe elementy pracy dydaktyczno-wychowawczej na tle potrzeb przyrodniczo-gospodarczych i kulturalno-oświatowych środowiska wiejskiego (w:) Praca wychowawcza w szkołach rolniczych woj. poznańskiego. Praca zbiorowa, Poznań 1964, s. 5-37; (rec.) M. Wachowski, *Szkoła Żabikowska. Studium z zakresu historii nauki i nauczania rolniczego w Poznańskim*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Ser. B z. 2, Warszawa 1959, s. 5-156, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” R. 7, 1964 nr 4, s. 503-506.

¹⁷⁰ Atrakcyjność zajęć w zespole i jej znaczenie dla przebiegu i wyników wychowania społecznego (w:) Uspołecznianie dziecka w procesie wychowania zespołowego, Warszawa 1964, s. 228-247; Wypoczynek dziecka na wczasach rodzinnych (wspólnie z H. Muszyńskim), Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 1964 nr 6, s. 28-30.

¹⁷¹ Dokumenty mówią. „Życie śpiewacze” R. 15, 1962 nr 8/9, s. 33-37; Rola wychowawcy klasy w szkole politechnicznej, „Ruch Pedagogiczny”, R. 36, 1962 nr 6, s. 74-81; Wielkopolska kolebką amatorskiego ruchu śpiewaczego (w:) Kronika Międzyfestiwalowa z okazji II Festiwalu Chórów Polskich, Poznań 1962, s. 27-31; (tłum.) Dr Gerd Hohendorf, *Theodor Wilhelm alias Fredrich Retinger i przywracanie faszystowskiej pedagogiki w Niemczech Zachodnich*, „Ruch Pedagogiczny” R. 36, 1962 nr 5, s. 86-89; Działalność pedagogiczna Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce w latach 1959-1961, „Sprawy Oświaty i Kultury Woj. Poznańskiego” T.3. 1963, s. 100-119; Działalność pedagogiczna Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce w latach 1945-1961 (w:) Związek Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1920-1961. Oprac. Zbiorowe pod red. W. Ochmańskiego, Poznań 1963, s. 171-200; Problemy kształcenia ogólnego i zawodowego w pedagogice drugiej połowy XIX w. „Szkola Zawodowa” R. 14, 1963 nr 3, s. 4-7; Problemy kształcenia ogólnego i zawodowego w pedagogice tradycyjnej, Szkoła Zawodowa R. 14, 1963 nr 2, s. 4-8; Sprawozdanie z badań przeprowadzonych w okręgu konińskim w r. 1962. Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych nr 5, 1963, s. 196-200; Sprawozdanie z obchodów 40-lecia działalności Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce. Przegląd nauczycielskich amatorskich zespołów artystycznych (w:) Związek Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1920-1961. Opracowanie zbiorowe pod red. W. Ochmańskiego, Poznań 1963, s. 361-382, 398-404; Znaczenie i rola badań nad amatorskim ruchem śpiewaczym (w:) Narada krajowa zorganizowana przez Zjednoczenie Polskich Zespołów Śpiewaczych i Instrumentalnych, Warszawa 1963, s. 38-42; O właściwe miejsce przedmiotów ogólnokształcących w programach nauczania zasadniczych szkół zawodowych. Zeszyty Naukowe UAM, Filozofia, Psychologia, Pedagogika z. 7, 1964, nr 3, s. 8-11; Poglądy przedstawicieli pedagogiki kultury na kształcenie ogólne i zawodowe, Szkoła Zawodowa R. 15, 1964, nr 3, s. 8-11; Wpływ szkoły podstawowej na wybór zawodu i wyniki nauczania w szkole rolniczej (w:) Praca wychowawcza w szkołach rolniczych woj. poznańskiego, Poznań 1964, s. 50-73.

¹⁷² Towarzystwa Czytelne. Z dziejów organizacji czytelnictwa w Polsce, „Przegląd Biblioteczny”, 1962 z. 2, s. 122-130; Książki fantastyczne w życiu dzieci i młodzieży, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 1963 nr 1, s. 39-41; Przygotowanie czytelnicze absolwentów szkoły podstawowej. Sprawozdanie z badań, „Z doświadczeń bibliotek szkolnych i pedagogicznych”, R. IV, 1963, s. 56-62; Hipoteza A. Weinerta o założeniu biblioteki publicznej w Warszawie w XIV w., „Roczniki Biblioteczne”, 1962 nr 1/2, s.155-174; Jak przygotować do samokształcenia słuchaczy uniwersytetów powszechnych, „Oświata Dorosłych”, 1963 nr 8, s. 417-420; Dydaktyczne i wychowawcze znaczenie czytelni w bibliotekach szkolnych, „Z doświadczeń bibliotek szkolnych i pedagogicznych”, R. V, 1964 s. 31-38; Międzynarodowe Towarzystwo Nauki Czytania, „Nowa Szkoła”, 1965 nr 1, s. 51-52; Przyczynki K. Uszyńskiego do rozwoju pedagogiki porównawczej, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 1965 nr 1, s. 95-103; Placówki oświaty dorosłych a czytelnictwo, „Oświata Dorosłych”, 1965 nr 6, s. 281-287; Nauka własna studentów w świetle ich wypowiedzi (w:) Materiały z Sesji Naukowej UAM w Poznaniu, Poznań 1965, s.355-403.

tarnobrzeskiego rejonu przemysłowego (L. Leja); pedagogiką i oświatą dorosłych (B. Bromberek; E. Harwas), ze specjalnym uwzględnieniem spraw czytelnictwa i bibliotek (M. Walentynowicz); historią szkolnictwa i oświaty, głównie terenu Wielkopolski, ze szczególnym poświęceniem oświacie rolniczej oraz tajnemu nauczaniu w okresie okupacji hitlerowskiej w Wielkopolsce (St. Michalski)¹⁷³.

Na szczególną uwagę tego okresu zasługują studia nad pedagogiką szkoły wyższej. Stale wzrastające wymagania wobec absolwenta szkoły wyższej stały się przyczyną poszukiwań doskonalszych form kształcenia i wychowywania młodzieży studenckiej. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w trosce o podniesienie na wyższy poziom pracy dydaktyczno-wychowawczej, początkowo jako jedyny uniwersytet w Polsce, zaczął zbierać doświadczenia ze swej pracy pedagogicznej i rozpatrywać je z punktu widzenia możliwości ulepszenia procesu dydaktyczno-wychowawczego¹⁷⁴. Poczynania uczelni w tym zakresie zapoczątkowała ogólnokrajowa konferencja szkół wyższych w sprawie studiów dla pracujących zorganizowana przez Uniwersytet w dniach 24-25 marca 1959 roku¹⁷⁵. Konferencja wykazała potrzebę uregulowania wielu spraw prawno-organizacyjnych tych studiów oraz wypracowania form współpracy uniwersyteckiej z osobami pracującymi. Problematyka ta znalazła poparcie u ówczesnych władz uczelni, w szczególności od rektora prof. Alfonsa Klafkowskiego oraz prorektora doc. dra Józefa Kwiatka. Studia nad pedagogiką szkoły wyższej zaczęły z czasem rozwijać się coraz intensywniej. Począwszy od 1963 roku UAM podjął trud organizacji ogólnopolskich sesji naukowych, które poświęcone były poszukiwaniu najskuteczniejszych form pracy dydaktycznej i oddziaływania wychowawczego w szkołach wyższych. Pierwsza sesja zorganizowana została w dniach 28-29 maja 1963 roku i poświęcona była dydaktyce i sprawom wychowawczym studentów I roku. Celem naukowej sesji było usprawnienie i pogłębienie pracy nad właściwym doбором kandydatów na studia, zmniejszenie niepowodzeń przy egzaminach wstępnych, zwiększenie sprawności szkół wyższych oraz zapewnienie lepszego przygotowania absolwentów do pracy zawodowej, a w szczególności do pedagogicznej¹⁷⁶. W czasie dwudniowych obrad sesji referaty wygłosili m.in. doc. dr Józef Kwiatek („Praca wychowawcza z I rokiem studiów”) oraz dr Stanisław Michalski („Praca wychowawcza ze studentami I roku w domach akademickich”). Problematyka sesji obejmowała szereg węzłowych zagadnień: przygotowanie absolwentów

¹⁷³ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 607-608.

¹⁷⁴ Ibidem, s. 626.

¹⁷⁵ Zob. Konferencja w sprawie studiów dla pracujących, „Życie Szkoły Wyższej” nr 9, 1959, s. 20-30.

¹⁷⁶ F. Krajewski, *Sesja dydaktyczno-wychowawcza Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza poświęcona pracy ze studentami I roku studiów*, „Sprawy oświaty i kultury województwa poznańskiego”, Tom IV, Poznań 1965, s. 210.

szkół średnich do studiów wyższych, wyniki egzaminu wstępnego na studia, dydaktyka nauczania na pierwszym roku studiów oraz rola organizacji politycznych i społecznych w pracy wychowawczej ze studentami pierwszego roku. Sesja dydaktyczno-wychowawcza uznana została za *bardzo aktualną i pożyteczną*¹⁷⁷. W dniach 14-16 listopada 1963 roku odbyło się drugie sympozjum, na którym poddano analizie sprawy pedagogiki, dydaktyki i wychowania na latach starszych – od II do V roku studiów. Z kolei poświęcono uwagę studiom dla pracujących. Intensywny ich rozwój wymagał bowiem wypracowania skutecznych metod dydaktycznych. Dwuletnie badania w tym zakresie zakończyła kolejna sesja naukowa, która odbyła się na Uczelni w dniach 17-18 stycznia 1966 roku. Z kolei na sesji naukowej w dniach 29-30 marca 1966 roku problematyka spotkania dotyczyła analizy egzaminu wstępnego na I rok studiów. Profilowi absolwenta studiów uniwersyteckich poświęcono sesję naukową zorganizowaną w dniach 31 marca – 1 kwietnia 1967 roku. Przedstawione sesje naukowe ukazują wysiłki, jakie uczelnia podejmowała odnośnie węzłowych problemów pedagogiki szkoły wyższej, wyciągając wnioski dla polepszenia pracy dydaktyczno-wychowawczej¹⁷⁸.

W latach 1965-1968 Katedra Pedagogiki, w porozumieniu z władzami szkolnymi, realizowała plan kompleksowych badań w szkołach średnich ogólnokształcących miasta Poznania i wybranych środowisk województwa nad funkcjonowaniem systemu wychowawczego szkoły. Plan ten miał istotny wpływ na pogłębienie współpracy poszczególnych Zakładów wchodzących w skład Katedry Pedagogiki¹⁷⁹.

W latach akademickich 1965/1966-1967/1968 Katedra Pedagogiki składała się z pięciu Zakładów: Zakład Dydaktyki kierowany przez doc. dr Tadeusza Krajewskiego, Zakład Historii Wychowania kierowany przez doc. dr Stanisława Michalskiego, Zakład Oświaty Dorosłych kierowany przez doc. dr Edmunda Harwasa, Zakład Socjologii Wychowania kierowny przez prof. Stanisława Kowalskiego oraz Zakład Wychowania Społecznego kierowny przez doc. dr Heliodora Muszyńskiego¹⁸⁰.

Pracownicy Zakładu Dydaktyki Katedry Pedagogiki, w latach akademickich 1965/1966-1967/1968 prowadzili badania nad procesem nauczania w szkołach różnego typu i stopnia tzn. od przedszkola po szkolnictwo wyższe. W szczególności badania te dotyczyły:

¹⁷⁷ Ibidem, s. 211-213.

¹⁷⁸ B. Miśkiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1958/1959-1968/1969...*, s. 627-628.

¹⁷⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1965/66-1967/68, s. 256.

¹⁸⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 255.

nauczania języka ojczystego w szkole podstawowej (dr H. Baczyńska¹⁸¹), efektywności nauczania (doc. dr T. Krajewski¹⁸², doc. dr L. Leja), efektywności środków audiowizualnych (mgr J. Górecki¹⁸³, doc. dr L. Leja¹⁸⁴), kształcenia zawodowego (doc. dr L. Leja, dr S.

¹⁸¹ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: H. Baczyńska, *Analiza materiału podręcznika „W naszej gromadzie”*, „Życie szkoły”, 1966, nr 11, s. 39-42; H. Baczyńska (rec.) Z. Mórawska, A. Wilkowa, *Kształcenie języka dziecka w klasach I-IV*, Warszawa 1965, „Życie szkoły”, 1966, nr 5, s. 42-44; H. Baczyńska (rec.), L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się wymowy*, Lublin 1966, „Życie szkoły”, 1967, nr 11, s. 50-52; H. Baczyńska (rec.) *Metodyka nauczania początkowego*, Cz. 1: Część ogólna: *Nauczanie języka polskiego*, Warszawa 1967, „Życie szkoły”, 1968, nr 7/8, s. 93-98.

¹⁸² Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: T. Krajewski, *Analiza sprawności nauczania na przykładzie wybranych kierunków studiów UAM* (w:) Materiały z sesji naukowej poświęconej sprawom pedagogiczno-dydaktycznym szkoły wyższej, Poznań 1965, s. 529-558; T. Krajewski, *Pierwszy rok studiów na wyższych uczelniach wychowania fizycznego*. Pierwsze seminarium poświęcone pierwszemu rocznikowi studiów WSWF w Poznaniu. Monografie, podręczniki, skrypty w Poznaniu 1966, nr 13, s. 9-23; T. Krajewski, *Egzaminy wstępne do szkół wyższych* (w:) Sesja dydaktyczna poświęcona egzaminowi wstępnemu na pierwszy rok studiów uniwersyteckich. 29-30 maja 1966 roku, Poznań 1967, s. 7-77; T. Krajewski, *Postępu uczniów dojeżdżających do szkół zawodowych*, „Sprawy Kultury i Oświaty Województwa Poznańskiego”, T. 5, 1967, s. 88-100; T. Krajewski, *Z Problematyki nowych rozwiązań pisemnego egzaminu wstępnego na wyższe uczelnie*, „Życie Szkoły Wyższej”, 1965, nr 1, s. 26-32.

¹⁸³ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: J. Górecki, *Film nowoczesną pomocą dydaktyczną*, „Życie szkoły”, 1968, nr 5, s. 58-61.

¹⁸⁴ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: L. Leja, *Kształcenie pedagogiczne młodej kadry naukowej na UAM*, „Życie Szkoły Wyższej”, r. 13, 1965, nr 9, s. 31-39; L. Leja, *Film dydaktyczny w nauczaniu uniwersyteckim*, „Życie Szkoły Wyższej”, r. 14, 1966, nr 3, s. 72-78; L. Leja, *Filmy naukowe i dydaktyczne tematem obrad kongresu międzynarodowego*, „Życie Szkoły Wyższej”, r. 14, 1966, nr 3, s. 126-130; L. Leja, *Studia dla pracujących przedmiotem sesji naukowej*, „Oświata Dorosłych”, r. 10, 1966, nr 4, s. 250-252; L. Leja, *Pedagogika filmowa*, „Oświata dorosłych”, r. 10, 1966, nr 7, s. 348-351; L. Leja, *Rola kształcąca i wychowawcza wczasów zagranicznych*, „Oświata Dorosłych”, r. 10, 1966, nr 10, s. 514-520; L. Leja, *Potrzeba pedagogizacji nauczycieli szkół wyższych w zakresie nowych technik nauczania i dydaktyki filmowej*, „Biuletyn Informacyjny Polskiego Stowarzyszenia Filmu Naukowego 1966, nr 2; L. Leja, *Główne kierunki rozwoju oświaty w Wielkopolsce w 20-lecie Polski Ludowej* (w:) Materiały z sesji naukowej UAM w 20-lecie PRL. Cz. 1, Poznań 1966, s. 207-259; L. Leja, *Pedagogika szkoły wyższej jako przedmiot specjalnej troski Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 5, 1967, s. 38-47; L. Leja, *Działalność Komisji Oświaty i Kultury WRN w latach 1961-1965*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 5, 1967, s. 139-155; L. Leja, *Majser pedagogiem pracy*, „Szkoła zawodowa”, r. 24, 1967, nr 3, s. 40-43; L. Leja, *Praca wychowawcza w zakładach przemysłowych* (w:) Konferencja naukowa: Wpływ personelu kierowniczego na kształtowanie stosunków międzyludzkich w uspołecznionych zakładach pracy, Poznań 1967, s. 93-109; L. Leja, *Nauczanie programowe we Francji*, „Życie Szkoły Wyższej”, r. 15, 1967, nr 6/7, s. 48-55; L. Leja, *Praca Zakładu Nowych Technik Nauczania*, „Życie Szkoły Wyższej”, r. 15, 1967, s. 171-174; L. Leja, *Nowe techniki nauczania w szkolnictwie francuskim*, „Studia-Materiały-Informacje” 1967, z. 1/3, s. 56-75; L. Leja, *Problemy pracy kulturalno-oświatowej w rejonie uprzemysłowionym. Konin-Koło-Turek*, „Zeszyty Wielkopolskie” 1967, s. 21-34; L. Leja, *Ankieta służąca ocenie przydatności dydaktycznej filmu*, Biuletyn Informacyjny PSFN 1967, nr 1/2, s. 27-34; L. Leja, *Unowocześnienie procesu nauczania warunkiem postępu pedagogicznego*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 5, 1967, s. 12-56; L. Leja, *Kształcenie kadr kulturalno-oświatowych w Wielkopolsce*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 6, 1967, s. 176-188; L. Leja, *Biblioteka nauczyciela*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, T. 6, 1967, s. 228-233; L. Leja, *O nowy model nauczania*, „Zeszyt Nauczyciela” 1967, s. 104-105; L. Leja, *Egzaminy wstępne na uniwersyteckie studia dla pracujących* (w:) Sesja dydaktyczna poświęcona egzaminowi wstępnemu na I roku studiów uniwersyteckich, Poznań 1967, s. 193-227; L. Leja, *Praca wychowawcza w zakładach produkcyjnych*, „Oświata Dorosłych”, r. 11, 1967, nr 10, s. 505-512; L. Leja, *Zagadnienie oceny pedagogicznej filmów oświatowych*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1968, nr 3, s. 27-38; L. Leja, *Działalność Narodowego Instytutu Pedagogicznego w Paryżu*, „Życie Szkoły Wyższej”, r. 15, 1967, nr 6, s. 141-156; L. Leja, *Choroba reumatyczna u dzieci jako zagadnienie społeczne i pedagogiczne*, „Pogadanki Pedagogiczne dla Rodziców”, z. 3, Poznań 1966; L. Leja, *Program unowocześnienia szkoły*, „Nurt” 1966, nr 4, s. 9-11; L. Leja (rec.), S. Kotyński, *Badanie efektywności kształcenia dorosłych*, „Oświata Dorosłych”, r. 9, 1965, s. 498-500; L. Leja (rec.), B. Pieśniarski, *Pedagogika w działalności zakładu pracy*, „Oświata Dorosłych”, r. 10, 1966, nr 7, s. 383-385.

Szajek¹⁸⁵), dydaktyki szkoły wyższej (doc. dr T. Krajewski, doc. dr L. Leja), kształcenia pedagogicznego asystentów (doc. dr L. Leja) oraz problematyki ogólnopedagogicznej (doc. dr L. Leja)¹⁸⁶. Ponadto Stanisław Michalski wydał drukiem *Działalność Związku Młodzieży Wiejskiej w szkołach rolniczych*¹⁸⁷.

Zakład Historii Wychowania, jak wspomniano, rozpoczął swe funkcjonowanie z dniem 1 września 1967 roku. Pierwszym kierownikiem Zakładu był Stanisław Michalski, którego zainteresowania badawcze dotyczyły działalności oświatowej wielu wybitnych postaci, m. in. A. Szycówny, S. Sempołowskiej, H. Radlińskiej, A. Kamińskiego, S. Karpowicza, a także kwestii metodologii i dydaktyki historii wychowania, dziejów polskiego szkolnictwa w XX wieku, dziejów oświaty na wsi, dziejów ruchu nauczycielskiego¹⁸⁸.

Pierwszym problemem naukowo-badawczym Zakładu Historii Wychowania była historia szkolnictwa i doktryn pedagogicznych w Polsce w XX wieku¹⁸⁹, drugim, działalność dydaktyczno-wychowawcza szkół¹⁹⁰. Trzeci problem naukowo-badawczy dotyczył pracy szkoły rolniczej w środowisku wiejskim. Problem naukowo-badawczy związany z pracą szkoły rolniczej w środowisku wiejskim był przedmiotem zainteresowań Stanisława Michalskiego, który przygotował do druku rozprawę *Szkoła rolnicza a środowisko wiejskie*.

¹⁸⁵ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: S. Szajek, *Badania nad historią szkolnictwa zawodowego i kształcenia zawodowego (w:) Z zagadnień metodologicznych historii wychowania*, Łódź 1965, s. 43-48; S. Szajek, *Absolwenci UAM w szkołach w świetle wypowiedzi własnych (w:) Materiały z sesji naukowej UAM w Poznaniu, poświęconej sprawom pedagogicznym szkoły wyższej*, Poznań 1965, s. 489-525; S. Szajek, *Zadania pedagogiki w nowym systemie socjalistycznego kształcenia*, „Ruch Pedagogiczny”, r. 39, 1965, nr 1, s. 93-97; S. Szajek, *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli szkół rolniczych (w:) Rozwój oświaty rolniczej w Polsce Ludowej*, Warszawa 1967, s. 177-196; S. Szajek, *Współczesne poglądy na kształcenie zawodowe*, Cz. 1-2 „Szkoła Zawodowa”, r. 24, 1967, nr 7/8, s. 10-14, nr 9, s. 10-13; S. Szajek, *Udział zajęć pozalekcyjnych w przygotowaniu kadr dla rolnictwa*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego”, r. 11, 1968, nr 1, s. 173-182; S. Szajek, *Wpływ szkoły podstawowej na wybór zawodu i kształcenie w szkołach zawodowych (w:) Kształcenie zawodowe. Problematyka i przegląd badań*, Warszawa 1968, s. 247-254; S. Szajek, *O wyższy poziom kształcenia politechnicznego*, „Ruch Pedagogiczny”, r. 9, 1967, nr 3, s. 328-332; S. Szajek, *Czy kryzys naukowej pedagogiki?*, „Ruch pedagogiczny”, r. 9, 1967, nr 1, s. 128-132.

¹⁸⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 257.

¹⁸⁷ Zob. S. Michalski, *Działalność Związku Młodzieży Wiejskiej w szkołach rolniczych*, Warszawa 1968.

¹⁸⁸ W. Jamrożek, K. Kabacińska, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii UAM za rok akademicki 2006/2007* (maszynopis), s. 1.

¹⁸⁹ Pierwszy dział planu pracy naukowo-badawczej został opracowany pod kątem wywiedzenia szeroko rozumianej genealogii współczesnego stanu teorii i praktyki pedagogicznej. Z zakresu tej problematyki było przygotowywanych 10 dysertacji doktorskich, z czego cztery miały zostać ukończone w roku akademickim 1967/1968. Ponadto w czerwcu roku akademickiego 1967/1968 został ukończony przewód doktorski S. Kędzierskiego, który przedstawił dysertację *Społeczno-pedagogiczna funkcja domów dziecka w województwie zielonogórskim w dwudziestolecie Polski Ludowej*.

¹⁹⁰ Zespół pracujący na realizację planu naukowo-badawczego działalności dydaktyczno-wychowawczej szkół rolniczych, przygotował pod kierunkiem Stanisława Michalskiego, zbiorową publikację *Praca wychowawcza w szkołach rolniczych województwa poznańskiego*, która wyszła drukiem w 1964 roku. W opracowaniu owej publikacji udział wzięło 8 osób, z czego 3 osoby były w owym czasie pracownikami Katedry Pedagogiki – B. Brombrek, S. Michalski oraz S. Szajek. W 1968 roku zespół pracował, na zlecenie PZWS w Warszawie nad publikacją *Organizacja pracy dydaktyczno-wychowawczej w szkołach przysposobienia rolniczego*.

Oprócz ogólnych problemów naukowo-badawczych, kierownik Zakładu, Stanisław Michalski, zajmował się metodologią historii wychowania, ze szczególnym uwzględnieniem przedmiotu badań, metod oraz miejsca historii wychowania w systemie nauk społecznych. Ponadto, Jan Hellwig przygotował rozprawę doktorską *Kształcenie i doksztalcenie nauczycieli w programie działalności Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1945-1965*¹⁹¹. W latach akademickich 1965/1966-1967/1968 prace drukiem ogłosili Stanisław Michalski¹⁹² oraz Jan Hellwig¹⁹³.

¹⁹¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 260-261.

¹⁹² Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: S. Michalski, *Pozaszkolne kształcenie rolnicze w Polsce Ludowej*, Poznań 1965; S. Michalski, *Stanisława Karpowicza myśl pedagogiczna i społeczna*, Warszawa 1968; S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1968; S. Michalski, *Szkolnictwo w Gnieźnie w latach 1919-1964* (w:) J. Topolski (red.), *Dzieje Gniezna*, Warszawa 1965; S. Michalski, *Życie kulturalne w Gnieźnie w okresie międzywojennym* (w:) J. Topolski (red.), *Dzieje Gniezna*, Warszawa 1965; S. Michalski, *O podstawowych zagadnieniach programu nauczania i organizacji procesu nauczania z historii wychowania na studiach pedagogicznych* (w:) Materiały z sesji naukowej UAM w Poznaniu poświęconej sprawom pedagogiczno-dydaktycznym szkoły wyższej, Poznań 1965; S. Michalski, *Organizacja pracy wychowawczej i samowychowawczej w domach studenckich* (w:) Materiały z sesji naukowej UAM w Poznaniu poświęconej sprawom pedagogiczno-dydaktycznym szkoły wyższej, Poznań 1965; S. Michalski, *O niektórych zagadnieniach przedmiotu badań historii wychowania i jej roli w edukacji pedagogicznej* (w:) Z zagadnień metodologicznych historii wychowania. Sprawozdanie z sympozjum Katedry Historii Wychowania i Oświaty Uniwersytetu Łódzkiego i Katedry Pedagogiki Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Łódź 1965; S. Michalski, *Drogi rozwojowe kształcenia rolniczego na poziomie niższym i średnim w Polsce Ludowej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, r. 11, 1966, nr 2, s. 121-148; S. Michalski, *O niektórych przesłankach doboru treści nauczania i organizacji procesu nauczania historii wychowania na zaocznych studiach pedagogicznych* (w:) Nauczanie na studiach zaocznych. Materiały z ogólnopolskiej sesji naukowej w dniach 17 i 18 stycznia 1966 roku, Poznań 1968; S. Michalski, *Średnie szkoły rolnicze w Polsce Ludowej* (w:) T. Wieczorek (red.), *Rozwój oświaty rolniczej w Polsce Ludowej*, Warszawa 1967, s. 52-69; S. Michalski, *Szkolnictwo i oświata rolnicza w Wielkopolsce w XX-leciu Polski Ludowej* (w:) Materiały z sesji naukowej w XX-leciu PRL, T. 2, Poznań 1967, s. 113-168; S. Michalski, *Praktyki zawodowe nauczycieli jako jedna z form więzi szkoły z praktyką agronomiczną*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego” 1968, nr 2, s. 79-85; S. Michalski, *Nauczyciel a szkolne koło Związku Młodzieży Wiejskiej w szkołach rolniczych*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego” 1968, nr 2, s. 161-173; S. Michalski, *Informacja o pracy naukowo-badawczej zespołu poznańskiego w dziedzinie szkolnictwa rolniczego*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego” 1968, nr 1, s. 297-298; S. Michalski, *Podstawowe kierunki działalności klubów młodych rolników*, „Wiś Współczesna”, r. 12, 1968, nr 8, s. 117-126; S. Michalski, *Drogi rozwojowe systemu oświatowo-szkolnego w Polsce Ludowej*, „Rocznik Lubuski” 1968, s. 102-132; S. Michalski (rec.), E. Podgórska, *Szkolnictwo elementarne w Łodzi w latach 1808-1914*, Łódź 1966 (w:) „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, r. 10, 1967, nr 2, s. 50-52.

¹⁹³ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: J. Hellwig, *Reflekse pedagoga*, „Wychowanie” 1965, nr 7, s. 45; J. Hellwig, *Dorobek wydawniczy Zarządu Okręgu ZNP w Poznaniu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1965, nr 3, s. 585-589; J. Hellwig, *Niektóre problemy samokształcenia nauczycieli*, „Kwartalnik Nauczyciela Opolskiego” 1965, nr 3/4, s. 119-121; J. Hellwig, *Program unowocześnienia pracy szkół w Wielkopolsce*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1966, nr 6, s. 111-116; J. Hellwig, *Wystawa Postępu Pedagogicznego w Poznaniu*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1967, nr 1, s. 103-106; J. Hellwig, *Chór Nauczycielski w Poznaniu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 1, s. 232-234; J. Hellwig, *Samokształcenie w ocenie aktywu*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1967, nr 4, s. 108-113; J. Hellwig, *Egzamin kwalifikacyjny nauczycieli*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1968, nr 1, s. 104-111; J. Hellwig, *Profil absolwenta – tematem sesji naukowej*, „Ruch Pedagogiczny” 1968, nr 1, s. 127-131; J. Hellwig, *Doksztalcenie nauczycieli – wczoraj i dziś*, „Głos Nauczycielski” 1968, nr 23, s. 4; J. Hellwig (rec.), J. Rodniański, *O myśleniu skutecznym*, „Wychowanie 1965”, nr 2, s. 44; J. Hellwig (rec.) *Biblioteka kształcenia nauczycieli ZNP*, „Nowe Drogi” 1966, nr 8, s. 125-127; J. Hellwig (rec.) *Praca zbiorowa, Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Poznaniu*, „Poradnik Bibliotekarza” 1966, nr 4, s. 119-120; J. Hellwig (rec.) Z. Dąbrowski, *Czas wolny dzieci i młodzieży*, *Nauczyciel i Wychowanie* 1967, nr 2, s. 119-121; J. Hellwig (rec.) B. Suchodolski, *Podstawy wychowania socjalistycznego*, „Oświata Dorosłych” 1968, nr 3, s. 182-183; J. Hellwig (rec.) S. Słomkiewicz, *Dydaktyczne*

Prace badawcze Zakładu Oświaty Dorosłych, pod kierownictwem doc. dr Edmunda Harwasa, w latach akademickich 1965/1966-1967/1968 obejmowały problemy metodologiczne oświaty dorosłych, dydaktyki dorosłych i pracy kulturalno-oświatowej, w szczególności: ogólnokształcące i zawodowe kształcenie dorosłych (motywy, zainteresowania, budżet czasu, sprawność nauczania, struktura wieku i zatrudnienia uczniów pracujących, losy absolwentów), kształcenie przyzakładowe, międzyzakładowe, korespondencyjne, samokształcenie, akcja odczytowa i uniwersytety powszechne, masowe formy pracy kulturalno-oświatowej, zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, nowe techniki upowszechniania kultury (doc. dr E. Harwas¹⁹⁴), czytelnictwo i bibliotekarstwo, w szczególności: drogi informacji o książce, czytelnictwo studentów, działalność bibliotek, czytelnictwo niewidomych, księgozbiory własne młodzieży, samokształcenie pielęgniarek (doc. dr M. Walentynowicz¹⁹⁵), dydaktyka dorosłych, w szczególności: nauczanie w zespołach przedmiotowych, proces nauczania w szkole wyższej, zajęcia kulturalno-oświatowe, proces uczenia się (mgr K. Marciniak¹⁹⁶)¹⁹⁷.

Prace naukowo-badawcze pracowników Zakładu Socjologii Wychowania, prowadzone przez magistrantów studium pedagogiki oraz doktorantów, obejmowały również problemy, takie jak: rola szkoły w rozmaitych środowiskach społecznych (S. Kowalski),

problemy szkolnictwa partyjnego, „Oświata Dorosłych” 1968, nr 4, s. 246-247; J. Hellwig (rec.) J. Wiatr, *Ideologia i wychowanie*, „Oświata Dorosłych” 1966, nr 1, s. 47-49; J. Hellwig (rec.) M. Maruszewski, J. Reykowski, T. Tomaszewski, *Psychologia jako nauka o człowieku*, „Oświata Dorosłych” 1966, nr 9, s. 386-387.

¹⁹⁴ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: E. Harwas, *Rozwój oświaty dorosłych w Wielkopolsce x XX-lecie PRL* (w:) Materiały sesji naukowej XX-lecia PRL, Poznań 1966, s. 261-316; E. Harwas, *O roli postaw w kształceniu dorosłych*, „Wiedza Praktyczna” (Biuletyn TKWP), 1966/67, nr 37/38, s. 12-22; E. Harwas, *Perspektywy rozwoju nauk humanistycznych i społecznych w latach 1966-1985 w zakresie funkcji oświaty dorosłych*, Warszawa 1967, s. 29-83; E. Harwas, *O swoistości procesu „zaocznego kształcenia”*. *Nauczanie na studiach zaocznych* (w:) Materiały z ogólnopolskiej sesji naukowej w dniach 17 i 18 stycznia 1966, Poznań 1968, s. 39-64.

¹⁹⁵ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: M. Walentynowicz, *Międzynarodowe Towarzystwo Nauki Czytania*, „Nowa Szkoła” 1965, nr 1, s. 51-52; M. Walentynowicz, *Dydaktyczne i wychowawcze znaczenie czytelni w bibliotekach szkolnych*, *Z doświadczeń bibliotek szkolnych i pedagogicznych* 1964, s. 31-38; M. Walentynowicz, *Przyczynki K. Uszyńskiego do rozwoju pedagogiki porównawczej*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1965, nr 1, s. 95-103; M. Walentynowicz, *Placówki kształcenia dorosłych a czytelnictwo*, „Oświata Dorosłych” 1965, s. 281-287; M. Walentynowicz, *Nauka własna studentów w świetle ich wypowiedzi* (w:) Materiały z sesji naukowej UAM poświęconej sprawom dydaktyczno-wychowawczym szkoły wyższej, Poznań 1965, s. 355-403; M. Walentynowicz (rec.), I. Lepalczyk, *Problemy czytelnicze uczniów szkół średnich*, „Nowa Szkoła” 1966, nr 3, s. 60-61; M. Walentynowicz, *Dynamika rozwoju nauczania korespondencyjnego*, „Oświata Dorosłych” 1966, nr 7, s. 341-399; M. Walentynowicz, *Słownictwo młodzieży w życiu pozaszkolnym*, „Nowa Szkoła” 1966, nr 7/8, s. 45-48; M. Walentynowicz, *Wybrane problemy czytelnictwa*. Skrypt, Warszawa 1966; M. Walentynowicz, *W sprawie rozwoju andragogiki w latach 1966-1985. Wypowiedzi*, „Oświata Dorosłych” 1968, nr 7, s. 403-405; M. Walentynowicz, *Nauka własna studentów zaocznych* (w:) *Nauczanie na studiach zaocznych*, Poznań 1968, s. 65-94.

¹⁹⁶ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: K. Marciniak, *Próby realizacji wykładu problemowo-kazuistycznego w świetle opinii studentów*, „Problemy Uczelni i Instytutów Medycznych” 1967, nr 4, s. 10-12.

¹⁹⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 263.

funkcje selekcyjne wychowania w systemie szkolnictwa oraz w wewnątrzszkolnym procesie dydaktyczno-wychowawczym (S. Kowalski), procesy uspołeczniania młodzieży szkolnej i resocjalizacji nieletnich. Do tej grupy prac naukowo-badawczych zalicza się prace doktorskie nad procesem identyfikowania się studenta SN z zawodem nauczycielskim (M. Jakowicka, M. Roszczakowa), nad wychowawczą kontrolą klasy szkolnej w szkole średniej ogólnokształcącej (H. Sowińska) oraz grup nieformalnych młodzieży w zakładzie poprawczym (J. Włodarek). Ostatnim problemem naukowo-badawczym Zakładu były role społeczno-zawodowe nauczyciela w ówczesnym społeczeństwie (B. Bromberek).

Problemem dominującym i integrującym był problem selekcyjnych funkcji wychowania, odnośnie którego Zakład we współpracy z Katedrą Socjologii WSP w Gdańsku, zgromadził znaczną ilość monografii z rozmaitych regionów i społeczności lokalnych województwa poznańskiego, bydgoskiego, gdańskiego, warszawskiego. Wyniki tych badań znalazły wstępny wyraz w publikacjach kierownika Zakładu, prof. S. Kowalskiego, a także w przygotowanych materiałach na konferencję naukową organizowaną przez Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN oraz Sekcję Socjologii Wychowania PTS poświęconą m. in. problemowi selekcji szkolnych. W ramach prac Zakładu Socjologii Wychowania, przy udziale pracowników Zakładu Dydaktyki i Oświaty Dorosłych, prowadzono badania nad przemianami kulturalno-oświatowymi w rejonie uprzemysłowionym Konin-Turek¹⁹⁸.

Prace drukiem ogłosili: B. Bromberek¹⁹⁹, S. Kowalski²⁰⁰, J. Kupczyk²⁰¹, Ł. Łukaszewicz²⁰², A. Pfeiffer²⁰³, J. Włodarek²⁰⁴. W Zakładzie zostały także wydane prace przez osoby z zewnątrz: W. Galant²⁰⁵ oraz I. Kurpisz²⁰⁶.

¹⁹⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 265-266.

¹⁹⁹ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: B. Bromberek, *Sytuacja społeczno-zawodowa nauczycieli studiujących zaocznie w szkołach wyższych*, Poznań 1967; B. Bromberek, *Uniwersytety TWP dla rodziców jako forma pedagogizacji* (w:) „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego”, Poznań 1965, s. 35-43; B. Bromberek, *Środki działania wychowawczego szkoły*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego”, 1966, nr 1, s. 67-81; B. Bromberek, *Kształcenie nauczycieli w ZSRR*, „Nowa Szkoła” 1967, nr 10-11, s. 51-59; B. Bromberek, *Założenie do planu wychowawczego szkoły średniej*, Seminaria Ogólnopolskie Wychowania 1967 roku w Zielonej Górze. Materiały nr 9/1967. Wydanie powielone Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego, s. 10; B. Bromberek, *Sytuacja zawodowa nauczycieli studiujących zaocznie w szkołach wyższych*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1968, nr 2, s. 69-80; B. Bromberek, *Nauczyciele jako organizatorzy pracy wychowawczej*, „Wychowanie” 1968, nr 4, s. 18-21; B. Bromberek, *Kształcenie nauczycieli klas początkowych w ZSRR*, „Życie Szkoły” 1968, s. 1-10; B. Bromberek, *Sytuacja rodzinna i zawodowa nauczycieli studiujących zaocznie w szkołach wyższych* (w:) *Nauczanie na studiach zaocznych. Materiały z ogólnopolskiej sesji naukowej w dniach 17 i 18 stycznia 1966 roku*, Poznań 1968, s. 217-272; B. Bromberek, *Warunki kształcenia zaocznego nauczycieli w uczelniach wyższych*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1968, nr 4, s. 79-91; B. Bromberek (rec.), s. Nowak, *Studia z metodologii nauk społecznych*, Warszawa 1965, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1967, z. 1; B. Bromberek (rec.) M. Sokołowska (red.), *Z badań socjologów, lekarzy, ekonomistów, pedagogów i psychologów*, Warszawa 1966, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i

Zakład Wychowania Społecznego od początku swego istnienia podjął zadanie naukowe dotyczące badań systemu wychowawczego szkoły. Badania, w formie globalnego eksperymentu zostały zaplanowane na okres kilku lat. W początkowej fazie swym oddziaływaniem projekt obejmował 10 szkół podstawowych, a do zadań pracowników Zakładu należało opracowanie głównych problemów badawczych. Badania obejmować miały wszystkie zasadnicze funkcje wychowawcze oraz opiekuńcze szkoły.

Ze względu na krótki czas istnienia Zakładu Wychowania Społecznego, nie miał on jeszcze w dorobku publikowanych prac naukowych przygotowanych w Zakładzie²⁰⁷.

Socjologiczny” 1968, z. 1; B. Bromberek (rec.), A. Sarapata (red.), *Socjologia zawodów*, Warszawa 1965, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1968, z.1.

²⁰⁰ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: S. Kowalski, *Młodzież współczesna a funkcja wychowawcza szkoły* (w:) *Materiały z sesji naukowej UAM poświęconej sprawom pedagogiki szkoły wyższej*, Poznań 1965, s. 301-335; S. Kowalski, *W sprawie psychologiczno-dydaktycznych podstaw metodyki nauczania języków obcych* (w:) *Materiały z sesji naukowej UAM poświęconej sprawom pedagogiki szkoły wyższej*, Poznań 1965, s. 277-287; S. Kowalski, *Udział socjologii w badaniach procesów wychowawczych* (w:) B. Suchodolski (red.), *Nauki przyrodnicze i społeczne współdziałające z pedagogiką*, Warszawa 1966, s. 263-369; S. Kowalski, *Problematyka szkoły i jej środowiska*, „Z doświadczeń nauczycieli wielkopolskich”, Poznań 1967, s. 49-59; S. Kowalski, *Rozwój nauk pedagogicznych w Polsce Ludowej*, „Rocznik Lubuski”, r. 5, 1968, s. 137-157; S. Kowalski (rec.) Z. Dulczewski, *Społeczne aspekty migracji na Ziemiach Zachodnich*, Poznań 1964, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1966, z. 1, s. 340-343; S. Kowalski (rec.), R. Wroczyński, *Praca oświatowa*, Warszawa 1965, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1967, nr 1, s. 269-273; S. Kowalski (rec.) H. Muszyński, *Teoretyczne problemy wychowania moralnego*, Warszawa 1965, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1967, nr 1, s. 274-279; S. Kowalski (rec.), B. Wilgucka-Okoń, *Zasób umysłowy dzieci dawniej a dziś*, Warszawa 1967, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1968, nr 1, s. 204-207; S. Kowalski (rec.), R. Miller, *Proces wychowania i jego wyniki*, Warszawa 1966, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1968, nr 2, s. 311-315.

²⁰¹ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: J. Kupczyk, *Kim jesteśmy?*, „Gazeta Sądowa i Penitencjarna” 1966, nr 4, s. 4; J. Kupczyk, *Czynniki efektywności pracy kuratora sądowego dla nieletnich* (w:) Referaty wygłoszone na III Ogólnopolskim Zjeździe Naukowym Studenckich Kół Penitencjarnych, Warszawa 1967, Ośrodek Badań Penitencjarnych, s. 123-138; J. Kupczyk (rec.), M. Jasińska, *Proces społecznego wykołajania młodocianych dziewcząt*, Warszawa 1967, s. 196, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1968, z. 2.

²⁰² Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: Ł. Łukaszewicz, *Budżet czasu studenta ze szczególnym uwzględnieniem czasu wolnego oraz norm jego kultury rekreacyjnej* (w:) *Materiały z sesji naukowej UAM poświęconej sprawom pedagogiki szkoły wyższej*, Poznań 1965; Ł. Łukaszewicz, *Z dziennika socjologa*, „Zeszyty Wielkopolskie” 1965, z. 4, s. 109-119; Ł. Łukaszewicz, *Zakład pracy jako czynnik adaptacji i urbanizacji społecznej nowych robotników* (w:) J. Ziółkowski (red.), *Społeczno-przestrzenne skutki industrializacji*, Warszawa 1967, s. 173-195.

²⁰³ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: A. Pfeiffer, *Miejsce internatu w społecznej organizacji zakładu poprawczego*, „Biuletyn Informacyjny Studenckiego Ruchu Penitencjarnego” 1968, nr 7, s. 17-42.

²⁰⁴ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: J. Włodarek, *Funkcja selekcyjna Izby Dziecka Milicji Obywatelskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1967, z. 4, s. 237-257; J. Włodarek (rec.), S. Jedlewski, *Analiza pedagogiczna systemu dyscyplinarno-izolacyjnego w resocjalizacji nieletnich*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1968, z. 2.

²⁰⁵ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: W. Galant, *Wpływ rozwijającego się konińskiego okręgu przemysłowego na zmiany społeczno-kulturalne i oświatowe wsi*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysłowionych” 1967, nr 23, s. 245-255.

²⁰⁶ Bibliografia prac opublikowanych w latach 1965-1968: I. Kurpisz, *Aspiracje życiowe młodzieży wsi konińskiej Wola Podłęzna*, „Zeszyty Badań rejonów Uprzemysłowionych” 1967, nr 23, s. 256-266.

²⁰⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX, s. 270-271.

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970 struktura zakładów Katedry Pedagogiki nie uległa zmianie. Prace dydaktyczne i naukowo-badawcze poszczególnych Zakładów, zgodnie z planami naukowo-badawczymi, podobnie jak w latach poprzednich, dotyczyły badań kompleksowych w szkołach podstawowych i średnich ogólnokształcących miasta Poznania i wybranych z terenu województwa poznańskiego, gdzie analizowano funkcjonowanie systemu wychowawczego szkoły²⁰⁸.

Pracownicy Zakładu Dydaktyki, pod kierownictwem Tadeusza Krajewskiego, bacząc na jego działalność naukową, zajmowali się lub kierowali problematyką badawczą, dotyczącą zagadnień dydaktyczno-wychowawczych od przedszkola do szkoły wyższej: nauczanie przedszkolne i wczesnoszkolne (dr H. Baczyńska), nowe techniki nauczania (doc. dr L. Leja), procesy dydaktyczno-wychowawcze (doc. dr T. Krajewski, doc. dr L. Leja), teoria i praktyka wychowania politechnicznego i zawodowego, preorientacja zawodowa i procesy dydaktyczno-wychowawcze szkoły zawodowej (dr S. Szajek), ekonomika oświaty (doc. dr L. Leja) oraz dydaktyka szkoły wyższej (doc. dr T. Krajewski, doc. dr L. Leja)²⁰⁹.

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970 pracownicy Zakładu Dydaktyki utrzymywali kontakty z pokrewnymi placówkami za granicą. Kierownik Zakładu doc. dr T. Krajewski przebywał w okresie 25.03-19.05 1969 roku w Niemieckiej Republice Demokratycznej (Berlin, Lipsk, Drezno), gdzie zajmował się problematyką szkoły wyższej, ze szczególnym uwzględnieniem dydaktyki studiów dla pracujących²¹⁰. W dniach 25.08-30.08.1969 roku brał udział w zorganizowanym w NRD (Rostock) sympozjum pt. Wykład socjalistycznej pedagogiki szkoły wyższej w rozwój metod kształcenia, gdzie wygłosił referat „Rola modelu-profilu kandydata, studenta i absolwenta w procesie dydaktyczno-wychowawczym szkoły wyższej”. Z kolei doc. dr L. Leja przebywał w tymże czasie, w Jugosławii (Belgrad), zajmując się sprawami nowoczesnych środków nauczania. Dr S. Szajek utrzymywał kontakty korespondencyjne z Sekcją Politechniczną Uniwersytetu w Halle (NRD), Sekcją Politechniczną Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Poczdamie (NRD) i Sekcją Pedagogiki Zawodu Uniwersytetu Technicznego w Dreźnie (NRD)²¹¹.

²⁰⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 198.

²⁰⁹ Ibidem, s. 199.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 199-200.

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970 publikacje drukiem wydał kierownik Zakładu Dydaktyki, Tadeusz Krajewski²¹².

Co tyczy się działalności naukowej Zakładu Historii Wychowania, kierownego przez doc. dr Stanisława Michalskiego, praca badawcza skupiała się wokół takich zagadnień jak: historia szkolnictwa i doktryn pedagogicznych w Polsce w XX wieku, postępowe tradycje pedagogiczne i doświadczenia pracy szkół eksperymentalnych w Polsce XX wieku oraz zawodowy ruch nauczycielski, system wychowawczy w szkołach rolniczych i jego integracja z potrzebami społeczno-kulturalnymi środowiska, metodologia historii wychowania ze szczególnym uwzględnieniem przedmiotu badań, metod badawczych właściwych tej dyscyplinie oraz jej miejsce w systemie nauk humanistycznych. Nad wymienioną problematyką koncentrowała się nie tylko uwaga pracowników Zakładu Historii Wychowania, ale także osób nie związanych bezpośrednio z Zakładem oraz studentów przygotowujących prace dyplomowe. W roku akademickim 1968/1969 zakończono jeden przewód doktorski mgr Czesława Siwińskiego pt. „Szkolnictwo ekonomiczne w Wielkopolsce w XX-leciu Polski Ludowej”²¹³.

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970 publikacje drukiem wydali: S. Michalski i S. Szajek²¹⁴ oraz J. Hellwig²¹⁵.

Działalność naukowa Zakładu Oświaty Dorosłych, pod kierownictwem doc. dr Edmunda Harwasa, obejmowała problemy metodologicznych podstaw oświaty dorosłych,

²¹² Publikacje w okresie 1968/1969: T. Krajewski, *Dobór kandydatów do szkół wyższych*, Warszawa 1969, ss. 244; T. Krajewski, *Wykład akademicki na studiach zaocznych*, Poznań 1969, ss. 26; T. Krajewski (rec.) B. Bielawska, K. Słomkiewicz, M. Walendowska, *Z badań nad studentami I roku Wydziału Prawa Uniwersytetu Łódzkiego*, „Dydaktyka Szkoły Wyższej”, nr 2, 1968, s. 169-172; T. Krajewski (rec.) K. Kirejczyk, *Ewolucja systemów kształcenia dzieci głuchych*, „Ruch Pedagogiczny”, nr 4, 1969, s. 508-510.

²¹³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 202.

²¹⁴ Publikacje w okresie 1968/1969: S. Michalski, S. Szajek, *Działalność Związku Młodzieży Wiejskiej w szkołach rolniczych*, Poznań 1968, ss. 52; S. Szajek, S. Michalski, *Udział zajęć pozalekcyjnych w przygotowaniu kadr dla rolnictwa*, „Biuletyn Pedagogiczny Szkolnictwa Rolniczego”, Pszczelin 1968, s. 173-182; S. Szajek, S. Michalski, *Wpływ szkoły podstawowej na wybór zawodu i kształcenie w szkołach zawodowych (w:) Kształcenie zawodowe – problematyka i przegląd badań*, Warszawa 1968, s. 254-274; S. Szajek, S. Michalski, sprawozdanie na łamach *Die Deutsche Schule*, „Przegląd Pedagogiczny”, nr 6, 1968, s. 754-760; S. Michalski, S. Szajek, *Szkoła rolnicza w środowisku*, Warszawa 1969, ss. 169; S. Michalski, S. Szajek, *Forma więzi szkół przysposobienia rolniczego ze środowiskiem wiejskim*, „Nauczyciel i Wychowanie”, nr 3, 1969, s. 101-115; S. Michalski, S. Szajek, *Niższe szkoły rolnicze wymagają reformy*, „Głos Nauczycielski”, nr 24, 1969, s. 3.

²¹⁵ Publikacje w okresie 1968/1969: J. Hellwig, *Z badań nad problemami nauczycieli studiujących*, „Nauczyciel i Wychowanie”, nr 6, 1969, s. 78-85; J. Hellwig, *Problemy ideologiczne wychowania*, „Nauczyciel i Wychowanie”, nr 1, 1969, s. 140-142; J. Hellwig (rec.) K. Denek, *Rola szkolnictwa zawodowego Wielkopolski w przygotowaniu kadr dla gospodarki narodowej w latach 1945-1960*, Poznań 1968, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 3, 1969, s. 391-394; J. Hellwig (rec.) M. Maciaszek, *Start zawodowy nauczyciela*, Warszawa 1968, „Oświata Dorosłych”, nr 1, 1969, s. 55-57; J. Hellwig (rec.) J. Kozłowski, *Organizacja i doskonalenie pracy nauczyciela*, Warszawa 1968, „Nauczyciel i Wychowanie”, nr 2, 1969, s. 84-86; J. Hellwig (rec.) S. Nowaczyk, *Książka pedagogiczna w pracy nauczyciela*, Warszawa 1968, „Oświata Dorosłych”, nr 4, 1969, s. 248-249.

dydaktyki dorosłych i pracy kulturalno-oświatowej (między innymi: ogólnokształcącego i zawodowego kształcenia i doksztalcania dorosłych, kształcenia przyzakładowego, korespondencyjnego, samokształcenia, akcji odczytowej, uniwersytetów powszechnych, zajęć pozaszkolnych, nowych technik upowszechniania kultury, nauczania w zespołach przedmiotowych, kształcenia pracowników kultury w PRL) – doc. Edmund Harwas, a także czytelnictwa i bibliotekoznawstwa (między innymi dróg informacji o książce, czytelnictwa studentów, działalności bibliotek, nawyków czytelniczych rodziców i dzieci) – doc. dr Maria Walentynowicz. Ponadto doc. dr Edmund Harwas przygotował do druku dwie rozprawy, a mianowicie „Problem odrębności oświaty dorosłych” oraz „Koncepcja człowieka a problem wychowalności dorosłych”. Z kolei doc. dr Maria Walentynowicz przygotowała rozprawę „O nową formę egzaminów wstępnych na studiach zaocznych” i zajmowała się także pracami redakcyjnymi związanymi z książką „Podstawy czytelnictwa powszechnego”²¹⁶.

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970 publikacje drukiem wydali: H. Czarny²¹⁷ E. Harwas²¹⁸ M. Walentynowicz²¹⁹ K. Marciniak, E. Howorka, M. Obara²²⁰.

Prace naukowo-badawcze Zakładu Socjologii Wychowania w latach akademickich 1968/1969-1969/1970, kierowanego przez prof. Stanisława Kowalskiego, obejmowały kontynuację następujących zagadnień: rola szkoły w rozmaitych środowiskach społecznych (S. Kowalski), funkcje selekcyjne wychowania (S. Kowalski), procesy uspołecznienia młodzieży i resocjalizacji nieletnich (W. Dykcik, J. Kupczyk²²¹, Ł. Łukaszewicz, S. Wawryniuk, J. Włodarek), role społeczno-zawodowe nauczyciela we współczesnym społeczeństwie (B. Bromberek) oraz kształtowanie systemu wychowawczego na sekcji pedagogiki (A. Pfeiffer przy udziale magistrantów)²²². Ponadto w dziedzinie resocjalizacji

²¹⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 203.

²¹⁷ Publikacje w okresie 1968/1969: H. Czarny, *Czytelnictwo beletrystyki wśród studentów*, „Życie Szkoły Wyższej”, t. 17 (1969), s. 89-94; H. Czarny (rec.) A. Przeclawska, *Książka, młodzież i przeobrażenia kultury*, Warszawa 1967, „Ruch Pedagogiczny”, nr 4, 1968.

²¹⁸ Publikacje w okresie 1968/1969: E. Harwas, *O pracy naukowo-badawczej Zakładu Oświaty Dorosłych Katedry Pedagogiki UAM*, „Oświata Dorosłych”, nr 7, 1969.

²¹⁹ Publikacje w okresie 1968/1969-1969/1970: M. Walentynowicz, *Organizacja nauki własnej studentów pracujących*, Poznań 1969, ss. 151; M. Walentynowicz, *Praca z książką (w:) Wybrane zagadnienia dydaktyczne studiów dla pracujących*, Warszawa 1969, s. 30-57.

²²⁰ Publikacje w okresie 1968/1969: K. Marciniak, E. Howorka, M. Obara, *Rola sprzężenia zwrotnego w nauczaniu przez działanie na przykładzie klinicznego nauczania medycyny*, Problemy Uczelni i Instytutów Medycznych, t. III (1968), zesz. 4, s. 1-11.

²²¹ Publikacje w okresie 1968/1969: J. Kupczyk (rec.) M. Jasińska, *Proces społecznego wykołejana młodocianych dziewcząt*, Warszawa 1967, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 2, 1968; J. Kupczyk (rec.) A. Bandura, R.H. Walters, *Agresja w okresie dorastania*, Warszawa 1968, „Szkoła Specjalna”, nr 2, 1969.

²²² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 204.

zaawansowano badania nad kształtowaniem systemu wychowawczego w zakładach poprawczych (J. Włodarek przy udziale magistrantów). W omawianym okresie prof. Stanisław Kowalski rozpoczął opracowywanie i publikowanie wyników badań nad lekcyjnymi funkcjami szkoły. W ramach pierwszych dwóch problemów, wymienionych wcześniej, kontynuowano badania objęte planem Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN, które miały miejsce w rejonie Konina i Turka²²³.

W latach akademickich 1968/1969-1969/1970 publikacje drukiem wydali: S. Kowalski²²⁴, Ł. Łukaszewicz²²⁵ oraz J. Włodarek²²⁶.

Stanisław Kowalski, w latach 1961-1969 kierownik Katedry Pedagogiki i Zakładu Socjologii Wychowania, w swym naukowym dorobku pozostawił blisko 200 opublikowanych prac dotyczących zagadnień związanych głównie z metodologią nauk o wychowaniu, procesami socjalizacji dzieci i młodzieży oraz z systemem wychowania w środowisku albo w społeczności lokalnej. Problematykę wychowania zgłębiał Stanisław Kowalski w aspektach różnych nauk: psychologii, socjologii, pedagogiki i prakseologii, co znacznie rozszerzało badawczy horyzont²²⁷. Dokonana przez niego systematyka nauk o wychowaniu jest ważnym osiągnięciem, cennym i aktualnym, zwłaszcza dla pedagogiki, w ramach której obecnie są rozwijane w coraz większym stopniu i zakresie badania interdyscyplinarne. Przedmiotem stałych zainteresowań badawczych Stanisława Kowalskiego były procesy socjalizacji. Badania w tym zakresie, dotyczące zaburzeń procesu socjalizacji, przestępczości nieletnich i dorosłych, prowadził już w okresie międzywojennym. Studia te poszerzył później na

²²³ Ibidem, s. 204-205.

²²⁴ Publikacje w okresie 1968/1969: S. Kowalski, *Szkoła w środowisku*, Warszawa 1969, ss. 248; S. Kowalski, *Socjologia wychowania a nauki pedagogiczne*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 3, 1969, s. 77-99; S. Kowalski, *Selekcyjne funkcje wychowania u progu przejścia ze szkoły podstawowej do szkoły średniej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 4, 1969, s. 17-45; S. Kowalski, *Socjologia a nauki pedagogiczne*, Warszawa 1968, ss. 32; S. Kowalski, *Levelling processes in school aspirations as an indicato of the progress of democracy*, Intern. Assoc. for the Advancement of Education Research, Warszawa 1969, ss. 40; S. Kowalski, *Pedagogika a socjologia wychowania*, „Nauczyciel i Wychowanie”, nr 6, 1968, s. 8-28; S. Kowalski, *Profil absolwenta w zakresie pedagogiki* (w:) Sesja naukowa poświęcona zagadnieniom profilu absolwenta, Poznań 1967, s. 10-11; S. Kowalski, *Selekcyjne funkcje wychowania. Analiza procesu wyboru zawodu i dalszego kształcenia na poziomie średnim*, „Nauczyciel i Wychowanie”, nr 3, 1969, s. 3-27.

²²⁵ Publikacje w okresie 1968/1969: Ł. Łukaszewicz (rec.) A. Sokołowska, *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, Warszawa 1967, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4, 1968.

²²⁶ Publikacje w okresie 1968/1969: J. Włodarek, *Psychosocjologiczna interpretacja „drugiego życia” w zakładach poprawczych*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 3, 1969, s. 275-291; J. Włodarek (wspólnie z S. Kowalskim) *Socjologia wychowania* (w:) *Kalendarz Nauczycielski 1969-1970*, Warszawa 1969, s. 276-285; J. Włodarek, *VII Światowy Kongres Socjologiczny*, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 3, 1969, s. 380-381; J. Włodarek, *Międzynarodowy Kongres Pedagogów*, „Głos Wielkopolski” (5.09.1969); J. Włodarek (rec.) S. Jedlewska, *Analiza pedagogiczna systemu dyscyplinarności w resocjalizacji nieletnich*, Wrocław 1966, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 2, 1969, s. 322-326; J. Włodarek, (rec.) *Socjotechnika*, Warszawa 1968, „Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 4, 1969, s. 322-326.

²²⁷ J. Włodarek, *Kowalski Stanisław...*, s. 815.

całokształt problematyki procesów rozwojowych i socjalizacyjnych dzieci i młodzieży w badaniach nad rozwojem mowy i myślenia dzieci, mechanizmami procesu uspołecznienia, nad uwarunkowaniami przystosowania i nieprzystosowania społecznego, selekcyjnymi funkcjami wychowania, aspiracjami szkolnymi i życiowymi młodzieży, osobowością, resocjalizacją. Badania Stanisława Kowalskiego miały niejednokrotnie charakter badań pionierskich.

Warto zauważyć, iż prowadzone według koncepcji Stanisława Kowalskiego badania, ujawniły ogromne zróżnicowanie warunków funkcjonowania w poszczególnych typach środowisk wychowawczych w Polsce, szczególnie niekorzystnych w środowiskach wiejskich i kulturowo zaniedbanych dzielnicach wielkich miast. Ponadto ujawniono rozbieżności wpływów, jakim podlegały wychowywane jednostki w społecznym uczestnictwie i w zinstytucjonalizowanym systemie wychowania, a także brak spójności i współdziałania grup i instytucji w rozwijaniu problemów wychowawczych na poziomie społeczności lokalnej²²⁸.

Prace naukowe Zakładu Wychowania Społecznego, kierowanego przez doc. dr Heliadora Muszyńskiego, dotyczyły przede wszystkim kontynuowania podjętego na początku 1968 roku eksperymentu, którego celem było wypracowanie systemu wychowawczego szkoły podstawowej. Prace te skoncentrowane były na przygotowaniu, organizacji i rozwijaniu eksperymentu. Działalność na tym etapie obejmowała: opracowanie szczegółowej koncepcji systemu wychowawczego szkoły, przygotowanie pracowników i współpracowników Zakładu Wychowania Społecznego do pracy instruktazowej i badawczej, przydzielenie zadań poszczególnym szkołom oraz ustalenie zasad ich wykonywania, szkolenie oraz instruktaż dla nauczycieli biorących udział w eksperymencie, gromadzenie materiałów dokumentacyjnych z działalności szkół eksperymentalnych, a także wstępne badania sondażowe i rozpoznawcze.

Działalność Zakładu Wychowania Społecznego nad rozwijaniem systemu odbywała się na terenie dziewięciu szkół eksperymentalnych i obejmowała następujące kierunki: praca kierownictwa szkoły nad organizowaniem procesów wychowawczych w skali szkoły oraz nad tworzeniem kolektywu ogólnoszkolnego, integralne nauczanie i wychowanie w klasach I-III, praca wychowawcy klasowego klas IV-V i VI-VIII, wychowanie przez proces lekcyjny, działalność organizacji młodzieżowych w szkole, tradycje i obrzędowość w szkole, działalność pozalekcyjna i środowiskowa szkoły oraz przygotowanie uczniów do pracy i wyboru zawodu²²⁹. Co istotne, każdym z wymienionych elementów zajmował się jeden

²²⁸ Ibidem, s. 817.

²²⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969-1969/1970 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI, s. 206-207.

pracownik lub współpracownik Zakładu Wychowania Społecznego, pod kierunkiem których pracowali nauczyciele specjalizujący się w danej dziedzinie. W omawianym okresie przeprowadzono pierwsze badania weryfikacyjne nad systemem, realizowane bądź przez pracowników Zakładu, bądź w ramach prac magisterskich.

Nieustannie Zakład Wychowania Społecznego współpracował z Instytutem Pedagogiki w Warszawie, realizując wspólne plany badawcze w zakresie problematyki funkcji wychowawczych szkoły. Ponadto Zakład uczestniczył czynnie w dwóch konferencjach naukowych. Pierwsza poświęcona była pracy wychowawczej współczesnej szkoły, druga, zorganizowana przez Zarządy Głównie organizacji młodzieżowych PRL, poświęcona była teoretycznym problemom ruchu młodzieżowego²³⁰. W roku akademickim 1968/1969 publikacje drukiem wydał kierownik Zakładu, Heliodor Muszyński²³¹.

²³⁰ Ibidem, s. 207.

²³¹ Publikacje w okresie 1968/1969: H. Muszyński, *Drogi urabiania podstawy socjalistycznej w pracy szkoły*, „Nurt”, nr 10, 1968, s. 27-32; H. Muszyński, *Aktualne problemy celów wychowania w pedagogice socjalistycznej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 8, 1968, s. 1-5; H. Muszyński, *Moralne aspekty wychowania seksualnego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 10, 1968, s. 12-14; H. Muszyński, *Problemy pedagogiczne ruchu młodzieżowego*, „Nowa Szkoła”, nr 12, 1968, s. 11-13; H. Muszyński, *Główne mechanizmy kształtowania postaw ideowo-politycznych*, „Wychowanie Obywatelskie” nr 1, 1969, s. 27-30; H. Muszyński, *Warunki intensyfikacji pracy wychowawczej szkoły*, „Nauczyciel i Wychowanie”, nr 1, 1969, s. 37-54; H. Muszyński, *Główne zadania wychowania socjalistycznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 3, 1969, s. 2-5; H. Muszyński, *Wychowanie seksualne integralnym elementem systemu wychowania etycznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 3, 1969, s. 4-9; H. Muszyński, *Postawa patriotyczna młodzieży i możliwości jej kształtowania w klasach młodszych*, „Życie Szkoły”, nr 5, 1969, s. 6-9; H. Muszyński, *Podstawowe założenia organizacji pracy wychowawczej w szkole i środowisku*, „Sprawy Oświaty i Kultury” Województwa Poznańskiego, t. VII, 1968, s. 5-21; H. Muszyński, *Społeczno-polityczne aspekty celów wychowania socjalistycznego*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 8, 1969, s. 8-11; H. Muszyński, *Metody socjalne-mravi wychovy*, „Pedagogiczne Orientace”, nr 4, 1969, s. 83-96.

ROZDZIAŁ VI

**Instytut Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu w latach 1970-1993**

1. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (1970-1993)

Dzieje PRL można przedstawić jako powtarzający się cykl: kryzys gospodarczy i protesty robotników (1956, 1970, 1980), zmiana władzy, liberalizacja, umocnienie władzy, „dokręcanie śruby”, kolejny kryzys. W grudniu 1970 roku miały miejsce największe w okresie, po październiku 1956 roku, spontaniczne wystąpienia ludności, których bezpośrednią przyczyną była ogłoszona 12 grudnia 1970 roku podwyżka cen podstawowych artykułów żywnościowych¹. Spotęgowała ona narastające od połowy lat sześćdziesiątych niezadowolenie znacznej większości społeczeństwa z istniejącej sytuacji wewnętrznej kraju². W kraju rosło napięcie. W tej sytuacji w dniu 20 grudnia 1970 roku plenum KC zwolniło Władysława Gomułkę z funkcji pierwszego sekretarza PZPR, wybierając na jego miejsce Edwarda Gierka, dotychczasowego sekretarza wojewódzkiego partii w Katowicach³.

Początek lat siedemdziesiątych był w okresie Polski Ludowej epoką „złotego wieku” dla szkolnictwa wyższego i nauki. Dotyczyło to zarówno świadczeń na cele badawcze i nauczania uniwersyteckiego, jak i większej swobody działania tych dziedzin życia społecznego. Zdaniem Benona Miśkiewicza, był to okres „pełnego oddechu” w szkołach wyższych. Co istotne, nastąpił wzrost nakładów finansowych na naukę i szkolnictwo wyższe w Polsce przy jednoczesnym zwiększeniu źródeł finansowania tej działalności. Dyskusja nad rolą uniwersytetu na początku lat siedemdziesiątych przyznała mu uniwersalistyczny charakter, zobowiązując jednocześnie do szczególnego rozwoju badań metodologicznych, podstawowych i współpracy z gospodarką oraz kulturą narodową. Ponadto uniwersytetom postawiono zadania. Poza koniecznością prac nad ulepszeniem nauczania i wychowania młodzieży akademickiej, a zarazem doskonalenia w świetle zapotrzebowań praktyki i życia społecznego sylwetki absolwenta szkoły wyższej, szczególnie duże obowiązki stanęły przed uniwersytetami w związku z koniecznością doksztalcenia i kształcenia kadr nauczycieli oraz pracowników administracji państwowej. Poza tym, zgodnie z postanowieniami uchwały Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Poznaniu (4 czerwca 1973 roku) powstała konieczność ściślejszego współdziałania między wszystkimi placówkami naukowymi Poznania, głównie przez udział każdej z nich w opracowaniu rządowych i węzłowych, a zarazem potrzebnych regionowi wielkopolskiemu, problemów naukowych. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu miał nie tylko brać udział w ich realizacji, ale równocześnie przyspieszał

¹ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*, Poznań 1998, s. 551.

² W. Sienkiewicz, *Mały słownik historii Polski*, Warszawa 2000, s. 61-62.

³ H. Dylągowa, *Dzieje Polski ilustrowane. Tom XI*, Poznań 2004, s. 50.

kształcenie potrzebnych kadr naukowych i uruchamiać nowe specjalistyczne badania⁴. Zaczęto szczególnie intensywnie poszukiwać różnych form pracy ze zdolną młodzieżą, by umożliwić jej kontynuowanie nauki w wybranych szkołach wyższych⁵.

Lata siedemdziesiąte w Wielkopolsce to okres dyskusji nad celowością organów informacji naukowej, to próby zorientowania się w aktualnej liczbie tych ośrodków, w zadaniach, zbiorach i miejscu w ogólnej strukturze placówek naukowych i gospodarki narodowej⁶. To czas powstania w Wielkopolsce Oddziału Polskiej Akademii Nauk (1 marca 1972 r.) i Komisji Informacji Naukowej PAN – jedynej w Polsce (24 kwietnia 1974 r.), a także Instytutu Bibliotekarstwa i Informacji Naukowej na UAM (listopad 1972 r.) w Poznaniu. W grudniu 1976 roku powołano roczne studium Bibliotekarstwa, Bibliografii, Informacji Naukowej, Technicznej i Ekonomicznej⁷. To czas organizacji bibliotek sieci UAM w ośrodki informacji naukowej⁸. Jak już wspomniano, lata siedemdziesiąte w oświacie i wychowaniu uchodzą za okres wyraźnego postępu. To okres dyskusji nad programową i metodyczną koncepcją szkoły 10-letniej oraz zaaprobowania ostatecznego kształtu jej realizacji od roku szkolnego 1978/1979⁹. W tym właśnie roku szkolnym, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu objął patronat naukowy nad Zespołem Szkół Ogólnokształcących w Gnieźnie, w skład którego wchodziły: przedszkole, szkoła podstawowa oraz liceum ogólnokształcące, jako „Szkoły XXI wieku”. W porozumieniu zawartym przez UAM stwierdza się, że celem uczelni jest zapewnienie: pełnej realizacji w praktyce szkolnej najnowszych osiągnięć nauki, stałego podnoszenia przez nauczycieli umiejętności pedagogicznych oraz wiedzy merytorycznej, możliwości prowadzenia przez Uczelnię prac badawczych na terenie szkoły i w jej środowisku oraz prawidłowego wdrażania w pracy szkół założeń reformy systemu edukacji narodowej¹⁰.

W nowych warunkach gospodarczo-społeczno-politycznych Uniwersytet im. Adama Mickiewicza rozwijał swą działalność w gronie dalszych ośmiu uniwersytetów w Polsce. Biorąc pod uwagę liczbę posiadanej kadry naukowej oraz kształconych studentów, wysunął się on na drugie miejsce wśród uniwersytetów polskich, po stołecznym Uniwersytecie

⁴ B. Miśkiewicz, *Okres intensywnego rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1971-1979* (w:) B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Poznań 1989, s. 156-157.

⁵ S. Jodko, B. Stefańska, *Cztery lata działalności Młodzieżowego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, Warszawa-Poznań 1978, s. 118.

⁶ Cz. Burdzyński, H. Ganińska, *Ośrodki informacji naukowej w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” nr 2, Warszawa-Poznań 1977, s. 93.

⁷ Ibidem, s. 94.

⁸ Ibidem, s. 103.

⁹ B. Stefańska, *Gniezno – miejscem inauguracji reformy systemu edukacji narodowej*, „Kronika Wielkopolski” nr 1/2, Warszawa-Poznań 1979, s. 225.

¹⁰ Ibidem, s. 231.

Warszawskim. W okresie tym zauważyć można wielostronną współpracę UAM z Poznańskim Oddziałem Polskiej Akademii Nauk. Utrzymywano ścisłe kontakty przy podejmowaniu decyzji o powstaniu nowych jednostek organizacyjnych, wyborach do PAN, wypracowywaniu środowiskowych planów badań naukowych, a także podczas prac nad doskonaleniem procesu nauczania, w którym brali udział pracownicy PAN. Współpraca ta służyć miała integracji środowiska naukowego w Poznaniu i utrwalała jego autorytet w kraju i za granicą¹¹.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu prowadził swą działalność opierając się na trzyletnich planach rozwoju. Pierwszy z nich opracowany został na lata 1972/1973-1974/1975, a następnie 1975/1976-1977/1978 oraz 1978/1979-1980/1981. Plany miały na celu zebranie wszelkich zamierzeń władz rektorskich na daną kadencję, sprecyzowanie sposobów ich realizacji oraz określenie terminów wykonania. Precyzowały zamierzenia władz akademickich na dany okres, przedstawiały zadania poszczególnych jednostek organizacyjnych uczelni czy też zespołów badawczych i zakładów administracyjno-gospodarczych¹². Były one systematycznie uzupełniane i weryfikowane w miarę rozwoju nauki, potrzeb procesu dydaktyczno-wychowawczego oraz gospodarki i kultury narodowej¹³. Ważne stało się rozszerzanie zaangażowania uczelni na rzecz potrzeb gospodarki i kultury narodowej. W zakresie badań naukowych realizowano plan badań podstawowych, stosowanych i rozwojowych. Dążono do koncentracji potencjału badawczego Uczelni na szczególnie ważnych problemach naukowych. Blisko 40% ogólnego potencjału badawczego UAM zaangażowano w realizację 10 problemów węzłowych (32 tematy) i 16 problemów resortowych (40 tematów). W omawianym okresie zaobserwować można było szczególnie intensywną działalność naukową Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wynikało to z ogólnego założenia władz Uczelni, iż w Roku Nauki Polskiej każdy z pracowników Uczelni winien zaznaczyć swój udział szczególnym osiągnięciem naukowo-badawczym¹⁴. Rok 1973 w Wielkopolsce był Rokiem Nauki Polskiej, którego mottem przewodnim było hasło „Nauka w służbie narodu”. Wydarzenie to dotyczyło ściślejszego powiązania nauki z aktualnymi potrzebami ekonomicznymi, społecznymi i kulturalnymi

¹¹ B. Miśkiewicz, *Okres intensywnego rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1971-1979...*, s. 157-160.

¹² *Ibidem*, s. 165-166.

¹³ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974, s. 55.

¹⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976, s. 15-16.

narodu. Celowi temu miał służyć II Kongres Nauki Polskiej, odbywający się w dniach 26-29 czerwca 1973 roku¹⁵.

Opracowany plan badań naukowych na lata 1976-1980 stanowił podstawę dla ich rozwoju. Był on systematycznie uzupełniany i weryfikowany w miarę rozwoju nauki, potrzeb procesu dydaktyczno-wychowawczego oraz gospodarki i kultury narodowej. W dziedzinie nauk humanistycznych, szczególną rolę odegrały w tym czasie badania nad ogólną metodologią nauk i metodologią poszczególnych jej dyscyplin, a w szczególności: historii, etnografii, pedagogiki, prawa; badania nad systemem wychowania w społeczeństwie socjalistycznym oraz kształcenia kadr dla nowoczesnej szkoły; badania nad procesem nauczania i wychowania w szkole wyższej¹⁶. Uniwersytet dążył do pełnego włączenia swej działalności w nurt stałych przeobrażeń polskiego społeczeństwa i podporządkowania im całokształtu podejmowanych prac badawczych, kształceniowych i wychowawczych¹⁷. W zakresie dydaktyki i wychowania Uczelnia *osiągnęła szczyt rozwoju ilościowego*¹⁸.

Na początku lat siedemdziesiątych, w obrębie dotychczasowych pięciu wydziałów (Wydział Biologii i Nauk o Ziemi; Wydział Filologiczny; Wydział Filozoficzno-Historyczny; Wydział Matematyki, Fizyki i Chemii; Wydział Prawa) powstały nowe jednostki strukturalne¹⁹. Ponadto Uniwersytet im. Adama Mickiewicza posiadał dwie filie: Wyższą Szkołę Nauczycielską w Szczepienie powołaną do życia w 1968 roku oraz Wyższe Studium Nauczycielskie w Poznaniu na prawach wydziału, powstałe w 1969 roku. Obie filie miały identyczne zadania i były kierowane przez osobnych zastępców rektora UAM do spraw WSN²⁰. W roku akademickim 1972/1973 nastąpiła zmiana w strukturze organizacyjnej UAM. Wyższe Studium Nauczycielskie zostało zintegrowane z poszczególnymi Instytutami Uczelni

¹⁵ G. Labuda, *Rok Nauki Polskiej w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1973, s. 7.

¹⁶ B. Miśkiewicz, *Okres intensywnego rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1971-1979...*, s. 171-173.

¹⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976, s. 34.

¹⁸ Ibidem, s. 15-16.

¹⁹ Na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi działały dwa instytuty: Geografii i Biologii, a prócz tego Katedra Geologii. Wydział Filologiczny składał się z Instytutu Filologii Polskiej, Instytutu Filologii Germańskiej, Instytutu Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej, Instytutu Filologii Angielskiej, Instytutu Filologii Romańskiej, a także z Katedry Filologii Klasycznej, Zakładu Językoznawstwa Stosowanego oraz Zakładu Językoznawstwa Ogólnego. Wydział Filozoficzno-Historyczny obejmował pięć instytutów (Socjologii, Filozofii, Historii i Pedagogiki) i trzy katedry (Archeologii, Etnografii oraz Historii Sztuki. Wydział Matematyki, Fizyki i Chemii złożony był z Instytutu Matematyki, Instytutu Chemii i Instytutu Fizyki, a prócz tego z Katedry Akustyki i Katedry Astronomii. Z kolei Wydział Prawa i Administracji, stanowił ramę organizacyjną dla dwóch katedr: Statystyki i Ekonomii Politycznej oraz dla instytutów: Historii Państwa i Prawa, Prawa Cywilnego, Administracji i Zarządzania, Nauk Prawno-Ustrojowych, Prawa Karnego. Strukturami pozawydziałowymi były: Międzywydziałowy Zakład Nowych Technik Nauczania, Międzywydziałowe Studium Kulturalno-Oświatowe, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informatyki, Instytut Nauk Politycznych oraz Ośrodek Metodyczny Studiów dla Pracujących.

²⁰ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003, s. 80-81.

i przestało istnieć jako oddzielna placówka naukowo-dydaktyczna. Ponadto powołano nowe Zakłady: Historii Kultury, Archiwistyki, Małych Struktur Społecznych, Polsko-Angielskiego Językoznawstwa Porównawczego, Mikrobiologii, Antropologii, Polityki Socjalnej, Polityki Gospodarczej, Polityki Międzynarodowej, Polityki Ustrojowej, Aksjologii Ogólnej, Optyki Nieliniowej, Informacji Naukowej, Historii Książki²¹. W kolejnym roku akademickim w Instytucie Socjologii Zakład Socjologii Szczegółowej przekształcono w Zakład Socjologii Wsi i Miasta; w Instytucie Historii utworzono Zakład Metodologii Historii i Podyplomowe Studium Historii, zlikwidowano natomiast Pracownię Archiwalną; w Instytucie Filozofii powstał Zakład Dialektyki Poznania, a w Instytucie Pedagogiki utworzono Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej. Ponadto prócz Wydziału Filozoficzno-Historycznego, w strukturze Uczelni mieściły się następujące jednostki: Wydział Filologiczny, Wydział Prawa i Administracji, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Wydział Matematyki, Fizyki i Chemii, Biblioteka Główna, Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, Instytut Nauk Politycznych, Międzywydziałowy Instytut Ochrony Pracy oraz Międzywydziałowe Studium Kulturalno-Oświatowe²². W roku akademickim 1974/1975 nastąpił dalszy rozwój organizacyjny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Największe zmiany zaszły na Wydziale Filozoficzno-Historycznym, w którym utworzono Instytut Historii Sztuki z następującymi zakładami: Zakład Historii Sztuki Średniowiecznej, Zakład Historii Sztuki Nowożytnej i Najnowszej, Zakład Historii Rzemiosła Artystycznego i Grafiki oraz Zakład Muzykologii. W Instytucie Pedagogiki utworzono Zakład Pedagogiki Pracy, przekształcono Zakład Historii Wychowania w Zakład Historii i Organizacji Szkolnictwa. Ponadto w Instytucie Filozofii przekształcono Zakład Aksjologii Ogólnej w Zakład Historii Marksizmu, w Instytucie Socjologii przekształcono Zakład Historii Myśli Społecznej w Zakład Historii Socjologii, w Instytucie Psychologii utworzono Pracownię Psychologii Szkolnej, w Katedrze Etnografii utworzono Zespół do Badań Nad Kulturą Azji Środkowej. Wobec rozbudowy kadrowej i organizacyjnej Wydziału Filozoficzno-Historycznego, w roku akademickim 1974/1975, Wydział ten podzielono na: Wydział Historyczny (Instytut Historii, Instytut Historii Sztuki, Katedra Archeologii, Katedra Etnografii, Studium Kultury i Turystyki oraz Wydział Nauk Społecznych (Instytut Filozofii, Instytut Nauk Politycznych, Instytut Socjologii, Instytut Pedagogiki, Instytut Psychologii)²³. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych, w kwestii spraw organizacyjnych podstawowe znaczenie miało utworzenie dwóch nowych wydziałów,

²¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976, s. 15.

²² Ibidem, s. 38-40.

²³ Ibidem, s. 70.

tj. Wydziału Nauk Społecznych i Wydziału Historycznego, w miejsce Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Stworzyło to lepsze warunki dla rozwoju dyscyplin reprezentowanych na tych wydziałach, a jednocześnie poprzez włączenie do nich jednostek międzywydziałowych zapewniło bardziej zwartą strukturę organizacyjną²⁴.

Wykazywano zainteresowanie sprawami oświaty, nauki i kultury²⁵. Innowacyjnym przedsięwzięciem w polityce edukacyjnej partii i rządu z lat 70. ubiegłego wieku był obszerny *Raport o stanie oświaty w PRL*. Uznając potrzebę upowszechniania szkolnictwa średniego i wyrównania poziomu kształcenia w szkołach miejskich i wiejskich, rozpoczęto przygotowania do reformy zapoczątkowanej 30 stycznia 1971 roku powołaniem Komitetu Ekspertów, pod przewodnictwem Jana Szczepańskiego. Pracę Komitetu dublowała Główna Komisja Prognozowania ukonstytuowana przy ministerstwie²⁶.

Przedstawiony przez Komitet Ekspertów *Raport o stanie oświaty w PRL*²⁷ w 1973 roku stał się podstawą do wypracowania nowego systemu edukacji narodowej. Jednakże wprowadzony do praktyki był jedynie częściowo, realizowano go wybiórczo i dość dowolnie²⁸. Przewodniczącym Komitetu dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL, liczącego 23 osoby, którymi w większości byli profesorowie wyższych uczelni, został socjolog Jan Szczepański²⁹. Członkiem Komitetu był m.in. Henryk Nawrociak, wówczas dyrektor Technikum Geodezyjno-Drogowego w Poznaniu. Z Komitetem współpracowała także znaczna liczba poznańskich naukowców, w szczególności pedagogów, a także liczne zespoły problemowo-metodyczne wielkopolskich nauczycieli i działaczy oświatowych³⁰.

W przemówieniu inauguracyjnym rok akademicki 1972/1973 na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu czytamy: *W roku akademickim 1972/1973 będziemy pracowali w szczególnej atmosferze. Wkraczamy bowiem w Rok Nauki Polskiej, a naszej działalności będą towarzyszyły tak wielkie wydarzenia, jak II Kongres Nauki Polskiej oraz*

²⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979, s. 86-88.

²⁵ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*..., s. 571.

²⁶ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku*..., s. 194.

²⁷ Zob. Komitet Ekspertów dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL, *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973.

²⁸ B. Miśkiewicz, *Okres intensywnego rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1971-1979*..., s. 154-155.

²⁹ E. Gruszczyk-Kolczyńska, *O bolesnych skutkach rozrywającej się przestrzeni edukacyjnej na przykładzie edukacji przedszkolaków i młodszych uczniów* (w:) Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, R. Nowakowska-Siuta (red.), *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia*, s. 44.

³⁰ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989, s. 21.

ogłoszenie „Raportu o stanie i rozwoju oświaty w Polsce”. Rok ten rozpoczynamy w szczególnie sprzyjającej sytuacji dla szkolnictwa wyższego³¹.

Przygotowany przez Komitet Ekspertów pod kierownictwem Jana Szczepańskiego *Raport o stanie oświaty w PRL*, opublikowany w maju 1973 roku, zawierał w głównej mierze informacje na temat znaczącej roli edukacji nie tylko w życiu jednostki, lecz również całego społeczeństwa³². Raport stanowił syntezę na podstawie znajomości literatury naukowej i ekspertyz naukowych, 273 analiz i informacji instytucji oświatowych, gospodarczych, organizacji politycznych i społecznych, 1352 publikacji i postulatów prasowych, 329 listów z uwagami i propozycjami osób indywidualnych³³. Rozwój systemu szkolnego, zdaniem autorów Raportu powinien być zgodny z wymaganiami rewolucji naukowo-technicznej. Dlatego też, istniejący dotychczas system szkolny winien przejść gruntowną reformę³⁴. Zadania polityki edukacyjnej, a tym samym szkół różnych typów i poziomów, nie powinny być ograniczone do kształcenia i wychowania socjalistycznych osobowości, gdyż równie istotne jest przygotowanie dzieci i młodzieży do współdziałania w pomnażaniu kulturowego dziedzictwa narodu. Nowy model systemu szkolnego powinien wykluczać kształcenie wąsko specjalistyczne, promować rozwój indywidualnych zainteresowań i uzdolnień oraz wdrażać dzieci i młodzież do samodoskonalenia, w tym do systematycznej autoedukacji³⁵.

Raport o stanie oświaty w PRL Jana Szczepańskiego spotkał się z dużym zainteresowaniem, zarówno w Polsce jak i na świecie. Oceniono go jako dokument, który *pod wieloma względami stanowi godne uwagi osiągnięcie ze względu na to, że łączy rzeczywistość i gruntowność analiz edukacyjnych stanu rzeczy z ich dobrze uzasadnionymi konsekwencjami oraz racjonalnymi zaleceniami*³⁶. Raport prof. Jana Szczepańskiego porównywany był do raportu Faure’a „Uczyć się, aby być”. U podstaw obu tych raportów znalazły się idee i tezy podobne, a niekiedy wręcz identyczne. Wśród nich zwraca uwagę podkreślanie potrzeby jak najszybszego upowszechniania oświaty oraz nadania jej charakteru procesu ciągłego,

³¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976, s. 4.

³² Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 544-548.

³³ J. Żerko, *Prace nad reformą oświatową w PRL w latach 1970-1980*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”, nr 12, Gdańsk 1982, s. 103.

³⁴ K. Trzebiatowski, *Szkoła ogólnokształcąca w projektowanym systemie edukacji narodowej*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego”, nr 12, Gdańsk 1982, s. 85-100.

³⁵ U. Tyluś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki*, Siedlce 2009, s. 53-54.

³⁶ Cz. Kupisiewicz, *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia* (w:) Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, R. Nowakowska-Siuta (red.), *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia*, s. 15-16.

ustawicznego, a także zbliżenia szkoły do życia. To podobieństwo jest tym bardziej godne wskazania, że omawiane raporty powstawały równocześnie i niezależnie od siebie³⁷.

Konieczność reformy uzasadniano brakiem gwarancji skutecznej realizacji zadań przez istniejący system szkolnictwa, wynikających z perspektywy przyspieszenia rozwoju kraju i rosnącego znaczenia nauki i techniki we współczesnym świecie³⁸. Postulując dokonywanie zmian, eksperci w blisko 500-stronnicowym Raporcie sformułowali paradygmaty reformy³⁹.

Komitet Ekspertów zaproponował cztery warunki reformy (wszystkie z uwzględnieniem upowszechnienia szkoły średniej): upowszechnienie wykształcenia średniego przy zachowaniu dotychczasowej struktury szkolnictwa (łącznie z wyższym); upowszechnienie wykształcenia średniego w ramach szkoły 12-letniej; upowszechnienie wykształcenia średniego w 11-letniej szkole ogólnokształcącej⁴⁰. Wkład Komitetu dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL względem dydaktyki polegał, zdaniem Czesława Kupisiewicza⁴¹, na zmianach: w zakresie odnoszącym się do struktury szkolnictwa; w dziedzinie rozwiązań programowych; w obszarze kwestii metodycznych; w zakresie sprawowanych przez szkołę funkcji; w zagadnieniach odnoszących się do stosowanych w pracy dydaktycznej środków; w dziedzinie kształcenia i zawodowego doskonalenia nauczycieli⁴².

³⁷ U. Tyluś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki...*, s. 54.

³⁸ H. Górecka, *Raporty edukacyjne – w debacie nad rozwojem i przyszłością społeczeństw* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom V*, Warszawa 2006, s. 55.

³⁹ Paradygmaty reformy: 1. Nowy model systemu szkolnego musi uwzględniać przyspieszenie w ewolucji społeczeństwa oraz szybsze tempo postępu naukowego, technicznego i gospodarczego, które powodują wzrost wymagań, jakie przyszłość postawi wiedzy, umiejętnościom praktycznym, sprawnościom osobistym i społecznym, procesowi kształcenia i wychowania instytucjonalnego; 2. System szkolny, jako jeden z elementów struktury systemu oświatowo-wychowawczego, powinien rozszerzyć współpracę z pozostałymi elementami struktury (systemem pozaszkolnym, w tym z instytucjami kształcącymi wychowującymi pośrednio, rodzinnym i kształcenia ustawicznego) zgodnie z zasadą „szerokiego frontu” oddziaływania na jednostkę; 3. System szkolny powinien przygotowywać wychowanków do wypełniania ról w zakresie aktywności życiowej przez wykształcenie postaw innowacyjno-nowatorskich; 4. System szkolny powinien zapewnić optymalne szanse wykształcenia dla całej młodzieży niezależnie od jej miejsca zamieszkania, zamożności, pochodzenia itp., zgodnie z zasadą równouprawnienia wobec edukacji.

⁴⁰ H. Górecka, *Raporty edukacyjne – w debacie nad rozwojem i przyszłością społeczeństw...*, s. 56.

⁴¹ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Kraków 2010, s. 169-170.

⁴² Zmiany dotyczyły: w zakresie odnoszącym się do struktury szkolnictwa (na wykazaniu potrzeby okresowego opracowywania rzetelnych diagnoz aktualnego w danym przedziale czasu stanu oświaty i szkolnictwa wyższego oraz podejmowaniu na tej podstawie adekwatnych do tego stanu zabiegów sanacyjnych w postaci reform częściowych (głównie programowych i metodycznych) oraz całościowych, zmieniających wszystkie składniki dotychczasowego systemu edukacji, a nie tylko szkolnictwo jako główny składnik tego systemu); w dziedzinie rozwiązań programowych (na zbliżeniu nauki szkolnej do życia, czego potrzebę, jak się okazuje, odczuwano nie tylko w epokach minionych – na ograniczaniu kształcenia ukierunkowanego na wąskie specjalności (przede wszystkim w szkołach zawodowych) oraz „komplementarność” przedmiotów ogólnokształcących i zawodowych, jak również na eksponowaniu w nauczaniu-uczeniu się szkolnym zagadnień tak ważnych dla społeczeństwa i jednostek, jak naród, życie społeczno-obywatelskie kraju, edukacja, zawód, rodzina, czas wolny i zdrowie); w obszarze kwestii metodycznych (na propagowaniu wśród nauczycieli metod sprzyjających

Raport o stanie oświaty w PRL cieszył się dużym zainteresowaniem nie tylko w Polsce, ale i za granicą. Pod wieloma względami stanowił „godne uwagi osiągnięcie”⁴³. Mimo to ówczesne władze edukacyjne nie zaakceptowały żadnego z proponowanych przez zespół Jana Szczepańskiego wariantów reformy, przeciwstawiając im własną koncepcję przebudowy szkolnictwa. Ta też koncepcja stała się podstawą przyjętej przez Sejm w dniu 13 października 1973 roku *Uchwały w sprawie systemu edukacji narodowej*, na wstępie której czytamy: *W dwusetną rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – nawiązując do świątliwych i postępowych tradycji narodu oraz dążąc do zapewnienia wszechstronnego rozwoju dorastającego pokolenia, do przygotowania wysoko kwalifikowanych kadr specjalistów dynamicznie rozwijającej się gospodarcie narodowej, a także do podwyższenia poziomu wykształcenia ogólnego i zawodowego społeczeństwa – podejmuje uchwałę w sprawie dalszego rozwoju systemu oświatowego w naszym kraju*⁴⁴. Przebudowę, o której mowa, rozpoczęto w 1978 roku, zmierzając do wprowadzenia w Polsce 10-klasowej szkoły ogólnokształcącej, której swoistym przedłużeniem miały być dwuletnie studium specjalizacji kierunkowej. W sierpniu 1980 roku najpierw rząd, a w styczniu 1982 roku także Sejm, wstrzymał ową przebudowę, która od początku nie cieszyła się uznaniem i popularnością ani wśród ekspertów edukacyjnych, ani wśród większości nauczycieli. Wskutek tego nastąpił powrót do punktu wyjścia sprzed ministerialnej reformy, tzn. do stanu rzeczy zainicjowanego Ustawą Sejmu z dnia 15 lipca 1961 roku⁴⁵.

Co dotyczy się *Ekspertyzy dotyczącej sytuacji i rozwoju oświaty w PRL*, pod kierunkiem Bogdana Suchodolskiego, opublikowanej w 1979 roku⁴⁶, najwięcej uwagi poświęcono ocenie lansowanego w owym czasie przez resort edukacji projektu reformy polskiego szkolnictwa

aktywizowaniu uczniów w procesie nauczania-uczenia się szkolnego, na szczególnym znaczeniu łączenia wiedzy teoretycznej z praktycznym działaniem w tymże procesie; w zakresie sprawowanych przez szkołę funkcji (na rozbudowie różnych form opieki nad dziećmi i młodzieżą, w tym na organizowaniu pozalekcyjnych zajęć wyrównawczych dla uczniów opóźnionych w nauce, do czego również przyczyniły się publikowane w tym okresie książki o tej tematyce); w przypadku zagadnień odnoszących się do stosowanych w pracy dydaktycznej środków (na zachęcaniu nauczycieli do korzystania z osiągnięć nowych technologii kształcenia (np. środki audiowizualne)); w dziedzinie kształcenia i zawodowego doskonalenia nauczycieli (na działaniach zmierzających do zastąpienia dotychczasowego tzw. schodkowego systemu tego kształcenia (polegającego na kolejnym przechodzeniu z niższych do coraz wyższych typów szkół: od liceum pedagogicznego po magisterium) przez system ciągły, który miałby harmonijnie łączyć kształcenie realizowane w czasie studiów z kształceniem „przywzrostowym”, prowadzonym równocześnie z pracą zawodową); na realizacji strategicznego celu reformy, to jest upowszechnienia kształcenia średniego oraz otwarcia możliwości studiowania wszystkim, którzy dysponują odpowiednimi ku temu możliwościami i mają tego rodzaju aspiracje.

⁴³ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki...*, s. 170.

⁴⁴ F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej...*, s. 171.

⁴⁵ Cz. Kupisiewicz, *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia* (w:) Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, R. Nowakowska-Siuta (red.), *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia*, s. 16.

⁴⁶ Zob. *Ekspertyza dotycząca sytuacji i rozwoju systemu oświaty PRL*, Warszawa 1979.

podstawowego i średniego według NRD-owsko-radzieckich wzorców, odnosząc tą ocenę do problemów i zadań polityki oświatowej kraju. O ekspertyzę zwrócono się w 1978 roku do zespołu naukowców przy Prezydium PAN⁴⁷. W *Ekspertyzie dotyczącej sytuacji i rozwoju oświaty w PRL* wyeksponowano przede wszystkim ogromne znaczenie kadry nauczającej i wychowującej dla realizacji reformy oraz wskazano na potrzebę kompleksowej naprawy sytuacji w tym zakresie, poczynając od systemu wynagrodzeń i systemu kształcenia⁴⁸. Według Ekspertyzy pilnym zadaniem była pełna demokratyzacja szkolnictwa, rzeczywista egalitaryzacja szans oświatowych dla wszystkich grup społecznych i całego terenu kraju. Podkreślano też fakt, że lata siedemdziesiąte wymagały również istotnej przebudowy szkoły jako instytucji edukacyjnej. Nowa szkoła, to taka, która w trwały sposób powiązana jest z systemem kształcenia ustawicznego i równoległego, które to rodzaje kształcenia stanowią istotny składnik społeczeństwa wychowującego, tzn. społeczeństwa, w którym kształtują się aspiracje i postawy ludzi bez rozdzwienku między „szkolnym ideałem człowieka i modelem jego życia propagowanym przez wychowawców a rzeczywistością społeczną”. *Ekspertyza dotycząca sytuacji i rozwoju oświaty w PRL* wskazywała ponadto, iż jednym z ważniejszych zadań polityki oświatowej powinno być odejście od limitowania przez państwo rozmiarów kształcenia wedle potrzeb kadrowych na rzecz faktycznych aspiracji społeczeństwa, które z reguły są znacznie wyższe od narzucanych mu limitów⁴⁹.

Do ważniejszych wydarzeń w dziejach Uniwersytetu w latach siedemdziesiątych zaliczyć należy: fakt podpisania przez rektora UAM, prof. Benona Bromberka, planu współpracy z rektorem Uniwersytetu im. Marcina Lutra w Halle, prof. Eberhardem Poppe (16 lutego 1973 roku), który przewidywał m.in. coroczną kilkutygodniową wymianę pracowników naukowo-dydaktycznych obu uczelni, wyjazdy grup studenckich na praktyki, wspólne konferencje, wydawanie publikacji, a także organizowanie tematycznych wystaw⁵⁰; powstanie stowarzyszenia „Pro Libris” (1973r.) - o doniosłej roli uniwersyteckiej poznańskiej pedagogiki świadczy fakt, iż opinii w tej sprawie zasięgnięto u „wytrawnych” pedagogów i bibliotekarzy UAM, m.in. prof. Heliodora Muszyńskiego i doc. Marii Walentynowicz z Instytutu Pedagogiki UAM, prof. Stanisława Kubiaka z Instytutu Bibliotekoznawstwa UAM

⁴⁷ E. Gruszczyk-Kolczyńska, *O bolesnych skutkach rozrywającej się przestrzeni edukacyjnej na przykładzie edukacji przedszkolaków i młodszych uczniów* (w:) Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, R. Nowakowska-Siuta (red.), *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia*, s. 45.

⁴⁸ J. Żerko, *Prace nad reformą oświatową w PRL w latach 1970-1980...*, s. 107.

⁴⁹ U. Tyluś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki...*, s. 55.

⁵⁰ J. Mańkowski, *Kronika wydarzeń. Styczeń-czerwiec 1973 rok*, „Kronika Wielkopolski” nr 1(2), Poznań 1974, s. 237.

oraz mgr Jana Cieślaka z Kuratorium Oświaty i Wychowania⁵¹; opracowanie informatora *Naukowo-usługowa działalność Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza* (1973/1974), którego celem było ułatwienie „rozmów” z przedstawicielami gospodarki⁵²; otwarcie w Poznaniu Instytut Badań nad Młodzieżą (1975r.), którego zadaniem było prowadzić prace naukowo-badawcze nad wdrożeniem i doskonaleniem systemu wychowawczego szkoły. Kierownictwo nad placówką poznańską objął prof. dr Heliodor Muszyński⁵³; udekorowanie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Krzyżem Wielkim Orderu Odrodzenia Polski (1.10.1977r.)⁵⁴. Akt dekoracji miał miejsce w auli uniwersyteckiej podczas centralnej inauguracji roku akademickiego 1977/1978. *Dotychczasowe dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza nie odnotowały jeszcze takiego ogromu uznania dla naszej pracy, jaki nas dziś otacza. Jesteśmy świadomi, że na fakty te składa się wielki kredyt zaufania, jakim obdarzają nas władze partyjne i państwowe. Jesteśmy jednakże świadomi i tego, że kredyt ten możemy przyjąć z pełną odpowiedzialnością za jego oprocentowane zwrócenie* – mówił w przemówieniu inauguracyjnym, ówczesny rektor UAM, prof. Benon Miśkiewicz⁵⁵;

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu dążył do osiągnięcia następujących celów: pogłębienie swej rangi i autorytetu w Polsce i za granicą, stałe doskonalenie i unowocześnianie wszystkich dziedzin swej działalności, szeroki udział w zaspokajaniu potrzeb społecznych poprzez zaangażowanie się w realizację programu społeczno-gospodarczego rozwoju kraju, dalszy rozwój współpracy z uniwersytetami zagranicznymi oraz realizację oddawania zamierzonych inwestycji i dalszą modernizację posiadanej bazy materiałowej⁵⁶. Uczelnia wypracowała program działalności ideowo-wychowawczej. W myśl jego założeń, do zadań jednostek uniwersyteckich należały wszystkie kompetencje dydaktyczno-wychowawcze, a przede wszystkim: inspirowanie, planowanie, koordynacja, kontrola i ocenianie całego zakresu działalności dydaktyczno-wychowawczej na UAM⁵⁷. Plan działalności Uniwersytetu nie przewidywał znaczących zmian w sferze struktury organizacyjnej. Co tyczy się działalności naukowej, z punktu

⁵¹ K. Młynarz, *Społeczny ruch kulturalny w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” nr 3(42), Warszawa-Poznań 1986, s. 55.

⁵² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976, s. 40-41.

⁵³ J. Mańkowski, *Wydarzenia w Wielkopolsce w okresie od stycznia do czerwca 1975*, „Kronika Wielkopolski” nr 4 (7), Warszawa-Poznań 1976, s. 203.

⁵⁴ J. Mańkowski, *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, Warszawa-Poznań 1978, s. 188.

⁵⁵ I. Soliński, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza udekorowany Krzyżem Wielkim Orderu Odrodzenia Polski*, „Kronika Miasta Poznania” nr 1, Poznań 1978, s. 5-26.

⁵⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979, s. 85.

⁵⁷ Ibidem, s. 95-97.

widzenia jej organizacji była ujęta w dwa podstawowe typy: badania z planu centralnego (badania umowne) oraz badania według planów własnych jednostek organizacyjnych UAM⁵⁸.

W 1979 roku obchodzono 60 rocznicę powstania Uniwersytetu Poznańskiego. Ciekawostką był fakt, iż zamierzano na początku tego roku, wystąpić o zmianę nazwy uczelni, proponując nazwę „Uniwersytet Piastowski im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”. Jednakże po zasięgnięciu opinii władz, wobec ich powściągliwości, zrezygnowano z tej inicjatywy. Zastrzeżenia wzbudzało połączenie nazwiska Adama Mickiewicza w imieniu Piastów⁵⁹. Z okazji 60-lecia UAM odbyła się w Poznaniu uroczystość, z udziałem ministra nauki, szkolnictwa wyższego i techniki, prof. Janusza Górskiego. Trzydziestu pracowników UAM otrzymało Honorowe Odznaki „Za Zasługi w Rozwoju Województwa Poznańskiego”, 25 osób Honorowe Odznaki Miasta Poznania, 10 odznaczenia regionalne województwa kaliskiego, 12 odznaczenia regionalne województwa konińskiego oraz 8 koszalińskiego. Ponadto w czasie posiedzenia Senatu, medale „Zasłużony dla UAM” otrzymali: minister nauki, szkolnictwa wyższego i techniki, prof. Janusz Górski, wojewoda kaliski Zbigniew Chodyła i wojewoda koniński Tadeusz Grabski. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu odznaczony został zbiorową honorową odznaką województwa kaliskiego, konińskiego i miasta Poznania⁶⁰.

W 1980 roku wystąpił w Polsce narastający już od pewnego czasu kryzys ekonomiczny. Przyczyną takiego stanu rzeczy było z jednej strony stałe podwyższanie cen, w tym i na towary codziennego użytku, a równocześnie pojawiające się braki różnych towarów na rynku, a zarazem surowców. Równocześnie widoczna była bezradność wszelkiej władzy, zarówno politycznej, jak i państwowej wobec biegu wydarzeń⁶¹. Długotrwałe strajki sprawiły, iż kryzys zarządzania pogłębił wyraźnie rysujący się rozłam w PZPR. Nastąpił niemal całkowity zanik autorytetu partii, wpływ jej na tok wydarzeń był znikomy, a towarzyszyło temu stałe osłabianie się struktur organizacji państwowej, która zaskoczona biegiem wydarzeń, systematycznie traciła wpływ na życie społeczne⁶².

W takiej, wcześniej wspomnianej sytuacji polityczno-społecznej kolejny rok akademicki rozpoczął Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Rok 1980 był nacechowany zjawiskami, które były wyrazem ogólnych zmian w Polsce po „Sierpniu 1980

⁵⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miękwicza, Poznań 1983, s. 75-81.

⁵⁹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Poznań 1989, s. 15.

⁶⁰ J. Mańkowski, *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim. Za okres od kwietnia do czerwca 1979 roku*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, Warszawa-Poznań 1980, s. 218.

⁶¹ J. Żerko, *Prace nad reformą oświatową w PRL w latach 1970-1980...*, s. 109-110.

⁶² B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w kryzysowych latach 1980-1981* (w:) B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Poznań 1989, s. 224-225.

roku”. Po pierwsze, konsekwentne wprowadzenie do zarządzania uczelnią postanowień umów społecznych zawartych w Szczecinie, Gdańsku i Jastrzębiu, co nakazywała nie tylko ówczesna władza polityczna i państwowa, ale zarazem presja życia społecznego. Najmniejsza niezgodność jakiegokolwiek postępowania czy podjętej decyzji z tymi postanowieniami równała się otrzymaniem votum nieufności ze strony społeczeństwa. Była to próba dotrzymania obietnic zawartych w umowach i poszukiwanie tą drogą ze strony władzy odzyskania wiarygodności⁶³. Po drugie, rok akademicki 1980/1981 to nieznane dotychczas ożywienie aktywności pracowników i studentów uczelni, mające na celu dokonanie w niej przeobrażeń. Najczęstszym hasłem tego okresu było nawoływanie do pogłębiania demokracji życia uczelni oraz wypracowania zasad jej samorządności⁶⁴. Po trzecie, rok akademicki 1980/1981 to także czas powstania nowych organizacji społeczno-zawodowych: Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”, a wśród młodzieży akademickiej Niezależnego Zrzeszenia Studentów, organizacji Pro Patria, które rozwinęły wielostronną i bardzo aktywną działalność. Poza ty, nastąpiły zasadnicze zmiany w Związku Nauczycielstwa Polskiego, który poza rozbiciem na „naukę” i „oświatę” oraz przyjęciu założeń o samorządności i niezależności, utracił bardzo dużą liczbę członków⁶⁵.

Początek lat osiemdziesiątych to czas przygotowywania społecznej ustawy o szkolnictwie wyższym. Projekt był gotowy, został przesłany do sejmu, ale nie rozpatrzono go przed wprowadzeniem stanu wojennego. Zgodnie z tym projektem, wiosną 1980 roku, przeprowadzono w całym kraju demokratyczne wybory na stanowiska rektorów, dziekanów, dyrektorów instytutów. Stanowiska te w większych ośrodkach objęli profesorowie związani z „Solidarnością”⁶⁶.

Z okazji 60. rocznicy powstania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, dnia 21 kwietnia 1980 roku, odbyła się sesja naukowa, której tematem przewodnim było zagadnienie „Kierunki modernizacji szkolnictwa wyższego”. Temat sesji nawiązywał do jednego z podstawowych trendów badawczych uczelni. Zagadnienie to prezentowano po raz pierwszy w 50. rocznicę działalności Uniwersytetu podczas obrad naukowych pod hasłem „Model socjalistyczny Uniwersytetu”⁶⁷.

⁶³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miękwicza, Poznań 1983, s. 71-72.

⁶⁴ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w kryzysowych latach 1980-1981...*, s. 225-226.

⁶⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miękwicza, Poznań 1983, s. 71-72.

⁶⁶ A.L. Sowa, *Od Drugiej do Trzeciej Rzeczypospolitej (1945-2001)* (w:) Cz. Brzoza, A.L. Sowa, *Wielka historia Polski, Tom V*, Kraków 2003, s. 740.

⁶⁷ B. Miśkiewicz, *Kierunki modernizacji szkolnictwa wyższego*, „Neodidagmata” nr 14, Poznań 1981, s. 3.

Uniwersytet Poznański był pierwszą uczelnią w Polsce Ludowej, która podjęła wspomnianą tematykę badań i zaprezentowała ich wyniki. Wiązało się to z szybkim, w porównaniu z innymi uniwersytetami w Polsce, następowaniem przeobrażeń wewnętrznych w Uniwersytecie Poznańskim, a także z dokonywaniem się po zakończeniu drugiej wojny światowej zmian w postawach jego pracowników i studentów. Toczyły się dyskusje, a wraz z nimi wzrastały potrzeby badawcze, związane z problematyką szkolnictwa wyższego, w szczególności zaś ze sprawami organizacyjnymi, dydaktyczno-wychowawczymi i udziałem w życiu społecznym uczelni. Do procesu wychowawczego w międzywojennych dziejach Uniwersytetu Poznańskiego przywiązywało się wagę również w latach osiemdziesiątych. Potwierdzeniem tego mogą być częste na ten temat uwagi w przemówieniach inauguracyjnych rektorów, otwierających poszczególne lata akademickie. Jedną z cech szczególnych Uniwersytetu Poznańskiego było zainteresowanie doskonaleniem struktur i działalności szkoły wyższej, które w II połowie lat 60. oraz w latach 70. przyniosło efekty licznych publikacji naukowych⁶⁸.

Pierwszy kierunek prac związanych z modernizacją szkolnictwa wyższego związany był z systemem wychowawczym, odmiennym w swych działaniach na początkowych i późniejszych latach studiów. Na pierwszych dwóch latach studiów położono nacisk na wychowanie, w nawiązaniu do szkoły średniej, poprzez bliższe zainteresowanie się studentami ze strony nauczycieli akademickich i organizacji studenckiej. Z kolei na starszych latach przechodzono do tzw. wyższych form pracy, to jest do wychowania poprzez oddziaływanie ideowopolityczne. Miało ono głównie podczas zajęć, ale nie tylko z tzw. przedmiotów ideologicznych, lecz także wszystkich innych, dzięki prezentacji postawy ideologicznej przez kadrę naukową. Drugi kierunek prac związanych z modernizacją szkolnictwa wyższego na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza wiązał się z poszukiwaniem dróg i sposobów doskonalenia pracy dydaktycznej. Zwracano szczególną uwagę na ukazanie sposobów dochodzenia do wiedzy, uczono jak należy ją zdobywać oraz wykorzystywać zarówno w pracy badawczej jak zawodowej. Problem badawczy stanowiło także doskonalenie procesu dydaktycznego poprzez zastosowanie nowych technik nauczania oraz narzędzi pracy audiowizualnej⁶⁹. Istotnym elementem pracy nad modelem szkoły wyższej było także wypracowanie osobowości nauczyciela akademickiego oraz form jego kształcenia. Badacz, nauczyciel i społecznik to cechy różniące nauczyciela akademickiego od innych pracowników naukowych. Ponadto zastanawiając się nad modelem uniwersytetu otwartego na zaspokajanie

⁶⁸ Ibidem, s. 4.

⁶⁹ Ibidem, s. 5.

potrzeb społecznych, nawiązano współpracę z poszczególnymi wydziałami Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu oraz dalszych regionów oddziaływania. Współpraca ta polegała na zgłaszaniu potrzeb, które wynikały z praktyki w zakresie prowadzonych prac badawczych, czy różnych ekspertyz, ustalania możliwości ich rozwiązywania przez uczelnię i koordynacji współpracy pomiędzy nauką a zdobywanymi doświadczeniami.

W latach osiemdziesiątych, debatując o stanie oświaty w województwie wielkopolskim, ustalono, iż stałe podnoszenie jakości kształcenia jest jedną z tendencji i wymogów charakteryzujących ówczesne systemy oświatowe. Jego celem było m.in. zapobieganie niekorzystnym zjawiskom, takim jak drugoroczność, odpad i odsiew szkolny, niepowodzenia dydaktyczne uczniów, ale także ukierunkowanie pracy na sukces pedagogiczny ucznia i nauczyciela. Za klucz od właściwego funkcjonowania systemu kształcenia i wychowania uznano nauczyciela. Wysoki wskaźnik kadry z wykształceniem wyższym umiejscowił województwo poznańskie w czołówce kraju. Jednakże dostrzegano konieczność kształcenia kadry pedagogicznej, w związku z potrzebami ciągłego zatrudniania nauczycieli (do 1990 roku blisko 5800). Dotychczasowe rozmiary kształcenia nauczycieli przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i pozostałe uczelnie wyższe nie zaspokoili wszystkich potrzeb. Postanowiono zatem kształcić nauczycieli w 2-letnich Studiach Nauczycielskich. Na początku lat osiemdziesiątych powołano trzy takie studia: w Poznaniu, Gnieźnie oraz Szamotułach⁷⁰.

W czasie trwania stanu wojennego⁷¹, szczególnie zaangażowani opozycyjnie pracownicy szkół wyższych zostali z nich zwolnieni. Niektórzy z nich opuścili kraj i szukali pracy za granicą. Wielu urządziło się w kraju i próbowało później wrócić do pracy na uczelni. Wielu opozycjonistów pozostało na uczelniach i kontynuowało działalność opozycyjną konspiracyjnie, wydając liczne gazetki i publikacje książkowe. Odegrali oni wielką rolę w kształtowaniu atmosfery politycznej na uczelniach⁷². Dnia 1 lutego 1982 roku Uniwersytet im. Adama Mickiewicza był nieczynny. Ponowne jego uruchomienie wymagało licznych przedsięwzięć oraz działań niezbędnych do zapewnienia prawnego i spokojnego jego funkcjonowania oraz przestrzegania rygorów obowiązującego stanu wojennego. Jednakże w okresie tygodnia udało się spełnić wszystkie wymagania i uzyskać zezwolenie na

⁷⁰ I. Król, *Stan aktualny i kierunki rozwoju oświaty i wychowania w województwie poznańskim*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, Warszawa-Poznań 1987, s. 17-19.

⁷¹ Zob. S. Jankowiak, J. Miłosz (red.), *Stan wojenny w Wielkopolsce*, Poznań 2004.

⁷² A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*..., s. 754.

uruchomienie uczelni już od 8 lutego 1982 roku⁷³. W tymże roku, z myślą o przyszłym statucie uczelni dokonano zmian struktury organizacyjnej, dotyczących włączenie do wydziałów pozawydziałowych jednostek organizacyjnych: Międzywydziałowego Instytutu Ochrony Pracy i Ergonomii, Instytutu Nowych Technik Kształcenia, Międzywydziałowego Studium Pedagogicznego oraz Ośrodka Metodycznego Uniwersyteckich Studiów dla Pracujących⁷⁴.

Rok akademicki 1982/1983 był pierwszym rokiem obowiązywania nowej Ustawy o szkolnictwie wyższym. Wejście w życie tejże Ustawy umożliwiło kontynuowanie prac nad nowym statutem Uczelni. Kolejny rok akademicki to okres końca prac nad Statutem Uczelni, który wszedł w życie z dniem 1 stycznia 1984 roku. W kwestii zmian strukturalnych, na szczególną uwagę zasługuje powołanie Zakładu Nauczania Początkowego Instytutu Pedagogiki z siedzibą w Kaliszu. Ta jednostka organizacyjna została powołana na podstawie uchwały Senatu i w wyniku porozumienia o współpracy naukowo-dydaktycznej, zawartej między rektorem UAM, a wojewodą kaliskim dnia 4 sierpnia 1984 roku⁷⁵. Zadaniem Zakładu było przejęcie wszystkich form studiów wyższych, prowadzonych dotychczas w Kaliszu przez Wyższą Szkołę Pedagogiczną w Częstochowie. Kierownikiem Zakładu Nauczania Początkowego został doc. Andrzej Niekrasz⁷⁶. Podobnie jak w latach poprzednich, działalność naukowa UAM ujęta była w dwa podstawowe typy z punktu widzenia organizacji i finansowania: badania umowne oraz badania własne. Te pierwsze rozwijały się w dwóch kierunkach, mianowicie jako badania objęte planem centralnym oraz badania realizowane w ramach współpracy z jednostkami gospodarki społecznej⁷⁷.

W roku akademickim 1984/1985, podobnie jak w latach poprzednich, działalność naukowa UAM ujęta była w trzy podstawowe typy z punktu widzenia jej organizacji i finansowania, a mianowicie: badania centralnie koordynowane, badania umowne, doraźne i na rzecz regionu oraz badania własne⁷⁸.

Głównym przekształceniem, jakim podlegał w drugiej połowie lat osiemdziesiątych system polityczny socjalistycznej Polski, nie pozwalały na odłożenie niezłatwionych kwestii

⁷³ M. Skąpski, *Kronika wydarzeń w województwach kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim za okres od stycznia do czerwca 1982 roku*, „Kronika Wielkopolski” nr 1 (30), Warszawa-Poznań 1983, s. 302.

⁷⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997, s. 42.

⁷⁵ Ibidem, s. 102-103.

⁷⁶ H. Skąpska, *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim za okres od lipca do grudnia 1984 roku*, „Kronika Wielkopolski” nr 3, Warszawa-Poznań 1986, s. 312.

⁷⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997, s. 107-108.

⁷⁸ Zob. Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część I, 1 września 1984 – 30 listopada 1985, Poznań 1999, s. 17-19.

dotyczących kształtu systemu oświatowego. By przygotować kolejne analizy, uwzględniające zmienioną sytuację polityczną i społeczną, powołano w 1986 roku kolejny komitet ekspertów, którego zdaniem było przygotowanie wizji realizacyjnej koncepcji polskiej szkoły przełomu XX i XXI wieku. W przygotowaniach do tej kolejnej reformy znowu brali udział wielkopolscy naukowcy i nauczyciele: prof. dr hab. Maria Tyszkowa, prof. dr hab. Heliodor Muszyński, prof. dr hab. Jerzy Topolski oraz dr Józef Pieluchowski. Jest to kolejnym dowodem na aktywność wielkopolskiego środowiska oświatowego⁷⁹.

Dla inspirowania, organizowania i koordynowania działalności służącej rozwojowi i funkcjonowaniu nowatorstwa pedagogicznego powołano Wojewódzką Radę Postępu Pedagogicznego. W tym zakresie Rada miała bezpośrednio współdziałać z Oddziałem Doskonalenia Nauczycieli, Kuratorium Oświaty i Wychowania czy Zarządem Okręgu ZNP. W marcu 1986 roku odbył się VI Zjazd Nauczycieli Nowatorów. Zjazd przyjął program rozwoju ruchu nowatorstwa pedagogicznego w województwie poznańskim i zwrócił się z apelem do nauczycieli i wychowawców województwa poznańskiego o udział w ruchu postępu pedagogicznego. W literaturze przedmiotu, podkreślano ogromny udział ruchu nowatorstwa pedagogicznego w przeobrażeniach jakościowych poznańskiej oświaty⁸⁰.

Rok akademicki 1986/1987 charakteryzował się dalszym rozwojem i rozbudową struktury Uczelni, dobiegło końca porządkowanie stanu prawnego, a także dokonano wielu zmian organizacyjnych. Na Wydziale Nauk Społecznych rozwiązano Zakład Pedagogiki Pracy w Instytucie Pedagogiki, utworzono natomiast: Zakład Wychowania Plastycznego w Instytucie Pedagogiki (Kalisz), Zakład Teorii Polityki i Zakład Historii Politycznej i Ruchów Społecznych XX wieku w Instytucie Nauk Politycznych, Zakład Historii Myśli Psychologicznej i Pracownię Psychologii Sądowej w Instytucie Psychologii, Zakład Historii Filozofii Współczesnej w Instytucie Filozofii, Zakład Dydaktyki Poznania zmieniono w Zakład Epistemologii w Instytucie Filozofii, Zakład Teorii Kultury i Metodologii Badań nad Kulturą w Zakład Historii i Metodologii Nauk o Kulturze i Zakład Teorii Sztuki. Ponadto przekształcono Zakład Teorii Marksistowskiej w Zakład Filozofii Techniki⁸¹. Ważnym wydarzeniem tego okresu w życiu Uniwersytetu było opracowanie programu rozwoju UAM do 2000 roku. Ponadto na Wydziale Nauk Społecznych szczególnie ważne osiągnięcia to teoretyczna koncepcja rozwoju w pełnym cyklu życiowym w rodzinie, badania nad socjalizacją studentów w szkole wyższej, nad współistnieniem w świecie i społeczno-

⁷⁹ J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)...*, s. 23.

⁸⁰ I. Król, *Stan aktualny i kierunki rozwoju oświaty i wychowania w województwie poznańskim...*, s. 21.

⁸¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część II, 1 grudnia 1985 – 31 sierpnia 1987, Poznań 1999, s. 23.

politycznymi warunkami gospodarczymi w PRL, dialektyka nauk przyrodniczych i humanistycznych oraz badania socjologiczne nad regionalizmem i rodziną⁸².

W roku akademickim 1987/1988 odnotowano wzrost ogólnej liczby tematów badawczych, w stosunku do roku ubiegłego. Prężna działalność naukowa UAM znalazła wyraz w większej niż w roku akademickim 1986/1987 liczbie konferencji i sympozjów. Uczelnia w omawianym okresie mogła poszczycić się wieloma poważnymi osiągnięciami naukowymi. Jak wykazują liczby dotyczące publikowanych prac, opracowywanych tematów badawczych, w latach 1986-1988 nastąpiła wyraźna dynamizacja badań. Znaczące wyniki działalności naukowo-badawczej można było zaobserwować na każdym wydziale. Na Wydziale Nauk Społecznych na wyróżnienie zasługiwały badania nad marksistowską aksjologią, metodologią nauk, rozwojem psychicznym człowieka, modelami statystycznymi w badaniach psychologicznych, badania nad kulturą jako przedmiotem współczesnej refleksji filozoficznej, badania socjologiczne nad rodziną, regionalizmem czy też wsią, badania nad walką ideologiczną we współczesnym świecie⁸³.

Kolejny rok akademicki był rokiem z kilku powodów niezwykłym. Był to rok zasadniczych zmian i reform politycznych nie mających swojego precedensu w historii Polski Ludowej. Porozumienia „okrągłego stołu” usankcjonowały obecność i polityczne znaczenie opozycji w Polsce, a wybory do Sejmu i Senatu potwierdziły społeczne poparcie dla polityki reform. Zmiany i reformy w szkolnictwie wyższym, związane były z demokratyzacją życia i znacznym zwiększeniem samorządności Uczelni, które były konsekwencją zmian politycznych w kraju⁸⁴.

W dniu 3 października 1988 roku na UAM odbyła się inauguracja roku akademickiego z udziałem Wojciecha Jaruzelskiego, przewodniczącego Rady Państwa. 69 rok akademicki rozpoczęło 14 tys. młodzieży na 38 kierunkach studiów. Na ich rzecz pracowało w omawianym okresie około 4000 pracowników, w tym prawie 2000 naukowo-badawczych (158 profesorów). Uczelnia rozwijała współpracę z ośrodkami zagranicznymi – podpisano 38 umów. Na I roku studia rozpoczęło 2800 studentów. Uczelnia korzystała z pomocy Rady Społecznej UAM, której przewodniczący Romuald Zysnarski zapewnił o wsparciu Rady dla postulatu UAM powołania Fundacji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Po uroczystej

⁸² Ibidem, s. 30.

⁸³ Ibidem, s. 39-42.

⁸⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1987/1988-1989/1990, Poznań 1999, s. 48.

inauguracji Wojciech Jaruzelski spotkał się z Senatem UAM. Następnie, opuszczając Uniwersytet, spotkał się z młodzieżą, odpowiadając na pytania dotyczące „okrągłego stołu”⁸⁵.

W roku 1989 na studiach wszystkich typów (stacjonarnych, zaocznych, eksternistycznych) studiowało nieco ponad 13 500 studentów w systemie 5-letnim. Liczba ta zwiększyła się nieznacznie w latach 1990-1991 (odpowiednio 14 360 i 14 760), a zaczęła szybko wzrastać od roku 1992 (19 933), osiągając w 1993 roku 21 749 osób. W podanych statystykach na lata 1990-1993 nie ujęto studentów studiów podyplomowych oraz doktorantów. W 1990 roku, studiowało w tym trybie 637 osób, w 1991 roku – 673, w 1992 roku – 847, a w roku 1993 – 1415. Daje to w sumie za 1993 rok liczbę 23 274 studentów, dzięki czemu Uniwersytet im. Adama Mickiewicza uplasował się na drugim miejscu, po Uniwersytecie Warszawskim⁸⁶.

Dla Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu rok 1989 to przede wszystkim jubileusz 70-lecia Uczelni oraz realizacji statusu uniwersytetu eksperymentalnego przyznanego przez ministra edukacji narodowej z dniem 1 stycznia 1989 roku. Zasadnicze uroczystości z okazji 70-lecia powstania UAM odbyły się w dniach 7-10 maja 1989 roku⁸⁷. Dorobek naukowy i dydaktyczny UAM i szkół obchodzących jubileusz został zaprezentowany na wystawie „Uniwersytet Poznański 1919-1989”. Liczne imprezy towarzyszące (doktorat honoris causa, składanie wiązanek kwiatów na grobach wybitnych profesorów, wręczanie odznaczeń państwowych, powołanie Stowarzyszenia Absolwentów, festyn sportowy, koncerty), które odbywały się w dniach jubileuszu, a także w ciągu całego roku akademickiego (konferencje i sympozja naukowe) uświetniły uroczystości 70-lecia Uczelni⁸⁸. Dnia 8 maja 1989 roku odbyło się uroczyste posiedzenie Senatu UAM wraz z senatami Akademii Medycznej, Akademii Rolniczej i Akademii Wychowania Fizycznego oraz władzami Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Do osiągnięć Uniwersytetu zaliczono wychowanie 82 tys. absolwentów i prowadzenie 42 kierunków studiów na 9 wydziałach⁸⁹.

⁸⁵ H. Bednarska, M. Skąpski, *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim za okres od kwietnia do grudnia 1988 roku*, „Kronika Wielkopolski” nr 4, Warszawa-Poznań 1991, s. 201.

⁸⁶ J. Fedorowski, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 75-lecie istnienia*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1994, s. 14.

⁸⁷ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1987/1988-1989/1990, Poznań 1999, s. 49.

⁸⁸ Ibidem, s. 67.

⁸⁹ H. Bednarska, M. Skąpski, *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim za rok 1989*, „Kronika Wielkopolski” nr 1-2, Poznań 1992, s. 134.

W 1989 roku, na Uniwersytecie kształciło się 14 tys. studentów, w tym 3220 na pierwszym roku, na 42 kierunkach, w tym dwóch nowych (rumunistyka i bułgarystyka)⁹⁰. Rok akademicki 1989/1990 był rokiem zmian politycznych znamionujący upadek tzw. realnego socjalizmu i wprowadzający równocześnie systemy demokracji parlamentarnej i gospodarki rynkowej. Rok ten zbiegł się z rozpoczęciem działalności przez premiera Tadeusza Mazowieckiego. Dnia 5 stycznia 1990 roku powstał Uczelniany Komitet Obywatelski, który powstał w związku z bieżącą działalnością Uczelni oraz przyszłością Uniwersytetu⁹¹. W związku z przeprowadzanymi w skali kraju wyborami do zespołów ekspertów, ówczesny minister edukacji narodowej powołał pięciu pracowników UAM.

W 1989 roku na polskim rynku wydawniczym ukazało się opracowanie kolejnego Komitetu Ekspertów do Spraw Edukacji Narodowej (KEEN), powołanego na początku 1987 roku⁹². Kierownictwo powierzono Czesławowi Kupisiewiczowi, który kierował zespołem liczącym ponad 40 osób⁹³. Opracowanie nosiło tytuł *Edukacja narodowym priorytetem*⁹⁴, a jego syntetyczne ujęcie *Edukacja w warunkach zagrożenia*⁹⁵. Przed Komitetem postawiono zadanie o wysokim stopniu trudności i odpowiedzialności, gdyż na przełomie lat 70. i 80. polska edukacja uległa dezintegracji i regresowi na skutek nieudanej reformy szkolnej z 1973 roku oraz doświadczała drastycznego ograniczania środków na inwestowanie w oświatę⁹⁶. Oprócz raportu, Komitet opublikował 30 raportów tematycznych, omawiających uwarunkowania społeczno-gospodarcze zinstytucjonalizowanej edukacji w PRL oraz jej różne segmenty (od wychowania przedszkolnego po szkolnictwo wyższe) i rodzaje (kształcenie ogólne, zawodowe, specjalne, oświata dorosłych, opieka nad dziećmi i młodzieżą)⁹⁷.

W sporządzonej przez Komitet diagnozie wskazano na następujące obszary zagrożeń, typowe dla polskiego systemu zinstytucjonalizowanej edukacji w połowie lat 80.: niezwykle złożona i równocześnie trudna sytuacja kadrowa, zwłaszcza w szkolnictwie podstawowym,

⁹⁰ Ibidem, s. 159.

⁹¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1987/1988-1989/1990, Poznań 1999, s. 200-201.

⁹² Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 549-556.

⁹³ *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w PRL*, Warszawa-Kraków 1989.

⁹⁴ Komitet Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej, *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w PRL*, Warszawa-Kraków 1989.

⁹⁵ Komitet Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej, *Edukacja w warunkach zagrożenia: podstawowe tezy raportu Komitetu Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej*, Warszawa-Kraków 1990.

⁹⁶ H. Górecka, *Raporty edukacyjne – w debacie nad rozwojem i przyszłością społeczeństw* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom V*, Warszawa 2006, s. 57.

⁹⁷ Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki...*, s. 170.

ale także w niektórych dyscyplinach, w szkolnictwie wyższym; trudna sytuacja materialna, której wyrazem był np. brak pomieszczeń do nauki w szkolnictwie; niskie wskaźniki scholaryzacji, które nie odpowiadały ówczesnym potrzebom i aspiracjom edukacyjnym polskiego społeczeństwa; niezadowalające wyniki nauczania i wychowania, przede wszystkim w najniższych klasach szkoły podstawowej⁹⁸.

Komitet uznał, że przezwyciężenie opisanych trudności jest konieczne⁹⁹. Biorąc pod uwagę ówczesną sytuację ekonomiczną kraju i związane z nią możliwości finansowania edukacji, którego podstawowym miernikiem był wskaźnik dochodu narodowego przeznaczanego na oświatę i szkolnictwo wyższe, wyróżniono trzy scenariusze reformy systemu szkolnego, a mianowicie stagnacji (z obszarami ożywienia), ożywienia (z obszarami rozwoju) i rozwoju¹⁰⁰. Główne cele scenariusza stagnacji sprowadzały się do: zahamowania regresu grożącego szkolnictwu w sferze kadrowej, zasobów materialnych, powszechności kształcenia oraz jakości pracy dydaktyczno-wychowawczej; edukacyjnego zagospodarowania ponad półmilionowej fali demograficznego wyżu, która w latach 90. miała ogarnąć szkolnictwo ponadpodstawowe; przygotowania warunków umożliwiających w przyszłości, w korzystniejszej sytuacji ekonomicznej, podjęcie reformy zakrojonej na szerszą, skalę objętej scenariuszem ożywienia¹⁰¹. Celem scenariusza rozwoju miało być zbudowanie szkolnictwa zgodnie z zasadami powszechności, drożności, ustawiczności, szerokiego profilu kształcenia, elastyczności programowej i organizacyjnej, wychowania przez pracę oraz uspołeczniania. Z tak sformułowanego celu wyprowadzono następujące zadania: wydátne podniesienie poziomu pracy dydaktyczno-wychowawczej w szkołach wszystkich typów szczebli pod względem jakościowym (trwałość i operatywność wiedzy, wdrożenie uczniów do samodzielnego rozwiązywania problemów) i ilościowym (wyższa sprawność kształcenia bez spadku jego jakości); ubjęcie kształceniem maturalnym od 65% do 70% młodzieży z każdego rocznika; otwarcie dostępu do zróżnicowanych studiów wyższych; rozwój kształcenia równoległego, w tym realizowanego za pomocą radia i telewizji oraz ustawicznego, a także skorelowanie tego

⁹⁸ Cz. Kupisiewicz, *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia* (w:) Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, R. Nowakowska-Siuta (red.), *Drogi i bezdroża polskiej edukacji w latach 1945-2004. Próba wybiórczo-retrospektywnego spojrzenia*, s. 17.

⁹⁹ H. Górecka, *Raporty edukacyjne – w debacie nad rozwojem i przyszłością społeczeństw* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom V*, Warszawa 2006, s. 59.

¹⁰⁰ Podstawowymi celami scenariusza ożywienia (z obszarami rozwoju) były po kolei: po pierwsze, reforma strukturalna i programowo-metodyczna wychowania przedszkolnego i wczesnoszkolnego oraz kształcenia średniego (ogólnokształcącego i zawodowego) i policealnego; po drugie, przygotowanie warunków materialnych i organizacyjnych dla pełnego upowszechnienia opieki przedszkolnej oraz znaczącej rozbudowy maturalnego kształcenia średniego i wyższego; oraz po trzecie, empiryczna weryfikacja proponowanych przez Komitet modeli polskiej „szkoły przyszłości”.

¹⁰¹ U. Tyłuś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki...*, s. 55.

kształcenia z edukacją szkolną; uspołecznienie szkoły poprzez rozwój samodzielności oraz możliwie ściśle powiązanie zinstytucjonalizowanego kształcenia z działalnością pozaszkolnych instytucji i placówek edukacyjnych¹⁰².

Raport Komitetu Ekspertów uczyniono przedmiotem obrad przy Okrągłym Stole z inicjatywy Komisji Edukacji. Dnia 14 kwietnia 1989 roku na posiedzeniu Rady Ministrów omówiono zadania rządu wynikające z ustaleń Okrągłego Stołu¹⁰³. Kierunki reformy przedstawił Przewodniczący Komitetu Ekspertów. Jednakże postulowana przez Komitet reforma nie została podjęta¹⁰⁴.

Transformacja ustrojowa w Polsce po roku 1989 oznaczała całościową zmianę ogólnych warunków gospodarowania wszystkich podmiotów i jednostek¹⁰⁵. Program transformacji zakładał całkowity przełom ustrojowy na trzech płaszczyznach: pierwszy, polityczny w kierunku demokracji, drugi ekonomiczny, którego celem było przejście od centralizmu do kapitalizmu oraz trzeci, który charakteryzował się dynamicznym wzrostem gospodarczym¹⁰⁶. Podłożem reform były zmiany w Konstytucji. Owe zmiany, w konsekwencji doprowadziły 29 grudnia 1989 roku do przyjęcia nowej nazwy państwa Rzeczpospolita Polska – zmieniała godło państwowe na orła w koronie, a także wprowadzała podstawowe zmiany ustrojowe związane z przemianami demokratycznymi¹⁰⁷. Nastąpił formalny kres istnienia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej¹⁰⁸. Istotne dla przyszłej edukacji, przy obradach „okrągłego stołu”, były porozumienia oświatowe. Istotne zmiany dotyczyły tworzenia szkół publicznych i niepublicznych, reform systemu edukacji z zasadami pluralizmu i wolności, rozwijania różnych inicjatyw obywatelskich w sferze oświaty i wychowania¹⁰⁹. Porozumienia „okrągłego stołu” przyczyniły się do uchwalenia przez sejm RP ustawy o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku. Ustawa ta, normowała funkcjonowanie szkół niepaństwowych i innych placówek oświatowych. *Ustawa o szkolnictwie wyższym* została uchwalona dnia 12 września 1990 roku.

Projekty reform edukacji z 1989 roku dotyczyły głównie poprawy sytuacji kadrowej w szkolnictwie, rozwoju infrastruktury szkolnictwa, upowszechniania wychowania

¹⁰² Ibidem, s. 55.

¹⁰³ J. Kuroń, J. Żakowski, *PRL dla początkujących...*, s. 264-266.

¹⁰⁴ H. Górecka, *Raporty edukacyjne – w debacie nad rozwojem i przyszłością społeczeństw...*, s. 60.

¹⁰⁵ W. Wilczyński, *Ekonomia i polityka gospodarcza okresu transformacji (wybór prac z lat 1991-1995)*, Poznań 1996, s. 104.

¹⁰⁶ J. Sachs, *Tygrysy środkowej Europy*, „Gazeta wyborcza” (12/13.11.1994).

¹⁰⁷ W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach...*, s. 317.

¹⁰⁸ J. Besała, A. Leszczyńska, M. Leszczyński, *Ilustrowana kronika dziejów Polski*, Poznań 2007, s. 157-158.

¹⁰⁹ I. Grabarczyk, *Podstawy prawne i organizacyjne oświaty. Szkolnictwo publiczne i niepubliczne w Polsce Tom II*, Olsztyn 2003, s. 11.

przedszkolnego, przede wszystkim na wsi, a także poszerzenia dostępu do szkół maturalnych i wyższych, ale także wzrostu świadczeń na edukację. Projekty poprzedzające reformę z lat 1998-1999 (wraz z jej korektą) akcentowały konieczność wdrażania zasad powszechności, ustawiczności i szerokiego profilu kształcenia, nowatorstwa w doborze treści, stosowaniu metod i środków oraz form organizacyjnych, wiązania treści ogólnokształcących z zawodowymi, odnowienia opiekuńczo-wychowawczych funkcji szkoły. Za priorytetowe uznano: wyrównywanie startu szkolnego i szans edukacyjnych dzieci i młodzieży, rozbudowę infrastruktury, gruntowną reformę kształcenia nauczycieli, wzrost nakładów budżetowych i pozabudżetowych na oświatę, naukę i szkolnictwo¹¹⁰.

Przemiany zachodzące w polskiej oświacie po 1989 roku zostały wymuszone przede wszystkim wydarzeniami politycznymi (szczególnie przełomowych lata 1989-1990), ale także koniecznością porządkowania przestrzeni edukacyjnej zdekomponowanej nieudolną reformą z 1973 roku (dziesięciolatka) oraz koniecznością sprostowania wymogom cywilizacyjnym końca XX wieku¹¹¹. Warto zaznaczyć, iż reformy oświatowe są z reguły konsekwencją przemian politycznych w państwie. W latach 30. XX wieku, Rossello, współczesny komparatysta oświatowy sformułował pogląd, że po wielkich przemianach politycznych w państwie dochodzi w późniejszym czasie do reform oświatowych¹¹².

Funkcjonowanie szkolnictwa wyższego po 1989 roku regulowała ustawa z dnia 12 września 1990 roku. W latach 1990-1997 odnotowano dynamiczny rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce. Liczba szkół wyższych w tym okresie podwoiła się, z 112 do 213. Ponad dwukrotnie wzrosła liczba studentów. Ponadto prowadzenie badań naukowych zostało poddane głębokiej reformie w latach 1991-1993 (ustawa z 12 stycznia 1991 roku o utworzeniu Komitetu Badań Naukowych, a także założenia polityki naukowej i naukowo-technicznej państwa – 1996, Preferowane kierunki badań naukowych i prac badawczo-rozwojowych dla zwiększenia innowacyjności polskiej gospodarki – 1996)¹¹³.

Rok akademicki 1990/1991 był pierwszym rokiem funkcjonowania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie nowej ustawy o szkolnictwie wyższym z dnia 12 września 1990 roku. Rok ten stanowił ostatni etap realizacji centralnych programów badawczych. Z dniem 1 stycznia 1991 roku nastąpiła zmiana systemu finansowania nauki polegająca na likwidacji Centralnego Funduszu Rozwoju Nauki i Techniki oraz utworzeniu

¹¹⁰ H. Górecka, *Szkolnictwo w Polsce w XIX i XX wieku...*, s. 194.

¹¹¹ H. Górecka, *Oświata w Polsce po 1989 roku* (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Warszawa 2004, s. 1047.

¹¹² A. Cudowska, *Konteksty współczesnych przemian oświatowych* (w:) E. Malewska, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Kraków 2002, s. 369.

¹¹³ Ibidem, s. 1055-1056.

Komitetu Badań Naukowych, któremu powierzono kierowanie polityką naukową państwa¹¹⁴. Nie słabła współpraca Uczelni z zagranicą. Kontynuowano prace nad nowymi programami studiów. Szczególnie ważny postęp w tej dziedzinie nastąpił na Wydziale Historycznym i Wydziale Nauk Społecznych¹¹⁵.

Po 1990 roku nastąpił intensywny rozwój prywatnych szkół wyższych różnego typu, także tych o charakterze humanistycznym. Jednakże, zdaniem Jana Hellwiga, nie przybierały one cech znamiennych dla prywatnego szkolnictwa okresów wcześniejszych, a w szczególności międzywojnia. W zasadniczej części były to szkoły masowe, a nie elitarne, w pozytywnym dla Polski, polskiego społeczeństwa i studentów, znaczeniu¹¹⁶.

W roku akademickim 1992/1993 rozpoczęto reformę studiów, prowadzącą do zmniejszenia liczby wykładanych przedmiotów na rzecz ich poszerzenia i pogłębienia. Wszystkie wydziały dokonały przekształceń programów studiów, nakierowując je w maksymalnym, możliwym do osiągnięcia na odwrót od nauki typu szkolnego, ku studiom opartym na samodzielnej pracy studenta z pomocą nauczyciela akademickiego¹¹⁷. Istota zmian dokonała się również w latach 1991-1993 w ofercie edukacyjnej. Na szeroką skalę Uniwersytet rozpoczął wprowadzenie studiów trzystopniowych: licencjat; magisterium; doktorat; studiów zawodowych 3-letnich, studiów uzupełniających¹¹⁸. Z kolei studia zawodowe tworzone często zgodnie z oczekiwaniami społecznymi, np. studia pracy socjalnej na Wydziale Nauk Społecznych¹¹⁹.

Na duże uznanie i wyszczególnienie zasługuje również *Raport o potrzebie strategicznej koncepcji rozwoju Polski i roli nauki w przebudowie gospodarki* napisany przez członków Komitetu Prognoz „Polska XXI wieku” przy Prezydium PAN (1993). Autorzy zwracają w nim uwagę na zagrożenia dla całego społeczeństwa wynikające z zaniedbywania obszaru edukacji, twierdząc, iż jeżeli sytuacja szkolnictwa będzie nadal podlegała dramatycznemu pogorszeniu, może to grozić edukacyjnej katastrofie o trudnych do przewidzenia skutkach¹²⁰.

¹¹⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego, Poznań 1996, s. 21-27.

¹¹⁵ *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1991/1992*, Poznań 1992, s. 85-89.

¹¹⁶ J. Hellwig, *Tradycje prywatnego szkolnictwa wyższego*, „Studia Edukacyjne” 1997, nr 3, s. 71.

¹¹⁷ J. Fedorowski, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 75-lecie istnienia*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1994, s. 14-15.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 116.

¹¹⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego, Poznań 1996, s. 58.

¹²⁰ U. Tyłuś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki...*, s. 56.

Uniwersytet w omawianym okresie miał dwa zasadnicze zadania: nauczanie i naukę. Były one ze sobą nierozzerwalnie powiązane, z czego doskonale zdawali sobie sprawę polscy nauczyciele akademicki, w ciągu całego okresu powojennego. Wbrew zakusom władzy nie dopuszczono do wyeliminowania nauki ze szkół wyższych, dzięki czemu do 1994 roku, 80% wszystkich osiągnięć i dokonań naukowych w Polsce miało miejsce na wyższych uczelniach. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu odgrywał na obydwu tych płaszczyznach wiodącą rolę w Poznaniu i znaczącą w kraju¹²¹.

2. Rozwój organizacyjny i kadrowy Instytutu Pedagogiki

W dniu 1 października 1970 roku przekształcono, funkcjonującą pod kierunkiem prof. dra Stanisława Kowalskiego, Katedrę Pedagogiki na Instytut Pedagogiki¹²². Wówczas Instytut obejmował pięć zakładów: Zakład Dydaktyki, Zakład Oświaty Dorosłych, Zakład Teorii Wychowania¹²³, Zakład Pedagogiki Społecznej i Zakład Historii Wychowania, mieścił się w strukturach Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (do 1975 roku)¹²⁴. Dyrektorem Instytutu Pedagogicznego został prof. Heliodor Muszyński. Funkcję tę pełnił do 1987 roku¹²⁵. Zastępcami dyrektora zostali prof. dr Leon Leja oraz doc. dr Benon Bromberek¹²⁶. Łącznie wraz z powstaniem Instytutu Pedagogiki pracowało w nim 39 osób, w tym 33 pracowników naukowo-dydaktycznych¹²⁷. We wrześniu 1971 roku Instytut Pedagogiki został przeniesiony z gmachu przy ulicy Fredry do gmachu przy ulicy Szamarzewskiego¹²⁸. W jedną całość organizacyjną połączono Bibliotekę WSN oraz Bibliotekę Instytutu Pedagogiki pod kierunkiem kustosa bibliotecznego mgr Ireny Mirskiej, zachowując przy tym odrębność dwóch księgozbiorów¹²⁹.

¹²¹ J. Fedorowski, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 75-lecie istnienia*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1994, s. 13-14

¹²² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72, za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 331-357.

¹²³ Zob. *Sprawozdanie z działalności Zakładu Teoretycznych Podstaw Edukacji*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 326.

¹²⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 331.

¹²⁵ B. Bromberek, *Problematyka naukowo-badawcza Instytutu Pedagogiki UAM, Oświata i pedagogika w Polsce i w świecie*, „Studia pedagogiczne” 1971. T. XXII, s. 141-153.

¹²⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72, za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 331.

¹²⁷ Ibidem.

¹²⁸ J. Niezborala, *Skorowidz historyczny nazw ulic miasta Poznania*, Poznań 2010, s. 90.

¹²⁹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72, za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 331.

Wydział Filozoficzno-Historyczny, w skład którego wchodziła poznańska uniwersytecka pedagogika, składał się z sześciu instytutów (Instytut Historii, Instytut Filozofii, Instytut Pedagogiki, Instytut Psychologii, Instytut Socjologii, Instytut Historii Sztuki) oraz dwóch katedr (Katedra Archeologii, Katedra Etnografii)¹³⁰.

Dyrektorem Instytutu Pedagogiki funkcjonującego wówczas w ramach Wydziału Filozoficzno-Historycznego był wspomniany prof. dr Heliodor Muszyński, zastępcami: prof. dr L. Leja (do 30.09.1974 r.), doc. dr hab. Benon Bromberek (do 30.09.1974 r.), prof. dr Stanisław Michalski (od 1.10.1974 r.), doc. dr hab. S. Szajek (od 1.10.1974 r.). W skład Instytutu Pedagogiki, wraz z jej rozwojem strukturalnym, wchodziło siedem zakładów: Zakład Teorii Wychowania (kierownik: prof. dr H. Muszyński), Zakład Dydaktyki (kierownik: prof. dr T. Krajewski), Zakład Pedagogiki Społecznej (kierownik: prof. dr S. Kowalski), Zakład Oświaty Dorosłych (kierownik: doc. dr E. Harwas), Zakład Historii Wychowania – przekształcony w dniu 1 września 1975 roku w Zakład Historii Wychowania i Organizacji Szkolnictwa (kierownik: prof. dr S. Michalski), Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej, od 1 października 1974 roku (kierownik: doc. dr hab. B. Bromberek), Zakład Pedagogiki Pracy, od 1 grudnia 1974 roku (kierownik: doc. dr hab. S. Szajek)¹³¹.

Kierownikiem Zakładu Dydaktyki Ogólnej był prof. nadzw. Edmund Tadeusz Krajewski, samodzielnymi pracownikami naukowo-dydaktycznymi: prof. nadzw. Leon Leja oraz doc. hab. Stanisław Szajek. Ponadto pracownikami Zakładu byli: dr Halina Baczyńska oraz mgr Bogumiła Pieńkowska-Dudzińska¹³². Poszczególni pracownicy naukowo-dydaktyczni prowadzili następujące zajęcia dydaktyczne: prof. E. Krajewski prowadził wykłady z teorii nauczania, pedagogiki specjalnej, dydaktyki szkoły wyższej oraz seminaria magisterskie i seminaria doktorskie. Był promotorem czterdziestu prac magisterskich. Prof. L. Leja prowadził wykłady z teorii nauczania, elementów nauk pedagogicznych, dydaktyki szkoły wyższej, monograficzne oraz seminaria magisterskie i doktorskie. Był promotorem 23 prac magisterskich. Doc. S. Szajek prowadził wykłady z teorii nauczania, teorii kształcenia¹³³ politechnicznego i zawodowego, monograficzne oraz seminarium magisterskie i doktorskie. Był promotorem ośmiu prac magisterskich oraz sześciu prac dyplomowych na WSN. Dr H. Baczyńska prowadziła wykłady z metodyki nauczania oraz seminarium dyplomowe dla

¹³⁰ Z. Jasiewicz, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Filozoficzno-Historycznego* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza*, Poznań 1976, s. 110-113.

¹³¹ *Ibidem*, s. 112.

¹³² *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka*, Poznań 1975, s. 332.

¹³³ *Ibidem*, s. 333.

studentów WSN. Pod jej kierunkiem wykonano trzynaści prac dyplomowych. Mgr B. Pieńkowska-Dudzińska prowadziła ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych, organizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej. Starszy asystent E. Kameduła prowadził ćwiczenia z nowych technik nauczania, z teorii nauczania i dydaktyki szkoły wyższej. Starszy asystent E. Piotrowski prowadził ćwiczenia z teorii nauczania, wybranych zagadnień pracy szkół eksperymentalnych, hospitacje i praktyki w różnych typach szkół¹³⁴. Pracownicy Zakładu Dydaktyki Ogólnej brali także czynny udział w działalności organizacyjnej i społeczno-politycznej¹³⁵.

Skład pracowników Zakładu Oświaty Dorosłych wchodzącego w skład Instytutu Pedagogiki, przedstawiał się następująco: kierownik – doc. dr E. Harwas, samodzielny pracownik naukowy – doc. dr hab. Maria Walentynowicz oraz pomocniczy pracownicy naukowci: mgr Kazimierz Marciniak, mgr Halina Czarny, mgr Kazimierz Przyszczykowski¹³⁶. Pracownicy naukowo-dydaktyczni Zakładu Oświaty Dorosłych prowadzili następujące zajęcia: doc. dr E. Harwas: wykład z pedagogiki dorosłych, wykład monograficzny (problematyka kultury masowej), seminaria magisterskie i seminarium z pedagogiki ogólnej; doc. dr M. Walentynowicz – wykład z zakresu pedagogiki porównawczej, naukowej organizacji pracy kulturalno-oświatowej, wykład monograficzny (nowatorstwo pedagogiczne) oraz seminaria magisterskie; mgr K. Marciniak – konwersatorium „metody badań pedagogicznych” oraz „organizacja i metody pracy oświatowej”, hospitacje placówek; mgr H. Czarny – ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych; mgr K. Przyszczykowski – konwersatorium „problematyka kultury

¹³⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 334.

¹³⁵ W zakresie działalności organizacyjnej i społeczno-politycznej prof. E. T. Krajewski był przewodniczącym Rady Pedagogicznej na kierunku pedagogika, przewodniczącym Wydziałowej Komisji do Spraw Aparatury, członkiem Senackiej Komisji Zaopatrzenia Dydaktyczno-Naukowego, konsultantem Odczytów Pedagogicznych oraz członkiem Prezydium Sekcji Kształcenia Nauczycieli przy Zarządzie Głównym Związku Nauczycielstwa Polskiego. Prof. L. Leja był kierownikiem Międzywydziałowego Zakładu Nowych Technik Nauczania, członkiem Komisji Rektorskiej do Spraw Modernizacji Procesu Kształcenia, członkiem Komisji Rady Głównej do Spraw Postępu w Dydaktyce, w Głównej Komisji Prognozowania Resortu Oświaty i Szkolnictwa Wyższego był przewodniczącym Zespołu Problemowego Rozwoju Środków Dydaktycznych i Pomocy Naukowych. Doc. S. Szajek był kierownikiem Zakładu Metodyk i Praktyk Pedagogicznych WSN i kierownikiem Sekcji Pedagogicznej WSN, członkiem Prezydium Zarządu Okręgu ZNP w Poznaniu, Rady Programowej Uniwersytetu Ludowego ZMW, przewodniczącym Wojewódzkiego Klubu Nauczycieli Nowatorów, konsultantem Odczytów Pedagogicznych, członkiem Sekcji Szkolnictwa Zawodowego w Poznaniu, Prezydium Komisji Kształcenia Zawodowego przy ZG ZNP oraz Sekcji Kształcenia Nauczycieli przy ZG ZNP. Dr H. Baczyńska była członkinią PZPR i ZNP, mgr B. Pieńkowska-Dudzińska członkinią ZNP. Starszy asystent E. Kameduła był członkiem PZPR, ZNP, Wydziałowej Komisji do spraw Aparatury, Wydziałowej Komisji do spraw Unowocześnienia Procesu Nauczania, Zarządu Klubu Pilotów Wycieczek Zagranicznych przy RO ZSP w Poznaniu. Z kolei starszy asystent E. Piotrowski był członkiem ZNP oraz opiekun III roku pedagogiki zaocznej.

¹³⁶ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 338.

współczesnej” oraz ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych. Pracownicy Zakładu sprawowali też funkcje opiekunów na poszczególnych latach studiów¹³⁷.

Kierownikiem Zakładu Teorii Wychowania był doc. dr hab. Heliodor Muszyński. W skład pracowników Zakładu wchodził kolejno: mgr Jerzy Czerwiński, mgr Franciszek Kowalewski, mgr Teresa Maciejewska, Elżbieta Orłowska (pracownik naukowo-techniczny), Urszula Porada (pracownik naukowo-techniczny), mgr Zdzisław Sargialis, mgr Piotr Sarna, mgr Janusz Stawniak, mgr Krystyna Zielińska, mgr Elżbieta Ziółkowska-Rudowicz¹³⁸. Działalność na polu kształcenia kadr naukowych przedstawiała się obiecująco. Od początku swojej działalności Zakład Teorii Wychowania zorganizował dwie formy kształcenia kadr naukowych: proseminarium doktorskie, którego celem było przygotowanie pod względem metodologicznym kandydatów na seminarium doktorskie oraz seminarium doktorskie. W obu formach pracy uczestniczyli pracownicy naukowcy innych instytutów, nauczyciele praktycy, działacze społeczni i młodzieżowi. W 1973 roku prof. Heliodor Muszyński, autor nowego systemu wychowawczego w szkole podstawowej, otrzymał nagrodę tygodnika „Polityka”¹³⁹. Ponadto profesora Heliodora Muszyńskiego wraz z zespołem z Zakładu Teorii Wychowania wyróżniono wpisami do „Księgi czynów i Osiągnięć Nauki Polskiej”¹⁴⁰ w drugiej edycji wpisów pod nazwą „Dachy”. Profesora z Instytutu Pedagogiki, wraz z zespołem, wyróżniono za opracowanie w drodze eksperymentu systemu wychowawczego nowoczesnej szkoły socjalistycznej¹⁴¹.

¹³⁷ Ibidem, s. 339-340.

¹³⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 341-342.

¹³⁹ J. Mańkowski, *Kronika wydarzeń. Styczeń-czerwiec 1973 rok*, „Kronika Wielkopolski” nr 1 (2), Poznań 1974, s. 243.

¹⁴⁰ W „Księdze Czynów i Osiągnięć Nauki Polskiej” znalazły się najwybitniejsze prace, których wyniki należą do największych sukcesów ostatniego okresu rozwoju nauki w Polsce. W podstawowej akcji wpisów zwanej „Fundamenty” do Księgi Czynów wpisano nazwisko prof. dra Jana Bartza z Instytutu Chemii wraz z zespołem, który opracował nowe preparaty błonotwórcze i adhezyjne do dekalcomanii oraz polielektrolity i lateksy niezbędne w procesach zdobnictwa, uzdatniania mas i zwiększania wytrzymałości półproduktów. Polega to na zastosowaniu szeregu polimerów organicznych o odpowiednio zróżnicowanych własnościach fizycznych. W drugiej akcji wpisów pod nazwą „Dachy” na kartach Księgi prócz eksperymentu Heliodora Muszyńskiego, znalazły się wpisy: doc. dra hab. Teodora Krajewskiego z Instytutu Fizyki wraz z zespołem, który opracował metodę wyznaczania grubości ścian domenowych i wielkości defektów wprowadzanych w kryształach ferroelektrycznych na podstawie badań ich przewodnictwa temperaturowego; prof. dra Bogusława Borkowskiego z Instytutu Chemii wraz z zespołem, który opracował szybką jonowymienną metodę otrzymywania tlenku itru o dużej czystości; prof. dra Gerarda Labudę z Instytutu Historii za badania naukowe zawarte w dziele *Polska granica zachodnia – tysiąc lat dziejów politycznych*; prof. dra Ludwika Zabrockiego z Instytutu Filologii Germańskiej, za opracowanie szczegółowego rozwiązania cybernetycznej komunikacji językowej przydatnego dla analiz literacko-językoznawczych; prof. dra Janusza Ziółkowskiego z Instytutu Socjologii za opracowanie zagadnień związków między socjologią a urbanistyką.

¹⁴¹ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej...*, s. 43-45.

W omawianym okresie pracownicy Zakładu Teorii Wychowania prowadzili wykłady i ćwiczenia z zakresu teorii wychowania w Wyższej Szkole Nauczycielskiej, elementy nauk pedagogicznych na różnych kierunkach UAM oraz wykłady i ćwiczenia z zakresu teorii wychowania w Zaocznym Studium Pedagogiki. Zakład organizował seminaria magisterskie, na których podejmowane były prace diagnostyczne i weryfikacyjne dotyczące problematyki systemu wychowawczego. Pod kierunkiem doc. dr hab. Heliodora Muszyńskiego wykształciło się dwóch doktorów, napisano 45 prac magisterskich. Ponadto doc. dr hab. H. Muszyński prowadził wykłady monograficzne¹⁴².

W ramach popularyzacji wiedzy pedagogicznej Zakład Teorii Wychowania zorganizował kursy dla nauczycieli: w styczniu 1970 roku w Bystrzycy Kłodzkiej dla woj. wrocławskiego, w czerwcu 1972 roku w Gnieźnie – dla nauczycieli szkół podstawowych, Ośrodków Metodycznych i nauczycieli szkół średnich, we wrześniu 1972 roku – w Puławach dla nauczycieli szkół podstawowych i nadzoru pedagogicznego¹⁴³.

W skład Zakładu Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki wchodził: prof. zw. dr Stanisław Kowalski (kierownik), mgr Wiesław Ambrozik, dr doc. Benon Bromberek, mgr Władysław Dykcik, mgr Jan Kupczyk, dr Łucja Łukaszewicz, mgr Jerzy Modrzewski, mgr Andrzej Pfeiffer, dr Jan Włodarek, mgr Aleksander Zandecki¹⁴⁴. W Zakładzie Pedagogiki Społecznej prowadzono znaczną liczbę zajęć dydaktycznych na stacjonarnych i zaocznych studiach pedagogicznych, jak również na innych kierunkach studiów stacjonarnych i zaocznych UAM. Były to następujące zajęcia: seminaria doktorskie i magisterskie (prof. dr S. Kowalski; doc. dr B. Bromberek); wykłady z socjologii wychowania (prof. dr S. Kowalski; doc. dr B. Bromberek; dr J. Włodarek), z socjologii systemów oświatowych (dr J. Włodarek), z pedagogiki społecznej (doc. dr B. Bromberek), z pedagogiki opiekuńczej (doc. dr B. Bromberek), z elementów nauk pedagogicznych (dr Ł. Łukaszewicz), ćwiczenia z socjologii wychowania (mgr J. Modrzewski), z socjografii pedagogicznej (dr Ł. Łukaszewicz, mgr A. Pfeiffer, mgr J. Kupczyk), metod badań pedagogicznych (mgr W. Dykcik), metodyki nauczania przedmiotów pedagogicznych (mgr A. Pfeiffer), pedagogiki specjalnej (mgr W. Dykcik), pedagogiki opiekuńczej (mgr J. Kupczyk), elementów nauk pedagogicznych (mgr W. Ambrozik, mgr J. Kupczyk, mgr J. Modrzewski, mgr A. Zandecki). Zajęcia socjalizacyjne z zakresu niedostosowań społecznych i resocjalizacji młodzieży prowadzili: dr J. Włodarek, mgr J. Kupczyk, mgr W. Ambrozik i mgr J. Modrzewski. Ponadto niektórzy pracownicy

¹⁴² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 344.

¹⁴³ Ibidem, s. 344-345.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 348.

Zakładu sprawowali szereg funkcji wychowawczych. I tak mgr W. Dykcik, mgr A. Pfeiffer i dr J. Włodarek pełnili funkcje opiekuńcze lat, a ponadto mgr A. Pfeiffer pełnił funkcję opiekuna Międzywydziałowego Studenckiego Naukowego Koła Penitencjarnego UAM¹⁴⁵.

W omawianym okresie pracownicy Zakładu Pedagogiki Społecznej Instytutu Pedagogiki UAM odznaczali się szczególną aktywnością w zakresie popularyzacji wiedzy pedagogicznej, czynnie i twórczo uczestnicząc w pracach PTS, PTP, TWP, TPD i innych organizacjach w tym celu powołanych. Wykłady popularyzatorskie dla TWP, TPD, ZHP oraz Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego przygotowywał mgr W. Dykcik natomiast liczne odczyty i referaty na seminariach organizowanych przez Radę Naczelną ZSP wygłaszał mgr J. Modrzewski¹⁴⁶. W działalności organizacyjnej i społeczno-politycznej uczelni zaangażowani byli prawie wszyscy pracownicy Zakładu¹⁴⁷.

Kierownikiem Zakładu Historii Wychowania był prof. dr Stanisław Michalski, a pracownikami pomocniczymi: dr Jan Hellwig oraz mgr Ewa Kijas¹⁴⁸. Pracownicy Zakładu Historii Wychowania prowadzili zajęcia dydaktyczne na studiach dziennych i zaocznych – wykłady kursowe, ćwiczenia, seminaria i proseminaria oraz wykłady monograficzne z historii wychowania. Dr J. Hellwig i mgr Ewa Kijas prowadzili ponadto wykłady i ćwiczenia z elementów nauk pedagogicznych. Ponadto pracownicy naukowo-dydaktyczni Zakładu Historii Wychowania brali udział w popularyzacji wiedzy, współpracując z takimi organizacjami, jak ZNP, Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Towarzystwo Krzewienia

¹⁴⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 349-350.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 350.

¹⁴⁷ Kierownik Zakładu prof. dr S. Kowalski pełnił funkcję członka Komitetu Uczelnianego PZPR, zaś doc. dr B. Bromberek – funkcję członka Komitetu Uczelnianego PZPR, wicedyrektora Instytutu Pedagogiki i prodziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Mgr W. Ambrozik był członkiem Egzekutywy OOP PZPR sekcji pedagogiki i psychologii. Mgr W. Dykcik pełnił funkcję opiekuna roku i członka Komisji Osobowej Komitetu Uczelnianego PZPR. Mgr J. Kupczyk pełnił funkcję członka RO ZNP oraz funkcję męża zaufania ZNP na studium Pedagogiki, członka Egzekutywy OOP PZPR przy studium Psychologii i Pedagogiki. Opiekunem roku i opiekunem organizacji młodzieżowych był także mgr A. Pfeiffer. Funkcję opiekuna ZMS-u spełniał również dr J. Włodarek. Pracownicy Zakładu czynnie uczestniczyli także w działalności społecznej i politycznej poza UAM. Mgr W. Ambrozik pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Domów Studenckich Rady Okręgowej ZSP, sekretarza Okręgowej Komisji Rewizyjnej ZSP, członka Rady Programowej Zespołu Badań Środowiska Akademickiego RO ZSP w Poznaniu. Doc. dr B. Bromberek działał jako członek Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej przy KW PZPR, a także jako członek Prez. ZWTWP i sekretarz Sekcji Pedagogiki ZW TWP. Mgr W. Dykcik¹⁴⁷ pełnił funkcję przewodniczącego Rady Samorządu Hotelu Asystenta, członka Zarządu Koła Pomocy Dzieciom Specjalnej Troski. Mgr J. Kupczyk pełnił funkcję kuratora społecznego dla nieletnich i inspektora sądowego przy Wydziale dla Nieletnich Sądu Pow. dla miasta Poznania. Mgr J. Modrzewski był członkiem Zespołu Ideologicznego Rady Naczelnej ZSP, wiceprzewodniczącym Komisji Akademickiej Zarządu Woj. TPPR, członkiem Rady Programowej Zespołu Badań Środowiska Akademickiego RO ZSP w Poznaniu. Mgr A. Pfeiffer był kierownikiem Zespołu Badań Środ. Akad. RO ZSP w Poznaniu oraz instruktorem Komendy Chorągwi ZHP. Prof. S. Kowalski i dr J. Włodarek byli aktywni jako członkowie Rady Naukowej ds. Penitencjarnych Nieletnich przy Prezesie Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu.

¹⁴⁸ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 354.

Kultury Świeckiej. Współpracowali także z placówkami naukowo-badawczymi i społecznymi. Prof. dr S. Michalski współdziałał z Zakładem Historii Ruchu Ludowego przy ZS ZSL, brał udział w pracach Komisji Historycznej przy ZS ZNP, kierował pracą Komisji Historycznej przy ZO ZNP w Poznaniu, pełnił też funkcję prezesa Zarządu Woj. TKKS w Poznaniu oraz przewodniczącego Rady Naukowej Ośrodka Metodycznego Szkolnictwa Rolniczego w Poznaniu¹⁴⁹.

Działalność organizacyjna i społeczno-polityczna Zakładu Historii Wychowania przedstawiała się następująco: prof. S. Michalski pełnił od 1 IV 1971 roku funkcję kierownika w WSWN, a później zastępcy Rektora ds. WSWN. Był członkiem rady redakcyjnej „Przeglądu Historyczno-Oświatowego” i komitetu redakcyjnego „Monografie z dziejów oświaty”. Dr Jan Hellwig był członkiem Komitetu Historycznego WKZZ i ZO ZNP oraz Rady Postępu Pedagogicznego. Brał udział w organizowaniu sesji naukowej „J. A. Komensky a problemy współczesnej pedagogiki” (listopad 1970 r.), pełnił funkcję sekretarza i członka Egzekutywy OOP PZPR Psychologii i Pedagogiki, uczestnicząc z tego tytułu w Radzie Naukowej Instytutu oraz posiedzeniach Dyrekcji. W latach 1970-1971 był sekretarzem, a od 1971 roku wiceprezesem Poznańskiego Towarzystwa Pedagogicznego¹⁵⁰.

W 1975 roku powołano Wydział Nauk Społecznych, w skład którego weszły: Instytut Nauk Politycznych, Instytut Filozofii, Instytut Pedagogiki, Instytut Psychologii oraz Instytut Socjologii¹⁵¹. W 1975 roku w ramach nowego Wydziału Nauk Społecznych, utworzono Zakład Psychopatologii Dziecka i Pedagogiki Specjalnej¹⁵².

Instytut Pedagogiki w roku akademickim 1976/1977 prowadził Podyplomowe Studium Organizacji i Kierownictwa Oświaty Dydaktyki, które skupiało 47 słuchaczy oraz Podyplomowe Studium Orientacji Zawodowej, w którym uczestniczyło 26 słuchaczy. Ogółem w Instytucie Pedagogiki studiowało 1194 studentów studiów stacjonarnych i zaocznych, co w stosunku do roku akademickiego 1975/1976 stanowiło wzrost kształconych pedagogów o 36%¹⁵³.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 355.

¹⁵⁰ Ibidem, s. 356.

¹⁵¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979, s. 163.

¹⁵² Ibidem, s. 162.

¹⁵³ Ibidem, s. 166.

W kolejnych latach akademickich działalność poszczególnych instytutów wchodzących w skład Wydziału Nauk Społecznych zmierzała do dalszej integracji zespołów naukowo-dydaktycznych oraz specjalizacji naukowej zakładów¹⁵⁴.

Instytut Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych UAM w dalszym ciągu funkcjonował pod kierownictwem prof. dr hab. Heliodora Muszyńskiego oraz prof. dr hab. Stanisława Michalskiego (zastępca dyrektora ds. nauki), doc. dr hab. Jana Hellwiga (zastępca dyrektora ds. dydaktyki). Zakładami Instytutu Pedagogiki kierowali: prof. dr hab. Heliodor Muszyński – Zakład Teorii Wychowania, jednocześnie kurator Zakładu Pedagogiki Społecznej, prof. dr hab. Stanisław Michalski – Zakład Historii i Organizacji Szkolnictwa, prof. dr hab. Kazimierz Denek¹⁵⁵ – Zakład Dydaktyki Ogólnej, doc. dr hab. Jerzy Kujawiński – Zakład Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej, doc. dr Edmund Harwas – Zakład Oświaty Dorosłych, doc. dr hab. Benon Bromberek – Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej, prof. dr hab. Stanisław Szajek – Zakład Pedagogiki Pracy oraz Podyplomowe Studium Orientacji i Poradnictwa Zawodowego, doc. dr hab. Irena Obuchowska – Zakład Psychopatologii Dziecka¹⁵⁶.

Studia zaoczne i podyplomowe kontynuowano głównie w ramach studiów pedagogicznych oraz nauk politycznych. Ich zadaniem było uzupełnienie kwalifikacji zawodowych oraz zdobycie wiedzy ogólnouniwersyteckiej przez czynnych nauczycieli oraz pracowników placówek kulturalno-oświatowych i społeczno-politycznych. Zaoczne Studium Pedagogiki obejmowało następujące kierunki i specjalizacje: pedagogikę ogólną (w tym specjalizacje z zakresu – nauczania początkowego, kulturalno-oświatowa, opiekuńcza, szkolna oraz wychowanie przedszkolne) oraz pedagogikę resocjalizacyjną.

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nastąpił wzrost o 134 słuchaczy Zaocznego Studium Pedagogiki. Instytut Pedagogiki kontynuował ponadto działalność Podyplomowego Studium Orientacji i Poradnictwa Zawodowego, w którym uczestniczyło 27 słuchaczy. Uwzględniając studia stacjonarne oraz studia zaoczne pedagogiki globalny stan słuchaczy tego kierunku wynosił 1355 osób w roku akademickim 1980/1981 wobec 1194 w roku akademickim 1977/1978¹⁵⁷.

¹⁵⁴ S. Dziamski, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Nauk Społecznych UAM za okres od 1978/1979-1980/81* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miękwicza, Poznań 1983, s. 188-189.

¹⁵⁵ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 284-285.

¹⁵⁶ S. Dziamski, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Nauk Społecznych UAM za okres od 1978/1979-1980/81* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miękwicza, Poznań 1983, s. 189.

¹⁵⁷ Ibidem.

W dniu 4 lutego 1980 roku odbyło się na UAM spotkanie rektorów uniwersytetów, w którym uczestniczył minister nauki, szkolnictwa wyższego i techniki Janusz Górski oraz sekretarz KW PZPR Józef Świtaj. Podczas spotkania zostały omówione kierunki bieżącej pracy tych uczelni oraz ich zamierzenia w roku akademickim 1980/1981¹⁵⁸.

W pierwszej połowie 1981 roku studenci Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu ogłosili strajk solidarnościowy ze strajkującymi studentami uczelni łódzkich i ogłoszonymi przez nich postulatami wobec władz. Studenci poznańscy zajęli gmachy Collegium Novum, Collegium Minus, Collegium Iuridicum, siedzibę Instytutu Pedagogiki oraz gmach przy ulicy Mylnej i postanowili tam pozostać, aż do podpisania porozumienia z władzami¹⁵⁹. Po tygodniu trwania strajku 3 tys. studentów solidaryzujących się ze strajkującymi studentami Łodzi do strajku przystąpili także studenci Akademii Medycznej w Poznaniu. W tym celu zajęty został uczelniany klub „Medyk” przy ul. Przybyszewskiego¹⁶⁰.

W roku akademickim 1981/1982 dykcja Instytutu Pedagogiki uległa zmianie. W jej skład wchodzili: prof. dr hab. Heliodor Muszyński (dyrektor), dr Krystyna Zielińska (z-ca dyrektora ds. programowo-dydaktycznych), dr Ryszard Urbański (z-ca dyrektora ds. dydaktyczno-wychowawczych) oraz dr Kazimierz Marciniak (z-ca dyrektora ds. studiów zaocznych). Natomiast z początkiem roku akademickiego 1982/1983 również w strukturze Instytutu Pedagogiki zaszły istotne zmiany. W skład Instytutu Pedagogiki włączono Instytut Nowych Technik Kształcenia, Międzywydziałowe Studium Pedagogiczne i Ośrodek Metodyczny Uniwersyteckich Studiów dla Pracujących. Na kanwie Instytutu Nowych Technik Kształcenia utworzono Zakład Technologii Kształcenia, natomiast pracownicy dwóch pozostałych jednostek organizacyjnych włączeni zostali do dotychczasowych zakładów Instytutu Pedagogiki. Powyższe przeobrażenia wpłynęły po raz kolejny na zmiany w kierownictwie Instytutu Pedagogiki. W latach 1982/1983-1983/1984 dykcja Instytutu pracowała w składzie: prof. dr hab. Heliodor Muszyński (dyrektor), doc. dr hab. Wacław Strykowski (z-ca dyrektora ds. naukowych), doc. dr hab. Józef Skrzypczak (z-ca dyrektora ds. dydaktyczno-wychowawczych) oraz dr Kazimierz Marciniak (kierownik studiów zaocznych)¹⁶¹.

¹⁵⁸ T. Mańkowski, M. Jędrzejak, M. Kirschke, M. Skapski, W. Wrzask, L. Adamczewski, *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim. Za okres od października 1979 roku do marca 1980*, „Kronika Wielkopolski” nr 2/3, Warszawa-Poznań 1981, s. 549.

¹⁵⁹ *Kronika wydarzeń w województwach: kaliskim, konińskim, leszczyńskim, pilskim i poznańskim. Za okresom stycznia do czerwca 1981 roku*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Warszawa-Poznań 1982, s. 204.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 205.

¹⁶¹ J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984*, Poznań 1997, s. 204.

W Instytucie Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych funkcjonowały wówczas następujące jednostki: Zakład Dydaktyki (kierownik: prof. dr hab. Kazimierz Denek), Zakład Historii Wychowania i Organizacji Szkolnictwa (kierownik: prof. dr hab. Stanisław Michalski), Zakład Oświaty Dorosłych (kierownik: doc. dr hab. Józef Skrzypczak), Zakład Pedagogiki Pracy (kierownik: prof. dr hab. Stanisław Szajek), Zakład Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej (kierownik: doc. dr hab. Jerzy Kujawiński), Zakład Pedagogiki Społecznej (kierownik: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński), Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej (kierownik: doc. dr hab. Benon Bromberek), Zakład Psychopatologii Dziecka i Pedagogiki Specjalnej (kierownik: doc. dr hab. Irena Obuchowska), Zakład Technologii Kształcenia (kierownik: prof. dr hab. Heliodor Muszyński).

W roku akademickim 1983/1984 Rada Instytutu Pedagogiki, Rada Wydziału Nauk Społecznych i Senat UAM zatwierdziły włączenie od 1 października 1984 roku do Instytutu Pedagogiki Zakładu Nauczania Początkowego w Kaliszu¹⁶².

Instytut Pedagogiki prowadził studia stacjonarne i zaoczne na dwóch kierunkach i odpowiadających im pięciu specjalnościach: pedagogika ogólna (specjalności: pedagogiki kulturalno-oświatowa; pedagogika opiekuńczo-wychowawcza; pedagogika specjalna), nauczanie początkowe i wychowanie przedszkolne (specjalności: nauczanie początkowe; wychowanie przedszkolne). Ponadto Instytut Pedagogiki prowadził dwa rodzaje studiów podyplomowych: Podyplomowe Studium Orientacji i Poradnictwa Zawodowego oraz Podyplomowe Studium Technologii Kształcenia (dla nauczycieli; dla pracowników Oddziału Kształcenia Nauczycieli; dla wojska; dla lektorów KW PZPR w Poznaniu)¹⁶³.

W latach 1984-1987 Instytut Pedagogiki był największym na Wydziale Instytutem, zatrudniającym największą liczbę pracowników naukowo-dydaktycznych i pomocniczych¹⁶⁴ oraz kształcącym największą liczbę studentów, zarówno na studiach dziennych jak i zaocznych¹⁶⁵. W skład najwyższych władz Instytutu Pedagogiki wchodziło kolejno: prof. dr hab. Heliodor Muszyński (dyrektor Instytutu Pedagogiki), doc. dr hab. Wacław Strykowski (z-ca dyrektora ds. naukowo-badawczych), doc. dr hab. Józef Skrzypczak (z-ca dyrektora ds. programowo-organizacyjnych), a także dr Halina Sowińska (z-ca dyrektora ds. dydaktyczno-wychowawczych). Funkcjonujące w owym czasie jednostki naukowo-dydaktyczne Instytutu

¹⁶² Ibidem, s. 205.

¹⁶³ Ibidem, s. 206.

¹⁶⁴ Liczby pracowników naukowo-dydaktycznych oraz pomocniczych przedstawiały się następująco: 5 profesorów, 8 docentów, 57 adiunktów, 31 asystentów, 18 starszych wykładowców, 1 lektora, 33 pracowników inżyniersko-technicznych.

¹⁶⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1987/1988-1989/1990, Poznań 1999, s. 200-201.

Pedagogiki, pozostały w dotychczasowych, niezmiennych strukturach: Zakład Dydaktyki (kierownik prof. dr hab. Kazimierz Denek), Zakład Historii Wychowania i Organizacji Szkolnictwa (kierownik prof. dr hab. Stanisław Michalski), Zakład Oświaty Dorosłych (kierownik doc. dr hab. Józef Skrzypczak), Zakład Pedagogiki Pracy (kierownik prof. dr hab. Stanisław Szajek), Zakład Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej (kierownik doc. dr hab. Jerzy Kujawiński), Zakład Pedagogiki Społecznej (kierownik prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński), Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej (kierownik doc. dr hab. Benon Bromberek), Zakład Psychopatologii Dziecka i Pedagogiki Specjalnej (kierownik doc. dr hab. Irena Obuchowska), Zakład Technologii Kształcenia (kierownik doc. dr hab. Waław Strykowski), Zakład Teorii Wychowania (kierownik prof. dr hab. Heliodor Muszyński), Zakład Nauczania Początkowego w Kaliszu (kierownik doc. dr artysta plastyk Andrzej Niekrasz). Ponadto w Instytucie Pedagogiki funkcjonowało podyplomowe studium technologii kształcenia (kierownik dr Wojciech Skrzydlewski)¹⁶⁶.

W roku akademickim 1984/1985 po raz pierwszy realizowano pełny pięcioletni cykl studiów na kierunku pedagogika opiekuńczo-wychowawcza i kulturalno-oświatowa¹⁶⁷.

W latach akademickich 1985/1986-1986/1987 w filii w Kaliszu funkcjonował, wcześniej wspomniany, Zakład Nauczania Początkowego (kierownik doc. dr hab. Tadeusz Karwat) oraz Zakład Wychowania Plastycznego, powstały 30 kwietnia 1987 roku, którego kierownikiem został doc. Andrzej Niekrasz¹⁶⁸. Z początkiem roku akademickiego 1986/1987 uruchomiono w Kaliszu zupełnie nowy w dziejach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza kierunek studiów: wychowanie plastyczne, a także poczyniono przygotowania do powołania kolejnego kierunku – wychowania muzycznego.

W latach akademickich 1985/1986-1986/1987 Zakład Technologii Kształcenia Instytutu Pedagogiki prowadził roczne, jedyne tego typu w Polsce, Podyplomowe Studium Technologii Kształcenia. W roku akademickim 1986/1987 prowadzono dwie edycje takich studiów. Jedną grupę stanowili nauczyciele różnych przedmiotów z różnych typów szkół z całej Polski (30 osób; kierownik Studium dr Wojciech Skrzydlewski); drugą natomiast nauczyciele i jednocześnie lektorzy szkolenia partyjnego z województwa poznańskiego (27 osób, kierownik: dr Zenon Chlebowski. Ponadto w Instytucie Pedagogiki funkcjonowało

¹⁶⁶ J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych...*, s. 110-111.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 112.

¹⁶⁸ W. Strykowski, *Wydział Nauk Społecznych (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część II, 1 grudnia 1985 – 31 sierpnia 1987, Poznań 1999*, s. 108.

Koło Naukowe Pedagogów, które swą działalność rozwijało w sekcjach specjalizacyjnych przy zakładach Instytutu¹⁶⁹.

Lata 1988-1990 to okres powstawania nowych, innowacyjnych zakładów w Instytucie Pedagogiki. Wpływ na ten fakt miały zmieniające się uwarunkowania społeczno-pedagogiczne, rozwój zainteresowań naukowych, poszerzenie horyzontów myślowych. W skład Instytutu Pedagogiki, poza istniejącymi dotychczas zakładami weszły: utworzony 1 czerwca 1988 roku Zakład Pedagogiki Ogólnej i Metodologii Badań Pedagogicznych (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki), utworzony dnia 1 stycznia 1989 roku Zakład Pedagogiki Szkolnej (kierownik: doc. dr hab. Maria Dudzikowa), utworzona dnia 1 listopada 1990 roku Pracownia Edukacji Ekologicznej (kierownik: doc. dr hab. Lubomira Domka), Pracownia Informatyki utworzona dnia 1 kwietnia 1988 roku (kierownik: dr Krystyna Brelińska), utworzona dnia 1 czerwca 1988 roku Pracownia Metod i Technik Badawczych (kierownik: dr Ignacy Kuźniak), Pracownia Pedagogiki Porównawczej, utworzona dnia 1 lipca 1989 roku (kierownik: doc. dr hab. Eugenia Potulicka)¹⁷⁰. Ponadto w filii, w Kaliszu działały następujące zakłady: Zakład Nauczania Początkowego (kierownik: doc. dr hab. Tadeusz Karwat), utworzony dnia 1 czerwca 1988 roku Zakład Wychowania Muzycznego (kierownik: prof. Janusz Dziecioł), Zakład Wychowania Plastycznego (kierownik: prof. Andrzej Niekrasz)¹⁷¹. W latach 1989-1990 roku Instytut Pedagogiki był inicjatorem wielu konferencji międzynarodowej i krajowych, np. konferencja wykładowców przedmiotu „Podstawy informacji naukowej” w dniach od 4 do 8 września 1990 roku (organizator: Zakład Technologii Kształcenia Instytutu Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych i Biblioteka Uniwersytecka), „Wychowanie demokratyczne w demokratycznej szkole” w dniach 17-22 września 1990 roku (organizator: prof. dr hab. Heliodor Muszyński), „Nauki Pedagogiczne w Polsce” w dniach 5-7 października 1989 roku (organizator: prof. dr hab. Stanisław Michalski)¹⁷².

W roku akademickim 1987/1988 nastąpiła zmiana kierownika „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki”. W latach 1987-1991, funkcję dyrektora Instytutu Pedagogiki sprawował prof. Benon Bromberek, który z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu związany był od 1961 roku. W latach 1969-1972 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM oraz zastępcy dyrektora Instytutu Pedagogiki w

¹⁶⁹ Ibidem, s. 113.

¹⁷⁰ J. Kujawiński, *Wydział Nauk Społecznych. Sprawozdanie za okres od 1 IX 1987 do 30 XI 1990 roku* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1987/1988-1989/1990*, Poznań 1999, s. 199-200.

¹⁷¹ Ibidem.

¹⁷² Ibidem, s. 94-95.

latach 1969-1974. Z kolei w latach 1972-1982 organizował Międzywydziałowe Studium Pedagogiczne UAM, był twórcą i kierownikiem powstałego w 1974 roku Zakładu Pedagogiki Szkoły Wyższej. Zainteresowania naukowe prof. Benona Bromberka oscylowały wokół problematyki nauczycielskiej, socjalizacji młodzieży studenckiej oraz dydaktyki studiów uniwersyteckich¹⁷³.

Benon Bromberek urodził się 10 czerwca 1928 roku w Obornikach Wielkopolskich w rodzinie robotniczej. Do wybuchu wojny ukończył 4 klasy szkoły podstawowej. W czasie okupacji od 1941 roku do chwili wyzwolenia pracował w stolarni w charakterze robotnika¹⁷⁴. Po zakończeniu wojny kontynuował przerwana naukę. Ukończył kolejno 3-miesięczny kurs klas V-VII szkoły podstawowej, a potem szkołę średnią typu pedagogicznego (1949 rok). Ze względów rodzinnych podjął pracę nauczyciela w Szkole Specjalnej w Jeziorach koło Poznania. W latach 1950/1951 studiował w Instytucie Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Po powrocie do Poznania podjął pracę wykładowcy w Wyższym Kursie Nauczycielskim, a po jego likwidacji, w Liceum Pedagogicznym nr 1 w Poznaniu. Od 1952 roku do 1954 roku pracował w Komitecie Wojewódzkim PZPR i równolegle w wymienionym Liceum Pedagogicznym. W latach 1954-1958 korzystał ze stypendium i studiował w Instytucie Nauk Społecznych przy KC PZPR i równolegle na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w roku 1958 uzyskał stopień magistra pedagogiki.

Po powrocie do Poznania, w latach 1958-1962 pracował nadal w Komitecie Wojewódzkim PZPR w charakterze instruktora, a krótko potem zastępcy kierownika Wydziału Nauki KW. Równolegle pracował w Studium Nauczycielskim nr 2 (6 godzin tygodniowo) jako wykładowca pedagogiki. Od 1961 roku przeszedł na własną prośbę do Katedry Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. To w Katedrze Pedagogiki UAM w roku 1963 ukończył przewód doktorski i uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki¹⁷⁵. Był kolejno starszym asystentem, adiunktem, a do 1 czerwca 1969 roku docentem. W tym samym czasie (od 1969 roku) został również

¹⁷³ Zob. B. Bromberek, *Zasady organizacyjne i programowe studiów nauczycielskich w Polsce. Lata 1918-1932*, Poznań 1964; B. Bromberek, *Sytuacja społeczno-zawodowa nauczycieli studiujących zaocznie w szkole wyższej*, Poznań 1967; B. Bromberek, *Role społeczne nauczyciela*, Poznań 1973; B. Bromberek, *Młodzież studencka jej kształcenie i koncepcje życia*, Warszawa 1988; B. Bromberek, *Współdziałanie nauczycieli akademickich w organizacji kształcenia kadr pedagogicznych*, Warszawa 1991; B. Bromberek, *Problematyka naukowo – badawcza Instytutu Pedagogiki UAM (w:) Oświata pedagogika w Polsce i w świecie*, „Studia Pedagogiczne” tom XXII, 1971; B. Bromberek, *Szkoły wyższe wobec współczesnych przemian edukacyjnych „Neodidagmata”* 1981, tom XIV; B. Bromberek, *Problem dostępności studiów wyższych w Polsce* „Studia Socjologiczne” nr 3-4, 1987.

¹⁷⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 353.

¹⁷⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 353.

powołany na stanowisko zastępcy dyrektora Instytutu Pedagogiki UAM oraz prodziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Po upływie kadencji prodziekana rektor UAM powołał go dodatkowo na stanowisko Kierownika Międzywydziałowego Studium Pedagogicznego UAM.

Zainteresowania naukowe doc. dr B. Bromberka koncentrowały się wokół spraw zawodu nauczycielskiego i problematyki szkoły wyższej. Wydał drukiem trzy monografie: „Zasady organizacyjne i programowe studiów nauczycielskich w Polsce. Lata 1918-1932” (Poznań 1964 rok), „Sytuacja społeczno-zawodowa nauczycieli studiujących zaocznie w szkołach wyższych” (Poznań 1967 rok), „Role społeczne nauczycieli (praca habilitacyjna, 1973 rok) i 27 obszernych artykułów i 7 recenzji. Korzystał ze stypendium i przebywał na stażach w Wielkiej Brytanii (6 tygodni), ZSRR (3 miesiące) i NRD (4 miesiące)¹⁷⁶.

Od lutego 1991 roku dyrektorem Instytutu Pedagogiki UAM był prof. Zbigniew Kwieciński¹⁷⁷. Już wówczas, wraz z ówczesną filią w Kaliszu, „poznańska uniwersytecka pedagogika” była ważnym ośrodkiem naukowym i dydaktycznym. W roku 1991, kiedy to kierownictwo nad Instytutem Pedagogiki przejął prof. Zbigniew Kwieciński¹⁷⁸, „poznańska uniwersytecka pedagogika” stała się potężnym kadrowo ośrodkiem naukowym i dydaktycznym¹⁷⁹.

Zdaniem Zbigniewa Kwiecińskiego, „poznańska uniwersytecka pedagogika” na początku lat dziewięćdziesiątych należała do jednego z potencjalnie najsilniejszych uniwersyteckich środowisk pedagogicznych. Zwracał on jednak uwagę na przełom lat 1990/1991, kiedy to jak wiele instytucji akademickich, środowisko poznańskich pedagogów UAM znalazło się w kryzysie własnych zasobów i możliwości, przeżywając stan pewnej dekadencji. Instytut Pedagogiki *był w tym okresie strukturą dysypatywną, wytrącającą energię, zdeintegrowaną wewnętrznie, pogrążoną w niejaki marazmie, a poważnymi kłopotami adaptacyjnymi części subdyscyplin i części osób do wymagań tak nowoczesnej nauki i kształcenia, jak i do nowych standardów i wyzwań w tworzeniu i upowszechnianiu*

¹⁷⁶ Ibidem.

¹⁷⁷ Profesorem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza Zbigniew Kwieciński był w latach 1991-1999, funkcję pierwszego w historii dziekana Wydziału Studiów Edukacyjnych pełnił w latach 1993-1998. Współtworzył i był wiceprzewodniczącym, a od roku 1989 przewodniczącym Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego. Pracę jako nauczyciel akademicki rozpoczął w 1965 roku. Był kierownikiem Katedry Socjologii Edukacji i Polityki Oświatowej Instytutu Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie oraz kierownikiem Pracowni Studiów Kulturowych i Edukacyjnych Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Został odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski i Złotym Krzyżem Zasługi. Otrzymał również tytuł honoris causa Uniwersytetu Opolskiego w 2004 roku, a w roku 2007 w Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

¹⁷⁸ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych...*, s. 287-288.

¹⁷⁹ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 19.

wiedzy (...) *Dominowała aktywność rutynowa i obowiązkowa, która nie wystarczała do sprostania zmianom*¹⁸⁰.

Na tle innych naukowych oddziałów w Polsce, Instytut Pedagogiki osiągał wysoką dynamikę i skuteczność w uzyskiwaniu stopnia doktora habilitowanego i w prowadzeniu habilitacji. W okresie od początku 1991 roku ośmiu osobom zatwierdzono stopnie doktora habilitowanego, a trzy następne były w wysokim stopniu zaawansowane. Przeprowadzono 61 wyższych przewodów naukowych (habilitacje, tytuły i stanowiska profesorskie), przy czym prawie połowę, bo 19 kandydatów do habilitacji (na 39) i 3 kandydatów do tytułu naukowego (na 7) zaopiniowano negatywnie. Większość przewodów przypadła na lata 1994-1995. Jak pisze Zbigniew Kwieciński *pedagogika w innych uczelniach nie dokonała takiego jak u nas przyspieszenia zmian adaptacyjnych i w efekcie przewody habilitacyjne tam prowadzone spotkało w większości niepowodzenie w radach wydziałów humanistycznych lub na poziomie CK. To skierowało strumień habilitacji do nas, a surowe potraktowanie znacznej części z nich u nas podniosło poziom i prestiż przewodów naukowych w pedagogice i naszą skuteczność oraz dobrą opinię w CK. W efekcie przeprowadziliśmy kilkakrotnie więcej habilitacji niż razem wzięte wszystkie uprawnione instytucje naukowe w całej Polsce, w tym Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Wrocławski*¹⁸¹.

W latach akademickich 1990/1991-1992/1993 w skład dyirekcji Instytutu Pedagogiki wchodzili: prof. zw. Zbigniew Kwieciński, doc. dr hab. Aleksander Zandecki i dr Wiesław Ambrozik¹⁸². Ówczesna dyirekcja rozpoczęła pracę z początkiem semestru letniego roku akademickiego 1990/1991, tj. od 1 lutego 1991 – po wyborach powszechnych w grudniu 1990 roku¹⁸³. Ze względu na wielkość i wielofunkcyjność Instytutu Pedagogiki prace dyirekcji wspomagali: kierownik Studium Zaocznego doc. dr hab. Jerzy Modrzewski, przedstawiciel Instytutu w Wydziałowej Radzie Wydawniczej doc. dr hab. Eugeniusz Piotrowski, pełnomocniczka dyrektora do spraw kontaktów zagranicznych doc. dr hab. Eugenia Potulicka, opiekun pedagogicznych zbiorów w Bibliotece WSN dr Zbyszko Melosik, kierownik Podyplomowego Studium Technologii Kształcenia dr Stanisław Dylak oraz przewodniczący doraźnych komisji (ds. programów nauczania na studiach pedagogicznych, na kierunkach nauczycielskich Uniwersytetu, ds. rekrutacji na poszczególne formy studiów)¹⁸⁴.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 214.

¹⁸¹ Ibidem, s. 216.

¹⁸² *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1991/1992*, Poznań 1992, s. 84.

¹⁸³ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego*, Poznań 1996, s. 220.

¹⁸⁴ Ibidem, s. 220-221.

Na początku kadencji w strukturze Instytutu Pedagogiki było 11 zakładów (Dydaktyki Ogólnej, Historii Wychowania i Organizacji Szkolnictwa, Oświaty Dorosłych, Pedagogiki Ogólnej i Metodologii Badań Pedagogicznych, Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej, Psychopatologii Dziecka i Pedagogiki Specjalnej, Pedagogiki Społecznej, Pedagogiki Szkolnej, Pedagogiki Szkoły Wyższej, Technologii Kształcenia oraz Teorii Wychowania) oraz 5 pracowni (Edukacji Ekologicznej, Pedagogiki Porównawczej, Metod i Technik Badawczych, Krajoznawstwa i Turystyki Szkolnej oraz Informatyki). Ponadto w strukturze Instytutu znajdowały się zakłady zlokalizowane w Kaliszu – Nauczania Początkowego, Wychowania Muzycznego i Wychowania Plastycznego¹⁸⁵.

W strukturze zastanej na początku kadencji wyodrębniono dwa samodzielne kolegia: Edukacyjne na WNS i Pedagogiczno-Artystyczne w Kaliszu przy prorektorze UAM, powołano Zakład Socjologii Edukacji oraz przekształcono Zakład Teorii Wychowania w Zakład Podstaw Wychowania i Opieki. Następnie powołano nowe zakłady: Resocjalizacji, Pedagogiki Specjalnej, Pedagogicznych Problemów Młodzieży, Pedagogiki Porównawczej oraz Pracownię Filozofii Edukacji, a także przekształcono istniejące placówki w zakłady: Psychopatologii Dziecka, Historii Wychowania oraz Pracownię Nauczania Podstaw Informatyki¹⁸⁶.

Na początku lat dziewięćdziesiątych kilku pracowników Instytutu Pedagogiki uzyskało prestiżowe funkcje w ciałach naukowych z wyboru (Komitety: Nauk Pedagogicznych, Psychologii i Socjologii PAN; Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Amerykańskie Stowarzyszenie Edukacyjne, Centralna Komisja ds. Tytułu Naukowego i Stopni Naukowych), w parlamencie (1 poseł), w redakcjach i radach redakcyjnych pism o ponad lokalnym zasięgu, w ciałach doradczych Prezydenta, Ministerstwa, parlamentu i rad miasta i kuratorium, w organizacjach popularyzujących niekonwencjonalne podejścia do wspierania rozwoju i zdrowia¹⁸⁷.

Omawiany okres w zakresie działalności dydaktycznej Instytutu Pedagogiki był czasem zasadniczych zmian w obowiązujących długie lata w planach i programach nauczania. Opracowano nową koncepcję studiów pedagogicznych. W pracę nad nią zaangażowały się wszystkie zakłady Instytutu. Celem zmian było przede wszystkim stworzenie studentom możliwie szerokiej i dostosowanej do potrzeb rynku oferty zawodowej, ale także uczynienie z

¹⁸⁵ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego*, Poznań 1996, s. 221.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 221-222.

¹⁸⁷ Ibidem, s. 227.

pedagogiki ciekawego i atrakcyjnego kierunku studiów. W wyniku czego przygotowano ofertę dwunastu specjalizacji zawodowych, z których studenci mogli wybierać zgodnie ze swoimi zainteresowaniami odpowiednie kierunki studiów. Wśród tych specjalizacji znalazły się takie dziedziny pedagogiki jak: pedagogika opiekuńczo-wychowawcza, organizacja środowiska wychowawczego, organizacja i kierowanie pracą szkoły, animacja oświatowa i kulturalna, pedagogika medialna, rewalidacja upośledzonych umysłowo, pedagogika terapeutyczna, logopedia, poradnictwo zawodowe, resocjalizacja oraz praca socjalna.

Do ważnych zadań dydaktycznych Instytutu Pedagogiki należało kształcenie pedagogiczne studentów różnych kierunków studiów, którzy chcieli uzyskać kwalifikacje nauczycielskie. Zespół pracowników naukowo-dydaktycznych pod kierunkiem doc. dr hab. Marii Dudzikowej opracował nowy program przedmiotu pedagogiki wraz z propozycjami metod realizacji. Opinie o nowym programie i sposobie jego realizacji ze strony zainteresowanych instytutów oraz studentów okazały się pozytywne¹⁸⁸.

Konferencje realizowane przez Instytut Pedagogiki w omawianym okresie przedstawiały się następująco: „Filozofować w kontekście edukacji (23 października 1991 roku), „Koncepcja i kierunki przemian systemu doskonalenia nauczycieli” (29 listopada 1991 roku), „O większą efektywność procesu kształcenia” (marzec 1992 rok)¹⁸⁹, „Autonomia osób niepełnosprawnych (3-6 grudnia 1992 roku), „Edukacja wobec przesilen formacyjnych końca XX wieku” (9-13 listopada 1992 roku), „Metodologia w badaniach historii wychowania” (19-21 kwietnia 1993 roku)¹⁹⁰, „Edukacja – technologia kształcenia – media” (29 czerwca 1993 roku), „Współczesne teorie socjologii edukacji na warsztatach badaczy i nauczycieli akademickich” (15-17 września 1993 roku)¹⁹¹.

Pod koniec kadencji w Instytucie Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych UAM funkcjonowały następujące zakłady i pracownie: Zakład Dydaktyki Ogólnej – kierownik: prof. dr hab. Kazimierz Denek, Zakład Historii Wychowania – kierownik: prof. UAM dr hab. Jan Hellwig, Zakład Oświaty Dorosłych – kierownik: prof. dr hab. Józef Skrzypczak, Zakład Pedagogicznych Problemów Młodzieży – kierownik: doc. dr hab. Aleksander Zandecki, Zakład Pedagogiki Ogólnej i Metodologii Badań Pedagogicznych – kierownik: doc. dr hab.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 227-230.

¹⁸⁹ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego*, Poznań 1996, s. 82.

¹⁹⁰ Zob. J. Hellwig, *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania. Ogólnopolska konferencja naukowa na Uniwersytecie Łódzkim 19-21 kwietnia 1993 roku*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 3 (5), s. 138-139.

¹⁹¹ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego*, Poznań 1996, s. 121-122.

Janusz Gnitecki, Zakład Pedagogiki Porównawczej – kierownik: doc. dr hab. Eugenia Potulicka, Zakład Pedagogiki Specjalnej – kierownik: doc. dr hab. Władysław Dykcik, Zakład Pedagogiki Społecznej – kierownik: doc. dr hab. Tadeusz Frąckowiak, Zakład Pedagogiki Szkolnej – kierownik: prof. UAM dr hab. Maria Dudzikowa, Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej – kierownik: prof. dr hab. Benon Bromberek, Zakład Podstaw Wychowania i Opieki – kierownik: prof. dr hab. Heliodor Muszyński, Zakład Psychopatologii Dziecka – kierownik: prof. dr hab. Irena Obuchowska, Zakład Resocjalizacji – kierownik: dr hab. Wiesław Ambrozik, Zakład Socjologii Edukacji – kierownik: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński, Zakład Technologii Kształcenia – kierownik: prof. dr hab. Wacław Strykowski, Pracownia Edukacji Ekologicznej – kierownik: prof. UAM dr hab. Lubomira Domka, Pracownia Filozofii Edukacji – kierownik: prof. dr hab. Lech Witkowski, Pracownia Krajoznawstwa i Turystyki Szkolnej – kierownik: dr hab. Eugeniusz Kameduła, Pracownia Metod i Technik Badawczych – kierownik: dr Ignacy Kuźniak oraz Pracownia Nauczania Podstaw Informatyki – kierownik: dr Krystyna Brelińska¹⁹². Tym samym zniesiono Zakład Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej oraz powołano wymienioną Pracownię Krajoznawstwa i Turystyki Szkolnej.

Jesienią 1992 roku, Rada Instytutu, pozytywnie zaopiniowała wniosek o wyodrębnieniu się od 1 września 1993 roku Instytutu Pedagogiki i Kolegium Edukacyjnego z Wydziału Nauk Społecznych w osobny wydział, który przyjął nazwę Wydziału Studiów Edukacyjnych¹⁹³. Struktura Wydziału Studiów Edukacyjnych miała składać się z 6 katedr, takich jak: Katedra Podstaw Opieki i Wychowania, Katedra Dydaktyki Ogólnej i Metodologii, Katedra Technologii Kształcenia, Katedra Pedagogiki Społecznej, Katedra Psychopatologii i Pedagogiki Specjalnej, a także Katedra Podstawowych Studiów Edukacyjnych. Ostatecznie pozostano przy strukturze zakładów. Oprócz tego, w strukturze WSE znajdować się miały Kolegium Edukacyjne i planowane Centrum Zaawansowanych Studiów Edukacyjnych – jako studium podoktorskie z zakresu teorii i metodologii nauk społecznych i pedagogicznych dla adiunktów z szeroko pojętego regionu wokół Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Kierownik Katedry od tej pory miał być wybierany spośród samodzielnych pracowników nauki na każdą kadencję. Katedry mogły i powinny być areną

¹⁹² Ibidem, s. 222-223.

¹⁹³ Pierwotnie Wydział Nauk Społecznych obejmował następujące instytuty: Instytut Pedagogiki, Instytut Psychologii, Instytut Filozofii, Instytut Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Instytut Socjologii, Instytut Kulturoznawstwa oraz Kolegium Edukacyjne. Decyzja o oddzieleniu się dwóch jednostek organizacyjnych Wydziału (Instytut Pedagogiki oraz Kolegium Edukacyjne) zapadła w lutym 1993 roku pod koniec kadencji, kiedy to Rada Wydziału Nauk Społecznych pozytywnie rozpatrzyła wniosek Rady Instytutu Pedagogiki w tej kwestii.

pracy naukowej i dydaktycznej. Należało także integrować pracowników Wydziału wokół wspólnych zadań, a zadaniem kierowników katedr było współtworzenie codziennej polityki rozwoju środowiska jako partnerzy dziekana¹⁹⁴. Funkcjonowały wówczas następujące jednostki organizacyjne Wydziału: Zakład Dydaktyki Ogólnej (kierownik: prof. dr hab. Kazimierz Denek), Zakład Historii Wychowania¹⁹⁵ (kierownik: prof. dr hab. Jan Hellwig), Zakład Oświaty Dorosłych (kierownik: prof. dr hab. Józef Skrzypczak), Zakład Pedagogicznych Problemów Młodzieży (kierownik: doc. dr hab. Aleksander Zandecki), Zakład Pedagogiki Ogólnej i Metodologii Badań Pedagogicznych (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki), Zakład Pedagogiki Porównawczej (kierownik: doc. dr hab. Eugenia Potulicka), Zakład Pedagogiki Specjalnej (kierownik: doc. dr hab. Władysław Dykcik), Zakład Pedagogiki Społecznej (kierownik: doc. dr hab. Tadeusz Frąckowiak), Zakład Pedagogiki Szkolnej (kierownik: prof. dr hab. Maria Dudzikowa), Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej (kierownik: prof. dr hab. Benon Bromberek), Zakład Podstaw Wychowania i Opieki¹⁹⁶ (kierownik: prof. dr hab. Heliodor Muszyński), Zakład Psychopatologii Dziecka (kierownik: prof. dr hab. Irena Obuchowska), Zakład Resocjalizacji¹⁹⁷ (kierownik: dr hab. Wiesław Ambrozik), Zakład Socjologii Edukacji (kierownik: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński), Zakład Technologii Kształcenia (kierownik: prof. dr hab. Wacław Strykowski), Pracownia Edukacji Ekologicznej (kierownik: prof. dr hab. Lubomira Domka)¹⁹⁸, Pracownia Filozofii Edukacji (kierownik: prof. dr hab. Lech Witkowski), Pracownia Krajoznawstwa i Turystyki Szkolnej (kierownik: dr hab. Eugeniusz Kameduła), Pracownia Metod i Technik Badawczych (kierownik: dr Ignacy Kuźniak), Pracownia Nauczania Podstaw Informatyki (kierownik: dr Krystyna Brelińska)¹⁹⁹. Rok 1993 to czas, tradycyjnych już, kontaktów profesorów z zagranicą. Owa współpraca przejawiała się w postaci staży studyjnych, wyjazdów przeglądowo-studyjnych, praktyk, badań źródłowych do konkretnych projektów badawczych, roboczych nagrań źródłowych. Profesorowie brali czynny udział w międzynarodowych debatach naukowych, występowali w roli naukowych konsultantów.

¹⁹⁴ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993*, s. 222.

¹⁹⁵ Zob. *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Wychowania*, „*Studia Edukacyjne*”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 330-333.

¹⁹⁶ Zob. *Sprawozdanie z działalności Zakładu Teoretycznych Podstaw Edukacji*, „*Studia Edukacyjne*”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 326-330.

¹⁹⁷ Zob. M. Muskała, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Resocjalizacji*, „*Studia Edukacyjne*” nr 8/2008, s. 282-283.

¹⁹⁸ *Skład osobowy UAM w roku akademickim 1991/1992*, Poznań 1992, s. 85-89

¹⁹⁹ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993*, s. 222-233.

Pierwszym dziekanem Wydziału Studiów Edukacyjnych został, wcześniejszy dyrektor, prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński²⁰⁰.

3. Kierunki badań i pracy naukowo-badawczej poznańskiej pedagogiki uniwersyteckiej

Instytut Pedagogiki w latach akademickich 1970/1975 mieścił się w strukturach Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu²⁰¹. Funkcję kierownika w tymże okresie piastował prof. Heliodor Muszyński²⁰². W skład Instytutu Pedagogiki, wraz z jej rozwojem strukturalnym, wchodziło siedem zakładów: Zakład Teorii Wychowania (kierownik: prof. dr H. Muszyński), Zakład Dydaktyki (kierownik: prof. dr T. Krajewski), Zakład Pedagogiki Społecznej (kierownik: prof. dr S. Kowalski), Zakład Oświaty Dorosłych (kierownik: doc. dr E. Harwas), Zakład Historii Wychowania – przekształcony w dniu 1 września 1975 roku w Zakład Historii Wychowania i Organizacji Szkolnictwa (kierownik: prof. dr S. Michalski), Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej funkcjonujący od 1 października 1974 roku (kierownik: doc. dr hab. B. Bromberek), Zakład Pedagogiki Pracy funkcjonujący od 1 grudnia 1974 roku (kierownik: doc. dr hab. S. Szajek)²⁰³.

Problematyka badań Zakładu Dydaktyki, funkcjonującego w Instytucie Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego, kierowanego przez prof. Edmunda Krajewskiego, była szeroka i koncentrowała się wokół wczesnoszkolnego nauczania języka polskiego (dr H. Baczyńska); efektywności stosowania nowych technik nauczania (prof. L. Leja); procesów dydaktyczno-wychowawczych (prof. E.T. Krajewski i mgr B. Pieńkowska-Dudzińska, mgr E. Kameduła i mgr E. Piotrowski); kształcenia zawodowego i politechnicznego (doc. S. Szajek); dydaktyki szkoły wyższej (prof. E.T. Krajewski i prof. L. Leja).

Prof. L. Leja opracował w ramach Głównej Komisji Programowania Resortu Oświaty i Szkolnictwa Wyższego ekspertyzę odnośnie wyposażenia szkolnictwa w środki dydaktyczne. Pracownicy Zakładu Dydaktyki Ogólnej wyjeżdżali w celach naukowych za granicę, np. prof. L. Leja – Sofia na sesję Ekspertów Nowej Technologii Kształcenia Krajów

²⁰⁰ Zob. Z. Ratajek, *Rozmowa z Profesorem Zbigniewem Kwiecińskim*, „Nowe Horyzonty Edukacji” nr 2(5), 2013, s. 15.

²⁰¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72, za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 331-357.

²⁰² B. Bromberek, *Problematyka naukowo-badawcza Instytutu Pedagogiki UAM, Oświata i pedagogika w Polsce i w świecie*, „*Studia pedagogiczne*” 1971. T. XXII, s. 141-153.

²⁰³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 112.

Socjalistycznych oraz doc. S. Szajek do NRD w czasie od 2 października do 30 listopada 1969 roku. Prof. E.T. Krajewski, prof. L. Leja i doc. S. Szajek utrzymywali stałe kontakty z przedstawicielami nauki krajów socjalistycznych, szczególnie NRD, Bułgarii i Węgier²⁰⁴.

W omawianym okresie prace naukowe opublikowali: E. T. Krajewski²⁰⁵, S. Szajek²⁰⁶, H. Baczyńska²⁰⁷, B. Pieńkowska-Dudzińska²⁰⁸ oraz E. Kameduła²⁰⁹.

W ramach działalności na polu kształcenia kadr naukowych, prof. E. T. Krajewski wykształcił trzech doktorów, przygotował dwadzieścia sześć recenzji prac doktorskich, dwie oceny dorobku naukowo-badawczego w związku z powołaniem na stanowisko samodzielnego pracownika nauki oraz trzy recenzje pohabilitacyjne, wykonane na zlecenie Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. Prof. L. Leja wykształcił siedmiu doktorów, poza tym brał udział w dwóch habilitacjach, przygotował siedem recenzji prac doktorskich, trzy oceny dorobku na stopień docenta oraz dwie na profesora. Doc. S. Szajek opracował dwie oceny dorobku naukowo-badawczego w związku z wnioskami o powołanie na stanowisko

²⁰⁴ Ibidem, s. 332.

²⁰⁵ E.T. Krajewski, *Dobór kandydatów do szkół wyższych. Analiza czynników społecznych i pedagogicznych*, Warszawa 1969, PWN, ss. 244; *Die Rolle des Profilmodells von Bewerber, Student und Absolvent der Sozialistischen Hochschule. Der Beitrag des sozialistischen Hochschule Pedagogik zur Entwicklung neuer Ausbildungsmethoden*, Berlin 1969, T. 2, s. 11-21; *Z problematyki uczenia się poprzez praktykę jako jednego z elementów przygotowania do zawodu w ponadpodstawowych szkołach zawodowych*. Wychowanie i nauczanie przez pracę i zawód, Poznań 1970, s. 57-80; *Wykład uniwersytecki na studiach dla pracujących*. Funkcje wykładu uniwersyteckiego na studiach dla pracujących, Poznań 1970, s. 11-46; *Modernizacja metod nauczania w szkole wyższej i rola środków audiowizualnych*, „Dydaktyka Szkoły Wyższej” 1970, nr 3 (21), s. 159-167; *Podstawowe problemy dydaktyki szkoły wyższej*, „Neodidagmata” 1970, nr 2, s. 311-314; *Józef Kwiatek (1911-1964) (w:) Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1947-1970*, Wydawnictwo Poznańskie 1971, s. 264-283; *Symposium na temat nowych metod kształcenia w szkolnictwie wyższym w NRD*, „Dydaktyka Szkoły Wyższej” 1970, nr 1-2 (9-10), s. 196-201.

²⁰⁶ S. Szajek, *Kształcenie politechniczne a zawodowe*, Warszawa 1970, PZWS, ss. 268; *Organizacja pracy dydaktycznej w SPR*, Warszawa 1972 PZWS, ss. 296; *Związki zachodzące między programami i wynikami nauczania szkół podstawowych i zawodowych (w:) Wychowanie i nauczanie przez pracę a zawód*, Poznań 1970, s. 81-174; *Metody pracy szkoły z dziećmi i rodzicami w przygotowaniu do wyboru zawodu (w:) Materiały pomocnicze do realizacji programu rejonowych konferencji pedagogicznych w roku szkolnym 1971/72*, ZNP 1971, s. 3-20; *Udział wielkopolskiej organizacji związkowej nauczycieli w przygotowaniu i realizacji reform szkolnych (w:) Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce w latach 1945-1950*, Poznań 1971, s. 53-108; *Czynniki determinujące efektywność nauczania w szkołach przysposobienia rolniczego (w:) Organizacja pracy dydaktycznej w SPR*, Warszawa 1972, PZWS, s. 5-40.

²⁰⁷ H. Baczyńska, *Zadania dydaktyczno-wychowawcze praktyk na studium pedagogiki (w:) Wychowanie i nauczanie przez pracę a zawód*, Poznań 1970, s. 233-268; *Czym się różni mowa siedmiolatka od mowy ucznia klasy IV*, „Życie szkoły” 1970, nr 12, s. 8-13; *Poszukiwanie nowej struktury lekcji w Związku Radzieckim*, „Życie Szkoły”, 1971, nr 12, s. 31-35.

²⁰⁸ B. Pieńkowska-Dudzińska, (rec.) Jarosław Rodniański, *Sprawność umysłowa*, Warszawa 1970, „Nauczyciel i Wychowanie”, 1971, nr 6, s. 118-120.

²⁰⁹ E. Kameduła, *Potrzeba uwzględnienia nowoczesnych metod i technik nauczania w materiale programowym studiów uniwersyteckich*, „Neodidagmata”, 1970, nr 2, s. 309-310; *Efektywność nauczania przy pomocy filmu (w:) Wychowanie i nauczanie przez pracę a zawód*, Poznań 1970, UAM, s. 297-331; (rec.) L. Leja (red.), *Film skuteczną pomocą dydaktyczną*, „Ruch Pedagogiczny”, 1971, nr 3, s. 368-372.

samodzielnego pracownika naukowo-badawczego²¹⁰. Ponadto pracownicy Zakładu Dydaktyki Ogólnej brali udział w następujących sesjach naukowych: Sesji naukowo-dydaktycznej zorganizowanej przez Ośrodek Metodyczny Uniwersyteckich Studiów dla Pracujących – poświęconej ćwiczeniom na studiach dla pracujących (prof. E. T. Krajewski; prof. L. Leja), sesji poświęconej „Integracji nauki i oświaty” zorganizowanej w Piwnicznej przez Sekcję Nauki Zarz. Gł. ZNP (prof. E. T. Krajewski). Pracownicy wygłaszali referaty na sesjach krajowych (prof. L. Leja – 7, prof. E.T. Krajewski – 1), za granicą (prof. L. Leja – 2; doc. S. Szajek-3). Poza tym wygłaszali pogadanki w radio i telewizji (prof. L. Leja) oraz w Okręgowym Ośrodku Metodycznym w Poznaniu, w Ośrodku Szkolenia Kadr Oświatowych w Mosinie i na konferencjach nauczycielskich (prof. E. T. Krajewski; prof. L. Leja; doc. S. Szajek, dr H. Baczyńska, mgr E. Kameduła i mgr E. Piotrowski)²¹¹.

Przedmiotem pracy badawczej Zakładu Oświaty Dorosłych funkcjonującego w Instytucie Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego, pod kierownictwem doc. dr hab. E. Harwasa, były następujące problemy: podstawy metodologiczne oświaty dorosłych, sprawność nauczyciela kursowego, współdziałanie zakładów pracy i szkoły (doc. dr E. Harwas), dydaktyka szkoły wyższej, problemy czytelnictwa powszechnego, funkcjonowanie placówek kulturalno-oświatowych (doc. dr M. Walentynowicz), organizacja szkoły ogólnokształcącej dla pracujących (mgr K. Marciniak), czytelnictwo nauczycieli (mgr H. Czarny) oraz kształtowanie postaw dorosłych przez środki masowego przekazu (mgr K. Przyszczypkowski). Ponadto doc. dr M. Walentynowicz przygotowała w ramach prac Komisji Prognozowania dwa szkice: „Perspektywiczne proporcje kształcenia bibliotekarzy szkolnych” i „Pożądany model funkcjonowania bibliotek powszechnych w środowisku”. W 1971 roku uzyskała nagrodę Ministra (indywidualną III stopnia) za szczególne osiągnięcia w dziedzinie badań naukowych. Na zlecenie Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Techniki opracowała ocenę projektów programu „Naukowa organizacja pracy społeczno-kulturalnej”²¹².

Co tyczy się działalności na polu kształcenia kadr naukowych należy zaznaczyć, iż pod kierunkiem doc. dr hab. E. Harwasa uzyskał stopień naukowy doktora mgr J. Kargul (12.06.1971 r.) na podstawie rozprawy „Kształcenie pracowników kulturalno-oświatowych”; stopień magistra uzyskały dwadzieścia cztery osoby. Doc. E. Harwas prowadził seminarium doktorskie dla ośmiu osób i opracował dwie recenzje prac doktorskich. Doc. dr M.

²¹⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 332-333.

²¹¹ Ibidem, s. 334.

²¹² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 338-339.

Walentynowicz była promotorką przewodu doktorskiego mgr Scholastyki Borejszy, która uzyskała tytuł doktora (12.06.1971 r.) na podstawie rozprawy „Reformatorska działalność pedagogiczna Konstantego Uszyńskiego”, opracowała ocenę dorobku naukowego dra Włodzimierza Goriszowskiego w ramach przewodu habilitacyjnego, zakończonego 12.06.1972 roku oraz popęlniła pięć recenzji prac doktorskich. Prowadziła seminarium doktorskie dla dwunastu osób. Stopień magistra uzyskały pod jej kierunkiem dwadzieścia dwie osoby²¹³.

W omawianym okresie prace naukowe opublikowali: H. Czarny²¹⁴; E. Harwas²¹⁵; K. Marciniak²¹⁶; K. Przyszczykowski²¹⁷ oraz M. Walentynowicz²¹⁸.

Celem prac naukowo-badawczych Zakładu Teorii Wychowania, funkcjonującego w Instytucie Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego pod kierunkiem doc. dr hab. Heliodora Muszyńskiego²¹⁹, było opracowanie, wprowadzenie w życie, naukowe zweryfikowanie oraz metodyczne ujęcie systemu wychowawczego szkoły podstawowej i średniej ogólnokształcącej²²⁰.

Badanie nad systemem wychowawczym szkoły miało charakter szeroko zakrojonego eksperymentu globalnego, którego charakterystycznymi cechami były: jednoczesne

²¹³ Ibidem, s. 339.

²¹⁴ H. Czarny, (rec.) T. Gołaszewski, *Spółeczna recepcja współczesnej powieści polskiej*, Warszawa 1968, *Kultura i Spółeczeństwo* 1970, nr 3, s. 220-223.

²¹⁵ E. Harwas, *Koncepcja człowieka a problem wychowalności dorosłych*, *Oświata Dorosłych* 1970, nr 1, s. 10-15; *Refleksje o pracy uniwersytetów powszechnych*, *Oświata Dorosłych* 1970, nr 3, s. 149-151; *Problem odrębności oświaty dorosłych*, *Oświata Dorosłych* 1970, nr 9, s. 219-335; (rec.) *Z doświadczeń nad kształceniem dorosłych w liceach ogólnokształcących dla pracujących*, Warszawa 1969, *Człowiek w Pracy i Osiedlu* 1970, nr 1, s. 158-160; *Sprawozdanie z obrad sekcji historii i pedagogiki (w:) Funkcje wykładowi uniwersyteckiego na studiach dla pracujących*, Poznań 1970, s. 205-209.

²¹⁶ K. Marciniak, *Znaczenie połozenia celu pośredniego w programie realizacji celu głównego (z zastosowaniem do nauczania w szkole wyższej)*, *Neodidagmata* 1970, nr 2, s. 316-318; E. Howorka, M. Obara, *Położniczy internat studentów medycyny jako forma nauczania medycyny klinicznej przez praktykę*, *Ginekologia Polska* 1971, nr 2, s. 268-273, nr 3, s. 401-408; *O przydatności testu i innych form sprawdzania wiadomości w klinicznym nauczaniu medycyny*, *Dydaktyka Szkoły Wyższej* 1971, nr 2, s. 76-79; *Ogólne problemy kształcenia w Akademich Medycznych*, *Zdrowie Publiczne* 1972, nr 7, s. 655-660; (rec.) J. Półturzycki, *Szkolnictwo dla pracujących*, Warszawa 1970, *Oświata Dorosłych* 1971, nr 9, s. 560-563.

²¹⁷ K. Przyszczykowski, (rec.) M. Woytowicz-Neumann, *Dorośli a nauczanie języków obcych*, Wrocław 1970, *Oświata Dorosłych* 1971, nr 7, s. 436-437.

²¹⁸ M. Walentynowicz, *Podstawy czytelnictwa powszechnego*, Wrocław 1970, ss. 442; *Przedmiotowy przewodnik medyczny (propozycje dotyczące treści i formy) (w:) Z problematyki badań nad organizacją i dydaktyką studiów dla pracujących*, Poznań 1970, s. 33-49; *O nową formę egzaminu wstępnego na uniwersyteckie studia zaoczne (w:) Z problematyki badań nad organizacją i dydaktyką studiów dla pracujących*, Poznań 1970, s. 51-77; *Ze studiów nad Komeńskim (po t. 1945)* *Ruch Pedagogiczny* 1970, nr 4, s. 495-502; *Spółeczne uwarunkowania czytelnictwa młodzieży szkół średnich*, *Informator Bibliotekarza Wielkopolskiego* 1971, nr 1, s. 23-30; *Potrzeby studentów – odbiorców książki naukowej (w:) Problemy edytorstwa*, Warszawa 1971, s. 66-70; *Różnice sprawnościowe w szybkości czytania młodzieży szkół średnich*, *Ruch Pedagogiczny* 1972, nr 2, s. 207-215.

²¹⁹ Zob. S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998, s. 305-318.

²²⁰ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka*, Poznań 1975, s. 341-342.

wprowadzenie w życie szkoły całego zespołu zmiennych typu „manipulacje wychowawcze, składające się na system wychowania”; weryfikacja systemu przez zbadanie całego zespołu zmiennych zależnych typu „wyniki wychowania”, składających się na efektywność systemu; przedłużenie badań w czasie ze względu na powolny i złożony charakter urabiania się osobowości pod wpływem oddziaływania wielu czynników wychowawczych²²¹.

Eksperyment nad systemem wychowawczym obejmował dwa główne problemy: problem stosowalności opracowanego (teoretycznie) systemu, a więc możliwość wprowadzenia go w sposób pełny do szkoły i zintegrowania wszystkich jego elementów oraz problem efektywności wychowawczej systemu i poszczególnych jego elementów składowych, a więc weryfikacja hipotez dotyczących jego zamierzonych wyników. Problematyka badań koncentrowała się wokół następujących założeń: badania nad systemem wychowawczym szkoły; opracowanie i eksperymentalne wprowadzenie systemu wychowawczego do szkoły; opracowanie całego zestawu zmiennych, które odgrywają rolę wskaźników efektywności wprowadzonego w eksperymencie systemu wychowania²²².

Obok problemów badawczych, związanych z globalną weryfikacją systemu, przeprowadzono cały szereg badań szczegółowych: kształtowanie się więzi ucznia ze szkołą, wpływ systemu wychowania na aktywność społeczną uczniów, rozwój zainteresowań dzieci pod wpływem zajęć pozalekcyjnych w szkole, kształtowanie się stosunków w klasie szkolnej, przygotowanie uczniów do wyboru zawodu, rozwój postawy uspołeczniania i patriotyzmu uczniów i jego wychowawcze determinanty, wpływ wychowania obywatelskiego na kształtowanie się postaw patriotycznych i internacjonalistycznych uczniów, wpływ zajęć wychowania obywatelskiego na kształtowanie się postaw zaangażowania społeczno-ideowego uczniów, wychowawcza efektywność systemu punktowego w stosowaniu oceny ze sprawowania, wpływ pracy szkoły na środowisko lokalne, wyniki nauczania w zakresie matematyki i języka polskiego, wpływ szkoły na rozwój społeczny i umysłowy dzieci, stopień realizacji funkcji opiekuńczej szkoły wobec uczniów klas różnych, stopień zaspokojenia przez szkołę potrzeb realizacji zainteresowań uczniów klas starszych, zjawiska występujące w zespole, struktura klasy, stosunek rodziców do pracy szkoły²²³.

Zakład Teorii Wychowania przyjął strukturę organizacyjną i podział zadań podporządkowany wyłącznie realizacji celów związanych z opracowaniem, wprowadzeniem i

²²¹ Ibidem, s. 342.

²²² Ibidem, s. 343.

²²³ Ibidem.

zweryfikowaniem systemu wychowania²²⁴. Organizacja pracy zakładała: przeprowadzenie eksperymentu, gromadzenie i opracowywanie materiałów badawczych, opracowanie naukowe wyników eksperymentu, upowszechnianie wyników eksperymentu. W Zakładzie wyodrębniono następujące zespoły: zespół zajmujący się organizacją i działalnością zespołu ogólnoszkolnego, zespół zajmujący się pracą wychowawcy klasowego, zespół zajmujący się organizacjami na terenie szkoły, zespół zajmujący się zajęciami pozalekcyjnymi i pracą środowiskową szkoły²²⁵.

Do prac naukowo-badawczych zostali włączeni również doktoranci. W roku akademickim 1971/1972 system wychowania w szkole podstawowej został zweryfikowany i od września 1972 roku wprowadzony do szkół województwa poznańskiego, bydgoskiego, wrocławskiego i warszawskiego oraz w powiecie puławskim i sulcińskim. W ramach pracy nad systemem wychowania Zakład Teorii Wychowania zorganizował szereg kursów, na których dopracowywano szczegółowo elementy systemu²²⁶. Ważnym osiągnięciem tego okresu były opracowania z zakresu metodologii i teorii wychowania, autorstwa prof. Heliadora Muszyńskiego²²⁷.

W omawianym okresie prace naukowe opublikowali: Heliador Muszyński²²⁸; Jerzy Czerwiński²²⁹; Franciszek Kowalewski²³⁰; Teresa Maciejewska²³¹, Zdzisław Sargialis, Piotr Sarna, Janusz Stawniak, Krystyna Zielińska, Elżbieta Ziółkowska-Rudowicz²³².

²²⁴ *Sprawozdanie z działalności Zakładu Podstaw Wychowania i Opieki*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 328.

²²⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 343-344.

²²⁶ Ibidem, s. 344.

²²⁷ B. Miśkiewicz, *Okres intensywnego rozwoju Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1971-1979* (w:) B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Poznań 1989, s. 177.

²²⁸ H. Muszyński (red.), *System wychowawczy szkoły podstawowej*, praca zbiorowa, Poznań 1970, s. 209; T.M. Newcomb, R.H. Turner, P.E. Converse, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1970, PWN, s. 598 (wstęp, redakcja oraz tłumaczenie jednej części); *Podstawowe założenia organizacji pracy wychowawczej w szkole i środowisku*, Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego 1969, t. 7, s. 5-21; *Rola nauki (cykl artykułów o tematycznych zagadnieniach organizacji młodzieżowych)*, Harcerstwo 1969, nr 7-8,9; *Społeczno-polityczne aspekty celów socjalistycznego nauczania*, Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze 1969, nr 8, s. 8-11; *Metody socjalne – mravni wychowy*, Pedagogicka Orientace 1969, nr 4, s. 83-96, przeł. Josef Jedlicka; *Problemy kształtowania naukowego światopoglądu dzieci i młodzieży* (w:) L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, seria 2, t. 4, Warszawa 1969, s. 241-263; *Procesy wychowania społeczno-moralnego dzieci w wieku szkolnym i ich organizacja* (w:) L. Wołoszynowa (red.), *Materiały do nauczania psychologii*, seria 2, t. 4, Warszawa 1969, s. 533-565; *Problematyka młodzieży i wychowania w twórczości Lenina*, Nurt, 1970, nr 4, s. 19-26; *Poglądy Lenina na wychowanie i ich znaczenie dla rozwoju socjalistycznej pedagogiki*, Nauczyciel i Wychowanie 1970, nr 3, s. 22-35; *Twierdzenia pedagogiki i ich systematyzacja*, Studia Metodologiczne 1970, nr 7, s. 3-40; *Podstawy organizacji działalności szkoły* (w:) *Unowocześnienie kierowania szkołą średnią, materiały posesyjne*, Kraków 1970, s. 16-57; *Metodologiczne problemy organizacji pracy wychowawczej szkoły i badań nad jej efektywnością*, Przegląd Pedagogiczny – Biuletyn Instytutu Pedagogiki 1970, nr 1/2, s. 42-50; *Geneza i treści socjalistycznego ideału wychowania*, Wychowanie obywatelskie 1970, nr 7,8,9; *Wychowanie moralne* (w:) B. Suchodolski (red.), *Pedagogika*, Warszawa 1970, s. 417-486; *Wychowne procesy a możliwości i planowanie*, Pedagogicka Orientace, 1970, nr 5, przeł. Józef Jedlicka, s. 78-87; *Świecki ideał wychowania ideowo-moralnego w poglądach Lenina*, Przegląd Pedagogiczny – Biuletyn Instytutu Pedagogiki 1970, nr 3, s. 22-28; *Organizacja*

Działalność naukowa Zakładu Pedagogiki Społecznej funkcjonującego w Instytucie Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr Stanisława Kowalskiego koncentrowała się wokół dwóch tematów: funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku oraz system dydaktyczno-wychowawczy wyższej uczelni. W ramach pierwszego z tych tematów opracowywano następujące zagadnienia: „Funkcjonowanie systemu wychowawczego w typowych środowiskach” (prof. dr S. Kowalski, mgr W. Dykcik, mgr S. Wawryniuk i dr J. Włodarek) – w ramach prac Komitetu Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych PAN; „Koncepcja systemu wychowawczego instytucji resocjalizowanych dla nieletnich i młodocianych przestępców oraz opieki postpenitencjarnej” (prof. dr S. Kowalski, dr J. Włodarek) – w ramach współpracy z Komisją Ekspertów dla Opracowania Raportu o Stanie Oświaty w PRL; „Racjonalizacja szkół wiejskich” (prof. S. Kowalski; dr J. Włodarek) – we współpracy z Kom. Ekip. dla Opr. Raportu o Stanie Oświaty w PRL; „Prognoza systemu wychowania równoległego i permanentnego” (prof. S. Kowalski, doc. dr M. Walentynowicz, dr Ł. Łukaszewicz, mgr S. Wawryniuk, dr J. Włodarek) – we współpracy z Główną Komisją Prognozowania Resortu MO i SW; „Funkcjonowanie systemu wychowawczego w osiedlu wielkomiejskim” (mgr S. Wawryniuk); „Współpraca szkoły specjalnej ze środowiskiem” (mgr W. Dykcik); „System wychowawczy zakładu poprawczego” (dr J. Włodarek); „Uwarunkowania aspiracji życiowych młodzieży w starszym wieku szkolnym” (mgr J. Kupczyk); „Aspiracje życiowe młodzieży wiejskiej migrującej w charakterze robotników do przemysłu w wielkim mieście” (dr Ł. Łukaszewicz). Drugi temat problemowy obejmował następujące zagadnienia: pod kierunkiem prof. S. Kowalskiego – „Warunki równości startu kandydatów do szkół wyższych” (mgr W. Ambrozik); „Funkcje wychowawcze szkoły wyższej w opinii młodzieży” (mgr J. Modrzewski); „Funkcjonowanie systemu wychowawczego sekcji szkoły wyższej”

życia w rodzinie i jej wpływ na rozwój dziecka, Rodzina i Szkoła 1971, nr 2, s. 3-5; *Rodzina – moralność – wychowanie*, Warszawa 1971, ss. 200; *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972, ss. 350; D. Napierała (współautor), *Praca wychowawczo-dydaktyczna w klasach IV-V*, Poznań 1972, s. 5-15, 77-88.

²²⁹ Z. Czarnuch, J. Czerwiński, H. Sowińska, *Doświadczenia poznańskie*, Nowa Szkoła 1970, nr 3, s. 25-31; J. Czerwiński, *O realizacji programu*, Wychowanie obywatelskie 1971, nr 7-9, s. 13-18.

²³⁰ F. Kowalewski, *Wpływ szkoły na zaspokojenie potrzeb i zainteresowań uczniów* (w:) H. Muszyński (red.), *System wychowawczy szkoły podstawowej*, Poznań 1970, s. 286-297.

²³¹ T. Maciejewska, *Wpływ pracy wychowawczej szkoły na przemiany zespołów klasowych* (w:) H. Muszyński (red.), *System wychowawczy szkoły podstawowej*, Poznań 1970, s. 265-286.

²³² E. Ziółkowska-Rudowicz, *Badania nad wpływem szkoły na rozwój społeczny i umysłowy dzieci 8-letnich*, Kwartalnik Pedagogiczny 1970, nr 3, s. 183-207; *Badania nad efektywnością nauczania języka polskiego i matematyki w klasach I-III – analiza porównawcza* (w:) H. Muszyński (red.), *System wychowawczy szkoły podstawowej*, Poznań 1970, s. 225-246; (współautorka) *Praca naukowo-dydaktyczna w klasach IV-V*, Zeszyt Metodyczny nr 5, Poznań 1972, s. 16-76.

(mgr A. Pfeiffer)²³³; pod kierunkiem doc. dra B. Bromberka - „System dydaktyczno-wychowawczy uczelni kształcącej nauczycieli” (doc. dr B. Bromberek); „Działalność społeczna studenta w organizacji ideowo-wychowawczej a jego poziom uspołecznienia” (M. Kuchcińska); „Pochodzenie społeczne studentów i ich stosunek do zawodu nauczycielskiego” (A. Łopatka-Wiśniewska); „Zależność między pochodzeniem społeczno-zawodowym młodzieży studiującej a kariera ich studiów” (A. Zandecki).

Pracownicy w omawianym okresie utrzymywali kontakty z ośrodkami zagranicznymi. Kierownik Zakładu, prof. Stanisław Kowalski był członkiem Międzynarodowego Towarzystwa Nauk Pedagogicznych, we wrześniu 1970 roku brał udział w VII Światowym Kongresie Socjologicznym w Warnie. Doc. dr B. Bromberek w latach 1969/1970 w ramach kontaktów naukowych z zagranicą przebywał przez okres czterech miesięcy w NRD, zaś mgr W. Dykcik utrzymywał systematyczny kontakt z Międzynarodowym Stowarzyszeniem ds. Badań nad Niedorozwojem Umysłowym²³⁴.

W omawianym okresie prace naukowe opublikowali: S. Kowalski²³⁵; B. Bromberek²³⁶; J. Kupczyk²³⁷; J. Włodarek²³⁸; W. Dykcik²³⁹; J. Modrzewski²⁴⁰; A. Pfeiffer²⁴¹.

²³³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 348.

²³⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 349.

²³⁵ S. Kowalski, *Szkoła w środowisku*, Warszawa 1969, ss. 248; *Socjologia wychowania a nauki pedagogiczne*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1969, nr 3, s. 78-99; *Selekcyjne funkcje wychowania u progu przejścia ze szkoły podstawowej do szkoły średniej*, Kwartalnik Pedagogiczny 1969, nr 4, s. 17-45; *Procesy niwelacyjne aspiracji szkolnych jako wskaźnik postępu demokracji*, Studia Pedagogiczne tom XX, Problematyka pedagogiczna współczesnej cywilizacji, Wrocław 1970, s. 351-377; *Podstawy prognozy demokratyzacji wykształcenia w warunkach socjalizmu*, Studia Pedagogiczne, t. XXII, Oświata i pedagogika w Polsce i świecie, Wrocław 1969, s. 77-94; *Socjologia wychowania*, Kalendarz Nauczycielski 1969-1970 (Informator nauczyciela) 1969, s. 276-285; *Pięćdziesiąt lat socjologii poznańskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, nr 2, s. 39-65; *Socjologiczne problemy wychowania na tle przemian społecznych w Polsce Ludowej*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1970, nr 3, s. 359-379; *Levelling Processes in School Aspirations as an Indicator of the Progress of Democracy*, Paideia tom I, Wrocław 1971, s. 205-225; *Podstawy prognozy demokratyzacji wykształcenia w warunkach socjalizmu (w:) Ogólnopolski Zjazd Socjologów. Teoria i badania socjologiczne a praktyka społeczna*, Wybór materiałów pod redakcją Andrzeja Kwileckiego, Warszawa 1972, s. 291-304; *Funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1970, nr 1, s. 16-35; *Rola rodziny w jednolitym systemie wychowania*, „Studia Socjologiczne” 1972, nr 1, s. 79-98; (red.) *Selekcyjne funkcje wychowania*, Studia Pedagogiczne t. XXIII Wrocław 1972, ss. 351, Wstęp redaktora, s. 6-27; (rec.) Z. Tysza, *Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*, Warszawa 1970 PWN ss. 308 „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1971, nr 1, s. 315-317; (rec.) Z. Szulc, *Kształtowanie przekonań moralnych*, Wrocław 1969, ss. 325, „Przegląd Psychologiczny” 1971, nr 22, s. 36-241; (rec.) R. Jezierski, *Poglądy etyczne Edwarda Abramowskiego*, Poznań 1970, „Studia Socjologiczne” 1971, nr 1, s. 243-248; (rec.) H. Swida, *Osobowość jako problem pedagogiki*, Wrocław 1970, „Przegląd Psychologiczny” 1972, nr 3, s. 77-84; (rec.) M. Pęcherski, *Szkoła Ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1972, nr 2, s. 140-146.

²³⁶ B. Bromberek, *Sytuacja rodzinna i zawodowa nauczycieli studiujących zaocznie w szkołach wyższych (w:) Nauczanie na studiach zaocznych*, Poznań 1970, s. 217-272; *Nauczyciel w rolach społecznych (w:) Wychowanie i nauczanie przez pracę a zawód*, Poznań 1970, s. 175-231; *Kształtowanie ideowych i społecznych postaw młodzieży szkolnej*, Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego, Poznań 1970, tom VIII, s. 90-102; *Miejsce i rola opiekuna grupy lub roku w systemie wychowawczym szkoły wyższej*, „Dydaktyka Szkoły

Praca naukowa pracowników i współpracowników Zakładu Historii Wychowania funkcjonującego w Instytucie Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego pod kierunkiem prof. dr Stanisława Michalskiego, koncentrowała się na dwóch problemach: myśl pedagogiczna w Polsce w XIX i XX wieku i jego wpływ na praktykę pedagogiczną oraz teoretyczne przesłanki działalności teoretyczno-wychowawczej szkół rolniczych. Pierwszy problem obejmował trzy kręgi tematyczne: myśl pedagogiczna w Polsce, wpływ myśli pedagogicznej na działalność dydaktyczno-wychowawczą szkół i instytucji oświatowo-wychowawczych oraz przedmiot historii wychowania i jej miejsce w systemie nauk humanistycznych²⁴². W omawianym okresie prace naukowe opublikowali: J. Hellwig²⁴³, A. Kijas²⁴⁴, S. Michalski²⁴⁵, S. Szajek²⁴⁶.

Wyższej”, 1970, nr 1-2, s. 45-59; *Feminizacja zawodu nauczycielskiego*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1971, nr 1, s. 97-118, 1972, nr 2, s. 90-100; *Problematyka naukowo-badawcza Instytutu Pedagogiki UAM*, Studia Pedagogiczne PAN, tom XXII, s. 141-153; *Miejsce i rola organizacji studenckich w systemie wychowawczym uniwersytetu (w:) Działalność postępowych organizacji poznańskiego środowiska akademickiego (1919-1969)*, Poznań 1971, s. 7-23; *Uczelnie kształcące nauczycieli jako środowiska wychowania socjalistycznego*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1971, nr 6, s. 97-110; *Autorytet rodziców i jego wyznaczniki*, „Rodzina i Szkoła” 1972, nr 7-8, s. 12; *Dom rodzinny a obowiązki szkolne dziecka*, „Rodzina i Szkoła” 1972, nr 9, s. 4; *Rola rodziny w integrowaniu różnorodnych wpływów społeczeństwa*, „Rodzina i Szkoła” 1972, nr 10, s. 3; *Rola i zadania wizytatora*, Zeszyty Metodyczne ZZDZ, 1972, nr 5, s. 31-41; *Główne kierunki pracy wychowawczej opiekuna grupy lub roku (w:) O postęp w dydaktyce szkół wyższych*, Poznań 1972; *Model kształcenia pracujących w PRL*, Warszawa 1972, s. 1-20.

²³⁷ J. Kupczyk, J. Przybył, *Portret zbiorowy poznańskich kuratorów*, Prawo i Życie 1971, nr 1(384), s. 5; J. Kupczyk, (rec.) A. Bandura, R.H. Walters, *Agresja w okresie dorastania*, Szkoła Specjalna 1969, nr 2, s. 184-186; (rec.) M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Kwartalnik Pedagogiczny 1970, nr 2, s. 254-258; (rec.) A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1970, nr 2, s. 355-359; (rec.) Z. Tysza, *Przeobrażenia rodziny robotniczej w warunkach uprzemysłowienia i urbanizacji*, Nurt, 1971, nr 4, s. 60-61.

²³⁸ J. Włodarek, S. Kowalski, *Socjologia wychowania*, Kalendarz Nauczycielski 1969-1970 (Informator Nauczyciela) 1969, s. 276-285; *Pięćdziesiąt lat socjologii poznańskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny, Socjologiczny” 1970, nr 2, s. 39-65; J. Włodarek, E. Howorka, *Udział socjologa w działalności szpitala*, Zdrowie Publiczne 1971, nr 4, s. 339-343; J. Włodarek, *Funkcjonowanie systemu wychowawczego zakładu poprawczego w więzi ze środowiskiem*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1972, nr 1, s. 253-266.

²³⁹ W. Dykcik, *Praca ideowo-wychowawcza*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1969, nr 6, s. 17-20; *Rola pozauczelnianych ogniw w systemie wychowawczym szkoły wyższej*, „Życie Szkoły Wyższej” 1970, nr 1, s. 67-73; (rec.) A. Borzyszkowska, *Współpraca szkoły specjalnej ze środowiskiem*, Warszawa 1970, „Szkoła Specjalna” 1971, s. 56-57.

²⁴⁰ J. Modrzewski, T. Frąckowiak, *Brainstorming*, Zeszyty Problemowe Rady Okręgowej ZSP, luty 1971, s. 15-18; *Elementy etyki normatywnej a ideologia ruchów młodzieżowych na Zachodzie w latach 1950-1968*, Zeszyty Problemowe Rady Okręgowej ZSP, lipiec 1972, s. 61-71.

²⁴¹ A. Pfeiffer, *Zadania wychowawcze organizacji studenckiej (w:) Zeszyty Problemowe Rady Okręgowej ZSP*, luty 1971, s. 3-6; *Działalność wychowawcza w szkole wyższej (w:) Zeszyty Problemowe Rady Okręgowej ZSP*, styczeń 1972, s. 5-11; *Problemy młodzieży w dobie rewolucji naukowo-technicznej (w:) Zeszyty Problemowe Rady Okręgowej ZSP*, lipiec 1972, s. 49-60.

²⁴² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 354.

²⁴³ J. Hellwig, *Studia Nauczycielskie Związku Nauczycielstwa Polskiego w województwie poznańskim*, Zeszyty Wielkopolskie 1970, nr 12, s. 28-37; *Nauczycielska Uczelnia Telewizyjna*, „Nowa Szkoła” 1970, nr 3, s. 10-13; *Z leszczeńskich doświadczeń Komeńskiego*, „Nowa Szkoła” 1970, nr 11, s. 31; *Działalność samokształceniowa ZNP w Wielkopolsce (w:) Działalność pedagogiczna ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1945-1970*, Poznań 1971, s. 109-140; *Działalność kulturalno-oświatowa nauczycieli (w:) Działalność pedagogiczna ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1945-*

Ponadto, od 1971 roku Instytut Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM przystąpił do realizacji badań naukowych, które skupiały się na dwóch tematach, mianowicie na: systemie wychowawczym szkoły w społeczeństwie socjalistycznym oraz systemie wychowawczym uczelni kształcącej nauczycieli. To właśnie wokół tych tematów, skupiła się większość prac naukowo-badawczych poszczególnych zakładów. Aby uzyskać niezbędną ku temu integrację powstał zespół badawczy złożony z szeregu podzespołów zajmujących się: systemem wychowawczym szkoły ogólnokształcącej, działalnością szkoły w środowisku i jej powiązaniem z innymi placówkami kulturalno-oświatowymi, system kształcenia nauczycieli, system dydaktyczno-wychowawczym szkoły zawodowej, dydaktycznymi podstawami pracy szkoły, a wreszcie poszukiwaniem najlepszych doświadczeń pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół przeszłości²⁴⁷.

Dnia 18 października 1971 roku ukazała się uchwała Komitetu Organizacyjnego II Kongresu Nauki Polskiej, w której zawarto wytyczne do programu prac przygotowawczych: *Organizowany pod hasłem „Nauka w służbie narodu” II Kongres powinien stać się ważnym czynnikiem kształtowania i realizacji założeń polityki naukowej, zmierzającej do podniesienia efektywności badań naukowych odpowiednio do potrzeb dalszego rozwoju społeczno-*

1970, Poznań 1971, s. 172-193; Sylwetki działaczy oświatowych. Franciszek Zych (1887-1934), s. 249-255; Michał Kopeć (1899-1849) (w:) *Działalność pedagogiczna ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1945-1970*, Poznań 1971, s. 256-263; *Sprawa Akademickiego Studium Korespondencyjnego (1947-1948)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 4, s. 629-635; *Szkolenie ideologiczne poznańskich nauczycieli (1948-1956)*, Zeszyty Wielkopolskie 1972, nr 14, s. 61-76; *Praca ZNP na odcinku kształcenia i dokształcania nauczycieli w okresie okupacji hitlerowskiej*, Kwartalnik Nauczycielski 1971, nr 1, s. 24-30; *O udział telewizji w doskonaleniu nauczycieli*, Neodidagmata 1971, nr 3, s. 125-132; *50 lat ZNP w Wielkopolsce*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1971, nr 6, s. 104-107; *Jan Amos Komeński – tematem konferencji naukowej*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1971, nr 1, s. 111-114; (rec.) Z. Mysłakowski, *Proces wychowania i jego wyznaczniki*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1971, nr 4,5 s. 114-117; (rec.) B. Ratuś, *Kształcenie i rozwój kadr oświatowo-kulturalnych na Ziemi Lubuskiej, w latach 1945-1965*, Poznań 1971, „Przegląd Lubuski” 1972, nr 1, s. 149-152.

²⁴⁴ A. Kijas, *Obchody trzechsetnej rocznicy śmierci Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie*, „Zeszyty Wielkopolskie” 1971, nr 13, s. 99-104.

²⁴⁵ S. Michalski, *Szkoła rolnicza a środowisko*, Warszawa 1969, s. 170; *Miejsce historii wychowania w systemie nauk humanistycznych*, „Studia Metodologiczne” 1970, nr 7, s. 33-57; *Niektóre przesłanki badań nad szkolnictwem rolniczym (w:) Wychowanie i nauczanie przez pracę a zawód. Praca badawcza Katedry Pedagogiki w szkołach miasta Poznania i województwa poznańskiego*, Poznań 1970, Wydawnictwo UAM, s. 11-57; *Drogi rozwojowe pozaszkolnego kształcenia rolniczego w Polsce Ludowej*, Roczniki Muzeum Rolnictwa w Szreniawie, Poznań 1970, s. 77-97; *Z działalności WSN w Poznaniu*, Wychowanie 1970, nr 10, s. 12-17; *Wyższe Studium Nauczycielskie*, Nurt, nr 7, s. 5-8; *Eksperyment pedagogiczny w szkolnictwie rolniczym w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, 1972, nr 1, s. 84-101; *Tradycje związkowego ruchu nauczycielskiego a węzłowe problemy pracy Związku Nauczycielstwa Polskiego w okresie powojennym (w:) Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1945-1970* S. Michalski (red.), Poznań 1971, s.288.

²⁴⁶ S. Szajek, *Działalność Związku Młodzieży Wiejskiej w szkołach rolniczych*, Poznań 1969, s. 6-35; *Niższe reformy rolnicze wymagają reformy*, Głos Nauczycielski 1969, nr 24, s.4-5; *Formy więzi szkół przysposobienia rolniczego ze środowiskiem wiejskim*, Nauczyciel i Wychowanie 1969, nr 3, s. 101-125.

²⁴⁷ B. Bromberek, *Problematyka naukowo – badawcza Instytutu Pedagogiki UAM*, (w:) *Oświata i pedagogika w Polsce i w świecie*, „Studia pedagogiczne” 1971. T. XXII, s. 141-153.

*ekonomicznego i kulturalnego kraju i przyspieszenia rewolucji naukowo-technicznej w Polsce*²⁴⁸. Uchwała Rady Ministrów zalecała skoncentrowanie działalności Roku Nauki Polskiej na takich zagadnieniach, jak: określenie perspektyw i kierunków rozwoju nauki, opracowanie planu rozwoju edukacji narodowej, przyswajanie osiągnięć nauki w gospodarce i w kulturze narodowej, czyli przekształcanie osiągnięć naukowych w procesy techniczne, stwarzanie lepszych warunków dla działalności naukowo-badawczej i kształcenia kadry naukowej o najwyższych kwalifikacjach, upamiętnienie tradycji polskiej nauki i oświaty jako czynnika podnoszącego świadomość narodową społeczeństwa, popularyzowanie i upowszechnianie polskiej myśli naukowej w kraju i za granicą oraz zacieśnianie współpracy naukowej i naukowo-technicznej z zagranicą, zwłaszcza zaś z krajami socjalistycznymi²⁴⁹. Zadania ogólnopolskie to także wytyczne dla regionalnej działalności. Uroczysta inauguracja Roku Nauki Polskiej w Poznaniu odbyła się dnia 19 lutego 1973 roku w auli Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Inauguracja, o charakterze naukowego sympozjum, dotyczyła przedstawienia podstawowych zadań nauki i techniki w środowisku poznańskim. Głos zabrali Ryszard Domański, Kazimierz Mielec oraz Gerard Labuda. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół nauk, z wielkich rocznic historycznych, uczciło 400-lecie urodzin Mikołaja Kopernika. Po drugie, pojawiła się myśl uczczenia drugiej wielkiej rocznicy, 200-lecia Komisji Edukacji Narodowej²⁵⁰.

Zdaniem Wiesława Ambrozika, to przemiany polityczne i gospodarcze początku lat siedemdziesiątych ożywiły nadzieję na reformę ówczesnego systemu oświatowego. Zespoły naukowe wchodzące w skład Instytutu Pedagogiki włączyły się w tym czasie w prace badawcze, które służyły przygotowaniu Raportu o stanie oświaty, a także w badania eksperymentalne nad systemem wychowawczym szkoły ogólnokształcącej (wspomniany zespół Heliodora Muszyńskiego)²⁵¹.

Początkowo funkcjonującego w Instytucie Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego prace tego okresu²⁵² oscylowały wokół problemu jednolitego i zintegrowanego

²⁴⁸ Zob. *Cele, zadania, organizacja II Kongresu Nauki Polskiej* (w:) *Nauka Polska*, t.19, z.6, s. 171 (Uchwała nr 1/71 Komitetu Organizacyjnego II KNP z 18.10.1971r.)

²⁴⁹ G. Labuda, *Rok Nauki Polskiej w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski”, nr 1, Poznań 1973, s. 9.

²⁵⁰ Ibidem, s. 11.

²⁵¹ W. Ambroziak, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 16.

²⁵² S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974; S. Kowalski (red.), *Funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku*, „Studia Pedagogiczne”, t. XXXII, 1974; H. Muszyński (red.), *System wychowawczy szkoły podstawowej. Założenia teoretyczne. Próby stosowania. Pierwsze wyniki*, Poznań 1970; H. Muszyński, *Rodzina – moralność – wychowanie*, Warszawa 1971; H. Muszyński, *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1972; Seria zeszytów metodycznych: H. Muszyński, *Teoretyczne podstawy systemu wychowawczego szkoły*, Warszawa-Poznań 1972; J. Czerwiński, *Patriotyczne i obywatelskie wychowanie w szkole*, Warszawa-Poznań 1974; Ł. Muszyńska, *Integralne wychowanie i nauczanie w klasach I-III*, Warszawa-Poznań 1974; E.

systemu wychowawczego ówczesnego społeczeństwa. Problematyka ta została powiązana z ogólnopanstwowym wówczas planem badań nad modernizacją systemu edukacji. Instytut Pedagogiki pełnił w tym względzie funkcję koordynatora II stopnia. Realizowane tematy koncentrowały się wokół następujących zagadnień: integralne funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku lokalnym (zespół S. Kowalskiego), system wychowawczy 10-letniej szkoły ogólnokształcącej (zespół H. Muszyńskiego), modernizacja systemu dydaktycznego szkoły ogólnokształcącej (zespoły T. Krajewskiego i H. Baczyńskiej), w tym także przy zastosowaniu nowoczesnych technologii kształcenia (działający wówczas poza Instytutem Pedagogiki zespół L. Leji), system dydaktyczno-wychowawczy szkoły zawodowej (zespół S. Szajka), akademickie środowisko wychowawcze i procesy uspołecznienia młodzieży studiującej (dwa zespoły badawcze S. Kowalskiego i B. Bromberka), funkcjonowanie placówek kulturalno-oświatowych oraz wychowawcze funkcje przemysłowego zakładu pracy (zespół E. Harwasa), założenia i realizacja modelu permanentnego kształcenia się, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki czytelnictwa oraz wychowawczo-kształcącej roli książki, plastyki i muzyki (zespół M. Walentynowicz), procesy uspołecznienia dzieci i młodzieży o zaburzonej percepcji świata (zespół I. Obuchowskiej), postępową myśl pedagogiczna w Polsce XIX i XX wieku oraz dzieje szkolnictwa i oświaty na wsi polskiej (zespół S. Michalskiego)²⁵³.

Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych pracownicy naukowcy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zaczęli bliżej interesować się problematyką turystyczną. Zaczęły pojawiać się naukowe opracowania przyczynkarskie

Rudowicz-Ziółkowska, *Praca wychowawczo-dydaktyczna w klasach IV-V*, Warszawa-Poznań 1974; H. Sowińska, *Organizacja życia i działalności uczniów w klasach VI-VIII*, Warszawa-Poznań 1975; Z. Prywer, Z. Ziarko, *Samorządna organizacyjna działalność dzieci i młodzieży w szkole*, Warszawa-Poznań 1980; H. Muszyński, M. Dudzikowa, *Praca wychowawcza w toku nauczania*, Warszawa-Poznań 1975; M. Żelaskiewicz, *Zajęcia pozalekcyjne i opiekuńcza działalność szkoły*, Warszawa-Poznań 1974; F. Kowalewski, *Wychowawcza i społeczna działalność szkoły w środowisku*, Warszawa 1976; K. Zielińska, *Preorientacja zawodowa w szkole*, Warszawa-Poznań 1975; P. Sarna, Z. Sułek-Borzyszkowska, *Kierowanie pracą wychowawczą w szkole*, Warszawa-Poznań 1978; T. Krajewski, *Kształtowanie struktur wiedzy w procesie wielostronnego uczenia się i nauczania biologii w szkole podstawowej*, Warszawa 1975; H. Baczyńska, *Metodyka wypracowań w kl. I-IV*, Warszawa 1974; L. Leja, *Unowocześnienie infrastruktury dydaktycznej*, Poznań 1976; L. Leja, *Techniczne środki dydaktyczne*, Warszawa 1978; W. Strykowski, *Struktura filmu naukowo-dydaktycznego*, Poznań 1977; J. Skrzypczak, *Założenie modelowe audiowizualnego podręcznika chemii*, Poznań 1978; W. Skrzydlewski, *Uniwersytecki wykład telewizyjny*, Poznań 1980; H. Sowińska, *Klasa szkolna jako zespół wychowawczy*, Warszawa 1974; I. Obuchowska, *Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży*, Warszawa 1976; B. Bromberek, *Role społeczne nauczyciela*, Poznań 1973; A. Zandecki, *Spółeczno-zawodowe pochodzenie studentów a ich wyniki w nauce*, Warszawa 1978; S. Michalski, *Działalność pedagogiczna i społeczno-polityczna Stefanii Sempołowskiej*, Warszawa 1973; S. Michalski, *Działalność pedagogiczna Marii Lipskiej-Librachowej*, Warszawa 1973; S. Michalski, *Poglądy pedagogiczne Karola Libelta*, Warszawa 1974; S. Szajek (red.), *Orientacja zawodowa i szkolna w procesie nauczania*, Poznań 1974; J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978; M. Walentynowicz, *Badania na czytelnictwem w Czechosłowacji*, Warszawa 1977.

²⁵³ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 16-17.

opisujące geograficzne, kulturalne, krajoznawcze oraz wychowawcze aspekty turystyki. W 1972 roku powołano w UAM podyplomowe studium kultury i turystyki, którego powstanie było rezultatem nowatorskich zainteresowań. Po kilku latach działalności, w uznaniu wysokiego poziomu kształcenia, uzyskało uprawnienie nadawania absolwentom tytułu pilota wycieczek²⁵⁴. W owym czasie istotnym etapem rozwoju poznańskiego ośrodka naukowego w zakresie rozwoju turystyki było powołanie w 1974 roku Wydziału Turystyki i Rekreacji w poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego. Wydział skupił m.in. specjalistów z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu²⁵⁵.

Intensywnie rozwijano badania związane z potrzebami społeczno-gospodarczymi i kulturalnymi regionu. Problematyka regionalna znalazła szczególne miejsce nie tylko w badaniach pedagogicznych, ale również historycznych, etnograficznych, socjologicznych i psychologicznych. Pracownicy Instytutu Pedagogiki opublikowali m.in. prace: S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, 1974; H. Muszyński, *Teoretyczne podstawy systemu wychowawczego szkoły*, 1972; B. Bromberek, *Role społeczne nauczyciela*, 1973; H. Baczyńska, *Metodyka wypracowań w klasach I-IV szkoły podstawowej*, 1974; J. Czerwiński, *Patriotyczne i obywatelskie wychowanie w szkole*, 1974; S. Michalski, *Spółeczna i pedagogiczna działalność S. Sempołowskiej*, 1973; *Działalność pedagogiczna M. Lipskiej-Librachowej*, 1974; M. Dudzikowa, *Praca wychowawcza w toku nauczania*, 1975; J. Hellwig, *Wkład ZNP w kształcenie i doszkąłcanie nauczycieli*, 1973; Ł. Muszyńska, *Integralne wychowanie i nauczanie w klasach I-III*, 1974; H. Sowińska, *Klasa szkolna jako zespół wychowawczy*, 1974; K. Zielińska, *Preorientacja zawodowa w szkole*, 1975²⁵⁶.

Podjęta w dniu 13 października 1973 roku przez Sejm PRL uchwała o reformie systemu edukacji narodowej była znaczącym wydarzeniem dla przyszłości kraju. Określała ona bowiem nowe zadania wszystkim instytucjom oświatowym, a przede wszystkim przedszkolom, powszechnym szkołom średnim oraz szkołom wyższym²⁵⁷. Do realizacji zadań związanych z kształceniem i doszkąłcaniem nauczycieli na poziomie akademickim zobowiązano niemal całe szkolnictwo wyższe. Od 1973 roku na uczelniach rozpoczęto kształcenie i doszkąłcanie nauczycieli według jednolitej koncepcji programowej. Celem reformy było m.in. umożliwienie w procesie kształcenia i doszkąłcania przyszłym

²⁵⁴ R. Gałęcki, *Poznańskie środowisko naukowe w dziedzinie turystyki*, „Kronika Wielkopolski” nr 2 (31), Warszawa-Poznań 1983, s. 50.

²⁵⁵ Ibidem, s.51.

²⁵⁶ Z. Jasiewicz, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Filozoficzno-Historycznego* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976, s. 123.

²⁵⁷ A. Wasicka, *Przygotowanie przez uniwersytet studiujących nauczycieli przedszkoli i klas początkujących do wdrażania założeń reformy szkolnej*, „Neodidagmata” 12 (1979), s. 199.

nauczycielom przedszkoli i klas początkowych opanowanie szerokiego zakresu wiedzy rzeczowej i umiejętności, traktowanej jako warunek rzetelnej, twórczej pracy dydaktyczno-wychowawczej, a w systemie studiów zaocznych dodatkowo umożliwić czynnym nauczycielom podejmowanie prac badawczych i wdrożeniowych.

Jaki jest wkład uniwersytetów w przygotowanie nauczycieli przedszkoli i klas początkowych do modernizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego w ramach nowej reformy edukacji narodowej można stwierdzić na podstawie działalności Instytutu Pedagogiki UAM, a dokładniej kierunków badań podjętych w Zakładzie Dydaktyki przez nauczycieli zaocznie studiujących pedagogikę w zakresie specjalności pedagogiki przedszkolnej i nauczania początkowego²⁵⁸.

Zgodnie z programem uniwersyteckiego kształcenia nauczycieli, po dwuletnim okresie studiów, w czasie których studenci poznają szeroki zakres wiedzy pedagogicznej i psychologicznej, nauczyciele akademicy występują z pozycji takiej tematyki prac magisterskich, aby dać możliwość czynnym nauczycielom przedszkoli i klas początkowych skonfrontowania wiedzy teoretycznej w praktycznym działaniu na terenie miejsca pracy. Jest to zgodne z regulaminem studiów dla pracujących nauczycieli, który zaleca, by temat pracy magisterskiej był powiązany z pracą dydaktyczno-wychowawczą nauczyciela i uwzględniał jej istotne problemy, a terenem badań była szkoła i środowisko pracy zawodowej nauczyciela²⁵⁹.

W 1975 roku na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu powołano Wydział Nauk Społecznych, w skład którego weszły: Instytut Nauk Politycznych, Instytut Filozofii, Instytut Pedagogiki, Instytut Psychologii oraz Instytut Socjologii²⁶⁰.

Tematyka prac badawczych proponowana przez pracowników naukowo-dydaktycznych Zakładu Dydaktyki Ogólnej, kierowanego przez doc. dr hab. Kazimierza Denka, szczególnie od 1975 roku uwzględniała nowe zagadnienia, przewidziane w projektach programu wychowania przedszkolnego i programu nauczania w klasach I-III, a przez praktykę jeszcze w pełni nie zweryfikowane. Takie propozycje pozawalały wszechstronnie poznać ten nowy i dlatego trudny wycinek pracy dydaktyczno-wychowawczej, a w oparciu o poznaną teorię i odpowiedni dobór metod badań szukać sposobów praktycznego rozwiązania wielu problemów. Możliwość wypróbowania różnorodnych sposobów realizacji tych nowych zadań programowych we własnym środowisku zawodowym zainteresowanym tymi

²⁵⁸ Ibidem, s. 201.

²⁵⁹ E. T. Krajewski, *Zagadnienia dydaktyki studiów dla pracujących*, Poznań 1976, s. 120-121.

²⁶⁰ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979, s. 163.

problemami i wynikami przeprowadzanych eksperymentów pedagogicznych, zdaniem E.T. Krajewskiego, *stanowi dla pracującego studenta dostatecznie silną podniechęć do jak najlepszego rozwiązania społecznie ważnego problemu oraz do podejmowania w przyszłości innych prac badawczych, wynikających z aktywności zawodowej i społecznej*²⁶¹.

W pierwszych latach funkcjonowania Instytutu Pedagogiki w obrębie Wydziału Nauk Społecznych problematyka pracy naukowo-badawczej była skoncentrowana wokół następujących problemów: system dydaktyczno-wychowawczy w szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego oraz najbardziej typowych szkołach zawodowych; integralne funkcjonowanie systemu wychowawczego w typowych środowiskach lokalnych; kształtowanie się systemu wychowawczego w szkołach wyższych kształcących nauczycieli; mechanizmy blokujące i facylitujące proces socjalizacji u dzieci z różnymi procesami zaburzeń; model systemu wychowawczego w przemysłowym zakładzie pracy; postępowe tradycje polskiej myśli pedagogicznej i jej wpływ na rozwój nowatorstwa dydaktyczno-wychowawczego w szkołach i instytucjach wychowania pozaszkolnego; efektywność nauczania problemowo-programowego²⁶². Podany zestaw problematyki naukowo-badawczej pracowników Instytutu Pedagogiki obejmował najistotniejsze zagadnienia naukowo-badawcze, podstawowe i wdrożeniowe, związane ściśle z planem awansu naukowego pracowników, ze szczególnym uwzględnieniem zdobywania przez nich stopni naukowych doktora i doktora habilitowanego. W przypadku samodzielnych pracowników naukowych plany te były podporządkowane ich dalszemu awansowi.

Większość tematyki naukowo-badawczej stanowiło integralną część problemów węzłowych: rządowych, międzyresortowych i resortowych. Kilka tematów z problematyki naukowo-badawczej z badań własnych zostało zakwalifikowanych do problemów węzłowych, które były realizowane nie tylko przez pracowników Instytutu Pedagogiki, lecz także przez pracowników spoza uczelni, szczególnie wyższych szkół pedagogicznych i nauczycieli²⁶³.

²⁶¹ E. T. Krajewski, *Zagadnienia dydaktyki studiów dla pracujących...*, s. 120-121.

²⁶² Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979, s. 176.

²⁶³ Ibidem.

W 1976 roku ukazało się wydanie 10 numeru pisma „Neodidagmata”²⁶⁴ (nazwa „Neodidagmata” to wyraz grecki, a raczej wyraz utworzony z elementów języka greckiego. Przymiotnik „neos”, odpowiadający łacińskiemu „novus”, polskiemu „nowy”, znany jest z wielu zapożyczeń, jak neologizm, neofilologia, neolit, neozoiczny – które zyskały już prawo obywatelstwa. Nieobcy jest też drugi człon proponowanej nazwy, rzeczownik „didagma”, spokrewniony z czasownikiem „didasko” – uczyć, rzeczownikiem „didaskalos” – nauczyciel, i pochodnymi)²⁶⁵, które zbiegło się z dziesięcioletnim okresem działalności jego wydawcy – Międzywydziałowego Zakładu Nowych Technik Nauczania, przekształconego z dniem 1 października 1976 roku w Instytut Nowych Technik Kształcenia²⁶⁶. Celem nadrzędnym periodyku było poszukiwanie nowych dróg, stałe ulepszanie metod nauczania przy zastosowaniu nowych technik i pomocy naukowych. Do podstawowych zadań Zakładu należało *prowadzenie badań dotyczących stosowania nowych technik nauczania w metodykach szczegółowych poszczególnych dyscyplin oraz ich efektywności dydaktycznej; koordynacja procesu nauczania w zakresie pomocy audiowizualnych dla wszystkich wydziałów; prowadzenie szkolenia pracowników naukowo-dydaktycznych w zakresie nowych technik nauczania; współpraca z innymi ośrodkami krajowymi i zagranicznymi w zakresie*

²⁶⁴ Zob. B. Miśkiewicz, *W dziesiątą rocznicę powstania międzywydziałowego Zakładu Nowych Technik Nauczania (Instytutu Nowych Technik Kształcenia) Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 3-11; L. Leja, *Przegląd treści dzieł tomy „Neodidagmata” 10 (1977)*, s. 13-33; J. Hellwig, *Szkolnictwo wyższe w świecie*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 35-48; J. Merinka, *The requirements of praxis on the education and training of engineers*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 61-70; S. Barsanescu, V. Cretu, *Principes et tendances dans la didactique de l'enseignement superieur de la republique socialiste de Roumanie*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 71-82; W. Dżidżewa, *Współczesne tendencje w dydaktyce szkoły wyższej w Bułgarii*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 83-89; F. T. Siemankowski, *New trends and tendencies in University and College didactics in the U.S.A.*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 91-99; W. Skrzydlewski, *Centrum komunikacji audiowizualnej amerykańskiej szkoły wyższej. Struktura i funkcjonowanie*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 101-120; J. Kośła, *Uniwersyteckie systemy telewizji dydaktycznej w USA*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 121-134; J. Szymański, *Filozoficzne podłoże modernizacji dydaktyki akademickiej*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 135-149; A. Kruk-Zagajewska, *Studia według indywidualnych programów*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 151-159; K. Denek, *Ćwiczenia terenowe efektywną formą zajęć dydaktyczno-wychowawczych w szkole wyższej*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 161-181; W. Strykowski, *Podstawy teorii filmu dydaktycznego*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 183-195; Z. Matulka, *Metody samodzielnego zdobywania wiedzy i sprawności*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 197-209; K. Denek, E. Biskup, J. Gnitecki, *Cele i testy dydaktyczne kryterium i podstawą pomiaru, analizy oraz oceny efektów kształcenia*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 211-224; H. Kośła, *Odzwierciedlenie zasad dydaktycznych w podręcznikach języków obcych*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 225-229; E. Widota, *Uwagi o metodach badań nad podręcznikiem akademickim*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 231-236; M. Szczodrowski, *Translokacja cybernetycznego układu sterowniczego do glottodydaktyki*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 237-242; L. Domka, *Ocena przydatności testów dydaktycznych na ćwiczeniach z fizjologii roślin zaocznego studium biologii*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 243-247; W. Dżidżewa, *Strukturyzacja treści nauczania metaloznawstwa*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 249-260; A. Mościcki, *Wpływ profilowania klas w liceach ogólnokształcących na wyniki kształcenia*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 261-262; W. Gust, *Film jako pomoc dydaktyczna w nauczaniu języka polskiego*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 263-264; W. Sroczyński, *Kształcąco-wychowawcze funkcje telewizyjnego filmu seryjnego*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 265-266; E. Piotrowski, *Efektywność strukturalnego nauczania biologii*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 267-268.

²⁶⁵ J. Wikarjak, *Nasze wydawnictwo – słowo wstępne*, „Neodidagmata” 1 (1970), s. 3-4.

²⁶⁶ B. Miśkiewicz, *W dziesiątą rocznicę powstania międzywydziałowego Zakładu Nowych Technik Nauczania (Instytutu Nowych Technik Kształcenia) Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 3.

nowych technik nauczania²⁶⁷. Głównym założeniem wypracowanej koncepcji Zakładu był trójetapowy program kształcenia pedagogicznego: pierwszy etap zwany środowiskowym, realizowany wspólnie dla wszystkich uczelni środowiska poznańskiego. Dominującą formę zajęć stanowiły wykłady obejmujące wybrane zagadnienia ogólne z pedagogiki, psychologii, socjologii, metodologii i polityki naukowej. Drugi etap tzw. uczelniany, realizowany bezpośrednio w Międzywydziałowym Zakładzie Nowych Technik Nauczania UAM, obejmujący zajęcia prowadzone w formie ćwiczeń, poświęcone głównie zagadnieniom dydaktyki szkoły wyższej i nowej technologii kształcenia. Trzeci etap kształcenia, poświęcony swoistości nauczania i studiowania na różnych kierunkach, prowadzony przez poszczególne zakłady naukowe lub instytuty uczelni²⁶⁸. Zakład w omawianym okresie miał intensywną działalność w zakresie kształcenia własnej kadry naukowej. Prowadzono wielostronnie ukierunkowane prace naukowo-badawcze i wdrożeniowe. Do zagadnień wiodących tego okresu zaliczano: podstawy teoretyczne i efektywność stosowania filmu w nauczaniu poszczególnych przedmiotów; kryteria i metody oceny efektywności nauczania programowanego; wyposażenie uczelni w środki audiowizualne. W latach 1969-1972 działalność naukowo-badawcza Zakładu ulegała ciągłym przeobrażeniom w celu podniesienia efektywności i unowocześnienia pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół różnych szczebli, szczególnie szkolnictwa wyższego. W latach 1973-1976 nadal wzrastały zainteresowania naukowo-badawcze Zakładu. Zagadnieniem wiodącym był temat „Modernizacja systemu oświaty w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym”. Przystąpiono do rozwiązywania następujących zagadnień: wyposażenie szkół i innych placówek oświatowych i wychowawczych w sprzęt szkolny, pomoce i środki dydaktyczne; kierunki modernizacji i podniesienia efektywności procesu dydaktyczno-wychowawczego; pomoce dydaktyczne w realizacji kształcenia ustawicznego; zarys metodyki stosowania filmu dydaktycznego w nauczaniu przedmiotów ogólnokształcących; zarys metodyki stosowania programów telewizyjnych w nauczaniu przedmiotów ogólnokształcących²⁶⁹.

Większość pracowników Instytutu Pedagogiki uczestniczyło w realizacji problemu: *Modernizacja systemu oświaty w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym*. Kilkuosobowe zespoły były zaangażowane w następujących problemach węzłowych: nauka, oświata w dziejach Polski czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego, socjalizacja

²⁶⁷ Ibidem, s. 4.

²⁶⁸ B. Miśkiewicz, *W dziesiątą rocznicę powstania międzywydziałowego Zakładu Nowych Technik Nauczania (Instytutu Nowych Technik Kształcenia) Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza*, „Neodidagmata” 10 (1977), s. 4-5.

²⁶⁹ Ibidem, s. 6.

studentów w szkole wyższej – jej przebieg i osiągane rezultaty, rodzina w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego w Polsce²⁷⁰.

Do problemów umownych należały: 1. problem węzłowy „Modernizacja systemu oświaty w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym”. W ramach tego problemu realizowane były badania działu II „Podstawowe założenia i funkcjonowanie socjalistycznego systemu dydaktyczno-wychowawczego”, który obejmował następujące tematy szczegółowe zrealizowane i ukończone w roku 1977: teoretyczne podstawy i założenia socjalistycznego systemu dydaktyczno-wychowawczego szkoły 10-letniej; teoretyczne podstawy programowania wychowawczego; kształtowanie się świadomości obywatelskiej uczniów szkoły średniej pod wpływem różnych form ich społeczno-politycznej aktywności; domowo-rodzinne determinanty aktywności wolnoczasowej dzieci i młodzieży; 2. problem węzłowy XI, dział IX, tematy: 1-0, 1.2, 1.3 skupiał kilka zespołów badawczych Instytutu Pedagogiki, a realizowana w jego ramach problematyka przebiegała zgodnie z ustalonym planem badań; 3. do realizacji grup tematycznych problemów węzłowych III, IV, V, VI, powołano odpowiednie zespoły badawcze, których działalność przebiegała zgodnie z ustalonym harmonogramem badań; 4. Instytut prowadził również badania umowne w ramach problemu rządowego PR V, w grupie tematycznej 7,2; 5. w ramach Instytutu realizowane były następujące problemy międzyresortowe: MR III/18 grupa tematyczna IV/8 oraz MR III/11 grupa tematyczna 3 (Dzieje oświaty i szkolnictwa na wsi polskiej); 6. Instytut prowadził także badania umowne wynikające z porozumień zawartych między UAM a Kuratorium Oświaty i Wychowania w Poznaniu oraz województw północnej i zachodniej Polski²⁷¹.

Liczba tematów naukowo-badawczych realizowana przez pracowników Instytutu Pedagogiki, ich powiązanie z problemami węzłowymi rządowymi, międzyresortowymi i resortowymi, osiągnięcia w realizacji tych tematów sprawiły, iż Instytut Pedagogiki uplasował się w ścisłej czołówce tego typu instytucji w kraju. W ciągu trzech lat współpracy pracownicy Instytutu opublikowali 11 monografii książkowych oraz ponad 180 artykułów i rozpraw, które spotkały się z dużym uznaniem środowiska naukowego w kraju i za granicą. Instytut Pedagogiki w latach 1975-1978 był organizatorem konferencji naukowych poświęconych wychowaniu i dydaktyce, a jego pracownicy uczestniczyli w wielu konferencjach międzynarodowych, m.in. w NRD, RFN, Czechosłowacji i Związku

²⁷⁰ Ibidem.

²⁷¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979, s. 177.

Radzieckim²⁷². Utworzenie nowego Wydziału Nauk Społecznych sprzyjało dynamicznemu rozwojowi badań instytutów naukowych wchodzących w skład Wydziału oraz poważnie zintensyfikowało proces dydaktyczno-wychowawczy²⁷³.

W latach siedemdziesiątych poznańskie środowisko naukowe zajmujące się badaniami pedagogicznymi zaliczone zostało do drugiego po Warszawie ośrodka pod względem potencjału naukowego i prężności naukowej. W Instytucie Pedagogiki prowadzono badania związane z socjologią wychowania, teorią wychowania i metodologią pedagogiki, pedagogiką szkoły wyższej, szkolnictwem zawodowym, pedagogiką pracy, orientacją zawodową i politechnizacją, nowymi technikami kształcenia, oświatą dorosłych i czytelnictwem, metodycznymi podstawami nauczania początkowego, historią wychowania oraz metodologią historii wychowania²⁷⁴. W całej Polsce zadomowił się poznański informator pedagogiczny „News – Nowości Oświaty”, współredagowany i w znacznej mierze pisany przez naukowe środowisko Instytutu Pedagogiki²⁷⁵.

Przełom lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych to trudny okres dla całej polskiej pedagogiki, w tym i dla Instytutu Pedagogiki. Załamywały się prace nad wdrożeniem systemu wychowawczego szkoły podstawowej, nie dochodziło do pełnego rozwinięcia badań nad przygotowaniem systemu dydaktyczno-wychowawczego szkoły ponadpodstawowej. To czas dyskusji nad sytuacją nauk pedagogicznych. Jednakże dynamicznie rozwijały się prace badawcze nad doskonaleniem systemu wychowawczego w typowych środowiskach lokalnych współczesnej Polski. Realizowane były w zespole Komitetu Nauk Pedagogicznych pod kierunkiem prof. Stanisława Kowalskiego, przy licznych udziale przedstawicieli innych ośrodków naukowych – Toruń, Gdańsk, Łódź, Szczecin, Zielona Góra. Ich założenia stanowiła ogólna teoria systemów i teoria systemów społecznych Floriana Znanieckiego, którego nakazem stało się ujmowanie poszczególnych faktów i zjawisk wychowawczych w kontekście złożonej struktury społecznej i jednocześnie konieczność wyodrębnienia określonych układów społecznych rozwiązujących pokrewne problemy społeczne. Miało to służyć integracyjno-interwencyjnej koncepcji pedagogiki jako nauki²⁷⁶. Zasadnicze kierunki badań Instytutu Pedagogiki koncentrowały się wokół kilkunastu grup tematycznych. Badania własne stanowiły kontynuację planu badań z lat ubiegłych, który obejmował: system

²⁷² Ibidem.

²⁷³ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979, s. 181.

²⁷⁴ J. Hellwig, *Nauka i szkolnictwo wyższe*, „Kronika Wielkopolski”, nr 2, Warszawa-Poznań 1990, s. 182.

²⁷⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego, Poznań 1996, s. 225.

²⁷⁶ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 18-19.

dydaktyczno-wychowawczy w szkołach ogólnokształcących stopnia podstawowego i licealnego, a także w niektórych typach szkół zawodowych; kształtowanie się systemu wychowawczego w szkołach wyższych typu nauczycielskiego²⁷⁷; funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowiskach lokalnych; mechanizmy blokujące i facylitujące proces socjalizacji u dzieci z różnymi typami zaburzeń psychicznych; model systemu wychowawczego w przemysłowym zakładzie pracy; tradycje polskiej myśli pedagogicznej i jej wpływ na rozwój dydaktyki i wychowania w szkołach i instytucjach wychowania pozaszkolnego; efektywność nauczania problemowo-programowego²⁷⁸. Badania umowne, będące kontynuacją badań z lat ubiegłych obejmowały szereg różnych grup tematycznych. W ramach problemów węzłowych prowadzono badania w dziedzinach takich, jak: nauka, oświata w dziejach Polski czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego; socjalizacja studentów w szkołach wyższych; rodzina w okresie kształtowania się społeczeństwa socjalistycznego. Większość z tematów i problemów umownych (z wyjątkiem dwóch) przekazano koordynatorom tematów oraz zleceniodawcom umów zawartych z UAM i Instytutem Pedagogiki²⁷⁹.

W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych Instytut Pedagogiki kontynuował dotychczasowe własne projekty badawcze oraz te umowne, objęte różnego rodzaju planami badawczymi²⁸⁰. Problematyka badań własnych była ściśle powiązana z zainteresowaniami badawczymi poszczególnych zakładów i obejmowała następujące grupy tematyczne: Zakład Dydaktyki (badanie efektów procesu dydaktycznego; optymalizacja form i metod poznawania, analizy, kontroli i oceny wiedzy uczniów i studentów; modernizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego; działalność krajoznawczo-turystyczna w pracy dydaktyczno-wychowawczej), Zakład Historii i Organizacji Szkolnictwa (myśl pedagogiczna w Polsce; dzieje szkolnictwa i oświaty), Zakład Oświaty Dorosłych (przekształcanie osobowości ludzi dorosłych; wpływ środków masowego komunikowania na przekonania i postawy ludzi dorosłych; przygotowanie ludzi dorosłych do odbioru sztuki) Zakład Pedagogiki Pracy (stan teorii i potrzeby badań w dziedzinie kształcenia przedzawodowego; przygotowanie nauczycieli do realizacji programu nauczania przedmiotu praca-technika; orientacja i poradnictwo zawodowe w liceach ogólnokształcących), Zakład Pedagogiki Przedszkolnej i

²⁷⁷ S. Dziamski, *Sprawozdanie z działalności Wydziału Nauk Społecznych UAM za okres od 1978/179-1980/81* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miśkiewicza, Poznań 1983, s. 201.

²⁷⁸ Ibidem, s. 202.

²⁷⁹ Ibidem.

²⁸⁰ J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997, s. 207.

Wczesnoszkolnej (poziom czytania i pisanie dzieci rozpoczynających naukę szkolną; poziom środowiska rodzinnego dzieci rozpoczynających naukę szkolną; poziom pracy dydaktyczno-wyrównawczej z uczniami klas I), Zakład Pedagogiki Społecznej (wychowujące społeczeństwo w typowych środowiskach współczesnej Polski)²⁸¹.

Należy również wspomnieć o badaniach prowadzonych w ramach współpracy z partnerami zagranicznymi²⁸²: Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej (socjologiczne zagadnienia przebiegu i uwarunkowań procesu uspołecznienia młodzieży studiującej; prakseologiczna problematyka doskonalenia procesów dydaktyczno-wychowawczych w warunkach szkoły wyższej), Zakład Psychopatologii Dziecka i Pedagogiki Specjalnej (zaburzenia emocjonalne dzieci i młodzieży; uspołecznienie osób umysłowo upośledzonych), Zakład Technologii Kształcenia (teoretyczne i metodologiczne podstawy technologii kształcenia; środki dydaktyczne w procesie kształcenia; infrastruktura dydaktyczna; systemy informatyczne w procesie kształcenia), Zakład Teorii Wychowania (wychowanie dla pokoju; stan opieki nad dziećmi i młodzieżą w PRL; osobotwórcze funkcjonowanie szkoły i zakładu pracy; wychowanie w drużynie harcerskiej)²⁸³.

²⁸¹ Grupa tematyczna VIII – kształcenie i doskonalenie zawodowe. Koordynator II stopnia IKZ w Warszawie. Kilka tematów w ramach tej grupy wykonywali pracownicy Zakładu Pedagogiki Pracy.

11.9 *Funkcjonowanie psychiczne dzieci i młodzieży z rodzin o niskim statusie materialno-społecznym*. Kier. doc. dr hab. Irena Obuchowska.

Problem międzyresortowy MR/III-1 *Nauka i oświata w dziejach Polski czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego*. Koordynator II stopnia prof. dr hab. Stanisław Michalski. W ramach problemu realizowane były następujące tematy:

- „Oświata i wychowanie narodowe w zaborze pruskim”,
- „Myśl pedagogiczna i społeczna rola oświaty w II Rzeczypospolitej”,
- „Rola szkolnictwa w przeobrażeniach gospodarczych i kulturalnych w PRL”.

Problemy resortowe:

R.III.16 *Rola kultury ludowej w przeobrażeniach społeczno-rolniczych i kulturalnych wsi*. Koordynator II stopnia prof. dr hab. Stanisław Michalski.

R.IV.4. „Centra technologii kształcenia – założenia, koncepcje, organizacja” – koordynator – kier. prof. dr hab. Leon Leja. Zakończono w I kwartale 1982 roku

R.III.1. „Treści kształcenia w szkole wyższej” – koordynator I stopnia IPNPTiSzW, kierownik tematu doc. dr hab. Józef Skrzypczak

R.IV.4. *Mikser wizji ze zautomatyzowaną krosownicą jako ogniwo w systemie telewizji dydaktycznej i narzędzie badań pedagogicznych*. Koordynator I stopnia COBRABiD, kierownik tematu doc. dr hab. Wacław Strykowski.

Badania międzynarodowe:

121/I *Socjalizacja studentów w szkole wyższej – jej przebieg i osiągnięte rezultaty* (umowa z PAN Warszawa, badania koordynowane przez Centrum Europejskie Koordynacji Badań i Dokumentacji Nauk Społecznych w Wiedniu). W uczelni koordynował doc. dr hab. Benon Bromberek.

²⁸² J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997, s. 208-209.

²⁸³ Problemy węzłowe:

Problem 11.4 Modernizacja systemu oświaty w PRL;

Grupa tematyczna I – „Edukacja jako podmiot, przedmiot i instrument samorealizacji społecznej” – koordynator II stopnia – prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński (badania przerwano w grudniu 1983 roku)

Grupa tematyczna II – „Aksjologiczne założenia i przesłanki modernizowania systemu edukacji w warunkach dynamicznych przemian społecznych” – koordynator II stopnia – prof. dr hab. Heliodor Muszyński

Osiągnięte rezultaty badań pracowników naukowych Instytutu Pedagogiki spotkały się z dużym uznaniem wielu środowisk naukowych i instytucji społecznych. Wyrazem tego uznania były między innymi przyznane pracownikom Instytutu nagrody naukowe ministra nauki szkolnictwa wyższego i techniki (8 indywidualnych i 3 zespołowe) oraz nagrody rektora UAM (73 indywidualne i 1 zespołowa). Ponadto w 1982 roku prof. dr hab. Stanisław Michalski uzyskał nagrodę Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu, a dr Halina Kośla uzyskała I nagrodę w konkursie na prace doktorskie i magisterskie poświęcone wiedzy o ZSRR. Pracownicy Instytutu brali także udział w licznych konferencjach i sympozjach naukowych, zarówno w kraju jak i za granicą, wygłaszając referaty i komunikaty naukowe²⁸⁴.

Z początkiem roku akademickiego 1982/1983 w skład Instytutu Pedagogiki włączono Instytut Nowych Technik Kształcenia, Międzywydziałowe Studium Pedagogiczne i Ośrodek Metodyczny Uniwersyteckich Studiów dla Pracujących. Na kanwie Instytutu Nowych Technik Kształcenia utworzono Zakład Technologii Kształcenia, natomiast pracownicy dwóch pozostałych jednostek organizacyjnych włączeni zostali do dotychczasowych zakładów Instytutu Pedagogiki. W konsekwencji tej zmiany czasopismo naukowe „Neodidagmata”, redagowane od 1970 roku przez Międzywydziałowy Zakład Nowych Technik Nauczania (od 1976 roku Instytutu Nowych Technik Kształcenia) stało się ciągłym wydawnictwem naukowym, przygotowywanym od tej pory przez Instytut Pedagogiki. Problem stanowiła jedynie ewentualna zmiana tytułu periodyku. Jednakże stwierdzono, że termin „Neodidagmata” może mieć znacznie szerszą treść, obejmującą nie tylko sprawy nauczania, lecz także kształtowania w warunkach nowoczesnego zindustrializowanego świata całej osobowości człowieka. Może więc objąć także sprawy wychowania, gdyż uczyć to nie tylko kierować procesami nabywania wiedzy i umiejętności. To także wprowadzać w świat ocen, wartości, ideałów, bogactwa przeżyć ludzkich, społecznych kontaktów, działań i doświadczeń. Zatem w szerokim tego słowa znaczeniu w nazwie „Neodidagmata” postanowiono zamknąć wszystko to, co wiąże się z poszukiwaniem nowych dróg kształcenia i wychowania.

Grupa tematyczna VII – „Kierunki optymalizacji kształcenia, wychowania i opieki” – koordynator II stopnia – prof. dr hab. Heliodor Muszyński

- „Wychowanie przez pracę i kształcenie politechniczne w warunkach postępu technicznego”. Temat realizowany we współpracy z Sekcją Politechniczną Uniwersytetu M. Lutra w Halle. Tematem ze strony Zakładu Pedagogiki Pracy kieruje prof. dr hab. Stanisław Szajek.

- „Studia uniwersyteckie młodzieży – ich przebieg i osiągnięte rezultaty”. Temat realizowany we współpracy Zakładu Pedagogiki Szkoły Wyższej z Uniwersytetem M. Lutra w Halle. Kierownik doc, dr hab. Benon Bromberek.

²⁸⁴ J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984*, Poznań 1997, s. 209-210..

Do 1993 roku ukazały się w Instytucie Pedagogiki następujące numery czasopisma: „Neodidagmata” nr 17²⁸⁵, ukazał się w 1984 roku – w skład zespołu redakcyjnego weszli: Kazimierz Denek (zastępca redaktora naukowego), Zbigniew Kwieciński, Leon Leja (redaktor naukowy), Heliodor Muszyński, Maria Płatek (sekretarz), Wacław Strykowski; „Neodidagmata” nr 18²⁸⁶, ukazał się w 1988 roku – w skład zespołu redakcyjnego weszli: Jerzy Modrzewski, Heliodor Muszyński, Maria Płatek (sekretarz techniczny), Wacław Strykowski (redaktor naukowy), Krystyna Zielińska (sekretarz redakcji); „Neodidagmata” nr 19²⁸⁷, ukazał się w 1989 roku – w skład zespołu redakcyjnego weszli: Zbigniew Kwieciński, Jerzy Modrzewski, Heliodor Muszyński, Maria Płatek (sekretarz techniczny), Wacław Strykowski (redaktor naukowy), Krystyna Zielińska (sekretarz redakcji); „Neodidagmata” nr

²⁸⁵ Zob. J. Brzeziński, *Metodologiczny program badań psychologii interakcyjnej*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 3-18; F. Januszkiewicz, *Dobór kandydatów na studia wyższe*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 19-27; Cz. Kupisiewicz, *Paradygmaty form edukacyjnych – fundamentalizm*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 29-41; K. Denek, *Optymalizacja i ujęcie systemowe procesu kształcenia jako kierunki innowacji szkolnych*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 43-51; W. Mitter, *Problemy współczesnej polityki kształceniowej w RFN*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 53-65; J. Gnitecki, *Cele kształcenia i koncepcje pomiaru stopnia ich realizacji*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 67-79; R. Urbański, *Technika jako komponent pedagogiki*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 81-90; H. Kośła, A. Mikołajczak, *Doskonalenie warsztatu naukowo-badawczego nauczycieli akademickich*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 91-97; Cz. Maziarz, *Strategie modernizacji kształcenia w szkole wyższej*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 99-106; I. Kuźniak, *Technologia kształcenia dziś i jutro*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 107-113; B. Kędzia, M. Kucharski, *Dobór treści w programie dydaktycznym biofizyki*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 115-118; W. Pelczar, *Próby modernizacji infrastruktury dydaktycznej*, „Neodidagmata” 17 (1984), s. 119-123.

²⁸⁶ Zob. H. Muszyński, *Pluralizm społeczny jako przesłanka współczesnego wychowania*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 5-16; P. Hauser, F. Schweitzer, *Szkoła, społeczna modernizacja i społeczne uczenie się – szkolno-terapeutyczne rozważania*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 17-34; S. Szajek, *Kształcenie przedzawodowe*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 35-52; T. Frąckowiak, *Kariera szkolna jako wskaźnik demokratyzacji szans wychowania i rozwoju dzieci oraz młodzieży. Ujęcie dyskusyjno-problemowe*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 53-62; K. Denek, *Operacjonalizacja celów dydaktycznych jako punkt wyjścia doskonalenia procesu kształcenia*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 63-73; T. Maciejewska, *Samoocena a funkcjonowanie psychiczne i społeczne człowieka*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 75-83; J. Modrzewski, *Przyczynek do typologii uczestnictwa studentów w życiu uczelni*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 85-100; E. Solarczyk-Ambrozik, *Metodologiczne problemy diagnozowania postaw wobec pracy w zakładzie przemysłowym*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 101-113; W. Strykowski, *Kierunki modernizacji procesu kształcenia*, „Neodidagmata” 18 (1988), s. 115-127.

²⁸⁷ Zob. S. Kowalski, *Wychowawcze funkcje społeczeństw*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 3-17; M. Dąbrowska-Bąk, *Pomiar poziomu integracji systemu wychowawczego w środowisku. Propozycja metodologiczna*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 19-31; P. Hauser, F. Schweitzer, *Szkoła, społeczna modernizacja i społeczne uczenie się – szkolno-teoretyczne rozważania*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 21-50; T. Frąckowiak, *Bariery egalitaryzmu w kształceniu i wychowaniu na poziomie szkoły podstawowej w kontekście zmian społecznych w Polsce lat osiemdziesiątych*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 51-63; A. Twardowski, *Psychologiczna i pedagogiczna pomoc rodzinom wychowującym dzieci niepełnosprawne*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 65-73; K. Zielińska, *Uczestnictwo instytucji orientacji i poradnictwa zawodowego w kształtowaniu planów zawodowo-edukacyjnych młodzieży. Wyniki badań*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 75-89; E. Syguła, *Tendencje rozwojowe uniwersyteckich studiów podyplomowych*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 91-104; E. Muszyńska, *Rola rodziny w kształtowaniu się społecznych zachowań dzieci w różnym wieku*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 105-114; E. Kameduła, *Problemy strukturalizacji wiedzy i rola środków dydaktycznych w tym procesie*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 115-126; S. Dylak, *Zastosowanie nagrań magnetowidowych w realizacji zadaniowej koncepcji kształcenia nauczycieli*, „Neodidagmata” 19 (1989), s. 139-148.

20²⁸⁸, ukazał się w 1991 roku – w skład zespołu redakcyjnego weszli: Jerzy Modrzewski, Heliodor Muszyński, Maria Płatek (sekretarz techniczny), Waław Strykowski (redaktor naukowy), Krystyna Zielińska (sekretarz redakcji); „Neodidagmata” nr 21²⁸⁹, ukazał się w 1992 roku – w skład zespołu redakcyjnego weszli: Jerzy Modrzewski, Heliodor Muszyński, Alfreda Smoleń-Przybylska (sekretarz techniczny), Waław Strykowski (redaktor naukowy), Krystyna Zielińska (sekretarz redakcji).

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych badania naukowe realizowano w dwóch grupach tematycznych: tematy realizowane w ramach programów badawczych centralnie kierowanych oraz tematy realizowane w ramach badań finansowych ze środków UAM. Wszystkie prowadzone w Instytucie Pedagogiki prace badawcze skupione były wokół następujących tematów wiodących: metodologia badań pedagogicznych, aksjologiczne podstawy kształcenia i wychowania, historia edukacji i doktryn pedagogicznych, optymalizacja wychowania i opieki, socjalizacja studentów w szkole wyższej, dziecko niepełnosprawne w rodzinie, doskonalenie procesu kształcenia, techniczne środki dydaktyczne w kształceniu, optymalizacja nauczania początkowego, kształcenie i wychowanie przedszkolne, funkcje i procesy kształcenia ustawicznego²⁹⁰. Ponadto do kierunków badań, które wyznaczały działalność naukowo-badawczą zaliczono: model szkoły środowiskowej oraz działalność kulturalno-oświatowa w środowisku lokalnym. Instytut

²⁸⁸ Zob. H. Muszyński, *Wychowanie i opieka w okresie Polski Ludowej. Próba diagnozy*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 3-16; G. Wasiljew, *Niektóre dydaktyczne czynniki intensyfikujące nauczanie w szkole wyższej*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 17-25; B. Niemiecko, *W poszukiwaniu technologii pisania zadań testów sprawdzających osiągnięcia uczniów*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 26-52; S. Seul, *Wpływ oczekiwań nauczyciela na zachowanie i osiągnięcia uczniów*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 53-63; W. Skrzydlewski, *Interakcyjny model uczenia się medialnego*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 65-79; B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie młodzieży jako droga kształtowania jej dojrzałości społecznej*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 81-99; M. Piorunek, E. Kasperek, *Proces kształtowania się planów zawodowo-edukacyjnych młodzieży. Wyniki z badań*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 101-112; R. Pęczkowski, *Wpływ kształtu ogólnego obrazu dydaktycznego na skuteczność zapamiętywania treści*, „Neodidagmata” 20 (1991), s. 113-121.

²⁸⁹ Zob. H. Dederling, *Probleme und perspektiven des schulfaches. „Arbeitslehre” in Deutschland*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 3-13; W. Strykowski, *Bildungstechnologie als padagogische Wissenschaft und als Lehrobjekt*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 15-21; H. Sowińska, *Procesy uspołecznienia szkoły – nadzieje i zagrożenia*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 23-31; F. Kowalewski, *Sytuacje szkolne uczniów jako przedmiot badań pedagogiki opiekuńczej*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 33-45; K. Kotlarski, *Wartości kształcące niektórych typów zadań problemowych*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 47-54; W. Jamrożek, *Wkład ruchu ludowego w kształtowanie się koncepcji systemu edukacji narodowej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 55-64; B. Siemieniecki, *Wpływ środków dydaktycznych na proces twórczego rozwiązywania problemów*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 65-75; R. Wawrzyniak, *Być czy mieć młodzieży. Z badań nad orientacjami życiowymi*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 77-87; A. Tabaczekiewicz-Peach, *Sytuacja społeczna ludzi starych jako problem pedagogiczny*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 89-94; S. Dylak, J. Skrzypczak, *Przestrzenne uwarunkowania funkcji szkoły. Wokół pojęcia przestrzeni jako kategorii pedagogiki stosowanej*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 95-105; B. Kotschy, *Technologia kształcenia w praktyce pedagogicznej*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 107-112; M. Kąkolewicz, *Interactive-video szansą kształcenia multimedialnego*, „Neodidagmata” 21 (1992), s. 113-124.

²⁹⁰ J. Brzeziński, *Wydział Nauk Społecznych (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część I, 1 września 1984 – 30 listopada 1985*, Poznań 1999, s. 111.

realizował różnorodne badania umowne²⁹¹. Podjęto także problemy i tematy wchodzące w skład centralnych programów badawczych²⁹².

Pracownicy Instytutu Pedagogiki uczestniczyli w realizacji tematów zlokalizowanych w problemach badawczych centralnie koordynowanych. Po pierwsze, modernizacja systemu oświaty w PRL (11.4): Aksjologiczne założenia i przesłanki modernizacji systemu edukacji w warunkach dynamicznych przemian społecznych – prof. dr hab. H. Muszyński; Kierunki optymalizacji kształcenia, wychowania i opieki – prof. dr hab. H. Muszyński; Kształcenie i

²⁹¹ Instytut Pedagogiki realizował różnorodne badania umowne:

A. Problemy węzłowe:

a) 11.4. „Modernizacja systemu oświaty w PRL”

- dz. II – „Aksjologiczne założenia i przesłanki modernizacji systemu edukacji w warunkach dynamicznych przemian społecznych” (koordynator: prof. dr hab. Heliodor Muszyński);

- dz. VII – „Kierunki optymalizacji kształcenia, wychowania i opieki” (koordynator: prof. dr hab. Heliodor Muszyński);

- dz. XX – „Kształcenie i doskonalenie zawodowe” (kierownik: prof. dr hab. Stanisław Szajek).

b) 11.9. „Funkcjonowanie psychiczne dzieci i młodzieży z rodzin o niskim statusie materialno-społecznym” (kierownik: doc. dr hab. Irena Obuchowska).

B. Problemy międzyresortowe:

a) III/11 „Nauka i oświata w dziejach Polski czynnikiem postępu społecznego, gospodarczego i kulturalnego” (koordynator: prof. dr hab. Stanisław Michalski)²⁹¹.

C. Problemy resortowe:

a) III.16 „Rola kultury ludowej w przeobrażeniach społecznych i kulturalnych wsi (koordynator: prof. dr hab. Stanisław Michalski);

b) „Mikser wizji i narzędzie badań pedagogicznych” (koordynator: doc. dr hab. Wacław Strykowski).

D. Badania międzynarodowe:

a) 121/I „Socjalizacja studentów w szkole wyższej – jej przebieg i osiągnięte rezultaty” (umowa z PAN Warszawa, badania koordynowane przez Centrum Europejskie Koordynacji Badań i Dokumentacji Nauk Społecznych w Wiedniu; w uczelni koordynatorem był doc. dr hab. Benon Bromberek).

²⁹² A. Centralne Programy Badań Podstawowych:

a) 08.17. „Funkcjonowanie i kierunki rozwoju systemu oświaty i wychowania w Polsce Ludowej”

- dz. IIA „Działalność szkoły. Teoretyczne podstawy innowacji i kierunki optymalizacji kształcenia, wychowania i opieki” (koordynator: prof. dr hab. Heliodor Muszyński);

- dz. IIE „Osiągnięcia szkolne uczniów klas początkowych i ich uwarunkowania” (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki);

b) 08.04.4.1. „Metodologiczne problemy optymalizacji treści i programów kształcenia w szkole wyższej” (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki);

c) 08.08. „Nauka i edukacja w rozwoju narodu i państwa polskiego” (koordynator: prof. dr hab. Stanisław Michalski);

d) II.2. „Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich”

- temat 09.2. „Konflikty rodzinne młodzieży niepełnosprawnej związane z realizacją potrzeby autonomii” (kierownik: doc. dr hab. Irena Obuchowska);

e) 08.03. „Socjalizacja i resocjalizacja młodzieży”

- 3.1. „Ocena skuteczności prawnych środków walki z przestępczością młodocianych ze szczególnym uwzględnieniem środków probacyjnych” (kierownik: dr Piotr Stępiak);

- 3.2. „Samoregulacyjne funkcje systemu wychowawczego wobec zjawisk dewiacji społecznej dzieci i młodzieży” (kierownik: dr Wiesław Ambrozik);

- 3.5. „Procesy socjalizacyjne dzieci i młodzieży” (kierownik: dr Jan Kupczyk).

B. Resortowe Programy Badań Podstawowych:

a) III.34. „Przemiany społeczno-ekonomiczne wsi polskiej – doskonalenie systemu polityki państwa wobec ludności wiejskiej” (koordynator: prof. dr hab. Stanisław Michalski);

b) III. 32. „Efektywność metody dobrego startu w rewalidacji dzieci lekko upośledzonych umysłowo” (kierownik: mgr Jerzy Pelowski)²⁹²;

c) III.30. „Doskonalenie procesu w szkole wyższej” (koordynator: doc. dr hab. Janusz Gnitecki).

doskonalenie zawodowe – prof. dr hab. S. Szajek. Po drugie, w ramach problemu 11.9 pod kierownictwem doc. dr hab. I. Obuchowskiej realizowano temat: „Funkcjonowanie psychiczne dzieci i młodzieży z rodzin o niskim statusie materialno-społecznym”. Po trzecie, w ramach problemu resortowego (R III/16) prof. dr hab. S. Michalski koordynował temat: „Rola kultury ludowej w przeobrażeniach społeczno-agrarnych i kulturalnych wsi”. Po czwarte, doc. dr hab. W. Strykowski kierował tematem (w ramach RIV/4): „Mikser wizji ze zautomatyzowaną krosownicą jako ogniwo w systemie telewizji dydaktycznej i narzędzie badań pedagogicznych”. W Instytucie Pedagogiki realizowano także, pod kierunkiem naukowym doc. dr hab. Benona Bromberka, badania o charakterze międzyresortowym na temat: „Socjalizacja studentów w szkole wyższej – jej przebieg i osiągnięte rezultaty”²⁹³.

Instytut Pedagogiki był organizatorem seminariów i konferencji naukowych, w których niejednokrotnie uczestniczyli goście zagraniczni: „Integracja uczniów niepełnosprawnych w procesie wychowania” otwarte środowiskowe seminarium zorganizowane przez Zakład Psychologii Dziecka i Pedagogiki Specjalnej (1 kwietnia 1987 roku). W seminarium uczestniczyło 6 osób z WSP w Heidelbergu oraz „Kształcenie i wychowanie do życia przez działalność praktyczną uczniów” (6-11 kwietnia 1987 roku). Była to konferencja zorganizowana przez Zakład Teorii Wychowania, w której uczestniczyło 11 osób z Tybingi.

Instytut Pedagogiki prowadził bardzo aktywną współpracę międzynarodową wyrażającą się zarówno we wspólnym realizowaniu tematów badawczych, jak i we wzajemnej wymianie pracowników naukowych. We współpracy z Uniwersytetem M. Lutra w Halle realizowano tematy: „Rozwój kształcenia politycznego w warunkach postępu naukowo-technicznego” (kierownik: prof. dr hab. Stanisław Szajek); „Studia uniwersyteckie młodzieży – ich przebieg i osiągnięte rezultaty” (kierownik: doc. dr hab. Benon Bromberek); „Podobieństwa a różnice w systemie wychowawczym szkół specjalnych w Polsce i NRD” (kierownik: doc. dr hab. Irena Obuchowska); „Optymalizacja procesu nauczania w aspekcie zastosowania środków dydaktycznych a szczególnie mikrokomputerów” (kierownik: doc. dr hab. Wacław Strykowski); „Postęp naukowo-techniczny i jego konsekwencje dla światopoglądowego wychowania uczniów” (kierownik: prof. dr hab. Heliodor Muszyński); „Kształtowanie się umiejętności samodzielnego uczenia się uczniów” (kierownik: doc. dr hab. Józef Skrzypczak). Tematy realizowano również we współpracy z Uniwersytetem w Hanowerze: „Związki polskiej i niemieckiej myśli pedagogicznej w XIX wieku w zaborze

²⁹³ Ibidem, s. 112.

pruskim” (kierownik: doc. dr hab. Jan Hellwig); „Problematyka metodologiczna historii wychowania w Polsce i NRD” (kierownik: doc. dr hab. Jan Hellwig). Doc. dr hab. Jan Hellwig został powołany do międzynarodowego zespołu badawczego krajów RWPG przy Uniwersytecie K. Marksa w Lipsku. Zespół zajmował się w owym czasie badaniami mającymi na celu przygotowanie opracowania pt. „Geneza i rozwój szkoły socjalistycznej”²⁹⁴.

W lutym 1987 roku zostało zawarte porozumienie o wzajemnej współpracy pomiędzy Instytutem Pedagogiki a Wyższą Szkołą Sztuk w Berlinie Zachodnim. W celu omówienia zasad i form tej współpracy gościła w UAM, w styczniu 1987 roku, 4-osobowa delegacja tej szkoły z jej prezydentem i kanclerzem na czele. Natomiast w czerwcu 1987 roku w podobnym celu odwiedzili Wyższą Szkołę Sztuk w Berlinie: pełnomocnik rektora ds. współpracy z tą uczelnią – prof. dr hab. H. Muszyński i dziekan WNS – doc. dr hab. W. Strykowski. W tym samym roku Zakład Teorii Wychowania nawiązał kontakt z zespołem pracowników Instytutu Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu w Tybindze. Postanowiono rozwijać współpracę w zakresie badań nad modelem szkoły integralnego nauczania i wychowania. Natomiast Zakład Technologii Kształcenia nawiązał ścisłą współpracę z Centrum Audiowizualnych Środków Nauczania i Uczenia się w Uniwersytecie im. Humboldta w Berlinie²⁹⁵.

Zdaniem Wacława Strykowskiego, opisującego poznańskie nauki pedagogiczne w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, Instytut Pedagogiki był jednym z największych i najsilniejszych kadrowo instytutów pedagogicznych w Polsce. Na Instytut Pedagogiki składało się w owym czasie 11 zakładów, w których rozwijane były prawie wszystkie nauki pedagogiczne. Poziom naukowy osiągnięty przez niektóre z poznańskich dyscyplin pedagogicznych uważany był za wiodący w kraju²⁹⁶.

Dynamiczny rozwój nauk pedagogicznych w omawianym czasie i ich swoiste usamodzielnianie się teoretyczne i metodologiczne spowodowały, że w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych znacznie częściej mówiło się o naukach pedagogicznych aniżeli tylko o pedagogice. Rozwój nauk pedagogicznych spowodował, że były one uprawiane nie tylko w Instytucie Pedagogiki, ale również w innych instytutach Uniwersytetu, tam gdzie istniały zakłady tzw. dydaktyk przedmiotowych, a także w innych

²⁹⁴ Ibidem, s. 111.

²⁹⁵ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część II, 1 grudnia 1985 – 31 sierpnia 1987, Poznań 1999, s. 112.

²⁹⁶ W. Strykowski, *Poznańskie nauki pedagogiczne*, „Kronika Wielkopolski” nr 2/3 (45), Warszawa-Poznań 1988, s. 260.

uczelniach, gdzie ukształtowały się placówki tzw. pedagogiki zawodowej, jak np. pedagogika rolnicza czy pedagogika medyczna²⁹⁷.

Lata osiemdziesiąte, a zwłaszcza drugą ich połowę, uznaje się za kolejny etap nad poszukiwaniem modelu polskiej szkoły i oświaty. Badania koncentrowały się wokół tematu wchodzącego w skład centralnego programu badań podstawowych: „Podstawy innowacji i kierunki optymalizacji systemu edukacji narodowej”. Badania te, realizowane były w trakcie przełomowych wydarzeń historycznych dla Polski tzn. pomiędzy buntem i porozumieniami 1981 roku, a działalnością Okrągłego Stołu. Znalazły one swoje odzwierciedlenie w raportach z badań, które obejmowały: „Perspektywy i teoretyczne koncepcje przemian systemu edukacyjnego” (H. Muszyński); „Aksjologiczne założenia i społeczne aspekty oraz uwarunkowania systemu edukacyjnego” (red. J. Głuszyński); „Szkoła i jej środowisko” (red. T. Frąckowiak); „Szkoła jako instytucja społeczna” (red. B. Gawlina); „Wychowawcza działalność szkoły i kierunki jej optymalizacji” (red. M. Dudzikowa); „Funkcjonowanie szkoły w zakresie kształcenia” (red. W. Kojs); „Stosunki społeczne w szkole” (red. H. Sowińska); „Infrastruktura szkoły i technologie kształcenia w niej” (red. W. Strykowski); „Kształcenie, wychowanie i opieka w obliczu przemian. Synteza” (H. Muszyński). Powyższe badania angażowały nie tylko pracowników Instytutu Pedagogiki, ale także przedstawicieli innych ośrodków naukowych w kraju²⁹⁸.

W latach 1975-1989 nastąpił znaczny postęp w badaniach naukowych mających w Poznaniu duże tradycje, rozwinięto bazę kadrową i osiągnięto wysoki poziom naukowy. W naukach humanistycznych i społecznych na szczególną uwagę zasługują badania nad wychowaniem dziecka oraz kształtowaniem jego potrzeb i postaw²⁹⁹. W zakresie nauki szczególnie silnie zaznaczało się promieniowanie poznańskiego ośrodka akademickiego na sąsiednie województwa. Poznańskie wyższe uczelnie uruchamiały punkty konsultacyjne w siedzibach nowo utworzonych województw³⁰⁰.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych do podstawowych kierunków badań realizowanych przez Instytut Pedagogiki zalicza się metodologię badań pedagogicznych, aksjologiczne podstawy kształcenia i wychowania, historię edukacji i doktryn pedagogicznych, funkcjonowanie społeczeństwa wychowującego, optymalizację wychowania i opieki, socjalizację studentów w szkole wyższej. Kolejne kierunki dotyczyły

²⁹⁷ Ibidem, s. 257.

²⁹⁸ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju...*, s. 19.

²⁹⁹ A. Choniawko, *Województwa wielkopolskie w latach 1975-1989*, „Kronika Wielkopolski” nr 2, Warszawa-Poznań 1990, s. 311-312.

³⁰⁰ Ibidem, s. 313-314.

takich sfer badań jak: dziecko niepełnosprawne w rodzinie, doskonalenie procesu kształcenia, techniczne środki dydaktyczne w kształceniu, optymalizacja nauczania początkowego, kształcenie i wychowywanie przedmiotowe, formy i procesy kształcenia ustawicznego, model szkoły środowiskowej, działalność kulturalno-oświatowa w środowisku lokalnym, komputer w procesie kształcenia, a także wychowanie plastyczne oraz wychowanie muzyczne³⁰¹.

W omawianym okresie zostały zakończone następujące badania centralnie sterowane: „Działalność szkoły. Teoretyczne podstawy innowacji i kierunki optymalizacji kształcenia, wychowania i opieki” (koordynator: prof. dr hab. Heliodor Muszyński), „Konflikty rodzinne młodzieży niepełnosprawnej związane z realizacją potrzeby autonomii” (kierownik: prof. dr hab. Irena Obuchowska), „Metodologiczne problemy optymalizacji treści i programów kształcenia w szkole wyższej” (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki), „Funkcjonowanie, kierunki rozwoju i optymalizacja systemu nauczania początkowego w Polsce” (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki), „Nauka i edukacja w rozwoju narodu i państwa polskiego” (koordynator: prof. dr hab. Stanisław Michalski), „Ocena skuteczności prawnych środków walki z przestępczością młodocianych ze szczególnym uwzględnieniem środków probacyjnych” (kierownik: dr Piotr Stępiak), „Wychowawcze funkcjonowanie średniego miasta uprzemysłowionego. Propozycja rozwiązań modelowych” (kierownik: dr Wiesław Ambrozik) oraz „Procesy socjalizacyjne dzieci dewiantów społecznych” (kierownik: dr hab. Jan Kupczyk). Z kolei w resortowym programie badań podstawowych zakończono następujące tematy: „Przemiany społeczno-ekonomiczne wsi polskiej, doskonalenie systemu polityki państwa wobec ludności wiejskiej” (koordynator: prof. dr hab. Stanisław Michalski), „Empiryczny model badań efektywności procesu uczenia się” (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki), „Wykorzystanie komputera w szkolnictwie średnim” (koordynator: prof. dr hab. Wacław Strykowski), „Interakcyjne sprzężenie komputera z wideo” (koordynator: prof. dr hab. Wacław Strykowski), „Wideo w szkole” (koordynator: prof. dr hab. Wacław Strykowski)³⁰².

Instytut Pedagogiki w zamierzeniach naukowo-badawczych podejmował problemy, które można było uznać za szczególnie ważne dla kształtowania systemu oświaty i wychowania. Celem badań było dostarczenie teoretycznych i empirycznych przesłanek modernizacji i optymalizacji polskiego systemu oświatowo-wychowawczego oraz wszczęcie

³⁰¹ J. Kujawiński, *Wydział Nauk Społecznych. Sprawozdanie za okres od 1 IX 1987 do 30 XI 1990 roku* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1987/1988-1989/1990*, Poznań 1999, s. 200-201.

³⁰² Ibidem, s. 201-202.

praktycznych działań innowacyjnych, zmierzających do rozwinięcia nowoczesnego systemu oświaty i wychowania.

Instytut Pedagogiki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu był organizatorem następujących konferencji naukowych: „Treści kształcenia w szkole wyższej” (konferencja zorganizowana przez Zakład Pedagogiki Ogólnej i Metodologii Badań Pedagogicznych wspólnie z Instytutem Polityki Naukowej w Warszawie w dniu 17 listopada 1987 roku, w ramach prowadzonych badań centralnie sterowanych. Kierownikiem konferencji był doc. dr hab. Janusz Gnitecki), „Rozwijanie twórczej aktywności uczniów klas początkowych” (konferencja zorganizowana przez PAN przy współudziale Zakładu Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej w dniach 20-21 października 1987 roku pod kierownictwem prof. dr hab. Jerzego Kujawińskiego), „Wychowanie światopoglądowe młodzieży w szkole i poza nią w warunkach postępu naukowo-technicznego” (konferencja odbyła się w dniach 8-9 czerwca 1988 roku, a jej organizatorem był Zakład Teorii Wychowania pod kierunkiem prof. dr hab. Heliodora Muszyńskiego), „Strategie kształcenia dorosłych” (konferencja odbyła się w dniach 21-22 listopada 1988 roku, a jej organizatorem był Zakład Oświaty Dorosłych pod kierunkiem prof. dr. hab. Józefa Skrzypczaka) oraz „Uniwersytecki system zintegrowanego kształcenia i doskonalenia nauczycieli” (konferencja odbyła się w dniu 8 grudnia 1988 roku, a jej organizatorem był Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej, Rectorska Komisja ds. kształcenia, doskonalenia nauczycieli i Kuratorium Oświaty i Wychowania. Kierownikiem był prof. dr hab. Benon Bromberek). Ponadto Instytut Pedagogiki w ramach współpracy z zagranicą realizował kilka tematów badawczych. Wielu pracowników korzystało z wyjazdów zagranicznych na konferencje, staże, w celu przeprowadzenia badań naukowych³⁰³.

Początek lat dziewięćdziesiątych, tzn. do 1993 roku, kiedy to powstał Wydział Studiów Edukacyjnych, w ramach którego funkcjonowała „poznańska uniwersytecka pedagogika” to czas wielu sukcesów naukowo-badawczych Instytutu. W okresie od 1 lutego 1991 roku do 30 lipca 1993 roku pracownicy Instytutu Pedagogiki opublikowali 28 książek, 230 artykułów i rozpraw oraz 37 recenzji. Ponadto w roku 1992 Instytut Pedagogiki uzyskał kategorię „A” w Komitecie Badań Naukowych. Co ważne, w roku 1993 kategorię tę Instytut uzyskał ponownie, tym razem jako jedyny w kraju.

W drugim (z końca lipca 1991), w trzecim (z końca grudnia 1991) i czwartym (z końca 1992) konkursie grantów w KBN następni pracownicy Instytutu uzyskali pozycje w

³⁰³ Ibidem, s. 204-206.

rankingu skierowane do finansowania. Niestety, połowa wniosków nie uzyskała premiowanych pozycji w rankingu (powyżej 8,5 p. w skali 10-stopniowej). Pomimo to pozyskano relatywnie najwięcej grantów w kraju w porównaniu z innymi uczelniami. Granty KBN uzyskali: prof. dr hab. Z. Kwieciński („Socjopatologia edukacji w sytuacji kryzysu, zmiany formacji politycznej i pełnej anomii”), prof. dr hab. I. Obuchowska („Lęki szkolne uczniów szkoły specjalnej”), prof. dr hab. W. Strykowski („Integracja komputerowa z wideo w procesie kształcenia”), doc. dr hab. E. Potulicka („Reforma systemu edukacji w Anglii i Walii w roku 1988”), dr hab. W. Ambrozik („Funkcjonowanie wiejskich społeczności lokalnych w przezwyciężaniu zagrożeń z zaburzeń procesu uspołeczniania dzieci i młodzieży”), dr W. Jamrożek („Idee edukacyjnej polskiej socjaldemokracji w Galicji do roku 1918”), dr P. Stępiak („Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria i rzeczywistość” – grant wydawniczy), dr D. Żołądź („Studia młodzieży polskiej na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i XVII w.”) dr Z. Melosik („Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji”), mgr M. Budajczak („Lekcja jako gra i dramat. Zastosowanie teorii analizy transakcyjnej do analizy interakcji w klasie szkolnej”), mgr E. Gontarczyk-Wesoła („Kobiecość i męskość jako kategorie społeczno-kulturowe w studiach feministycznych. Perspektywa socjologiczno-pedagogiczna”)³⁰⁴.

W omawianym okresie Instytut Pedagogiki zorganizował siedem konferencji i sesji naukowych o zasięgu ogólnopolskim. Szczególne zainteresowanie i wysoką ocenę uzyskały: sesja nt. „Autonomia osób niepełnosprawnych” zorganizowana przez prof. dr hab. I. Obuchowską, konferencja nt. „Edukacja wobec przesileń formacyjnych końca XX wieku” zorganizowana przez prof. dr hab. Z. Kwiecińskiego i prof. dr hab. L. Witkowskiego oraz symposium nt. „O większą efektywność procesu kształcenia” zorganizowane przez doc. dr hab. J. Gniteckiego³⁰⁵.

Wysoką rangę uzyskało także stałe, co dwutygodniowe, seminarium „Rozwój – Edukacja – Kultura” otwarte dla wszystkich nauczycieli akademickich z Wydziału (uczęszczane również przez kilkanaście osób z kraju, firmowane przez prof. UAM dr hab. A. Brzezińską, prof. zw. dr hab. Z. Kwiecińskiego i prof. dr hab. L. Witkowskiego (z wyjazdową trzydniową sesją ogólnopolską w Błazewejku w końcu 1992 roku)). Zakład Technologii Kształcenia wydawał w omawianym okresie szeroko kolportowane pismo naukowe „Neodidagmata”.

³⁰⁴ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego*, Poznań 1996, s. 224-225.

³⁰⁵ Ibidem, s. 225-226.

W międzynarodowych konferencjach uczestniczyło czynnie (referaty, komunikaty naukowe) 42 osób (w 1991 roku – 12; w 1992 roku – 24; a w 1993 roku – 6), w tym liczną grupę stanowili adiunkci i asystenci. W 1992 roku wśród 24 osób, które brały udział w konferencjach międzynarodowych, było 8 adiunktów i 7 asystentów, co wskazywało na większą aktywność na tym polu młodszych pracowników naukowo-dydaktycznych.

Wyraźnie wzrosła liczba wystąpień z referatami lub głosami w dyskusji na konferencjach i spotkaniach ogólnopolskich. Na I Zjeździe Pedagogicznym w Warszawie-Rembertowie pracownicy Instytutu Pedagogiki ogłosili 3 spośród 4 plenarnych referatów, jeden z dwu paneli plenarnych był prowadzony przez jednego z pracowników Instytutu Pedagogiki, 10 referatów i komunikatów pracownicy IP przygotowali w sekcjach, jedna z sekcji została przygotowana przez pracowniczkę Instytutu. Ogółem w konferencjach i seminariach naukowych o zasięgu ogólnopolskim uczestniczyło 102 osób (w 1991 – 12; w 1992 – 36; w 1993 – 54), znaczący udział w tej liczbie mieli adiunkci i asystenci³⁰⁶.

Poza tradycyjnie żywymi kontaktami profesorów Instytutu Pedagogiki (I. Obuchowskiej, H. Muszyńskiego, J. Hellwiga, B. Bromberka), kontakty z zagranicą odznaczały się pewnym zwiększeniem wyjazdów młodszych stażem i statusem akademickim pracowników zarówno na dłuższe staże studyjne (dr Z. Melosik, dr P. Stępiak, dr K. Zielińska), jak na krótkie wyjazdy przeglądowo-studyjne (dr B. Gołębiak, dr hab. E. Solarczyk-Ambrozik, prof. W. Skrzydlewski, dr hab. W. Ambrozik, mgr P. Wiliński i inni), na badania źródłowe do konkretnych tematów (doc. E. Potulicka, dr D. Żołędź), na praktyki (zespół pod opieką prof. I. Obuchowskiej), na konferencje naukowe z referatami (np. mgr M. Stasiukiewicz, mgr M. Budajczak, mgr E. Gontarczyk-Wesoła), na robocze nagrania źródłowe (dr S. Dylak), w roli konsultantów filmów naukowo-dydaktycznych (doc. E. Potulicka), na bilateralne debaty naukowe (zespół zorganizowany przez prof. H. Muszyńskiego na konferencję polsko-niemiecką)³⁰⁷.

W międzynarodowych programach badawczych uczestniczyli: prof. I. Obuchowska (z zespołem) realizując temat: „Polsko-niemieckie studium interkulturowe w zakresie problematyki autonomii osób niepełnosprawnych oraz osób pozostających z nimi w interakcjach” (Heidelberg, Kilonia, Bonn), prof. W. Strykowski (z zespołem) „Media w pracy szkoły i poza szkołą”, „Media interaktywne w procesie nauczania i uczenia się” (Berlin), „Zastosowanie nowych technologii informacji w kształceniu” (Kassel), doc. W. Dykciak (z zespołem) „Autonomia osób z głębszym upośledzeniem umysłowym w ich odczuciu i w

³⁰⁶ Ibidem, s. 226.

³⁰⁷ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych...*, s. 226.

opinii społecznej (uwarunkowania historyczne, ekonomiczne, pedagogiczne”) (Kilonia), prof. J. Hellwig „Kontakty polskich i pruskich myślicieli pedagogicznych w XIX wieku” (Hanower), dr S. Dylak „Rola dydaktycznych materiałów audiowizualnych w kształceniu i doskonaleniu nauczycieli” (Rotterdam); W. Ambrozik „Kształcenie dla potrzeb opieki społecznej i doskonalenia działalności socjalnej w środowisku” (Leuwarden)³⁰⁸.

Ważną jakością kontaktów zagranicznych w tym okresie było zaproszenie kilku czołowych przedstawicieli awangardowych teorii i praktyk pedagogicznych spoza Polski na seminaria w Instytucie Pedagogiki przez prof. L. Witkowskiego (profesorów: Riccardo Massy, Henry’ego Giroux i Petera McLarena) całkowicie sfinansowane z grantu inicjatora tych spotkań naukowych. Owocem wizyt była zgoda tych wybitnych uczonych na wydanie ich prac i gotowość do stałej współpracy z Instytutem Pedagogiki. Również z własnych grantów finansowały swoje studyjne wyjazdy doc. dr hab. E. Potulicka i dr D. Żołądz. Doc. E. Potulicka zaprosiła do Instytutu Pedagogiki angielskich nowatorów oświatowych (Meighana i Toogooda). Podobne efekty przyniosły kontakty prof. I. Obuchowskiej i doc. W. Dykcika. Obiecujące rezultaty na przyszłość dała też krótka wizyta dr hab. W. Ambrozika w Holandii i dr hab. E. Solarczyk-Ambrozik we Francji i Norwegii. Instytut Pedagogiki nawiązał też kontakty w MEN i w PWN w sprawie sfinansowania serii tłumaczeń najlepszych tekstów pedagogicznych, wydanych na Zachodzie w ostatnim okresie.

Upadły tradycyjne formy wymiany zagranicznej w obrębie krajów sąsiednich z powodów oczywistych (zanik centralnych organów organizujących wymianę, różnice walutowe, konieczność ponoszenia ze środków Instytutu olbrzymich kosztów pobytu często przypadkowych „turystów naukowych”, spadek zainteresowania pedagogiką radziecką i z innych obszarów byłego „obozu socjalistycznego”)³⁰⁹.

Pozycję naukową uczelni określa liczba publikacji, ich jakość, międzynarodowa dystrybucja, pozytywne cytowania, organizacja sympozjów, zjazdów i kongresów, czynne uczestnictwo i przewodniczenie sesjom kongresowym, współpraca międzynarodowa, wybór do zagranicznych i ogólnokrajowych organizacji naukowych, udział w redagowaniu czasopism o randze ogólnopolskiej i międzynarodowej, nagrody i wyróżnienia oraz wiele innych wskaźników. W latach 1989-1993 pracownicy Uniwersytetu opublikowali niemal 12 000 prac naukowych, w tym blisko 2000 książek i monografii oraz ponad 4 600 rozpraw i

³⁰⁸ Ibidem, s. 226-227.

³⁰⁹ Ibidem, s. 227.

artykułów³¹⁰. Wzrosła liczba nagród międzynarodowych i zagranicznych oraz MEN. Wzrosła także liczba sympozjów, zjazdów i kongresów ponadregionalnych organizowanych przez pracowników Uniwersytetu. Jednakże nastąpiło zmniejszenie wyjeżdżających za granicę i przyjeżdżających do UAM wynika po części z przerwania wieloletniej współpracy z licznymi uczelniami byłej NRD i tzw. byłych krajach socjalistycznych³¹¹.

³¹⁰ Publikacje zwarte pracowników Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 1993 roku: M. Dudzikowa, *Praca młodzieży nad sobą. Z teorii i praktyki*, „Terra”, Warszawa 1993; I. Kuźniak, *Optimalizacja procesu kształcenia*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1993; Z. Kwieciński (red.), R. Meighan, *Socjologia edukacji*, Tłum. z ang. UMK, Toruń 1993; Z. Kwieciński (red.), *Nieobecne dyskursy, Część III*, UMK, Toruń 1993; Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.) *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, IBE, Warszawa 1993; T. Frąckowiak (red.), *Rola uczonego w wyobraźni i doświadczeniu społecznym jego uczniów*, Poznań 1993; E. Potulicka, *Nowa Prawica a edukacja, Część I, Geneza reformy edukacji w Anglii i Walii z roku 1988*, „Edytor”, Poznań – Toruń 1993; K. Przyszczykowski, *Opozycja polityczna w Polsce – wyzwania dla edukacji. Pomiedzy oporem, emancypacją i transformacją*, „Edytor”, Poznań – Toruń 1993; S. Wawryniuk (red.), *Nauczyciele szkół rolniczych okresu zmiany ustrojowej*, AR, Poznań 1993; J. Skrzypczak (red.), *Wybrane zagadnienia z oświaty dorosłych*, Wydanie II poprawione i uzupełnione, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1993; K. Denek, F. Januszkiewicz, W. Strykowski (red.), *Edukacja – technologia kształcenia – media*, Polski Dom Wysyłkowy Ławica, Poznań 1993; W. Strykowski, W. Skrzydlewski (red.), *Dokąd zmierza technologia kształcenia*, Zakład Technologii Kształcenia Instytutu Pedagogiki UAM, Poznań 1993.

³¹¹ J. Fedorowski, *Dzień dzisiejszy i perspektywy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W 75-lecie istnienia*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1994, s. 18-20.

Zakończenie

Mottem przewodnim dysertacji doktorskiej „Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993” stały się słowa Haliny Kowalenko z Tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich w Warszawie, która stwierdziła, iż *Dziś może nawet nie potrafię zdać sprawy, jak ważną rolę w naszym ówczesnym życiu odegrał uniwersytet. Jego zadanie nie ograniczało się tylko i wyłącznie do dydaktyki. W jego pracy tkwił głęboki sens moralny i narodowy*¹. Zadanie uniwersytetu, już od pierwszych dni jego istnienia, wydawało się oczywiste: miał być wszechnicą oświaty, nauki, kultury, widocznym z daleka ogniskiem patriotyzmu, zachodnim bastionem polskiej oświaty, nauki i kultury.

To dnia 7 maja 1919 roku Uniwersytet Poznański, jak wspomniano w dysertacji, otworzył swe wrota, by *promieniować na nasze kresy zachodnie światłością kultury polskiej*². W przemówieniu inauguracyjnym rok akademicki 1926/1927 nowoobрани rektor prof. dr Jan Grochmalicki³ powiedział: *Zadaniem naszego jako Uniwersytetu, jest w pierwszym rzędzie pielęgnowanie nauki i tworzenie jej, a więc współdziałanie w dobywaniu tych idealnych wartości, któremi nauka, jako jeden z najwznioślejszych wytworów ducha ludzkiego tak przemożny i decydujący wpływ wywiera na całe życie kulturalnych społeczeństw. A drugim naszym zadaniem, to kształcenie młodzieży w praktycznym stosowaniu naukowych zdobyczy, warunkujących postęp człowieka na wszystkich polach jego gospodarczego bytu, to dostarczanie Państwu jaknajświatleszych fachowców w różnych dziedzinach stosowanej wiedzy. Jak dostojeństwo, doniosłość i wartość nauki płyną z jej idealnego i praktycznego znaczenia, tak o znaczeniu Uniwersytetu jako twórczego ogniska naukowego i szkoły, decyduje stopień, w jakim oba te zadania spełnia*⁴.

Uniwersytet Poznański, do dnia 10 kwietnia 1920 roku funkcjonujący pod nazwą Wszechnica Piastowska, od dnia swego powstania, stał się bazą i ośrodkiem wiodącym dla innych uczelni. Był on największym ośrodkiem naukowym w okresie dwudziestolecia międzywojennego w Polsce zachodniej. Spełniał ważną rolę naukową i kulturalną nie tylko wobec Wielkopolski, Śląska i Pomorza Gdańskiego, ale obejmował swym zasięgiem ludność polską zamieszkałą przed drugą wojną światową w obrębie Rzeszy Niemieckiej, a głównie

¹ H. Kowalenko, *Ze wspomnień z tajnego Uniwersytetu Ziemi Zachodnich* (w:) W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziemi Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961, s. 173.

² Słowa wypowiedziane przez komisarza Adama Poszywińskiego, w imieniu Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej podczas poświęcenia przez prymasa Edmunda Dalbora budynku Collegium Maius.

³ Zob. Grochmalicki Jan (1883-1936) rektor Uniwersytetu Poznańskiego 1926-1928 – zoologia, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 87).

⁴ Kronika Uniwersytetu Poznańskiego: otwarcie i sprawozdanie za rok akademicki 1926/27 w czasie Rektoratu Prof. Dr. Jana Grochmalickiego oraz inauguracja roku akad. 1927/28, s. 4.

tzew. Prus Wschodnich. Okupacja hitlerowska nie przerwała działalności Uniwersytetu Poznańskiego⁵. W 1940 roku powstał na terenie Generalnego Gubernatorstwa (najpierw w Warszawie, a później w Kielcach i Częstochowie) tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich, w którym większość kadry naukowej stanowili wykładowcy z Poznania⁶. Powstanie Uniwersytetu Ziem Zachodnich, będącego kontynuacją funkcjonowania Uniwersytetu Poznańskiego do dziś dnia określane jest mianem „szczególnego zjawiska”⁷. Wszak, w szkolnictwie konspiracyjnym, Uniwersytet Ziem Zachodnich zaczął działać wcześniej niż Uniwersytet Warszawski i Uniwersytet Jagielloński. W skład zorganizowanych wydziałów Uniwersytetu Ziem Zachodnich, wchodziły kolejno wydziały: Prawny, Humanistyczny, Farmaceutyczny, Lekarski, Ekonomiczny oraz Matematyczno-Przyrodniczy. W strukturze Uniwersytetu nowością stał się Wydział Teologiczny oraz Instytut Morski, który powstał w 1942 roku z inicjatywy Władysława Kowalenki⁸. Tajne nauczanie wniosło nieoceniony wkład w zachowanie ciągłości polskiego szkolnictwa na wszystkich poziomach kształcenia, a „Tajny” Uniwersytet Ziem Zachodnich zaliczany jest do wielkiego dorobku konspiracji zachodniej⁹.

Po drugiej wojnie światowej (starania o uruchomienie na nowo Uniwersytetu Poznańskiego zostały podjęte już w trakcie trwania walk o Poznań) nastąpiło powstawanie poprzez wydzielenie się z ram uniwersytetu uczelni o profilu zawodowym, w następującej kolejności: Akademia Medyczna, Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego i Wyższa Szkoła Rolnicza. Poznańska uniwersytecka pedagogika stała się ośrodkiem oddziałującym nie tylko na region, ale i na cały kraj. Od zawsze patronowała naukowemu rozwojowi wielu ośrodkom pedagogicznym w kraju (Gdańsk, Szczecin, Zielona Góra, Bydgoszcz). Dziś, wspomniane ośrodki mogą poszczycić się należną im rangą i autonomią¹⁰.

⁵ B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974, s. 12.

⁶ M. Banasiewicz, A. Ryfowa, *Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu* (w:) Cz. Skopowski (red.), *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, Warszawa 1972, s. 105.

⁷ M. Walczak, *Tajne nauczanie na poziomie wyższym w latach 1940-1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1977, nr 1, s. 25.

⁸ Zob. Kowalenko Władysław (1884-1966) - historia, słowianoznawstwo, Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu (sygnatura: P. III – 29).

⁹ E. Serwański, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3-4, s. 268.

¹⁰ W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 28.

Nazwa „Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu” przysługuje Uczelni od dnia 24 grudnia 1955 roku – rocznica urodzin poety¹¹. Proklamowanie tego faktu nastąpiło na uroczystej akademii w uniwersyteckiej Auli, w dniu 11 lutego 1956 roku¹².

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w ciągu swej historii spełniał i pełni nadal rozliczne zadania społeczno-narodowe oraz polityczne i kulturotwórcze. W toku swego funkcjonowania nieustannie nawiązywał do tradycji narodowej i ogólnoludzkiej, pielęgnując kontakty z innymi ośrodkami swego najbliższego środowiska i kraju oraz wieloma uniwersyteckimi ośrodkami zagranicznymi. Rola społeczna Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wyraża się dobitnie w naukowym dorobku zespołowym i indywidualnym, w osiągnięciach na polu przygotowania ogromnych rzesz specjalistów dla wielu działów kultury i gospodarki narodowej, a wreszcie w oddziaływaniu na środowisko województw zachodnich i północnych przez systemy studiów i punktów konsultacyjnych. Pracownicy uczelni są nagradzani i wyróżniani za swe zasługi dla nauki polskiej i dla regionu¹³. Co trzydziesty obywatel z wyższym wykształceniem w Polsce jest absolwentem poznańskiego Uniwersytetu¹⁴.

Przyjmuje się, że pedagogika jest nauką empiryczną, samodzielną z wyodrębnionym własnym polem poznania, ale wykorzystującą twórczo dorobek nauk pokrewnych i ten dorobek scalającą, jest nauką zarówno teoretyczną, jak i praktyczną (możliwości praktycznego zastosowania wiedzy teoretycznej stanowią o jej wartości społecznej), mającą cechy dyscypliny przyrodniczej (społecznej) i humanistycznej, o czym decyduje specyfika faktów, zjawisk i procesów pedagogicznych. Współcześnie utrzymuje się tradycją uświęcony pogląd, że podstawowymi naukami pedagogicznymi są: pedagogika ogólna, teoria wychowania, dydaktyka ogólna, historia wychowania i myśli pedagogicznej¹⁵.

Roman Schulz w swym wystąpieniu „O polskim stylu uprawiania pedagogiki” wygłoszonym podczas II Zjazdu Pedagogicznego nt. „Demokracja i wychowanie” (31.08-02.09.1995) mającego miejsce w Toruniu, dokonał *hasłowego i zupełnie niezobowiązującego* scharakteryzowania polskiego stylu uprawiania pedagogiki. Według Romana Schulza polska pedagogika to: pedagogika wolności, pedagogika uprawiana bez wyraźnych, najlepiej żadnych, reguł, autorytetów i zobowiązań; (a w praktyce – z jakimikolwiek regułami,

¹¹ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1959/62 za rektoratu prof. dr Alfonsa Kłafkowskiego, Poznań 1963, s. 6.

¹² W. Markiewicz, *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w latach 1945-1958* (w:) Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972, s. 371-372.

¹³ T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczeń. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003, s. 87-88.

¹⁴ UAM – 170 ścieżek do wiedzy, „Życie uniwersyteckie” 2008, nr 11, s. 3.

¹⁵ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003, s. 14.

autorytetami i zobowiązaniami); pedagogika autorska, indywidualistyczna, artystyczna, amatorska, w odróżnieniu od pedagogiki uspołecznionej, uprawianej przez zorganizowaną zbiorowość profesjonalistów, w oparciu o ujednolicone i aprobowane reguły; pedagogika wielości, mnogości, różnorodności, w odróżnieniu od pedagogiki funkcjonalnie i hierarchicznie zintegrowanej, świadomej swych możliwości, zadań oraz priorytetów; pedagogika akcyjna, pedagogika rewolucyjnych zrywów, w odróżnieniu od pedagogiki pozytywistycznej, pedagogiki systematycznej pracy, organicznej roboty; ewolucyjnego postępu; pedagogika romantyczna, życzeniowa, utopijna, w odróżnieniu od pedagogiki faktów, pedagogiki realiów, pedagogiki rzeczywistości; pedagogika negatywizmu i projektomanii, w odróżnieniu od pedagogiki pozytywnego uczenia się, pomnażania doświadczeń oraz skutecznego działania; pedagogika odtwórcza, recepcyjna, a nawet epigońska w odróżnieniu od pedagogiki pionierskiej, oryginalnej i twórczej¹⁶.

Bogusław Śliwerski, upatruje wyjątkowości tej dyscypliny wiedzy, a zarazem kierunku studiów w fakcie, iż pedagogika jako nauka przeszła głęboką transformację na naszym kontynencie, eksponując najciekawsze dokonania współczesnej humanistyki. Jak pisze *łączy w sobie wysoce cenioną w społeczeństwie filozofię, psychologię i socjologię wychowania z wiedzą biomedyczną, antropologiczną, polityczną, a nawet techniczną o człowieku i warunkach jego życia oraz rozwoju*¹⁷.

Poznańska uniwersytecka pedagogika pochwalić się może znamienitymi tradycjami. Tradycje pedagogicznych poszukiwań i studiów w Wielkopolsce znaleźć można bardzo wcześnie. Jak wspomniano w dysertacji, łączą się one m.in. z działalnością średniowiecznej szkoły katedralnej w Poznaniu; powstałej w 1519 roku i działalnością Lubrancianum; działalnością poznańskiego kolegium jezuickiego powstałego w 1573 roku; pracą naukową wykładowców seminarium duchownego, powstałego pod opieką Towarzystwa Jezusowego w 1576 roku; działalnością naukową nauczycieli Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu; postulatami świątłych Polaków i deputowanych do parlamentu pruskiego w sprawie utworzenia w Poznaniu szkoły wyższej czy uniwersytetu; publicznymi wykładami powszechnymi w Pałacu Działyńskich, Bazarze, Gimnazjum Marii Magdaleny; powstałym w 1857 roku i działającym Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk; założeniem przez Augusta Cieszkowskiego w Żabikowie koło Poznania wyższej szkoły rolniczej; działalność Towarzystwa Wykładów Naukowych od 1913 roku.

¹⁶ R. Schulz, *O polskim stylu uprawiania pedagogiki*, „Kultura i Edukacja” 1995, nr 4 (14), s. 21.

¹⁷ Zob. B. Śliwerski, *Wprowadzenie do pedagogiki* (w:) B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, Gdańsk 2006, s. VII.

Dat istotnych dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki jest wiele. Wszak, jak pisze Wiesław Jamrożek, Katedra Pedagogiki i Dydaktyki utworzona w 1919 roku, w uruchomionym wówczas Uniwersytecie Poznańskim, powstała w czasie Drugiej Rzeczypospolitej, kiedy to miała miejsce „eksplozja” myśli pedagogicznej¹⁸. To czas ruchu Nowego Wychowania, rozwoju pedagogiki socjologicznej (pedagogiki społecznej), pedagogiki kultury (pedagogiki humanistycznej, personalistycznej). Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, od początku jej istnienia, była ważnym ośrodkiem badań pedagogicznych, obok np. Wolnej Wszechnicy Polskiej, gdzie na Wydziale Pedagogicznym utworzono, w 1925 roku, Studium Pracy Społeczno-Oświatowej pod kierownictwem Heleny Radlińskiej czy Instytutu Pedagogiki Specjalnej, utworzonego w 1922 roku, w Warszawie, pod kierownictwem Marii Grzegorzewskiej¹⁹. Co ważne, Poznań już w latach 40. XIX wieku był istotnym ogniskiem polskiej myśli pedagogicznej. Działalność swą rozwijali: Ewaryst Estkowski, August Cieszkowski, Karol Libelt czy Bronisław Trentowski. Włączyli się oni żywo w walkę o narodowe postawy oświaty i wychowania. Rozwijali twórczość teoretyczną koncentrując uwagę na zagadnieniach związanych z postawami wychowania, reformą szkoły średniej, organizacją i upowszechnieniem szkoły ludowej, oświaty pozaszkolnej i wychowania przedszkolnego²⁰.

Kiedy w 1919 roku powstała Wszechnica Piastowska, natychmiast dostrzeżono konieczność studiów pedagogicznych. To wówczas w ramach powołanego do życia Uniwersytetu Poznańskiego, powstała pierwsza w Polsce Katedra Pedagogiki i Dydaktyki, co uznano za wyjątkowe wydarzenie w rozwoju polskiej pedagogiki²¹. Kiedy w roku 1933 roku, Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego uległa likwidacji, jej ówczesny kierownik Ludwik Jaxa-Bukowski, przeszedł do Katedry Psychologii, pod kierownictwem prof. Stefana Błachowskiego. Odbływały się ćwiczenia i pedagogiczne seminaria. Mimo ogromu pracy i działań, jakie wykonali studenci oraz profesorowie Uniwersytetu Poznańskiego, do wybuchu II wojny światowej w 1939 roku, nie udało się przywrócić studiów pedagogicznych na poznańskiej uczelni.

W działalności „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich Wydział Humanistyczny był ośrodkiem, z którego organizacja pracy szerzyła się dalej, na inne wydziały²². Ze wszystkich kompletów najwcześniej powstały komplety historyczne i polonistyczne. To

¹⁸ W. Jamrożek, *Praktyka i myśl edukacyjna Drugiej Rzeczypospolitej – w 90 rocznicę odzyskania niepodległości*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2008 nr 24, s. 121-127.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej*, Warszawa 1996, s. 92.

²¹ D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej: warunki-orientacje-kontrowersje*, Katowice 1987, s. 70.

²² T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965, s. 48.

dzięki UZZ w Warszawie i zaangażowaniu Ludwika Jaxa-Bykowskiego, poznańska uniwersytecka pedagogika „działała” nieustannie, również podczas II wojny światowej.

W 1946 roku reaktywowano na Uniwersytecie Poznańskim do życia wszystkie przedwojenne katedry, w tym Katedrę Pedagogiki, w ramach pięciu wydziałów, a mianowicie: Wydziału Lekarskiego z Oddziałem Stomatologicznym i Studium Wychowania Fizycznego, Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego z Oddziałem Farmaceutycznym, Wydziału Humanistycznego, Wydziału Prawno-Ekonomicznego z dwiema sekcjami – prawną i ekonomiczno-polityczną oraz Wydziału Rolniczo-Leśnego²³.

W dniu 1 października 1970 roku przekształcono, funkcjonującą pod kierunkiem prof. dra Stanisława Kowalskiego, Katedrę Pedagogiki na Instytut Pedagogiki²⁴. Wówczas Instytut obejmował pięć zakładów: Zakład Dydaktyki, Zakład Oświaty Dorosłych, Zakład Teorii Wychowania, Zakład Pedagogiki Społecznej i Zakład Historii Wychowania.

Jesienią 1992 roku, Rada Instytutu, pozytywnie zaopiniowała wniosek o wyodrębnieniu się od 1 września 1993 roku Instytutu Pedagogiki i Kolegium Edukacyjnego z Wydziału Nauk Społecznych w osobny wydział, który przyjął nazwę Wydziału Studiów Edukacyjnych. Początkowo struktura WSE miała składać się z sześciu katedr, takich jak: Katedra Podstaw Opieki i Wychowania, Katedra Dydaktyki Ogólnej i Metodologii, Katedra Technologii Kształcenia, Katedra Pedagogiki Społecznej, Katedra Psychopatologii i Pedagogiki Specjalnej, a także Katedra Podstawowych Studiów Edukacyjnych²⁵. Pozostano jednak przy strukturze zakładowej. Funkcjonowały wówczas następujące jednostki organizacyjne Wydziału: Zakład Dydaktyki Ogólnej (kierownik: prof. dr hab. Kazimierz Denek), Zakład Historii Wychowania (kierownik: prof. dr hab. Jan Hellwig), Zakład Oświaty Dorosłych (kierownik: prof. dr hab. Józef Skrzypczak), Zakład Pedagogicznych Problemów Młodzieży (kierownik: doc. dr hab. Aleksander Zandecki), Zakład Pedagogiki Ogólnej i Metodologii Badań Pedagogicznych (kierownik: doc. dr hab. Janusz Gnitecki), Zakład Pedagogiki Porównawczej (kierownik: doc. dr hab. Eugenia Potulicka), Zakład Pedagogiki Specjalnej (kierownik: doc. dr hab. Władysław Dykcik), Zakład Pedagogiki Społecznej (kierownik: doc. dr hab. Tadeusz Frąckowiak), Zakład Pedagogiki Szkolnej (kierownik: prof. dr hab. Maria Dudzikowa), Zakład Pedagogiki Szkoły Wyższej (kierownik: prof. dr hab. Benon Bromberek), Zakład Podstaw Wychowania i Opieki (kierownik: prof. dr hab. Heliodor

²³ Ibidem, s. 93.

²⁴ Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72, za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975, s. 331-357.

²⁵ Z. Kwieciński, *Wydział Nauk Społecznych* (w:) Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993, s. 222.

Muszyński), Zakład Psychopatologii Dziecka (kierownik: prof. dr hab. Irena Obuchowska), Zakład Resocjalizacji (kierownik: dr hab. Wiesław Ambrozik), Zakład Socjologii Edukacji (kierownik: prof. dr hab. Zbigniew Kwieciński), Zakład Technologii Kształcenia (kierownik: prof. dr hab. Wacław Strykowski), Pracownia Edukacji Ekologicznej (kierownik: prof. dr hab. Lubomira Domka), Pracownia Filozofii Edukacji (kierownik: prof. dr hab. Lech Witkowski), Pracownia Krajoznawstwa i Turystyki Szkolnej (kierownik: dr hab. Eugeniusz Kameduła), Pracownia Metod i Technik Badawczych (kierownik: dr Ignacy Kuźniak), Pracownia Nauczania Podstaw Informatyki (kierownik: dr Krystyna Brelińska).

Wydaje się zupełnie oczywistym, iż powstawanie nowych zakładów naukowych w obrębie poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki uwarunkowane było nie tylko nieustannym rozwojem pedagogiki jako nauki, ale także zainteresowaniami badawczymi pracowników oraz zmieniającą się rzeczywistością społeczną.

Analiza materiałów źródłowych, na podstawie uniwersyteckich kronik, pozwala na pewne usystematyzowanie przeobrażeń strukturalnych poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. Nazewnictwo zmieniało się wraz z przeobrażeniami strukturalnymi całego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Na początku poznańska uniwersytecka pedagogika funkcjonowała w ramach Katedry Pedagogiki i Dydaktyki, następnie w toku kolejnych lat akademickich nazwa ulegała ciągłym zmianom: pracownia pedagogiczna (1929/1930-1930/1931), Instytut Pedagogiczny (1931/1932), Zakład Pedagogiczny (1932/1933), Oddział Pedagogiki w Zakładzie Psychologii (1933/1934-1938/1939). W okresie II wojny światowej pedagogika funkcjonowała jako komplet pedagogiczny na Wydziale Humanistycznym „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich. Po II wojnie światowej pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim funkcjonowała jako: Katedra i Zakład Pedagogiki w obrębie Wydziału Filozoficzno-Historycznego (1955/1956-1957/1958), Katedra Pedagogiki w obrębie Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (1959/1960-1969/1970), Instytut Pedagogiki Wydziału Filozoficzno-Historycznego (1970/1971-1974/1975), Instytut Pedagogiki Wydziału Nauk Społecznych (1975/1976-1992/1993). Od 1993 roku poznańska uniwersytecka pedagogika posiada swój odrębny wydział - Wydział Studiów Edukacyjnych.

Z okazji obchodów jubileuszu Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Tadeusz Lewowicki pisał, iż *wydział ten daje dobry przykład innym środowiskom pedagogicznym w naszym kraju. Wrażliwość społeczności poznańskich pedagogów na najnowsze prądy w nauce, a także na potrzeby społeczne, przejawia się w niezwykle bogatej i inspirującej twórczości naukowej, w nowoczesnym*

kształceniu studentów i w godnej uznania aktywności w promowaniu kadr naukowych. Wydział Studiów Edukacyjnych UAM stał się wielofunkcyjną instytucją naukową i dydaktyczną w znacznym stopniu wyznaczającą drogi rozwoju innych środowisk nauk pedagogicznych²⁶. Podsumowując początek lat dziewięćdziesiątych Instytutu Pedagogiki, a później Wydziału Studiów Edukacyjnych, Zbigniew Kwieciński pisał: *Gdyby dziś całościowo spróbować ocenić stan spraw na Wydziale, mógłbym go określić w języku teorii chaosu jako stan preperkolacji, to znaczy jako stan spontanicznej aktywności twórczej wielu wyspowo działających jednostek i podmiotów, ale wciąż nie integrujących się między sobą zadaniowo. Być może perkolacja, a więc zlanie się tego archipelagu możliwości w nową jakościowo całość jest szansą najbliższej przyszłości, choć stan tego archipelagu może też – przy zaniechaniu tej szansy – prowadzić do zanikania niektórych z jego wysp*²⁷. W Wydziale Studiów Edukacyjnych upatruje się ogromnej uniwersyteckiej szkoły pedagogicznej o różnorodnych formach studiowania i różnych specjalizacjach²⁸.

Wstęp dysertacji rozpoczął zdaniem *Daty, fakty i nazwiska to podstawowe informacje, jakimi historyk posługuje się w swej pracy*²⁹. Warto podsumować aspekt trzeci – nazwiska. Postacie znamienne dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki to przede wszystkim kierownicy/dziekani tej naukowej dziedziny na poznańskim uniwersytecie, ale nie tylko. Tradycje poszukiwań pedagogicznych w Polsce sięgają już czasów Szymona Marycjusza i Andrzeja Frycza Modrzewskiego. To także Jan Władysław Dawid oraz współpracująca z nim Aniela Szycówna. Ich naukowy dorobek sprzed 1918 roku zaważył w znacznej mierze na dalszych losach pedagogiki w pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej. Wszak za największego pedagoga polskiego przełomu stuleci (określany mianem budowniczego pedagogicznego pomostu pomiędzy XIX i XX wiekiem) uważa się właśnie Jana Władysława Dawida. Aniela Szycówna była kontynuatorką kierunków pedagogicznych jego badań. Z Wielkopolską związany był Jan Amos Komeński, nazywany przez historyków „ojcem pedagogiki nowożytnej”. Z tradycjami pedagogicznymi w Wielkopolsce łączą się także inne znamienite postaci i późniejsza ich działalność - August Cieszkowski, Karol Libelt oraz Bronisław Ferdynand Trentowski. Na szczególną uwagę zasługują również prof. Heliodor Świącicki, główny organizator Uniwersytetu Poznańskiego,

²⁶ T. Lewowicki, *Kształcenie uniwersyteckie – siła tradycji, presja współczesności, pytania o przyszłość, przesłania* (w:) W. Ambroziak, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 49-50.

²⁷ Z. Kwieciński, *Przesilenie. Uwagi o zmianach w środowisku pedagogiki poznańskiej w UAM w latach 1991-1996*, „Studia Edukacyjne” 2/1996, s. 221.

²⁸ Ibidem, s. 217.

²⁹ Zob. M. Rezler, *Kalendarium poznańskie*, Poznań 2003, s. 7.

którego 5 kwietnia 1919 roku wybrano jednogłośnie pierwszym rektorem Wszechnicy Piastowskiej.

Kierownikiem pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki i Dydaktyki w Uniwersytecie Poznańskim został Antoni Danysz. Funkcję kierownika piastował w latach 1919-1924, pełniąc zarazem funkcję prorektora. Antoni Danysz uważany był za jednego z najbardziej zasłużonych pedagogów Uniwersytetu Poznańskiego. Stanowisko kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim piastował do dnia 30 września 1924 roku. Wówczas Katedrę Pedagogiki i Dydaktyki przejął, przejściowo (od 1 stycznia 1925 roku) w latach 1924/1925, dr Bogdan Nawroczyński, po czym przeszedł na Uniwersytet Warszawski. Przeniesienie się prof. Bogdana Nawroczyńskiego do Warszawy, nazywane było w literaturze przedmiotu, „wielką stratą” dla poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki. Jednakże w latach 1927-1933 Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki kierował Ludwik Jaxa-Bykowski. Jest to postać zasługująca na szczególną uwagę. Znany i ceniony był za odważne wystąpienia w obronie autonomii uniwersytetów - otwarcie i kategorycznie sprzeciwiał się projektowi *Ustawy o szkołach akademickich* z 15 maja 1933 roku, w wyniku której Katedra Pedagogiki i Dydaktyki Uniwersytetu Poznańskiego uległa likwidacji. Był oddanym obrońcą koncepcji tajnego nauczania, postulował w 1940 roku uruchomienie tajnych kursów z nauk humanistycznych i prawno-politycznych. Zorganizowanie tajnego nauczania przy pomocy osób związanych z Uniwersytetem Poznańskim Ludwik Jaxa-Bykowski pojmował jako naczelne zadanie. Uważał, że obowiązkiem jest prowadzić walkę z okupantem przez zużytkowanie wiedzy na rzecz kształcenia młodzieży, aby kształceniem uzupełnić szeregi polskiej inteligencji bardzo uszczuplonej przez okupantów. Po utworzeniu „Tajnego” Uniwersytetu Ziemi Zachodnich, dniu 11 stycznia 1941 roku Ludwik Jaxa-Bykowski został pierwszym rektorem (do 1943 roku), a w latach 1943-1944 prorektorem i w 1944 dziekanem Wydziału Humanistycznego. Po II wojnie światowej, w 1945 roku powrócił do Poznania, gdzie objął kierownictwo Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim, opracował statut wstępnego roku studiów dla osób, które nie uzyskały matury. Został sekretarzem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Jednakże działania Ludwika Jaxa-Bykowskiego na rzecz odbudowania Stronnictwa Narodowego doprowadziły do jego aresztowania dnia 8 października 1947 roku, przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa. Dowody na podstawie których Ludwik Jaxa-Bykowski został zatrzymany, a następnie osadzony w więzieniu, były spreparowane. Dopiero w dniu 22 sierpnia 1957 roku Sąd Najwyższy wyrok uchylił, uznając go za bezpodstawny. Funkcję kierownika Katedry Pedagogiki i Dydaktyki Ludwik Jaxa-Bykowski pełnił do 1947 roku. W latach 1947-1950 istniał vacat na stanowisku

kierownika Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim. Funkcję kuratora powierzono na ten czas profesorowi Stefanowi Błachowskiemu, który był jednym z założycieli i organizatorów Uniwersytetu Poznańskiego. Następnie, w latach 1950-1953 Katedrą Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie Poznańskim kierował Stefan Wołoszyn. W związku z przejściem doc. dr Stefana Wołoszyna na Uniwersytet Warszawski, z dniem 1 września 1953 roku Józef Kwiatek objął stanowisko kierownika Katedry Pedagogiki na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Poznańskiego. W dniu 1 października 1954 roku Józef Kwiatek został dziekanem, przy pełnej aprobacie ze strony członków Rady Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Przyjęcie przez niego stanowiska docenta przy Katedrze Pedagogiki Ogólnej na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego spowodowało przejęcie Katedry Pedagogiki poznańskiego uniwersytetu, przez socjologa wychowania, pedagoga społecznego, Stanisława Kowalskiego w 1961 roku. W dniu 1 października 1970 roku przekształcono, funkcjonującą pod kierunkiem prof. dra Stanisława Kowalskiego, Katedrę Pedagogiki na Instytut Pedagogiki - dyrektorem Instytutu Pedagogicznego został prof. Heliodor Muszyński. Funkcję tę pełnił do 1987 roku. W latach 1987-1991, funkcję dyrektora Instytutu Pedagogiki sprawował prof. Benon Bromberek, który z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu związany był od 1961 roku. W latach 1969-1972 pełnił funkcję prodziekana Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM oraz zastępcy dyrektora Instytutu Pedagogiki w latach 1969-1974. Od lutego 1991 roku dyrektorem Instytutu Pedagogiki UAM był prof. Zbigniew Kwieciński. To on został pierwszym dziekanem Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM w 1993 roku i stanowisko dziekana piastował do 1999 roku.

Nazwiska poznańskich pedagogów znaleźć można wśród osób znaczących bądź zaznaczających się w polskiej pedagogice ogólnej XX wieku do których zaliczono postacie: Jan Władysław Dawid, Antoni Danysz, Lucjan Zarzecki, Bogdan Nawroczyński, Władysław Spasowski, Antoni Bolesław Dobrowolski, Sergiusz Hessen, Marian Falski, Kazimierz Sośnicki, Ludwik Jaxa-Bykowski, Henryk Rowid, Tadeusz Pasierbiński, Marian Odrzywolski, Jan Konopnicki, Aniela Szycówna, Bogdan Suchodolski, Ludwik Chmaj, Zygmunt Mysłakowski, Mieczysław Ziemnowicz, Adolf Molak, Karol Kotłowski, Roman Miller, Piotr Poręba, Stefan Kunowski, Wincenty Okoń, Heliodor Muszyński, Stanisław Palka, Zygmunt Łomny, Ryszard Łukaszewicz, Janusz Tarnowski, Joanna Rutkowiak, Roman Schulz, Zofia Krzysztozek, Wojciech Pomykało, Zbigniew Kwieciński, Lech Witkowski, Andrea Folkierska, Stanisław Ruciński, Teresa Hejnicka-Bezwińska, Irena Wojnar, Danuta Drynda, Janusz Gnitecki, Teresa Kukołowicz, Mieczysław Łobocki,

Zbigniew Zaborowski, Andrzej Góralski, Janusz Gajda, Józef Górniewicz, Katarzyna Olbrycht, Franciszek Adamski, Andrzej Pluta, Halina Rotkiewicz, Bogusław Śliwerski, Tomasz Szkudlarek, Zbyszko Melosik, Julian Radzewicz, Maria Czerepaniak-Walczak, Franciszek Bereziński, Krystyna Ablewicz, Janina Kostkiewicz, Marian Nowak³⁰.

Na polu historii oświaty i myśli pedagogicznej do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Antoni Danysz³¹ (zainteresowania badawcze dotyczyły starożytnych myślicieli (Arystoteles, Pseudo-Plutarch) oraz rodzimej teorii i praktyki pedagogiki humanistycznej), Stanisław Tync³² (zainteresowania badawcze dotyczyły działalności Komisji Edukacji Narodowej, prądów pedagogicznych epoki Oświecenia, polskiej myśli pedagogicznej w okresie powstania styczniowego), Stefan Wołoszyn³³ (zainteresowania naukowe obejmowały m.in. prace pedagogiczne o pedagogice sofistów, Sokratesa, Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Lwa Tołstoja i Jana Amosa Komeńskiego, kierunki i prądy pedagogiki XX stulecia, tradycje szkoły pracy i polskiego kształcenia nieustającego; podejmował dialog pokoleń z dziedzictwem KEN, przybliżał sylwetki twórców polskiej myśli pedagogicznej: J. Korczaka, B. Nawroczyńskiego, M. Falskiego, K. Libelta, E. Czarneckiego, J.W. Dawida, A.B. Dobrowolskiego, K. Sośnickiego, A. Bukowską-Jóźwicką), Stanisław Michalski³⁴ (zainteresowania badawcze dotyczyły działalności oświatowej wielu wybitnych postaci, m.in. A. Szycówny, S. Sempołowskiej, H. Radlińskiej, A. Kamińskiego, S. Karpowicza, kwestii metodologii i dydaktyki historii wychowania, dziejów polskiego szkolnictwa XX wieku, dziejów oświaty na wsi, dziejów

³⁰ S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku: próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998, s. 180.

³¹ Ważniejsze publikacje: A. Danysz, *Jan Amos Komeński. Przyczynek do jego działalności w Polsce*, Rocznik TPN, Tom XXV Poznań 1898; A. Danysz, *Instrukcje wychowawcze Jakuba Sobieskiego*, Poznań 1899; A. Danysz, *Teoria pedagogiczna Kwintyliana*, Lwów 1899; A. Danysz, *O wychowaniu królewicza. Traktat pedagogiczno-humanistyczny z roku 1502*, Lwów 1900; A. Danysz, *O wychowaniu*, Lwów 1903; A. Danysz, *Marcius jako pedagog*, Lwów 1905; A. Danysz, *Erazm Gliczner jako pedagog. Studium nad pierwszą pedagogiką Polską*, Rocznik TPN, Tom 38, Poznań 1912; A. Danysz, *O wychowaniu Zygmunta Augusta*, Kraków 1915; A. Danysz, *O kształceniu*, Lwów 1918; A. Danysz, *Studia z dziejów wychowania w Polsce (Ministerstwo WROOP)*, Kraków 1921.

³² Ważniejsze publikacje: S. Tync, *Nauka moralna w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Karków 1922; S. Tync, *Najważniejsze ustawy Gimnazjum Toruńskiego*, Toruń 1925; S. Tync, *Dzieje gimnazjum toruńskiego: (1568-1772) T.I*, Wiek XVI, Toruń 1928.

³³ Pełna bibliografia prac Stefana Wołoszyna znajduje się w pracy Stefana Wołoszyna *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996, s. 239-246.

³⁴ Ważniejsze publikacje: S. Michalski, *Szkolnictwo i oświata rolnicza w Wielkopolsce w okresie międzywojennym*, Poznań 1963; S. Michalski, *Stanisława Karpowicza myśl społeczna i pedagogiczna*, Warszawa 1968; S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej*, Poznań 1968; S. Michalski, *Działalność pedagogiczna Marii Lipskiej-Librachowej*, Poznań 1974; S. Michalski, *Koncepcje systemu edukacji w II Rzeczypospolitej: studium z pedagogiki porównawczej*, Warszawa 1988; S. Michalski, *Praca naukowo-badawcza nauczycieli w Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 1994; S. Michalski, *Działalność pedagogiczna Aleksandra Kamińskiego*, Poznań 1997.

ruchu nauczycielskiego)³⁵, Jan Hellwig³⁶ (prace badawcze koncentrowały się wokół dziejów wychowania XIX i XX wieku, szczególnie dziejów kształcenia nauczycieli i zawodowego ruchu nauczycielskiego, dziejów oświaty pozaszkolnej i szkolnictwa (zwłaszcza z obszaru Wielkopolski), metodologii historii wychowania i dziejów historiografii edukacyjnej oraz dydaktyki historii wychowania)³⁷, Wiesław Jamrożek³⁸ (zainteresowania badawcze: teoria i metodologia historii wychowania; twórcy polskiej historii wychowania; ideologia i działalność edukacyjna polskich ruchów politycznych i społecznych w XIX i XX wieku; edukacja kobiet w XIX i XX wieku; polska myśl pedagogiczna w XIX i XX wieku; wychowanie obywatelskie na ziemiach polskich w XIX i XX wieku; reformy szkolne na ziemiach polskich od XVIII do końca XIX wieku; wychowanie w rodzinie polskiej XIX i XX wieku; dzieje oświaty dorosłych na ziemiach polskich w XIX i XX wieku; narodziny i rozwój pracy socjalnej w Polsce)³⁹ oraz Dorota Żołądz-Strzelczyk⁴⁰ (zainteresowania badawcze:

³⁵ *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Wychowania*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 330-331.

³⁶ Ważniejsze publikacje: J. Hellwig, *Wkład Związku Nauczycielstwa Polskiego w kształcenie i dokształcanie nauczycieli w Polsce (1919-1968)*, Poznań 1973; J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978; J. Hellwig, *Ewaryst Estkowski (1820-1856) – prekursor nowatorstwa pedagogicznego w Polsce*, Poznań 1984; J. Hellwig (red.), *Historia wychowania: skrypt dla studentów studiów dziennych i zaocznych*, Poznań 1994; J. Hellwig, *Rola Towarzystwa Naukowej Pomocy im. Karola Marcinkowskiego w awansie społeczno-zawodowym młodzieży polskiej*, Poznań 1994; J. Hellwig, *Prolegomena do historii wychowania*, Poznań 1995; J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy: próba zarysu historycznego*, Poznań 2001.

³⁷ *Ibidem*, s. 30-331.

³⁸ Ważniejsze publikacje: W. Jamrożek, *Idee edukacyjne demokracji w Galicji do 1918 r.* Poznań 1994; W. Jamrożek, *Z prac poznańskich historyków wychowania*, Poznań 1994 (współautorstwo z J. Hellwigiem i D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek (red.), *Stan i perspektywy historii wychowania*, Poznań 1995; W. Jamrożek, *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej (Tezy i streszczenia)*, Poznań-Zajęczkowo 1997 (współredakcja z D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek, *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, tom I, Poznań 1998 (współredakcja z D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek, *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, tom II, Poznań 2001 (współredakcja z D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek, *Studia z dziejów edukacji kobiet na ziemiach polskich*, Poznań 2001 (współautorstwo z D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek, *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje nowożytne*, tom II, Bydgoszcz 2002 (współredakcja z K. Jakubiakiem); W. Jamrożek, *W dialogu z przeszłością. Księga poświęcona Profesorowi Janowi Hellwigowi*, Poznań 2002 (współredakcja z D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek, *Działalność kobiet polskich na polu oświaty i nauki*, Poznań 2003 (współredakcja z D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek, *Ad novum fructum. Z okazji jubileuszu poznańskich historyków wychowania*, Poznań 2007 (współredakcja z K. Ratajczakiem i D. Żołądz-Strzelczyk); W. Jamrożek, *Powiązania rodzinne wśród twórców polskiej myśli i praktyki edukacyjnej*, Poznań 2007 (współredakcja z K. Kabacińską, K. Ratajczak, W. Szulakiewicz).

³⁹ Źródło internetowe: http://historiawychowania.amu.edu.pl/prof_jamrozek.html (12.12.2013)

⁴⁰ Ważniejsze publikacje: D. Żołądz-Strzelczyk, *Ideale edukacyjne doby staropolskiej*, Warszawa 1990; D. Żołądz-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996; D. Żołądz-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań 2002, 2006; D. Żołądz-Strzelczyk, *Dzieje domowe albo opis dni osobliwszych dziejów i przypadków zdarzonych w Szkołach Wydziałowych Poznańskich*, Poznań 2006; D. Żołądz-Strzelczyk, *Z prac poznańskich historyków wychowania*, Poznań 1994 (współautorstwo z J. Hellwigiem i W. Jamrożkiem); D. Żołądz-Strzelczyk, *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej (Tezy i streszczenia)*, Poznań-Zajęczkowo 1997 (współredakcja z W. Jamrożkiem); D. Żołądz-Strzelczyk, *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, tom I, Poznań 1998 (współredakcja z W. Jamrożkiem); D. Żołądz-Strzelczyk, *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, tom II, Poznań 2001 (współredakcja z W. Jamrożkiem); D. Żołądz-Strzelczyk, *Studia z dziejów edukacji kobiet na ziemiach polskich*, Poznań 2001 (współautorstwo z W.

dzieje dziecka i dzieciństwa; dzieje szkolnictwa w Wielkopolsce; podróże edukacyjne XVI i XVII wieku; edukacja kobiet w dawnych czasach; dziecko w sztuce staropolskiej; zabawy i zabawki dziecięce w dawnych czasach)⁴¹.

Na polu pedagogiki porównawczej i teorii szkolnictwa do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Bogdan Nawroczyński, Eugenia Potulicka⁴² (zainteresowania naukowe: reformy edukacji na świecie, ich uwarunkowania i skutki, w szczególności neoliberalne reformy edukacji; porównawcza charakterystyka systemów szkolnych w krajach europejskich i pozaeuropejskich; edukacja a wartości społeczno-kulturowe w świetle teorii Bourdieu i Brunera, edukacja obywatelska i międzykulturowa) oraz Zbyszko Melosik⁴³ (zainteresowania badawcze mieszczą się w ramach socjologii kultury, socjologii edukacji i „gender studies”).

Na polu pedagogiki społecznej i opiekuńczej do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą Stanisław Kowalski⁴⁴ (zainteresowania naukowe obejmowały następujące zagadnienia: procesy nauczania i wychowania w różnych typach szkół, a w szczególności w szkołach wyższych; akademickie środowisko wychowawcze i procesy uspołecznienia młodzieży studiującej; integralne funkcjonowanie systemu wychowawczego w środowisku lokalnym; rola szkoły w rozmaitych środowiskach społecznych; funkcje selekcyjne wychowania w systemie szkolnictwa oraz w wewnątrzszkolnym procesie dydaktyczno-wychowawczym) oraz Tadeusz Frąckowiak⁴⁵.

Jamrożkiem); D. Żołędź-Strzelczyk, *Dziecko w rodzinie i społeczeństwie. Dzieje starożytne*, tom I, Bydgoszcz 2002 (współredakcja z J. Jundziłł); D. Żołędź-Strzelczyk, *W dialogu z przeszłością. Księga poświęcona Profesorowi Janowi Hellwigowi*, Poznań 2002 (współredakcja z W. Jamrożkiem); D. Żołędź-Strzelczyk, *Działalność kobiet polskich na polu oświaty i nauki*, Poznań 2003 (współredakcja z W. Jamrożkiem); D. Żołędź-Strzelczyk, *Ad novum fructum. Z okazji jubileuszu poznańskich historyków wychowania*, Poznań 2007 (współredakcja z K. Ratajczakiem, W. Jamrożkiem).

⁴¹ Źródło internetowe: http://historiawychowania.amu.edu.pl/prof_strzelczyk.html (12.12.2013)

⁴² Ważniejsze publikacje: E. Potulicka, *Edukacja zdalna w krajach zachodnich*, Poznań 1998; E. Potulicka, *Nowa Prawica a edukacja*, cz. I 1993, cz. II 1996, Poznań-Toruń; E. Potulicka, *Szkice z teorii i praktyki zmiany oświatowej*, Poznań 2001; E. Potulicka, *Neoliberalne uwikłania edukacji*, Kraków 2010 (z Joanną Rutkowiak); II wyd. 2012; E. Potulicka, *Szkoły czarterowe w Stanach Zjednoczonych – eksperyment neoliberalny*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2010, nr 1.

⁴³ Ważniejsze publikacje: Z. Melosik, *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Toruń-Poznań 1995; Z. Melosik, *Tożsamość, ciało i władza. Teksty kulturowe jako (kon)teksty pedagogiczne*, Toruń-Poznań 1996; Z. Melosik (red.), *Ciało i zdrowie w społeczeństwie konsumpcji*, Toruń-Poznań 1999; Z. Melosik (red.), *Młodzież, styl życia i zdrowie. Konteksty i kontrowersje*, Poznań 2001; Z. Melosik, *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*, Poznań 2002, wydanie drugie, Kraków 2006; Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności wiedzy i władzy*, Poznań 2002; Z. Melosik, *Teoria i praktyka edukacji wielokulturowej*, Kraków 2007.

⁴⁴ Ważniejsze publikacje: S. Kowalski, *Zagadnienie osobowości w świetle psychologii marksistowskiej*, Wrocław 1956; S. Kowalski (red.), *Rozwój mowy pisanej u dzieci wczesnych klas szkoły podstawowej*, Poznań 1959; S. Kowalski, *Szkoła w środowisku*, Warszawa 1969; S. Kowalski, *Socjologia wychowania w zarysie*, Warszawa 1974.

⁴⁵ Ważniejsze publikacje: T. Frąckowiak, (współaut. W. Ambrozik, S. Wawryniuk), *Pamięć i obecność społeczna*, Poznań 1994; T. Frąckowiak, (współaut. J. Modrzewski), *Socjalizacja a wartości (aktualne konteksty)*, Poznań 1995; T. Frąckowiak (red.) *Koncepcje pedagogiki społecznej*, Poznań 1996; T. Frąckowiak,

Na polu dydaktyki do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Bogdan Nawroczyński⁴⁶ (zainteresowania badawcze skupiały się na koncepcji szkoły zróżnicowanej, na idei przewyciężenia sprzeczności pomiędzy indywidualizacją a uspołecznieniem w wychowaniu, na teorii doboru pedagogicznego; poddawał analizie polską i światową myśl pedagogiczną, organizację nauczania w klasie szkolnej, swobodę i przymus w procesie wychowania), Tadeusz Krajewski⁴⁷ (zainteresowania badawcze dotyczyły następujących zagadnień: nauczyciele w oczach uczniów; zagadnienie błędów ortograficznych; procesy nauczania i wychowania w różnych typach szkół, w szczególności w szkołach wyższych; efektywność nauczania; dydaktyka szkoły wyższej; osobowość i kształcenie nauczycieli), Kazimierz Denek⁴⁸ (zainteresowania naukowe: zagadnienia krajoznawstwa i edukacji szkolnej; dydaktyka ogólna i teorie kształcenia; reformy szkolnictwa; wartości i cele edukacji szkolnej; kształcenie i doskonalenie zawodowe nauczycieli; metodologia badań edukacyjnych; przemiany edukacyjne w Polsce i na świecie), Wacław Strykowski⁴⁹ (zainteresowania naukowe: problematyka mediów, nowych technologii informacyjnych, nowych metod i technik kształcenia i wychowania na różnych poziomach i w różnych formach edukacji – od przedszkola, szkołę podstawową i studia do kształcenia równoległego i wirtualnego), Aleksander Zandecki⁵⁰ (zainteresowania naukowe: społeczne i środowiskowe uwarunkowania karier szkolnych; młodzież licealna – problemy

Edukacja, demokracja i sumienie (studium pedagogiczne), Poznań 1998; T. Frąckowiak, (red.) *Arytmia egzystencji społecznej a wychowanie*, Warszawa 2001; T. Frąckowiak, (współred. A. Rygielski), *Na drodze życia duchowego, inspiracje pedagogiki chrześcijańskiej*, Poznań 2003; T. Frąckowiak, *O pedagogice nadziei*, Poznań 2007.

⁴⁶ Dorobek naukowy Bogdana Nawroczyńskiego jest znaczny i wielostronny. Obejmuje on prace z zakresu filozofii, prawa, języka polskiego, historii kultury, a przede wszystkim nauk pedagogicznych (w szczególności teorii wychowania, historii wychowania, organizacji szkolnictwa, pedagogiki porównawczej, dydaktyki, pedeutologii) w liczbie ponad 100. W okresie, w którym Bogdan Nawroczyński przebywał na Uniwersytecie Poznańskim napisał i opublikował dwa artykuły: B. Nawroczyński, *Główna zasada „szkoły pracy”*, „Przyjaciel szkoły” 1925, nr 9, s. 224-225; B. Nawroczyński, *Dlaczego powinniśmy uprawiać pedagogikę naukową*, „Przegląd Pedagogiczny” 1926, nr 7, s. 172-173.

⁴⁷ Ważniejsze publikacje: T. Krajewski, *Dobór kandydatów do szkół wyższych: analiza czynników społecznych i pedagogicznych*, Warszawa 1969; T. Krajewski, *Wykład akademicki na studiach zaocznych*, Poznań 1969.

⁴⁸ Ważniejsze publikacje: K. Denek, *Cele edukacyjne lekcji we współczesnej szkole*, Poznań 1989; K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998; K. Denek, *Poza ławką szkolną*, Poznań 2002; K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, Toruń 2005; K. Denek, *Edukacja. Dziś – jutro*, Leszno 2006.

⁴⁹ Ważniejsze publikacje: W. Strykowski, *Wstęp do teorii filmu dydaktycznego*, Poznań 1976; W. Strykowski, *Audiowizualne materiały dydaktyczne. Podstawy kształcenia multimedialnego*, Warszawa 1984; W. Strykowski (red.), *Wideo w szkole*, Warszawa 1990; W. Strykowski (red.), *Dokąd zmierza technologia kształcenia*, Poznań 1993; W. Strykowski (red.), *Media w edukacji*, Poznań 1997, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006.

⁵⁰ Ważniejsze publikacje: A. Zandecki, *Pochodzenie społeczno-zawodowe młodzieży studiującej a przebieg jej studiów: komunikat z badań*, Warszawa-Łódź 1976; A. Zandecki (współautor B. Bromberek), *Studencki ruch naukowy w poznańskim ośrodku akademickim: raport z badań*, Poznań 1984; A. Zandecki (współredakcja K. Przyszczypkowskiego), *Edukacja i młodzież wobec społeczeństwa obywatelskiego*, Poznań-Toruń 1996; A. Zandecki, *Wykształcenie a jakość życia: dynamika orientacji młodzieży szkół średnich*, Poznań-Toruń 1999; A. Zandecki (współredakcja J.A. Malinowski), *Środowisko – młodzież – zdrowie: pedagogiczne i psychologiczne wymiary zagrożeń życia i rozwoju młodzieży*, Toruń 2007.

egzystencjalne, osamotnienie i samotność młodzieży, style życia; relacje między dorastającą młodzieżą a jej rodzicami; sytuacje życiowe dzieci i młodzieży z rodzin niepełnych; przemiany współczesnej rodziny i jej konsekwencje), Eugeniusz Piotrowski⁵¹ (zainteresowania naukowe: rozwój aktywności twórczej uczniów na różnych szczeblach edukacji; operatywność wiedzy uczniów; rozwój twórczego myślenia; efektywność nauczania problemowego i zespołowego; praca z uczniem zdolnym na różnych szczeblach edukacji; zainteresowania uczniów), Eugeniusz Kameduła⁵² (zainteresowania naukowe: dydaktyka ogólna; pedeutologia), Ignacy Kuźniak⁵³ (zainteresowania naukowe: optymalizacja procesu kształcenia, planowanie i projektowanie procesu kształcenia, ze szczególnym uwzględnieniem projektowania lekcji, optymalizacja procesu kształcenia (związek celów z systemem wartości), formułowanie celów kształcenia (związek z systemami wartości), dobór treści i metod nauczania oraz środków dydaktycznych, kwalifikowanie wiedzy uczniów (kontrola i ocena oraz sposoby oceniania), ewaluacja procesu kształcenia, wyzwalanie aktywności twórczej uczniów w procesie nauczania – uczenia się).

Na polu teorii (i metodyki) wychowania moralnego i społecznego do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Heliodor Muszyński⁵⁴ (zainteresowania naukowe oscylowały wokół takich zagadnień, jak: postęp naukowo-techniczny i jego konsekwencje dla światopoglądowego wychowania uczniów; perspektywy i teoretyczne koncepcje przemian systemu edukacyjnego; teoretyczne podstawy innowacji i

⁵¹ Ważniejsze publikacje: E. Piotrowski, *Operatywność wiedzy uczniów*, Poznań 1988; E. Piotrowski (współredakcja A. Wirski, S. Kokociński), *Nauczyciel i uczeń w zmieniającej się szkole: debiuty studenckie*, Koszalin 2000; E. Piotrowski (współredakcja W. Kojs, T.M. Zimny), *Edukacja jutra: VIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe*, Częstochowa 2002; E. Piotrowski (współredakcja J. Sowa, J. Rejman), *Wychowanie, profilaktyka, resocjalizacja: w poszukiwaniu doskonalszych systemów w skali mikro i makro, Część pierwsza, Wychowanie i opieka*, Rzeszów 2002; E. Piotrowski (współredakcja J. Sowa, J. Rejman), *Wychowanie, profilaktyka, resocjalizacja: w poszukiwaniu doskonalszych systemów w skali mikro i makro, Część druga, profilaktyka i resocjalizacja*, Rzeszów 2003; E. Piotrowski (współredakcja E. Kameduła, I. Kuźniak), *W kręgu edukacji, nauk pedagogicznych i krajoznawstwa*, Poznań 2003.

⁵² Ważniejsze publikacje: E. Kameduła, *Środki dydaktyczne w strukturalizacji wiedzy uczniów*, Poznań 1999; E. Kameduła (współredakcja I. Kuźniak, E. Piotrowski), *W kręgu edukacji, nauk pedagogicznych i krajoznawstwa*, Poznań 2003; E. Kameduła, *Koncepcje zmian w kształceniu nauczycieli* (w:) H. Moroz (red.), *Rozwój zawodowy nauczyciela*, Kraków 2005; E. Kameduła, *Wykorzystanie mediów w szkole wyższej*, (w:) M. Kozielska (red.), *Edukacja dla społeczeństwa wiedzy*, Toruń 2007; E. Kameduła, *Nowa jakość kształcenia i wychowania po reformie systemu oświatowego* (w:) H. Moroz (red.), *Problemy doskonalenia systemu edukacyjnego w Polsce*, Kraków 2008.

⁵³ Ważniejsze publikacje: I. Kuźniak (współredakcja K. Denek), *Kwalifikowanie wiedzy uczniów we współczesnej szkole*, Koszalin 1980; I. Kuźniak (współredakcja K. Denek, J. Gnitecki), *Kontrola i ocena wyników kształcenia w szkole wyższej*, Warszawa 1984; I. Kuźniak, *Optymalizacja procesu kształcenia*, Poznań 1993; I. Kuźniak (współredakcja K. Denek), *Projektowanie celów kształcenia w reformowanej szkole*, Poznań 2001; I. Kuźniak, (współredakcja E. Kameduła, E. Piotrowski), *W kręgu edukacji, nauk pedagogicznych i krajoznawstwa*, Poznań 2003.

⁵⁴ *Sprawozdanie z działalności Zakładu Podstaw Wychowania i Opieki*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 328.

kierunki optymalizacji kształcenia, wychowania i opieki), Maria Dudzikowa⁵⁵ (zainteresowania badawcze: psychopedagogiczne aspekty funkcjonowania szkoły i edukacji szkolnej; problematyka samowychowania, pedeutologia i metodologia badań pedagogicznych), Kazimierz Przyszczykowski⁵⁶ (zainteresowania naukowe: polityka oświatowa i edukacja obywatelska; działalność oświatowa samorządów lokalnych; jakość kształcenia w różnych typach szkół; przedwczesne kończenie edukacji przez młodzież; społeczne konsekwencje zamykania placówek oświatowych; szkoła wobec wykluczenia społecznego; zarządzanie oświatą; metodologiczne problemy pedagogiki) oraz Janusz Gnitecki⁵⁷ (zainteresowania badawcze koncentrowały się w obrębie następujących tematów: podstawy pedagogiki, pedagogika szkolna i metodologia badań pedagogicznych, filozofia edukacji, wychowanie jako poszukiwanie wartości, nurty i kierunki rozwoju pedagogiki w Polsce i na świecie, dydaktyka epistemologiczna, wyzwania współczesnej szkoły i edukacji, przemiany w informatyce, cywilizacji i edukacji informacyjnej, przyrodnicze podstawy edukacji). Janusz Gnitecki był autorem wielu raportów, ekspertyz i opracowań oraz około 400 publikacji i 46 monografii oraz 200 książek i skryptów oraz opracowań pomocniczych i zbiorowych. Pod jego redakcją ukazało się 20 numerów kwartalnika „Perspektywy Rozwoju Edukacji”. W latach 90. XX wieku zainteresowanie metodologią pedagogiki pojawiło się w kontekście debaty nad ewolucją tożsamości pedagogiki. W pracach Janusz Gnitecki ukazywał

⁵⁵ Ważniejsze publikacje: M. Dudzikowa, *Wychowanie w toku procesu lekcyjnego*, Warszawa 1979; M. Dudzikowa, *O trudnej sztuce tworzenia samego siebie*, Warszawa 1985; M. Dudzikowa, *Wychowanie przez aktywne uczestnictwo*, Warszawa 1987; M. Dudzikowa, *Praca młodzieży nad sobą*, Warszawa 1993; M. Dudzikowa, *Osobliwości śmiechu uczniowskiego*, Kraków 1996; M. Dudzikowa (red.), *Nauczyciel-uczeń. Między przemocą a dialogiem. Obszary napięć i typy interakcji*, Kraków 1996.

⁵⁶ Ważniejsze publikacje: K. Przyszczykowski, *Opozycja polityczna w Polsce. Pomiedzy oporem, emancypacją a transformacją*, Wydawnictwo Edytor, Toruń-Poznań 1993; K. Przyszczykowski, A. Zandecki (red.), *Edukacja i młodzież wobec społeczeństwa obywatelskiego*, Wydawnictwo Edytor, Poznań-Toruń 1996; K. Przyszczykowski, Z. Melosik, *Edukacja obywatelska. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, Wydawnictwo Edytor, Toruń-Poznań 1998; K. Przyszczykowski, *Edukacja dla demokracji*, Wydawnictwo Edytor, Toruń-Poznań 1999; K. Przyszczykowski, E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Oświata dorosłych*, Wydawnictwo Edytor, Poznań-Toruń 1999; K. Przyszczykowski, *Środowiskowe uwarunkowania edukacji. Lokalność prowincjonalności czy szansą wyzwolenia (Edukacja Jutra)*, VIII Tatrzańskie Seminarium Naukowe 2001; K. Przyszczykowski, E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Changing Citizenship*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003; K. Przyszczykowski, E. Solarczyk-Ambrozik, *Zmiana społeczna a kompetencje edukacyjne dorosłych*, WSB, Koszalin 2003; K. Przyszczykowski, D. Jankowski, J. Skrzypczak, *Podstawy edukacji dorosłych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, wyd. 4, Poznań 2007; *Studia Polonistyczne w Azji, Bliższy „Ten Inny”. 10 lat współpracy Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu a Hankus University of Foreign Studies*, Departament of Polish Studies East European and Balkan Institute Hankus University of Foreign Studies 2007, s. 33-38.

⁵⁷ Ważniejsze publikacje: J. Gnitecki, *Zarys pedagogiki ogólnej*, Poznań 1995; J. Gnitecki, *Elementy metodologii badań w pedagogice hermeneutycznej*, Zielona Góra 1996; J. Gnitecki, *Wstęp do metod badań w naukach pedagogicznych*, Poznań 1999; J. Gnitecki, *Globalistyka*, Poznań 2000; J. Gnitecki, *Pedagogika ogólna z metodologią*, Poznań 2004.

wieloparadygmatyczność, jak pisze Piotr Kowolik *był przewodnikiem po świecie wiedzy z zakresu metodologii badań pedagogicznych – wyprzedzał epokę*⁵⁸.

Na polu pedagogiki wieku przedszkolnego i wczesnoszkolnego do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Hanna Krauze-Sikorska⁵⁹ (zainteresowania naukowe: psychologia i pedagogika twórczości (poznawcze, emocjonalne i społeczne implikatory twórczości dziecka w wieku przedszkolnym i szkolnym); edukacyjne konteksty sztuki, arteterapia w pracy z dzieckiem o specjalnych potrzebach edukacyjnych; diagnoza i terapia dzieci oraz młodzieży z zaburzeniami rozwoju i zachowania; wspomaganie i wspieranie rozwoju dzieci z układu ryzyka zaburzeń; zabawa i zabawka w rozwoju dziecka)⁶⁰, Halina Sowińska⁶¹ (zainteresowania naukowe: problemy szkoły jako instytucji edukacyjnej w sytuacji przemian społecznych i oświatowych; teoretyczne i prakseologiczne problemy grupy jako środowiska życia i rozwoju dzieci oraz młodzieży (dotyczy to szczególnie klasy szkolnej) oraz zachodzących w niej procesów społecznych; uwarunkowania procesów rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym oraz możliwości ich stymulowania w toku edukacji elementarnej; problemy kształcenia nauczycieli w warunkach przemian systemu oświatowego, rozwijania ich kompetencji osobistych i zawodowych, a także ich orientacje pedagogiczne, dążenia, sytuacje życiowe; problemy współczesnej młodzieży, dotyczące między innymi jej doświadczeń, dążeń i planów życiowych, uznawanych autorytetów, szczególnie jej stosunku wobec instytucji rodziny, małżeństwa, rodzicielstwa)⁶², Maria Burtowy⁶³ (problematyka badawcza koncentruje się wokół

⁵⁸ P. Kowolik, Gnitecki Janusz (w:) T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Suplement A-Ż*, Warszawa 2010, s. 161.

⁵⁹ Ważniejsze publikacje: H. Krauze-Sikorska, *Świat graficzny dziecka*, Poznań 1998; H. Krauze-Sikorska, *psychoterapeutyczna funkcja dziecięcej ekspresji plastycznej* (w:) *Postępy psychoterapii, Tom III*, Poznań 1999; H. Krauze-Sikorska, *Edukacyjna rola zabawek w kształtowaniu osobowości dziecka* (w:) J. Gayczek, Z. Jankowiak, H. Krauze-Sikorska (red.), *Bezpieczeństwo i rola edukacyjna zabawek*, Poznań 2003; H. Krauze-Sikorska, *Procesy rozwojowe dziecka na przełomie szóstego i siódmego roku życia* (w:) H. Sowińska, R. Michalak (red.), *Edukacja elementarna jako strategia zmian rozwojowych dziecka*, Kraków 2004; H. Krauze-Sikorska, *Edukacja przez sztukę. O edukacyjnych wartościach artystycznej twórczości dziecka*, Poznań 2006.

⁶⁰ *Sprawozdanie z działalności Zakładu Teoretycznych Podstaw Edukacji*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 323-325.

⁶¹ Ważniejsze publikacje: H. Sowińska, *Dynamika przemian klas szkolnych*, Poznań 1987; H. Sowińska, *Teoretyczne podstawy koncepcji integracji w nauczaniu* (w:) H. Sowińska, E. Misiorna, R. Michalak (red.), *Konteksty edukacji zintegrowanej*, Poznań 2002; H. Sowińska, *Szkoła jako miejsce życia i rozwoju* (w:) H. Sowińska, R. Michalak (red.), *Edukacja elementarna jako strategia zmian rozwojowych dziecka*, Kraków 2004; H. Sowińska, *Próg szkolny w świetle współczesnej psychologii rozwoju* (w:) W. Ambroziak, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004; H. Sowińska, *Specyficzne problemy ewaluacji w edukacji zintegrowanej* (w:) H. Siwek (red.), *Efektywność kształcenia zintegrowanego. Implikacje dla teorii i praktyki*, Katowice 2007.

⁶² *Sprawozdanie z działalności Zakładu Teoretycznych Podstaw Edukacji*, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008, s. 323-325.

⁶³ Ważniejsze publikacje: M. Burtowy, *Przygotowanie dzieci w wieku przedszkolnym do nauki czytania i pisanie w szkole*, Poznań 1992; M. Burtowy (współautorstwo A. Brzezińska), *Psychopedagogiczne problemy edukacji*

wspomagania rozwoju dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, a głównie wokół rozwijania różnorodnych form aktywności dziecka: werbalnej, matematycznej, ruchowej, muzycznej i plastycznej) oraz Małgorzata Cywińska⁶⁴ (zainteresowania naukowe: psychologia rozwoju społecznego i emocjonalnego dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym (a w tym m.in. funkcjonowanie dzieci w sytuacjach trudnych, stresowych, w sytuacjach konfliktu, osamotnienia, rozwijanie inteligencji emocjonalnej dzieci, środowiskowe uwarunkowania rozwoju dzieci) oraz edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna (a w tym m.in. kształtowanie kompetencji językowych dzieci, metody i formy – konwencjonalne i alternatywne – pracy z dziećmi, aktywność zabawowa dzieci, kompetencje współczesnego nauczyciela przedszkola i nauczania zintegrowanego).

Na polu pedagogiki kształcenia zawodowego i pedagogiki pracy do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należy Ewa Solarczyk-Ambrozik⁶⁵. Do

przedszkolnej, Poznań 1992; M. Burtowy (współautorstwo A. Twardowski), *Terapia pedagogiczna dzieci w młodszy wieku szkolnym*, Kalisz 1996; M. Burtowy, *Kształtowanie umiejętności czytania na poziomie edukacji elementarnej*, „Życie Szkoły” 2005, nr 2; M. Burtowy, *Lęk w opinii dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, „Nauczyciel i Szkoła” 2000, nr 1.

⁶⁴ Ważniejsze publikacje: M. Cywińska, *Konflikty interpersonalne dzieci w młodszy wieku szkolnym w projekcjach i sądach dziecięcych*, Poznań 2004; M. Cywińska (red.), *Trudne sytuacje w życiu dziecka*, Poznań 2008; M. Cywińska, *Conflict situations among children*, „The New Educational Review” 2010, Vol. 22, No. 3-4; M. Cywińska, *Kompetencje społeczne dziecka a wcześniejszy start szkolny* (w:) S. Guz, I. Zwierchowska (red.), *O pomyślny start szkolny*, Warszawa 2010; M. Cywińska, *Dialog jako wymiar podmiotowości w edukacji dziecka* (w:) M. Cylikowska-Nowak, J. Imielska, E. Kasperek-Golimowska (red.) *Podmiot. Sztuka – Terapia – Edukacja. Między teorią a praktyką*, Poznań 2011.

⁶⁵ Ważniejsze publikacje: E. Solarczyk-Ambrozik, *Společné čynnky kształtowania się postaw robotników wobec pracy w zakładzie przemysłowym*, Poznań 1982; E. Solarczyk-Ambrozik, *System oświaty dorosłych a postawy robotników wobec kształcenia*, Poznań 1992; E. Solarczyk-Ambrozik, *Zmiana społeczna a kompetencje edukacyjne dorosłych* (współautorstwo z K. Przyszczykowskim), Koszalin 1995; E. Solarczyk-Ambrozik, *Socio-Economic Transformation and Adult Learning* (w:) G. Bisovsky, E. Bourgeois, G. Chivers (red.), *Adult Learning and Social Participation*, Hien 1997; E. Solarczyk-Ambrozik, *Oświata dorosłych, redakcja i wybór tekstów* (współ z K. Przyszczykowskim), Poznań-Toruń 1999; E. Solarczyk-Ambrozik, *The Internationalisation of Lifelong Learning. A Comparative Study of Poland, Britain and Sweden* (z M. Malewski, J. Field, L. Grundstrom) (w:) A. Bron, M. Schemann (red.), *Language – Mobility – Identity*, Bochum 2001; E. Solarczyk-Ambrozik, *Edukacja – przeciwdziałanie bezrobociu i rozwój przedsiębiorczości* (współautorstwo z K. Przyszczykowskim), Poznań 2001; E. Solarczyk-Ambrozik, *Diagnoza stanu oświaty w województwie wielkopolskim* (współautorstwo z K. Przyszczykowskim), Poznań 2002; E. Solarczyk-Ambrozik, *Strategie rozwoju oświaty w województwie wielkopolskim* (współautorstwo z K. Przyszczykowskim), Poznań 2002; E. Solarczyk-Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Changing Citizenship*, Poznań 2003; E. Solarczyk-Ambrozik, A. Zduniak (red.), *Edukacyjne wyzwania i zagrożenia XXI wieku*, Warszawa-Poznań 2003; E. Solarczyk-Ambrozik, *University Students and Active Citizenship* (w:) E. Solarczyk-Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Changing Citizenship*, Poznań 2003; E. Solarczyk-Ambrozik, *Kształcenie ustawiczne w perspektywie globalnej i lokalnej. Między wymogami rynku a indywidualnymi strategiami edukacyjnymi*, Poznań 2004; E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Kształcenie ustawiczne warunkiem adaptacji do zmian na rynku pracy*, Poznań 2004; E. Solarczyk-Ambrozik, *Kształcenie ustawiczne w perspektywie globalnej i lokalnej* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004; E. Solarczyk-Ambrozik, *Dorosły jako uczeń – zmiana społeczna a szanse uczestnictwa w oświacie* (w:) M. Podgórski (red.) *Współczesne konteksty edukacji dorosłych*, Wrocław 2005; E. Solarczyk-Ambrozik, *Oświata dorosłych w zmieniającej się rzeczywistości – między nowoczesnością a postmodernizmem*, Chowania 2(25), Katowice 2005; E. Solarczyk-Ambrozik, *Znaczenie teorii andragogicznych dla wyjaśniania i prognozowania aktywności edukacyjnej*, Terazniejszość. Człowiek. Edukacja 2 (34), Wrocław 2006; E. Solarczyk-Ambrozik, K. Dobrzański (red.),

zainteresowań naukowo-badawczych Ewy Solarczyk-Ambrozik zalicza się zagadnienia: teoretyczne, epistemologiczne i filozoficzne założenia oświaty dorosłych; rola oświaty dorosłych w rozwoju regionalnym i lokalnym; rozwiązania koncepcyjne, organizacyjno-programowe i administracyjne oświaty dorosłych, rozwiązania systemowe zorientowane na potrzeby regionu i społeczności lokalnych (funkcjonowanie regionalnej sieci instytucjonalnej placówek kształcenia ustawicznego, centrów rozwoju przedsiębiorczości, placówek doradztwa zawodowego); rola oświaty dorosłych w tworzeniu partnerstwa między państwem a społeczeństwem obywatelskim; edukacja dorosłych jako forma edukacji obywatelskiej, procesy interakcji pomiędzy zmiennymi potrzebami edukacyjnymi członków społeczności lokalnych a możliwościami ich zaspokojenia poprzez środki, jakimi społeczność dysponuje (instytucje oświatowe, stowarzyszenia, grupy formalne, nieformalne, instytucje kulturalne); kształcenie ustawiczne w perspektywie globalnej i lokalnej, kształcenie ustawiczne w tle mechanizmów rynkowych w gospodarce i w oświacie oraz dynamiki postaw społecznych wobec kształcenia i pracy; kształcenie ustawiczne na uniwersytetach w kontekście nowych wyzwań (rozwoju społeczno-gospodarczego; postępu technologicznego) i polityki oświatowej (Strategia Lizbońska, Proces Boloński); rynek a wykształcenie – aktywność edukacyjna na tle zmieniających się wzorów przebiegów życia, indywidualne strategie edukacyjne jako mechanizmy alokacji społecznej i styl życia w społeczeństwie opartym na wiedzy oraz ich uwarunkowania, planowanie karier w kontekście biograficznym, aktywność edukacyjna pracowników w przedsiębiorstwach jako organizacjach uczących się; szanse i bariery dostępu do edukacji, marginalizacja społeczna i kulturowa jako konsekwencja nieadekwatnych do wymagań rynku pracy kompetencji, nieumiejętności artykulacji i zaspokajania potrzeb edukacyjnych przez określone kategorie społeczne i jednostki; polityka oświatowa, strategie rozwoju oświaty i metodologia ich stanowienia, zarządzanie strategiczne w oświacie; zjawisko bezrobocia i strategie walki z nim oraz łagodzenia jego skutków, relacja: edukacja – rozwój przedsiębiorczości – łagodzenie bezrobocia; społeczno-ekonomiczne wyznaczniki zapotrzebowania na doradztwo zawodowe i personalne, doradztwo wobec zmian na rynku pracy i w systemie oświatowym, rynek usług doradczych a potrzeby lokalnych rynków pracy, dynamika instytucjonalnego doradztwa zawodowego⁶⁶.

Rozwój potencjału społecznego organizacji. Systemy pozyskiwania, szkolenia i rozwoju kadr w Straży Granicznej i innych instytucjach, Koszalin-Poznań 2006.

⁶⁶ *Sprawozdanie z działalności Zakładu Kształcenia Ustawicznego i Doradztwa Zawodowego*, „Studia Edukacyjne” nr 7/2008, Poznań 2008, s. 315.

Na polu pedagogiki specjalnej i resocjalizacyjnej oraz rewalidacyjnej do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Wiesław Ambrozik⁶⁷ (zainteresowania naukowe: przejawy niedostosowania społecznego i wykolejenia przestępczego u dzieci i młodzieży w przestrzeni rozmaitych społeczności lokalnych, w tym również narastające problemy niedostosowania społecznego socjalizacyjne dziewcząt, funkcjonowanie systemu profilaktyki społecznej i resocjalizacji wobec nieletnich w zróżnicowanych środowiskach społeczno - przestrzennych i instytucjach; przestępczość dorosłych i ich resocjalizacja, w tym zwłaszcza problemy resocjalizacji penitencjarnej, jej koncepcyjne założenia, podejmowane działania i ich skuteczność; sytuacja społeczna rodzin osób odbywających karę pozbawienia wolności, a w tym zwłaszcza sytuacja wychowawcza dzieci osadzonych rodziców (ojca lub matki); problemy readaptacji społecznej osób opuszczających placówki resocjalizacyjne i ich szanse na reintegrację społeczną; stosunek rozmaitych grup społecznych wobec zachowań dewiacyjnych i dewiantów)⁶⁸, Marek Andrzejewski⁶⁹ (zainteresowania naukowe: prawo rodzinne, w szczególności władza rodzicielska, ingerencja we władzę rodzicielską, piecza zastępcza, adopcja, alimentacja, problematyka rozwodowa; pedagogika opiekuńczo-wychowawcza, w szczególności funkcjonowanie rodzin zastępczych i placówek opiekuńczo-wychowawczych; pedagogika resocjalizacyjna, w szczególności pomoc postpenitencjarna, problemy „trudnej młodzieży” oraz Piotr Stępiak⁷⁰ (zainteresowania naukowe: pedagogika resocjalizacyjna i penitencjarna; kryminologia; prawo karne; polityka i prawo penitencjarne; probacja; więziennictwo; kuratela sądowa).

⁶⁷ Ważniejsze publikacje: W. Ambrozik, *Wychowawcze funkcjonowanie średniego miasta uprzemysłowionego*, Poznań 1991; W. Ambrozik, *Dewiacje wychowawcze w środowisku wiejskim*, Poznań 1997; W. Ambrozik (red.), *Studia Edukacyjne* 2009, nr 10, (numer specjalny poświęcony poznańskiej pedagogice resocjalizacyjnej); W. Ambrozik, A. Kieszkowska (red.), *Tożsamość grupowa dewiantów a ich reintegracja społeczna, cz. II*, Kraków 2012; W. Ambroziak, *Postępowanie probacyjne z perspektywy pedagogika resocjalizacyjnej*, „Probacja” 2009, nr 1; W. Ambroziak, *O konieczności udziału społeczeństwa w procesie resocjalizacji przestępców* (w:) L. Pytka, B. Nowak (red.), *Problemy współczesnej resocjalizacji*, Warszawa 2010; W. Ambrozik, P. Stępiak, *Readaptacja społeczna i reorganizacja środowisk lokalnych, jako warunek skuteczności oddziaływań resocjalizacyjnych* (w:) B. Urban, J.M. Stanik (red.), *Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa 2007.

⁶⁸ Zob. M. Muskała, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Resocjalizacji*, „Studia Edukacyjne” nr 8/2008.

⁶⁹ Ważniejsze publikacje: M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2011; M. Andrzejewski, *Ochrona praw dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej (dziecko-rodzina-państwo)*, Kraków 2003; M. Andrzejewski, *Domy na piasku. Domy dziecka. Od opieki nad dzieckiem do wspierania rodziny*, Poznań 2007.

⁷⁰ Ważniejsze publikacje: P. Stępiak, *Sytuacyjne uwarunkowania przestępczości młodocianych*, Poznań 1987; P. Stępiak, *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria i rzeczywistość*, Poznań 1992; P. Stępiak, *Środowisko otwarte jako alternatywa dla więzienia. Z doświadczeń francuskich*, Poznań 1997; P. Stępiak, *Wymiar sprawiedliwości i praca socjalna w krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998; P. Stępiak, *Środki penalne we Francji i w Polsce. Doktryna – legislacja – praktyka*, Warszawa 2012.

Na polu pedagogiki dorosłych do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Edmund Harwas⁷¹ (zainteresowania naukowe obejmowały problemy metodologiczne oświaty dorosłych, dydaktyki dorosłych i pracy kulturalno-oświatowej, w szczególności: ogólnokształcące i zawodowe kształcenie dorosłych (motywy, zainteresowania, budżet czasu, sprawność nauczania, struktura wieku i zatrudnienia uczniów pracujących, losy absolwentów), kształcenie przyzakładowe, międzyzakładowe, korespondencyjne, samokształcenie, akcja odczytowa i uniwersytety powszechne, masowe formy pracy kulturalno-oświatowej, zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne, nowe techniki upowszechniania kultury), Marian Wachowski⁷² (zainteresowania naukowe dotyczyły zawodowego kształcenia dorosłych, wychowania, szkolnictwa i stosunków oświatowo-kulturalnych wsi wielkopolskiej), Maria Walentynowicz⁷³ (zainteresowania naukowe dotyczyły pedagogiki i oświaty ze specjalnym uwzględnieniem spraw czytelnictwa i bibliotek, w szczególności: drogi informacji o książce, czytelnictwo studentów, działalność bibliotek, czytelnictwo niewidomych, księgozbiory własne młodzieży, samokształcenie pielęgniarek), Józef Skrzypczak⁷⁴ (zainteresowania naukowe: technologia kształcenia; edukacja dorosłych; oświata zawodowa; pedeutologia; kompetencje komunikacyjne nauczycieli)⁷⁵.

Na polu pedeutologii do najważniejszych osób „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” należą: Stanisław Dylak⁷⁶ (zainteresowania naukowe: pedeutologia; media a

⁷¹ Ważniejsze publikacje: E. Harwas, *Kształcenie dorosłych a społeczny system wychowania*, Poznań 1959.

⁷² Ważniejsze publikacje: M. Wachowski, *Program wychowawczy a nauka*, Warszawa 1934; M. Wachowski, *Problemy oświatowe robotnika wielkopolskiego*, Poznań 1937; M. Wachowski, *Przygotowanie zawodowe robotnika rolnego w świetle pedagogiki empirycznej*, Poznań 1939.

⁷³ Ważniejsze publikacje: M. Walentynowicz, *Działalność pedagogiczna bibliotekarza*, Toruń 1956; M. Walentynowicz, *Czytelnictwo absolwentów szkół technicznych*, Warszawa 1956; M. Walentynowicz, *Przygotowanie czytelnicze absolwentów szkoły podstawowej*, Warszawa 1961; M. Walentynowicz, *Organizacja nauki własnej studentów pracujących (kierunki humanistyczne)*, Poznań 1969; M. Walentynowicz, *Podstawy czytelnictwa powszechnego*, Wrocław 1970; M. Walentynowicz, *Badania nad czytelnictwem w Czechosłowacji na tle kształtowania się kultury czytelniczej*, Warszawa 1977.

⁷⁴ Ważniejsze publikacje: J. Skrzypczak, *Film dydaktyczny w szkole wyższej. Zarys teorii, metodyka stosowania i technika realizacji*, Warszawa 1985; J. Skrzypczak (red.), *Wybrane zagadnienia z oświaty dorosłych: skrypt dla studentów pedagogiki*, Poznań 1991; J. Skrzypczak (red.), *Popularna encyklopedia mass mediów*, Poznań 1999; J. Skrzypczak, *Podręcznik szkolny: wymagania, ocena, rozbudowa, metodyka stosowania*, Poznań 2003; J. Skrzypczak (współredakcja A. Burewicz, H. Gulińska), *Metodologiczne podstawy procedur modelowania i oceny edukacyjnych programów komputerowych o charakterze podręcznikowym*, Poznań 2006.

⁷⁵ K. Denek, *Humanista poszukujący idiomu uniwersyteckiego pracownika naukowo-dydaktycznego*, „Neodidagmata” 2008, nr 29/30, s. 5-17.

⁷⁶ Ważniejsze publikacje: S. Dylak, *Tworzenie programów nauczania w szkołach artystycznych. Ku praktyce refleksyjnej CENSA (Centrum Edukacji Nauczycieli Szkół Artystycznych)*, Warszawa 2008; S. Dylak, *Jeszcze raz o Johna Adcocka nie-szkole w miejsce szkoły*, „Problemy Współczesnej Edukacji”, nr 2, 2008; S. Dylak (współautor), *Media and Children: Foreign Language, Technology, and Science, TechTrends For Leaders in Education and Training*, vol. 1.45, No. 6, 2001; S. Dylak, *Kształtowanie (się) praktycznej wiedzy nauczycielskiej – w procesie stawania się i bycia nauczycielem – epitafium* (w:) J. Piekarski, K. Szmidt, D. Urbaniak-Zajac (red.), *Metodologiczne problemy tworzenia wiedzy w pedagogice. Oblicza akademickiej praktyki*, Kraków 2010;

edukacja; masmedia a społeczeństwo; pedagogika dorosłych; dydaktyka ogólna – programy nauczania, projektowanie kształcenia, kształcenie na odległość) oraz Maria Dudzikowa.

Do głównych nurtów działalności naukowej „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” zaliczyć należy badania: nad kryzysami, przemianami i perspektywami edukacji w sytuacji dokonującej się transformacji ustrojowej i towarzyszącej im zmiany społecznej; nad systemami wartości, procesami socjalizacji, uczestnictwa i zaangażowani społecznego, a także alienacji środowisk młodzieżowych; nad funkcjonowaniem systemów wychowawczych w rozwiązywaniu rozmaitych problemów wychowawczych w środowiskach lokalnych; dotyczące selekcji społecznych w szkolnictwie oraz więzi szkół różnych szczebli ze środowiskiem lokalnym i regionalnym, strategię rozwoju systemu szkolnego w kontekście potrzeb lokalnych oraz problemy kształcenia nauczycieli dla reformującej się szkoły; nad zjawiskami zaburzonej i dewiacyjnej socjalizacji w rodzinach, społecznościach lokalnych oraz nad funkcjonowaniem systemu profilaktyki społecznej i resocjalizacji wobec nieletnich i dorosłych; nad warunkami i jakością życia osób niepełnosprawnych w różnych kategoriach, zakresach i środowiskach oraz problemy z ich rehabilitacją i społeczną reintegracją; nad wpływem problemów życia osobistego na zdrowie współczesnych Polaków; dotyczące aktywności kulturowej i samokształceniowej dorosłych, w tym także osób bezrobotnych, kompetencji osób dorosłych w sytuacji zmiany społecznej oraz problemy doradztwa zawodowego i kształcenia postaw aktywnego obywatelstwa; dotyczące głównych tendencji i reform oświatowych w wybranych krajach, problemy relacji pomiędzy edukacją a kulturą popularną oraz badania nad społeczną rolą uniwersytetu; nad myślą pedagogiczną i działalnością oświatową działaczy oświatowych, pedagogów i ruchów politycznych II Rzeczypospolitej, dzieje kształcenia nauczycieli i zawodowego ruchu nauczycielskiego, wreszcie i problemy dzieciństwa i dzieje szkolnictwa doby staropolskiej; nad przemianami edukacji elementarnej⁷⁷.

Wielu poznańskich pedagogów trudno jednoznacznie przyporządkować do danej dyscypliny naukowych zainteresowań. Prace naukowe Antoniego Danysza podzielić można na trzy grupy: prace z zakresu pedagogiki, historii wychowania oraz filologii polskiej i klasycznej. Dorobek naukowy Bogdana Nawroczyńskiego również jest znaczny i wielostronny. Obejmuje on prace z zakresu filozofii, prawa, języka polskiego, historii kultury, a przede wszystkim nauk pedagogicznych (w szczególności teorii wychowania, historii

S. Dylak, L. Cifuentes, *Tigger Visual for Cross-Cultural Online Learning*, The International Journal of Continuing Engineering Education of Lifelong Learning, 17, 2007.

⁷⁷ Zob. W. Ambrozik, *Pedagogika poznańska – dokonania i perspektywy rozwoju* (w:) W. Ambrozik, K. Przyszczykowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004, s. 13-27.

wychowania, organizacji szkolnictwa, pedagogiki porównawczej, dydaktyki, pedeutologii). Dorobek naukowy Ludwika Jaxa-Bykowskiego w ujęciu całościowym obejmuje różne dyscypliny naukowe: teoria wychowania (wychowanie narodowe i patriotyczne, kształcenie charakteru), pedagogika eksperymentalna, pedagogika szkoły wyższej, pedeutologia, dydaktyka i metodyka przyrodoznawstwa, antropologia, psychologia, organizacja szkolnictwa i historii wychowania. Zainteresowania naukowe Stefana Błachowskiego były wszechstronne. Początkowo były to badania z zakresu psychologii ogólnej – wrażenia wzrokowe, rola kontrastu w spostrzeganiu, nad pamięcią, uzdolnienia matematyczne. Co tyczy się psychologii rozwojowej i wychowawczej, interesowały go takie zagadnienia jak, np. problemy selekcji szkolnej i zawodowej, rola rodziny w rozwoju osobowości dziecka, problematyka nauczania i wychowania dzieci w młodszym wieku szkolnym, wychowanie i problemy oświaty na wsi, zagadnienia pracy nauczyciela. Prace Stefana Wołoszyna skupiały się na następującej problematyce: metodologia nauk pedagogicznych i pedagogika ogólna, historia myśli pedagogicznej i pedagogiki jako nauki, filozofia wychowania, pedagogika porównawcza, problematyka pedeutologiczna, a także metodyka nauczania przedszkolnego, która stanowiła przedmiot zainteresowań Stefana Wołoszyna w kontekście jej historii, rozwoju oraz stanu współczesnego. Ponadto interesował się wybranymi zagadnieniami z teorii kształcenia i wychowania oraz pedagogiką sportu i wychowania fizycznego. W publikacjach Józefa Kwiatka dostrzec można jego wachlarz naukowych zainteresowań. To prace z zakresu: historii wychowania, prace podejmujące problematykę dydaktyczną szkoły podstawowej, prace z zakresu pedagogiki szkoły wyższej oraz prace podejmujące ogólną problematykę wychowawczą.

Zdaniem Wiesława Ambrozika aktywność badawcza pracowników naukowych „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki” winna być usystematyzowana następująco: badania nad kryzysami, przemianami i perspektywami edukacji w sytuacji dokonującej się transformacji ustrojowej i towarzyszącej im zmiany społecznej (Z. Kwieciński; Z. Melosik; J. Gnitecki; H. Muszyński; K. Denek)⁷⁸; badania nad systemami wartości, procesami

⁷⁸ Z. Kwieciński (red.), *Nieobecne dyskursy*, Toruń 1991; Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, Warszawa 1992; Z. Kwieciński (red.), *Spory o edukację*, Warszawa 1993; Z. Kwieciński (red.), *Edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, Toruń 1998; Z. Kwieciński (red.), *Alternatywy myślenia o/dla edukacji*, Warszawa 2000; Z. Melosik, *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Toruń-Poznań 1995; Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*, Karaków 1998; Z. Melosik, *Młodość, styl życia i zdrowie. Konteksty i kontrowersje*, Poznań 2001; J. Gnitecki, *Zarys pedagogiki ogólnej*, Poznań 1989; J. Gnitecki, *Elementy metodologii badań w pedagogice hermeneutycznej*, Zielona Góra 1996; J. Gnitecki, *Metodologiczne problemy pedagogiki prakseologicznej*, Zielona Góra 1996; J. Gnitecki, *Filozofia nauki i edukacja w okresie nowoczesności i ponowoczesności*, Poznań 2002; H. Muszyński (red.), „*Studia Pedagogiczne*”, t. LII. Ossolineum 1988; H. Muszyński (red.), *Oświata polska w okresie transformacji*

socjalizacji, uczestnictwa i zaangażowania społecznego, a także alienacji środowisk młodzieżowych (M. Dudzikowa; A. Zandecki; J. Modrzewski)⁷⁹; badania nad funkcjonowaniem systemów wychowawczych w rozwiązywaniu rozmaitych problemów wychowawczych w środowiskach lokalnych (T. Frąckowiak; W. Ambrozik)⁸⁰; badanie selekcji społecznych w szkolnictwie oraz więzi szkół różnych szczebli ze środowiskiem lokalnym i regionalnym, strategię rozwoju systemu szkolnego w kontekście potrzeb lokalnych oraz problemy kształcenia nauczycieli dla reformującej się szkoły (T. Frąckowiak; E. Solarczyk-Ambrozik; K. Przyszczykowski; S. Dylak; B. Bromberek; D. Gołębiak)⁸¹; badania nad zjawiskami zaburzonej i dewiacyjnej socjalizacji w rodzinach, społecznościach lokalnych oraz nad funkcjonowaniem systemu profilaktyki społecznej i resocjalizacji wobec nieletnich i dorosłych (W. Ambrozik; P. Stępiak)⁸²; badania nad warunkami i jakością życia osób niepełnosprawnych w różnych kategoriach, zakresach i środowiskach oraz problemy z ich rehabilitacją i społeczną reintegracją (I. Obuchowska; A. Twardowski; W. Dykcik)⁸³;

ustrojowej. Stan, potrzeby, perspektywy, Poznań 1996; K. Denek, *Wartości i cele edukacji szkolnej*, Poznań-Toruń 1994; K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998.

⁷⁹ M. Dudzikowa, *O trudnej sztuce tworzenia samego siebie*, Warszawa 1985; M. Dudzikowa, *Osobliwości śmiechu uczniowskiego*, Kraków 1996; M. Dudzikowa, *Mit o szkole jako miejscu wszechstronnego rozwoju ucznia. Eseje pedagogiczne*, Kraków 2001; A. Zandecki, *Struktura społeczna w świadomości młodzieży akademickiej*, Poznań 1989; A. Zandecki, *Wyszkolenie a jakość życia. Dynamika orientacji młodzieży szkół średnich*, Toruń-Poznań 1999; J. Modrzewski, *Środowisko społeczne młodzieży studiującej*, Poznań 1989; T. Frąckowiak, J. Modrzewski (red.), *Socjalizacja a wartości*, Poznań 1995.

⁸⁰ T. Frąckowiak, *Selekcje szkolne w typowych środowiskach wychowawczych współczesnej Polski*, Poznań 1986; T. Frąckowiak, *Edukacja, demokracja i sumienie*, Poznań 2001; T. Frąckowiak (red.), *Koncepcje pedagogiki społecznej*, Poznań 1996; T. Frąckowiak (red.), *Szkoła i jej środowisko lokalne*, Warszawa 1997; W. Ambrozik, T. Frąckowiak, S. Wawryniuk (red.), *Pamięć i obecność społeczna*, Poznań 1994; W. Ambrozik, *Wychowawcze funkcjonowanie średniego miasta uprzemysłowionego*, Poznań 1991; W. Ambrozik, *Dewiacje wychowawcze w środowisku wiejskim*, Poznań 1997.

⁸¹ T. Frąckowiak, *Selekcje szkolne w typowych środowiskach współczesnej Polski*, Poznań 1986; T. Frąckowiak (red.), *Szkoła i jej środowisko lokalne*, Warszawa 1997; K. Przyszczykowski, E. Solarczyk-Ambrozik (red.), *Diagnoza i strategia rozwoju oświaty w województwie wielkopolskim*, Poznań 2002; B. Bromberek, *Młodzież studencka – jej kształcenie i koncepcja życia*, Warszawa-Łódź 1988; B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauk o edukacji*, Poznań 1998; S. Dylak, *Wizualizacja w kształceniu nauczycieli*, Poznań 1995; S. Dylak, *Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania*, Warszawa 2000; B.D. Gołębiak, *Zmiany edukacji nauczycieli. Wiedza – Biegłość – Refleksyjność*, Toruń-Poznań 1998.

⁸² W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Problemy organizacji i zarządzania więzieniem*, Poznań-Kalisz-Warszawa 1999; B. Hołyst, W. Ambrozik, P. Stępiak (red.), *Więziennictwo. Nowe wyzwania*, Warszawa-Poznań-Kalisz 2001; W. Ambrozik, F. Zieliński (red.), *Młodociani mordercy. Studia nad agresją i zbrodnią*, Poznań 2003; P. Stępiak, *Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość*, Poznań 1992; P. Stępiak, L. Tyszkiewicz, *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, Warszawa 1992; P. Stępiak, *Środowisko otwarte jako alternatywa dla więzienia*, Poznań 1997; P. Stępiak, *Wymiat sprawiedliwości i praca socjalna w Krajach Europy Zachodniej*, Poznań 1998; M. Dąbrowska-Bąk, *Szkoła w systemie przemocy strukturalnej*, Poznań 1999; B. Dziecioł, *Poza kontrolą. Funkcjonowanie kontroli społecznej wobec dziecka w wielkim mieście*, Poznań 2002.

⁸³ I. Obuchowska, *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, Warszawa 1995; I. Obuchowska, *Kochać i rozumieć*, Część I, II i III, Poznań 1996, 2001, 2003; I. Obuchowska, *Drogi dorastania*, Warszawa 2001; I. Obuchowska, A. Jaraczewski, *Rozwój erotyczny*, Warszawa 2002; A. Twardowski, *Kształcenie dialogowe kompetencji komunikacyjnej u uczniów niepełnosprawnych intelektualnie*, Kalisz-Poznań 2002; A. Jakoniuk-Diallo, *Samodzielność i kompetencja komunikacyjna dzieci z wadą słuchu*, Konin 2000; W. Dykcik (red.), *Autyzm – kontrowersje i wyzwania*, Poznań 1994; W. Dykcik (red.), *Spółczesność wobec autonomii osób*

badania nad wpływem problemów życia osobistego na zdrowie współczesnych Polaków (L. Gapik)⁸⁴; badania aktywności kulturowej i samokształceniowej dorosłych, w tym także osób bezrobotnych, kompetencji osób dorosłych w sytuacji zmiany społecznej oraz problemy doradztwa zawodowego i kształcenia podstaw aktywnego obywatelstwa (J. Skrzypczak; E. Solarczyk-Ambrozik; K. Przyszczykowski)⁸⁵; badania głównych tendencji i reform oświatowych w wybranych krajach, problemy relacji pomiędzy edukacją a kulturą popularną oraz badania nad społeczną rolą uniwersytetu (Z. Melosik; E. Potulicka)⁸⁶; badania nad myślą pedagogiczną i działalnością oświatową działaczy oświatowych, pedagogów i ruchów politycznych w II Rzeczypospolitej, dzieje kształcenia nauczycieli i zawodowego ruchu nauczycielskiego, problemy dzieciństwa i dzieje szkolnictwa doby staropolskiej (J. Hellwig; W. Jamrożek; D. Żołądz-Strzelczyk)⁸⁷; badania nad przemianami edukacji elementarnej (M.

niepełnosprawnych, Poznań 1996; W. Dykcik, J. Pańczyk (red.), *Pedagogika specjalna wobec zagrożeń i wyzwań XXI wieku*, Warszawa 1999; W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna. Podręcznik akademicki*, Poznań 2001; K. Błachnio, *Vademecum logopedyczne*, Poznań 2001; D. Kopeć, *Zachowania autoagresywne osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Poznań 1999; W. Dykcik, B. Szychowiak (red.), *Nowatorskie i alternatywne metody w teorii i praktyce pedagogiki specjalnej*, Poznań 2001.

⁸⁴ L. Gapik, *Nerwice seksualne i sposoby ich przezwycięzania*, Warszawa 1986; L. Gapik, *Hipnoza i hipnoterapia*, Warszawa 1990; L. Gapik (red.), *Postępy psychoterapii*. T. I, II, III, IV (wspólnie z A. Woźniak), Poznań 1998, 1999, 2000, 2002; L. Gapik, *Tajemnice hipnozy*, Poznań 2000; E. Kasperek, *Zachowania prozdrowotne nauczycieli*, Poznań 1999; A. Woźniak, *Reprezentacja rodziny u dzieci z rodzin rozbitych*, Poznań 2000; D. Skowroński, *Preferencje seksualne Polaków*, Poznań 2002.

⁸⁵ J. Skrzypczak (red.), *Strategie kształcenia dorosłych*, „Studia Pedagogiczne”, t. LVII, Ossolineum 1991; J. Skrzypczak, D. Jankowski, K. Przyszczykowski, *Podstawy edukacji dorosłych*, Poznań 1996; J. Skrzypczak (red.), *Nowoczesne metody kształcenia dorosłych*, Poznań 1988; E. Solarczyk-Ambrozik, *System oświaty dorosłych a postawy robotników wobec kształcenia*, Poznań 1992; K. Przyszczykowski, A. Solarczyk-Ambrozik, *Zmiana społeczna a kompetencje edukacyjne dorosłych*, Koszalin 1995; E. Solarczyk-Ambrozik, A. Zduniak (red.), *Edukacyjne wyzwania i zagrożenia XXI wieku*, Warszawa-Poznań 2003; K. Przyszczykowski, *Funkcje systemów informacyjnych wielkiego miasta wobec migrantów*, Poznań 1991; K. Przyszczykowski, *Opozycja polityczna w Polsce – wyzwanie dla edukacji*, Poznań-Toruń 1993; K. Przyszczykowski, A. Zandecki (red.), *Edukacja i młodzież wobec społeczeństwa obywatelskiego*, Poznań-Toruń 1996; Z. Melosik, K. Przyszczykowski (red.), *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, Poznań-Toruń 1998; K. Przyszczykowski, *Edukacja dla demokracji. Strategie zmian a kompetencje obywatelskie*, Toruń-Poznań 1999.

⁸⁶ Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Poznań 2002; E. Potulicka, *Uniwersytecka edukacja zdalna w krajach zachodnich*, Poznań 1988; E. Potulicka, *Nowa prawica a edukacja. Geneza reformy edukacji w Anglii i Walii z roku 1988*, Poznań 1993; E. Potulicka, *Nowa prawica a edukacja. Reforma edukacji według modelu demokracji rynkowej z perspektywy demokracji liberalno-etycznej i socjaldemokratycznej*, Poznań 1996; E. Potulicka (red.), *Szkice z teorii i praktyki zmiany oświatowej*, Poznań 2001.

⁸⁷ J. Hellwig, *Oświata pracujących w Polsce*, Warszawa 1986; J. Hellwig, W. Jamrożek, D. Żołądz-Strzelczyk, *Z prac poznańskich historyków wychowania*, Poznań 1994; W. Jamrożek, *Idee edukacyjne polskiej socjalnej demokracji w Galicji do 1918 roku*, Poznań 1994; D. Żołądz-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i I poł. XVII wieku*, Poznań 1996; J. Gulczyńska, *Rozwój szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Poznaniu w okresie międzywojennym*, Poznań 2001; J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001, D. Żołądz-Strzelczyk, *Dziecko w dawnej Polsce*, Poznań 2002; A. Gromkowska, *Kobiecość w kulturze globalnej. Rekonstrukcje i reprezentacje*, Poznań 2002; E. Głowacka-Sobiech, *Twórcy polskiego skautingu Olga i Andrzej Małkowsky*, Poznań 2003; W. Jamrożek, D. Żołądz-Strzelczyk (red.), *Działalność kobiet polskich na polu oświaty i nauki*, Poznań 2003.

Burtowy; H. Sowińska)⁸⁸; badania dotyczące modeli i koncepcji efektywnego kształcenia systemu ewaluacji w procesie kształcenia, pedagogicznych aspektów krajoznawstwa (K. Denek; J. Gnitecki; I. Kuźniak), pracy z uczniem zdolnym (E. Piotrowski)⁸⁹, wieloaspektowej analizy właściwości i możliwości mediów, badania skuteczności oddziaływania mediów, w tym i ich roli w kształtowaniu zachowań agresywnych, modelowaniu komunikatów medialnych o charakterze dydaktycznym i wychowawczym (W. Strykowski; W. Skrzydlewski), a także wokół metodyki wykorzystania mediów w procesach kształcenia, wychowania i samokształcenia (W. Strykowski; E. Kameduła) oraz wokół kształcenia na odległość i kształcenia równoległego (W. Strykowski; W. Skrzydlewski)⁹⁰.

Nie sposób wymienić wszystkich ważnych wydarzeń dla „poznańskiej uniwersyteckiej pedagogiki”. Analiza piśmiennictwa pozwoliła na wyciągnięcie wniosku, iż dorobek naukowy pedagogów Uniwersytetu Poznańskiego jest niezwykle obszerny. Zdaniem Autora, niemożnością jest przedstawienie w pracy wszystkich artykułów czy pozycji zwartych pracowników jednakże zdecydowana większość prac została w dysertacji uwzględniona. Ponadto zaakcentowano także udział pracowników w naukowych konferencjach, zarówno polskich jak zagranicznych, w grantach, współpracach z uczelniami w Polsce i za granicą. W toku rozważań niejednokrotnie zwrócono uwagę na rangę uniwersyteckiej pedagogiki poznańskiej w polskiej rzeczywistości, a także na zaangażowanie pracowników, w różnych momentach historycznych, w dzieje polskiej edukacji na wszystkich szczeblach. Obecnie

⁸⁸ M. Butrowy, A. Brzezińska, *Psychopedagogiczne problemy edukacji przedszkolnej*, Poznań 1985; H. Sowińska, *Dynamika przemian klas szkolnych*, Poznań 1987; H. Sowińska, E. Misiorna, R. Michalak, *Konteksty edukacji zintegrowanej*, Poznań 2002; E. Misiorna, E. Ziętkiewicz, *Zintegrowana edukacja w klasach I-III*, Poznań 1999; J. Kujawiński, *Metody edukacyjne nauczania i wspierania w klasach początkowych*, Poznań 1998; J. Kujawiński, *Wdrażanie uczniów do samokształcenia indywidualnego i nieindywidualnego*, Poznań 2000; J. Kujawiński, *Twórczość metodyczna nauczycieli*, Poznań 2001; J. Kujawiński, *Metodyka zintegrowanej działalności szkolno-pozaszkolnej uczniów*, Poznań 2003.

⁸⁹ K. Denek, J. Gnitecki, I. Kuźniak, *Kontrola i ocena wyników kształcenia*, Warszawa 1984; I. Kuźniak, *Optymalizacja procesu kształcenia*, Poznań 1993; K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998; K. Denek, *W kręgu krajoznawstwa i turystyki w szkole*, Poznań 2000; K. Denek, K. Przyszczykowski, R. Urbański-Korż, *Aksjologiczne podstawy edukacji*, Poznań-Toruń 2001; K. Denek, I. Kuźniak, *Projektowanie celów kształcenia w reformowanej szkole*, Poznań 2001; K. Denek, *Poza ławką szkolną*, Poznań 2002; K. Denek, T.M. Zimny, (red.), *Edukacja jutra*, Częstochowa 2001; E. Piotrowski, *Operatywność wiedzy uczniów*, Poznań 1988; E. Piotrowski, *Pedagogika dzieci zdolnych i uzdolnionych* (w:) W. Dykik (red.), *Pedagogika specjalna*, Poznań 1997.

⁹⁰ W. Strykowski, *Audiowizualne materiały dydaktyczne*, Warszawa 1984; W. Strykowski, W. Skrzydlewski (red.), *Dokąd zmierza technologia kształcenia*, Poznań 1993; W. Strykowski (red.), *Media a edukacja*, Poznań 1997, 1998, 2000; W. Strykowski, W. Skrzydlewski (red.), *Media i edukacja w dobie integracji*, Poznań 2002; W. Skrzydlewski, *Technologie kształcenia – przetwarzanie informacji – komunikowanie*, Poznań 1990; F. Januszkiewicz, W. Skrzydlewski, *Edukacyjne zastosowania telewizji*, Warszawa 1991; W. Skrzydlewski, J. Skrzypczak, *Popularna encyklopedia mediów*, Poznań 2002; E. Kameduła, *Środki dydaktyczne w strukturalizacji wiedzy ucznia*, Poznań 1989; L. Domka, *Zastosowanie obrazów trójwymiarowych w nauczaniu-uczeniu się biologii*, Poznań 1986; L. Domka, *Kryzys środowiska a edukacja dla ekorozwoju*, Poznań 1996; E. Domka, *Dialog z przyrodą w edukacji dla ekorozwoju*, Warszawa-Poznań 2001; J. Skrzypczak, *Film dydaktyczny w szkole wyższej*, Warszawa 1985; J. Skrzypczak, *Konstruowanie i ocena podręcznika*, Radom 1996; J. Skrzypczak, *Podręcznik szkolny – wymagania, ocena, rozbudowa, metodyka stosowania*, Poznań 2003,

Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, kontynuuje najlepsze tradycje kształcenia pedagogicznego w Polsce. Problematyka naukowo-badawcza wpisuje się w nurt wartościowych poznawczo i ważnych społecznie rozważań skoncentrowanych na jakości transformacji odbywającej się na płaszczyźnie szeroko pojętej edukacji. Projekty naukowe podejmują aktualne i pogłębiające pole badawcze pedagogiki, wiążące się z rozwojem tej dyscypliny jako nauki oraz pedagogiki jako praktycznej działalności społecznej. Istotne dla rozwoju naukowego Wydziału Studiów Edukacyjnych są projekty o charakterze diagnostyczno-weryfikacyjnym, których celem jest wypracowanie przesłanek teoretycznych i metodycznych koncepcji pracy wychowawczo-dydaktycznej. Prowadzone w ramach poszczególnych specjalności badania naukowe przyczyniają się do pogłębiania i poszerzania zakresu wiedzy o nowe wątki i wypracowywania oryginalnych koncepcji i metod badawczych w naukowym oglądzie badanej rzeczywistości edukacyjnej.

Wiele z przedstawionych problemów zostało w dysertacji „Pedagogika na poznańskim uniwersytecie 1919-1993” tylko zasygnalizowanych. W przeświadczeniu Autora wymagają one dalszych systematycznych, pogłębionych badań. Zdaniem Jerzego Topolskiego wszystkiego z przeszłości nie da się opowiedzieć i zawsze pozostaje niedosyt i uczucie, że nigdy nie będziemy mieć pewności, bo mieć jej nie możemy, że *tak właśnie było*⁹¹. Jak pisze Stefan Wołoszyn *historia daje perspektywę wstecz, ale i perspektywę naprzód. Pozwala rozumieć rozwój i długie „stawanie się”, genezę i uwarunkowania współczesności, pokazuje i uczy, jak torował i toruje sobie drogę postęp*⁹². Teraźniejszość nie jest, nie może i nie powinna być podobna do przeszłości, tak jak przeszłość nie będzie podobna do teraźniejszości.

⁹¹ Zob. J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, Poznań 1998.

⁹² *Tradycje oświatowe ziemi leszczyńskiej*. Materiały z sesji popularnonaukowej w Pawłowicach w dniu 12 maja 1973 roku przez Towarzystwo Pedagogiczne w Lesznie i Leszczyńskie Towarzystwo Kulturalne, Warszawa-Poznań 1975, s. 5-23.

Bibliografia (wybrane pozycje)

I. Źródła archiwalne:

Zbiory Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Statut Bratniej Pomocy Towarzystwa Studentów Uniwersytetu Poznańskiego Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (sygnatura 254)

Księga Pamiątkowa Uniwersytetu Poznańskiego. Lata 1919-1923, Poznań 1925

Akta osobowe A. Danysza. Archiwum UAM, Sygnatura 152/33.

Spis wykładów, półrocze jesienne 1919 r. Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1919

Spis wykładów w półroczu zimowym 1920 r. Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1920

Spis wykładów w roku akademickim 1920/21, Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1921

Spis wykładów w roku akademickim 1921/22, Nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Czcionkami Drukarni Uniwersyteckiej, Poznań 1922.

Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1922/23, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1922.

Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1923/24, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1923.

Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1924/25, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1924.

Spis wykładów na I, II i III trymestrze roku akademickiego 1925/26, Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1925.

Spis wykładów roku akademickiego 1926/1927. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1926.

Spis wykładów roku akademickiego 1927/1928. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1927.

Spis wykładów roku akademickiego 1928/1929. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1928.

Spis wykładów roku akademickiego 1929/1930. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1929.

Spis wykładów roku akademickiego 1930/1931. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1930.

Spis wykładów roku akademickiego 1931/1932. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1931.

Spis wykładów roku akademickiego 1932/1933. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1932.

Spis wykładów roku akademickiego 1933/1934. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1933.

Spis wykładów roku akademickiego 1934/1935. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1934.

Spis wykładów roku akademickiego 1936/1937. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1936.

Spis wykładów roku akademickiego 1938/1939. Drukiem i nakładem Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1938.

Pismo Rady Wydziału Humanistycznego do Min. WRiOP z 7.09.1933 w sprawie likwidacji Katedr na Uniwersytecie Poznańskim

Przemówienie Rektora Uniwersytetu Poznańskiego Prof. Dra Jana Sajdaka wygłoszone na pogrzebie Doktora honoris causa Uniwersytetu Poznańskiego Augusta hrabiego Cieszkowskiego w Wierzenicy dnia 25 maja 1932 roku

Zbiory PAN Archiwum w Warszawie Oddział w Poznaniu

Spuścizny uczonych polskich:

Błachowski Stefan (1889-1962) – psychologia (sygnatura: P. III – 82)

Grochmalicki Jan (1883-1936) rektor Uniwersytetu Poznańskiego 1926-1928 – zoologia (sygnatura: P. III – 87)

Grot Zdzisław (1903-1984) – historia (sygnatura: P. III – 77)

Jaxa-Bykowski Ludwik (1881-1948) - biologia, pedagogika, psychologia, antropologia (sygnatura: P. III – 37)

Kowalenko Władysław (1884-1966) - historia, słowianoznawstwo (sygnatura: P. III – 29)

Niesiołowski Andrzej (1899-1945) Maria Niesiołowska (1895-1944) - pedagogika, socjologia (sygnatura: P. III – 31)

Niezabitowski-Lubicz Edward (1875-1946) - medycyna, paleozoologia (sygnatura: P. III – 3)

Peretiatkowicz Antoni (1884-1956) - prawo państwowe i międzynarodowe (sygnatura: P. III – 27)

Pollak Roman (1886-1972) - historia literatury (sygnatura: P. III – 63)

Święcicki Heliodor (1854-1923) - organizator i pierwszy rektor Uniwersytetu Poznańskiego; medycyna, historia medycyny (sygnatura: P. III – 85)

Wrzosek Adam (1875-1965) - medycyna, historia medycyny, historia nauki (sygnatura: P. III – 70)

Organisationsbuch der NSDAP, Munchen 1943

II. Źródła drukowane:

Kroniki (Zbiory Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

A. Wrzosek (red.), *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919-1920, 1920-1921, 1921-1922, 1922-1923): za rektoratu Heliodora Święcickiego: księga pamiątkowa*, Poznań 1924.

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1923/24 za Rektoratu Prof. Dra Zygmunta Lisowskiego i otwarcie roku szkolnego 1924/25 przez nowego Rektora Prof. Dra Stanisława Dobrzyckiego w dniu 12 października 1924 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1924/25 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Dobrzyckiego

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26 w czasie Rektoratu Prof. Dr. Ludwika Sitowskiego

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego: otwarcie i sprawozdanie za rok akademicki 1926/27 w czasie Rektoratu Prof. Dr. Jana Grochmalickiego oraz inauguracja roku akad. 1927/28

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1927/28 za Rektoratu Prof. Dr. Jana Grochmalickiego i otwarcie roku szkolnego 1928/29 przez nowego Rektora Prof. Dr. Edwarda Niezabitowskiego w dniu 14 października 1928 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1928/29 za Rektoratu Prof. Dr. Edwarda Lubicz Niezabitowskiego i otwarcie roku szkolnego 1929/30 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Kasznicę w dniu 20 października 1929 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata szkolne 1929/30 i 1930/1 za rektoratu Prof. Dr. Stanisława Kasznicy i otwarcie roku szkolnego 1931/2 przez nowego rektora Prof. Dr. Jana Sajdaka w dniu 25 października 1931 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1931/32 za Rektoratu Prof. Dr. Jana Sajdaka i otwarcie roku szkolnego 1932/33 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego w dniu 23 października 1932 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1932/33 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Pawłowskiego i otwarcie roku szkolnego 1933/34 przez nowego Rektora Prof. Dr. Stanisława Runego w dniu 8 października 1933 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1933/34 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1934/35 w dniu 14 października 1934 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1934/35 za Rektoratu Prof. Dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1935/36 w dniu 20 października 1935 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1935/36 za Rektoratu Prof. dr. Stanisława Runego i otwarcie roku szkolnego 1936/37 w dniu 4 października 1936 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1936/37 za Rektoratu Prof. Dr. Antoniego Peretiatkowicza i otwarcie roku szkolnego 1937/38 w dniu 17 października 1937 roku

Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za lata akademickie 1945-1954/55

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1955/56 za Rektoratu Prof. Dr. Jerzego Suszko; otwarcie roku szkolnego 1956/57 w dniu 1 października 1956 r.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok szkolny 1956/57 za Rektoratu Prof. Dr. Alfonsa Klafkowskiego i otwarcie roku szkolnego 1957/58 w dniu 1 października 1957 r.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1957/1958 za Rektoratu Prof. Dra Alfonsa Klafkowskiego i inauguracja roku akademickiego 1958/1959 w dniu 1 października 1958 r.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1958/1959 za Rektoratu Prof. Dra Alfonsa Klafkowskiego i otwarcie roku akademickiego 1959/1960 w dniu 1 października 1959 r.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1962/63-1964/65 za Rektoratu Prof. Dra Gerarda Labudy , Poznań MCMLXVII

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesław Łuczaka, Poznań MCMLXIX

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1968/1969 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka, Poznań MCMLXXI

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1969/70-1971/72, za rektoratu prof. dr Czesława Łuczaka, Poznań 1975.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1972/1973-1974/1975 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1976.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1975/76-1977/78 za rektoratu prof. dr habil. Benona Miśkiewicza, Poznań 1979.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dr hab. Benona Miękwicza, Poznań 1983.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1981/1982-1983/1984, Poznań 1997.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część I, 1 września 1984 – 30 listopada 1985, Poznań 1999.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1984/1985-1986/1987, Część II, 1 grudnia 1985 – 31 sierpnia 1987, Poznań 1999.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektoratu prof. dr hab. Jerzego Fedorowskiego, Poznań 1996.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1996/1997-1998/1999 za rektoratu prof. dr hab. Stefana Jurgi, Poznań 2008.

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Za lata akademickie 1999/2000-2001/2002 za rektoratu prof. dr hab. Stefana Jurgi, Poznań 2010.

„Kronika Wielkopolski” (1973-2008);

„Kronika Miasta Poznania” (1923-2009);

Sprawozdania

J. Gnitecki, B. Laskowska, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Metodologii Pedagogiki*, „Studia Edukacyjne” nr 8/2008, Poznań 2008;

B. Kwarciańska, I. Cytlak, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Polityki Oświatowej i Edukacji Obywatelskiej*, „Studia Edukacyjne” nr 8/2008, Poznań 2008;

M. Muskała, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Resocjalizacji*, „Studia Edukacyjne” nr 8/2008;
Sprawozdanie z działalności Zakładu Kształcenia Ustawicznego i Doradztwa Zawodowego, „Studia Edukacyjne” nr 7/2008, Poznań 2008;

Sprawozdanie z działalności Zakładu Teoretycznych Podstaw Edukacji, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008, Poznań 2008;

Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Wychowania, „Studia Edukacyjne”, nr 7/2008;

W. Jamrożek, K. Kabacińska, *Sprawozdanie z działalności Zakładu Historii Wychowania za rok akademicki 2006/2007* (maszynopis);

Informatory (informacje o uchwałach posiedzeń Senatu UAM, zarządzeniach Rektora UAM)

Maszynopisy (zbiory Zakładu Historii Wychowania WSE UAM)

B. Bromberek, *Sprawozdanie z działalności Instytutu Pedagogiki UAM w latach 1987 – 1991 w zakresie rozwoju naukowego kadry i badań naukowych*, Poznań 31.01. 1991.

M. Buda, *Działalność pedagogiczna Edmunda Tadeusza Krajewskiego (1910-1990)*, Poznań 1994.

- B. Dolata, *Bogdan Nawroczyński (1882-1974) jako kierownik Katedry Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego*, Poznań 1994.
- L. Gepert, *Rozwój nauk i studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1945-1969*, Poznań 1979.
- I. Kobek, *Katedra Pedagogiki Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1945-1970*, Poznań 1990.
- M. Kwiecińska-Kandula, *Stanisław Tync (1889-1964) jako historyk wychowania*, Poznań 1992.
- H. Nawrocka, *Józef Kwiatek – nauczyciel, działacz związkowy i pracownik nauki*, Poznań 1987.
- E. Nowaczyk, *Działalność naukowa i pedagogiczna Antoniego Danysza*, Poznań 1980.
- I. Patrias-Biesiada, *Marian Wachowski jako wykładowca Katedry Pedagogiki Uniwersyteu Poznańskiego*, Poznań 1994.
- G. Ratajczyk, *Rozwój studiów i nauk pedagogicznych na Uniwersytecie Poznańskim w latach 1919-1939*, Poznań 1980.
- M. Rosik, *Dostępność studiów uniwersyteckich w Polsce*, Poznań 1993.

Akty prawne, instrukcje, wytyczne ministerialne

- Dekret o kształceniu nauczycieli szkół powszechnych w państwie polskim z 7 lutego 1919 roku, wydany przez MWR i OP
- Dekret z dnia 28 października 1947 r. o organizacji nauki i szkolnictwa wyższego („Dzienniki Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej” – dalej „Dz.U. RP”, nr 66)
- Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 8 lutego 1966 roku: w sprawie warunków i trybu przeprowadzania przewodów doktorskich i habilitacyjnych oraz w sprawie określenia warunków wymaganych do uzyskania prawa nadawania stopni naukowych („Dz.U. PRL” z 3 marca 1966 r., nr 8)
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich („Dz.U. PRL” z 29 kwietnia 1972 r., nr 16, obowiązuje od 1 maja 1972 r.)
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 1972 r. w sprawie zasad i stawek wynagradzania autorów oraz zawierania i wykonywania umów wydawniczych o wydanie dzieł w formie książkowej („Dz.U. PRL” z 29 września 1972r., nr 40)
- Ustawa o szkolnictwie wyższym z dnia 5 listopada 1958 r. wraz z nowelami z lat 1960 i 1962 („Dz.U. PRL” z r. 1958, nr 68; z r. 1960, nr 9 i z r. 1962, nr 20)
- Ustawa z dnia 31 marca 1965 roku o zmianie ustawy o szkołach wyższych („Dz.U. PRL” z r. 1965, nr 98).
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1968 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym
- Ustawa z dnia 20 grudnia 1968 r. o zmianie ustawy o stopniach i tytułach naukowych („Dz.U. PRL” z 27 grudnia 1968r., nr 46, poz. 334-335).
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. („Dz.U. PRL” z dnia 29 kwietnia 1972 r., nr 16) zawierająca Kartę Praw i Obowiązków Nauczyciela
- Obwieszczenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 17 stycznia 1969 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 5 listopada 1958 r. o szkolnictwie wyższym
- Obwieszczenie Przewodniczącego Komitetu Nauk i Techniki z dnia 27 stycznia 1969 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 31 marca 1965 r. o stopniach naukowych i tytułach naukowych („Dz.U. PRL” z 10 lutego 1969 r., nr 4).

Raport o stanie oświaty w PRL, Komitet Ekspertów dla opracowania raportu o stanie oświaty w PRL, Warszawa 1973.

Raport o stanie systemu edukacji, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 1995.

Reforma systemu edukacji. Projekt, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 1998.

Komitet Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej, *Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w PRL*, Warszawa-Kraków 1989.

Komitet Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej, *Edukacja w warunkach zagrożenia: podstawowe tezy raportu Komitetu Ekspertów do spraw Edukacji Narodowej*, Warszawa-Kraków 1990.

Rozporządzenie Min. WRiOP z dn. 9.09. 1924., „Dziennik Urzędowy” Min. WRiOP, 1924.

Druki zwarte

W. Ambrozik, K. Przyczypkowski (red.), *Uniwersytet. Społeczeństwo. Edukacja*, Poznań 2004.

F. W. Araszkiewicz, *Wybór materiałów z historii wychowania i myśli pedagogicznej*, Poznań 1974.

J. Baszkiewicz, *Młodość uniwersytetu*, Warszawa 1963.

S. Błachowski, *Uniwersytet Poznański a wiedza pedagogiczna*, „Kurier Poznański”, nr 2, 1929.

S. Błachowski, *Pedagogika na Uniwersytecie Poznańskim*, „Kurier Poznański”, nr 264, 1924.

B. Bromberek, A. Zandecki, *Studencki ruch naukowy w poznańskim ośrodku akademickim. Raport z badań*, Poznań 1984.

B. Bromberek, *Studia uniwersyteckie w zakresie nauki o edukacji w świetle badań empirycznych*, Poznań 1998.

B. Bromberek, *Problematyka naukowo – badawcza Instytutu Pedagogiki UAM, Oświata i pedagogika w Polsce i w świecie*, „Studia Pedagogiczne” tom XXII, 1971.

B. Bromberek, *Szkoły wyższe wobec współczesnych przemian edukacyjnych „Neodidagmata”* 1981, tom XIV.

B. Bromberek, *Problem dostępności studiów wyższych w Polsce*, „Studia Socjologiczne” nr 3-4, 1987.

B. Bromberek, *Zasady organizacyjne i programowe studiów nauczycielskich w Polsce. Lata 1918-1932*, Poznań 1964.

J. Brzeziński, L. Witkowski (red.), *Edukacja wobec zmiany społecznej*, Poznań-Toruń 1994.

A. Czubiński, M. Banasiewicz, *Źródła do dziejów Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Poznań 1973.

M. Dąbrowski, D. Gołaś, A.B. Legocki, A. Marciniak, A. Wojtowicz (red.), *Poczet wielkopolskich członków Polskiej Akademii Nauk*, Poznań 2000.

A. Danysz, *O kształceniu*, Lwów 1918.

A. Danysz, *O wychowaniu*, Warszawa 1925.

A. Danysz, *Studium pedagogiczne wyższe. Studium Pedagogiki w Uniwersytecie Poznańskim*, „Przegląd Pedagogiczny”, Zeszyt 3, Warszawa 1922.

K. Denek, *Edukacja. Dziś-jutro*, Leszno-Poznań-Żary, 2006.

K. Denek, K. Przyczypkowski, R. Urbański-Korż, *Aksjologiczne podstawy edukacji*, Poznań-Toruń 2001.

K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, Toruń-Leszno, 2005.

K. Denek, *Uniwersytet w perspektywie społeczeństwa wiedzy. Nauka i edukacja w uniwersytecie XXI wieku*, Poznań 2011.

R. Dutkova, *Komisja Edukacji Narodowej*, Wrocław 1973.

M. Flis, J. Wójcik, *Polskie towarzystwa naukowe. Wykaz*, Warszawa 1972.

- J. Gnitecki, *Elementy metodologii badań w pedagogice empirycznej*, Zielona Góra 1996.
- J. Gnitecki, *Wstęp do metod badań w naukach pedagogicznych*, Poznań 1999.
- J. Gnitecki, *Wprowadzenie do metod badań w naukach pedagogicznych*, Poznań 2006.
- J. Gnitecki, *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych. TOM 1 Status metodologiczny nauk pedagogicznych*, Poznań 2006.
- J. Gnitecki, *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych. TOM 2 Tworzenie wiedzy o edukacji w naukach pedagogicznych*, Poznań 2007.
- J. Gnitecki, *Metodologia pedagogiki i metodologia badań pedagogicznych. Problemowo-programowy zestaw ćwiczeń dla studentów*, Poznań 2007.
- J. Gnitecki, *Zarys pedagogiki ogólnej*, Gorzów Wielkopolski 1999.
- J. Gnitecki, S. Palka (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju pedagogiki*, Kraków-Poznań 1999.
- J. Gnitecki (red.), *Nadzieje, złudzenia i dylematy współczesnej pedagogiki*, Poznań 1995.
- J. Gnitecki, J. Rutkowiak (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*, Warszawa-Poznań 1999.
- J. Gulczyńska, *Rozwój szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Poznaniu w okresie międzywojennym 1918-1939*, Poznań 2001.
- J. Hellwig, *Oświata pracujących w Polsce*, Warszawa 1986.
- J. Hellwig, *Działalność pedagogiczna Augusta Cieszkowskiego*, Poznań 1978.
- J. Hellwig, S. Michalski, *Poglądy pedagogiczne Karola Libelta*, Warszawa 1974.
- J. Hellwig, *Prolegomena do historii wychowania*, Poznań 1995.
- J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001.
- J. Hellwig, *Oświata i szkolnictwo w Wielkopolsce (1919-1989)*, Poznań 1989.
- J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 1998, nr 4.
- J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania i jej twórcy*, Poznań 2001.
- J. Hellwig, *Poznańscy pedagodzy i ich wkład w rozwój nauk o wychowaniu w okresie międzywojennym*, „Studia Edukacyjne” 4/1998, s. 111-119.
- J. Hellwig, 75. *Rocznica powstania pierwszej w Polsce Katedry Pedagogiki na Uniwersytecie Poznańskim*, *Rocznik Pedagogiczny* t.17, 1995, s. 105-122.
- J. Hellwig, 75 *lat Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, s. 99-104.
- J. Hellwig, Ks. Karol Mazurkiewicz (1881-1942) *jako historyk i teoretyk wychowania*, „Kronika Miasta Poznania” 1993, nr. 1-2, s. 188-195.
- J. Hellwig, *Wkład Związku Nauczycielstwa Polskiego w kształcenie i dokształcanie nauczycieli w Polsce 1919-1968*, Poznań 1973.
- W. Jamrożek (red.), *Stan i perspektywy historii wychowania*, Poznań 1995.
- W. Jamrożek, D. Żołędź-Strzelczyk (red.), *W dialogu z przeszłością. Księga Poświęcona Prof. J. Hellwigowi*, Poznań 2002.
- L. Jaxa-Bykowski, *O ustrój naszego szkolnictwa*, „Szkoly Akademickie”, Zeszyt 8/9, Poznań 1930.
- L. Jaxa-Bykowski, *Rola i zadania polskiego studenta*, Poznań 1930.
- T. Klanowski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965.

- T. Klanowski, S. Kubiak, M. Stempkiewicz, *Bibliografia publikacji pracowników UAM w Poznaniu 1945-1964*, Poznań 1965.
- W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich w latach 1940-1944*, Poznań 1946.
- W. Kowalenko, *Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Uniwersytet Poznański 1940-1945*, Poznań 1961.
- H. Krajewska, A. Kulecka (red.), *Przewodnik po zasobie Archiwum PAN*, Warszawa 1999.
- H. Krajewska, J. Malinowski, J. Matysiak, *Spuścizny w zbiorach poznańskich archiwów i bibliotek*, Poznań 2011.
- Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, Warszawa 1993.
- Z. Kwieciński, L. Witkowski (red.), *Ku pedagogii pogranicza*, Toruń 1990.
- Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika. Podręcznik akademicki I*, Warszawa 2004.
- W. Łęcki (red.), *Wielkopolska nasza kraina. Rzecz o wybitnych ludziach, kulturze ludowej i turystyce Wielkopolski*, Poznań 2004.
- W. Łęcki, P. Małuskiewicz (red.), *Poznań do A do Z. Leksykon krajoznawczy*, Poznań 1998.
- S. Nawrocki, S. Sierpowski (red.), *Metodyka pracy archiwalnej*, Poznań 2001.
- B. Nawroczyński, *Polska myśl pedagogiczna. Jej główne linie rozwojowe – stan współczesny i cechy charakterystyczne*, Lwów -Warszawa 1938.
- B. Nawroczyński, *Życie duchowe. Zarys filozofii kultury*, Kraków-Warszawa 1947.
- B. Nawroczyński, *Pedagogika narodowa w latach 1880-1925*, „Kultura i wychowanie”, zeszyt 1, 1937.
- E. Malewska, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Kraków 2002.
- K. Mazurkiewicz, *Początki Akademii Lubrańskiego w Poznaniu (1519-1535). Przyczynek do dziejów rozwoju nauk humanistycznych w Polsce*, Poznań 1921.
- K. Mazurkiewicz, *Benedykt Herbest: pedagog-organizator szkoły polskiej XVI wieku, kaznodzieja-misjonarz dobry reformacji*, Poznań 1925.
- Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Kraków 2009.
- Z. Melosik, *Postmodernistyczne kontrowersje wokół edukacji*, Toruń-Poznań 1995.
- Z. Melosik, K. Przyszczykowski (red.), *Wychowanie obywatelskie. Studium teoretyczne, porównawcze i empiryczne*, Toruń-Poznań 1998.
- S. Michalski, *Koncepcje systemu edukacji w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1988.
- S. Michalski, *Tajne nauczanie w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Poznań 1968.
- S. Michalski, R. Ossowski (red.), *Nauki pedagogiczne w Polsce: tradycja, współczesność, przyszłość*, Bydgoszcz 1994.
- S. Michalski, *Stanisława Karpowicza myśl społeczna i pedagogiczna*, Warszawa 1968.
- S. Michalski (red.), *Działalność pedagogiczna i ideowo-wychowawcza Związku Nauczycielstwa Polskiego w Wielkopolsce 1945-1970*, Poznań 1971.
- S. Michalski, S. Szajek (red.), *Związek Nauczycielstwa Polskiego w służbie oświaty i nauki*, Poznań 1979.
- B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza 1919-1989*, Warszawa 1960.
- B. Miśkiewicz, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w XXX-lecie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Poznań 1974.

- B. Miśkiewicz, *Wstęp do badań historycznych*, Warszawa-Poznań 1985.
- M. Musielak, *Heliodor Święcicki (1854-1933)*, Poznań 2013.
- H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1977.
- H. Muszyński, *Ideał i cele wychowania*, Warszawa 1974.
- H. Muszyński, *Teoretyczne problemy wychowania moralnego*, Warszawa 1965.
- H. Muszyński, *Metodologiczne problemy pedagogiki*, Warszawa 1970.
- H. Muszyński, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971.
- Cz. Skopowski (red.), *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego*, Warszawa 1972.
- J. Strzelczyk (red.) *Wybitni historycy wielkopolski*, Poznań 2010.
- A. Szycówna, *Ogólne zasady nauczania z zastosowaniem do potrzeb szkoły elementarnej*, Warszawa 1917.
- A. Wojtkowski, *Bibliografia historii Wielkopolski*, Poznań 1995.
- S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964.
- S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku*, Kielce 1998.
- S. Wołoszyn, *Korczak*, Warszawa 1982.
- S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.1, Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, Warszawa 1965.
- S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.2, Pedagogika i szkolnictwo w XIX stuleciu*, Kielce 1997.
- S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga pierwsza, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998.
- S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej, T.3-księga druga, Myśl pedagogiczna w XX stuleciu*, Kielce 1998.
- S. Wołoszyn, *Dzieje wychowania i myśli pedagogicznej w zarysie*, Warszawa 1964.
- S. Wołoszyn, *Nauczyciel, tradycje, współczesność, przyszłość: studia i szkice*, Wrocław 1978.
- S. Wołoszyn, *Nauki o wychowaniu w Polsce w XX wieku: próba syntetycznego zarysu na tle powszechnym*, Kielce 1998.
- S. Wołoszyn, A. Maćkowiak (red.), *Metodyka pierwszych lat nauczania*, Warszawa 1962.
- S. Wołoszyn., Z. Żukowska, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice*, Toruń 1998.
- S. Wołoszyn, *Pedagogiczne wędrówki przez wieki i zagadnienia: studia i szkice*, Warszawa-Toruń 1996.
- D. Żołądź-Strzelczyk, *Szkoły w Wielkopolsce od średniowiecznych początków do reform Komisji Edukacji Narodowej*, Poznań 2010.
- D. Żołądź-Strzelczyk, *Akademia Lubrańsciana (1519-1780). Dzieje szkoły od powstania do czasów KEN*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2.
- D. Żołądź-Strzelczyk, R. Witkowski (red.), *Wokół jezuickiej fundacji uniwersytetu z 1611 roku*, Poznań 2011.
- D. Żołądź-Strzelczyk, J. Gulczyńska (red.), *180 lat Szkoły im. Dąbrówki w Poznaniu (1830-2010)*, Poznań 2010.

III. Źródła internetowe:

Strona Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (<http://amu.edu.pl/>)

Strona Wydziału Studiów Edukacyjnych UAM (<http://www.wse.amu.edu.pl/>)

Strona Zakładu Historii Wychowania WSE UAM (<http://historiawychowania.amu.edu.pl/>)

Strona Narodowego Archiwum Cyfrowego (<http://www.nac.gov.pl/>)

IV. Czasopisma i prasa:

„Biuletyn Historii Wychowania” (1994-2009)

„Chowanna” (1929-2009)

„Edukacja (Studia, badania, innowacje)” (1983-2009)

„Edukacja i Dialog” (1985-2009)

„Edukacja Humanistyczna” (2000-2009)

„Edukacja Medialna” (1996-2003)

„Forum Oświatowe” (1989-2009)

„Kultura i Edukacja” (1992-2009)

„Kultura i Wychowanie” (2009)

„Kurier Poznański”, nr 264 (14.11.1924)

„Kwartalnik Edukacyjny” (1998-2001)

„Kwartalnik Pedagogiczny” (1956-2009)

„Nowa Szkoła” (1947-2009)

„Neodidagmata” (1970-2009)

„Przegląd Historyczno-Oświatowy” (1947-2009)

„Przegląd Humanistyczny” (1991)

„Przegląd Pedagogiczny” (1882-1905)

„Rocznik Pedagogiczny” (1921, 1924, 1928, 1971, 1975, 1978, 1981, 1983-1984, 1986, 1988, 1990-1992)

„Ruch Pedagogiczny” (1921-1926, 1928-1931, 1933-1934, 1936-1939, 1946, 1959-1982, 1984-1991)

„Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego” (1960-1973)

„Studia Edukacyjne” (1995-2009)

„Studia Pedagogiczne” (1957-1991)

„Test. Pismo naukowe Wydziału Pedagogiki i Psychologii filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku” (1996-1997)

„Zeszyty naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego” (1982)

„Zeszyty Wielkopolskie” (1971)

„Z doświadczeń nauczycieli poznańskich” (1977-1989)

„Z doświadczeń nauczycieli wielkopolskich” (1960-1973)

„Życie uniwersyteckie” (1993-2009)

„Życie Szkoły Wyższej” (1959)

V. Opracowania:

- T. Aleksander, *Andragogika. Podręcznik akademicki*, Radom-Kraków 2009.
- T. Alek-Kowalski, *Nauka. Wielkopolska. Uczni. Szkice socjologiczne*, Poznań 2003.
- F. Araszkiewicz, *Ideale wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.
- Cz. Banach, *Polska szkoła i system edukacji – przemiany i perspektywy*, Toruń 1995.
- M. Banasiewicz, *Polityka naukowa i oświatowa hitlerowskich Niemiec na ziemiach polskich „wcielonych” do Trzeciej Rzeszy w okresie okupacji (1939-1945)*, Poznań 1980.
- K. Bartnicka, *Treści historyczne w nowej koncepcji studiów pedagogicznych*, Pułtusk 2007.
- K. Bartnicka (red.), *Historia – Społeczeństwo – Wychowanie. Księga Pamiątkowa dedykowana Prof. J. Miąso*, Warszawa 2001.
- K. Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973.
- K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001.
- M. Barycz, *Rozwój historii oświaty, wychowania i kultury w Polsce*, Karków 1949.
- F. Bereźnicki, *Hasła „nowej szkoły” w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*, Toruń 1998.
- J. Besala, A. Leszczyńska, M. Leszczyński, *Ilustrowana kronika dziejów Polski*, Poznań 2007.
- J. D. Bernal, *Nauka w dziejach*, Warszawa 1957.
- J. Bińczycka, *Nauczyciele akademicki i studenci w płaszczyźnie interpersonalnej*, Katowice 1987.
- T. Bieńkowski, *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, Pułtusk 2000.
- K. Bobowski, K. Burski, B. Turoń, *Encyklopedia nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej*, Wrocław 1976.
- A. Bogaj (red.), *Rozwój pedagogiki ogólnej. Inspiracje i ograniczenia kulturowe oraz poznawcze*, Warszawa-Kielce 2001.
- R. Borowicz, K. Budek, Z. Kwieciński, *Funkcjonowanie studiów pedagogicznych w Polsce*, Warszawa 1978.
- W. Błazejewski, *Pedagogika porównawcza. Materiały pomocnicze dla studentów*, Rzeszów 2006.
- W. Bobrowska-Nowak, D. Drynda (red.), *Słownik pedagogów polskich*, Katowice 1998.
- W. Bobrowska-Nowak, *Pionierzy psychologii naukowej w Polsce*, Katowice 1971.
- W. Bobrowska-Nowak, *Początki psychologii polskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
- A. Bogaj (red.), *Rozwój pedagogiki ogólnej. Inspiracje i ograniczenia kulturowe oraz poznawcze*, Warszawa-Kielce, 2001.
- Z. Boras, *Tradycje Uniwersyteckie Poznania*, Poznań 2003.
- W. Bułat, T. Sarnecki, *Jan Władysław Dawid 1859-1914*, Warszawa 1963.
- J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1982.
- Cz. Brzoza, A.L. Sowa, *Wielka historia Polski, Tom V*, Kraków 2003.
- P. Cegielska, *Z moich wspomnień. Przechadzki po mieście*, Poznań 1997.
- Z. Chmaj, *Prądy i kierunki w pedagogice XX wieku*, Warszawa 1962.
- J. Chodakowska, *Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944-1951*, Wrocław 1981.
- A. Choniawko, *Stosunki polityczne w Wielkopolsce 1945-1950*, Warszawa 1980.
- H. Chylińska, *Ideał wychowawczy w okresie rewolucji społecznej w Polsce (1944-1948)*, Warszawa 1981.

- A. Cieśla, *Związek Nauczycielstwa Polskiego w województwie warszawskim w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, Toruń 2000.
- W. Czerniewski, *Rozwój dydaktyki polskiej w latach 1918-1954*, Warszawa 1963.
- W. Czerniewski, *Bibliografia pedagogiki 1958-1970*, Warszawa 1976.
- T. Czeżowski, *O uniwersytecie i studiach uniwersyteckich*, Toruń 1976.
- A. Czubiński, *Dzieje najnowsze Polski do roku 1945*, Poznań 1994.
- A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945-1989)*, Poznań 1998.
- J. Draus, R. Terlecki, *Polskie szkoły wyższe i instytucje naukowe na emigracji 1939-1945*, Wrocław 1984.
- J. Draus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II*, Kraków 2006.
- N. Drucka, *Szkoła w podziemiu. Z dziejów polskiego tajnego nauczania w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1973.
- D. Drynda, *Pedagogika Drugiej Rzeczypospolitej. Warunki – orientacje – kontrowersje*, Katowice 1987.
- D. Drynda (red.), *Inspiracje dla współczesnej edukacji w dydaktyce Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 2000.
- H. Dylągowa, *Dzieje Polski ilustrowane. Tom XI*, Poznań 2004.
- W. Dzierzbicka, S. Dobrowolski, *Eksperymenty pedagogiczne w Polsce w latach 1900-1939*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963.
- M. Falski, *Fragmenty prac z zakresu oświaty 1900-1944*, Wrocław 1974.
- T. Fetzki (red.), *Aktualność pedagogiki Marii Grzegorzewskiej w kontekście współczesnych wyzwań edukacyjnych*, Żary 2010.
- F. Filipowicz (red.), *Czasopiśmiennictwo pedagogiczne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1981.
- A. Fiszke, *Losy Państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003.
- A. Gąsiorowski (red.), *Historia wychowania, Słownik biograficzny*, Olsztyn 2002.
- A. Gąsiorowski, J. Topolski (red.), *Wielkopolski słownik biograficzny*, Warszawa-Poznań 1983.
- M. Godlewski, S. Krewciewicz, T. Wujek, *Pedagogika*, Warszawa 1977.
- W. Goriszowski, *Podstawy metodologiczne badań pedagogicznych*, Warszawa 2006.
- S. Gołębiowski, *Rola i znaczenie Kolegium Lubrańskiego i Kolegium Jezuickiego w XVI, XVII i XVIII wieku dla Wielkopolski*, „Przegląd Wielkopolski” 1947, nr. 1-3.
- I. Grabarczyk, *Podstawy prawne i organizacyjne oświaty. Szkolnictwo publiczne i niepubliczne w Polsce Tom II*, Olsztyn 2003.
- L. Grochowski, *Studia z dziejów polskiej szkoły i pedagogiki lat międzywojennych*, Warszawa 1996.
- Z. Grot, *Dzieje Poznańskiej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego 1919-1969*, Poznań 1970.
- Z. Grot (red.), *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, Poznań 1972.
- Z. Grot, *Starania Cieszkowskiego o polski uniwersytet w Poznaniu (1851-1855)*, Poznań 1959.
- Z. Grot, *100 lat Zakładów H. Cegielski (1846-1946)*, Poznań 1946.
- Z. Grot, *Hipolit Cegielski*, Poznań 1947.
- A. Góralski (red.), *Metody badań pedagogicznych w zarysie*, Warszawa 2009.
- R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946-1956*, Gdańsk 2000.
- Z. Guldon, J. Grzywna, *Prace pisemne na studiach historycznych. Przewodnik metodyczny*, Kielce 1977.
- T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii wychowania (1944-1989) (oświata i pedagogika między dwoma kryzysami)*, cz. IV., Kielce 1996.

- T. Hejnicka-Bezwińska, *Pedagogika ogólna*, Warszawa 2008.
- T. Hejnicka-Bezwińska, *Tożsamość pedagogiki. Od ortodoksji ku heterogeniczności*, Warszawa 1997.
- T. Hejnicka-Bezwińska (red.), *Pedagogika ogólna: tradycja-teraźniejszość-nowe wyzwania*, Bydgoszcz 1995.
- S. Hessen, *Podstawy pedagogiki*, Warszawa 1935.
- B. Hornowski, *Życie i działalność prof. Dra S. Błachowskiego*, „Przegląd Pedagogiczny” 1963, nr 6.
- P. Hubner, *Nauka polska po II wojnie światowej – idee i instytucje*, Warszawa 1987.
- P. Hubner, *Polityka oświatowa w Polsce w latach 1944-1953. Geneza systemu*, Wrocław 1992.
- J. Hulewicz, *Niewykorzystana rola historii wychowania we współczesnym szkolnictwie polskim*, „Chowanna”, zeszyt 1, 1931.
- J. Hulewicz, *Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli przedmiotów pedagogicznych*, „Chowanna”, zeszyt 3, 1934.
- B. Jacewski (red.), *Życie naukowe w Polsce w drugiej połowie XIX i w XX wieku. Organizacje i instytucje*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987.
- K. Jakubiak, *Współdziałanie rodziny i szkoły w pedagogice II Rzeczypospolitej*, Bydgoszcz 2000.
- K. Jakubiak, T. Maliszewski (red.), *W kręgu dorobku edukacyjnego II Rzeczypospolitej*, Kraków 2011.
- J. Jakubowski, *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944-1948*, Warszawa 1975.
- T. Jałmużna, *Tajne nauczanie na Ziemi Łódzkiej*, Warszawa 1977.
- A. Janowski (red.), *Harc mistrz Aleksander Kamiński – wizja społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa 2004.
- T. Jaroszek, *Z iskrą filarecką w oku. Świat i dzieło Bogdana Nawroczyńskiego*, Olsztyn 2004.
- S. Jaśkiewicz, M. Woźniakowski, *Iskry w podziemiu. Relacje i gawędy z dziejów tajnego nauczania w łodzi i na Ziemi Łódzkiej w latach 1939-1945*, Łódź 1971.
- A. Karbowski, *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, Toruń 1899.
- Sz. Kędryna (red.), *Tajna oświata i obrona kultury polskiej na ziemiach woj. katowickiego w latach okupacji*, Katowice 1997.
- S. Kieniewicz (red.), *Polska XIX wieku. Państwo, społeczeństwo, kultura*, Warszawa 1986.
- J. Kluczyński, *Szkolnictwo wyższe w czterdziestolecie Polski Ludowej*, Warszawa-Kraków 1986.
- Z. Kmiecik, *Postępowa myśl oświatowa w Królestwie Polskim w latach 1905-1914*, Warszawa 1961.
- K. Komorowski, *Szkolnictwo polskie w czasie wojny. Encyklopedia wychowawcza, Tom IX*, 1923.
- F.W. Kron, *Pedagogika. Kluczowe zagadnienia*, Sopot 2012.
- W. Korzeniewska, *Myśl pedagogiczna na przestrzeni wieków. Chronologiczny słownik biograficzny*, Kraków 2011.
- S. Kot, *Komisja Edukacji Narodowej 1773-1794*, Kraków 1923.
- S. Kot, *Historia wychowania. Od starożytnej Grecji do połowy XVIII wieku*, Warszawa 1996.
- S. Kot, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne (Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby)*, Warszawa 1996.
- K. Kotłowski, *Podstawowe prawidłowości pedagogiki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych*, Płock 2005.
- J. Krajewski, T. Lewowicki, J. Nikitorowicz (red.), *Problemy współczesnej metodologii*, Olecko 2001.
- B. Krasiewicz, *Odbudowa szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944-1948*, Wrocław 1976.
- J. Krasuski, *Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945*, Warszawa 1971.
- J. Kraus, R. Terlecki, *Historia wychowania. Tom II Wiek XIX i XX*, Kraków 2006.

- K. Króliński, *Podręczny leksykon pedagogiczny*, Poznań 1935.
- K. Kruszewski, *Kształcenie w szkole wyższej*, Warszawa 1973.
- Heine-Hermann Kruger, *Metody badań w pedagogice*, Gdańsk 2007.
- D. Kubinowski, M. Nowak, *Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie*, Kraków 2006.
- W. Kucharski, D. Misiejuk, *Historia Polski w datach*, Wrocław 2007.
- T. Kukołowicz, M. Nowak (red.), *Pedagogika ogólna. Problemy aksjologiczne*, Lublin 1997.
- T. Kukołowicz, *Wprowadzenie do pedagogiki*, Przemyśl 1985.
- W. Kula, *Rozważania o historii*, Warszawa 1958.
- S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Łódź 1993.
- Cz. Kupisiewicz, *Szkolnictwo w procesie przebudowy. Geneza i kierunki reform oświatowych 1945-1995*, Warszawa 1996.
- Cz. Kupisiewicz, *Podstawy pedagogiki ogólnej*, Warszawa 1973.
- Cz. Kupisiewicz, *Przemiany edukacyjne w świecie na tle raportów oświatowych*, Warszawa 1980.
- Cz. Kupisiewicz, *Paradygmaty i wizje reform oświatowych*, Warszawa 1985.
- Cz. Kupisiewicz, *Szkice z dziejów dydaktyki*, Kraków 2010.
- Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009.
- Ł. Kurdybacha, *Tysiąclecie polskiej oświaty*, Warszawa 1967.
- Ł. Kurdybacha (red.), *Historia wychowania*, Warszawa 1967.
- J. Kuroń, J. Żakowski, *PRL dla początkujących*, Wrocław 2006.
- J. Kuźma, J. Morbitzer (red.), *Nauki pedagogiczne w teorii i praktyce edukacyjnej*, Karków 2003.
- H. Kwiatkowska, Z. Kwieciński (red.), *Wybrane problemy pedagogiki polskiej po roku 1989*, Toruń 1997.
- H. Kwiatkowska (red.), *Ewolucja tożsamości pedagogiki*, Warszawa 1994.
- H. Kwiatkowska, Z. Kwieciński (red.), *Demokracja a oświata, kształcenie i wychowanie*, Toruń 1996.
- G. Labuda (red.), *Nauka w Wielkopolsce. Przyszłość i teraźniejszość*, Poznań 1973.
- G. Labuda, *Rok Nauki Polskiej w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” nr 1, Poznań 1973.
- G. Labuda, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*, Poznań 1971.
- L. Leja (red.), *Jan Amos Komeński a problemy współczesnej pedagogiki*, Poznań 1974.
- D. Lenzen (red.), *Podstawowe pojęcia pedagogiczne*, Berlin-Szczecin 2003.
- T. Lewowicki (red.), *Dylematy metodologiczne pedagogiki*, Warszawa-Cieszyn 1994.
- T. Lewowicki, M.J. Szymański, S. Kowal, R. Kwiecińska (red.), *Nauki pedagogiczne w Polsce – dokonania, problemy, współczesne zadania, perspektywy*, Kraków 2004.
- R. Linette, *Z dziejów budynku dawnej Akademii Lubrańskiego*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2.
- S. Litak, *Historia wychowania. Do wielkiej rewolucji francuskiej*, Kraków 2006.
- J. Maciejewski, Z. Trojanowiczowa, *Poznański Czerwiec 1956*, Poznań 1981.
- K. Łabędź, M. Mikołajczyk, *Wielka historia Polski po 1956*, Kraków 2001.
- M. Łobocki, *A B C wychowania. Dla nauczycieli i wychowawców*, Warszawa 1992.
- M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 2007.
- M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1984.
- M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000.
- J. Łojek, *Kalendarz historyczny. Polemiczna historia Polski*, Warszawa 1994.

- J. Y. Łuczak, *Spacerownik poznański*, Poznań 2010.
- Cz. Łuczak, *Praca przymusowa Polaków w Trzeciej Rzeszy i na okupowanych przez nią terytoriach innych państw (1939-1945)*, Poznań 2001.
- J. Łukaszewicz, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, TOM III, Poznań 1851.
- J. Łukaszewicz, *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, TOM I-II, Poznań 1938.
- B. Ługowski, *Szkolnictwo polskie lat 1929-1939 w opinii publicznej*, Warszawa 1961.
- M. Maciejewska (red.), *Polski słownik archiwalny*, Warszawa 1974.
- Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce, Tom II*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.
- E. Magiera, *Wychowanie państwowe w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczecin 2009.
- E. Makowski, *Poznański Czerwiec 1956 pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*, Poznań 2006.
- E. Malewska, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika i edukacja wobec nowych wspólnot i różnic w jednoczącej się Europie*, Kraków 2002.
- I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006.
- H. Markiewiczowa, *Wybrane zagadnienia z historii wychowania*, Warszawa 2001.
- E. Marynowicz-Hetka, *Pedagogika społeczna. Podręcznik akademicki I*, Warszawa 2007.
- A. Massalski, *Szkolnictwo na Kielecczyźnie w okresie okupacji 1939-1945*, Warszawa 1975.
- A.W. Maszke, *Tok przygotowywania badań*, Gdańsk 2010.
- A. Meissner, W. Szulakiewicz, *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, Toruń 2008.
- J. Miąso, *Uniwersytet dla Wszystkich*, Warszawa 1960.
- B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Leksykon PWN*, Warszawa 2000.
- W. Moszczeńska, *Metodologii historii zarys krytyczny*, Warszawa 1977.
- S. Możdżeń, *Kompedium bibliograficzne uczestnika seminarium historii wychowania*, Wrocław 1977.
- S. I. Możdżeń, *Historia wychowania do 1975*, Sandomierz 2006.
- K. Mudyń, *O granicach poznania. Między wiedzą, niewiedzą i antywiedzą*, Kraków 1995.
- Z. Mysłakowski, *Pedagogika, oświata w Polsce w latach 1918-1939*, „Nowa Szkoła”, nr 5, 1950.
- Z. Mysłakowski, *Pedagogika, jej metody i miejsce w systemie nauk*, Warszawa 1993.
- Z. Mysłakowski, *Państwo a wychowanie*, Warszawa 1935.
- Z. Mysłakowski, *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności. Studia z filozofii wychowania*, Warszawa 1964.
- Z. Mysłakowski, *Proces kształcenia i jego wyznaczniki*, Warszawa 1970.
- Z. Mysłakowski, *Pisma wybrane*, Warszawa 1971.
- A. Nałaskowski, K. Rubacha (red.), *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia*, Toruń 2001.
- S. Nawrocki, S. Sierpowski (red.), *Metodyka pracy archiwalnej*, Poznań 2001.
- A. Niesiołowski, *Studium koła oświatowo-wychowawczego. Zadania-teoria-wskazania*, Poznań 1939.
- J. Niezborala, *Skorowidz historyczny nazw ulic miasta Poznania*, Poznań 2010.
- W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996.
- W. Okoń, *Wizerunki sławnych pedagogów polskich*, Warszawa 1993.
- W. Okoń (red.), *Oświata i wychowani w Polsce Ludowej*, Warszawa 1968.

- W. Okoń, *Elementy dydaktyki szkoły wyższej*, Warszawa 1973.
- W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1975.
- W. Okoń (red.), *Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych*, Warszawa 1976.
- W. Okoń, *Dziesięć szkół alternatywnych*, Warszawa 1997.
- W. Okoń, B. Suchodolski (red.), *Studia nad pedagogiką XX wieku*, Warszawa 1962.
- W. Okoń (red.), *O sytuacji w naukach pedagogicznych*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1985.
- W. Okoń, *Dawid*, Warszawa 1980.
- J. Olczak-Ronikier, *Korczak. Próba biografii*, Warszawa 2011.
- A. Orczyk, *Zarys historii szkolnictwa i myśli pedagogicznej*, Warszawa 2008.
- S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*, Gdańsk 2010.
- S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1998.
- S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia*, Kraków 1999.
- S. Palka, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006.
- S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003.
- T. Pawłowski, *Pojęcia i metody współczesnej humanistyki*, Wrocław 1977.
- M. Pęcherski (red.), *Ciągłość i zmiana w systemie edukacji Polski Ludowej*, Warszawa 1985.
- M. Pęcherski, *System oświatowy w Polsce Ludowej na tle porównawczym*, Wrocław 1981.
- M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1817-1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.
- M. Pęcherski, *Problemy i perspektywy rozwoju szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Warszawa 1977.
- W. Pomykała (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993.
- J. Pieter, *Ogólna metodologia pracy naukowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- W. Tatarkiewicz, *O filozofii i sztuce*, Warszawa 1986.
- T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1995.
- T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Warszawa 2001.
- T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom I*, Warszawa 2003.
- T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II*, Warszawa 2003.
- T. Pilch (red.) *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom III*, Warszawa 2004.
- T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom IV*, Warszawa 2005.
- T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom V*, Warszawa 2006.
- T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VI*, Warszawa 2007.
- T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Tom VII*, Warszawa 2008.
- T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, Suplement A-Ż*, Warszawa 2010.
- B. Pleśniarski, *Poglądy Wielkopolan na sprawy wychowawcze i oświatowe w świetle prasy Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, Wrocław 1962.
- A. Pluta (red.), *Pedagogika ogólna a filozofia nauki*, Częstochowa 1997.
- W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. Okres 1919-1939*, Londyn 1956.
- W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1945. Okres 1939-1945*, Londyn 1960.
- M.J. Potograbski, *Powstanie Poznańskie 1956 roku*, Poznań 1997.
- B. Potyrała, *Przemiany oświaty w Polsce w latach 1944-1948*, Wrocław 1991.

- M. Prosińska-Jackl (red.), *Słownik historyków polskich*, Warszawa 1994.
- W. Radkiewicz, *Dzieje Zakładów H. Cegielski 1846-1960. Studium ekonomiczno-historyczne*, Poznań 1962.
- W. Radwan, *Postulaty w sprawie ustroju szkolnictwa w Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1925.
- W. Ratajczak (red.), *Poznański Czerwiec '56. Sens pamięci*, Poznań 2006.
- W. Regała, *Szkoła i nauczyciel w Powstaniu Wielkopolskim 1918/19*, Warszawa 1970.
- M. Rezler, *Kalendarium poznańskie*, Poznań 2003.
- H. Robótka, *Wprowadzenie do archiwistyki*, Toruń 2002.
- H. Rowid, *Nowa organizacja studiów nauczycielskich w Polsce i za granicą*, Warszawa 1931.
- W. Roszkowski, *Historia Polski 1914-1996*, Warszawa 1997.
- K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, Warszawa 2008.
- H. Samsonowicz, A. Wyczański, J. Tazbir, J. Staszewski, T. Kizwalter, T. Nałęcz, A. Paczkowski, A. Chwaleba, *Historia Polski. Tom II*, Warszawa 2007.
- E. Sapia-Drewniak, E. Stopińska-Pająk (red.), *Instytucjonalne formy edukacji dorosłych w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001.
- J. Schoenbrenner, *Walka o demokratyczną szkołę polską w latach 1918-1922*.
- R. Schulz, *Wykłady z pedagogiki ogólnej*, Toruń 2003.
- J. Serczyk, *Podstawy badań historycznych*, Toruń 1975.
- W. Sienkiewicz, *Mały słownik historii Polski*, Warszawa 2000.
- K. Sidor, *Rewolta studentów*, Warszawa 1973.
- B. Sitarska, R. Mnich (red.), *Jan Amos Komeński a Europa XVII wieku*, Siedlce 2012.
- Z. Skubala-Tokarska, *Spółeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- J. Skuratowicz, *Akademia Lubrańskiego: pomnik wielkopolskiej kultury i nauki*, Poznań 2007.
- J. Sobczak, „Nowe wychowanie” w polskiej pedagogice okresu Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939), Bydgoszcz 1998.
- K. Sośnicki, *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1967.
- K. Stachowicz, *Wielkie biografie. Korczak*, Warszawa 2012.
- B. Suchodolski, L. Wojnar (red.), *Humanizm i edukacja humanistyczna*, Warszawa 1988.
- B. Suchodolski (red.), *Nauki filozoficzne współdziałające z pedagogiką*, Warszawa 1966.
- B. Suchodolski (red.), *Nauki przyrodnicze i społeczne współdziałające z pedagogiką*, Warszawa 1966.
- B. Suchodolski, *O pedagogikę na miarę naszych czasów*, Warszawa 1959.
- B. Suchodolski, *Edukacja narodu 1918-1968*, Warszawa 1970.
- B. Suchodolski, *Oświata i człowiek przyszłości*, Warszawa 1974.
- B. Suchodolski, *Historia nauki polskiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, T.3-1977, T.4, Cz. 3-1987, T. 9-1986.
- B. Suchodolski (red.), *Rozwój pedagogiki w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Wrocław 1965.
- W. Sulewski, *Z frontu tajnego nauczania*, Warszawa 1966.
- J. Szablicka-Żak (red.), *Studia z dziejów oświaty i myśli pedagogicznej XIX wieku*, Wrocław 1998.
- J. Szablicka-Żak, *Szkolnictwo i oświata w pracach Sejmu Ustawodawczego II Rzeczypospolitej (1919-1922)*, Warszawa 1997.
- J. Szczepański, *Refleksje nad oświatą*, Warszawa 1973.

- J. Szczepański (red.) *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973.
- J. Szczepański, *Problemy i perspektywy szkolnictwa wyższego w Polsce*, Warszawa 1969.
- W.W. Szczęsny, *Metodyka badań pedagogicznych pisanie prac dyplomowych*, Warszawa 2008.
- J. Szelejewski, *Wybrane zagadnienia pedagogiki*, Poznań 1984.
- W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1944-1956*, Kraków 2006.
- W. Szulakiewicz, *Historycy wychowania II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2000.
- W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Toruń 2003.
- W. Szulakiewicz, A. Meissner, *Słownik biograficzny polskiej historii wychowania*, Toruń 2008.
- A. Stopińska-Pajak, *Andragogika w Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice 1994.
- S. Sztobryn, J. Semkow (red.), *Edukacja i jej historiografia. W poszukiwaniu płaszczyzny twórczego dialogu*, Kraków 2006.
- S. Sztobryn, *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900-1939 w świetle czasopiśmiennictwa. Ujęcie metahistoryczne*, Łódź 2000.
- S. Sztobryn, M. Świtka (red.), *Polskie badania nad myślą pedagogiczną w latach 1900-1939*, Gdańsk 2006.
- J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2005.
- J. Szumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1999.
- W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania w Polsce 1918-1939. Studium historiograficzne*, Toruń 2000.
- W. Szulakiewicz (red.), *Źródła w badaniach naukowych historii edukacji*, Toruń 2003.
- B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, Gdańsk 2006.
- B. Śliwerski, *Przekraczanie granic wychowania. Od „pedagogiki dziecka” do antypedagogiki*, Łódź 1992.
- B. Śliwerski (red.), *Kontestacje pedagogiczne*, Kraków 1993.
- B. Śliwerski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 1998.
- B. Śliwerski, *Współczesna myśl pedagogiczna. Znaczenia, klasyfikacje, badania*, Kraków 2009.
- J. M. Śnieciński, *Materiały do ćwiczeń z historii wychowania. Część II*, Warszawa 1995.
- J. M. Śnieciński, *Materiały do ćwiczeń z historii wychowania. Część III*, Warszawa 1995.
- M. Środa, *Etyka dla myślących*, Warszawa 2010.
- A. Śródka, *Uczni polscy XIX – XX stulecia*, Warszawa 1994.
- W. Theiss, *Radlińska*, Warszawa 1997.
- Z. Tokarski, *Uniwersytety w Polsce*, Warszawa 1972.
- J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1973.
- J. Topolski, *Teoria wiedzy historycznej*, Poznań 1983.
- J. Topolski, *Świat bez historii*, Poznań 1998.
- J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996.
- J. Topolski, *Marksizm i historia*, Warszawa 1977.
- J. Topolski, *Wprowadzenie do historii*, Poznań 2001.
- J. Topolski, *Historia Polski*, Poznań 2003.
- J. Topolski, L. Trzeciakowski, *Dzieje Poznania, T.2, Cz.1*, Warszawa-Poznań 1994.
- J. Topolski, L. Trzeciakowski, *Dzieje Poznania, T.2, Cz.2*, Warszawa-Poznań 1998.
- K. Trzebiatowski, *Oświata i szkolnictwo polskie na Pomorzu Zachodnim w pierwszej połowie XX wieku*, Poznań 1961.

- J. Trzynadłowski (red.), *Uczni wrocławscy 1945-1979*, Wrocław 1980.
- L. Turos (red.), *Pedagogika ogólna i subdyscypliny*, Warszawa 1999.
- K. Twardowski, *O dostojęństwie uniwersytetu*, Poznań 1933.
- U. Tyluś, *Wprowadzenie do studiowania pedagogiki*, Siedlce 2009.
- M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach okupacji 1939-1945*, Wrocław 1978.
- M. Walczak, *Szkolnictwo zawodowe w Polsce w okresie okupacji hitlerowskiej*, Wrocław 1993.
- M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej: księga strat osobowych*, Warszawa 1995.
- M. Walczak, *Szkolnictwo wyższe i nauka polska w latach okupacji 1939-1945*, Wrocław 1978.
- M. Walczak, *Ludzie nauki i nauczyciele polscy podczas II wojny światowej: księga strat osobowych*, Warszawa 1995.
- W. Werner, *Wprowadzenie do historii*, Warszawa 2012.
- A. Wojtkowski, *Czy Akademia Lubrańskiego była uniwersytetem ?*, „Kronika Miasta Poznania” 1932, nr 1.
- J. Wiesiołowski, *Krakowscy profesorowie Akademii Lubrańskiego. Materiały*, „Kronika Miasta Poznania” 1999, nr 2, s.299-324.
- W. Wilczyński, *Ekonomia i polityka gospodarcza okresu transformacji (wybór prac z lat 1991-1995)*, Poznań 1996.
- A. Winiarz, *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807-1831)*, Lublin 2002.
- Z. Włodarski A. Hankala, *Nauczanie i wychowanie jako stymulacja rozwoju człowieka*, Warszawa-Kraków 2004.
- B. Włodarski (red.), *Chronologia polska*, Warszawa 2007.
- R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej 1795-1945*, Warszawa 1996.
- R. Wroczyński, *Programy oświatowe pozytywizmu w Polsce na tle społecznym i pedagogicznym*, Łódź - Warszawa 1949.
- R. Wroczyński, *Myśl pedagogiczna i programy oświatowe w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1963.
- R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej*, t. 2, Warszawa 1996.
- A. Wrzosek, *Uniwersytet Poznański i znaczenie jego dla kultury polskiej*, Poznań 1929.
- A. Wrzosek, *Założenie Uniwersytetu Poznańskiego i pierwsze lata jego istnienia*, Poznań 1924.
- Cz. Wycech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944*, Warszawa 1964.
- K. Zbierski, *Zagadnienia kształcenia nauczycieli szkół średnich*, Warszawa 1930.
- W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczycieli*, Warszawa 1997.
- J. Żarnowski, *Spółeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, Warszawa 1973.

Spis tabel:

Tabela 1. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1919/1920-1925/1926

Tabela 2. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1926/1927-1932/1933

Tabela 3. Wykłady, ćwiczenia, seminaria na studiach pedagogicznych Uniwersytetu Poznańskiego w latach 1933/1934-1938/1939

Tabela 4. Zestawienie wszystkich wydziałów Uniwersytetu Ziemi Zachodnich

Tabela 5. Zestawienie wszystkich wydziałów ujęte w końcu ostatniego roku akademickiego 1943/1944

Tabela 6. Ilościowy wykaz studentów i wykładowców Wydziału Humanistycznego UZZ

Spis fotografii:

Fot. 1. Akademia Jana Lubrańskiego (1926 rok)

Fot. 2. Poznańska Fara i Kolegium Jezuickie

Fot. 3. August Cieszkowski w okresie działalności poselskiej w sejmie pruskim (po 1848 roku)

Fot. 4. Wystawa Wyższej Szkoły Rolniczej im. Haliny w Żabikowie pod Poznaniem

Fot. 5. Karol Libelt – filozof, etyk, publicysta

Fot. 6. Bronisław Trentowski – filozof, etyk wychowania

Fot. 7. Prof. Heliodor Świącicki - główny organizator Uniwersytetu Poznańskiego i pierwszy rektor

Fot. 8. Gmach Wszechnicy Piastowskiej (Uniwersytet Poznański)

Fot. 9. Antoni Danysz - pierwszy kierownik Katedry Pedagogiki i Dydaktyki UP

Fot. 10. Jubileusz 10-lecia pracy naukowej prof. Bogdana Nawroczyńskiego (październik 1936 rok)

Fot. 11. Inauguracja roku akademickiego 1925/1926 na Uniwersytecie Poznańskim (październik 1925 rok)

Fot. 12. Ludwik Jaxa-Bykowski - kierownik Katedry Pedagogiki UP w latach 1927-1933

Fot. 13. Inauguracja roku akademickiego 1934/1935 na UP (14 października 1934 roku)

Fot. 14. Pocztówka z Posen Reichsuniversität

Fot. 15. Mapa rozmieszczenia placówek naukowych UZZ

Fot. 16. Roman Pollak, rektor UZZ w latach 1943/1944-1944/1945

Fot. 17. Zniszczony na skutek działań wojennych gmach Collegium Minus Uniwersytetu Poznańskiego

Fot. 18. Stefan Błachowski – jeden z założycieli i organizatorów Uniwersytetu Poznańskiego

Fot. 19. Stefan Wołoszyn – pedagog, historyk wychowania

Fot. 20. Józef Kwiatek – kierownik Katedry Pedagogiki w latach 1953-1961